ALİ GÜLER

ATATÜRK'ÜM

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı ve Kişiliği

YEDİTEPE

ATATÜRK'ÜM

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı ve Kişiliği

Ali GÜLER

ATATÜRK'ÜM
Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı ve Kişiliği
Ali GÜLER

Genel Yayın Yönetmeni
Sahure Ergüzel

Editör
Duygu Çeribaş

©Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 49829

ISBN: 978-625-8260-12-0
Yeditepe Yayınevi: 560
Araştırma-İnceleme: 423

1. Baskı: Kasım 2022

Sayfa Düzeni
ademsenel.com

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Çalış Ofset
Davutpaşa Cad. Yılanlı Ayazma Sk. No:8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Tel: 0212 482 11 04 Sertifika No: 45159

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

ATATÜRK'ÜM

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı ve Kişiliği

Ali GÜLER

YEDİTEPE

Ali GÜLER

1962'de Karaman'da doğdu. İlköğrenimini ve ortaöğrenimini Karaman'da yaptı. 1979 yılında Karaman Lisesi'nden, 1984'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'ndan mezun oldu.

Aynı fakültede okurken 1982 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlığı adına "askerî öğrenci" oldu. 1984-1988 yılları arasında Elektronik Astsubay Hazırlama Okulu Komutanlığı'nda (Ankara), 1988-2002 tarihleri arasında Kara Harp Okulu Komutanlığı'nda (Ankara) öğretim üyesi olarak çalıştı. 2002-2004 tarihleri arasında Anıtkabir Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi Komutanı (Ankara), 2004-2005 tarihleri arasında Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Müze Kısım Amiri (İstanbul) olarak görev yaptı. Dr. Öğretmen Albay rütbesinde iken 3 Ekim 2005 tarihinde kendi isteğiyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nden emekli oldu.

Hâlen, yarı zamanlı olarak Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü bünyesinde "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Dersleri" vermektedir.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde Yüksek Lisans (1984) ve Doktora (1993) yaptı. Anıtkabir Derneği Yönetim Kurulu ve Bilim Kurulu üyesi; Anıtkabir Dergisi Genel Yayın Yönetmeni'dir.

Türkiye'deki gayrimüslimler (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler), Türk-Yunan ilişkileri, Atatürk, Atatürkçülük ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi alanlarında eser sahibi olup bu konularla ilgili makaleleri çeşitli akademik ve askerî dergilerde yayımlanmıştır.

Evli ve iki çocuk babasıdır.

İçindekiler

ÖN SÖZ 17

1. MUSTAFA KEMAL'İN SOYU VE AİLESİ 19
Baba Ali Rıza Efendi (1841 – 23 Mayıs 1886) 19
Soyu ve Ailesi 19
Doğumu 22
Görevleri ve Memuriyeti 22
Askerliği 23
Ticaret Hayatı 24
Evliliği ve Çocukları 25
Hastalığı ve Ölümü 26
Mezarı: Horatacı Camii 26
Mirası 27
Kişiliği 27
Anne Zübeyde Hanım (1859 – 14 Ocak 1923) 28
Soyu ve Ailesi 28
Ali Rıza Efendi İle İlk Evliliği 31
Ragıp Bey İle İkinci Evliliği 31
Selanik'teki Hayatı 33
İstanbul'a Gelişi 34
Ankara'ya Gelişi 37
Ölümü ve Cenaze Töreni 39
Paşa Annesinin Vefatını Öğreniyor 42
Paşa Taziyelere Cevap Veriyor 42
Paşa Annesinin Mezarında 44
Mezarı: Ferik Hacı Osman Paşa Camii 45
Darüşşafaka'ya Yardımı ve Vasiyeti 46
Anne İle Oğulun İlişkisi 48

2. MUSTAFA KEMAL'İN DOĞUMU, KARDEŞLERİ, MANEVİ EVLATLARI 51
Doğum Tarihi ve Doğduğu Ev 51
"Mustafa" Adı 55
"Kemal" Adı 56
"Kamâl" Adı 58
"Atatürk" Soyadı 62
Kardeşleri ve Makbule Hanım 63
Atatürk'ün Manevi Evlatları 66

3. MUSTAFA KEMAL'İN EĞİTİM VE ÖĞRENİM HAYATI 68
Eğitim Çevresi 68
İlköğrenimi 68
Selanik Mülkiye (Sivil) Ortaokulu 69
Selanik Askerî Ortaokulu 69
Manastır Askerî Lisesi 73
Harp Okulu 77
Harp Akademisi 79

4. BİR İMPARATORLUK SUBAYI 84
İlk Görev Yeri Suriye 84
İttihat ve Terakki Cemiyeti 86
Selanik 3. Ordu'da 87
Bir Kitap Çevirisi 90
Bosna'da 90
Trablusgarp'a İlk Gidiş 91
31 Mart Olayı ve Mustafa Kemal 93
Von Der Goltz Paşa'nın Gelişi 95
Cumalı Ordugâhı'nda Bir Tatbikat 96
İttihat ve Terakki İle Yollar Ayrılıyor 97
Picardie (Fransa) Manevralarında 98
Ordunun Durumuna Dikkat Çekiyor 102
Trablusgarp Savaşı ve Mustafa Kemal 103
Gözlerinden Yaralanıyor 109
Balkan Savaşı ve Mustafa Kemal 112
Sofya (Bulgaristan) Günleri 116
Bulgaristan Türkleri ve Bir Kıyafet Balosu 118

"Opera Önemli İş" 119
Gönül İlişkileri 120
Bir Eser: Zabit ve Kumandanla Hasbihal 121
Birinci Dünya Savaşı Başlıyor 122
Mustafa Kemal İkaz Ediyor 123
Mustafa Kemal Görev İstiyor 125

5. ÇANAKKALE MAHŞERİ 127
Çanakkale'de Mustafa Kemal'in Rolü 127
Savunma Tertibi Konusu 128
Çıkarma Bölgeleri Tahmini 129
Tesadüf Muharebeleri Başarısı 131
Başarısı Ödüllendiriliyor 133
Cepheden Uzaklaştırılmak İsteniyor 135
Mehmet Çavuş'un "Mehmetçik"e Dönüşümü 135
Anafartalar Grubu Komutanlığı 136
Allah Onu Koruyor: Bir Saatin Hikâyesi 138
Mustafa Kemal Cepheden Ayrılıyor 139
"Anafartalar Kahramanı" 142
Askerliğe Dair Yeni Bir Eser Daha 147

6. O ARTIK TÜRK'ÜN SARI PAŞASI 149
Doğu Anadolu Cephesi'nde 149
Cephede Tutulan Notlar 151
Mustafa Kemal Ordu Komutanı Oluyor 152
Hicaz Kuvve-yi Seferiye Komutanlığı 153
Halep Toplantısı ve 7. Ordu Komutanlığı 155
"İmzam Paralardan Daha Kıymetlidir" 157
7. Ordu Komutanlığı'ndan İstifa Ediyor 159
Halep'ten Ayrılış 161

7. VAHİDEDDİN'LE ALMANYA SEYAHATİ VE KARLSBAD GÜNLERİ 163
Kayzer Sultan'ı Ülkesine Davet Ediyor 163
Veliaht Vahidedin İle İlk Tanışma 165

Seyahat Hazırlıkları ve Uğurlama 165
Vahideddin Paşa'yı Trende Yanına Çağırıyor 166
"Veliaht'ı Geleceğe Hazırlamak Lazımdır" 166
Yaklaşık Bir Ay Süren Seyahat 167
Vahideddin'e: "Ordu Komutanı Olunuz" 169
Böbreklerinden Rahatsızlanıyor 169
"Muhakkak Bir Nura Doğru Yürümekteyiz" 170
Viyana ve Karlsbad Günleri 170
Karlsbad Hatıraları ve İçeriği 172
Fransızca, Almanca Dersleri ve Okumalar 174
İstanbul'a Dönüşte Padişah Vahideddin İle Görüşmeler 175

8. YENİDEN ORTADOĞU VE MÜTAREKE 178
7. Ordu Komutanlığı 178
Fahri Padişah Yaverliği 182
Hükûmet Değişikliği ve Ateşkes Girişimleri 182
Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı 185
Mütareke mi? Ölüm Fermanı mı? 186
Mütareke'ye Tepki 189
Adana'dan İstanbul'a Dönüyor 193

9. MÜTAREKE İSTANBULU'NDA 6 AY 196
İstanbul'da: "Geldikleri Gibi Giderler!" 196
Ülkede ve İstanbul'da Askerî ve Siyasi Durum 198
Minber Gazetesi 199
Millî Bir Hükûmet Kurulması İçin Çabalar 202
Mebusan Meclisi Kapatılıyor 205
Vahideddin: "Ordudan Bana Bir Fenalık Gelir mi?" 206
Padişahla Görüşmeler Sürüyor 208
"Çözüm Anadolu'da Aranmalıdır" 208
Mütareke Günlerinde Bir Evlilik Hikâyesi 210
Bekirağa Bölüğü: Kara Listeler 211
Şehit Kemal Bey: "Milletin Masum Kurbanı" 212
Şehit Nusret Bey: "Vatanım Yaşasın" 213

10. ANADOLU'YA GEÇİŞ: KUTLU YOLCULUK, SAMSUN VE HAVZA 215
Genç Komutanlar Anadolu Yollarında 215
Mustafa Kemal'e Aranan Görev Bulunuyor 218
9. Ordu Kıtaları Müfettişliği 221
Yetki Belgesi: Görevin Sınırları 223
İstanbul'dan Ayrılık Hazırlıkları 225
İngilizlerden Vizeler Alınıyor 225
"Mutlaka Muvaffak Olacağız!" 228
Bir Gün Önce: İzmir İşgal Ediliyor 229
"Paşa, Paşa, Devleti Kurtarabilirsin!" 230
Arkadaşlarla Son Değerlendirmeler 233
15 Mayıs 1919 Gecesi: Aileye Veda 234
Bir Suikast İhbarı 236
Varlığı Tartışılan Bir Yemin 240
Bandırma Vapuru 241
"Biz Anadolu'ya Ülkü ve İmanı Götürüyoruz" 243
Ya İstiklal Ya Ölüm! 245
Havza Yolunda 249
"Dağ Başını Duman Almış" 250
"Memleketi Kurtaracağız" 251
Havza Genelgesi 252
Havza'da İlk Mitingler 254
İngilizler Geri Dönmesi İçin Baskı Yapıyor 255

11. PAŞA AMASYA'DA 257
Amasya: "Türklüğün Ön Kaynaklarından Birisi" 257
Müfettiş Paşa Coşkuyla Karşılanıyor 258
"Mesele Memleket Meselesidir!" 261
"Çare Milletin İradesini Kullanmasıdır" 262
Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 263
Amasyalıların Sesi Kesilmek İsteniyor 265
Amasya Tamimi'ne Doğru 265
Ali Fuat Paşa ve Rauf (Orbay) Bey Amasya'da 268
"Millet Kendi Azim ve Kararı İle Kurtulacaktır!" 269

Amasya Tamimi (Genelgesi) Kararları 271
Rauf ve Refet Beyler Tereddüt Ediyorlar 273
"İlk Beşlerin Mukaddes İttifakı" 277
Kararlar İstanbul'da Bazı Kişilere Bildiriliyor 279
Amasya Genelgesi'nin Önemi ve Sonuçları 283

12. PAŞA ERZURUM'DA 285
Kongreyi Hazırlayan Şartlar 285
Bölgesel Millî Direnişin Örgütlenmesi 287
Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da 288
Bir Bilge Türk: Mevlüt Ağa 290
Paşa'nın Erzurum'daki Temasları 292
İstanbul İle Gerginlik Artıyor 293
Paşa Askerlikten İstifa Ediyor 294
O Artık Sadece Mustafa Kemal! 297
"Kolordum ve Ben Emrindeyiz Paşam!" 297
Erzurum Örgütleniyor 298
Trabzon İle İrtibat Kuruluyor 300
İl Kongresi Toplanıyor 300
Bölgesel Büyük Kongreye Doğru 301
Kongre Ne Zaman Toplandı ve Kaç Gün Sürdü? 302
Delegeler Nerede Kaldı? Kongre Nerede Yapıldı? 302
Mustafa Kemal Nasıl Delege Oldu? 303
"Gök Bulutsuz ve Koyu Mavi" 305
"Paşa'nın Yüzü Sert Bir Kaya Gibiydi" 306
Mustafa Kemal Başkan Seçiliyor 307
"Kısmet Olursa Tekrar Giyeriz" 307
Paşa'nın Kongre Açılış Konuşması 308
Heyet-i Temsiliye Seçiliyor 309
Kongre Kararları ve Önemi 311
İngiliz ve Amerikan Mandası Konusu 314
Kongre Delegeleri ve Geldikleri Yerler 316
"Hükûmet Şekli Cumhuriyet Olacaktır!" 317

13. PAŞA SİVAS'TA 319
Kongreyi Engelleme Çabaları 319
Kongre Hazırlık Çalışmaları 321

Heyet-i Temsiliye'nin Sivas Yolculuğu 322
Sivaslılar Paşa'yı Karşılıyor 323
Kongre'nin Mekânı: Sivas Sultani Binası 325
Paşa ve Delegeler Nerede Kaldılar? 326
Kongre Toplanıyor 327
Başkanlık Seçimi 328
Yemin Meselesi 331
Tüzük ve Beyanname Hazırlanıyor 332
Manda ve Himaye Tartışmaları 333
Bir Türk Genci: Tıbbiyeli Hikmet 339
"İnanan Tek Adam Atatürk'tü" 341
Kongre Kararları 342
Kararların Önemi ve Sonuçları 344
Kongreye Katılan Delegeler 346
İrade-i Milliye Gazetesi 347
Elazığ Valisi Ali Galip ve Binbaşı Noel Olayı 348
Ankara Valisi Muhittin Paşa Olayı 350

14. AMASYA GÖRÜŞMELERİ VE MEBUSAN MECLİSİ 351
Amasya Görüşmeleri 351
İsmet İnönü'ye Yüklenen Misyon 354
Görüşmelerin Önemi ve Sonuçları 355
İngilizler Boş Durmuyor: Şeyh Recep Olayı 356
Amasya'dan Sivas'a Dönüş 356
Seçimler ve Mebusan Meclisinin Açılışı 357
Mustafa Kemal Paşa Erzurum Milletvekili 358
Komutanlar Sivas'ta Toplanıyor 358
Fransız G. Picot Sivas'a Geliyor 361

15. PAŞA ANKARA'DA 363
Heyet-i Temsiliye Ankara Yolunda 363
Niçin Ankara? 364
Sivas'tan Ayrılış 366
İlk Durak Kayseri 369
Mucur ve Hacıbektaş'ta 371

Kırşehir'de Coşkulu Karşılama 372
Ankara Ayakta: Kızılca Gün 374
Samsun-Ankara Yolculuğunun Finansmanı 378
"Millet Benden de Hesap Sorabilir" 382
Ankara İleri Gelenlerine Konuşma 384
Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi 386
Misak-ı Millî 387
Ziraat Mektebi Toplantıları 387
Mebusan Meclisinin Açılışı ve Başkanlık Seçimi 389
Yazılması ve Kabulü 390
İçeriği 391
Önemi ve Sonuçları 393
Mustafa Kemal'e Nişanları Geri Veriliyor 395
İstanbul'un Resmî İşgaline Giden Süreç 396
Ayak Sesleri: Türkocağı İşgal Ediliyor 397
Ve Cihan Devleti'nin Başkenti İşgal Ediliyor 399
İngilizler Mebusan Meclisini Basıyor 400

16. SAKARYA'YA DOĞRU 402
Türkiye Büyük Millet Meclisi 402
Devlet Kuran Meclisin Açılış Hazırlıkları 402
İlk Meclisin Binası 403
Açılış Töreni 408
Meclisin Adı: Türkiye Büyük Millet Meclisi 411
Meclisin Millî Kimliği 412
İlk Mecliste Kaç Kişi Görev Yaptı 414
Milletvekillerinin Seçim Çevreleri 415
İlk Meclisin Nitelikleri 415
TBMM'nin Açılışının Önemi 417
Meclis Hükûmeti Modeli 418
1921 Anayasası 420
Hâkimiyet Bayramı 421
Askerî ve Siyasi Gelişmeler 422
Kuva-yı Milliye'den Düzenli Birlik Harekâtına 422
Birinci İnönü Muharebesi 423

Doğu Cephesi'nde Gelişmeler 425
İkinci İnönü Muharebesi 426
Stratejik Geri Çekilme 426

17. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ 428
Mustafa Kemal Başkomutan 428
"Yunan'ı Anadolu'nun Kutsal Bağrında Boğacağız!" 429
Tekâlif-i Milliye Emirleri 430
Savaş Öncesi Türkiye'de Siyasi Durum 430
Yokluklar İçinde Bir Ölüm Kalım Savaşı 432
Orduların Kuruluş ve Konuşları 435
Başkomutan Paşa'nın Kaburgaları Kırılıyor 437
Konstantin'in Ankara'da Ziyafet Hayali 439
Mücadele Alanı Bütün Vatandır 439
"Ben Galiba Gene En İyi Şu Askerliği Yapıyorum" 440
Meclisin Kayseri'ye Taşınması Gündemde 441
Sakarya'da İki Tarafın Kayıpları 442
Sakarya'nın İçeride ve Dışarıdaki Yankıları 443
O Artık "Gazi" ve "Müşir" (Mareşal) 444
Türk Zaferleri ve Sakarya 446

18. BAŞKOMUTAN MEYDAN MUHAREBESİ VE BÜYÜK ZAFER 448
Büyük Taarruz'a Doğru 448
Malazgirt'ten 851 Yıl Sonra Yine Bir 26 Ağustos 449
"Allah, Türk Milletini ve Ordusunu Koruyacaktır!" 450
Harekât Nasıl Gelişti 452
"Paşam Ateş Hattına İniyorsunuz!" 453
"Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!" 454
Yunanlılar Çekilirken Her Yeri Yaktılar 455
Savaşın Adı: Rum Sındığı Meydan Muharebesi 456
TBMM Muzaffer Komutanları Terfi Ettiriyor 456

19. GÜZEL İZMİR 458
Başkomutan Paşa İzmir Yolunda 458
O Bayrağı Bir Koruyan Var! 458

"Kemal'imiz Geldi! Vallahi Bu O" 460
Başkomutan Belkahve'den İzmir'e Bakıyor 462
"Bizim Süvari Taze Girdi" 465
"Haydi, Bari Biz Kendimiz Şarkı Söyleyelim" 466
Paşa'nın İzmir'de Kalacağı Yer Hazırlanıyor 467
Gazi Paşa İzmir Konak Meydanı'nda 469
Başkomutan İplikçizade Konağı'na Geçiyor 471
"Bayrak Bir Milletin İstiklâlinin Timsalidir!" 474
Karşıyaka'dan Sonra İzmir Günleri 475
İzmir'in Kurtarılışı Büyük Yankı Yapıyor 477
Mustafa Kemal: "Şark Meselesi Halledilmiştir!" 478
İzmir ve Ankara Hemşehrilik Veriyor 479

20. BARIŞA VE CUMHURİYET'E DOĞRU 481
Mudanya Mütarekesi 481
Saltanat Kaldırılıyor 483
Lozan Konferansı ve Antlaşması 486
Lozan Antlaşması'nın Önemi 490
Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un Hemşehrisi 493
İtilaf Devletleri İstanbul'u Terk Ediyor 494
Ankara Başkent Oluyor 494
150 Kişi Yurt Dışına Çıkartılıyor 495
Cumhuriyet Halk Fırkası Kuruluyor 497
Ve Cumhuriyet İlan Ediliyor 499

21. YENİ TÜRKİYE VE İNKILAPLAR 504
Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel Esasları 504
Merkezî-Millî (Üniter-Ulus) Devlet 504
Tam Bağımsız Devlet 506
Millî Egemenliğe Dayalı Demokratik-Laik Cumhuriyet 508
Türk İnkılabı: Bir Topyekûn Dönüşüm Hareketi 509

22. ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ 513
Atatürk'ün Sağlık Durumu 513
Son Hastalığı ve Ölümü 516

Ölümünden Sonra Yapılanlar 517
Cenaze Törenleri 518
Defin Öncesinde Yapılan İşlemler 519
Anıtkabir'e Nakil Töreni 520
Defin İşlemleri 521

23. ATATÜRK'ÜN KİŞİLİĞİ, EVLİLİĞİ, VASİYETİ VE TEREKESİ 522
Deha Sahibi Lider 522
Komutan (Asker) Atatürk 526
Düşünce Adamı Atatürk 527
Devlet Adamı Atatürk 528
İnsani Alışkanlıkları 531
Latife Hanım İle Evliliği 533
Parayla İlişkisi 536
Atatürk'ün İş Bankası'ndaki Hesapları 537
Emekli Subay Maaşı 537
Cumhurbaşkanlığı Maaşı ve Ödeneği 538
Harcamaları ve Giderleri 539
Vasiyetine Yansıyan Birikim Miktarı 540
Hindistan'dan Gelen Para ve Akıbeti 541
Vasiyetnamesi ve İşlemleri 544
Terekesi ve İşlemleri 549

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA 552

ÖN SÖZ

Zübeyde Hanım tarafından evlatlık olarak büyütülen Selanikli Vasfiye Hanım, ilk kocasının ölümü üzerine dul kalmıştı. Atatürk onu Orman Çiftliği'nde istasyon şefi olan Tahsin Çukuroğlu Bey ile evlendirdi. 1932 yılında bir çocukları oldu. Çocuklarını kırk gün sonra Çankaya Köşkü'ne getirdiler. Atatürk, çocuğa "Ülkü" adını verdi ve onu yanına aldı. Son günlerine kadar yanından ayırmadığı küçük Ülkü onun için bir can yoldaşı olmuştur. Ülkü büyüdükçe Atatürk'ün ona olan sevgisi de büyümüş, onu yurt gezilerinde yanında götürmeye başlamıştır. Atatürk, Ülkü'nün özellikle yaşına göre olgun davranışlarından ve zekâsından çok etkilenmiştir. Atatürk'ün vefat ettiği 1938 yılında Ülkü beş buçuk-altı yaşlarındaydı.

Bu kitabın adının niçin "Atatürk'üm" olduğu sorusunun cevabı, işte bu ikilinin arasındaki sevgi bağında gizlidir. Küçük Ülkü, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya her zaman "Atatürk'üm" şeklinde hitap etmiştir. Bir çocuğun masumiyeti, saflığı ve karşılıksız sevgisinin samimi ifadesi olan bu sesleniş, o büyük insanı en güzel anlatan sözcüklerden biridir. Türk milleti Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya "Atatürk" soyadını vererek Türk tarihine emanet etmiştir. Ülkü de ona "Atatürk'üm" diyerek geleceğin Türkiye'si ve Cumhuriyet'in emanet edildiği Türk çocuklarının onu ve düşüncelerini nasıl içselleştirdiklerini göstermiştir.

Yaklaşık kırk yıldır akademik olarak Atatürk konusunu çalışan bir tarihçiyim. Kamuoyumuza mal olmuş bulunan otuz

civarında kitabımla yaşam öyküsü, çeşitli yönleri ve düşünceleriyle Atatürk'ü anlamaya ve anlatmaya çalıştım. Onun hayatı ve ailesine yöneltilen asılsız iddialara akademik ve ilmî ölçülerde cevaplar verdim. Bu eser, o çalışmaların bir sonucudur. Onun hayatında şimdiye kadar çalışamadığım bazı eksik bölümler vardı. Onları da tamamlayarak doğumundan ölümüne bir Atatürk Biyografisi yazılmış oldu. "En büyük eserim" dediği Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamaları ve kişiliği, liderlik özellikleri de ana hatları ile bu eserde yer almıştır. Türk İnkılabı ve onun felsefesi gibi bazı konulara da onu anlamamızı kolaylaştıracağı düşüncesiyle kitapta yer verilmiştir.

Okuma akıcılığını kolaylaştırmak için dipnot kullanılmamış, "Seçilmiş Kaynakça" eklenmiştir. Yazdığımız her bilginin belge ve kaynaklara dayandığı bilinmelidir.

Eserin ortaya çıkmasındaki emekleri için eşim Azize Hülya Güler'e şükranlarımı sunarım. Bu eserimi, hazırlandığı günlerde dünyaya "merhaba" diyen torunlarım Barış ve Dünya'ya, Atatürk'ün aydınlık yolunda Türk milletinin ve insanlığın barışına katkı yapmaları dileği ile armağan ediyorum.

Kitabın sizlere ulaşmasında gösterdikleri titiz çalışma için Yeditepe Yayınevi'nin yöneticisi Mustafa Karagüllüoğlu'na ve yayınevi çalışanlarına teşekkür ederim.

Ali GÜLER

Cevizlidere/Ankara, Kasım, 2022

-1-

MUSTAFA KEMAL'İN SOYU VE AİLESİ

Baba Ali Rıza Efendi (1841 – 23 Mayıs 1886)

Soyu ve Ailesi

Mustafa Kemal Atatürk'ün baba soyu Konya/Karaman'dan göçürülerek Makedonya'ya yerleştirilen "Kızıl Oğuz" yahut Rumeli'deki isimleriyle "Kocacık" Yörüklerine dayanmaktadır. Bugünkü Makedonya Cumhuriyeti'nin Debre (Debar) şehrine bağlı Merkez Jupa Beldesi'nin Kocacık Köyü Atatürk'ün dedesinin köyüdür ve Türkler tarafından 1448 yılında fethinden sonra buraya çoğunlukla Kızıl Oğuz (Kocacık) Yörükleri/Türkmenleri yerleştirilmiştir. Kocacık'ta günümüzde yaşayan Türkler de "atalarının Konya/Karaman civarından geldiklerini" söylemektedirler.

Osmanlı Devleti döneminde Manastır Vilayeti'ne bağlı Debre-i Bala Sancağı'nın Kocacık Nahiyesi (Köyü)'ne yerleşen aile, takriben 1830'larda Selanik'e göçmüştür. Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi 1841'de Selanik'te dünyaya gelmiştir.

Mustafa Kemal dahil aile fertlerinde kuvvetli bir "Yörük, Türkmen olma" bilinci vardır: Makbule Hanım, E. B. Şapolyo'nun sorduğu "Babanız nerelidir?" sorusuna şu cevabı vermiştir: "Babam Ali Rıza Efendi yerli olarak Selaniklidir. Kendileri Yörük sülalesindendir. Annem her zaman Yörük olmakla

iftihar ederdi. Bir gün Atatürk'e 'Yörük nedir?' diye sordum. Ağabeyim de bana 'Yürüyen Türkler' dedi." Yine Şapolyo'nun Ruşen Eşref Ünaydın'dan naklettiğine göre "Atatürk, çok kere benim atalarım Anadolu'dan Rumeli'ye gelmiş Yörük Türkmenlerdendir derlerdi."

Cumhuriyet döneminin ilk Konya milletvekillerinden Naim Hazım Onat, dil çalışmaları dolayısıyla Atatürk'ün sofrasında bulunanlar arasındaydı. Bir gün Atatürk'ün kendisine: "Konya benim dedelerimin öz vatanıdır. Onlar Rumeli'ne Anadolu'dan göçmüşlerdir. Bunun Konya olduğu söylenir." dediğini hatıralarında anlatır. Atatürk'ün zaman zaman Konyalılara "hemşehrilerim" demesi bir iltifat sayılsa da aslında bir gerçek payının da bulunduğu gözlerden uzak tutulmamalıdır.

Ali Rıza Efendi'nin baba ocağı, 1448'den 1912 yılına kadar 464 yıl kesintisiz Türk egemenliğinde kalan ve 1912'ye kadar varlığını nahiye merkezi olarak sürdüren "Kocacık"tır. Günümüzde, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Yukarı Jupa Belediyesi'ne bağlıdır. Makedonya'nın batı kesiminde yer alan Kocacık'ın kuzeyinde Debre, güneyinde Struga ile Ohri, doğusunda Kırçova, batısında ise Arnavutluk yer almaktadır. Yedi mahalle ve on dört köyden oluşan Kocacık, kendisine bağlı köylerin dışında, merkez yerleşim bölgesi olarak; Bireştani, Koçişta ve Novak Köyleri arasında, kuzey ve kuzeybatı doğrultusunda uzanır. Kocacık merkezinin sınırları kuzeyde Koçişta Köyü, güneyde Ela (Eğla, Evla) Köyü, güneydoğuda Novak Köyü, batıda ise Osolnisa Köyü toprakları ile çevrilidir. Kuzeybatısında ise Bireştani Köyü yer almaktadır.

Ali Rıza Efendi'nin babası Kızıl Hafız Ahmet Efendi, annesi Ayşe Hanım'dır. Dedesinin adı Mustafa Efendi'dir. Şu hâlde Kemal Atatürk'ün "Mustafa" adının kaynağı da bu büyük dedesidir. Türk-İslam aile geleneğine göre büyük dedenin adı, toruna konmuştur. Mustafa Kemal'in ağabeylerinden birinin adının da "Ahmet" olması (bu da dede Kızıl Hafız Ahmet'in

adıdır) ailede bu isim koyma geleneğinin devam ettiğini çok açık bir şekilde göstermektedir.

Mustafa Efendi'nin Kızıl Hafız Ahmet Efendi ve Kızıl Hafız Mehmet Emin Efendi isminde iki erkek, bir de Nimeti Hanım isminde bayan çocuğu vardır. Kızıl Hafız Ahmet Efendi ile Ayşe Hanım'ın evliliğinden dört çocuk olmuştur: "Mustafa" (bebek iken beşikten düşerek vefat etti, ismi Kemal Atatürk'e verildi), "Hatice" (Selanik Mevlevi Kapu Şeyhi Rıfat Efendi'nin gelini idi), "Nimeti" ve "Ali Rıza Efendi". Ali Rıza Efendi'nin annesi Ayşe Hanım, kocasının ölümünden sonra Halil Efendi ile ikinci bir evlilik yaptı. Bu evlilikten de "Emine" (Rüsumat Memuru Hacı Hasan ile evli olan Emine Hanım, Zübeyde Hanım'dan 3 ay sonra Nisan 1923'te İstanbul'da vefat etti) isminde bir çocuk olmuştur. Yani Ali Rıza Efendi'nin dört kardeşi vardı.

Atatürk'ün baba soyu, büyük amcası Kızıl Hafız Mehmet Emin Efendi tarafından devam etmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bunun oğlu Salih Efendi ve ikinci eşi Müberra Hanım'dan (doğumu: 1878/79, ölümü: 4 Mayıs 1938) devam eden aile, torunlarla yedinci kuşağa ulaşmış bulunuyor. Belgelerden Atatürk'ün Müberra Hanım'a "yenge" şeklinde hitap ettiğini biliyoruz. Bunların beş çocuğundan birisi olan Necati Erbatur, 28 Eylül 1927'de Dolmabahçe Sarayı'nda nişanlanmış; diğer çocukları Vüsat Erbatur'un kızı Nesrin Hanım ile Feridun Söğütligil'in nikâhları 2 Ekim 1937'de Park Otel'de yapılmış ve Atatürk bu nikâh törenine katılmıştır.

Ali Rıza Efendi'nin hem babası Ahmet'in hem de amcası Mehmet Emin'in, taşıdıkları "Hafız" unvanı her ikisinin de dinî bilgileri ile öğretmenlik görevlerini göstermektedir. Yine her iki kardeşin de taşıdığı "Efendi" unvanı okur-yazar, eğitimli insanlar olduğuna işaret etmektedir.

Doğumu

Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi, yeni bulunan bir arşiv belgesine göre 1841 yılında Selanik'te doğmuştur. Ali Rıza Efendi'nin vefatından yaklaşık 7 sene sonra Zübeyde Hanım'ın eşinden dolayı emekli maaşı bağlanması konusunda verdiği bir dilekçe üzerine yürütülen "emekli maaşı bağlanması" ile ilgili işlemler kapsamında hazırlanan belgede, Ali Rıza Efendi'nin devlet memuriyetine girdiğindeki yaşı 29 olarak belirtilmektedir. Aynı belgede Ali Rıza Efendi'nin ilk görev yeri olan "Aynaroz Rüsumat Kitabeti" görevine başlama tarihi de 3 Mayıs 1870 olarak gösterilmektedir. Bu tarihte 29 yaşında olan Ali Rıza Efendi 1841'de doğmuş olmaktadır.

Görevleri ve Memuriyeti

Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi, Selanik'te Abdi Hafız Mektebi'nde okumuş, Vakıflar İdaresi'ne girmiş ve "Gümrük Memurluğu" görevlerinde bulunmuş ve son olarak ticaretle meşgul olmuştur.

Ali Rıza Efendi, 1857-1868 yılları arasında Selanik ve çevresinde faaliyet gösteren vakıflardan Gazi Evranos Beğ Evkafı, Numan Paşa Evkafı ve Yakup Paşa Evkafı'nda "Meclis Kâtibi" olarak görev yapmıştır.

Ali Rıza Efendi, 3 Mayıs 1870 ile 12 Aralık 1880 tarihleri arasında 10 yıl gümrük memurluğu görevi yapmıştır. 29 yaşında iken Aynaroz Gümrük Kâtipliği ile başlayan devlet memuriyeti, Papazköprüsü ve Yenişehir Çayağzı'nda devam etmiştir. Emekli Maaşı Hesap Tezkeresi'ndeki görev dökümüne göre Ali Rıza Bey'in bu üç yerde toplam "7 yıl, 40 ay, 47 gün" memuriyet süresi vardır.

Ali Rıza Efendi'nin on yıllık gümrük muhafaza memurluğu görevinin yaklaşık iki aylık süresi "Gümrük Kâtipliği" olarak Aynaroz'da; diğer sürenin tamamı Selanik yakınlarında, Olimpos Dağı eteklerinde bulunan Katerin Kazası'na bağlı

Papazköprüsü ve Yenişehir Çayağzı'nda idi. Selanik ile bütün civarının ve hatta İstanbul'un odun ve odun kömürü ihtiyacını temin eden bu bölgede on yıl görev yaptıktan sonra Rüsumat'tan da ayrılır. Ayrılmasında bu bölgede asayişin gittikçe bozulması ve Rum çetelerinin devamlı baskılarla huzuru bozmaları rol oynamıştır. O yıllarda yeni evli olan Ali Rıza Efendi, eşini bu karışık ortamdan kurtarmak istemiştir. Onun buradaki görevinin 1870'lerden itibaren 1880 sonu 1881 yılı başına kadar devam ettiği hizmet cetvelinde görülmektedir. Buna göre Ali Rıza Efendi, evlendiği tarihlerde ve Mustafa Kemal doğduğu sıralarda Çayağzı'ndaki bu görevde idi. Nitekim Zübeyde Hanım Mustafa Kemal'in doğduğu günlerden bahsederken, "O zamanlar Ali Rıza Efendi'nin memuriyeti Selanik civarında Çayağzı'nda idi, bazı geceler eve gelmiyordu." der.

Askerliği

Ali Rıza Efendi, 1876-1877 yıllarında Selanik'teki "Selanik Asakir-i Milliye Taburu"nda "Birinci Mülazım" (Üsteğmen) rütbesiyle görev yapmıştır. "Selanik Asakir-i Milliye Taburu", 1876 Osmanlı-Sırp Savaşının başladığı günlerde Şura-yı Devlet (Danıştay) Başkanı olan Midhat Paşa'nın teşebbüsleri ile kurulmuş "gönüllü taburlar"dan biridir. Halktan gönüllülerin iştiraki ile orduya yardımcı olacak böyle bir kuvvetin teşkili fikrini ön safta destekleyenler arasında Namık Kemal ile Ziya Paşa da vardır.

İlk hareket İstanbul'da başladıktan sonra Selanik'te memurlardan ve halktan yazılan gönüllüler "Millet Askeri" adı altında bir tabur kurmak ve savaşa hazırlanabilmek için hükûmetten silah istemişlerdir. Başarılı bir eğitim yapan bu taburun İstanbul'a getirilmesinin halkı teşvik edeceği düşünülmüş ve Ali Rıza Efendi'nin de bulunduğu tabur, Orhaniye Zırhlısı ile 24 Aralık 1876'da payitahta varmıştır. Büyük törenle karşılanan tabur, Midhat Paşa önünde resmigeçit yapmış ve Süleymaniye Kışlası'nda misafir edilmiştir. Ali Rıza Efendi bu taburun

ikinci bölüğünde Üsteğmen'dir. Ali Rıza Efendi, Selanik Islahhane Mahallesi'nde, Emir Bostan'da ve Numan Paşa Camii avlusunda "Asakir-i Milliye"ye askerî talimler yaptırmıştır. Bu tabur sonradan II. Abdülhamid tarafından, daha 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin sonucu alınmadan lağvedilmiştir.

Ticaret Hayatı

Ali Rıza Efendi, 1880 yılı sonu, 1881 yılının başı itibarıyla Rüsumat İdaresi'ndeki görevinden ayrılır. Kereste ticaretine atılır. Atatürk'ün çocukluk arkadaşı ve babasını tanıyan Kütahya Milletvekili Hacı Mehmet Somer'in anlattığına göre Ali Rıza Efendi'nin kereste ticaretine atılmasında, Çayağzı'nda iken tanıştığı ve iyi paralar kazandıklarını gördüğü tüccarlar etkili olmuştur. Elindeki bir miktar parayı koyarak ve Cafer Efendi ile ortaklık kurarak ticaret hayatına atılan Ali Rıza Efendi, önceleri iyi para kazanıyordu. Fakat sonradan işleri bozuldu. Buna sebep olan da yine haraç isteyen *"Rum eşkiyalar"* idi. Hacı Mehmet Somer bu durumu şu şekilde anlatıyor:

"Ali Rıza Efendi kereste ticaretine varını yoğunu vermişti. İlk zamanlarda büyük başarılar gösteren bu teşebbüs, Katerin'in ezeli belası olan eşkıyaların hırslarını tahrik etti. Ali Rıza Efendi'yi para göndermesi için tehdit ettiler. Şayet para göndermezse, kerestelerini yakacaklarını bildirdiler. Bu sebeple orman mıntıkasına gitmek, işlerini kontrol etmek mümkün olmuyordu. İşlenmiş keresteleri sahile nakletmeğe korkuyordu. Çünkü bu keresteler eşkıyalar için rehine mahiyetinde idi. Nihayet Ali Rıza Efendi'den ümit ettikleri para gelmeyince, bütün keresteleri yaktılar. İşçileri de tehdit ettiler. İşçiler de dağılıp gittiler. Bunun üzerine Ali Rıza Efendi, yangından mal kaçırır gibi mümkün olabileni kurtarmaya çalıştı.

Buradaki eşkıyanın hepsi siyasi çetelerdi. 1298 (1883) tarihinde Teselya'nın Yunanistan'a terk edilmesiyle, Yunan hududu Katerin Kazası'na ve Olimpos dağlarına dayanmakta idi. Bütün mesele bundan ileri geliyordu. 1877 Rus harbinden sonra Makedonya çetelerle dolmuş, artık buralardaki Türklere

rahat kalmamıştır. Bu siyasi çeteler yüzünden Ali Rıza Efendi'nin ticareti de bozuldu."

Evliliği ve Çocukları

Ali Rıza Efendi, 1466'larda Konya/Karaman'dan gelerek Vodina (şimdi Edessa) Sancağı'na bağlı Sarıgöl'e yerleşmiş; sonra Selanik yakınlarındaki Lankaza (Langaza)'ya göçmüş, Sofu-zade Feyzullah Efendi ile Ayşe Hanım'ın üç çocuğundan birisi olan Zübeyde Hanım (1859-14 Ocak 1923) ile 1870 veya 1871 yılında evlenmiştir. Evlendiklerinde 12-13 yaşında bulunan Zübeyde Hanım, kızı Makbule Hanım'ın anılarındaki anlatımıyla çok güzel bir genç kızdı: "Annemin gençliği gözümün önünde... Uzun boylu, ince yapılı, altın saçlı, yeşil gözlü bir kadın. Çocuklar annelerini öteden beri, dünyanın en güzel kadını olarak düşünürler. Fakat annem, gerçekten güzeldi..."

Ali Rıza Efendi, 29-30 yaşında ve Evkaf İdaresi'nde memurdu. Talip olduğu Zübeyde'den 16-17 yaş büyüktü. Kız tarafından özellikle anne Ayşe Hanım, memuriyet dolayısı ile kızından ayrı kalacağı düşüncesiyle evliliğe başlangıçta itiraz eder. Sonunda Mustafa Kemal'in dayısı Hüseyin Ağa aileyi ikna eder, nikâh kıyılır ve iki genç evlenirler. Böylece Türk milletine Mustafa Kemal Atatürk'ü armağan edecek olan "tarihi evlilik" gerçekleşmiş olur.

Evlendikten hemen sonra, Ali Rıza Efendi'nin Selanik'teki baba evine yerleşirler. İlk evlilik yılları bu evde geçer. Önce bir kızları olur, adını "Fatma İsmet" (1871/1872-1875) koyarlar. Bundan sonra da iki erkek çocukları olacaktır. "Ahmet" (1874-1883) ve "Ömer" (1875-1883). Bunları "Mustafa" (1881-1938), "Makbule" (1885-1956) ve "Naciye" (1886-1901) takip edecektir.

Bu mutlu evlilik, bazı salgın hastalıklardan dolayı ilk üç çocuklarının değişik yıllarda ölümleri ve Ali Rıza Efendi'nin çok düzenli olmayan iş hayatındaki aksaklıklarla zaman zaman sıkıntılı bir şekilde yürür. Nihayet, Mustafa'nın doğumu ve varlığı ile hayata bağlanan aile, bu defa Ali Rıza Efendi'nin vefatıyla sarsılır.

Hastalığı ve Ölümü

Memuriyetten ayrıldıktan sonra giriştiği her ticari faaliyet bu şekilde başarısızlıkla sonuçlanan Ali Rıza Efendi, bu olaydan çok etkilenmiş ve büyük bir moral çöküntüsü içinde hayata küsmüş ve ağır hastalığa yakalanmıştır. Zübeyde Hanım anılarında bu gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: "Merhumun, son günlerinde işinin fena gitmesinden çok müteessir oldu. Kendini salıverdi. Daha sonra da derviş-meşrep bir hal alarak eridi gitti. Kocamın hastalığı büyüdü, artık yaşamazdı." Makbule Hanım'ın ifadelerine göre Ali Rıza Efendi, "işlerinin kötü gitmesinden çok müteessir oldu... Nihayet barsak veremine tutuldu. Üç sene hastalık çektikten sonra vefat etti..." Bazı araştırmacılara göre Ali Rıza Efendi'nin ölüm nedeni "bağırsak enfeksiyonundan (iltihabı) kaynaklanmış olmalıdır."

Zübeyde Hanım ve çocuklara maaş bağlanması ile ilgili "Hesap Tezkeresi"ndeki yeni bulunan kayıtlara göre Ali Rıza Efendi, "23 Mayıs 1886" tarihinde vefat etmiştir. Çok genç sayılabilecek bir yaşta, 45 yaşındadır. Mustafa (Kemal), babası öldüğü zaman 5/6 yaşındadır.

Mezarı: Horatacı Camii

Mustafa Kemal'in "Zâbit ve Kumandanla Hasb-i Hal" eserinde bir vesile ile yazdığı notlardan (32 sıra numaralı bölüm) anlaşıldığına göre Ali Rıza Efendi, Selanik'teki Horatacı (Hortacı, Hortaçlı) Sultan (Süleyman) Camisi (bugün Rotonda) haziresine gömülmüştür.

Ali Rıza Efendi'nin haziresindeki mezarlığa defnedildiği Horatacı (Sultan) Süleyman Efendi veya kaynaklarda geçtiği ismiyle Sinan Paşa Camii, bugün Selanik'te "Rotonda" ismiyle bilinen kilisedir. Egnetiya Caddesi'nin Kalimeriya yakınında olup fuar girişi önünden de tek ve külahsız minaresiyle görülmektedir. Yapı, Roma döneminde kilise idi. Sultan II. Murat zamanındaki Türk fethinden sonra Selanik'e çok yakın olan Horataç Köyü'nden Şeyh Süleyman Efendi tarafından buraya

bir zaviye kurulmuştu. Yapı bu zaviye ile birlikte bazı eklemelerle çok sonraları (Sultan III. Murat döneminde) hayır ve hasenat işleri ile tanınan Vezir Koca Sinan Paşa veya Yemen Fatihi Sinan Paşa (Doğumu: Arnavutluk, 1520- Ölümü: İstanbul, 4 Nisan 1596) tarafından camiye dönüştürülmüştür. 1912 Balkan Savaşı sonrasında Selanik elimizden çıkınca yapı, Yunanlılar tarafından tekrar kiliseye çevrilmişir.

Mirası

Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi 23 Mayıs 1886 tarihinde vefat etmiştir. Vefatından yaklaşık bir yıl sonra karara bağlanan tereke davasındaki verilere göre Ali Rıza Efendi'nin bıraktığı mallar; 1 yün ceket, 1 yelek, 1 eski pantolon, 1 palto, 1 sandık, 1 Osmanlıca Sözlük, "Miftah'ü-l Kulûb" (Kalplerin Anahtarı) isimli bir kitap [yazarı Mehmet Nuri Şemseddin Nakşibendi (1801-1866)], 7 parça evrak ve bir evdir. Bunların toplam değeri de 35.155 kuruştur. Cenaze masrafları ve borçları çıktıktan sonra dul kalan eşi Zübeyde Hanım'a 551 kuruş (mirasın % 12'si), oğlu Mustafa'ya (Kemal) 1.929 kuruş (mirasın % 44'ü), kızları Makbule ve Naciye'ye her birine 964 kuruş (mirasın % 22'si) verilmiştir. Üç çocuğun parası olan 3.859 kuruş, idare edilmek üzere yetim işlerinden sorumlu olan Emval-i Eytam (Yetim Malları) Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir.

Kişiliği

Ali Rıza Efendi, bir hafız (öğretmen) çocuğudur ve yıllarca vakıflarda ve gümrüklerde memurluklar yapmıştır. Bir ara askerlik mesleği ile ilgilenmiş, gönüllü askerlere talim yaptırmıştır. Selanik'te kurulan "Gönüllüler Taburu"nun da kurucuları arasında bulunmuştur. Memuriyeti bırakarak kereste ticaretine başlayan Ali Rıza Efendi, bu işi sırasında haraç isteyen çetelere boyun eğmeyerek onlarla çatışmayı göze alabilecek yapıda cesur bir insandı. Yine işini bırakmak pahasına onların istediği haracı vermeyecek kadar da dürüst bir insandı.

Oğlu Mustafa'ya "Adam olmak için okumak, öğrenmek şarttır. Başka çare yoktur." diyen Ali Rıza Efendi; geniş görüşlü, modern düşünceli, yeniliklere açık aydın bir insandı. Mustafa'yı Mahalle Mektebi'nden alarak çağdaş bir eğitim kurumu olan Şemsi Efendi Okulu'na vermesi de onun yenilikçi, parlak kişiliğini göstermektedir.

Ailede çağdaş değerleri Baba Ali Rıza Efendi temsil etmektedir. Bu yönüyle Mustafa Kemal üzerinde ilk etkileri yapan insan Baba Ali Rıza Efendi'dir.

Ali Rıza Efendi aynı zamanda yardımsever bir insandı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle bir göçmen şehrine dönen Selanik'te herkes göçmenlere yardım için ayaktaydı. Ali Rıza Efendi komisyonlara giriyor, kapı kapı dolaşarak göçmenler için para ve yiyecek topluyordu. Makbule Hanım anlatıyor: "Çocuklar bir arada oynarlarken, kaç-göç olduğu için aynı mutfaktan ayrı ayrı sofralar kuruluyormuş. Evimizde yerli ve göçmen farkı yokmuş. Babam göçmen çocuklarını sevindirmek için hiçbir fedakârlıktan çekinmiyormuş..." Ali Rıza Efendi, göçmenlere yardım etmek için Islahhane Mahallesi'ndeki arsalarını da yardım komisyonuna vermişti.

Anne Zübeyde Hanım (1859-14 Ocak 1923)

Soyu ve Ailesi

Atatürk'ün 5 kardeşi içinde en uzun ömürlüsü Makbule Hanım (1885-1956) anne soyları hakkında, "annemden sık sık şunları dinlemişimdir" diyerek şu bilgileri vermektedir: "Bizim esas soyumuz Yörük'tür. Buralara Konya-Karaman çevrelerinden gelmişiz. Büyükbabam Feyzullah Efendi'nin büyük amcası Konya'ya gitmiş, Mevlevi dergâhına girmiş, orada kalmış. Yörüklüğü tutmuş olacak..."

Mustafa Kemal Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın babası hakkında, Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi'yi ve dedesi Kızıl Hafız Ahmet Efendi'yi de tanıyan ve doksan yaşında vefat eden Aydın Milletvekili Tahsin San, şu bilgileri vermiştir:

"Atatürk'ün validesi Zübeyde Hanım, Sofu-zade ailesinden Feyzullah Ağa'nın kızıdır. Bunlar Selanik'te doğmuşlardır. Bu aile bundan 130 sene evvel Sarıgöl'den Selanik'e gelmişlerdir. Vodina Kaza'sının batısında Sarıgöl Nahiyesi'nde on altı köyden ibaret olan bu nahiye ailesi, Makedonya ve Teselya'nın fethinden sonra Konya civarı ahalisinden Osmanlı Hükümeti'nin sevk ve iskân ettirdiği Türkmenlerdendir. Son zamanlara kadar beş asır müddet içinde hayat tarzlarını, kılık-kıyafetlerini değiştirmemişlerdir."

Eldeki mevcut bilgilere göre Zübeyde Hanım'ın soyu yine 1466'larda Konya/Karaman yöresinden Rumeli'ye göçürülen ve o dönemde Vodina Sancağı'na (şimdi Yunanistan'ın Edessa şehri) bağlı Sarıgöl nahiyesine yerleştirilen ve geldikleri yörenin adına izafeten Rumeli'de "Konyarlar" diye bilinen Yörük/Türkmen grubuna mensuptur. Aile sonradan Selanik yakınlarındaki Lankaza (Langaza)'ya, oradan da Selanik'e göç etmiştir.

Mevcut kaynaklardaki bilgilere göre Zübeyde Hanım 1857'de Selanik'te dünyaya gelmiştir. Fakat kendisi E. B. Şapolyo'ya anlattığı anılarının bir yerinde "... ben dul kaldığım zaman yirmi yedi yaşında bir tazeydim..." demektedir. Bu bilgiyi esas alacak olursak Ali Rıza Bey'in ölümünün kesin olarak 1886'da gerçekleştiğini bildiğimize göre Zübeyde Hanım'ın doğum tarihi 1859 yılı olmalıdır.

Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın babası "Sofu-zade Feyzullah Efendi"dir. Onun babası İbrahim Ağa, annesi de Ematullah Hanım'dır. İbrahim Ağa'nın babası ve Feyzullah Efendi'nin dedesi de Molla Hasan'dır. Sofu-zade Feyzullah Efendi üç defa evlenmiştir. Feyzullah Efendi'nin ilk eşinden "Hüseyin Ağa" (M. Kemal'in dayısı) ve "Hatice Hanım" (M. Kemal'in teyzesi), ikinci eşinden "Zehra" (M. Kemal'in teyzesi) ve "Hasan Ağa" (M. Kemal'in dayısı), üçüncü eşi olan "Ayşe (Aişe) Hanım"la evliliğinden de "Zübeyde Hanım" dünyaya gelmişlerdir. Atatürk'ün dayısı "Hüseyin Ağa", Lankaza yakınlarındaki ailesi Karaman'dan bir uç beyi olarak Tikveş'e yerleştirilen Mehmet Ali Efendi'nin Çalı (Rapla) Çiftliği'nde

kâhya olarak çalışıyordu. Hiç evlenmemiştir. Atatürk'ün anne soyu diğer dayısı "Hasan Ağa" tarafından devam ederek günümüze ulaşmıştır. Lankaza'da aşçılık yapan Hasan Ağa'nın "Abdurrahman (Aldırma)", "Hatice (Sümer)" (Doğumu: Selanik, 1314/1898/1899-Ölümü: Bursa, 2002) ve "Münire" isimlerinde üç çocuğu bulunuyordu.

Özetlersek; Zübeyde Hanım'm büyük dedesi Molla Hasan, dedesi ise İbrahim Ağa'dır. İbrahim Ağa'nın eşi, yani Zübeyde Hanım'ın babaannesi Ematullah Hanım'dır. Babası Sofu-zade Feyzullah Efendi, annesi Ayşe Hanım; onun annesi de Molla Hanım olarak anılan Emine Hanım idi. Zübeyde Hanım'ın anneannesi Emine Hanım'ın Fatma isminde bir kız kardeşi vardı.

Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım 1948'de yapılan bir söyleşide Dedesi Feyzullah Efendi ve Dayısı Hüseyin Ağa hakkında şu bilgileri vermiştir: "Annemin babası, yani büyükbabam üç defa evlenmiştir. İlk hanımından dayım Hüseyin Bey dünyaya gelmiştir. Annemle babamın evlenmelerine vasıta olan da bu sevgili dayımız Hüseyin Bey'dir. Hiç evlenmemiştir. Bütün hayatını aileden kimsesiz kalanların yetişme ve yetiştirilmelerine adamıştır. Babam Ali Rıza Bey ölüp de biz öksüz kalınca imdadımıza yetişen de bu aziz dayımız Hüseyin Bey olmuştur. "Rapla" Çiftliği'ni tutuyordu. Derhal Selânik'e gelerek bizi, yani annemi, ağabeyim Mustafa'yı, beni, hemşirem Naciye'yi ve dadımızı alarak çiftliğe götürdü."

Mustafa Kemal'in bütün ailesini yakından tanıyan ve çocukluk arkadaşı olan Hacı Mehmet Somer 1939 yılında yayımlanan anılarında Zübeyde Hanım'ın ailesi hakkında şu ayrıntılı bilgileri vermektedir: "Zübeyde Hanım'ın Selanik'te bir anası, bir de Hüseyin Ağa namında bekâr kardeşi vardı. Onların vefatlarından sonra Zübeyde Hanım'a intikal eden ev, bize yakın 'Papaz Ahmet Çeşmesi' mahallesinde idi. Aile aslen Selanik'in Lankaza kazasından gelmiştir. Kaza Merkezi'nde Zübeyde Hanım'ın Hasan Ağa namında ikinci bir kardeşi vardı. Hasan Ağa evli olduğu için hala İzmir'de bir kızı ve Mudanya'da da evli bir kızı vardır. Hüseyin Ağa Mustafa Kemal'i çok sever, Selanik

civarında Çalı Çiftliği Subaşısı olduğundan yaz mevsiminde Mustafa Kemal'i yanına alır, mektep zamanına kadar çiftlikte bulundururdu. Gene Zübeyde Hanım'ın bir teyzesi ve onun da çocukları ve Abdullah namında bir zevci (kocası) vardı."

Ali Rıza Efendi İle İlk Evliliği

Zübeyde Hanım, Ali Rıza Efendi ile 1870 veya 1871 yılında evlendi. Zübeyde Hanım, evlendiğinde 12-13 yaşında güzel bir genç kızdı. Ali Rıza Efendi öldüğünde (1886) 27 yaşında ve üç çocukla dul kalan Zübeyde Hanım için kardeşi Hüseyin Ağa'nın yönettiği Lankaza'daki Rapla Çiftliği sığınacak bir liman olur. Hüseyin Efendi, enişteşinin ölümü haberini alınca Selanik'e, kız kardeşi Zübeyde'nin evine gelir. Onu, çocukları ile birlikte, hayatın bu zor şartları içinde bırakamaz ve kız kardeşi Zübeyde'ye, "Rahmetli ömürsüz adamla seni evlendiren ben oldum. Bundan sonra size ben bakacağım, bu çocukları ben büyüteceğim." diyerek aileyi yanına alıp Rapla Çiftliği'ne götürür.

Ragıp Bey İle İkinci Evliliği

Genç yaşta üç çocuğu ile dul kalan Zübeyde Hanım, oğlu Mustafa'yı Askerî Rüştiye'ye verdikten sonra özellikle ekonomik yönden zor günler yaşamaya başlar. Mustafa'nın doğduğu üç katlı evden hemen yanındaki daha küçük bir eve taşınmışlardır. Çocuklarla birlikte kendisine bağlanan 120 kuruşluk maaş ailenin geçimini sağlamaktan çok uzaktır. O sıralarda, Yunanistan'a terk edilen Teselya'nın merkezi Larisa'dan (Yenişehir) göç edenlerden Reji (Tekel) İdaresi memurlarından Ragıp Efendi, kendisine talip olur.

Ragıp Efendi de eşi Afet Hanım'ı kaybetmiş dört çocuklu bir duldur. Diğer çocukları dağılmış, evde küçük kızı Rukiye (Ruhiye) ile birlikte yaşamaktadır. Zübeyde Hanım'la aynı sokakta oturmaktadırlar. Zübeyde Hanım'ı birkaç kez görmüş ve beğenmiştir. Evlenmek için haber gönderir. Zübeyde Hanım,

hem Ali Rıza Efendi hem de kendisi tarafından akrabaları olan Kılıçoğlu Hakkı Bey'in kayınpederi Selanik Mevlevi Şeyhi Rıfat Efendi aracılığıyla Ragıp Efendi ile evlendirilir. Varlıklı bir kimse olmasına rağmen Ragıp Efendi, Zübeyde Hanım'ın evine gelerek yerleşir.

Mevcut bilgi ve belgelere göre Zübeyde Hanım ile Ragıp Bey'in evlilikleri muhtemelen 1895 veya 1896 yılında gerçekleşmiş olmalıdır. Mustafa Kemal askerî ortaokulu bitirmiş, Manastır Askerî Lisesi'ne girmiştir ve 14-15 yaşındadır.

Şüphesiz, evin en büyük erkek evladı olarak Mustafa bu evliliği onaylamaz ve evi terk ederek Horhor (Horhorsu) Mahallesi'nde oturan öz halası Emine Hanım'ın evine yerleşir. Manastır İdadisi'ne gidinceye kadar da eve nadiren uğrar.

Ragıp Bey esasında çok kibar ve iyi kalpli bir insandır. Mustafa Kemal, yıllar sonra Ayşe Afet İnan'a üvey babası ile ilgili olarak şunları söyleyecektir:

"Annem babamı kaybettiği zaman genç bir kadındı. Onun ölümünden sonra asıl oturduğumuz pembe evden çıkmış küçük eve girmiştik. Ben bir müddet için dayılarımın yanında kalıyordum. Fakat babamın yerine bir başkasının geleceğini bana belli ediyorlar ve beni duygu olarak hazırlıyorlardı. Bir gün dayımla o küçük eve gittik. Annem yeni bir elbise giymiş, beni güler yüzle karşıladı. İçeride yabancı bir bey oturuyordu. Annem de onun yanında eskiden âdet olduğu gibi kapanmadan geziyordu. Durumu anladım.

Fakat babamın yerine gördüğüm bu adama tahammül edemeyecektim. Baktım, duvarda babamın palası asılı. İçimden gelen bir hisle ona sarılmak ve hiç kabahati, kusuru olmayan bu beye saldırmak istedim. Fakat derhal bir şeyler söylemeden oradan koşarcasına kaçtım. Bundan sonra aylarca anamı görmedim.

Fakat sonradan o asil beyle dost oldum. Bana iyi bir eğitici oldu. Anamın da geç yaşında böyle bir aile bağı yapmış olmasını takdir ettim. Ancak çocukluk duygum benim babamı kaybetmiş olmama karşı bir isyandan ibaretti."

Mustafa Kemal, Ali Fuat Cebesoy'a da Ragıp Efendi ile ilgili olarak "Bana karşı çok saygılı davranmış, büyük adam muamelesi etmiştir. Nazik ve kibar insandı." demiştir. Mehmet Somer de bu konuda "Orta ve yüksek eğitimi (tali ve âli tahsili) devrinde üvey pederi Ragıp Bey Mustafa Kemal'e çok samimi davranmış olduğundan Mustafa Kemal sonraları Ragıp Bey'e hürmet eder olmuştu..." demektedir.

Nitekim 1911'de Trablusgarp'a giderken hastalığı nedeniyle İskenderiye'de bir müddet kalan Mustafa Kemal oradan arkadaşı Salih (Bozok)'e yazdığı bir mektupta üvey babası Ragıp Bey'e olan hürmetini ifade etmiştir: "(...) Birkaç gün sonra tekrar yola çıkacağım. Senin ve benim validelerimizin ellerinden, hemşiremin gözlerinden öperim. Ragıp Bey'in ellerinden. Hakkı'ya (üvey kardeşi, Ragıp Bey'in oğlu) selam. Bilcümle arkadaşlara selam."

Ragıp Bey, kaynaklara göre Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra (1918) Selanik'te vefat etmiştir. Mustafa Kemal'e olan aşkına karşılık bulamadığı için intihar eden Fikriye Hanım, üvey baba Ragıp Bey'in yeğenidir.

Selanik'teki Hayatı

Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım 1859'da Lankaza'da doğmuş, çocukluğu ve ilk gençlik yılları burada ailesi ile birlikte geçmiştir.

Zübeyde Hanım, güçlü bir beden yapısına sahip olduğu gibi güçlü bir iradeye de sahipti. Yeterince eğitim görmemiş ama okuma yazmayı öğrenmişti. Annesine "Molla Hanım" denildiği gibi kendilerine de "Zübeyde Molla" deniyordu. Bu ifade hem "dindarlığını" hem de "bilge" kişiliğini ifade eden bir lakaptı. Muhafazakâr, geleneklerine bağlı bir kadındı.

Zübeyde Hanım'ın 1 Aralık 1905'te Harp Akademisi'ni bitirerek Kurmay Yüzbaşı olan ve kısa bir süre hapse atılan Mustafa Kemal'i görmek için üç beş günlüğüne İstanbul'a gittiğini ve buradan Şam'a gidecek oğlunu Sirkeci'den uğurladığını biliyoruz.

Balkan Savaşları'nın sonuna kadar Selanik'te ikamet eden Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal'in burada 1906'da arkadaşları ile birlikte Şam'a kurduğu "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin bir şubesini açma girişimlerini yaptığı sıralarda oğluna inanmış ve değerli telkinleri ile ona yardımcı olmuştur.

Mustafa Kemal, subaylık yıllarından başlayarak annesini ve kız kardeşini rahat yaşatmak için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Makbule'nin belirttiğine göre Selanik'te iken her ay aldığı maaştan belirli bir miktarı, bazen de tümünü annesine vermekteydi. Daha sonraki yıllarda da bankada annesi ve kız kardeşi adlarına ortak bir hesap açtırmıştı. 1911'de savaşmak için Trablusgarp'a giderken komutan Kerim Paşa'ya annesine verilmek üzere 40 lira bırakmış ve arkadaşı Salih Bozok'tan, bundan böyle maaşlarından ödenecek borçlardan artan paranın Zübeyde Hanım'a verilmesini istemişti.

İstanbul'a Gelişi

Bilindiği gibi Mustafa Kemal 11 Ocak 1905 Çarşamba günü Kurmay Yüzbaşı rütbesi ile Harp Akademisi'nden mezun olmuş ve staj için Şam'a atanmıştır.

Mustafa Kemal, Harp Akademisi'nden mezun olduğu sırada bir olaydan dolayı cezaevine girmişti. Oğlunu merak eden Zübeyde Hanım oğlu cezaevinden çıktıktan sonra onu görmek için İstanbul'a geldi. Zübeyde Hanım İstanbul'da üç beş gün oğluyla görüşmüş, hasret gidermiş ve oğlunu Suriye/Şam'a görev yerine uğurlamış, tekrar Selanik'e dönmüştür.

Şüphesiz Zübeyde Hanım'ın Selanik'ten İstanbul'a esas gelişi Balkan Savaşlarından sonra olacaktır. Balkan Savaşları sonunda Selanik'in sınırlarımız dışında kalması, Yunanlıların eline geçmesi üzerine yurtlarından ayrılan on binlerce göçmen Türk gibi Zübeyde Hanım ve kızı Makbule Hanım da İstanbul'a geldiler.

Zübeyde Hanım ve Makbule'nin İstanbul'a geliş tarihleri bir çalışmada Mart 1915 olarak tespit edilmiştir. Mustafa Kemal'in Çanakkale'den Sofya'daki Osmanlı Elçiliği'ne gönderdiği

bir telgraftan annesi Zübeyde Hanım'ın, telgrafın gönderildiği tarihte yani 23 Mart 1915'te İstanbul'a gelmek için seyahat etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal İstanbul'a gelen annesi ve kız kardeşini bir odaya yerleştirdi ve onların koruyuculuğunu üstlendi. Kısa süre sonra diğer göçmenler gibi Zübeyde Hanım ve Makbule Hanım'a göçmenler için yapılan evlerden biri tahsis edildi. İstanbul'da Beşiktaş semtinde Akaretler'de 76 numaralı eve yerleştiler. Kızı ile birlikte İstanbul'da yeni fakat sıkıntılı bir hayata başladılar.

1918'de İstanbul'a gelişinde birkaç gün Pera Palas Oteli'nde kalan Mustafa Kemal, bir süre de yakın arkadaşı Salih Fansa'nın Beyoğlu'ndaki evinde konuk olmuştur. Daha sonra Şişli'de Madam Kasabya'nın üç katlı evini kiralayan Mustafa Kemal, Beşiktaş Akaretler'de oturan annesi ve kız kardeşini de yanına almış, üç katlı evin üçüncü katını onlara ayırmıştır. Kendisi orta katta oturuyor, bu katın arka bahçeye bakan odasını da yatak odası olarak kullanıyordu. Büyük salonu toplantı odası olarak ayırmıştı. Alt katta ise yaveri kalıyordu.

Mustafa Kemal, başkent İstanbul'un en bunalımlı günlerinde bu evde arkadaşlarıyla sık sık toplantılar yapmış, 16 Mayıs 1919 tarihinde Samsun yolculuğuna çıkıncaya kadar bu evde oturmuştur. Şişli'deki bu ev şimdi müze olarak kullanılmaktadır.

Samsun'a çıkışla birlikte başlayan günler Mustafa Kemal için olduğu gibi annesi ve kardeşi için de sıkıntılı, sancılı günler olacaktır. Bu arada oğlu Mustafa Kemal'in "öldüğü" asılsız haberini duyan ve zaten hasta olan Zübeyde Hanım iyice hastalanır, kısmen felç olur. Sürekli ağlama sonucunda da görme gücünü büyük ölçüde yitirmiştir.

Zübeyde Hanım için bu sıkıntılı günlerde sevindirici bir olay gerçekleşir. Kızı Makbule, askerlikten ayrılarak ticarete atılan Mustafa Mecdi (Boysan) Bey'le evlenir. Zübeyde Hanım, tekrar Akaretler'deki eve döner, kızı ve damadı ile burada yaşamaya devam ederler.

Bu acılı, sıkıntılı ama umut dolu günler Millî Mücadele boyunca sürecektir. Zübeyde Hanım'ın hastalığı gün geçtikçe

artıyordu. Annesinin kuşatma altındaki İstanbul'da kalması Mustafa Kemal'i üzüyor, annesine ateş hattındayken bile mektuplar yazıyordu. Samsun ve Havza'dan sonra Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, 1919 yılı Haziran ayında oradan annesi Zübeyde Hanım ve kız kardeşi Makbule Hanım'a bir yüzünde Amasya fotoğrafı bulunan bir kartı "Amasya Vilayeti, Validem ve Hemşirem Hanımefendiler'e mahsus selam ve hürmet. Mustafa Kemal" yazarak göndermiştir.

Bu arada İstanbul'daki arkadaşları Zübeyde Hanım'a yardım ediyor, bütün isteklerini yerine getiriyorlardı. Zübeyde Hanım'ın ölmeden oğlunu görmek isteği ile oğlunun da bir an önce annesine kavuşma özlemi çektiği, karşılıklı gönderilen telgraflarda görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, bu süre içinde annesinin sağlık sorunlarıyla da yakından ilgilenmiştir. Mesela arkadaşı göz doktoru Albay Dr. Sadık Bey, Zübeyde Hanım'ı muayene etmiş ve Zübeyde Hanım'ın sağlık durumu hakkında 28 Haziran 1921 tarihli telgrafta Paşa'ya bilgi vermiştir.

1922 yılı başlarında Zübeyde Hanım'ın oğluna kavuşma isteği ve beklentisinin iyice arttığı anlaşılmaktadır. Acılı anne Zübeyde Hanım Şubat 1922'de Ankara'daki oğlu Mustafa Kemal Paşa'ya şu mektubu yazdı:

"İki gözüm oğlum,

Artık taksiratımız bitsin, kavuşalım. Komşumuz Ziya Bey de sizin tarafa gidiyor. Bugün bize geldi ve gideceğini söyledi. Kendisi hem komşumuz ve hem de birçok felaketlere duçar olmuş bir aile reisi bulunduğundan lazım gelen yardımı esirgeme. İnşallah hepiniz birlikte ile vatanın kurtuluşunu hazırlar ve ortalığı düzeltirsiniz. Hastalığım tamamıyla geçemiyor. Sizleri her zaman düşünmekten rahatsızlanıyorum.

Oğlum, biraz iyileşirsem beni aldırmak çarelerini düşün. Baki Süreyya Bey'in (Yiğit) valide ve hemşirelerine, yaver Salih (Bozok) Bey'e, Cemal Bey'e (Bolayır) selam. Cemal Bey yakında dönecek mi? Mektupları pek seyrekleştirdi, çocukları cümleten iyidirler.

Baki sıhhatte daim olmanızı Cenab-ı Hak'tan temenni ederim. Abdürrahim (Tunçak) ve Ayşe (Zübeyde Hanım'ın evlatlığı) eteklerinizden öperler. Makbule ve Rukiye Hanım hürmetle ellerinizden öperler. Valideniz Zübeyde."

Mustafa Kemal Paşa bu mektuba cevap olarak 5 Mart 1922'de annesine gönderdiği mektupta şunları söylemektedir: "... Benim mektup yazmaktaki tembelliğimi eskiden beri bilirsiniz. Sağlığım çok iyidir. İşler, Allah'a şükür fevkalade memnuniyet verici bir halde seyrediyor. Buraya gelmekte acele etmeye lüzum yoktur. İnşallah yakında ben oraya geleceğim."

Ankara'ya Gelişi

27 Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliye ile birlikte Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, Ağustos 1920'den sonra annesi Zübeyde Hanım, kardeşi Makbule Hanım ve onun kocasının Ankara'ya getirilmesi için teşebbüslere başlamıştır. Zübeyde Hanım'ın İnebolu üzerinden Ankara'ya getirilmesi şeklinde düşünülen bu dönemdeki girişimler ya Zübeyde Hanım'ın bu zorlu yolculuğa imkân vermeyecek derecede rahatsızlığı ya da diğer bir sebeple gerçekleştirilememiştir.

Nihayet üç yıldır annesinden ayrı kalan Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın sonlarına yaklaşıldığı bir sırada annesini Ankara'ya getirmeye muvaffak olabildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutan idi. Yıl 1922, aylardan Haziran'dı. Kendisinden görüşme talebinde bulunan Fransız yazarı Claude Farrére ile İzmit'te buluşacak, annesi de İstanbul'dan gelecekti. Atatürk 14 Haziran 1922'de Adapazarı'na geldi. Kendisinden bir gün önce gelen ve Askerlik Şubesi Reisi Binbaşı Baha Bey'in evinde kalan Zübeyde Hanım ve kardeşi Makbule ile burada buluştular ve o geceyi bu evde geçirdiler. Eşi ticaretle uğraştığı için Makbule İstanbul'a; anne ve oğul birlikte bir otomobil ile 24 Haziran 1922'de saat 20.00'de Ankara'ya dönmüşler, doğruca Çankaya Köşkü'ne gitmişlerdir. Mustafa Kemal bu günlerde annesinin durumunu, "Ona

kavuşabildim ki artık maddeten ölmüştü, yalnız manen yaşıyordu." diye özetlemiştir.

Oğlunun evinde mutluluğu yaşayan Zübeyde Hanım artık onun başarılarını izlemeye başlamıştı. Perihan Eldeniz'in anlattığına göre Büyük Taarruz öncesinde ona gönderilmek üzere kızı Makbule'ye şunları yazdırtmıştır:

"Oğlum! Seni bekledim dönmedin. Çay ziyafetine gittiğini söyledin. Ama ben biliyorum, sen cepheye gittin. Sana dua ettiğimi bilesin. Harbi kazanmadan dönme! Annen."

Mustafa Kemal bu mektubu sık sık arkadaşlarına gösterip "işte benim annem!" dermiş.

Bu tarihlerde Mustafa Kemal Paşa sonradan "Başkomutanlık Meydan Muharebesi" olarak anılacak olan ve Yunan ordularını Anadolu'dan atmak için bir imha savaşı olan Dumlupınar/Büyük Taarruz için sık sık cepheye gidip gelmektedir. Nihayet 17 Ağustos 1922 günü gizlice otomobille Konya'ya gitmiştir. İşte bu günlerde Annesi Zübeyde Hanım'ın sağlığı hakkında Ankara'dan sık sık haber almaya çalıştığı görülmektedir.

30 Ağustos Zaferi'ni müteakip 1 Eylül 1922'de bu defa TBMM 2. Başkanı Adnan (Adıvar) Bey Mustafa Kemal Paşa'ya annesinin durumunu da anlatan, Zübeyde Hanım'ın oğlunu zaferden dolayı tebrik ettiğini gösteren bir telgraf çekmiştir.

9 Eylül 1922 günü, yani Türk ordularının İzmir'e girdiği gün Fuat Bey'in (Bulca) Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir başka telgraftan; Zübeyde Hanım'ın zaferden dolayı çok mutlu olduğunu ve Çankaya'da Paşa'nın koruma taburunda yer alan Karadenizli Mehmetçiklerin havuz başında Zübeyde Hanım'ın huzurunda bir eğlence düzenledikleri anlaşılmaktadır.

Aralık 1922'de Çankaya'da Mustafa Kemal'i ziyaret eden İngiliz Gazeteci Grace Ellison, onun çalışma masası üzerinde annesinin resmini görmüş ve kendisiyle görüşmek istemişti. Mustafa Kemal, annesinin çok hasta olduğunu belirterek, "Ne yazık ki, acılarının kaynağı benim. Benim sürgün kaldığım yıllar esnasında çektiği ıstırap ve döktüğü yaşların bedelini şimdi ödüyor." diye eklemişti. Ellison, Zübeyde Hanım'ın yanına

götürüldüğünde ona "Oğlunuzla kim bilir ne kadar iftihar ediyorsunuz. Onun yaptıkları olağanüstüdür." deyince Zübeyde Hanım ona teşekkür etmiş ve oğlu için şunları söylemiştir:

"Allah'ın bana bu oğlu vatanı kurtarmak için gönderdiğine inanıyorum. Oğlum bana her zaman çok iyi davranır."

Ölümü ve Cenaze Töreni

Çankaya'daki köşkte Abdürrahim ve Ragıp Bey'in yeğeni olan Fikriye ile birlikte kalan Zübeyde Hanım'ın hastalığı da giderek artıyordu. Kısmî felç ve romatizmadan dolayı ağrıları artan Zübeyde Hanım, İzmir'in havasının iyi geleceği düşünülerek İzmir'e gidip bir süre kalması için ikna edildi. Bu seyahatin bir diğer amacı da Mustafa Kemal'in evliliği düşündüğü Latife Hanım'ı Zübeyde Hanım ile tanıştırmaktı. Kalacak uygun bir yer bulmak için İzmir'e giden Başyaver Salih (Bozok) Bey, Zübeyde Hanım için Latife Hanım'ın Karşıyaka'daki yazlık evlerini hazırladı. Zübeyde Hanım'ın rahatsızlığı arttığı için İzmir'e gidişi bir süre ertelenmiş, Yaver Salih de Ankara'ya dönmüştü.

1922 yılının 12 Aralık'ı 13 Aralık'a bağlayan gece yarısı, Ankara'daki Yaver Salih (Bozok)'in telefonu çaldı. "Salih" diye soruyordu Mustafa Kemal Paşa, "Şu anda ne işle meşgulsün? Derhal kalk... Giyin ve buraya gel!.." Salih yataktan fırlayıp giyindi. Çankaya'ya gitti. Mustafa Kemal üzgündü. Annesi mutlaka İzmir'e gitmek istiyordu. Ne doktorları dinliyordu ne de oğlunu. Ölürsem de İzmir'de öleyim diye düşünüyordu. Yatağından kalkıp çarşafım bile giymişti.

Hemen özel bir tren hazırlandı. "Salih Bey sen de onunla gideceksin." demişti Mustafa Kemal. O da karısını da götürmek için izin istedi. Onay alınca 13 Aralık 1922 günü hep birlikte İzmir'e hareket ettiler. Salih Bey İzmir'e, hareketlerini bildiren bir telgraf çekti.

Mustafa Kemal Paşa annesini istasyondan uğurlarken Salih Bozok'a şunları söyledi: "Salih annemin hastalığı çok vahimleşti. Korkarım ki yolda kendisine bir hal olmasın. Son isteğini

yerine getirmek için engel olmak istemedim. Bu korktuğum şey vaki olduğu takdirde yapacağın şey şudur. Ankara'ya yakınsanız, Ankara'ya dönersiniz, İzmir'e yakınsanız oraya gidersiniz. Annemin cenazesi benim her zaman ziyaret edebileceğim bir yere defnedilmelidir."

Zübeyde Hanım trende yol boyu Salih'le Latife'yi konuştu. "Vardır bir Lütfiye (Latife Hanım'a Lütfiye diyordu) İzmir'de. Benim oğlum beğenmiş o kızcağızı... Gidip bir bakayım nasıl bir kızdır, oğluma yakışır mı yakışmaz mı? Sen ne biçersin bu işe anlat hele..." diyordu. Salih Bozok 17 Aralık 1922 günü saat 15.18'de Afyon'dan Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta "Yarın akşam İnşallah İzmir'e vasıl olacağımızı arz ederim efendim." diyordu.

Zübeyde Hanım, Atatürk'ün Latife Hanım'la tanışmasından üç ay kadar sonra 18 Aralık 1922'de İzmir'e geldi. Zübeyde Hanım beyaz çarşaflı ama peçesizdi. Evlatlıkları Abdürrahim ile Fatma, Ali Çavuş ve Mustafa, Yaver Salih, eşi Pakize ve doktoru Yüzbaşı Asım (Arar) ile birlikteydi. Mustafa Kemal, Uşakizade ailesinin yakını olan Tevfik Rüştü'nün (Aras) de Zübeyde Hanım'a İzmir yolculuğunda eşlik etmesini istemişti. Latife, Zübeyde Hanım'ı istasyonda bekliyordu. Karşılayanlar arasında Mustafa Kemal'in Harp Akademisi'nden sınıf arkadaşı Asım (Gündüz) Paşa da vardı.

Zübeyde Hanım Karşıyaka'da kendisi için hazırlanan Latifelerin köşkünü sevmişti. Eve tekerlekli sandalye getirten Latife Hanım, bütün eşikleri de kaldırtmıştı. Zübeyde Hanım, tekerlekli sandalyesini kolayca evin içinde dolaştırabilmesi için eşiklerin kaldırılmasından çok hoşnut kalmıştı. Rumeli şivesi ile tatlı tatlı konuşuyor, herkesi güldürüyordu. Köşkün uşakları, aşçıları, hizmetçileri canla başla işlerini yapıyor, Zübeyde Hanım'ı memnun etmeye çalışıyorlardı. Latife Hanım, Zübeyde Hanım'ı birkaç gün olsun rahat ettirmek, acılarını azaltmak için kendisini paralıyordu. Yakılar yaktırıyor, ilaçlarını bir hemşire titizliği ile veriyor, iğneleri takip ediyordu.

Zübeyde Hanım, Latife Hanım'ın babası Muammer Bey ile de çok uzun sohbetler ediyor, Muammer Bey'in sohbetinden çok zevk alıyordu. Zübeyde Hanım, zaman zaman Karşıyaka'daki evin bahçesinde güneşleniyordu. Bir aralık Mustafa Kemal emir çavuşu Ali'yi bir telgrafla Ankara'ya çağırınca Yaver Salih Latife Hanım'a, "Belki de annesini görmeye geliyor." dedi. Ancak Mustafa Kemal, İzmir'e annesi hayattayken gelemedi. Fotoğraf subayı Esat Bey'i annesinin yanına gönderdi. O da Zübeyde Hanım'ın son fotoğraflarını çekti.

17 Aralık 1922'de İzmir'e gelen ve buradayken hastalığı giderek artan Zübeyde Hanım, gelişinden yaklaşık bir ay kadar sonra 14 Ocak 1923 günü akşamı vefat etti. Son nefesini o günlerde kendisi de Karşıyaka'daki köşke taşınmış bulunan ve adeta bir hasta bakıcı gibi Zübeyde Hanım'la ilgilenen Latife Hanım'ın kollarında vermişti. 64 yaşındaydı.

Latife Hanım Zübeyde Hanım'ın ölüm haberini önce İzmir Valisi Abdülhalik (Renda) Bey'e bildirdi. Cenazesi ertesi gün, 15 Ocak 1923 günü büyük bir törenle İzmir Karşıyaka'da bulunan Ferik Hacı Osman Paşa Camii'nin bahçesine defnedildi.

Cenaze alayına adeta bütün İzmir katılmıştı. Vali, memurlar, komutanlar ve hocalar olduğu hâlde cenaze alayının uzunluğu bir kilometreyi buluyordu. Okulların getirdiği çelenkler kabrin üstünde bir örtü teşkil etmişti. Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım (Gündüz), Kazım (Özalp), Fahrettin (Altay), Mürsel (Bakü), İzzettin (Çalışlar), Abdurrahman Nafiz (Gürman) Paşalar cenaze alayının önünde yürümekte idiler.

Latife Hanım siyah bir manto giymiş, siyah peçe örtmüş, bir faytona binerek cenazeyi arkadan takip etmişti. Latife Hanım, kabirde yüzlerce gümüş mecidiye sadaka dağıtmış, kırkında mevlit okutmuş, 52. gecesinde de aşure yaparak fakir fukaraya dağıttığı gibi hatimler indirerek bu mübarek kadına karşı duyduğu sevgi ve şükran borcunu ödemişti.

Latife Hanım ilk gece İzmir'in tanınmış hafızlarından tam otuz üç kişi çağırarak sabaha kadar hatim yaptırmış ve hatim duası üç gün sürmüştür.

Paşa Annesinin Vefatını Öğreniyor

Mustafa Kemal Paşa annesi Zübeyde Hanım'm ölümünü Eskişehir'de iken öğrenmiştir. Annesinin rahatsızlığından dolayı her zaman endişe içinde bir haber bekleyen Gazi Paşa bir ara emir eri Çavuş Ali'yi çağırmış, "Bir haber var mı?" diye sormuş, "Şifre geldi ama çözülmedi." diye cevap veren Ali Çavuş'a hüzünle bakan Mustafa Kemal Paşa, "Annemin öldüğünü biliyorum." dedi. "Bir rüya gördüm, yeşil tarlalarda annemle dolaşıyordum. Birden bir fırtına çıktı, anamı alıp götürdü." Deşifre edilmiş telgraf eline verildiği zaman okudu, gözlerini kapadı, bir an düşündü ve "İzmir'e gitmiyoruz. Treni İzmit'e çevirsinler." dedi.

Annesinin ölümünü telgrafla kendisine haber veren İzmir'deki Başyaver Salih Bozok'a "Dakika geciktirilmesi sorumluluk sebebidir." Notuyla şu telgrafı çekti: "...verdiğiniz elim haber, beni çok üzdü. Merhumenin uygun bir şekilde cenaze törenini yaptırınız. Cenab-ı Hak, milletimize hayat ve selamet versin."

Zübeyde Hanım 15 Ocak 1923 günü öğleden sonra törenle Karşıyaka'da toprağa verildi.

Paşa Taziyelere Cevap Veriyor

17 Ocak 1923'te annesinin ölümü dolayısı ile gelen başsağlığı telgraflarına Anadolu Ajansı aracılığı ile bütün gazetelerde yayımlanan şu cevabı verdi: "Validemin vefatından dolayı birçok kimse ve saygıdeğer heyetten her gün başsağlığı dileyen mektuplar (taziyetnameler) almaktayım. Dostlarımın üzüntülerime ortak olmalarını görmek benim için teselli sebebi oluyor. Orduları teftiş için sürekli seyahatte bulunmam ayrı ayrı cevap yazmaya mani olduğundan dolayı ajans vasıtasıyla ulaştırmaya mecbur olduğum özel teşekkürlerimin lütfen kabulünü rica ederim. Gazi Mustafa Kemal."

Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmit'e gitmek için 16 Ocak 1923 günü saat 16.30'da Eskişehir'den hareket etti. Başından beri

Anadolu'da yürütülen Millî Mücadele'yi yazılarıyla destekleyen bazı İstanbul gazetelerinin başyazarları epeyce bir süredir Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istiyorlardı. Paşa bu istek üzerine 16 Ocak 1923 günü İzmit'te bir basın toplantısı yapmayı kararlaştırmıştı. İzmir'den annesinin ölüm haberini almasına rağmen bu basın toplantısını ertelemedi. İzmit'e gelen Gazi Paşa, istasyonda törenle karşılandı. Doğruca kendisi için hazırlanan köşke geldi. Akşam yemeğinden sonra basın toplantısını yaptı. Beş buçuk saat süren bu toplantıya Tevhid-i Efkâr Gazetesi Başyazarı Velit Ebüzziya, Vakit Başyazarı Ahmet Emin (Yalman), Akşam Başyazarı Falih Rıfkı (Atay), İleri Başyazarı Suphi Nuri (İleri), İkdam Başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Tanin Başyazarı İsmail (Mayakon), o zamanlar Ankara Hükûmeti'nin İstanbul'da siyasi temsilciliğini yapan Kızılay Başkanı Hamit, Ankara'dan Dr. Adnan (Adıvar) ve Eşi Halide Edip (Adıvar), İzmit'ten gazeteci Hakkı (Kılıçoğlu) katıldılar.

Toplantıda günün tartışma konusu olan sorunlara, Hilafet'in kaldırılması, başkentin Ankara olması, harf inkılabı, çok partili bir döneme geçilmesi, kadınlara seçilme hakkının tanınması gibi konularda Atatürk geniş açıklamalarda bulundu. Atatürk'ün İzmit Köşkü'nün alt salonunda yaptığı basın toplantısı, 17 Ocak 1923 sabahı saat 03.00'te bitmişti. Gazetecilerin çoğu veda ederek ayrıldılar. O gün öğleye kadar dinlenen Atatürk, öğleden sonra heyetleri kabul etmiş, ertesi günü de Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa ile birlikte Yarımca ve Hereke'deki askerî birlikleri denetlemiştir. Yarımcalılar, Atatürk'ü ellerinden geldiğince ağırlamışlar, bir "hemşehrilik beratı" ile hemşehrileri yapmışlardır.

İzmit'te bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı, halası Emine ve kız kardeşi Makbule Hanım 19 Ocak 1923 günü, bir geceliğine İstanbul'dan İzmit'e gelerek ziyaret etmiş ve beş gün önce (14 Ocak 1923) İzmir'de vefat eden Zübeyde Hanım'ın ölümünden dolayı başsağlığı dilemişlerdir. Gazi Mustafa Kemal Paşa 19 Ocak 1923 günü İzmit'ten ayrıldı.

Paşa Annesinin Mezarında

Yaklaşık 12-13 gün çeşitli yerleri dolaşan ve programına uygun olarak devlet işlerini takip eden Mustafa Kemal Paşa, 27 Ocak 1923 günü Manisa üzerinden İzmir-Karşıyaka istasyonuna geldi. İstasyon adeta bir mahşer yeri gibiydi. İzmir Valisi Mustafa Abdülhalik (Renda), Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay), İzmir Bölgesi Komutanı İzzettin (Çalışlar) karşılayanlar arasında idi. Aslında o gün, Lozan'da bulunan İsmet (İnönü) dışındaki bütün komutanlar İzmir'deydi. Ordu Komutanı Kâzım (Karabekir), Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Atatürk'le birlikte gelmişlerdi. Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) ve Asım (Gündüz) Paşa İzmir'deydi. Atatürk'ün yanında Bolu Milletvekili Cevat Abbas (Gürer), Yaver Muzaffer (Kılıç), Muhafız Tabur Komutanı İsmail Hakkı (Tekçe) da vardı. Başyaver Salih (Bozok) İzmir'de karşılayıcılar arasında bulunuyordu.

İstasyon'da, çiçeklerle süslü bir otomobil hazır bekliyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa doğruca annesinin Karşıyaka'daki mezarını ziyaret edecekti. O sırada çevresinde toplanan halkı bir kere daha selamladı.

O gün annesinin mezarı başında duygulu ve özlü bir konuşma yaptı. Konuşmasında, yetişmesinde olduğu gibi Millî Mücadele yıllarında da hep kendisinin yolunda olan annesinin çektiği acıları, onun fedakârlığını dile getirdi. Kendisi yüzünden çektiği sıkıntıları, acıları dile getirirken annesine olan kadirbilirliğini de dile getiriyordu.

Atatürk, o gün derin bir heyecana kapılmıştı. En içten, en duygulu konuşmasını da annesinin mezarı başında o gün yapmıştır. Zübeyde Hanım, fedakâr bir anneydi. Oğlunun yetişmesinde emsalsiz emekleri geçmişti. Yıllarca oğlunun hasretine katlanmış, nihayet onun zaferini gördükten kısa bir süre sonra ölmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, milletini kurtarmak için hayatını ve bütün varlığını ortaya koyarken annesiyle yeterince ilgilenememiştir. İşte annesinin mezarını kalabalık bir grupla ilk kez ziyaret ederken ona gözyaşı döktüren ve en derinden gelen

duygularını söyleten içindeki bu hisler olmuştur. Buradaki konuşmasında kısaca annesinin çektiği sıkıntılardan bahseden Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının sonunda şunları söylemiştir:

"... Annemin kaybından şüphesiz çok üzüntülüyüm. Fakat bu üzüntümü gideren ve beni avutan bir konu vardı ki, o da anamız vatanı yok olmaya götüren idarenin artık bir daha geri gelmemek üzere yokluk mezarına götürülmüş olduğunu görmektir. Annem, bu toprağın altında, fakat milli hâkimiyet sonsuza dek devam etsin. Beni teselli eden en büyük kuvvet budur. Evet, milli hâkimiyet sonsuza dek devam edecektir. Annemin ruhuna ve bütün ataların ruhuna üzerime almış olduğum vicdan yeminini tekrar edeyim. Annemin mezarı önünde ve Allah'ın huzurunda yemin ediyorum, bu kadar kan dökerek milletin kazandığı ve elde tuttuğu hamiyetin korunması ve savunması için gerekirse annemin yanına gitmekte asla kararsız davranmayacağım. Millî hâkimiyet uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun."

Mustafa Kemal'in bu nutku, Karşıyakalıların çok candan tezahüratına vesile teşkil etti ve halk kendisini çılgın gibi alkışlayarak "Çok yaşa paşam... Sen çok yaşa!.." diye haykırıyordu.

Mezarı: Ferik Hacı Osman Paşa Camii

Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım'ın mezarı sonradan "Zübeyde Hanım Parkı ve Mezarı" adını alan, esasında halk arasında "Hacı Osman Paşa Camii" veya "Ferik Hacı Osman Paşa Camii" olarak bilinen caminin haziresi, bahçesindedir. Halk günümüzde camiye "Zübeyde Hanım Camisi" de demektedir.

Atatürk'ün annesinin mezarını ziyareti sırasında çekilen fotoğrafta (27 Ocak 1923) görüldüğü üzere geçici bir mezar taşı (belirteç) yapılmıştır. Daha sonra Latife Hanım tarafından geleneklere uygun olarak üzerinde "Hüve'l-bâki. Türkiye Reis-i Cumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin vâlide-i muhteremeleri Zübeyde Hanım'ın ruhuna rızâen lillâhi'l-Fâtihâ. Sene 1338 (1923)." (Baki Olan Allah'tır. Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin

saygıdeğer anneleri Zübeyde Hanım'ın ruhuna Allah rızası için Fatiha 1923) Yazısı bulunan bir mezar taşı yapılmıştır. Bu taşta Atatürk'ten "Türkiye Cumhurbaşkanı" şeklinde bahsedildiği için bu taş muhtemelen Kasım-Aralık 1923'te yapılmış olmalıdır. 1940 yılında bu geleneksel mezar taşının kaldırılarak (2008 yılı itibarıyla İzmir Arkeoloji Müzesi Deposu'nda olduğu tespit edilmiştir.) yerine bugünkü mezar taşının yapıldığı bilinmektedir.

Darüşşafaka'ya Yardımı ve Vasiyeti

Türk milletinin geleneksel millî ve manevi değerlerine bağlı, muhafazakâr bir anne olarak hayat süren Zübeyde Hanım, hayır işlerine de büyük önem vermiştir. Hem vasiyetinde hem de yeni bulunan bir bağış belgesinde açıkça görülmektedir ki Zübeyde Hanım hayırsever bir Türk anasıdır.

2009 yılında Darüşşafaka Cemiyeti'nin arşivinde devam eden düzenleme çalışmaları sırasında Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın 28 Kasım 1921'de yaptığı bir bağış sözleşmesi bulunmuştur. Bu belgeye göre Zübeyde Hanım belli şartlar karşılığında o günün parasıyla 20 bin kuruş yardımda bulunmuştur. Şartların başında her sene Ramazan ayının Kadir Gecesi'nde Darüşşafaka öğrencileri tarafından Kur'an'ın hatmedilmesi vardır. Elde edilecek sevapların Peygamberimiz efendimiz hazretlerinin mübarek ruhlarına, daha sonra Peygamberimizin ehlibeytine, enbiyalara, ilk dört halifeye, evliyalara, bütün mü'minlere, şehitlerin temiz ruhlarına ve Zübeyde Hanım'ın vefat eden akrabalarının, çocuklarının ruhlarına bağışlanması istenmiştir. Belge, Zübeyde Hanım'ın dolayısı ile Atatürk'ün anne ve baba tarafından akrabalık ilişkileri hakkında eksik bilgilerimizi de tamamlamıştır.

Zübeyde Hanım, İslam dinine ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir kadındı. İyiliksever, alçak gönüllü idi. Ankara'ya gelmeden önce İstanbul'da Akaretlerde 76 numaralı evde oturuyordu. Kızı Makbule evli ve yanındaydı. Damadı Mecdi Bey de sık sık Ankara'ya gidip geliyordu. M. Kemal Ankara'da onca

işi arasında İstanbul'da bulunan annesi ile de yakından ilgileniyor, enişteşi Mecdi Bey'den haber alıyordu. Yine anne tarafından yakın akrabası olan, Ankara'da Dışişleri Bakanlığı Levazım Müdürü olarak görev yapan Cemal (Bolayır) Bey'le İstanbul'a elden mektup ve para gönderiyordu.

Cemal Bey'in İstanbul'a bir gelişinde Zübeyde Hanım, kendisini iyice hâlsiz ve hasta hissediyordu. Cemal Bey'e vasiyetnamesini yapmak isteğinde olduğunu söyleyerek onun yardımcı olmasını istedi. Cemal Bey de çok saygı duyduğu Zübeyde Hanım'ın bu isteğini, tüm zorluklara rağmen yerine getirdi. Yakın tanıdık komşulardan üç şahit de çağrılarak bunların huzurunda 25 Şubat 1922 günü, yaklaşık ölümünden bir yıl önce, Zübeyde Hanım isteklerini bir bir söyledi. Cemal Bey de yazdı. Daha sonra yazılanlar tanıklar önünde kendisine okundu, doğru yazılmış olduğunu ifade ederek mührünü ve parmağını bastı. Şahitler de ad ve adreslerini yazarak vasiyetnameyi imzaladılar.

Zübeyde Hanım'ın kişiliğinin birçok cephesini göstermesi bakımından da önemli olan vasiyetnamesinde; cenaze işlemleri ve sonrasında yapılacak dini merasimler için bir miktar para ayırmış, Beşiktaş'taki Yahya Efendi Dergâhı haziresinde gömülmek istediğini belirtmiş, kendisinin ve Atatürk'ün manevi evlatlarından Hayriye, Ayşe, Abdürrahim (Tunçak), büyütmesi Afife ve oğlu Hakkı'ya, hizmetçisi Vasfiye'ye ve Hasan ağabeyinin oğlu Abdurrahman'a (Aldırma) ayrı ayrı paralar ayırmıştır.

Suyu akan bir çeşme yaptırılmasını istemiş, her Cuma günü bir camide Kur'an'dan iki cüz okunmasını ve okuyan hafızlara bir miktar para ayrılmasını, her yıl Kurban Bayramı'nın birinci günü beş adet kurban kesilerek Öksüzler Yurdu öğrencilerine yedirilmesi ve burada Kur'an okutulması için bir miktar para ayırmıştır. Zübeyde Hanım, bütün bu vasiyetleri için toplam 1.800 lira kâğıt para ayırmıştır. Selanik'teki üç evini Mustafa Kemal Paşa'ya, diğer iki evini de Makbule Hanım'a bırakmıştır.

Anne İle Oğulun İlişkisi

"Faziletine ve yüksek kadınlığına inandığım anam ve kız kardeşim inkılâp işlerinde bana inanmışlar ve hizmet etmişlerdir." diyerek Zübeyde Hanım'a olan bağlılığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, annesini çok severdi. Annesinin sevdiği bir şarkıyı duyduğu zaman gözleri yaşarırdı. Her sabah uyandığında temizliğini yapar, giyindikten sonra ziyaret için annesine haber gönderir, izin isterdi. Zübeyde Hanım da aynı şekilde hazırlığını yaptıktan sonra oğlunu kabul ederdi. Bu görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa, annesinin elini öper, onun hayır duasını alırdı. Bir süre annesi ile kalıp sohbet ederlerdi.

Zübeyde Hanım oğluna "Mustafa'm", "Sarı Mustafa'm" diye hitap eder; çoğu zaman bunu az bulur, "Paşam" veya "Sarı Paşam" diye hitap eder veya anardı.

Atatürk'ün yaşamının büyük bir bölümünde yanında olan yaverlerinden Cevat Abbas Gürer'in, "Atatürk'ün çok sevdiği ve saydığı anası ile terbiye ve zekâ bakımından vaziyetleri"ni anlattığı şu sözler, bir millî kahramanı doğuran ve yetiştiren "Türk anasının devlet terbiyesini ve faziletini ne güzel ortaya koymaktadır:

"Bayan Zübeyde, daha küçük yaşta yetim kalan oğlunun her durumuyla yakından ilgilenirdi. Çünkü onun yetişmesinde ve yetiştikten sonra memlekete yararlı olmasında büyük etken olmuştur. Atatürk'e tam anlamıyla hem analık hem babalık etmişti.

Sevgili oğlu Mustafa'nın idamla mahkûmiyetini haber aldığı zaman, son derece dinç olmasına rağmen üzüntüsünden kahırlanan Bayan Zübeyde hastalanmış, yatağa düşmüştü. Uzun bir müddet oğlundan doğru bilgi alamaması da hastalığın ilerlemesine sebebiyet vermişti.

Çankaya artık Bayan Zübeyde'ye çok kıymetli ve sevgili oğlunu, bol bol görmek ve onu koklamak fırsatını verdiğinden pek memnun ve bahtiyar bir ömür sürüyor ise de yine ekseriye vaktini hastalık içinde geçiriyordu.

Bayan Zübeyde'nin yaratılışını, zekâsını ve çevresine karşı davranışını anlatmak için çok uzun yazmak gerek. Yalnız ana olmak itibarıyla değil, fakat bu vakur, ciddi, taşkın zekâlı büyük Türk kadınını her gün ziyaret etmek Atatürk için bir vazife idi. Ziyaretler haberleşmeden yapılmazdı. Çünkü ana oğul hazırlanmadan birbirlerini görmezlerdi. Her ikisi arasındaki münasebetin esas kuralı daime ziyaretçinin Atatürk'ün olması idi.

Ebedi Şef sabahleyin uyanır uyanmaz eğer o gün annesini görecekse annesinden birisi vasıtasıyla izin alırdı. Sonra büyük merasimde bulunacak imişcesine Atatürk hazırlanırdı.

Bayan Zübeyde de, hasta yatağından dahi olsa büyük bir özenle Atatürk'ü kabule hazırlanırdı. Saçlarını taratır, işlemeli başörtüsünü örter, Makedonyalı gelinlik kızın zengin cihazından oyalı bürümcük gömleğinin üzerine ipekli entarisini giyerdi. İstanbulkâri renkli maşlahı ile resmi kıyafetini tamamladıktan sonra oğlunu beklediği haberini gönderirdi.

Bayan Zübeyde, Atatürk'e 'Mustafa' diye hitap ederdi. Ben bu büyük ailenin arasında emniyet, itimat ve muhabbet kazanmak mazhariyetine yıllardan beri karışmıştım. Ekseriya her iki büyüğün görüşmelerinde beraber bulunurdum.

Büyük, kıymetli evlat yetiştirmek bahtiyarlığı ile kıymetli büyük bir anaya sahip olmak gururunu bir arada toplayan gözlerim; evet Türk toplumu bünyesindeki terbiyenin ve o terbiyenin temellerinin ne kadar derin ve köklü, ne kadar nezih ve ciddi ve ne kadar samimi olduğunun canlı örneklerini gördükçe, duygulanıyor, mutlu oluyordum. Diyebilirim ki, Bayan Zübeyde ile Atatürk bu ana-oğul birbirine âşıktılar.

Bu ana, oğluna daha beşik çocuğu iken vatan ve millet sevgisini telkin eden ninnilerden başlamış, onu her çağında duygularla büyütmüş, öğrenime yönlendirmiş, ilim ve irfan aşılamıştır. Yetişen, makamını bulan kurtarıcı oğlunu o, Mustafa Kemal yapmıştı.

Bu ziyaretlerin her birinde Atatürk, anasının mübarek elini büyük bir saygı ile öperdi. Sonra anasının karşısında o büyük

adam küçülür, Mustafa hatta Mustafacık olurdu. Konuşmaları, şakaları pek içten kaynayan sevginin belirtileriydi.

Çankaya'da bu ana-oğul görüşmelerinin birinde şahit olduğum bir durumu değeri sınırsız olan Bayan Zübeyde'nin işlek, kıvrak zekâsının bir örneği olarak sunacağım:

Atatürk annesinin elini öptü. Bayan Zübeyde oğluna elini uzatırken coşkun sevgisinin gözlerinde toplanan bütün ifadesiyle Atatürk'ü bağrına basmak istiyordu. Onu kucakladıktan sonra aziz Türk milletine eşsiz bir kurtarıcı armağan veren ana olmak itibariyle gururlanmalı idi. Fakat öyle olmadı, mutluluğunu gülen ve şirin yüzünden okunan o büyük Türk anası kolları arasında uzaklaşan ciğerparesinin eline uzandı: Atatürk: 'Ne yapıyorsun anne...' dedi. Bayan Zübeyde sessiz ve kesin bir ciddiyetle: 'Ben senin ananım, sen benim elimi öpmekle bana karşı olan vazifeni yapıyorsun; fakat sen vatanı ve milleti kurtaran bir devlet başkanısın. Ben de bu aziz milletin bir ferdiyim ve onun vatandaşıyım, elini öpebilirim' cevabını verdi.

Oğlunun elini öpmekten çok Bayan Zübeyde, hareketiyle oğlunun makamının en büyük saygıya değer olduğunu etrafındakilere işaret ediyordu."

-2-

MUSTAFA KEMAL'İN DOĞUMU, KARDEŞLERİ, MANEVİ EVLATLARI

Doğum Tarihi ve Doğduğu Ev

Mustafa Kemal, Rumi 1296 senesinde Selanik'te Koca Kasım Paşa Mahallesi Islahhane Caddesi'nde bugün müze olan, üç katlı evde dünyaya geldi. Her büyük devlet adamımın doğum tarihinde görülen (ay ve gün daha çok olmak üzere) tutarsızlık ve belirsizlikler Atatürk'ün doğum tarihi ile ilgili olarak da söz konusudur. Atatürk'ün doğum tarihi yıl olarak bazı araştırmalarda 1880, bazılarında da 1881 olarak yer alırken doğumunun hangi ay ve hangi gün olduğu konusunda da farklılıklar hâlâ sürdürülmektedir.

Bütün bunlara rağmen mevcut belgelere ve annesinin anlatımına göre Mustafa Kemal Atatürk'ün doğum tarihini "4 Ocak 1881 Salı" günüdür. Onun, İngiliz Büyükelçiliği'nin kutlama için sorması üzerine, "Bu bir 19 Mayıs günü niçin olmasın?" demesi ve bu tarihin bildirilmesi, tamamen "mecazi" bir anlam ifade eder.

Mustafa Kemal'in doğduğu "pembe boyalı ev", bugünkü Selanik'in Aya Dimitriya Caddesi (eski Telli Kapı Sokağı, sonradan Mithatpaşa Caddesi) ile Apostolu Pavlu Caddesi'nin (eski Bakkal Konstantin Sokağı) kesiştiği köşede bulunmaktadır. Ev cephe itibarıyla Apostolu Pavlu Caddesi üzerinde, (2013 yılı itibariyle) 17 numaradadır. Şu anda müze olarak ziyarete

açık olan ev, bodrumu ile birlikte üç katlıdır ve Aya Dimitriya (Agiou Dimitriou), 151 adresindeki Türkiye Cumhuriyeti Selanik Başkonsolosluğu ile birlikte aynı yerleşkenin parçasıdır. Selanik şehrine Osmanlı mimari dokusunun hâkim olduğu o dönemde bu ev, Türk evlerinin iç içe olduğu bir çevrede diğer evlerden farkı olmayan bir yapıydı. Selanik Atatürk Evi, bütün katlarında ahşap karkasın üzerine bağlandığı teknik uygulanarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı olan ev 13.50x6.80 m boyutlarındadır.

1841 doğumlu Ali Rıza Efendi, 1859 doğumlu Zübeyde Hanım'la 1870 veya 1871'de evlenince, Babası Kızıl Ahmed Efendi'nin Selanik Ahmet Subaşı Mahallesi'ndeki evinden ayrılarak aynı mahallede bulunan kiraladığı bu eve eşi ile birlikte yerleşmiştir. Mustafa Kemal, bu evlilikten doğacak olan altı çocuktan dördüncüsü olarak bu evde dünyaya gelmiştir.

Yunanistan arşivindeki Osmanlı ve Yunanistan egemenliği dönemlerine ait tapu kayıtları ve bu kayıtlardaki işlemlerden evi kimin yaptırdığı belli olmamakla birlikte, 1870'ten önce inşa edildiği ve Ali Rıza Efendi ile Zübeyde Hanım'ın mülkiyetine, evliliklerinden 5 veya 6 yıl sonra, 1876-77 yıllarında, daha Atatürk doğmadan geçtiği anlaşılmaktadır. Bir sene sonra karı koca ortak mal sahibi olarak Pembe Ev'in yanı başına bir ev daha inşa ettirmişler, bu evi de ortak mal sahibi olarak kullanmışlardır. Bu yeni evi Ali Rıza Efendi bizzat yaptırmıştır.

Evin bulunduğu sokak doğudaki surlara paraleldi. Pembe Ev'in bulunduğu sokağın yarısı Koca Kasım Paşa Mahallesi'ne yarısı da Ahmet Subaşı Mahallesi'ne bağlıydı. Kerestecilerin dükkân ve evleri vergi tahsili sebebiyle Koca Kasım Paşa Mahallesi'nde bulunmak zorundaydı. Mahalleye büyük çoğunlukla Türkler yerleşmişti.

Pencerelerinden denizi ve Olimpos Dağı'nı gören iki buçuk katlı Pembe Ev'in arkasında, yüksek duvarlı kocaman bir bahçe vardı. Bahçede dut ve nar ağaçları vardı. Mustafa bahçedeki dut ağacına, üst katta bahçeye bakan ayazlıkta kuş besler, kuşlarla arkadaşlık ederdi. Ayazlık, Selanik evlerinin Vardar

rüzgârına açık terasına verilen addır. Bugün de Müze Ev'in ayazlığı demir kapı ile evin içine açılıyor.

On dokuzuncu yüzyıl sonunda Selanik evlerinin başlıca eşyası halı, kilim, minder, sedir ve dayama yastıklardan ibaretti. Zübeyde-Ali Rıza çiftinin evlerinin esas eşyası da sofanın, sokağa bakan penceresinin önündeki duvar boyunca uzanan sedirdi. Yemek yer sofrasında yenirdi. Pencerelerde korniş yerine iki çivi ile tutturulmuş kenarı dantel, patiska perdeler asılıydı. Mekânı, tavandan sallanan büyük bir çengelle asılı, üzeri muhafazalı bir petrol lambası aydınlatırdı. Selanik'e elektrik gelmiş ama evlere bağlanmamıştı. Deniz manzaralı odanın tavanı süslü idi.

Bodrum katın zemini topraktı. Tavan kirişleri de açıktaydı. Sonraki yıllara ait bir resimde bu bodrumun dükkân hâline getirildiği görülmektedir. Mutfak on basamaklı bir merdivenle çıkılan ikinci kattaydı. Girişte her zaman bir turşu küpü dururdu.

Yaşam sofada sürer, dönemin değerli ve modern eşyası olarak kabul edilen büyük çini soba kışları sofada yakılırdı. Odalar mangalla ısıtılırdı.

Selanik evlerinde yaşam, Tanzimat yıllarında daha çok yerde geçerdi: Yatak yere serilir, sofra yere kurulurdu. Sandalye âdeti henüz başlamamıştı. Sandıkların yerini konsollar alacak, alçak masa, ayna, kanepe, demir karyola gibi Avrupa eşyaları evlere 1880'lerde girmeye başlayacaktı. Zübeyde Hanım, üst katın sokağa bakan odasında yatar, üstü mermer dört gözlü konsolunun üzerinde her zaman renkli su bardakları, sürahi ve bir küçük ayna bulundurur, duvarında kadife kese içinde saklı bir Kur'an-ı Kerim asılı dururdu.

Mustafa Kemal subay çıkıp görevle Selanik'e geldiğinde eve bir masa ve hasır sandalyeler alındı. Sandalyeler sofanın duvarına sıralanırdı. Selanik'te 3. Ordu'da görev yaparken Mustafa Kemal, ayazlık katında, tavan süsleri olan, deniz manzaralı odada kalıyordu. Odalarda Mustafa Kemal'in bıyıklı günlerinden fotoğrafları asılıydı.

Yine modernleşme ile birlikte Selanik'e gelen ve üçüncü katın sofasında tahta muhafazası içinde duvara asılan saat, ev sakinlerinin gelişmeleri yakından izlediğini gösteriyor. Evin son yıllarını anlatanlar, yer yatağından değil, Zübeyde Hanım'm iki kişilik karyolasından ve eteklerinden sarkan beyaz dantellerden söz ediyorlar. Yatağın üzerine tüylü bir kırmızı battaniye serdiğini, odada üzerine beyaz örtü serilmiş bir yeşil sandık olduğunu hatırlıyorlar.

Annesi Zübeyde Hanım'ın anlatımlarına göre Küçük Mustafa, bu evin ikinci katındaki sol tarafa düşen ocaklı odada (güney taraftaki oda) doğmuştur. Ali Rıza Efendi'nin ölümü (23 Mayıs 1886) üzerine genç yaşında dul kalan Zübeyde Hanım, küçük oğlu Mustafa ve kızları Makbule ve Naciye ile birlikte biraz da geçim masraflarını hafifletmek üzere bu pembe evden taşınmışlar ve yanındaki daha küçük bir eve geçmişlerdir. Zaman zaman kardeşi Hüseyin Ağa'nın Langaza'daki çiftliğine de giden Zübeyde Hanım, Ragıp Bey'le ikinci evliliğini işte bu küçük evde yapmıştır. Mustafa Kemal, hem Manastır İdadisi hem de İstanbul Harp Okulunda öğrenimine devam ettiği sıralarda Selanik'teki tatillerini bu evde kardeşiyle birlikte geçirmiştir.

A. Afet İnan, bu küçük evle ilgili olarak şunları anlatmaktadır: "Babasının ölümünden sonra, kendi anlattığına göre, babadan kalma büyük pembe evin yanındaki küçük evde oturmuşlardır. Bu evi ben 1933 yılında gördüğüm zaman, iki katlı ve üç oda, bir mutfaktan ibaret idi. M. Kemal, bu evden okula gittiğini, annesinin de burada üvey babası Ragıp Bey'le evlendiğini anlatırdı. Bu evin o zamanki resmi varsa da sonradan maalesef yıkılmıştır."

1902'de Harp Okulunu, 1905'te de Harp Akademisini bitirerek değişik yerlerde görev yapan Mustafa Kemal, İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce, 13 Ekim 1907'de Selanik'teki 3'üncü Ordu Karargâhında görevlendirildikten sonra, buradayken 7 Mart 1908 tarihinde doğduğu evin yanındaki 14 ve 16 numaralı iki evi satın almıştır. Kendisi de annesi ve kız kardeşi ile doğduğu Pembe Ev'de yaşamaya başlamıştır. Şam'da kurduğu

"Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin Selanik'teki faaliyetleri ile birçok siyasi toplantı bu evde yapılmıştır. Trablusgarp'taki görev ve Balkan Harbi'nin patlak vermesi ile birlikte Selanik'ten ayrılan Mustafa Kemal ve aile için artık yeni bir dönem başlayacaktır. Balkan Harbi'nden sonra kızı Makbule ile birlikte birçok Rumelili Türk ailesi gibi İstanbul'a göçen Zübeyde Hanım, Millî Mücadele yıllarında da Ankara'ya gelecektir.

Selanik'teki Numan Paşa Sokağı'nın neredeyse tamamı Atatürk'ün ailesine aitti. Mustafa Kemal'in söz ettiği altı evden beşinin vergi ve tapu kayıtları Yunanistan arşivinde yer almaktadır. Islahhane ya da Numan Paşa adıyla anılan caddenin üzerindeki 6, 8, 10 numaralı evler Zübeyde Hanım'ın; 14, 16 numaralı evler ise Mustafa Kemal'in mülkü olarak tapuya işlenmişti.

Zübeyde Hanım'ın annesi Ayşe Hanım, 1899'da vefat etti. Sahibi olduğu iki evi, kızı Zübeyde ile kız kardeşi Fatma Molla'ya bırakmıştı. Zübeyde Hanım, teyzesinin hissesini satın alarak 3.000 kuruş değer biçilen Ahmet Subaşı Mahallesi Papaz Çeşmesi Sokağı'ndaki evin tamamına sahip olmuş; şehrin diğer ucundaki Acı Çeşme Sokağı'ndaki 12.000 kuruş değerindeki ikinci evi ise teyzesi ile birlikte satmışlardı.

Mustafa Kemal, Koca Kasım Paşa Mahallesi Numan Paşa Caddesi'nde bulunan 14 ve 16 numaralı evleri 1908 Martında satın aldı. Doksan sekiz metrekarelik arsa üzerinde biri iki katlı, iki ev vardı. Mustafa Kemal bu mülkün dörtte üç hissesini annesinin teyzesi Fatma Molla'dan satın almıştır.

"Mustafa" Adı

Ali Rıza Efendi ile Zübeyde Hanım, Fatma İsmet, Ahmet ve Ömer isimli üç çocuktan sonra, dünyaya gelen dördüncü çocuklarına "*Mustafa*" adını verdiler. Mustafa, hem Peygamber Efendimizin adı (Muhammed Mustafa) hem de Ali Rıza Efendi'nin dedesi Mustafa Efendi'nin ismiydi. Dedenin ismi torunda yaşayacaktı. İleride Türk milletinin kaderini değiştirecek olan Mustafa'ya bu ismin niçin ve nasıl verildiğini, kardeşi Makbule

Hanım anılarında şu şekilde anlatmaktadır: "Ağabeyime isim koymak için bütün hısım ve akraba toplanmışlar. Birçok adlar söylemişler. Fakat babam bunların hiçbirini beğenmeyerek, ağabeyimin adını Mustafa koymuş... Bunun sebebi de babam küçükken kardeşi Mustafa'nın salıncağını sallarken onu düşürüp ölümüne sebep olmuş... Kardeşinin hatırasını yaşatmak için ağabeyime Mustafa adını koymuştur. Bu suretle kulağına Mustafa okumuşlar... Ağabeyim kundakta iken çok sakin imiş. Çok ağlamazmış..."

Görüldüğü gibi küçük Mustafa adını tamamen Türk geleneklerine uygun olarak almış, millî ve manevi motiflerle süslü bir ad verme töreni yapılmıştır.

Atatürk'ün "Mustafa adından sonradan vazgeçtiği" şeklindeki iddialar doğru değildir. "Mustafa" adı, bazen açık bazen de "*M.*" şeklinde kısaltarak ölümüne kadar kullandığı bir isimdir. Nitekim Nutuk'un 1938 baskısında adı, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk" olarak yazılmıştır.

"Kemal" Adı

"Kemal" adı ise adeta kişiliğini yansıtan bir isim olarak öğretmeni tarafından kendisine verilmiştir. Selanik Askerî Rüştiyesi'nde öğrenci olduğu sırada zekâsı, bilhassa matematik dersinde gösterdiği kabiliyet, çok kısa sürede öğretmenlerin ve komutanlarının dikkatlerini çekti. Küçük Mustafa kısa sürede seçkin bir öğrenci olarak kendisini çevresine tanıttı. Kendi anılarında anlattığına göre Rüştiye'de Matematik dersine merak sardırdı. Bu derste sınıfın "müzakerecileri" (tartışmacıları) arasına girdi. Çok sevdiği bu dersin öğretmeni Yüzbaşı Üsküplü Mustafa Sabri Bey (Harp Okulu 1882 yılı mezunlarından), onun yetenek, yaratıcılık ve olgunluğunu teşhis ederek ona "Kemal" adını verdi. Yüzbaşı Mustafa Sabri Bey, "Oğlum, senin adın Mustafa, benim de. Bu böyle olmayacak. Arada bir fark bulunmalı. Bundan sonra senin adın 'Mustafa Kemal' olsun." dedi.

Böylece, yarının Atatürk'ü, Mustafa Kemal olarak tarihe mal oluyordu. Manastır İdadisi'nde şiirleri ve eserleri ile tanışacağı ünlü vatan ve hürriyet şairimiz Namık Kemal'in "Kemal'i" muhtemelen Jön Türk hareketine gönül vermiş bulunan Matematik öğretmeni tarafından kendisine isim olarak verilmiş oluyordu. Küçük askerî öğrenci Mustafa Kemal, hayatı boyunca, adını aldığı Namık Kemal'in vatan ve hürriyet yolundan yılmadan yürüyecektir.

Yüzbaşı Mustafa Bey, bu şekilde onun kendisinden ve öteki öğrencilerinden farklı ve üstün durumunu tespit etmiş, ayrıca ona daha iyiye, daha güzele doğru gitmek için sürekli bir teşvik nedeni sağlamıştır. Prof. Dr. Yahya Akyüz'e göre, "Bu çok önemli tarihi olayı, Mustafa Kemal'i sürekli olarak daha büyük başarı ve faziletler peşinde koşmaya iten bir etmen olarak değerlendirmek gerekir."

Mustafa'nın "Kemal" ismi veya "Mustafa Kemal" isminin ne zaman nüfus kayıtlarında düzeltme ile resmîleştiğini bilemiyoruz. 8 Ocak 1894 tarihli emekli maaşı bağlanması hakkındaki kararda ismi "Mustafa" olarak görülmektedir. Fakat bu belgeden bir yıl sonraki Selanik Askerî Rüştiye Dördüncü Sınıf Öğrenci Notları'nı gösteren 1895 tarihli Numara Defteri'nde ismi "Mustafa Kemal Efendi" olarak kayıtlıdır. Kara Harp Okulu Künye Defteri dahil bundan sonraki bütün askerî öğrencilik kayıtlarında ismi "Mustafa Kemal"dir.

Şu ana kadar yayımlanan veya elimizde bulunan resmî belgeler içerisinde nüfus kaydı olarak "Mustafa Kemal" ismi ilk defa 18 Ekim 1922 tarihinde düzenlenmiş bulunan "Devlet-i Âliyye-i Osmaniye Tezkeresi"nde geçmektedir: "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri." O tarihte TBMM Reisi ve Başkomutan'dır.

Latife Hanım'la evlenmeden iki gün önce İzmir'de düzenlenen 27 Ocak 1923 tarihli "Türkiye Hükûmeti Nüfus Tezkeresi"nde de ismi bir yıl önceki gibi "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri" olarak kayıtlıdır.

Atatürk'ün ismi, diğer evlilik belgelerinde (1923) "Müşir (Mareşal) Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri", boşanma belgesinde ise (1925) "Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri" olarak geçmektedir.

27 Mart 1923 tarihinde Ankara Nüfus Müdürlüğü'nce verilen eski harfli Nüfus Cüzdanı'nda "isim ve şöhreti", "Müşir (Mareşal) Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri" olarak kayıtlıdır.

Atatürk'ün, sonraki süreçte Mustafa ismini, Alfabe İnkılabı öncesi "Mim", Alfabe İnkılabı (1928) sonrası da "M" olarak kısalttığı, bazen "M. Kemal", bazen de sadece "Kemal" olarak kullandığı görülmektedir. Atatürk'ün alfabeyi millete öğretmek amacıyla yaptığı çalışmalara ilişkin notlar elimizdedir. Bu notlarda yeni harflerin karşılığına örnek kelimeler yazmış, fiillerin zaman çekimlerini, "de" "da" gibi eklerin yazılışını örnekleriyle göstermiştir. Bu notlarda "k" harfine örnek kelime olarak "Kara" ve "Kemal" sözcüklerini vermiştir.

1928 sonrasında yeni harflerle düzenlenen nüfus cüzdanı elimizde yoktur.

TBMM'nin 24 Kasım 1934 tarihli toplantısında oy birliği ile kabul edilen ve 27 Kasım 1934 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 2587 sayılı "Cumhur Reisi Gazi Mustafa Kemal'e 'Atatürk' Soyadının Verilmesi Hakkında Kanun'un 1. Maddesi'nde öz (ilk) adının 'Kemal' olduğu kayıt altındadır: Madde 1. Kemal öz adlı (öz adı Kemal olan) Cumhur reisimize 'ATATÜRK' soyadı verilmiştir."

"Soyadı Kanunu" ile "Atatürk" soyadını aldıktan hemen sonra düzenlenen iki nüfus cüzdanında (No: 51, No: 993.814-B ve No: 51, No: 993.815-B seri numaralı) da ismi "Kemal", soyadı da "Atatürk" olarak yer almıştır.

"Kamâl" Adı

Mustafa Kemal'in "Atatürk" soyadını aldıktan sonra düzenlenen 3. Nüfus cüzdanı "No: 51, No: 993.815-B" numaralı olup, "değiştirilerek" kaydıyla Ankara Vilayeti Nüfus Müdürlüğü

tarafından verilmiştir. Bu nüfus cüzdanında ismi "Kamâl", soyadı da "Atatürk" olarak kayıt altına alınmıştır. Aslı Anıtkabir'de bulunan bu cüzdanda veriliş tarihi yer almamaktadır. Fakat diğer gelişmelerden anladığımız kadarıyla bu cüzdan Şubat 1935 tarihli olmalıdır.

Sayın Mehmet Ö. Alkan'ın bir araştırmasında yer alan tespitlere göre, 1935 seçimleri için ikinci seçmenlerin "saylavları" (milletvekillerini) seçmesi işlemleri öncesinde adayların belirlenmesi için Atatürk'ün başkanlığında Dolmabahçe'de Cumhuriyet Halk Partisi Başkanlık Divanı toplanmıştır. Başkanlık Divanı'nın seçimlerle ilgili olarak 3 Şubat günü yayımladığı üçüncü tebliğde hem birinci maddenin başında hem de sonunda imza olarak ilk defa "Kamâl Atatürk" adı yer almıştır. O zamana kadar gazetelerde "Önder Atatürk" olarak yazılan "Gazi Paşa"nın ismi artık "Kamâl Atatürk" olarak yazılmaya başlanmıştır.

Bu tebliğ önce Anadolu Ajansı'nda ertesi gün de bütün gazetelerde yer aldı. Elbette Atatürk'ün adındaki bu harf değişikliği toplumda bir merak uyandırdı. Acaba yanlış mı yazılmıştı? Sonunda "Kemal"deki harf değişikliğinin gerekçesi bir açıklama ile kamuoyuna duyuruldu. Anadolu Ajansı'ndan gazetelere şu açıklama gönderildi:

"Bugünkü tebliğde Önder Atatürk'ün öz adının Kamâl olarak yazılmış olduğunu gördük. Bu hususta yaptığımız incelemeden böyle yazılışın sebep ve temeli anlaşıldı.

İstihbaratımıza nazaran, Atatürk'ün taşıdığı Kamâl adı bir Arapça kelime olmadığı gibi, Arapça Kemal kelimesinin delalet ettiği manada da değildir.

Atatürk'ün muhafaza edilen öz adı, Türkçe 'ordu ve kale' manasına olan 'Kamâl'dır. Son (a) üstünde inceltme işareti (le)'yi yumuşattığı için telaffuz hemen hemen Arapça 'Kemal' telaffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir..."

Kemal, ismi Arapça "olgunluk, yetkinlik, tamlık, eksiksizlik, en yüksek değer, mükemmellik, baha, değer" anlamlarına gelmektedir. Resmî açıklamada, "Kamâl" adının Türkçe

bir sözcük olduğu vurgulanarak anlamının da "ordu, kale" olduğu belirtilmiştir.

Bu tarihten sonra, "Kemal" yerine "Kamâl" adının resmî ve/veya gayriresmî birçok yerde kullanıldığı görülmektedir. Dergi adlarında, kitap adlarında, yabancı yayınlarda "Kamâl" yazılışı Atatürk'ün adı olarak yer almıştır.

Bu konunun o dönemde yoğun bir şekilde gündemi oluşturan "dilde sadeleşme, öz Türkçe" çalışmaları ile ilgili olduğu bilinmektedir. Çünkü tam isim değişikliğinin yapıldığı sıralarda Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün başkanlığında dil konusunda toplantılar yapılmaktadır. Bilindiği üzere Türk Dil Kurumu, "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" adıyla, Atatürk'ün talimatıyla 12 Temmuz 1932'de kurulmuştur. Amacı, "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirmek" şeklinde ifade edilmiştir. Aynı yıl (1932) Atatürk şöyle diyor:

"Türk dili zengin, geniş bir dildir. Her kavramı ifade kabiliyeti vardır. Yalnız onun bütün varlıklarını aramak, bulmak, toplamak, onlar üzerinde çalışmak lazımdır.

Millî duygu ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması, milli duygusunun gelişmesinde başlıca etkendir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir, yeter ki bu dil bilinçle işlensin. Ülkesini yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.

Türk dilinin kendi benliğine, aslında güzellik ve zenginliğe kavuşması için bütün devlet teşkilatımızın dikkatli, ilgili olmasını isteriz."

Atatürk'ün bu konuşmasından sonra hızlanan dilde sadeleşme çabaları, özellikle II. Türk Dil Kurultayı çalışmaları (İstanbul, 18 Ağustos 1934) ile yeni bir evreye girmiştir. Bu kurultay yeni sözcüklerin arayışı bakımından bir dönüm noktasıdır. Özleştirme veya tasfiye hızlanmış, yeni yeni sözcükler icat edilmiştir. "Kemal"in "Kamâl"e dönüşmesinin de bu heyecanlı ve hararetli ortamdaki çabalardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

"Kemal"in "Kamâl"e dönüşümü konusunda sonraki yıllarda pek çok yalan yanlış tez ileri sürülmüş olsa da Atatürk'ün yaşam öyküsü üzerine eser yazmış olan ciddi isimler bu değişimi, isabetli olarak dil devriminin veya dilde sadeleşme hareketinin bir parçası olarak değerlendirmişlerdir.

"Kemal" isminin 1935 başlarında "Kamâl"e dönüştüğü ve 1935 ile 1936 yıllarında yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu iki yıl içinde dönemin basınında isim ya "Atatürk" ya da "Kamâl Atatürk" şeklinde yazılmıştır.

Atatürk, 1937 sonuna kadar resmî yazışma ve mektuplarda imzasını "Kamâl Atatürk" olarak kullanmış, 1937 yılından itibaren özel mektuplarını "Kemal Atatürk" veya "Atatürk" diye imzalamıştır.

Kütüphanecisi Nuri Ulusu, isim değişikliği günlerinde Atatürk'ün sık sık kütüphaneye geldiğini ve "Kemal mi, Kamâl mi" diye kendi kendine konuşarak dolaştığını aktarır. Hizmetindeki Cemal Granda gibi Ulusu da "Kamâl Atatürk" diye kartvizit bastırdığını hatırlatıyor ancak pek dağıtılmadığını belirtiyor.

Basında 1937 Mayıs ayı itibariyle "Kamâl" yerine "Kemal" de yazılmaya başlanmıştır. Dildeki sadeleşme çalışmalarında "tasfiyeden" "yaşayan Türkçeye" dönüldüğü 1936 sonu ve 1937 başlarında, "Kamâl" hassasiyetinin de azaldığı, en azından gazetelerde gerekmedikçe ilk adının kullanılmadığı, "Atatürk" olarak yazıldığı görülmektedir. Genelde "Kamâl"den "Kemal"e dönüşün başladığı da gözlerden kaçmamaktadır.

İlk sayısı 1934'te "La Turquie Kemaliste" (Kemalist Türkiye) ismiyle yayımlanmaya başlayan ve 7. Sayıdan itibaren adı "La Turquie Kamâliste" (Kamâlist Türkiye) olarak adı değiştirilen resmî yayın organı Aralık 1937'de 21/22. Sayısından itibaren yeniden "La Turquie Kemaliste" adını almıştır. Nutuk'un 1938 baskısı da "Gazi Mustafa Kemal Atatürk" adıyla yapılmıştır.

Bütün bu değişime rağmen yukarıda bahsettiğimiz Atatürk'ün "Kamâl" ismiyle çıkartılan nüfus cüzdanı değiştirilmemiş, bu nüfus cüzdanına göre Atatürk, "Kamâl" ismiyle ölmüştür.

"Atatürk" Soyadı

Bilindiği gibi, 1934 yılında çıkartılan 2525 sayılı kanunla, her Türk'ün bir soyadı taşıması mecburi hâle getirildi. Soyadı Kanunu, Büyük Millet Meclisince kabul ve Resmî Gazete ile yayımlanıp ilan edildikten sonra, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal için de bir soyadı almak gerekti. Fakat Gazi Mustafa Kemal'e verilecek soyadı ne olmalıydı?

Bu hususta gerek "Atatürk'ün sofrası"nda ve gerek Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu'nda ona layık bir soyadı bulmak için bazı ileri gelen dil ve tarihçilerin de katılmasıyla toplantılar yapılmış, bazı isimler tespit edilmiştir. Tespit edilen isimler şunlardı: "Etel-Etil, Etealp, Korkut, Arız, Ulaş, Yazır, Emen, Çoğaş, Salır, Begit, Ergin, Tokuş, Beşe."

Bu isimler, Atatürk'e arz edilmiş ve Atatürk'ün "arkadaşlarla bir kere konuşalım" demesi üzerine ikinci bir görüşmeye bırakılmıştır. Çankaya'da yapılan son toplantıda, CHP Genel Sekreteri (sonradan Milli Eğitim Bakanı) Saffet Arıkan'ın bir yazısında kullandığı söylenilen "Türkata", "Türkatası" gibi iki ad da kendisine arz edilmiş, fakat Atatürk'ün, "bir de arkadaşlar, ne buyururlar, bakalım" demesi üzerine Konya Milletvekili rahmetli Naim Hazım Onat Bey, "Müsaade buyurulur mu Paşam?" diye söz istemiş, Atatürk de "Arkadaşlar lütfen hocamızı dinleyelim." diyerek sözü Onat'a bırakmıştır.

Naim Hazım Bey, Türk Dil Kurumu'nda da çalışmış, Türkçeyi-Osmanlıcayı çok iyi bilen, her iki alanın gramer ve sentaks kurallarını gerçekten kavramış bir şahsiyetti. Naim Bey, bu hususta düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

"Türkata, Türkatası gerek yazılışta gerek söylenişte bana biraz tuhaf geliyor. Arkadaşlar biliyorsunuz, tarihimizde bir 'Atabey' sözü, unvanı vardır. Anlamı da yine biliyorsunuz: Beyin, emirin, şehzadenin hatta hükümdarın ilimde, idarede, askerlikte mürebbisi, müşaviri, hocası demektir. Atabey, kullanılmış, tarihe geçmiş bir unvan-ı resmîdir. Bu unvanı taşıyan birçok Türk büyüğü vardır. Binaenaleyh biz de Türk'e her alanda atalık etmiş, Türklüğü kurtarmış, istiklaline kavuşturmuş

olan büyük Gazimize 'Atatürk' diyelim, bu soyadını verelim. Bu bana, şivemize de daha munis, daha uygun gibi geliyor."

Gazi, Naim Hazım Onat'ın açıklamasını daha yerinde bulmuş, hatta ona teşekkür etmiş, böylece "Atatürk" soyadı üzerinde oy birliği ile durulmuştur. Bundan sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na şu üç maddelik kanun teklifi verilmiştir.

"Cumhur Reisi Gazi Mustafa Kemal'e

'Atatürk' Soyadının Verilmesi Hakkında Kanun

Madde 1. Kemal öz adlı (öz/ilk adı Kemal olan) Cumhur reisimize "Atatürk" soyadı verilmiştir.

Madde 2. Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3. Bu kanun, Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur."

Kanun, TBMM'nin 24 Kasım 1934 tarihli toplantısında oy birliği ile kabul edilmiş ve 2587 numara ile tespit olunmuştur. Bu kanun, usulü gereğince 27 Kasım 1934 tarihli Resmî Gazete ile de "neşr ve ilan" edilmiştir.

Mustafa Kemal, "Atatürk" soyadı ile Türk tarihine dayanmaktadır. Soyadına kaynaklık eden "Atabey" unvanı Selçuklu devri Türk devletlerinde yaygın olarak kullanılan bir unvan olup "Atabeylik" de Türk devlet geleneği ve hayatında yer alan önemli bir Türk kurumudur. Tarihî Türk millî kültürünün derin izlerini taşıyan bu soyadındaki "Türk" adı da onu bir "millî lider" ve Türk milletinin en önemli "ortak paydası" hâline getirmektedir.

Kardeşleri ve Makbule Hanım

1841 doğumlu Ali Rıza Efendi, 1859 doğumlu Zübeyde Hanım'la 1870 veya 1871'de evlendi. Altı çocukları oldu: Fatma İsmet (1871/1872-1875), Ahmet (1874-1883), Ömer (1875-1883), Mustafa (Kemal Atatürk) (1881-1938), Makbule (Boysan, Atadan) (1885-1956) ve Naciye (1886-1901). Kardeşlerinden Fatma dört, Ahmet dokuz, Ömer sekiz yaşlarında, o

senelerde Rumeli'yi kasıp kavuran salgın kuşpalazı (difteri) hastalığından çocuk yaşlarında öldüler. En küçükleri Naciye on dört/on beş yaşında hayata gözlerini kapadı.

Kardeşleri hakkında Makbule Hanım şu bilgileri vermektedir: "Ağabeyim Atatürk, Ali Rıza Bey'in dördüncü evlâdıdır. Kendisinden evvel Fatma, Ömer ve Ahmet adında üç kardeşimiz daha dünyaya gelmişse de ömürleri vefa etmemiş ve ölmüşlerdir. Mustafa (Kemal), bunlardan sonra dünyaya gelmiştir. Ben daha sonra geldim. Benim küçüğüm Naciye'dir. Ben, Atatürk mektepte iken doğmuşum. Beni pek çok severdi. Öteki hemşirem Naciye ile araları pekiyi değildi."

Atatürk, Selanik Askerî Rüştiyesi'nden itibaren hayatı boyunca dostlukları ve arkadaşlıkları devam etmiş olan Fuat Bulca'ya kardeşleri hakkında bir gün şöyle demişti: "Kardeşlerim arasında en sevdiğim Naciye'ydi. Çocuk yaşının üstünde hisli, duygulu ve öğrenmeye meraklıydı. Ben Harbiye'ye giderken kitaplarımı istemişti. Annemden onu okutmasını istemiştim. Ne ablam Fatma'yı ne ağabeylerim Ahmet ve Ömer'i hatırlayamıyorum. Son ikisi aynı yıl, 1883'te ben iki yaşında iken ölmüşler. Naciye, annem gibi sarışın, mavi gözlü, duru beyaz tenli idi. Tipik bir Yörük kızıydı. Makbule'ye hiç benzemezdi."

Ali Rıza Efendi ile Zübeyde Hanım'ın evliliğinden doğan altı çocuk içerisinde en uzun ömürlü olanı Makbule Hanım olmuştur. Mevcut bilgilere göre Makbule Hanım'ın doğum tarihi 1885 yılıdır.

Makbule, Mustafa Kemal'in 5 kardeşi arasında en uzun süre birlikte olduğu kardeşidir. Atatürk ona "Makbuş "diye hitap ederdi. Fakat karakter olarak çok iyi anlaştıklarını söylemek güçtür. Ağabeyinin parlak zekâ ve anlayışından yoksun olan Makbule, aynı zamanda kolaylıkla başkalarının etkisi altında kalmaktaydı.

Makbule Hanım, iki kere evlenmiştir. Selanik'te evlendiği ilk eşi Lütfi Bey'den ayrıldıktan sonra, İstanbul'da ticaretle uğraşan (sonra Beşinci Dönem Edirne Milletvekili olan) Mustafa

Mecdi Boysan ile evlenmiştir. İkinci eşinden 1946'da boşandı. "Atadan" soyadını aldı.

Atatürk'ün isteği ile 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulurken de kurucuları arasında yer alan Makbule Hanım, 1935'ten başlayarak çoğunlukla Çankaya'da ağabeyinin yanında yaşamaya başlamıştır. Atatürk köşkün bahçesinde onun oturacağı (bugün Camlı Köşk diye bilinen) küçük bir köşk yaptırmıştır. Atatürk'ün Nöbet Defteri'ne Makbule Hanım'dan hep "Büyük Bayan" şeklinde söz edilmektedir. O, zaman zaman da Çankaya'daki Atatürk'ün sofrasında yer almıştır.

Taşınır ve taşınmaz bütün mal varlıklarını devlete ve millete bağışlamaya karar vermiş olan Atatürk, kendi önerisi üzerine TBMM'nin 1933'te kabul ettiği 2307 sayılı yasa ile kız kardeşini Medeni Yasa gereği kendine düşecek paydan (mahfuz hisse) yoksun bırakmaktan çekinmemiştir. Ölümünden bir süre önce 5 Eylül 1938'de Dolmabahçe'de kendi el yazısı ile düzenlediği vasiyetname ile Makbule Hanım'a "yaşamını onurlu olarak sürdürdüğü" sürece İş Bankası'ndaki payının yıllık gelirinden ayda 1.000 lira ödenmesini istemiştir. Bunun dışında Makbule'nin hayatta olduğu sürece Çankaya'daki küçük köşkte oturabileceğini de belirtmiştir.

Atatürk'ün İş Bankası maaş hesapları incelendiğinde görülmektedir ki Atatürk 1927-1938 yıllarında her ay düzenli olarak Makbule Hanım'a 200 Lira yardımda bulunmuştur.

Makbule Hanım, 10 Kasım 1938'de vefat eden ağabeyi Atatürk'ten sonra 18 yıl daha yaşamıştır.

Makbule Hanım dört kişiyi ölümünden iki yıl önce 1954 yılında mahkeme kararı ile evlatlık edinmiştir. Bunlar, Hatice Mualla (Tunçak) Hanım (Atatürk'ün Manevi Evladı Abdürrahim Tunçak'ın karısıdır.), Mustafa Demir Bey (Atatürk'ün manevi evlatlarından "Sığırtmaç Mustafa" olarak bilinmektedir.), Fikret Avcı (Hüseyin oğlu, 1932 doğumlu) ve Zeynelabidin Bey (Nebi oğlu, 1934 doğumlu).

Makbule Hanım'ın vefatına sebep olan son hastalığı rahim kanseri hastalığı idi. Ondan önceki yıllarda "romatizma"dan

rahatsız olduğunu ve yürümekte zorluk çektiğini biliyoruz. Daha sonra rahim kanseri olan Makbule Hanım, Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nde yaklaşık dokuz aydır gördüğü tedavi sonuç vermeyince yakalandığı bu hastalıktan kurtulamayarak 18 Ocak 1956'da saat 12.55'te vefat etmiştir.

Cenazesi 19 Ocak 1956 günü düzenlenen devlet töreni ile kaldırılmıştır. Öğle namazı ardından Hacıbayram Camii'nde cenaze namazı kılınmış, Türk bayrağına sarılı tabutu eller üzerinde Adliye binası (Ulus) önüne kadar taşınmış ve burada cenaze arabasına konularak Cebeci Asri Mezarlığa (Ankara) ulaşmıştır. Burada hazırlanan özel bir mezara defnedilmiştir. Devlet protokolü, üniversiteler ve kordiplomatiğin yoğun katılımı olan korteje, akrabalar ve halk da yoğun bir şekilde iştirak etmiştir.

Atatürk'ün Manevi Evlatları

Atatürk'ün insanlığa beslediği sevgide, çocuklara olan derin şefkatinin özel bir yeri vardır. O yüreği çocuk sevgisiyle dopdolu olan bir şefkat timsaliydi. Hasan Rıza Soyak Atatürk'teki çocuk sevgisini şöyle dile getirmektedir:

"Atatürk çocukları çok severdi. O'nun dilinde çocuk 'sevgi' demekti. Sevdikleri hangi yaşta olursa olsun 'çocuk' diye seslenirdi. Kendisinin çocuğu olmamıştı. Bundan dolayı zaman zaman iç sızısı duymuş mudur bilmiyorum. Doğrusu buna hiç ihtimal vermiyorum. Çünkü bütün çocuklar onun öz çocukları gibiydi. O, bu yavrulara öylesine gönül vermiş, onlar da öylesine O'na candan bağlanmışlardır. Dünyada böyle bir mutluluğa erişmiş kaç insan vardır? Böyle bir insanın yüreğinde öyle bir üzüntü nasıl yer tutabilir?

Bir gün yanına gittiğim zaman Ülkü'yü yine büyük Ata'nın kucağında bulmuştum, şakalaşıyorlardı. Çocuk katıla katıla gülerek O'nun altın sarısı saçlarını çekiyor, burnuna yapıştıra yapıştıra, ara sıra yumuk elleriyle yüzüne tokatlar indiriyordu. Bir aralık bana baktı. Gök mavisi gözleri sevgi ve neşeden ışıl ışıldı. 'Çocuklar ne sevimli ne tatlı yaratıklar değil

mi? En çok hoşuma giden halleri nedir, bilir misin? İkiyüzlülük bilmemeleri, bütün istek ve duygularını içlerinden geldiği gibi açıklamalarıdır.' dedi."

Atatürk 1886 yılında daha 5/6 yaşında iken babasını kaybetmiş, hayatının ondan sonraki bölümünü "yetim" olarak sürdürmüştür. Bu nedenle çocukları çok seviyor, özellikle kimsesiz çocuklara sahip çıkıyor, onların eğitimine büyük önem veriyordu. Bunda annesinden gördüğü bir davranışı devam ettirme isteğinin de etkili olduğu görülmektedir. Çünkü Zübeyde Hanım bazı çocukları evlatlık olarak alıp büyütmüş, okutmuş, yanında çalışan hanımların çocuklarına sahip çıkmıştır. Zübeyde Hanım, Darüşşafaka'ya yaptığı yardımın senedinde (1921) vefat eden akrabalarını sayarken "kerime-i maneviyeleri (manevi kızları) Rabia Hanım'ı", ilk vasiyetinde (1922) "manevi evladım yerindeki Ayşe" ve "büyütmem Afife ile oğlu Hakkı" isimlerini zikretmektedir.

Atatürk; İhsan, Ömer, Afife, Abdürrahim (Tunçak) ve Zehra'yı (Zühre-Aylin) Cumhuriyet'ten önce; Sabiha (Gökçen), Afet (Ayşe Afetinan), Rukiye (Erkin), Nebile (Bayyurt), Bülent (Bülent Nejat Hanım), Ülkü (Adatepe) ve Sığırtmaç Mustafa'yı (Demir) Cumhuriyet'ten sonra manevi evlatları edinmiştir. Atatürk özellikle öğretmen Ayşe Afet İnan'ı bilimsel araştırmalara yönlendirmiş, onun bir bilim kadını olmasını sağlamış; gözü pek, cesur Sabiha'yı bir savaş pilotu olarak yetiştirmiş bu suretle Türk kızının, kadınının cesaretini, her alanda yetenekli olduğunu kanıtlamak istemiştir.

Atatürk vefatından önce düzenlediği vasiyetinde, bütün manevi çocuklarına İş Bankası'ndaki payının yıllık gelirinden her ay belirli miktarda para ödenmesini istemiştir. Buna göre Afet İnan'a ayda 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200, Rukiye ve Nebile'ye de 100'er lira ödenecekti. Ayrıca Sabiha Gökçen'e bir ev satın alınması için gereken para verilecekti.

-3-

MUSTAFA KEMAL'İN EĞİTİM VE ÖĞRENİM HAYATI

Eğitim Çevresi

Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim ortamından bahsettiğimiz zaman öncelikle okuduğu okullar söz konusu olacaktır. Aşağıdaki listede kronolojik olarak sıraladığımız şekilde Mustafa Kemal, ilköğretim bakımından iki, ortaöğretim bakımından üç, yükseköğrenim bakımından da bugünkü anlamda ilki lisans, ikincisi lisansüstü olmak üzere iki okulda (toplam 7 okul) eğitim görmüştür:

1. Mahalle Mektebi (Selanik): Mart 1886 (1.5 Ay), 2. Şemsi Efendi Okulu (Selanik): 1886-1894, 3. Sivil (Mülkiye) Ortaokul (Selanik): 1894 (1 Ay), 4. Askerî Ortaokul (Selanik): 1894-1896, 5. Askerî Lise (Manastır): 1896-1899, 6. Kara Harp Okulu (İstanbul): 1899-1902, 7. Harp Akademisi (İstanbul): 1902-1905.

İlköğrenimi

Mustafa Kemal, 1886'da ilkokula gidecektir. Babasının istememesine rağmen Zübeyde Hanım'ın ısrarları üzerine önce Koca Kasım Mahallesi'ndeki Mahalle Mektebi'ne törenle giren Mustafa, kısa bir süre sonra Selanik'in şöhretli öğretmenlerinden ve eğitimcilerinden Şemsi Efendi'nin yeni yöntemlerle elifba öğretimi yaptığı özel okula yazdırılmış ve esas öğrenimine

burada başlamıştır. Mustafa okuyup yazmayı burada öğrenmiş, babasının ölümüne kadar, sonradan birleştiği "Feyziye" okulu ile sekiz sınıflı bir hâle gelen ve Rüştiye kısmını da ihtiva eden bu okulun sınıflarını düzenli olarak takip etmiştir.

Babası Ali Rıza Efendi'nin ölümü (23 Mayıs 1886) üzerine Zübeyde Hanım'ın çocuklarını alarak kardeşinin Lankaza'daki çiftliğine gidişi, Mustafa'nın öğrenim hayatına bir ara vermiştir. Onu burada civardaki Rum Kilise okuluna yollamayı düşünmüşler, istememiş; çiftliğin Arnavut yazıcısı Kamil Efendi'nin ve komşuları Hatice Hanım'ın derslerinden memnun kalmamıştır. Öğrenmek ve yetişmek imkânlarından mahrumiyetin verdiği huzursuzlukla adeta bunaldığı görülen bu kabiliyetli ve yaratıcı çocuğu, annesi nihayet okula devam etmek üzere Selanik'teki teyzesinin yanına yollamak zorunluluğu duymuştur.

Selanik Mülkiye (Sivil) Ortaokulu

Böylece 4.5 ay kadar süren çiftlik hayatından sonra Selanik'e gelen Mustafa, Mülkiye Rüştiyesi'ne (Sivil Ortaokul) başladı. Burada Müdür Muavinliği de yapan ve "Kaymak Hafız" diye anılan Matematik öğretmeni Hüseyin Efendi'nin, bir sınıf disiplinsizliğine sebep olduğu ve haksızlığa baş eğmediği için Mustafa'yı dövmesi, bunu gururuna yediremeyen Mustafa'nın büyükannesi Ayşe Hanım tarafından okuldan çıkarılmasına sebep olmuştur. Buradaki eğitim ve öğretiminin yaklaşık 1 ay sürdüğü anlaşılmaktadır.

Selanik Askerî Ortaokulu

Çocukluğundan itibaren askerliğe büyük bir ilgi duyan Mustafa, asker olmak istiyordu. Hatıralarında kendisinin anlattıklarına göre üniformalı olarak Askerî Rüştiye (Ortaokula)'ye giden komşularından Kadri Bey'in oğlu Ahmet ve sokaklarda gördüğü üniformalı subaylar onun askerlikle ilgili heveslerini kamçılıyordu. Nihayet asker olmasını istemeyen annesine haber vermeden Selanik Askerî Rüştiyesi'nin sınavlarına girerek

başarılı oldu. Daha önceden dört yıl olarak eğitim yapan Askerî Rüştiyelerin o yıl birinci sınıflarının lağvedilerek üç yıla indirilmesi üzerine Mustafa, Nisan 1894'te Selanik Askerî Rüştiyesi'nin ikinci sınıfından öğrenimine başladı.

Bu dönemde sivil ortaokullar çekiciliği az olan okullardı. Askerî Rüştiyeler ise Türkçeye daha çok önem vermekte, yabancı dile iki yıl erken başlamaktaydılar. Fransızca ders olarak okutulmaktadır. Bu okullarda spor salonları da bulunmaktadır. Sivil Rüştiyelerde ise Kuran'ın usulüne göre okunmasına ve Arapça derslerine daha fazla yer verilmektedir. Yine Askerî Rüştiyelerde öğrenciler, yetenekleri ve durumlarına göre yükselebiliyorlardı. Tüm bunların yanı sıra bu okulları bitirenler, orduya girdiklerinde gezme ve geniş Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak köşelerindeki insanların yaşayışlarını görüp öğrenmek fırsatını bulabiliyorlardı. Bu sivil okulların kolay kolay elde edemedikleri bir başka imkândı.

Mustafa'nın bu okulu, Selanik Askerî Rüştiyesi, Mithat Paşa Caddesi'nde, yeni ve oldukça güzel bir binaya sahip bulunan, düzenli ve disiplinli bir okuldu. Dersleri ihtisas esasına göre okutan ve çoğunluğunu subaylar teşkil eden bir öğretim ve yönetim kadrosuna sahipti. İlk gençlik çağındaki iki yüz civarında üniformalı subay adayı, tam bir disiplin içinde ortaöğrenimle birlikte ilk askerlik eğitimlerini de burada görmekte idiler. Mustafa, çok kısa sürede öğretmenlerin ve komutanlarının dikkatlerini çeken seçkin bir öğrenci olarak kendisini çevresine tanıttı. Kendi hatıralarında anlattığına göre Mustafa, Rüştiye'de Matematik dersine merak sardırdı. Bu derste sınıfın "müzakerecileri" arasına girdi. Çok sevdiği bu dersin öğretmeni "Yüzbaşı Üsküplü Mustafa Sabri Bey" (Harp Okulu 1297/1882 yılı mezunlarından), onun yetenek, yaratıcılık ve olgunluğunu teşhis ederek ona "Kemal" adını verdi. Böylece, yarının Atatürk'ü, Mustafa Kemal olarak tarihe mal oluyordu.

Bu okulun Not Defteri'nde, "Ahmet Subaşı Mahallesi" ile kayıtlı olduğu görülen "Mustafa Kemal Efendi", 11 dersten toplam 443 numara almış ve dördüncü olmuştur. Mustafa Kemal,

1895 yılı sonu veya 1896 yılı Ocak ayında, on beş yaşında, Askerî Rüştiye'nin kırk (veya kırk üç) kişilik olan son sınıfını dördüncü olarak bitirmiştir.

Bu dönemde, Atatürk'ün kişiliğinin oluşumunda onu yetiştiren "öğretmenler" önemli bir yer tutar. Mustafa Kemal hayatının her döneminde, mesleğinde başarılı, mesleğinin gerektirdiği özellikleri taşıyan, nitelikli öğretmenlere sahip olmuştur. Bu hem kendisi hem de Türk milleti için büyük bir mutluluktur. Öğretmenleri onu çok değişik biçimlerde etkilemiş, ona çok yararlı bir rehberlik yapmışlardır. Şüphesiz, onu "olumsuz" manada etkileyen öğretmenleri de vardır. Bunlar arasında geleneksel eğitimin yapıldığı Mahalle Mektebi ve buradaki "Hüsnühat" (Güzel Yazı) öğretmeni "Çopur Hafız Emin Efendi" ile Mülkiye Rüştiyesi'nde Matematik öğretmeni ve müdür yardımcısı olan ve "Kaymak Hafız" diye anılan "Hüseyin Efendi" sayılabilir. Bu öğretmenlerinden ilki, çocukları yere oturtarak dizlerinin üzerinde yazı yazdırdığı için; ikincisi de genç Mustafa'yı haksız yere dövdüğü için onu olumsuz yönde etkilemiş olmalıdırlar. Bunların, Atatürk'ün yaptığı çağdaş atılımları "kötü bir örnek" olarak etkilediklerini ve yine Mustafa Kemal'i benzer eğitim kurumlarının kaldırılması yönünde yönlendirmiş olduğunu düşünmek mümkündür. Nitekim yıllar sonra Mustafa Kemal Kurmay Subay olarak Selanik'te bulunduğu sırada okuduğu Şemsi Efendi İlkokulu ile Mahalle Mektebi'ni ziyaret etmiş; Hafız Mehmet Efendi'nin Mahalle Mektebi'nin kapısında koca bir kilit asılı olduğunu görmüş, "kapanması isabet olmuş" demiştir. Yine Harp Okulu'nda öğrenci iken, Kaymak Hafız Hüseyin Efendi ile ilgili olarak da "Kendisini çoktan affettim. Mülkiye Rüştiyesi'nden ayrılmamda bu kaba ve insafsız hareketi başlıca rol oynamıştır." diyecektir.

Bu dönemde Mustafa Kemal'i "olumlu" yönde etkileyen ve onun Atatürk hâline gelmesinde çok büyük katkıları olan öğretmenlerinin başında şüphesizdir ki "Şemsi Efendi" gelmektedir. Şemsi Efendi, eğitim tarihimizde yeni pedagojik yöntem ve uygulamaları ilk deneyenlerdendir. Öğrencileri bir üst düzey

olan Rüştiyedeki öğrencilerden daha bilgili yetişiyorlardı. Atatürk'ün bağnazlığa karşı görüşlerinde, yenilikçi fikirlerinde, disiplin duygularının gelişmesinde Şemsi Efendi'nin öğretim ve uygulamalarının önemli bir payı vardır. Mesela, Atatürk'ün Harf İnkılabı sırasında takip etmiş olduğu yöntemler ve verdiği mesajlar, Şemsi Efendi'nin ilkokulda kendilerine alfabe öğretirken kullandığı "heceleme ve okuma" yöntemindeki yenilikleri hatırlatmaktadır.

"Yüzbaşı Mustafa Bey", Atatürk'ün Selanik Askerî Rüştiyesi'nde Matematik öğretmenidir. Öğrencisinin yeteneklerini sezip ona "Kemal" adını vermiştir. Böylece onun kendisinden ve arkadaşlarından farklı ve üstün durumunu tespit etmiş, ona daha iyiye, daha güzele doğru gitmek için sürekli bir teşvik nedeni sağlamıştır. Prof. Dr. Yahya Akyüz'ün ifadesiyle, "Bu çok önemli tarihi olayı, M. Kemal Atatürk'ü sürekli, daha büyük başarı ve faziletler peşinde koşmaya iten bir destek olarak değerlendirmek gerekir." Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün bir lider olarak "akılcı" ve "hesap-kitap adamı" olmasında doğrudan rol oynayan bir faktör olarak matematik sevgisi kabul edilecek olursa (ki bu dönemde sevdiği derslerin başında matematik gelmektedir) Yüzbaşı Mustafa Bey'in üzerindeki yönlendirici etkisi daha da önem kazanır.

Selanik Askerî Rüştiyesi'nde Mustafa Kemal'e özel ilgi gösteren öğretmenlerinden birisi de Fransızca öğretmeni "Yüzbaşı Nakiyüddin Bey"dir. Atatürk, 22 Eylül 1924'te Samsun'da öğretmenlerin verdiği bir çayda Nakiyüddin Bey'le karşılaşmış ve onun hakkında şunları söylemiştir: "... Bununla beraber hatırlamak gerekir ki, gerçek ve fedakâr öğretmenler, eğitimciler eksik değildi. Onların bize verdikleri feyiz elbette esersiz kalmamıştır. Şimdi burada bir yüce kişiye rastladım. O, benim Rüştiye birinci sınıfında öğretmenim idi. Bana henüz ilk bilgileri öğretirken 'gelecek için ilk fikirleri' de vermişti. Demek istiyorum ki, ilk ilham ana baba kucağından sonra okuldaki eğitimcinin dilinden, vicdanından, terbiyesinden alınır..." Selanik Askerî Rüştiyesi'nde 1908'e kadar yirmi yıl Fransızca

öğretmenliği yapan Nakiyüddin Bey, genç M. Kemal'e bir taraftan geleceğe ilişkin fikirler verirken bir taraftan da "sen bu Fransızcanın peşini bırakma" öğüdünde bulunmuştur. Sonradan Mustafa Kemal'in Şam'da kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik Şubesi'nin kuruluşunda, 31 Mart hadisesinin bastırılmasında öğrencisi M. Kemal ile birlikte çalışan Nakiyüddin Bey, Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün isteği ile milletvekili adayı gösterilmiş ve üç dönem milletvekili de seçilmiştir.

Hayatının sonuna kadar yanından ayrılmayacak olan "Nuri" (Conker), "Salih" (Bozok) ve "Fuat" (Bulca) ile arkadaşlıklarının da geliştiği Selanik Askerî Rüştiyesi'nde genç Mustafa Kemal, sadece okul çalışmalarıyla da yetinmemiştir. Onun bilgisini genişletmek, kültür seviyesini yükseltmek için o günün şartları içinde, çevresinde çıkan yayınları takip ettiği de görülmektedir. Bu, onun geniş kültürünün ve sonsuz okumak ve öğrenmek aşkının daha çocuk denebilecek yaşlarda dahi var olduğunu göstermektedir.

Manastır Askerî Lisesi

Mustafa Kemal, Askerî Rüştiye'yi bitirirken İdadi (Lise) eğitimine İstanbul'da Kuleli Askerî Lisesi'nde devam etmek ister. Onun böyle bir karar almasında annesinin ikinci evliliğinin, yani evde bir üvey baba bulunmasının rolü büyüktür. Böylece ana evinden ve Rumeli'den uzaklaşacaktır. Fakat vatansever bir kurmay subay olan "Hasan Bey", onu bu kararından vazgeçirecektir. Hasan Bey, birçok defa Rüştiyeye gözetmen olarak gelen ve sınavlarda M. Kemal'i tanıyıp seven bir komutanıdır. Hasan Bey, o günlerde bir münasebetle genç öğrencisine, "lise eğitimine nerede devam edeceğini" sorar ve niyetinin İstanbul'a gitmek olduğunu anlayınca da şu tavsiyede bulunur: "Bundan vazgeçiniz oğlum. Manastır'a gidiniz, orada daha iyi yetişirsiniz." Mustafa Kemal, Hasan Bey'in bu tavsiyesini dinleyecektir.

1896 yılı Mart ayının ortalarına kadar Selanik'te tatilini geçiren Mustafa Kemal, tatil bitiminde Selanik'ten trenle

Manastır'a yolcu edilir. İdadi'de yatılı ve daha üstün dereceli bir okulun hayat ve öğretim şartlarına kısa sürede intibak eden genç M. Kemal için artık ömrünün sonuna kadar sürecek olan "aile yuvası dışındaki hayat" başlıyordu. Bundan sonra ev yaşantısı sadece izin ve tatillerde kısa süreli olabilecektir. Askerlik mesleğinin meşakkatli ve zorlu özelliklerinden de kaynaklanan bu durum, biraz da onun "bağımsız yaşama" karakterine uygun düşecektir.

Manastır'da sınıf arkadaşları sadece Selanik Rüştiyesi'ndekiler değildir. Manastır bölgesine bağlı olan Üsküp, İpek, İşkodra, Yanya ve Manastır Askerî Rüştiyelerinden gelen gençler de vardır. Bu ortam içinde çeşitli karakter, mizaç ve seviyede genç insanlarla tanışmak, anlaşmak ve onlara kendini kabul ettirmek hususunda M. Kemal'in üstün vasıflarının burada da büyük bir rol oynadığı şüphesizdir.

Manastır İdadisi'nde Mustafa Kemal, matematikten yine çok başarılı, Fransızcadan ise biraz zayıftır. Kendi hatıralarında bunu şöyle anlatmaktadır: "Askeri Rüştiyeyi ikmal ettiğim (bitirdiğim) zaman, merakım epeyce ileri gitmişti. Manastır Askeri İdadisi'nde riyaziye (Matematik) pek kolay geldi. Bununla meşgul olmaya devam ettim. Fakat Fransızcada geri idim. Öğretmen benimle çok meşgul olmuyor, acı ihtarlarda bulunuyordu."

Manastır Askerî İdadisi'nde Apolet Numarası 7.348 olan Mustafa Kemal'in ilk seneye ait öğrencilik hayatı hakkında resmî bir belgeye sahip değiliz. Mustafa Kemal ikinci sınıfta, 52 arkadaşı arasından, toplam 283 not alarak ve üçüncü olarak üçüncü sınıfa geçmiştir. Esasında, başarı sıralamasında ikinci olarak görülen Recep Fahri, Kayalar ile toplam notları aynıdır.

Mustafa Kemal, 54 mevcudu olan üçüncü sınıfta ise toplam 420 tam not alarak Manastır İdadisi'ni, not toplamı kendisi ile aynı olan Ahmet Tevfik Selanik'in ardından ikinci olarak bitirmiştir. Bu sınıfta okutulan toplam 11 ders vardır ve Mustafa Kemal bütün derslerden tam numara almıştır.

Mustafa Kemal, sonradan anılarında Manastır İdadisi'ndeki ders durumu ile ilgili olarak şunları anlatmıştır: "İdadide iken muannidane bir surette (inatla) çalışıyordum. Sınıfta birinci, ikinci olmak için hepimizde şiddetli bir gayret vardı. Nihayet İdadiyi bitirdim."

Burada Mustafa Kemal'i en çok etkileyen arkadaşlarından biri olan "Ömer Naci", ona edebiyat ve şiir merakı aşılayacaktır. Sonradan İttihat ve Terakki'nin hatibi olacak olan ve genç yaşta Birinci Dünya Harbi sırasında hayatını kaybeden Ömer Naci, Bursa İdadisi'nden kovularak Manastır İdadisi'ne yollanmıştı. M. Kemal hatıralarında şunları anlatıyor: "O zamana kadar edebiyatla çok temasım yoktu. Merhum Ömer Naci, Bursa İdadisi'nden kovulmuş, bizim sınıfa gelmişti. Daha o zaman şairdi. Benden okuyacak kitap istedi. Bütün kitaplarımı gösterdim. Hiçbirini beğenmedi. Bir arkadaşın, kitaplarımdan hiçbirini beğenmemesi gücüme gitti. Şiir ve edebiyat olduğuna o zaman muttali (haberdar) oldum. Ona çalışmaya başladım. Şiir bana cazip göründü. Fakat Kitabet hocası diye yeni gelen bir zat beni şiirle iştigalden men etti. 'Bu tarz iştigal seni askerlikten uzaklaştırır' dedi. Ne var ki, güzel yazmak hevesi ben de baki kaldı." Bu ikazı yapan Kitabet öğretmeni Alay Emini (Komutanı) "Mehmet Asım Efendi"dir. Aynı olayı M. Kemal, daha sonraları Ali Fuat Paşa'ya şöyle anlatır: "Eğer Kitabet hocamız imdadıma yetişmeseydi, ben de şair olup çıkacaktım. Çünkü hevesim vardı. Asım Efendi bir gün beni çağırdı. 'Bak oğlum Mustafa dedi, şiiri filan bırak. Bu iş senin iyi asker olmana mani olur. Diğer hocalarınla da konuştum. Onlar da benim gibi düşünüyorlar. Sen Naci'ye bakma, o hayalperest bir çocuk. İleride belki iyi bir şair ve hatip olabilir, fakat askerlik mesleğinde katiyen yükselemez'. Hocamın ne kadar haklı olduğunu hadiseler ispat etti. Çok arzu ettiği halde Naci, erkânıharp zabiti (kurmay subay) olamadı."

Bu ikaz ve yönlendirmenin Atatürk'ün hayatını ve kaderini doğrudan etkilediğine şüphe yoktur. Fakat Ömer Naci'nin, Mustafa Kemal'in fikri altyapısının oluşmasında diğer faktörlerle

birlikte önemli bir rol oynadığı da kesindir. Nitekim genç Mustafa Kemal'in dönemin "vatan ve hürriyet" şairi Namık Kemal ile "Türkçü" şairi Mehmet Emin Yurdakul'un şiirleri ile tanışmasında Ömer Naci'nin etkili olduğu bilinmektedir. İdadi'de, Namık Kemal'i tanımak, duymak, onun gizlice elden ele dolaşan vatan şiirlerini bulmak, okumak işini Hatip Ömer Naci sağlamıştır. Atatürk, sonradan 14 Eylül 1931'de yaptığı bir konuşmada Mehmet Emin Yurdakul ile ilgili şunları söylemiştir: "... Şair Mehmet Emin Yurdakul'un ilk kez Manastır Askeri İdadisi'nde öğrenciyken okuduğum 'Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur' dizeleriyle başlayan manzumesinde bana ulusal benliğimin gururunu tattıran ilk anlatımı bulmuştum..."

Tarih öğretmenleri "Mehmet Tevfik (Bilge) Bey"in de etkileriyle, gençler Fransız İhtilali'nin temel ilkelerinden biri olan "hürriyet" kavramı ile de burada tanışacaklardır. Topçu Kolağası (Yüzbaşı) Mehmet Tevfik Bey, o dönemin dar Osmanlı tarihçiliği görüşünden uzak, Türk tarihini bütün genişliği ve eskiliği ile kavramış ve öğrencilerine dersini sevdirerek esaslı tarih bilinci ve kültürü veren bir öğretmendi. Ali Fuat Cebesoy'un, "Değerli ve milliyetçi bir Türk subayıydı. Türk tarihini iyi biliyor ve öğrencilerine tarih zevkini veriyordu. Atatürk, Türk tarihini bütün genişliği ve derinliği ile kavramış bulunan hocasından daima saygı ile söz etmiştir. Bir gün bana: 'Tevfik Bey'e minnet borcum vardır. Bana yeni bir ufuk açtı' demiştir." şeklinde tanıttığı Kolağası Mehmet Tevfik Bey (1865–1945)'in Atatürk'ün derin tarih bilgisi ve bilincinin oluşmasında baş mimar olduğu kesindir. Atatürk, bu değerli öğretmenine beslediği şükran ve minnete, onu milletvekili adayı göstererek ve Beşinci Dönem Diyarbakır Milletvekili olarak Meclise girmesini sağlayarak karşılık vermiştir.

Manastır İdadisi'nin ikinci sınıfına geçen Mustafa Kemal, 1897 yılının ilk günlerinde sıla iznini geçirmek üzere trenle Selanik'e döner. Mart'ın ilk günlerine kadar devam edecek izinden faydalanarak Fransızcasını kuvvetlendirmeyi düşünür ve 1888'de kurulmuş olan Tophane semtindeki "College des

Freres de Salle"ın (Frerler Okulu) özel kurlarına kaydını yaptırarak dersleri düzenli olarak takip eder. Birinci sınıfta kendisini ikaz eden Fransızca öğretmeninin "acı ihtarlarına" yeniden muhatap olmak istemez. Kendi hatıralarında, "İki, üç ay gizlice Frerler Mektebi'nin özel sınıfına devam ettim. Böylece Mektep derslerine göre fazla derecede Fransızca öğrendim." demektedir. Bu özel derslerde Mustafa Kemal'in öğretmenlerinden biri Frere Rodriquez'dir (1849–1941). Bunun anlattığına göre Mustafa Kemal gayet ciddi, zeki ve çalışkan, elinde daima kitap bulunan bir gençti ve subay olduktan sonra da zaman zaman kendisinden ders almaya geliyordu. Mustafa Kemal, gerçekten İdadi'den başlayarak gençlik yıllarında Fransızca öğrenmeye büyük önem vermiştir. O, "Bir kurmay subay mutlaka yabancı dil bilmelidir, bunun aksini düşünmek büyük hatadır." diyordu.

Harp Okulu

1898 yılı Aralık ayının ortalarından, 1899 yılının Mart ayı ortalarına kadar Selanik'te tatilini geçiren Mustafa Kemal, İstanbul Pangaltı'daki Harbiye Mektebi'nde yükseköğrenimine devam etmek için Selanik'ten vapura biner ve İstanbul'a, Payitahta hareket eder. Böylece bütün çocukluğu ve ilk gençlik yıllarının geçtiği Makedonya'dan ilk defa ayrılır. Birikimi ile yeni bir hayata atılacağı, kişiliği ve düşüncelerinin daha da olgunlaşacağı Harp Okulu'na girişi (duhulü) 13 Mart 1899, Apolet Numarası 1283'tür.

"Harbiyeli Mustafa Kemal", buradaki 1315 (1899) Duhullülere (Girişlilere) Mahsus Künye Defteri'ne "Selanik'te Koca Kasım Paşa Mahallesi Gümrük Memurlarından müteveffa (vefat etmiş) Ali Rıza Efendi'nin mahdumu (oğlu) uzun boylu, beyaz benizli Mustafa Kemal Efendi Selanik 96" olarak 1282 Selanikli Ahmet Tevfik Efendi (96) ile 1284 Manastırlı Recep Fahri Efendi (95) arasına kaydedilecektir.

Mustafa Kemal, 1899 yılı 13 Mart günü eğitim ve öğrenime başladığında, Harp Okulu'nda altı kısma ayrılan birinci

sınıfların birinci kısmında idi. Mustafa Kemal Harp Okulu birinci sınıfında; 635 mevcutlu Piyade sınıfı içinde 9'uncu olarak; birinci sınıftaki toplam 703 öğrenci içinde ise 29'uncu olarak ikinci sınıfa geçmiştir. Mustafa Kemal bu sene toplam 14 dersin 5'inden tam numara almıştır. Mustafa Kemal 1922'de yayımlanan anılarında, İstanbul'da geçen bu ilk yılı için sadece şunları söyler: "Birinci sınıfta gençlik hayallerine tutuldum. Dersleri ihmal ettim. Senenin nasıl geçtiğinin farkında olmadım. Ancak dersler kesilince kitaplara sarıldım." Bu ifadeden, derslere fazla çalışamadığı anlaşılan Mustafa Kemal'in böyle büyük bir başarı sağlaması, onun yetenekli ve üstün bir öğrenci olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal 2'nci sınıfta ise Piyade sınıfındaki 445 arkadaşı arasında toplam 11'inci olarak üçüncü sınıfa geçmiştir. Mustafa Kemal, bu sene toplam 15 dersin 4'ünden tam not almıştır.

Mustafa Kemal, üçüncü sınıfta, 459 arkadaşı arasında üç yıllık notlarının toplamı üzerinden Harp Okulu'nu 8'inci olarak bitirmiştir. Mustafa Kemal'in üç yıllık not toplamı ise 1.498'dir. "Üç sene nihayetinde genelde sıra numarası 8"dir. Bu sıra aynı zamanda "sicil sırası"nı göstermektedir. Diploma numarası 5.998'dir. Mustafa Kemal, son sene toplam 14 dersin 2'sinden tam not almıştır.

Mustafa Kemal'in Harbiye'deki "arkadaşları" öncelikle Manastır İdadisi'nden gelenlerdi. Bunlar arasında, Ahmet Tevfik ilk sırayı almaktadır. Çocukluk arkadaşı, Rüştiye ve İdadi'de de birlikte okuduğu Mustafa Nuri (Conker), Lütfi Müfit (Özdeş), Ali Fuat (Cebesoy), Arif (Ayıcı), Hayri (Tırnovacık), Kazım (Karabekir), Ömer Naci, İsmail Hakkı (Pars), Kazım (İnanç), Kazım (Özalp), Ali Fethi (Okyar) onu takip eden arkadaşlarıydı. Bunların bazıları kendi devresi, bazıları da kendisinden önce veya sonraki devrenin öğrencileri idi.

Hayri Paşa (Tırnovacık), anılarında gazeteci Naci Sadullah'ın "Sınıfta, en fazla kimlerle samimi konuşurlardı Paşam?" sorusuna şu cevabı vermiştir: "Manastır İdadisi'nden kendileriyle birlikte gelen Tevfik Bey'le ki bu kıymetli arkadaşı mektepten

mezun olduğumuz sene kaybettik. Sonra şimdi Kırşehir mebusu bulunan Müfit Bey (Özdeş) de samimi dostlarındandı..."

Mustafa Kemal Harbiye'de öğretime başladığı sırada, okul komutanı 24 yıl (1884–1908) bu kutsal yuvaya komutanlık yapmış olan Mustafa Zeki Paşa; öğretim başkanı, o zamanki ismi ile "ders nazırı", daha sonra Çanakkale'de kendisine kolordu komutanlığı yapacak olan Esat Paşa'dır.

Mustafa Kemal'in Harp Okulu'ndaki öğretmenleri arasında, onun kişiliğini etkileyen ve onu hayata hazırlayan çok değerli öğretmenleri olduğunu görüyoruz. Bunlar arasında; sonradan İstanbul Üniversitesi'nde Profesör olan, Türk Tarih Kurumu kurucu üyesi ve Milletvekili olan Fransızca öğretmeni Necip Asım (Yazıksız) Bey (1861–1935), Talim Öğretmeni Rahmi Paşa ve onun maiyetindeki Binbaşı Fazıl Bey, sonra Korgeneral ve milletvekili olan Yüzbaşı Naci (Eldeniz) Bey ve Teğmen Osman Efendi bulunuyordu.

Arkadaşlarının anlatımlarından anlaşılmaktadır ki Harp Okulu eğitimi ve öğrenimi dönemi, Mustafa Kemal'in hem "vatan, millet, Türklük" fikirlerinin olgunlaşmasında hem de Batıya dönük "çağdaşlaşma" düşüncelerinin gelişmesinde önemli bir dönem olmuştur. Ayrıca bu fikirlerini arkadaşlarına da anlatması, okula bu fikirleri yaymak için bir gazete çıkarma girişiminde bulunması, onun daha o dönemde liderlik özelliklerinin gelişmeye başladığını da göstermektedir. O, yine bu dönemde özellikle ilk sınıfta İstanbul'un sosyal hayatı içinde kendisini bulmuş görünmektedir.

Harp Akademisi

Mustafa Kemal'in Harp Okulu'ndan "neşet" (mezun olduğu) tarihi olan 10 Şubat 1902 Pazartesi tarihi, Harp Akademisi'ne girdiği tarihtir. Kara Harp Okulu Arşivi'ndeki 1315 (1899) Duhullülere (Girşililere) Mahsus Künye Defteri'nde Ahmet Tevfik, Mustafa Kemal, Recep Fahri ve Ali Şevket'in yer aldığı sayfanın başında, "Manastır Mekteb-i İdadisi'nden (Lisesi'nden) vürud eden şakirdan (mezun olan/çıkan öğrenciler)" başlığının devamında "duhül" (giriş) ve "neşet" (çıkış/

mezuniyet) tarihleri yazılıdır. Ayrıca Mustafa Kemal'in "çiçek künyesi"nin üzerinde "3. Ordu Erkan-ı Harbiye Birinci Sene Namzetliğine" yazılmıştır. Aynı ibareler, Ahmet Tevfik ve Ali Şevket'in künyelerinin üzerinde de bulunmaktadır.

1848 yılında Harp Okulu içinde "Erkan-ı Harbiye (Kurmay) Sınıfları" adı ile kurulan Harp Akademisi, Esat Paşa'nın Harp Okulu Öğretim Başkanlığı'na atanmasından (1899) sonra, yani Mustafa Kemal'in Harp Okulunda öğrenime başladığı sırada yeni bazı düzenlemeler yapılmıştır. O zamana kadar Harp Okulu'ndan "erkân-ı harp (kurmay) sınıfları"na geçen öğrencilere "erkân-ı harp" (kurmay) deniliyordu. Esat Paşa, bunu değiştirmiş, "erkân-ı harp namzedi" (kurmay adayı) şekline çevirmiştir. Bundan sonra Harp Akademisi öğrencileri kısaca "namzet" (aday) olarak anılmaya başlanmıştır. O zamana kadar Harp Akademisi'nin 15 kişiyi geçmeyen öğrenci sayısı, yine Esat Paşa'nın çabalarıyla kırka kadar yükseltilmiştir. Fakat bu öğrencilerden ordunun ihtiyaç fazlası kısmına kurmaylık hakkı verilmemiş, bunlar "mümtaz" adı altında ve yüzbaşı rütbesiyle kıtalara çıkarılmışlardır.

Bu uygulamanın 1902 yılından itibaren başladığı görülmektedir. Bu yıldan itibaren Erkan-ı Harbiye Sınıflarından "Çok İyi" derecede başarı sağlayanlara "Kurmay", ve "İyi" derecede bitirenlere "Mümtaz" unvanı verilmeye başlanmıştır. Bu usul, 1909 yılına kadar devam etmiştir. Mümtazlar arasında "kurmay" ihtiyacını karşılamak üzere sonradan "kurmaylıkları" onananlar da çoktur. Bu dönemde, Erkân-ı Harp Sınıfı öğrencileri, "Kurmay Yüzbaşı" olarak mezun olmuşlar ve iki yıl sonra da "Kıdemli Yüzbaşılığa" yükselmişlerdir.

Mustafa Kemal Harp Akademisi'ne başladığı yıl sınıf mevcudu, topçu ve süvari okullarından gelenler ve değişik sebepler dolayısıyla bir üst sınıftan kalanlar ile birlikte 42 kişidir. Mustafa Kemal, birinci sınıfta toplam 479 not alarak ve 8'inci olarak ikinci sınıfa geçmiştir. Kendisi Harp Akademileri'ndeki ilk yılını 1922'de yayımlanan anılarında şöyle anlatır: "Erkan-ı Harp (Kurmay) sınıflarına geçtik. Mutad olan (var olan) derslere çok iyi çalışıyordum. Bunların fevkinde (dışında/üstünde)

olarak ben de ve bazı arkadaşlarda yeni fikirler peyda oldu. Memleketin idaresinde ve siyasetinde fenalıklar olduğunu keşfetmeye başladık..."

Mustafa Kemal, Akademi ikinci sınıfında ise başlangıçta kırk, mezuniyette 39 kişilik sınıf mevcudu içinde 480 toplam not ile 6'ncı olmuştur.

Mustafa Kemal Kurmay Yüzbaşı olarak yeminini 21 Ekim 1904 Cuma günü eder. Mustafa Kemal 11 Ocak 1905 Çarşamba günü "Erkan-ı Harbiye (Kurmay) Yüzbaşılığı ile mektepten neşet ederek (mezun olarak) sunuf-u selasede (üç sınıfta: Piyade, Top, Süvari) bölük idare ve kumanda etmek üzere atik (eski) 5 nci Ordu'ya memur buyrulmuştur (tayin olmuştur)."

Harp Akademisi 57'nci Dönem mezunu toplam 40 kişidir. Bunların 13'ü "Kurmay", 27'si de "Mümtaz" olmuşlardır. Mevcut bilgi ve belgelere göre Mustafa Kemal Kurmay olarak Akademiyi bitiren 13 kişi arasında 5'inci olmuştur.

Mustafa Kemal'in Akademi'deki öğretmenleri arasında kendisini derinden etkileyen öğretmenler vardır. Bu öğretmenler ve girdikleri dersler şunlardır: Topçu Feriki (Tümgeneral), Ahmet Muhtar (Eski Osmanlı Seferleri Tarihi), Kurmay Binbaşı Refik Bey (Napolyon Ve Sair Savaşlar), Kurmay Yarbay Nuri Bey (Tabiye/Taktik), Pertev Paşa (Demirhan), (Kurmay görevleriyle I866 ve 1871 Prusya-Avusturya, Prusya-Fransa Savaşları), Kurmay Albay Hasan Rıza Bey (Pertev Demirhan'dan sonra), Kurmay Albay Zeki Bey, Kurmay Yarbay Fevzi Bey.

Sınıf arkadaşı Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal'in öğretmenlerinden Nuri Bey ile ilişkileri konusunda şunları anlatmaktadır: "Mustafa Kemal ve ben yeni öğretmenlerimiz içinde en çok Trabzonlu Nuri Bey'i sayıyor ve takdir ediyorduk. Nuri Bey gerçekten geniş kültürlü, çağına göre aydın düşünceli, stratejide üstat sayılan bir kurmay yarbaydı. Tabiye (Taktik) okutuyordu. Aradaki uzaklığı korumakla beraber öğrencilerine karşı içten ve ağabeyce davranıyordu. Yalnız ders vermekle yetinmiyor, genç kurmay adaylarının çeşitli sorularını da yanıtlamaktan zevk duyuyordu.

'Bir erkân-ı harp zabiti, (bir kurmay subay) askerlik dışında kalan bilgilerle de donanmış olmalıdır. Yarın hepiniz birer kumundan olacak, sorumluluk yükleneceksiniz' diyordu. Nuri Bey, Birinci Dünya Savaşı seferberliğinde Kolordu Kumandanı olmuş, fakat savaşa girmeden önce bir kaza sonucunda ölmüştür.

Şimdi, Mustafa Kemal'in hayatında etkisi olan bir olaydan söz etmek istiyorum.

Yarbay Nuri Bey, bir gün Tabiye (Taktik) dersinde gerilladan genişçe bir şekilde söz etti. 'Gerilla nedir, ne değildir?' konusu üzerinde uzun uzun durdu. Açıklamada bulundu ve bir ara: 'Arkadaşlar,' dedi. 'Gerilla olmak ne kadar güçse, onu bastırmak da o oranda güçtür.'

Arkadaşlar, kendisinden birkaç örnek vermesini rica ettiler. Mustafa Kemal ise konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, olayın ülkenin herhangi bir yerinde olmuş gibi açıklanmasının mümkün olup olamayacağını sordu. Onu arkadaşım Tevfik Selanik de destekledi. Bunun üzerine Nuri Bey:'Öyle ise, Boğaz'a ait haritalarınızı açın' emrini verdi.

Dersten sonra Mustafa Kemal, Nuri Bey'in arkasından gitti:

'Efendim bu söylediğiniz gerilla gerçek olabilir, değil mi?' Nuri Bey kendine özgü olan ve her zaman kullandığı 'nev'ima' sözcüğünü de ekleyerek:

'Olabilir'" dedi. 'Fakat artık bu kadarı yeterli.'

Bu olaydan Mustafa Kemal çok söz etmiştir. Sayın Profesör Afet İnan, kendisinden dinleyerek edebi bir üslupla kaleme almıştır. Benim bu yazdıklarım, yalnızca belleğimde kalan keskin çizgilerdir.

Mustafa Kemal, bu Tabiye dersinin ilk uygulama alanını Trablusgarp Savaşları'nda buldu. Bana Tobruk'tan yolladığı bir mektupta, Kurmay Yarbay Nuri Bey'in gerilla metotlarını başarıyla uyguladığını yazıyordu."

Gerek kendisinin gerekse arkadaşlarının anılarından öğrendiğimize göre Mustafa Kemal Akademi'de kültürel çalışmalara çok önem veriyordu. Gazete çıkarmak işi burada Harbiye'den daha düzenli bir şekilde yürütülüyor, kürsüden "konferans" niteliğinde konuşmalar yapıyor ve bunların metinlerini arkadaşlarına dağıtıyordu.

Mustafa Kemal, 26 Haziran 1902 Perşembe günü Kuzguncuk'ta Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşa'nın köşkünde misafir ediliyor. O gece orada kalıyor, ertesi 27 Haziran Cuma günü köşke gelen Osman Nizami Paşa ile tanıştırılıyor. Osman Nizami Fransızca ve Almancayı -edebiyatı dahil- ana dili gibi bilmekte, İngilizceyi de yanlışsız konuşabilmektedir. O gün tanışıp görüşüyorlar. Osman Nizami Paşa, II. Abdülhamit'in baskı rejimini yumuşatacağına dair hiçbir belirti olmadığına işaret ettikten sonra şöyle diyor:

"İstibdat idaresi, bir gün elbette yıkılacaktır. Fakat onun yerine Batılı manada bir idare gelip memleketi her bakımdan acaba kalkındıracak mıdır? Ben buna inanmıyorum."

Mustafa Kemal kuşkuludur. Nizami Paşa Abdülhamit'in adamlarından biri olabilir mi? Kendisinin ağzını arayan bir hafiye midir? M. Kemal, bu olasılıklara karşın gene de düşüncelerini cesaretle söylemeye kararlıdır. Diyor ki:

"Paşa Hazretleri! Garplı (Batılı) manadaki idareler de zamanla gelişmişlerdir. Bugün uyur gibi görünen milletimizin çok kabiliyeti ve cevheri vardır. Fakat bir inkılâp vukuunda bugün iş başında olanlar yerlerini muhafaza etmeye kalkarlarsa o vakit buyurduğunuzu kabul etmek lazım getir. Yeni nesiller içerisinde her hususta itimada (güvene) layık insanlar çıkacaktır."

Osman Nizami Paşa susuyor, olumlu ya da olumsuz hiçbir cevap vermiyor. Aynı günün akşamı ayrılmak üzere veda eden Mustafa Kemal'e şunları söylüyor:

"Mustafa Kemal Efendi oğlum, sen, bizler gibi yalnız Erkân-ı Harp zabiti (Kurmay Subay) olarak normal bir hayata atılmayacaksın. Keskin zekân ve yüksek kabiliyetin memleketin geleceği üzerinde müessir (etkili) olacaktır. Bu sözlerimi bir kompliman olarak alma. Sende, memleketin başına gelen büyük adamların daha gençliklerinde gösterdikleri müstesna kabiliyet ve zekâ emareleri görmekteyim. İnşallah yanılmamış olurum."

Osman Nizami Paşa yanılmamıştır. Çünkü Mustafa Kemal, gençlik çağlarından beri geleceğin Atatürk'ünden belirtiler ve ışıklar vermiştir.

-4-

BİR İMPARATORLUK SUBAYI

İlk Görev Yeri Suriye

Mustafa Kemal Ali Fuat (Cebesoy) ve devre arkadaşları 11 Ocak 1905'te Harp Akademisi'nden mezun oldular. Mezuniyetten sonra tayin olunacakları ordunun belli olacağı tarihe kadar oturmak üzere birkaç arkadaşıyla birlikte İstanbul'da bir ev tutmuşlar, burada toplantılar yaparak rejimi tartışmışlardır. Fakat eve gidip gelen birisi tarafından ihbar edilmişler ve "silahlı komite kurmak ve II. Abdülhamit'e suikast hazırlamakla" suçlanmışlardır. Yapılan soruşturmalar sırasında Mustafa Kemal ve arkadaşlarının askerlikten atılmaları hatta sürgüne gönderilmeleri gündeme gelmiştir. Fakat yalnızca bir kınama cezası alarak bir aylık tutukluluktan sonra serbest bırakılmışlar ve tayinleri yapılmıştır.

Bütün yaşananlara rağmen Mustafa Kemal ve Ali Fuat merkezi Manastır'da bulunan 3. Ordu'ya, Selanik'e tayin olacaklarını ümit ediyorlardı. Ali Fuat anlatıyor: "Mustafa Kemal, 'artık Selanik'te bana konuk olursun' diyordu. Tevfik Selanik de 'bana bir oda verebileceğini' söylüyordu. Evinin bahçesindeki meyve ağaçlarını sayıp döküyordu. Biz kendi kendimize gelin güveyi oluyorduk. Başka bir yere gönderileceğimiz hiç aklımıza gelmiyordu." Nihayet Genelkurmay'a çağrıldılar. Merkezi Edirne'de olan 2. Ordu ile Merkezi Manastır'da olan 3.

Ordu'ya (Selanik'e) gönderilmeleri kararlaştırılmıştı. Askerî kurul kura çekileceğini, fakat aralarında anlaşırlarsa buna gerek kalmayacağını bildirdi. Genç subaylar kendi aralarında kolaylıkla anlaştılar. Ali Fuat, Mustafa Kemal diğer üç kurmay subay arkadaş 3. Ordu, diğerleri de 2. Ordu'ya talip oldular. Fakat onların birkaç dakikada anlaşmaları bir kuşku yarattı. Ertesi gün bir kısmı 4. Ordu'ya (Erzurum'da) bir kısmı da merkezi Şam'da bulunan 5. Ordu'ya atandılar.

Ali Fuat (Cebesoy), Mustafa Kemal, Ahmet Müfit (Özdeş), 5 Şubat 1905'te 5. Ordu'ya (Merkezi Şam) atanmışlardır. Aynı atamalarda Ahmet Tevfik ise 3. Ordu'ya (Merkezi Manastır) bağlı birliklerin bulunduğu Selanik'e atanmıştı. Mustafa Kemal, Şam'da 30. Süvari Alayına, Kırşehirli Müfit (Özdeş) 29. Süvari Alayı'na, Ali Fuat (Cebesoy) Beyrut'taki Süvari Alayı'na verildi. Bazen Ali Fuat Şam'a, bazen de Mustafa Kemal yanına Müfit'i de alarak Beyrut'a gidecek, ilişkileri devam edecektir.

Mustafa Kemal, Ali Fuat Cebesoy ve Müfit Özdeş ile birlikte Şam'a gitmek için 10 Şubat 1905'te İstanbul'dan ayrıldılar. Nemse Vapuru'yla İzmir üzerinden Beyrut'a, oradan da trenle Şam'a geldiler.

5 Şubat 1905'te topçu, piyade ve süvari stajı için 5'inci Ordu emrine atanan Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, önce süvari stajı için Şam'da 30'ncu Süvari Alayı'na görevlendirildi. Bu alay ile Havran ve Kuneytera'da dört ay süreyle Dürzileri tedip ve tenkil (isyanı bastırma) harekâtına katıldı. Temmuz 1905'te Şam'a döndü. Sonra piyade stajı için Yafa'da görevlendirildi.

Ekim 1905'te arkadaşları ile birlikte Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurdu. Nisan 1906'da gizli olarak Yafa'dan Selanik'e gitti. Rapor alarak 4 ay Selanik'te kaldı. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik Şubesi'ni açtı. 1906 yılı Temmuz başında Selanik'ten Yafa'ya geri döndü. Akabe Harekâtı'na katıldı. Selanik'teki arkadaşı Ahmet Tevfik'e gönderdiği bir fotoğrafın arkasına yazdığı "Suriye Hatırası" başlıklı mektup 19 Temmuz 1906 tarihini taşıyordu.

14 Kasım 1906'da topçu stajı yapmak üzere tekrar Şam'a döndü. 25 Aralık 1906'da Suriye Bölgesindeki üstün hizmetleri nedeniyle "Beşinci Rütbeden Mecidî Nişanı" aldı. 20 Haziran 1907'de Kurmay Kıdemli Yüzbaşı (Kolağası) oldu ve Şam'daki Ordu'nun Kurmay Başkanlığı'na atandı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti

Osmanlı Devleti'nin özellikle son çeyrek yüzyılına damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk nüvesi 1889 yılında "İttihad-ı Osmani" adıyla İstanbul'daki Askerî Tıbbiye Mektebi'nde kurulmuştur. Aynı yıl Jön Türklerin Paris'teki lideri Ahmet Rıza Bey ile ilişkiye geçilmiş ve "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adı benimsenmiştir. İstanbul'dan kaçan çok sayıda muhalif, Paris, Cenevre, Kahire'de yaşamakta ve Makedonya'da pek çok şehir muhalif aydınlara ev sahipliği yapmaktaydı.

Kısa sürede yurt içi ve yurt dışında örgütlenen cemiyetin İstanbul'daki üyeleri Abdülhamit'i tahttan indirmek istiyorlar, Paris'teki Jön Türkler ise bunu benimsemiyorlardı. Padişahı tahttan indirme düşüncesi, yapılan ihbarlarla pek çok öğrencinin Fizan'a (Trablusgarp) sürgün edilmesine neden oldu. Örgütün merkezi etkinlikleri Paris'e taşındı, orada çıkarılan Türkçe "Meşveret Gazetesi" gençlik üzerinde etkili oldu.

1902'de Paris'te yapılan kongre İttihatçıları ikiye böldü. Ahmet Rıza Bey grubu, "Terakki ve İttihat Cemiyeti"ni; Prens Sabahattin grubu "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"ni kurdu. Bu ayrışma ülke içine de taşındı.

Örgütün 1906 yılında Rumeli'de "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adı altında yeniden doğmasıyla birlikte subaylar içindeki örgütlenme de hızlandı. Selanik'te oluşan çekirdek Meşrutiyet'in ilanında etkili bir rol oynadı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin çöküş günlerinde artık itibarını kaymış, liderleri yurt dışına kaçmış ise de Cumhuriyet'in kuruluşu döneminde birçok önde gelen isim bu cemiyetin üyeleri arasından çıkmış insanlardı.

Selanik'teki cemiyet, Eylül 1907'de Paris'teki Ahmet Rıza Bey grubuyla birleşti. İmparatorluğun önemli merkezlerinde kurulan farklı ve gizli ihtilal cemiyetleri "İttihat ve Terakki Cemiyeti" adı ile birleştiler. Hedef, 1876 Anayasası'm yeniden yürürlüğe koymaktı.

Mustafa Kemal'in Şam'da kurduğu cemiyetin Selanik şubesi olan "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti", Selanik'te kurulmuş bulunan bir başka ihtilal cemiyeti "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" ile ortak hareket etmeye başlamıştı. Zaten, Mustafa Kemal'in Ömer Naci ve İsmail Hakkı Baha gibi bazı arkadaşları her iki cemiyetin kurucuları arasında idi.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adlı bu iki kuruluş Eylül 1907'de; Paris'teki Ahmet Rıza Bey'le yapılan görüşmeler sonucunda tek bir isim altında "Terakki ve İttihat Cemiyeti" (Sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacaktır) birleştirilmiştir.

Kendi kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adlı gizli ihtilal ve inkılap komitesinin Talat, Rahmi, Midhat Şükrü, İsmail Canbulat ve Ahmet Rıza Bey'in çabaları ile ortadan kaldırılarak bütün gizli kuruluşların Terakki ve İttihat (İttihat ve Terakki) Cemiyeti adı ve çatısı altında birleştirilmesi, Mustafa Kemal'in fikri sorulmadan ve oyu alınmadan yapılmıştır. Bu haksız tasarruf Mustafa Kemal'i küstürmüş ve onu daha başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve İttihatçılara karşı temkinli olmaya sevk etmiştir.

Selanik 3. Ordu'da

Mustafa Kemal, Suriye'de görevli iken 20 Haziran 1907'de Yüzbaşılıktan, Kıdemli Yüzbaşılığa (Kolağası) terfi etmişti.

İki yıldan beri 5. Ordu'da görev yaptığından Makedonya'daki ordulardan birine tayin edilmesi için Harbiye Nezareti'ne (Millî Savunma Bakanlığı) başvurmuştu. Çok geçmeden Mareşal Hakkı Paşa'nın yardımıyla 13 Ekim 1907'de Merkezi Manastır'da olan 3. Ordu Karargâhı'na atandı ve 3. Ordu'nun Selanik'teki Kurmay Şubesi'nde görevlendirildi.

Kurmay subay çıktığından beri Makedonya'da görev almayı arzu eden Mustafa Kemal, kendi deyimiyle "amacına ulaşmıştı." Kendisini Bulgar, Yunan, Sırp ve Makedon çetecilerinin giriştikleri ayrılıkçı çatışmalara karşı büyük bir mücadelenin içinde bulacaktı.

Şam'da kurarak Selanik'te şubesini açtığı Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin arkadaşları tarafından İttihat ve Terakki çatısı altına sokulması üzerine kendisini biraz dışlanmış hisseden Mustafa Kemal, arkadaşı Ali Fethi Bey'in (Okyar) aracılığı ile 29 Ekim 1907'de Selanik'te Hakkı Baha Pars'ın evine "rehberi" ile birlikte yapılan bir törenle Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne katıldı. Cemiyetin 322 sıra numaralı üyesi idi. Enver Bey başta olmak üzere cemiyet içindeki liderler ile bazı konularda anlaşmazlığa düşecek, özellikle ordunun siyasetten ayrılması gerektiği düşüncesinin kabul görmemesi üzerine cemiyete bakışı soğuyacaktır.

İttihat ve Terakki'nin ilk kurucularının çoğu asker kişilerden olduğundan başlangıçtan beri ordu ile cemiyet arasında bir iç içelik doğmuştu. Dolayısıyla ordu üst kademesi aynı zamanda cemiyette de etkin olan kişilerden oluşuyordu. Bu kadro ile olan anlaşmazlıkları nedeniyle Mustafa Kemal'e Selanik'te etkin bir görev verilmemişti. Ordu Komutanı Hayri Paşa'nın ölümü üzerine yerine Harp Okulu'ndan öğretmeni olan Esat Paşa (Bülkat) atanınca Ali Fethi (Okyar) ile onun yardımcıları arasında yer aldı.

23 Temmuz 1908 İnkılabı'ndan (II. Meşrutiyet) az önce Mustafa Kemal'e arkadaşı Ali Fuat (Cebesoy) gibi pasif bir görev olan Selanik-Üsküp Demiryolu Müfettişliği görevi verildi. Bu görev aynı zamanda, İttihat ve Terakki Merkezi (Selanik) ile Üsküp Şubesi arasındaki iletişimi sağlama sorumluluğu demekti. Müfettişler cemiyet "rehberi" sayılıyor ve kendilerinden cemiyete yeni üyeler kazandırmaları isteniyordu. Esasen "rehberlik" görevi cemiyet içinde "gözden düşmek" demekti. Bu şekilde cemiyet içinde hep ikinci sırada tutulmak Mustafa Kemal'de bir kırgınlık yaratmıştı. Ancak beklenmedik bir anda

II. Meşrutiyet'in ilanı yeni bir umut doğurmuştur. Bu nedenle cemiyetin verdiği siyasi içerikli görevleri kabullenerek önce Trablusgarp (Libya), arkasından Bosna'ya gitmiştir. 31 Mart Ayaklanması'nı (13 Nisan 1909) bastıran Hareket Ordusu'nun içinde de yer almıştır. Fakat 1909 Kongresi'nde askerlerin politika ile uğraşmaması gerektiğini savunması cemiyet yöneticilerince tepkilerle karşılanınca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden tamamen kopmuştur.

Bu gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa 1922 yılında şöyle anlatmaktadır:

"Toplam olarak iki buçuk sene Suriye'de kalmıştım. Bu sırada her şey unutulmuştu. Makedonya'ya nakil (tayin) için resmi şekilde müracaat ettim. Amacıma nihayet kavuştum.

Selanik'e geldiğimde bizim Hürriyet Cemiyeti'nin 'Terakki ve İttihat' adını aldığını duydum. Dr. Nazım Bey Paris'ten Selanik'e gelmiş; 'Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin tarihte yeri vardır, o ad altında çalışılırsa daha iyi tesir eder' diye arkadaşları kandırmış. Cemiyet o ad altında çalışmaya devam etti. Resmi görevim, Müşirlik (Mareşallik) maiyyeti Kurmay Heyeti'ndeydi. Ben bu durumda iken 1324 (1908) senesi geldi ve Meşrutiyet ilan olundu.

Meşrutiyet'ten sonra birtakım simalar meydana çıktı. O zamana kadar saf ve nezih çalışıyorduk. Ben herkesi öyle biliyordum. Kişisel gösterileri çirkin buldum, bazı arkadaşların hareketlerini tenkide layık gördüm, tenkitten geri durmadım.

Bu fenalıkları yok etmek için düşündüğüm ilk tedbir, ordunun politikadan çekilme prensibiydi. Bunu diğer arkadaşlar uygun görmüyorlardı. Nihayet 31 Mart Vak'ası oldu...

31 Mart meselesi halledilince tekrar Selanik'e döndüm. Ordunun Cemiyet'ten ayrılması ve siyasetle uğraşmaması düşüncesini bu defa daha kuvvetle ileri sürmeye başladım.

Meşrutiyet'in ilanından sonra teşkilat yapmak için Trablusgarp'a gönderilmiştim. Her defa oradan İttihat ve Terakki Kongresi'ne delege seçiliyor, fakat gitmiyordum. Bir defa yalnız bu amacı anlatmak için gittim, amacımı kabul ettirdim. Fakat

bu başarı yalnız kongrenin nazari (teorik) kararında kaldı, karar yürütülemedi. İttihat ve Terakki'nin bazı simalarıyla aramızda Meşrutiyet'ten sonra başlayan görüş ayrılığı son derece şiddetlendi ve hemen bu ana (1922) kadar devam etti..."

Bir Kitap Çevirisi

Selanik'teki 3. Ordu'ya atanan Mustafa Kemal, İstanbul'daki gelişmeleri uzaktan izlerken ve İttihat Terakki Cemiyeti ile ilişkisini de azalttıktan sonra artık kendisini tamamıyla mesleğine, askerliğe vermişti. Bu dönemde Osmanlı Ordusu'nun eğitim konusundaki yetersizliği ve komutanların, subayların bilgisizliğini gördüğü için daha çok ordunun eğitim meselelerine eğilmişti. Bu kapsamda Osmanlı Ordusu'nda uygulanmakta olan bazı Alman askerî yönetmeliklerini (talimnamelerini) Türkçeye çevirmeye yöneldi. Bu çalışmalarında Almancasını geliştirme isteği de etkili olmuştur. Berlin Askerî Üniversitesi (Harp Okulu) Müdürlerinden General Litzman'dan "Takımın Muharebe Talimi" adıyla yaptığı çeviri 23 Şubat 1908'de yani Meşrutiyet ilan edilmeden önce Selanik'te basıldı. Küçük boy 64 sayfadan oluşan bu çeviri, Prusya örneğine göre Alman subaylar tarafından yetiştirilecek ordu mensupları için yardımcı rehber olacaktı.

Bosna'da

Jön Türk hareketi Meşrutiyet'in geri getirilmesini sağlamış, görünüşte de olsa hürriyete kavuşulmuştu. Ama hükûmette beliren zaaflar ve sadrazamların sık sık değişmesi, fırsat kollayan bazı yabancı devletlere yıllardır düşündüklerini uygulama imkânı vermişti. 1897'de "özerkliğini" kazanmış olan Girit Adası, Yunanistan'a katıldı. Bulgaristan Prensliği, özel bir yönetim uygulanan Doğu Rumeli Vilayeti'ni de kendisine katarak tam bağımsızlığını ilan etmiş ve Bulgar Çarlığı adını almıştı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise 1878'den beri işgali altında bulunan Bosna-Hersek'i kendi topraklarına katmıştı.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek'i kendi topraklarına kattıktan sonra bölgede bazı askerî hazırlıklara girişti. Bunun üzerine durumu yakından izlemek ve gereken bilgileri toplamak amacıyla oraya birisinin gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu görev Mustafa Kemal'e verildi. Bu Mustafa Kemal'in siyasi içerikli ilk görevi idi. Sınır boyunda gerekli incelemeleri yaptıktan sonra bir ara gizlice ve sivil kıyafetle Bosna'ya girdi. Avusturya'nın askerî yığınağının Sırbistan'a yönelik olduğu kanaatine varan Mustafa Kemal, dönüşünde bu durumu raporla üstlerine bildirdi.

Trablusgarp'a İlk Gidiş

Mustafa Kemal'in Trablusgarp'taki esas görevi, İtalyanların buraya saldırmaları üzerine 1911 yılındadır. Fakat bunun öncesinde biraz da siyasi amaçlı olarak 1908'de Trablusgarp'ta bir ilk görev icra etmiştir. Bu ilk görevi pek bilinmemektedir.

Bugün Libya olarak bilinen Trablusgarp (Trablus ve Berka) Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti idi. Abdülhamit döneminde oradaki askerlerimizin sayısı azaltılmış, 1890'da 8.400 iken 5.000'e indirilmişti. Yerli aşiretler arasındaki anlaşmazlıklar bir türlü önlenememişti. Üstelik yerli halkı askere alma ve askerliği zorunlu kılma çabaları huzursuzluğu giderek artırmıştı. Abdülhamit yönetimine karşı olan bazı aydınlar buradaki Fizan'a sürüldüğü için ülke sürgünler yatağı hâline gelmişti. 1904'te Mutasarrıflığa atanan Recep Paşa, Genç Türklerin inkılapçı çabalarını destekleyen biri olarak biliniyordu.

II. Meşrutiyet'in ilanı ülkenin her yerinde olduğu gibi Trablusgarp'ta da başlangıçta coşkuyla karşılanmıştı. 26 Temmuz 1908 akşamı Trablusgarp'ta gösteriler düzenleyen binlerce Türk ve Arap, bu inkılapla gelen hürriyet ve adaleti övücü konuşmalar yapmışlar, genel af ilan edilmesini istemişlerdi. Ancak iş başına gelen Osmanlı Hükûmeti'nin sadece siyasi suçları affetmesi kısa sürede bu coşkuyu tepkiye dönüştürmüştü. Af bekleyen Trablusgarp'taki tutuklular, 7 Ağustos 1908 günü ayaklandılar. Bu arada Harbiye Nazırlığı'na atanan Recep

Paşa'nın yerine halk tarafından hiç sevilmeyen eski Mektupçu Bekir Sami Bey'i "Vekil" olarak ataması tepkileri daha da artırdı. Halkın bir kesimi, daha dün alkışladıkları Genç Türklerin ülkeden çıkartılmalarını istemeye başladı. İstanbul'a dönmüş olan Recep Paşa birkaç gün sonra aniden öldü.

Trablusgarp'tan gelen bu olumsuz haberler üzerine İttihat ve Terakki genel merkezi, durumu yerinde görerek anlaşmazlıkları giderebilmek için oraya birisinin gönderilmesine karar verdi. Bu göreve de Mustafa Kemal seçildi. Kıdemli Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, 20 Eylül 1908'de Selanik'ten gemiyle hareket etmiş ve İzmir-İstanbul-İskenderiye yoluyla giderken Girit Adası'ndaki Hanya'ya da uğramıştı. Oradaki Türkler, genç kurmay subayı sevinçle karşılamışlar ve karaya çıkmasını istemişlerdi. Mustafa Kemal onlara, Meşrutiyet'in ilanıyla artan umutlardan söz etmişti. Mustafa Kemal'in bindiği gemi Girit'ten sonra Sicilya'daki Catania'ya da uğradıktan sonra eylül ayı sonunda Trablus Limanı'na ulaştı.

Mustafa Kemal, Trablusgarp'a vardığında ilk iş olarak Tümen Komutanı İbrahim Paşa'dan siyasi ve askerî durum konusunda gereken bilgileri aldı. Arkasından kente ve bölgeye hâkim olan Belediye Başkanı Hasune'yi yanına getirtip ondan devlete bağlılık sözü aldı. Fakat aynı Hasune 3 yıl sonra 1911'de şehri İtalyanlara teslim edecektir. Bu arada Mustafa Kemal'e suikast düzenleneceği ya da yakalanıp bir başka yere sürüleceği konusunda ihbarlar gelmeye başlamıştı. Mustafa Kemal bütün bunlara rağmen şehri işgalleri altında tutan aşiret reislerinin karargâh olarak kullandıkları camiye giderek onlarla yüz yüze görüşmekten çekinmedi. Yanına yalnızca bir tercüman alarak camiye giden Mustafa Kemal, orada toplananların bir kısmının görevden atılacağından korkan memurlar olduğunu anlayınca hükûmetin böyle bir uygulaması olmadığı güvencesini onlara verdi. İlk aşamada bir başarı kazanmış oldu. Ondan sonraki günlerde Meşrutiyet rejiminin bütün Osmanlı vatandaşları arasında birliği sağlayacağını anlatarak halkı yatıştırma çabalarını sürdürdü.

Şehirdeki çalışmalarını yakından izleyen İngiliz ve Fransız Konsoloslarını ziyaret etti. Mustafa Kemal'in çabaları olumlu sonuçlarını kısa süre içinde verdi. "Müttehidin" ve "Vatania" adlarını taşıyan iki parti, "El İttihadü'l-Vatani" (Vatan İçin Birlik) adıyla birleştiler. Trablusgarp garnizonundaki askerler de 19 Ekim 1908 sabahı Meşrutiyet'e bağlılık andı içtiler.

Aynı gün Bingazi'ye geçen Mustafa Kemal, orayı hükmü altına almış olan Şeyh Mansur'un evini basıp onu da dize getirdi. Eyaletteki Genç Türk Kulübü'nü İttihat ve Terakki'ye bağlı bir kuruluş olarak yeniden örgütleyip Arap ileri gelenlerinden bazılarını da derneğe üye yaptı.

Kurmay Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal, görevini kısa sürede başarıyla yerine getirmiş ve 1909 yılı Ocak ayı başında Bingazi'den Selanik'e dönmüştür.

Selanik'e dönen Mustafa Kemal, 13 Ocak 1909 tarihinde 3. Ordu'nun Selanik 2. Redif Tümeni Kurmay Başkanlığı görevine getirildi.

31 Mart Olayı ve Mustafa Kemal

II. Merutiyet'in ilanından sonra ilk parlamento seçimleri yapılmış, Mebusan Meclisi 17 Aralık 1908'de ilk toplantısını gerçekleştirmiş idi. İlk Osmanlı Meclisinin 1878'de Sultan II. Abdülhamit tarafından kapatılmasının üzerinden 30 yıl geçmişti. II. Meşrutiyet'in bu ilk Meclisinin başkanlığına İttihat ve Terakki'nin öncülerinden Ahmet Rıza Bey seçildi. Cemiyetin üyelerinden Binbaşı İsmail Enver Bey Berlin'e, Ali Fuat Cebesoy Roma'ya, Ali Fethi Okyar Paris'e ve Hafız İsmail de Viyana'ya askerî ataşe olarak atandılar.

Meclisin açılmasından 4 ay gibi kısa bir süre sonra İstanbul'da Meşrutiyet karşıtı bir ayaklanma meydana geldi. Ayaklanma, Rumi takvime göre 31 Mart'ta, Miladi takvime göre 13 Nisan'da İstanbul'daki Avcı Taburları'nda patlak verdi. Ayaklanmanın geri planında bir süredir yaşanan bazı olayların bulunduğu görülüyordu. İttihad-ı Muhammedi adında bir dernek kuran (6 Şubat 1909) Derviş Vahdeti adında birisi, çıkardığı

Volkan isimli gazetede "din elden gidiyor" sloganı altında Meşrutiyet yönetimi ve Anayasa karşıtı yayınlar yapıyor, halkı kışkırtıyordu. 1909 yılı başında Harp Okulu'nda bazı kıpırdanmalar baş göstermiş ve 60 kadar öğrenci okuldan atılmıştı.

Bu arada hürriyetçi ve liberal düşünceli olarak tanınan bazı kişilere karşı düzenlenen suikastler de aydınlarda ve halkta büyük bir heyecan yaratıyordu. Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey, Galata Köprüsü üzerinde ve herkesin gözü önünde öldürülmüştü (7 Nisan 1909). Ondan iki gün sonra (9 Nisan 1909) Sada-yı Millet Gazetesi başyazarı Ahmet Samim de benzer bir suikaste kurban gitmişti. Öldürülen bu kişiler kamuoyu tarafından bilinen ve sevilen kişilerdi. Bu da tedirginliği iyice artırıyordu. Katillerin bulunamaması İttihat ve Terakki yönetiminin suçlanmasına yol açıyordu.

13 Mart olayı, bütün bu olumsuzlukların birbirini izlediği o günlerde patlak verdi. 13 Nisan (31 Mart) 1908 günü ayaklanmacılar medreseli öğrencilerle birlikte Mebusan Meclisine doğru yürüyüşe geçtiler. İlk planda hedef aldıkları "dinsiz" diye suçladıkları Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey idi. Ama onun yerine ona benzettikleri Adliye Nazırı (Bakanı) Mustafa Nazım Paşa'yı ve İttihat ve Terakki'nin görüşlerini yansıtan gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın yerine de Lazkiye Milletvekili Dürzi Emiri Adil Aslan'ı şehit ettiler. Yıldız Sarayı'nı bombalamaya hazırlanan Deniz subayı Ali Kabuli de öldürüldü.

Başkent'teki bu ayaklanma ülke genelinde geniş yankılar uyandırdı. Anadolu'nun bazı şehirlerinde de benzer karışıklıklar baş gösterdi. Bursa, Erzincan ve Erzurum'da Derviş Vahdeti'ye destek verenler oldu. Adana'da Müslüman ve Ermeni gruplar arasında çatışmalar meydana geldi.

Ayaklanmanın büyümesi ve karışıklıkların artması Rumeli'deki orduların ayaklanmayı bastırmak ve Meşrutiyet'i korumak amacıyla harekete geçmesine neden oldu. 14 Nisan 1909 günü Selanik'teki ordudan İstanbul'a kuvvet gönderilmesi kararlaştırıldı. İttihat ve Terakki'nin desteği ile söz konusu tüm birliklerin genel komutanlığına 3. Ordu Komutanı Mahmut

Şevket Paşa, birlik komutanlığına da Selanik Redif Tümeni Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa getirildi. Kurmay Kolağası Mustafa Kemal de oluşturulan birliğin kurmay başkanlığını üstlendi. Selanik'ten yola çıkan birlikler Edirne'den hareket eden 2. Ordu birlikleri ile birleşince "Hareket Ordusu" adını aldı. Hareket Ordusu'nun kurmay başkanlığına da Berlin'den dönen İsmail Enver Bey getirildi. Mustafa Kemal bir kez daha ikinci planda kalmıştı. Fakat Mustafa Kemal, İstanbul'a girdikten sonra Hüseyin Hüsnü Paşa'nın ağzından yayımlanan bildirileri kaleme alarak kendi görüşlerini Genelkurmay'a ve İstanbul halkına duyurma imkânını bulmuştur.

Mahmut Şevket Paşa'nın yönettiği Hareket Ordusu birkaç küçük çatışma ile İstanbul'a hâkim oldu. Şehirde sıkıyönetim ilan edildi. Sultan II. Abdülhamit tahttan indirildi. Yerine V. Mehmet Reşat geçirildi.

31 Mart Olayı, Mustafa Kemal'in tuttuğu günlüklerden de izlenebilmektedir. Olayın söndürülmesine kadar Mahmut Şevket Paşa'nın emrinde görev yapan Mustafa Kemal, rahatsızlığından dolayı 15 Mayıs'ta Gülhane Hastanesi'ne yattı. Üç günlük bir tedaviden sonra 18 Mayıs'ta hastaneden çıktı. Meşrutiyet rejiminin korunmasında etkin bir rol oynadıktan sonra 22 Mayıs'ta Selanik'e dönen Mustafa Kemal'in rütbesi küçük olmasına rağmen komutanlarının nazarında ayrıcalıklı bir konumda olduğu açıktır.

Görev ve disiplin anlayışı ile örnek bir subaydır. Ordu içerisinde herkes tarafından sevilir, sözü dinlenir ve saygı gösterilirdi. Bir kısmı ile öğrencilik yıllarından tanışsa da sonradan Millî Mücadele'de birlikte çalışacağı, onun yüksek liderlik niteliklerini anlamış ve benimsemiş pek çok arkadaşı ile bu günlerden başlayan samimi bir dostluk da oluşmuştu.

Von Der Goltz Paşa'nın Gelişi

31 Mart Olayı'nın bastırılmasından sonra Selanik'te görevine dönen Mustafa Kemal, buradaki bazı davranışları ve çıkışları ile hem arkadaşları arasında hem de üst rütbeli komutanlar

nezdinde kendinden söz ettirmeyi sürdürdü. Türk Ordusu'nun yeniden yapılandırılması için Osmanlı Devleti'nde bulunan ve birlikleri gezen Alman Generali von Der Goltz Selanik'teki garnizona gelecekti (Ağustos 1909). Mustafa Kemal bütün Makedonya'nın savunulması planları kapsamında Selanik yakınlarında bir tatbikat yapılmasını önerdi ve bunu askerî mesele olarak kaleme aldı. Komutanları, Kurmay Kıdemli Yüzbaşı (Kolağası) Mustafa Kemal'in bu girişimini "cüretkârlık" olarak değerlendirdiler ve ona, "Goltz Paşa bizden ders almak için değil bize ders vermek için geliyor." dediler. O, "Benim hazırlayacağım meseleyi Paşa'ya göstermek ayıp değildir. Bunun aksi ayıptır." diyerek ısrar etti.

Selanik'e gelen Goltz Paşa'ya plan takdim edilir. Mareşal planı çok beğenir daha fazla bilgi almak için Mustafa Kemal'i yanına çağırtır. Vardar Nehri havzasında yapılan tatbikat sırasında Goltz Paşa, Mustafa Kemal'i yanında bulundurur. Ondan kendisine yardım etmesini ister. Bu olay, astları ve üstleri arasında Mustafa Kemal'in saygınlığını daha da artırır.

Cumalı Ordugâhı'nda Bir Tatbikat

Mustafa Kemal'in askerî-mesleki başarılarının arttığı, diğer arkadaşları ve üstleri tarafından dikkatleri üzerine çekmeye başladığı konulardan bir tanesi de Cumalı Ordugâhı Tatbikatı'dır. Mustafa Kemal, 29 Ağustos 1909'da Selanik yakınlarında Köprülü-İştip yolunun üzerinde bulunan Cumalı'da gerçekleşen ve on gün süren bir süvari tugayının tatbikatına katılır. Tugayın tatbikat eğitimlerini teftiş etmek üzere Cumalı'ya giden Ordu Kurmay Başkanı'nın yanında bulunan Mustafa Kemal, burada yapılan yedi tatbikatla ilgili izlenimlerini ve değerlendirmelerini kitap hâline getirmiştir. "Cumalı Ordugâhı Süvari Bölük, Alay, Liva (Tugay) Talim ve Manevraları" ismiyle ve yedi krokiyle 12 Eylül 1909 tarihinde Selanik'te basılan bu kitapta Mustafa Kemal, "yıllardan beri süvarilerin katıldığı bir manevra yapılmadığını, ordu kurmay başkanının da bunları izlemesinin görülmediğini" belirterek "söz konusu tatbikatın

özlemini çektiği askerlik hayatına bir başlangıç olabileceğini düşündüğünü" ifade etmiştir.

Mustafa Kemal, manevradan sonra Cumalı'da gerçekleştiren bu tatbikatı yapan Süvari Tugay Komutanı Suphi Paşa'yı, "rütbe ve yetkisi olmadığı hâlde fahiş hataları karşısında dayanamayıp bütün subayların huzurunda acı bir dille" eleştirmiştir.

İttihat ve Terakki İle Yollar Ayrılıyor

Mustafa Kemal'in Selanik 3. Ordu'daki görevleri sırasında gösterdiği başarılar sevenlerini artırdığı kadar rakiplerini de çoğaltti. İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki arkadaşları ile görüş ayrılıklarının iyice arttığı dönem de bu dönemdir.

22 Eylül 1909 tarihinde Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ikinci kongresine Trablusgarp delegesi olarak katılan ve söz alan Mustafa Kemal, ordunun siyasetten ayrılması görüşü ile birlikte, ileride bir bir hayata geçireceği şu görüşlerini dile getirmiştir:

"Cemiyet, bir siyasi parti haline gelmelidir. Ordu tamamen siyasetten ayrılmalıdır. Cemiyetle mason locaları arasında bir ilişki kalmamalıdır. Cemiyet içinde eşitlik sağlanmalıdır. Hükümet işleriyle din işleri birbirinden ayrılmalıdır."

Mustafa Kemal konuşmasında, özellikle ordu-siyaset ilişkileri üzerinde durmuş ve cemiyetin ordu ile ilişkilerini kesmesi gerektiğini savunmuştu. O sırada cemiyetin genel sekreteri olan arkadaşı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın aktardığına göre Mustafa Kemal şu görüşleri aktarmıştır:

"Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça millete dayanan bir parti kuramayız; ordu da zaafa uğrar. Ordu ile Cemiyeti ayıralım. Cemiyet, tam manasıyla bir parti halinde milletin bünyesinde kök salsın. Ordu da asıl vazifesi ile uğraşsın. Ordu mensuplarını istifa suretiyle ordudan çıkaralım, Cemiyete mal edelim. Bundan sonra askerlerin herhangi bir partiye, siyasi bir teşekküle girmelerini önleyecek kanuni yaptırımlar koyalım."

Kongrede Ali Fethi Okyar başta olmak üzere bazı delegeler de askerlik ile particiliğin bağdaşmayacağı yönünde konuşarak Mustafa Kemal'i desteklediler. Fakat Cemiyet, kuruluşundan kaynaklanan bu asker-siyaset ilişkisini bir çözüme kavuşturamadığı için Mustafa Kemal ve arkadaşlarının önerileri büyük bir tepki ile karşılandı. Özellikle İttihat ve Terakki üst düzey yöneticileri Meşrutiyet'in ilanı, 31 Mart Olayı ve onun bastırılması gibi bazı konuları bahane göstererek bu ilişkinin koparılmaması yönündeki görüşlere sahip çıkıyorlardı. Onlara göre Mustafa Kemal ve arkadaşları ordu-siyaset arasındaki bu ayrılmaz ilişkinin kopartılmasını isteyerek "gericilik" yapıyorlardı.

Bu suçlama Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'den kopmasına yol açacak, ilişkileri de bir daha düzelmeyecekti. Mustafa Kemal'e karşı doğan tepkiler, kongre ile de sınırlı kalmayacak, ona karşı bazı suikast girişimlerine kadar gidecekti.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ordu-siyaset ilişkileri konusunda ne kadar haklı oldukları bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Ordu içinde yapılanan "Halaskâr Zabitan (Kurtarıcı Subaylar)" olayından sonra İttihat ve Terakki Hükûmeti, 2 Temmuz 1912'de askerlerin siyasetle uğraşmalarını yasaklayan bir kanun çıkartmıştır.

Picardie (Fransa) Manevralarında

1910 yılı baharında Almanlar Rhain kıyılarında büyük bir askerî manevra düzenleyerek ne denli güçlü olduklarını dünyaya göstermişlerdi. Bu manevra, Avrupa'da Almanlara karşı güç dengesi oluşturmaya çalışan Fransa'nın hiç hoşuna gitmemişti. Hemen bir manevra hazırlığına girdiler. Bu manevra ile hem Almanlara cevap vermek hem de onlardan daha güçlü olduklarını göstermek istiyorlardı. Manevra alanı olarak Kuzey Fransa'daki Picardie ili bölgesi seçilmişti. Bu bölge hem Almanlara hem de İngilizlere komşuydu. Manevra, 17-21 Eylül 1910 tarihlerinde 4 gün sürecek, Manevra'ya Avrupa devletlerinin özellikle askerî kanadından gözlemciler davet olunacaktı.

O günlerde Avrupa'nın iki süper devletinde, her ikisi de binbaşı iki genç askerî ataşe görev yapıyordu. Binbaşı Enver Berlin'de, Binbaşı Ali Fethi (Okyar) Paris'te askerî ataşe olarak bulunuyorlardı. Her ikisinin de yakından tanıdığı, Harbiye'den beri arkadaşları olan Kolağası (Önyüzbaşı) Mustafa Kemal ise Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Genelkurmay Karargâhı'nda görevliydi. 1910 yılı Mayıs ayında Arnavutluk isyanını bastırmak üzere Arnavutluk'a bizzat giden Mahmud Şevket Paşa'nın yanında bulunmuş, orada başarılı hizmetler vermişti. Arnavutluk seferinden sonra Selanik'te bulunan 3. Ordu Subay Talimgâhı Komutanlığına atanan Kolağası Mustafa Kemal, Binbaşı Fethi (Okyar) ile sık sık mektuplaşmakta, mektuplarında memleketin durumu üzerinde açık seçik değerlendirmeler yapmaktadır.

Fransa Dışişleri Bakanlığı, 17-21 Eylül 1910 tarihleri arasında Picardie'de bir manevra düzenlendiğini, bu manevralara Osmanlı devletinden bir generalle üç subayın davetli olduğunu Paris'teki Osmanlı Büyükelçiliği'ne bildirmişti. Paris'te Büyükelçi Rifat Paşa idi. Paşa, Askerî Ataşe Fethi (Okyar) Bey'e davet notasını havale etmişti.

Fethi (Okyar), Manevralara kendisi ile birlikte Mustafa Kemal (Atatürk)'ün de katılmasını istiyordu. Durumu bizzat Mahmud Şevket Paşa'ya yazdı. Alınan cevapta 3. Ordu Kurmay Başkanı Ali Rıza Paşa başkanlığında Paris Askerî Ataşesi Fethi (Okyar), Binbaşı Selahaddin ve Kolağası Mustafa Kemal'in Osmanlı Devleti'ni temsilen Picardie Manevralarına katılacakları bildiriliyordu.

Ne var ki Ali Rıza Paşa bu manevralara, sağlık nedenleri ile katılamamıştı. Heyete Fethi Okyar'ın başkanlık etmesi kararlaştırıldı. Mustafa Kemal ve Selahaddin Bey, manevralara katılmak üzere 10 Eylül 1910 günü Orient Ekspresi ile Selanik'ten Paris'e hareket ettiler.

Mustafa Kemal ve Selahattin Bey'i Paris Garı'nda eski arkadaşı Fethi (Okyar) karşıladı. Binbaşı Selahaddin Bey'le birlikte arkadaşı Fethi Okyar'ın Büyükelçilikte ayırttığı odalarda

kalıyordu. Geldikleri gün Büyükelçi Rifat Paşa'yı makamında ziyaret ettiler.

Manevralar 17 Eylül'de başlayacaktı. Daha 4 gün vardı. O güne kadar Paris'i gezmeyi planladılar. 16 Eylül'de üçü birlikte, trenle Picardie'ye hareket ettiler. Picardie'de Fransız Askerî karargâhında kendileri için ayrılan odalara yerleştiler. Avrupa'nın tüm devletlerinin temsil edildiği manevralara sivil ve asker 60-70 delege katılmıştı. Konuklar Fransız mutfağının en güzel yemekleriyle ağırlanıyordu. Ertesi gün, 17 Eylül 1910'da manevralar Birinci Dünya Savaşı yıllarında Fransız Orduları Başkomutanı ve Mareşal olan General F. Foch'un komutasında başladı. Önce gösterişli bir geçit töreni yapıldı. Daha yeni fabrikadan çıkmış, pırıl pırıl Fransız ağır topları geçerken uçaklar alçak uçuşlar ve akrobatik gösterilerle geçit törenine heyecan veriyorlardı.

Daha sonra, yüksek rütbeli bir Fransız subayı, gözlemci konuklara harita üzerinde manevrayı yapacak birlikler hakkında bilgi verdi. Manevraların daha çok Almanlara dönük bir strateji içinde planlandığı hemen anlaşılıyordu. Picardie Manevraları'nın ikinci günü, manevra alanı üzerinde alçaktan uçan iki uçak çarpıştı. Pilotları öldü. Çarpışmada parçalanan uçaklardan biri Mustafa Kemal'in hemen az ötesine düşmüştü. Mustafa Kemal sekiz on metre daha ileri hatlarda bulunsaydı feci bir kazaya kurban gidebilirdi. Bu olay, Türk Heyeti'ni de yabancı gözlemcileri de fazlasıyla üzdü. Mustafa Kemal'e "geçmiş olsun" dediler.

Picardie Manevraları yapılırken gözlemciler fikirlerini de açıkça söylüyor, harekâtı değerlendiriyorlardı. Mustafa Kemal, manevranın kurmay heyetindeki bir Fransız albaya fikirlerini açık açık söylemiş, harekâtta gözden kaçan zayıf noktaları belirtmişti. Onun bu eleştirileri General Foch'a kadar ulaştırılmış olmalı ki manevranın son günü akşamı verilen bir ziyafete binbaşıdan aşağı rütbeliler çağrılmadığı hâlde Mustafa Kemal özel olarak çağrılmış, General Foch'la tanıştırılmıştı.

Manevraların son ve üçüncü günü (21 Eylül 1910), Fransız Ordusu kara ve hava kuvvetleri ile birlikte 2 saat süren bir geçit resmi daha yaptı. Hemen bütün gözlemciler Fransa'nın askerî gücünde fikir birliği içindeydiler. Atatürk, Manevra alanından ayrılırken Fethi Bey'e şunları söylüyordu:

"Bu kadar hazırlık ve kuvvet sulh içinde yapılmaz. Bunun arkasından harp gelir. Bizler aklımızı başımıza toplamalıyız. Çıkacak bir harp, bütün dünyayı ateşe verebilir ve biz bu harbin dışında kalamayız..."

Fethi Bey, Binbaşı Selahaddin ve Kolağası Mustafa Kemal Beyler, ertesi gün (22 Eylül 1910), Paris'e döndüler. İki gün içinde Harbiye Nezareti'ne gönderilecek raporu hazırladılar. Fethi (Okyar) daha sonra yayımlanan anılarında şöyle diyordu:

"Paris'e dönünce, Harbiye Nezareti'ne gönderilecek raporu beraberce hazırladık ve bu kanaatimizi açıkça bildirdik. Ülkemiz için bulutlan beliren bir dünya savaşından önce düşünülmesi gereken başka buhranlar, anlaşmazlıklar, için için kaynayan bunalımlar vardı. Bunları adlandıramıyor, fakat daha çok ülke dışında olunca hissediyorduk..."

Rapor tamamlanıp imzalandıktan sonra Binbaşı Selahaddin Bey, Selanik'e görevine döndü. Fethi Okyar ve Mustafa Kemal, bu fırsattan faydalanarak Paris çevresindeki bazı silah fabrikalarını gezdiler. Bunlar arasında Paris yakınlarındaki Saint Chamrod Fabrikası da vardı. Atatürk, Fethi Okyar ve yabancı bazı askerî delegelerle birlikte 28 Eylül 1910 günü bu fabrikayı ziyaretlerinde bir grup fotoğrafı da çektirdiler.

Daha sonra Fethi Okyar'ın anılarında belirtildiği gibi bir daha bu fırsatı yakalayamayız, bir daha göremeyiz düşüncesiyle İsviçre, Hollanda ve Belçika devletlerini içine alan ve 14 gün süren bir gezi yaptılar. Ne yazık ki bu gezi sırasında hangi şehirlere gittikleri, nereleri ziyaret ettikleri hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Gezinin on beşinci günü (10 Ekim 1910) Mustafa Kemal sevgili arkadaşına veda ederek Paris'ten Selanik'e döndü.

Ordunun Durumuna Dikkat Çekiyor

Kurmay Önyüzbaşı (Kolağası) Mustafa Kemal, Picardie'den döndükten bir süre sonra silahlı kuvvetlerde Eylül 1910'da yapılan yeni teşkilatlanmada oluşturulan Selanik 5. Kolordusu Erkan-ı Harbiyesi'ne atandı. Birinci Şube'de görevlendirildi. Bu sırada 38. Piyade Alayı Komutan Vekilliği'nde de bulundu. Mustafa Kemal'in "Piyade Alay Komutanlığı"na getirilmesi, "onun uygulamacıdan çok teorisyen olduğunun düşünülmesinden dolayı adeta bir cezalandırma" idi.

Mustafa Kemal, 5. Kolordu Harekât Şubesi'nde görevli olduğu sırada, 19-20 Nisan tarihlerinde Selanik Garnizonu'nda görevli subaylarla Selanik-Kılkış arasında bir atlı tatbikat seyahatine katıldı. Subay kadrosunun eğitimi için Kolordu Komutanı Hasan Tahsin Paşa'nın komutasında gerçekleştirilen bu tatbikatın "meselesini", iki alay grubunun karşılıklı hareketi üzerinde Mustafa Kemal hazırlamıştı. Birliklerin barış zamanında savaşa hazırlanması amacını taşıyan bu tatbikatta yaşananlar hemen sonrasında Mustafa Kemal tarafından kitap hâline getirildi. Mustafa Kemal'in askerliğe dair eserleri arasında yer alan ve "Tabiye Tatbikat Seyahati" (Taktik Tatbikat Gezisi) ismini taşıyan bu kitap 1911'de Selanik Askerî Matbaası'nda basılmıştır.

Mustafa Kemal bütün bu askerî tatbikatlarda gördüklerinden çıkardığı sonuçları zaman zaman üstlerine raporlar hâlinde sunmuş, ordunun içinde bulunduğu kötü durumu bütün açıklığı ile anlatmıştır. 30 Haziran 1911'de Kolordu Komutanı'na yazdığı bir raporda; ordunun eğitim eksikliğini, emir ve komuta kademesindekilerin yetersizliklerini, bilgisizliklerini, tümen ve alay komutanlarının bugünkü askerî gelişmelere paralel olarak yetiştirilmeleri gerektiğini yazmıştır.

Benzer bir başvuruyu 3. Ordu Müfettişliği'ne de yapan Mustafa Kemal, bu ikinci raporunu, "... Komutanları anılan kişiler olduktan sonra... Orduda eğitim ve öğretimde verim, emir komutada, itaat ve disiplinde iyi gidiş aramak, serapta (çölde) su aramaya benzer..." cümleleriyle bitirmiştir ki sonraki gelişmeler

onu haklı çıkartacaktır. İlk raporu sunduğu Kolordu Komutanı Tahsin Paşa, Balkan Savaşı'nda Selanik'i savaşmadan Yunan Ordusu'na teslim etmiştir.

Mustafa Kemal söylediklerinin, yazdıklarının dikkate alınmamasından dolayı duyduğu üzüntüyü anlatırken "Bir gün duydum ki, Horatacı Sultan Camii'nin minaresine çan taktırılmış ve orada yatan babamın kemikleri Yunan palikaryalarının kirli ayakları altında çiğnetilmiştir." demiştir. Mustafa Kemal, bu çabalarının üst makamlarca "anlamsız haykırış", "gereksiz aşırı çaba", "bir delilik" olarak yorumlandığını, fakat aslında bu haykırışın bir delilik eseri olmadığını, acıların yansımasından ibaret olduğunu Balkan Savaşı'ndan sonra üzüntü ile ifade etmiştir.

Trablusgarp Savaşı ve Mustafa Kemal

Yazdığı raporlarla üst makamlara yaptığı bu ikazlar rahatsızlık verince Mustafa Kemal geçici olarak Trablusgarp Tümeni Kurmaylığı'na tayin edildiyse de Trablusgarp'a gitmeden İstanbul'a çağrıldı. 13 Ekim 1911'de Genelkurmay Birinci Şube'de görevlendirildi. Bu göreve gelişinden kısa bir süre sonra arkadaşları Salih Bozok ve Behiç Erkin'e yazdığı mektuplarda, İstanbul'daki yaşanan sıkıntılardan bahseden Mustafa Kemal, "orduyu ve memleketi kurtarmak için çok fedakârca çalışmak gerektiğini" ifade ediyordu.

Eylül ayının sonlarına doğru İtalyanlar, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan ederek Trablusgarp'a saldırdılar. İtalyanların 28 Eylül 1911'de Osmanlı Hükûmeti'ne konuyla ilgili ültimatom verdiklerinde, İttihat ve Terakki'nin üçüncü yıllık kongresi hazırlıkları yapılmaktaydı. 30 Eylül'de açılan kongrede savaş nedeniyle hazırlanmış olan gündemden vazgeçilmiş ve artık "millî savunma" dönemine girildiği açıklanmıştı.

İtalyan saldırıları başladığında, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa İstanbul'daki bütün subayları toplayıp onlara bir konuşma yaptı. Mustafa Kemal'in de katıldığı bu toplantıda, Bakan şu acı itiraflarda bulunmuştu:

"Ordu herhangi bir harbe hazırlanmış değildir. Ordumuz zayıftır, silahları eksiktir, mühimmatımız tamam değildir. Donanmamız yok denecek derecededir... Nakliyat girişimi düşmanın ağzına bir lokma atmak demektir. Bu hale göre... Trablus bugün kapanın elinde kalır!"

Bu durumda Trablusgarp'a, oradaki halkı eğitip savaşa hazırlayacak, yerel direnişi örgütleyerek İtalyanlara karşı "gerilla" savaşı verecek gönüllü subayların gönderilmesinden başka çare bulunamamıştı. Oraya gideceklere peşinen 4 maaş ödenmesi, ayrıca 100 Lira yol parası verilmesi kararlaştırıldı.

Savaş ilan edildiği zaman Berlin'de askerî ataşe olarak bulunan Binbaşı Enver, ataşelik görevini bırakarak süratle Selanik'e dönmüş, İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezi'ne, Trablusgarp'ı her ne pahasına olursa olsun savunma kararı aldırtmıştı. Enver Bey hemen Trablusgarp'a hareket etti. Paris'te askerî ataşe olarak bulunan Ali Fethi (Okyar) Bey de aynı şekilde hareket etmiş ve Marsilya üzerinden bir tekneyle Kuzey Afrika'ya geçmişti.

Mustafa Kemal, 29 Eylül 1911'de ikinci defa Trablusgarp Tümeni Kurmaylığı'na atandı. Şam vapuru ile Trablusgarp'a gitmekteyken İtalyanların harp ilanı üzerine üç gün sonra geri döndürüldü. Tunus ya da Mısır yoluyla gitme teşebbüsleri de Harbiye Nazırı tarafından durduruldu. Israrı üzerine Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Mısır üzerinden Trablusgarp'a gitmesine izin verdi. Bu defa arkadaşları Ömer Naci Bey, Hakkı Bey ve Yakup Cemil ile birlikte 15 Ekim'de İstanbul'dan hareket ettiler.

Selanik'teki annesi Zübeyde Hanım ve kız kardeşi Makbule'yi arkadaşı Salih Bozok'a emanet eden Mustafa Kemal, Osmanlı istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa tarafından gerçekleştirilen bir organizasyonla Trablusgarp'a gittikleri için yolculuk boyunca "Gazeteci" mesleğini ve "Mustafa Şerif" ismini kullanacaktı.

Gemi, 30 Ekim 1911'de İskenderiye'ye vardı. Orada Rauf Orbay ile karşılaştılar. Mustafa Kemal ve arkadaşları kara yolu

ile Trablus'a doğru giderlerken yolda Mustafa Kemal at tepmesinden dolayı hastalanmış ve geriye, İskenderiye'ye dönmek zorunda kalmıştır. İskenderiye'de hastanede yatmakta olduğu sırada Trablusgarp'a gitmekte olan arkadaşları Nuri Conker ve Fuat Bulca yanına geldiler. Beraber seyahat etmeye karar verdiler.

Mustafa Kemal ve arkadaşları, 17 Kasım'da İskenderiye'den trenle hareket ettiler. Önce, Ebul Haccac İstasyonu'na, buradan 1 Aralık 1911 günü hareket ederek bir hafta sonra 8 Aralık 1911'de Bingazi sınırına ulaştılar. Mısır'dan Bingazi'ye geçmek isterlerken tutuklanma tehlikesi geçirdiler. Çünkü Mısır'ı elinde bulunduran İngilizler Türk-İtalyan savaşı başlayınca sınırları kapatmışlardı. İskenderiye'deki İngiliz Komutanı tarafından Mustafa Kemal'in eşkâlinin sınır kapılarına bildirildiği anlaşıldı. Sonunda ona benzeyen bir arkadaşlarını orada bırakarak sınırı geçebildiler. Mısır sınırını aştıktan sonra yolculuk atlarla sürdürüldü. 8 gün süren yorucu bir yolculuktan sonra Bingazi topraklarına ulaştılar. Mustafa Kemal ve arkadaşları için adeta bir çöl macerası başlıyordu.

Bu arada Kolağası (Önyüzbaşı) Mustafa Kemal aynı günlerde, 27 Kasım 1911 tarihinde Binbaşılık rütbesine yükseltildi. Bu karar, rütbesi Yarbaylığa yükseltilen ve Bingazi bölgesi komutanlığına atanan Enver Bey'e gönderilen bir yazı ile kendisine bildirilmiştir. Enver Bey de Harbiye Nezareti'ne Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Bingazi'ye ulaştıklarını bildirdi.

Trablusgarp İtalyan işgaline uğradığı sırada, buradaki kuvvetlerin komutanlığına Albay Neşet Bey getirilmişti. Fakat sonraki katılımlar İtalyanlara karşı yapılacak savunma bölgesinin sayısını üçe çıkardı. Buna göre Trablusgarp bölgesi Neşet Bey'in, Tobruk Ethem Paşa'nın ve Bingazi Yarbay Enver Bey'in komutasına verilmişti.

Türk subaylarının emir komutasında, küçük müfrezeler hâlinde örgütlenen nizami birliklerin yanı sıra yerel kabile kuvvetlerinin de İtalyan saldırılarına karşı durduğu Trablusgarp'ta, Mustafa Kemal ilk olarak Tobruk'ta görev aldı. Ethem

Paşa'nın kurmaylığı görevini üstlenen Mustafa Kemal, kısa bir süre sonra Ethem Paşa'nın yerine Tobruk Bölge Komutanı oldu. Bu sırada, Mustafa Kemal komutasındaki başlıca kuvveti meydana getiren Şeyh Müberri'nin askerleriyle, 22 Aralık'ta İtalyanlara baskın şeklinde taarruz yapıldı. İtalyanlara bir hayli kayıp verdirildi. Mustafa Kemal, Aralık ayı sonlarında Derne karşısındaki Doğu Gönüllüler Komutanlığı görevine getirildi.

Mustafa Kemal ve arkadaşları görev alacakları Derne'ye geçtiler. Yarbay Enver Bey, Bingazi Bölge Komutanlığı ile birlikte Valilik görevini de üstlendi. Binbaşı Mustafa Kemal Bey, ikiye ayrılan Derne'deki kuvvetlerin Doğu Kolu Komutanlığı'na verildi. Böylece o, Enver Bey'in emrine girmişti. Bu durum öteden beri anlaşamadığı Enver Bey ile yeni bir çatışmaya yol açabilir nitelikteydi. Fakat anlaşmazlık o boyutlara varmayacaktır. Her ikisi de görevlerini birbirleriyle çatışmadan sürdürdüler.

Mustafa Kemal, Derne'yi ellerinde bulunduran İtalyanlara karşı savaşı Ayn-ı Mansur Karargâhı'ndan yönetmiştir. Bölge Komutanı Enver Bey, karargâhta bir mermi atölyesi ve askerî eğitim kampı kurmuştu. Mahalli aşiret reislerinin çocukları bu eğitim kampında yetiştiriliyordu. Enver Bey, yine burada kurulan bir matbaada El-Cihat (Kutsal Savaş) isimli bir gazete çıkarmaya başlamıştı.

Mustafa Kemal, İtalyanları Derne'de kuşatılmış vaziyette tutarak ilerlemelerini engellemek için büyük bir çaba gösteriyordu. Emrindeki askerî kuvvetler, büyük çoğunlukla yerli Araplardan ve bazı gönüllülerden meydana geliyordu. 1912 yılı Mart ayında bunların sayısı 8 Osmanlı subayı ve 160 asker olmak üzere toplam 8.000'e ulaşmıştı. Silah yönünden de İtalyanlara karşı güçsüzdü ve emrinde bir tek topçu bataryası bulunuyordu. Bu yüzden İtalyanlardan 2 makineli tüfek ele geçirdiklerinde çok sevinmişlerdi.

Mustafa Kemal burada yerlilere savaş sanatını öğretmekle işe başladı. Bu kuvvetlerle İtalyanlara karşı yaptırdığı gece taarruzları bazı aksaklıklara rağmen başarılı oldu. Burada asıl sorun, yerel unsurların ve gönüllü askerlerin eğitim ve disiplinden

yoksun olmaları idi. Söz konusu erler istedikleri zaman birliklerinden ayrılıp gitmekte idiler. Onlara günlük yiyecekleri (tayınları) dışında 2 Kuruş ödenmekteydi. Mustafa Kemal, kamptan ayrılanlara bu para ve tayınlarının verilmeyeceğini söyleyerek firarlara engel olmaya çalışıyordu. Fakat sadece erler değil, yerel liderler de paranın ödenmesine devam edilmesi için savaşın bitmesini istemiyorlar, işi yavaştan alıyorlardı. Nitekim 25 Ocak 1912'de İtalyanlara karşı yapılan taarruzun başarılı olmamasında bu nedenler rol oynamıştı.

Trablusgarp'ta görev yapan bütün Türk subayları gibi Mustafa Kemal de yerli halka yakın olduklarını göstermek için zaman zaman yerel kıyafetler giyiyor ve fotoğraf çektiriyorlardı. Askerleri karargâhta tutabilmek için ve moral bakımından eğitebilmek amacıyla gazeteler getirtiyor, bazı temsiller (tiyatrolar) bile düzenliyordu.

Bu arada İtalyanlar, Derne bölgesindeki kuvvetlerinin sayısını her geçen gün artırmaktaydılar. Buna karşı tedbir olmak üzere 5 Mart 1912'de Mustafa Kemal, Derne Komutanlığı'na atandı. Mustafa Kemal'in eğittiği yerliler burada İtalyanlara baskınlar ve küçük taarruzlar yaparak "taciz taktiği"ni, "yıpratma savaşlarını" çok başarılı bir şekilde uyguladılar. İtalyanlar, Derne çevresinde yaptıkları tabyalara (mevzilere) sığınmak zorunda kaldılar.

Derne'de günler bu şekilde geçerken, "çöl macerası" da sona yaklaşmaktaydı. Yerli halkın bir kısmınca desteklenmeyen "gerilla savaşları" ile İtalyan Ordusu'nun işgallerinin durdurulamayacağı anlaşılmıştı. Üstelik İstanbul'daki siyasi çekişmeler ve olup bitenler de devleti zayıf duruma düşürmüştü. Elbette Trablusgarp kıyı şeridine mahkûm edilen ve içerilere istedikleri hızla ilerleyemeyen ve çok fazla kayıp veren İtalyanlar için de durum hiç iç açıcı değildi.

Bütün bu gelişmeler karşısında İtalyanlar, Osmanlı Devleti'ni bir barışa zorlayabilmek amacıyla savaşı bütün Akdeniz'e yaymaya karar verdiler. Bu amaçla ilk aşamada Beyrut'a, Ege Adaları'na ve Boğazlar'a saldırdılar. Bir süre sonra da Rodos

ve 12 Ada'yı işgal ettiler. Bu arada İstanbul'da siyasi çekişmeler sürerken 4 küçük Balkan devletinin Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmeleri, Kuzey Afrika'daki vatan topraklarının savunulmasını tümüyle zorlaştırmış ve ikinci plana itmişti.

Balkanlarda yakılan ateş, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan tüm Rumeli'yi, bu arada Mustafa Kemal'in "vatanım" dediği Selanik'i tehlikeye düşürünce uzaktaki vatan köşesi için savaşa koşan genç subayların çoğu gibi Mustafa Kemal de Trablusgarp'tan bir an önce dönmenin yollarını aramaya başlayacaktı.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iç ve dış siyasi krizlerden yararlanan Balkan devletleri bir araya gelip Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan atmak için ittifak yaptılar. İlk önce Karadağ 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini kesti. Ardından 18 Ekim'de Yunanistan ve Bulgaristan, 20 Ekim'de Sırplar Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler.

Bu gelişmeler karşısında İtalyanlarla bir an önce barış yapmak ihtiyacı duyan Osmanlı Devleti, 18 Ekim 1912'de İsviçre'nin Lozan kentinin Ouchy (Uşi) semtinde, Uşi Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile Trablusgarp (Libya) İtalya'ya bırakıldı. Onların işgal ettikleri Rodos ve 12 Ada'dan çekilmeleri ise Libya'daki Osmanlı kuvvetlerinin tümüyle buradan çekilmeleri koşuluna bağlandı. Bu durumda Trablusgarp'taki Türk subay ve erlerinin de geri dönmeleri kaçınılmaz oldu. Mustafa Kemal de orada yapacak bir şey kalmadığından 24 Ekim 1912'de yurda dönmek için Derne Karargâhı'ndan ayrıldı. Bölge Komutanı Yarbay Enver Bey, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 27 Ekim 1912 tarihli raporunda, Binbaşı Mustafa Kemal ve Yüzbaşı Fuat Bulca'nın geri gönderildiklerini yazdı. Mustafa Kemal için Aralık 1911'de başlayan "Çöl Fırtınası" yaklaşık olarak 10,5 ay sonra böylece sona ermiş oldu.

Mustafa Kemal ve arkadaşları Mısır üzerinden yola çıktılar. Kahire'deki Osmanlı Yüksek Komiseri Rauf Bey, hükûmete Mustafa Kemal'in 10 Kasım 1912'de Kahire'ye vardığını bildirdi. Ardından 100 kadar subay ve görevlinin de geleceğini ve bunların yol giderleri için para gönderilmesini istedi.

Gözlerini tedavi ettirmek için Viyana'ya geçen Mustafa Kemal, Avusturya-Macaristan-Romanya üzerinden ancak 1912 Kasım ayı sonunda İstanbul'a dönebildi.

Mustafa Kemal bu savaşta teşkilatçılık, az kuvvetle iş görme, inisiyatifle hareket etmenin yanında moral yönleriyle askerî sevk ve idare etmekle; Harp Akademileri eğitimi sırasında teorik olarak öğrendiği "küçük harbin" (o zamanlar gayrinizami harp için bu tabir kullanılıyordu) bütün inceliklerini geliştirmiş oldu. Kendisi de bu konuyu sahada uygulama imkânı bulmuştu.

Trablusgarp Savaşı, Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal'in halk tarafından tanınmasına da katkı yapmıştır. Savaş dolayısıyla Mustafa Kemal'in resimleri dönemin ünlü dergilerinde çıkıyor ve ismi de bu resimlerin altında yazıyordu. Nitekim bu savaş sırasında Mustafa Kemal'in yer aldığı beş resim, o günlerin ünlü dergisi Şehbal'de yayınlanmıştır.

Gözlerinden Yaralanıyor

Atatürk'ün hayatındaki en önemli yaralanmalardan biri "gözlerini" etkileyen yaralanmalardır. Bunlardan ilki Tarblusgarp'ta yaşanmıştır ve bunun etkileri hayatı boyunca devam edecektir. Bu ilk göz yaralanması Mustafa Kemal'in Derne'de 16/17 Ocak 1912'de komutasındaki yerli kuvvetlerin İtalyanlara karşı baskın tarzındaki taarruzu sırasında olmuştur. Yoğun toz bulutu içinde kalmış ve bir kireç parçası gözüne girmiş ve gözünü zedelemiş, sol gözünde görme problemi yaratmıştır. Asit borikle yapılan tedavi bir sonuç vermemiştir.

Mustafa Kemal, 18 Ocak 1912'de Derne'de Hilaliahmer (Kızılay) Hastanesi'ne yatar. Başta Dr. Münir Bey olmak üzere hastane hekimleri kendisiyle yakından ilgilenirler. Doktorlar onu yurda göndermek istemişlerdir. Dr. Münir Bey, Mustafa Kemal'e arızanın geçici olduğunu, esasen komutan durumunda olan kimselere şiddetle ihtiyaç duyulduğu bir sırada ayrılmasının uygun olmayacağını belirtmiş ve tedavisini üzerine almıştı. Mustafa Kemal bir ay kadar Hilaliahmer Hastanesi'nde

tedavi görür. Tamamen iyileşmeden hastaneden çıkar. 4 Mart 1912'de yapılan genel savaş, çok zor şartlarda cereyan ettiğinden gözündeki rahatsızlık tekrarlar. 15 gün yataktan kalkamaz. Mustafa Kemal bu arada 6 Mart 1912'de Derne Komutanı olur.

Mustafa Kemal, 22 Mayıs 1912'de arkadaşı Kerim Bey'e, Bingazi Ayn-ı Mansur Karargâhı'ndan yazdığı mektupta, ne sıkıntılarla Trablusgarp'a geldiklerini, yollarda ve Derne'de hastalanmasını, buna rağmen her türlü güçlükleri yenişini, karmaşık, düzensiz kuvvetleri teşkilatlandırırken ve eğitirken neler çektiğini anlatır. Bir nevi Trablusgarp serüveninin özeti olan bu mektup şu şekildedir:

"Muazzez Kardeşim Kerim Bey;

Ayrıldığımız gün olan 15 Ekim 1911'den bugüne kadar geçen 7-8 ay zarfında size ancak bir iki ve pek kısa mektup göndermiştim. Bunların ulaşıp ulaşmadığını bilmiyorum. Sonra Paris'te olduğunuzu, Tunus yoluyla geçmek isteyip de başarılı olamayarak sizin yardımınızla bize gelen bazı arkadaşlardan öğrendim.

Ben İstanbul'dan Naci, Hakkı ve Yakup Cemillerle çıktım. Naci'nin bütün hayallerine rağmen komite adına hiç kimse tarafından hiçbir yardım görülemedi. Paraları bitti. Genel Merkez'den 300 Lira istediler. Birinci cevapta 'para yok, Enver'le görüşün' dendi. Naci'nin üstelemesine Nazım'ın azarı ve teessüfüyle karşılık verildi. Benim senedimle Naci, Ömer Fevzi'den 200 İngiliz lirası aldı. Hareket edildi.

Ben yolda hastalandım. İskenderiye'ye döndüm. On beş gün kadar hastanede yattım. Bu sırada bizim Nuri, Fuat da geldiler. Tekrar bunlarla yola çıkıldı. Bu fedakâr ve vefakâr arkadaşlarla biraz zorlukla ve bir defa tevkif olunarak, yerimize diğerlerini bırakmak suretiyle Mısır hududunu geçtik. Tobruk'ta birkaç gün kalarak başarılı bir netice veren 22 Aralık 1911 Muharebesi'ni yaptıktan sonra Derne'ye geldik.

Derne kuvvetleri; Derne Vadisi'yle iki kısma ayrılmış bir haldedir. Enver zaten Batı'daki kuvvetle bulunuyor. Nuri'yi de onun Kurmay Başkanı yaptık. Ben de Fuat'ı alıp Doğu Kolu

Kumandanı sıfatıyla Doğu Kuvveti'ne katıldım. Yollarda oldukça yorulmuş, ıslanmış, üşümüş, sefalet çekmiştik. Derne'de de henüz başlangıç halinde bulunduğu için sefaleti gidermek mümkün olamamıştı. 16/17 Ocak Baskını'yla başlayan 17 Ocak Muharebesi gecesi ve günü zaten hastalıklı görünen sol gözüm kanlandı ve görmez oldu. Istırabın derecesi vazife yapmama mani oldu. Hilaliahmer (Kızılay) Hastanesi'ne yattım. Bir ay tedaviden sonra tam olarak göremediğim halde hastaneden çıktım.

Vaziyet biraz büyüdüğü için Enver Umum Kumandan, ben de Derne Kuvvetleri Kumandanı oldum. Bu sırada idi ki, 3 Mart 1912 günü umumi bir muharebe oldu. Bugün de fevkalade yorgunluk ve açlık ve muharebe geceye kaldığından soğuğa maruz kaldık ve bunun neticesi olarak gözümün rahatsızlığı ertesi gün nüksetti.

On beş gün kadar yataktan kalkamadım, gözlerimi açamadım. Nihayet ıstırap geçti, tekrar işe başladık. Fakat sol gözüm daha az görür oldu. Doktorlar Mısır'a gitmemi tavsiye ettiler. Ben razı olmadım. Nihayet bugüne kadar görme derecesinde bir fark görülemeyerek o derecenin yerleştiğine hükmedilmiştir. Gerçi uzman doktor zamanla açılacaktır diyor, fakat ben inanmıyorum.

Bu harbin bitmesinden sonra askeri hayata veda ederek istirahat köşesine çekilebilmek ihtiyacı bilmem nasıl sağlanacak?..

Nuri'yi (Conker) Büyük Sinusi Şeyhi Esseyid Ahmet Şerif'in karşılaması için Cabu'ya gönderdik (12-15 günlük mesafe). Oraya ulaştı. Şeyhin gelmesini bekliyor.

Derne Kuvvetleri'ni adeta tümen halinde tertip ve teşkil ettik. 2-3 günlük mesafelerde müfrezelerimiz de var. Bingazi'deki kuvvet daha büyük; düşman her noktada mutlak müdafaada, istihkâmını artırmakla meşgul.

Biz de pusu, baskın... Tacizlerle mütevekkil. Düşmanın Adalar Denizi'ndeki harekâtı bize hiçbir tesir yapmıyor...

Hürmetle gözlerinizden öperim kardeşim.

Derne Kuvvetleri Kumandanı Binbaşı Mustafa Kemal"

21 Haziran 1912 Cuma günü tekrar hastaneye gelen Mustafa Kemal, 24 Ekim 1912'de Derne'den ayrılır. 10 Kasım 1912'de Mısır'a gelir. Mısır'dan geçerek Avrupa yoluyla Romanya üzerinden 20 Kasım 1912'de İstanbul'a döner. Muhtemelen 10-17 Kasım 1912 tarihleri arasında Viyana'da zamanın tanınmış göz hekimi Profesör Fuchs tarafından muayene edilir ve bir müdahale geçirir. Mustafa Kemal Viyana'ya Fuat Bulca ile dönmüş; Grup Komutanı Binbaşı Enver Bey (Enver Paşa) pasaport ve para meselelerini halletmekle Teşkilat-ı Mahsusa lideri Eşref Beyi (Sencer Kuşçubaşı) görevlendirmiştir.

Mustafa Kemal'in Trablusgarp'ta savaş sırasında geçirdiği göz hastalığı, iyi bir tedavi görmesine rağmen gözünde hafif bir şaşılık bırakmıştır. Yine bu hastalıktan dolayı kalan bir etki de sinirlendiği zaman sol gözünün damarlarının belirgin bir şekilde atmasıydı. Yakınındakiler onun sinirlendiğini bu gözünden anlıyorlardı.

Balkan Savaşı ve Mustafa Kemal

24 Ekim 1912'de Trablusgarp'tan İstanbul'a doğru hareket eden Mustafa Kemal, Mısır-Avrupa yoluyla Romanya üzerinden 20 Kasım'da İstanbul'a gelmişti. 21 Kasım 1912 tarihinde Karargâh-ı Umumi (Genelkurmay) emrine verildi. 25 Kasım'da Bolayır'da bulunan Bahr-i Sefid Boğazı (Akdeniz-Çanakkale Boğazı) Kuva-yı Mürettebe Komutanlığı Erkan-ı Harbiyesi'ne Harekât Şube Müdürlüğü görevine atandı. Bu birliğin görevi Çanakkale Boğazı ile Gelibolu Yarımadası'nı korumaktı.

Balkan ülkelerinin Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hazırlıkları yaptıklarına ilişkin haberler hükûmetten önce İstanbul'da üniversite öğrencilerini harekete geçirmiş, 3 Ekim'de büyük bir miting ve birkaç gün sonra da büyük bir yürüyüş düzenlenmişti. İstanbul'da bu hareketlilik yaşanırken 8 Ekim'de Karadağ savaş ilan etti.

Bir taraftan İtalya ile antlaşma için barış görüşmelerini yürüten Osmanlı Devleti, bir taraftan da seferberlik ilan ederek birlikleri silahaltına almaya çalışıyordu. Müttefik Balkan

Devletlerinin 912.000'i bulan askerî kuvvetine karşılık Osmanlı Devleti 580.000 askeri silahaltına alabilmişti.

22 Ekim 1912'de ilk saldırıya Bulgarlar geçtiler ve Edirne'yi kuşatma altına aldılar. Karşılarındaki Osmanlı Ordusu'nu bozguna uğratan Bulgarlar iki hafta içinde Çatalca'ya kadar ilerlediler. Bu arada Sırplar, Manastır şehrini işgal ettiler. Yunanlılar önce 9 Kasım 1912'de Selanik'i, arkasından İtalyanların henüz boşaltmadıkları Rodos ve 12 Ada dışındaki Ege Adaları'nı ele geçirdiler. Osmanlı Devleti'nin Teselya Orduları Başkomutanı Tahsin Paşa, Selanik'i hiç savunma gereği duymadan, tek kurşun atmadan Yunanlılara teslim etmişti.

Bu savaş ortamından yararlanan Arnavutlar da bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu çok büyük kayıplar, işgal edilen yerlerden İstanbul'a doğru büyük bir Müslüman Türk göçüne yol açtı. Prizren'i (Kosova) işgal eden Sırplar, burada 12.000 Müslüman'ı katletti. Bu durum kimsenin tahmin edemeyeceği boyutta bir felaketti. Bu nedenle bu günler, yaşanan bu hezimet, "Balkan Bozgunu" olarak anılacaktı. Türk'ün vatan saydığı yaklaşık 400 yıldan beri imar ettiği güzel Rumeli elden çıkmıştı...

Bu arada büyük devletlerin aracılığı ile 3 Aralık'ta bir ateşkes antlaşması imzalanmış ve barış koşullarını belirlemek için Londra'da bir konferans toplanmıştı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın istifası üzerine yeniden Başbakanlığa getirilmiş olan Kamil Paşa Hükûmeti, bütün umutlarını bu konferansta alınacak ılımlı kararlara bağlamıştı. Fakat Balkan Devletleri, Meriç deltasındaki Enez'den Karadeniz Kıyısındaki Midye (Kıyıköy) arasındaki çizginin sol üstünde kalan bütün Rumeli'nin kendilerine verilmesini ısrarla istiyorlardı. Bu durumda Edirne de Bulgarlara verilecekti. Osmanlı Hükûmeti bu taleplere fazla tepki göstermiyordu. Fakat Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan önceki başkenti olan Edirne'nin Bulgarlara bırakılma ihtimali kamuoyunda ve ordu mensuplarında büyük bir tepki ile karşılandı.

Trablusgarp'tan dönünce 10. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na atanmış olan Kurmay Yarbay Enver Bey'in girişimleri ile 23 Ocak 1913 tarihinde İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nde

30-40 kişi ile bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda alınan karar üzerine Enver Bey'in öncülüğünde Hükûmet'e karşı bir girişim başlatıldı. Tarihe "Babıali Baskını" olarak geçecek olan bu olayda, Başbakanlık Yaveri ile Harbiye Bakanının Yaveri vurularak öldürüldü. Gürültüler üzerine dışarıya fırlayan Harbiye Nazırı Nazım Paşa da vurularak öldürüldü. Kabinenin toplandığı salona giren Enver Bey, Sadrazam Kamil Paşa'yı, "Millet sizi istemiyor!" diyerek istifaya zorladı. Elindeki bu istifa yazısıyla Saray'a giderek Sultan Reşat'tan Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazam olarak atandığını belirten "padişah iradesini" aldı. Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa aynı zamanda Başkomutan Vekili olarak atandı. Bir "hükûmet darbesi" olan bu olay Türk demokrasi hayatında kötü bir yolun başlangıcı olacaktı.

Babıali Baskını'ndan sonra iktidarı tamamıyla ele geçirmiş bulunan ve askerleri de içinde barındıran İttihat ve Terakki Partisi, artık orduyu da denetleyen bir güç hâline gelmiş oldu. Bu güç kısa bir süre sonra Almanlarla birlikte ülkeyi de çok büyük bir savaşa (Birinci Dünya Savaşı) sürükleyecekti.

Bulgarları, Çatalca önlerinden ve Edirne'den atmak için Başkomutanlık yeni bir harekât planı geliştirdi. Ahmet İzzet Paşa tarafından hazırlanan plana göre Bolayır önünde bulunan Bulgarlar üzerine 10. Kolordu ve Gelibolu'daki Mürettep Kolordu birlikte taarruz edecekti. Bulgarlar böylece iki ateş arasında kalacaklardı. Taarruz başarılı olursa Edirne kurtarılacaktı. Mustafa Kemal'in kurmay heyetinde bulunduğu Mürettep Kolordu, Fahri Paşa komutasında 8 Şubat 1913'te taarruza geçti. Fakat Hurşit Paşa'nın komutanlığını, Enver Bey'in Kurmay Başkanlığını yaptığı 10. Kolordu aylardan beri hazırlandığı hâlde İnceburun ve Şarköy'e askerin denizden çıkarılması işini zamanında gerçekleştiremedi. Özellikle Hurşit Paşa yerine kolordunun gerçek komutasını elinde bulunduran Enver Bey'in kuvvetlerini yanlış kullanması yüzünden Mürettep Kolordu'ya yardım edilememişti.

Mustafa Kemal ve Ali Fethi Bey, uğranılan bu başarısızlığa rağmen Edirne'yi kurtarmak girişimlerinden geri kalmadılar.

17-18 Şubat 1913 tarihli ve ortak imzalı bir raporla Harbiye Nezareti'nin siyasi ve askerî durum hakkında dikkatini çektiler. Başkomutan Vekili Ahmet İzzet Paşa'ya da gönderilen bu mektup sonrasında Mustafa Kemal ve Ali Fethi Bey, Hurşit Paşa komutasındaki Boğaz Kuva-yı Umumiyesi'nde hizmet edemeyeceklerini gösteren ve istifalarını içeren dilekçelerini İzzet Paşa'ya sundular.

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, 20 Şubat'ta Gelibolu'ya gelerek taraflarla görüştü. 10. Kolordu'nun İstanbul'a gelmesine, Hurşit Paşa ve Enver Bey'in Gelibolu'dan alınmalarına karar verdi. Sözü edilen kolordu ve subaylar Yeşilköy ve Çekmece bölgesine alındı. Mustafa Kemal, Kolordu Kurmay Başkanı oldu. Ali Fethi Bey, askerlikten ayrılarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Genel Sekreterliği'ne getirildi.

Kısa bir süre sonra Bulgar kuşatmasına direnmekte olan Edirne, 26 Mart 1913'te Bulgarların eline geçti. 30 Mayıs 1913'te Balkan Devletleriyle Londra Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı Devleti, Midye-Enez Hattı'nı sınır olarak kabul etti. Böylece Edirne, Bulgaristan'a bırakılmış oluyordu.

Bütün bu olumsuz gelişmeler yaşanırken 11 Haziran'da Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nezareti'nden Sadarete giderken otomobili içinde bir suikasta uğradı ve öldürüldü. Yerine sadrazam olarak Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Sait Halim Paşa atandı.

Bu arada Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'nden aldıkları topraklar için kendi aralarında "miras" davasına düşmüştüler. Nihayet 29-30 Haziran 1913'te savaşa tutuştular. Balkan Savaşı'nın ikinci dönemi başlamıştı. Bulgar Ordusu, şimdi Sırp, Yunan ve Romen müttefik kuvvetlerine karşı savaşmak zorunda kaldı. Bulgarlar Kılkış'ta ağır bir yenilgiye uğrayınca Osmanlı Devleti, Edirne'yi kurtarmak için harekete geçti. Çatalca ve Bolayır'daki kuvvetler direnişle karşılaşmadan Edirne'ye doğru ilerlediler. Bolayır'dan ilerleyen kuvvetlerin Kurmay Başkanı Mustafa Kemal'di. 21 Temmuz'da Edirne geri alındı.

Rumeli'deki ilk Osmanlı Başkenti kurtarılmıştı. Fakat buradaki başarı tümüyle Enver Bey'e mal edildi. Enver Bey'in Bingazi savaşlarındaki başarılarına binaen 6 Kasım 1913'te kıdemine üç sene zam yapılarak muhtelif muharebelerdeki başarılarından dolayı da 15 Aralık 1913'te rütbesi Albaylığa (Miralay) yükseltildi. Bundan sonra Enver Bey'in yükselişi durmadı. 3 Ocak 1914'te Tuğgeneralliğe (Mirliva) terfi etti. Kısa bir süre sonra Ahmet İzzet Paşa istifa ettirilerek 8 Ocak 1914'te Genelkurmay Başkanlığı'na, 11 Ocak'ta Harbiye Nazırlığı'na getirildi.

Sofya (Bulgaristan) Günleri

Bolayır'daki kolordusuna dönen Mustafa Kemal, orada çok kalmamış ve İstanbul'a dönmüştür. Askerlikten istifa edip İttihat ve Terakki'nin Genel Sekreterliği görevine getirilmiş olan Ali Fethi Bey'in evine yerleşti. İstanbul'da tanıştığı Madam Corinne'in evinde düzenlenen kültür ve sanat toplantılarına katıldı. İstanbul'un ünlü sanat ve kültür insanlarını tanıma fırsatı buldu.

Ali Fethi Bey, 20 Eylül 1913'te toplanan partinin Beşinci Kongresinden kısa bir süre sonra Sofya Büyükelçiliği görevine atandı. Merkezden uzaklaştırılmıştı. 22 Eylül'de hava değişimi için İzmir'e gelen Mustafa Kemal'e de Sofya Askerî Ataşeliği önerildi. Ali Fethi'den ayrılmak istemeyen ve daha da güçlenen Enver Paşa ile ilişkilerinin sıkıntı yaratmaması düşüncesiyle bu görevi kabul etti.

27 Ekim 1913 tarihinde Sofya Askerî Ataşeliği'ne atanan Mustafa Kemal'e burada iken 11 Ocak 1914'te Çetine, 4 Ağustos'ta da Sırbistan Ataşelikleri görevi de verildi.

20 Kasım 1913'te Sofya'daki görevine başlayan Mustafa Kemal önce arkadaşı Ali Fethi Bey'in yanında, sonra Grand Hotel Bulgari ve Splendit Palace'de kaldı. Aldığı maaşla ay sonunu getiremediği için otel masraflarını karşılamakta güçlük çekince Gustav Christianus adlı bir Alman ailenin yanına yerleşti. Bu pansiyon yaşamı ona Almancasını ilerletme imkânını sağlamıştır. Ev sahibesi Hilda Christianus anılarında, Mustafa

Kemal ile önceleri Fransızca konuştuğunu, bir süre sonra da ona Almanca dersler vermeye başladığını anlatmaktadır. Ayrıca onun çok kibar bir kişi olduğunu, aileye bir Türk halısı armağan ettiğini ve kendisine her zaman çok sevdiği kırmızı güller getirdiğini anlatmaktadır.

Mustafa Kemal, 27 Mart 1914'te Harbiye Nezareti'ne yazdığı bir yazı ile elçilikteki odaların yetersiz olduğunu, kendisine ait bir oda olmadığı için görevi gereği bazı kimseleri kabul edemediğini, özel ve gizli görüşmeler yapamadığını, diğer askerî ataşelerin yaptığı gibi şahsen bir ev kiralamasının uygun olacağını, Sofya'da böyle bir evin kiralanabilmesi ve döşenebilmesi için gerekli olan 5.000 Frank'ın Harbiye Nezareti'nce kendisine gönderilmesini istedi.

Askerî ataşeliğe tahsis edilmek üzere Sofya'da kiralanacak evin döşeme masrafı olarak 14 Nisan'da Mustafa Kemal parayı aldı ve Mayıs ayından sonra Türkiye'nin şimdiki Konsolosluk binası olan "Ferdinand Bulvarı 17 Numaralı" eve taşındı. Sofya'dan ayrılıncaya kadar burada kaldı. Bu ev hem Bulgaristan Millî Meclisi hem de Saray'a çok yakındı.

Günlerini genellikle elçilikte yoğun bir tempoda çalışarak geçiren Mustafa Kemal, Sofya'da iken 6 Kasım 1913'te Bingazi muharebelerinde gösterdiği kahramanlık ve başarılarından dolayı iki sene kıdem aldı. Ardında 1 Mart 1914'te, Balkan Harbi'ndeki yüksek hizmetlerinden dolayı rütbesi Kaymakamlığa (Yarbaylık) yükseltildi. 29 Kasım 1914'te iki sene daha kıdem alan Mustafa Kemal, 1. Tümen Komutanlığı'na atandıysa da bu atama durduruldu.

Mustafa Kemal, Bulgaristan'daki askerî ataşelik görevinin gereği olarak askerî ve siyasi gelişmeler hakkında bilgi topluyor ve İstanbul'a raporlar gönderiyordu. 3 No'lu Rapor'da Bulgar Genelkurmay Başkanı Fiçef ile yaptığı bir görüşmeyi anlatmaktadır. O görüşmede, "Bulgaristan'ın Balkan Savaşları sırasında, Osmanlı Ordusu'nun planlarını, bütün stratejik yığınak hesaplarını ve yerleşme düzenini Alman subaylarından öğrendiği" bilgisine ulaştı. General, "özellikle Golç Paşa'dan

çok yararlandıklarını, Berlin askeri ataşelerinin Almanlar tarafından günü gününe bilgilendirildiğini" söylüyordu.

Mustafa Kemal'in, Almanlar hakkındaki bu ikazlarının İstanbul'da ciddiye alınmadığı, aksine takip eden günlerde Harbiye Nezareti'nin ve Genelkurmay Başkanlığı'nın önemli memuriyetlerinin Alman subaylara teslim edildiği görülecektir. Bu subayların da Mustafa Kemal'in yazdığı raporlardan rahatsız oldukları bilinmektedir. O sırada Genelkurmay İstihbarat Dairesi'nde Şube Müdürü görevinde olan Kazım Karabekir, Mustafa Kemal'e "gönderdiği raporların İstihbarat Daire Başkanı olan Alman subayını öfkelendirdiğini" yazarak onu uyarmıştır. Mustafa Kemal daha sonra da özellikle Birinci Dünya Savaşı içerisinde müttefikimiz olan Alman subayların Türk Ordusu'ndaki etkinliklerinden hep rahatsız olmuş ve bu duruma hep karşı çıkmıştır.

Bulgaristan Türkleri ve Bir Kıyafet Balosu

Mustafa Kemal'in, Bulgaristan'da uğraştığı işlerin başında Bulgaristan Türklüğünün meselelerinin halledilmesi geliyordu. Bu nedenle burada yaşayan ve sayıları 1.500.000'e yaklaşan Türk nüfusun sorunları ile de yakından ilgilendi. Türklerin kültürel hayatlarının gelişmesi için katkılarda bulundu. Türklerin çıkardığı gazeteleri yönlendirdi. 17 Türk milletvekilinin bulunduğu Bulgar Meclisi Sobranya'nın çalışma şekli ve Türklerin ülke yaşamındaki yerleri Mustafa Kemal'i etkilemişti. Bulgar Millet Meclisinin Türk üyeleri olan Şakir Zümre ve Kemal Hakkı aracılığı ile ülke siyasetinde etkin bir rol oynamaya çalıştı. Bulgaristan'daki Türk gençliğine Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'yı kendilerine örnek almalarını tavsiye etti. Bulgaristan'daki Türk varlığını korumanın, geliştirmenin ideolojik ve fikrî temellerini attı. Bu çalışmaları yaparken sık sık İstanbul'dan ödenek istemek zorunda kalıyordu.

Şakir Zümre ve Kemal Hakkı sayesinde Bulgar sosyetesi ile de tanışma imkânı bulan Mustafa Kemal, Bulgar Başbakanı

Radoslov ve Harbiye (Savaş) Bakanı General Kovaçev ile yakın ilişkiler kurmuş, onların aile dostu kabul edilmişti.

Askerî Kulüp'te düzenlenen ve Kral Ferdinand'ın da katıldığı kıyafet balosuna çağrılması, onun eski Türk gücünü göstermesine bir fırsat yaratmıştı. Bu baloda giymek üzere İstanbul'daki arkadaşı Kazım Özalp'ten kendisine bir "Yeniçeri" kıyafeti göndermesini istedi. Kazım Özalp de Enver Paşa'nın izniyle Askerî Müze'den alınan bir yeniçeri kıyafetini gönderdi. Mustafa Kemal, daha sonra Kazım Özalp'e yazdığı mektupta, "baloda herkesin kıyafetiyle ilgilendiğini, kendisinin de Kral ile tanıştığını ve eski Türk giysileri ve Türk zaferleri hakkında açıklamalarda bulunmak imkânını elde ettiğini" anlatmıştır.

Bugün Atatürk albümlerinde sıkça rastladığımız onun Yeniçeri kıyafetli fotoğrafı, işte Sofya'da düzenlenen bu kıyafet balosunda çekilmiştir.

"Opera Önemli İş"

Bulgaristan'daki görevi, Mustafa Kemal'in kültür hayatında önemli etkiler yapmıştır. Modern dünya kültürünün yansımalarını ve kültürel değişme meselelerini yakından izlemiştir. Hele seyrettiği bir opera temsili onu adeta büyülemiştir. Mustafa Kemal'in Picardie Manevraları sırasında Fransa'da bir opera temsili izlediği öne sürülse de ilk operayı Bulgaristan'da bulunduğu sırada izlediği genellikle kabul edilmektedir. Mustafa Kemal, Sofya operasında sergilenen "Karmen"i izlerken antrakta (iki perde arası, mola) kendisini locasına davet eden Çar Ferdinand, "operamızı nasıl buldunuz?" diye sormuştu. Mustafa Kemal tek bir kelime ile "olağanüstü" diye cevaplamıştı.

Mustafa Kemal, temsilden sonra Bulgaristan Meclisi Sobranya'da Kültür Komisyonu Üyesi bulunan Türk Milletvekili Şakir Zümre'ye, ilerde Türkiye'de gerçekleştireceği inkılaplar açısından da önem taşıyan şu değerlendirmede bulundu:

"Balkan Harbi'nde Bulgarlara neden yenildiğimizi şimdi daha iyi anlıyorum. Baksana operaları bile var, sanatkâr yetiştirmişler. Opera önemli iş; sanatkâr ister müzik ister, dekoratör

ister. Bütün bunların üstüne adamlar opera binası bile yapmışlar. Böyle bir sanatı yaratan toplum kolay kolay yok edilemez. Bizim memlekette de operaya sahip olacağımız gün gelecek mi? O mutlu günü görebilecek miyiz?"

Mustafa Kemal'in 1914'te dile getirdiği bu özlem, 19 yıl sonra yine onun girişimiyle gerçekleştirilecekti. Cumhuriyet'in 10. yılında onun önerisiyle yazılıp bestelenen "Bay Önder" adlı ilk Türk operası sahnelenecek, bir yıl sonra onu "Özsoy" operası takip edecekti. Bu son operayı İran Şahı ile birlikte izleyeceklerdi.

Mustafa Kemal, Sofya'da opera sanatçısı Mimi Balkanska ile de tanışmıştır. Balkanska, Cumhuriyet döneminde İstanbul'a geldiği zaman onu Ankara'ya davet etmiş, Balkanska başkentte "Haremin Sırları" adlı bir temsil vermiş veya o operadan bazı parçaları seslendirmiştir.

Gönül İlişkileri

Mustafa Kemal'in 14 ay süren Sofya/Bulgaristan günlerinde çok sayıda gönül ilişkisinden söz edilmektedir. Bunların bir kısmı çelişkili hikâyelere dayanmaktadır. Anılardan, onun görevi gereği girip çıktığı çevrelerde General Kovaçev'in kızı Dimitrina, Başbakan Radoslov'un kızı Nikolina, parlamento üyesi Dina Açkov'un kızı Elena ve daha başka yerli ve yabancı bayanla tanıştığı bilinmektedir. Bunlardan "nazlı birisi" diye bilindiği için "Miti" diye çağrılan Dimitrina Kovaçeva Fransızca bilmenin yanı sıra piyano da çaldığı için Mustafa Kemal'i etkilemişe benziyor. Kovaçevlerin evlerine rahatlıkla girip çıkan Mustafa Kemal'in sonunda "Miti'ye evlilik teklif ettiği, Miti'nin bunu kabul ettiği, fakat baba Kovaçev'in kızlarının yurt dışına gitmesine razı olmadığı ve girişimin sonuçsuz kaldığı" öne sürülmekte ise de doğruluğu tartışmalıdır.

Burada bahsedilen hanımların üst düzey Bulgar Devlet adamlarının kızları olmaları, Mustafa Kemal'in bu ilişkileri daha çok görevinin gereği bilgi toplamak amacıyla yürüttüğü söylenebilir.

Bir Eser: Zabit ve Kumandanla Hasbihal

Mustafa Kemal, Sofya'da bulunduğu sırada daha sonra yayımlanacak olan "Zabit ve Kumandanla Hasbihal" (Subay ve Komutanla Konuşmalar) isimli eserini yazdı. Onun askerliğe dair eserleri içinde en kapsamlı ve en önemli çalışması bu çalışmadır. Yakın ve çocukluk arkadaşı Nuri Conker'in (Doğumu: Selanik 13 Ekim 1981, Ölümü: Ankara 7 Ocak 1937) "Zabit ve Kumandan" (Subay ve Komutan) isimli kitabına bir karşılık olarak hazırlanmıştır. Nuri Conker'in görüşlerinden hareketle konuyla ilgili olarak kendi bakış açısını ve düşüncelerini ortaya koymuştur. Nuri Conker'in Subay ve Komutan kitabı, 1913 yılında Genelkurmay'da görevli iken subaylara verdiği bir dizi konferansı içermekteydi. Nuri Conker eserinde iyi bir subayın nasıl yetiştirilmesi gerektiği üzerinde durmuş ve yaşadığı olaylardan örnekler vererek bazı sonuçlara ulaşmıştı.

Mustafa Kemal "Subay ve Komutanla Konuşmalar" eserinde, Nuri Conker'in söz konusu kitabındaki görüş ve değerlendirmelerinden hareketle subay ve komutan hakkında kendi görüşlerini ortaya koymuştur. İlk gençlik yıllarından beri ordunun subay kadrosunun eğitimi ve yetiştirilmesine kafa yoran Mustafa Kemal bu eserinde "komutanlık felsefesine" yeni boyutlar getirmiştir. Altı bölüm olarak yazılan eserin ilk bölümünde komutanlık üzerine genel düşüncelerini anlatmış, ikinci bölümünde yaşamı hiçe sayma ve öz güven duygusunu yorumlamış ve subaylığı, "Canını ve nefsini feda etmeyi kesinlikle göze almak." şeklinde tanımlamıştır. Onun çok bilinen, "Savaşta yağan mermi yağmuru, o yağmurdan ürkmeyenleri ürkenlerden daha az ıslatır." sözü de bu bölümde yer almaktadır. Üçüncü bölümde, "Subaylığın insanları sevk ve idare etme sanatı" olduğu gerçeğinden hareketle, "insanlar nasıl yönlendirilir?" sorusuna cevap aramaktadır. Dördüncü bölümde, "taarruz ruhu"nu anlatmakta, Japonların Rus Savaşı'ndaki taarruzunu övmektedir. Beşinci bölüm, "İnisiyatif" başlığını taşımaktadır. Bir ordunun komutanından erine kadar herkesin inisiyatif yeteneklerine sahip olmasının önemli olduğunu

vurgulayan Mustafa Kemal, inisiyatifin "haddini bilmezlik derecesine vardırıldığı bir orduda disiplin ve mutlak itaatin sağlanamayacağını" da belirtmektedir. Mustafa Kemal, kitabın altıncı ve son bölümünde, önceki bölümlerde anlattığı görüşlerini Trablusgarp Savaşı'ndaki deneyimleri ve yaşantıları ile somutlaştırmakta, örnekler vermektedir.

Mustafa Kemal'in babası Ali Rıza Efendi'nin mezarının Selanik Horatacı Sultan Camii (günümüzde Rotonda) haziresinde bulunduğu bilgisinin de tek kaynağı olan Subay ve Komutanla Konuşmalar eseri, onun "kadın hakları" konusundaki düşüncelerini de içermektedir. "Türk kadınının sosyal hayattaki rolünün çok önemli olduğunu, subayın emir ve komuta edeceği insanların, ancak Türk kadınının karakter terbiyesi ile büyütülebileceğini, fakat kadınların sosyal hayattan kovuldukları için suskun kaldıklarını" ifade etmiştir.

Mustafa Kemal 1914'te kaleme aldığı bu önemli eserini dört yıl sonra 1918 yılında Rasim Ferit Talay ve Ali Fethi Okyar ile birlikte çıkardıkları "Minber Gazetesi"nin matbaasında bastıracaktır. Kitap Millî Mücadele yıllarında dönemin Başbakanı Damat Ferit Paşa Hükûmet'i tarafından toplatılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı Başlıyor

Mustafa Kemal, Sofya'da Askerî Ataşe olarak bulunduğu sırada bütün dünyayı derinden etkileyecek olan Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'da patlak verdi. Askerî manevraları izlemek üzere Saraybosna'da bulunan Avusturya-Macaristan Veliahtı Franz Ferdinand ve eşinin, Sırbistan'ın birleşmesi için çalışan "Kara El" örgütü mensubu Gavrilo Princip adlı bir Sırplı tarafından 28 Haziran 1914'te öldürülmesinden bir ay sonra, 28 Temmuz'da Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş ilan etti ve ardından Belgrat'ı bombaladı. Balkanlardaki bu gelişme Almanya, Rusya, Fransa ve Osmanlı Devleti'nin genel ya da kısmi seferberlik ilan etmelerine ve ardından birbirlerine savaş açmalarına yol açtı. 2 Ağustos'ta Almanya ve Osmanlı Devleti arasında gizli bir ittifak antlaşması imzalandı. 4 Ağustos'ta

İngilizlerin önünden kaçan Alman savaş gemileri Goeben ve Breslau, boğazlardan geçerek Osmanlı Devleti'ne sığındı. Bir süre sonra Osmanlı gemileri hâline getirilen bu gemiler Karadeniz'e açıldı ve Enver Paşa'nın 22 Ekim'de verdiği bir emirle Rus limanlarını bombaladılar. Osmanlı Devleti fiilen Almanya'nın yanında savaşa girmiş oldu. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti (İttifak Devletleri/Müttefikler) bir tarafta; İngiltere, Fransa ve Rusya (sonradan İtalya) (İtilaf/Anlaşma Devletleri) bir tarafta bloklaşmışlardı.

Mustafa Kemal İkaz Ediyor

İttihatçı yöneticiler Bulgaristan'ı yanlarına çekebilmek için Talat Paşa'yı antlaşma yapmak üzere Bulgaristan'a göndermişlerdi. Orada askerî ataşe olarak bulunan Yarbay Mustafa Kemal'e haber verilmeden yapılan ittifak/savunma antlaşmasının gerçekte Bulgaristan'ı bağlayıcı olmadığı biliniyordu. Mustafa Kemal'e göre Bulgarlar, Fransız-Alman çatışmasının göstereceği gelişmeleri bekliyorlardı. Rusların talepleri ve tavsiyeleri doğrultusunda da tarafsızlıklarını korumak istiyorlardı. Almanların yaydığı Bulgaristan'ı kendi bloklarına aldıkları bilgisi bir propagandadan ibaretti.

Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgraflarda bu düşüncelerini açık açık yazan Mustafa Kemal'i İstanbul'da dinleyecek kimse yoktu. Düşünceleri kabul görmüyordu. Fakat o ısrarla savaşın müttefiklerimiz için iyi sonuçlar vermeyeceği öngörüsünü dile getirmeye devam etti.

Genelkurmay İkinci Başkanı Damat Hafız Hakkı Paşa ile yaptığı görüşmede konuşulanlara baktığımızda onun ne kadar ileri görüşlü olduğu, Hafız Hakkı Paşa'nın da samimi olmasına rağmen ne kadar vizyonsuz olduğu, milletine güvenmediği ve ne kadar Almanların etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Yarbay Mustafa Kemal savaşla ilgili düşüncelerini söylediğinde aldığı cevaplar ilginçtir: "Arkadaş, tecrübemiz senden çoktur. Gerçi seni bu duygu ve düşüncelere sevk eden şey, memleket ve milletine aşkındır. Fakat düşünmüyorsun ki, bu memleket

ve halk senin hararetli aşkına zannettiğin kadar layık mıdır? Bizim başımızda pek büyük adamlar var. Sen henüz onlarla konuşmamış, onların tecrübe görmüş nazarlarını tevcih etmemiş ve memleketin her tarafındaki başarılarının sırlarını anlayamamışsın. Eğer bir defa kendileri ile görüşsen aynı fikirleri kabul etmekte bizden daha ileri gideceğine şüphe yoktur." Hafız Hakkı Paşa'nın bu sözlerine aldırmayarak "büyük bir hata içinde olduklarını, yanlış yolda olduklarını" söyleyen Mustafa Kemal'e bu defa Paşa; "Kemal! Kemal! Bizi rahat bırak. Sonra vicdanen sorumlu olursun. Biz öyle şeyler yapacağız ki sonucundan sen de memnun olacaksın. Dünya da hayrette kalacaktır." Ne söylese bütün sözlerinin boş olacağını düşünen Mustafa Kemal, bu görüşmeyi şunları söyleyerek bitirir: "Evet, çok şeyler yapacaksınız. Fakat yapacağınız şeyler korkarım ki memleketi çıkılmaz bir girdaba sokmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Eğer ben ve benim gibi düşünenler hayatta kalırsak, sizin bugünkü sözlerinizi takdir ile anmayacağız. Temenni ederim ki bizi içinden çıkılmaz sorunlar içinde terk etmeyesiniz." Maalesef, olaylar Mustafa Kemal'in bahsettiği gibi gelişecek, Hafız Hakkı Paşa, Türk milletinin büyük acılar yaşayacağı Sarıkamış Cephesi'nde tifüse yakalanacak, Erzurum'da vefat edecektir.

Mustafa Kemal, 17 Eylül 1914'te, Osmanlı Devleti'nin henüz savaşa girmediği fakat Avrupa'da savaşın olanca hızıyla devam ettiği günlerde bir arkadaşına yazdığı mektupta yine benzer değerlendirmeleri yapmaktadır. Yarbay Mustafa Kemal, geleceği seziş gücünü (vizyonerlik) gösteren bu mektubun bir benzerini de çocukluk arkadaşı Salih'e (Bozok) göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin genel seferberlik ilanından sonra kaleme alınan bu mektupta Mustafa Kemal, hedefi tayin etmeden seferberlik ilan edilmesinin tehlikeli olduğunu belirttikten sonra, "Ben Almanların bu savaşta muzaffer olacaklarına katiyen emin değilim (kazanacaklarına kesinlikle inanmıyorum)." demektedir.

Mustafa Kemal Görev İstiyor

Bütün bu ikazları dikkate alınmayan Mustafa Kemal; Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa üçlüsünün savaşa girmekte kararlı olduklarını görünce Sofya'da kapanıp kalmak istemediği için kendisine etkin bir görev verilmesini talep etmiştir. Kendi ifadesiyle; "Bütün bir memleketin açık bir yıkıma sürüklenmiş olduğunu gördükten ve bütün Türk Ordusu'nun kesin yıkıma, ne olursa olsun engel olmak için kanını dökmeye hazırlanmasından başka çare kalmadığını anladıktan sonra, benim hala Sofya'da kordiplomatik hayat içinde rahat salon hayatı sürmekliğime ihtimal kalabilir miydi?" diye soran Mustafa Kemal, "burada iki buçuk bilgi edineceğim diye" askerî ataşelikte kalmak istemediğini, millet ve memleketin büyük bir mücadeleye hazırlandığı bir sırada kendisinin de herhangi bir kıtanın başında bulunmak istediğini Harbiye Nezareti'ne bildirdi.

Mustafa Kemal, 28 Kasım 1914'te 1. Tümen Komutanlığı'na atandıysa da bu atama durduruldu. Vatana, millete hizmet etmenin ve orduda yükselmenin savaş zamanında kıtalarda fiilen görev yapmaktan geçtiğini iyi bilen Mustafa Kemal, "O günlerde çektiğim acıları anlatmak güçtür." demektedir. Bunun üzerine gerekirse bir er gibi herhangi bir cepheye koşmaya karar verir. Büyükelçi Ali Fethi Okyar ile görüşür ve Sofya'daki evinin eşyalarını Büyükelçiliğe taşıtır. Gereksiz eşyalarını atar. Küçük bavulunu hazırlayıp evi terk etmek üzere iken Harbiye Nazırı Vekili imzası ile 19. Tümen Komutanlığı'na atandığına dair bir telgraf alır. Bu telgrafı aldığı tarihte Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa Sarıkamış Harekâtı'nı yapmaktadır.

Mustafa Kemal atandığı 19. Tümen 3. Kolordu'ya bağlı olarak yeni kurulmuştur. Onun ataması 18 Ocak 1915'te Harbiye Nazırı'nın yerine bakan Talat Paşa imzasıyla çıkmıştır. Padişah iradesi ise 20 Ocak 1915 tarihlidir. İstanbul'a gelen Mustafa Kemal önce Sarıkamış'taki başarısız harekâttan yeni dönmüş bulunan ve kendisini Erzurum'da telgrafla 19. Tümen'e atanmasını emreden Enver Paşa ile görüşür. Tümeninin yerini sorar fakat cevap alamaz. Yaptığı diğer görüşmelerde yeni

kurulmakta olan 19. Tümen'in Liman von Sanders'in ordusuna bağlı olduğunu öğrenir. Kendisini nezaketle karşılayan Alman Liman von Sanders ile görüşür. Tatsız geçen bir görüşmedir. Bulgarların savaşa girip girmeyecekleri konusunda kendisinden farklı düşündüğü ortaya çıkınca Sanders sinirlenir. Yarbay Mustafa Kemal bu görüşmeden sonra İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazı'na saldırıları başlayınca atandığı 19. Tümen'in yalnız 57. Alayı'nı alarak Çanakkale cephesinde Maydos'a hareket eder.

-5-

ÇANAKKALE MAHŞERİ

Mustafa Kemal 24 Şubat 1915'te, 57. Alay ile Maydos (Ecebata)'a geldiğinde (72 ve 77'nci Alaylar sonradan gelecekti) bölgede 9. Tümenin 26 ve 27. Alayları bulunuyordu. Bu alaylar da emrine verilerek kendisi Maydos Bölgesi Komutanlığı'yla görevlendirilmiş ve sorumluluk bölgesi olarak Ece Limanı, Seddülbahir ve Morto Limanı arasındaki bölge verilmiştir. Bu komutanlığın (Maydos Bölgesi Komutanlığı) aynı zamanda 3. Kolordu ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na hem idarî hem de taktik bakımından bağlı olduğu emredilmiştir.

Yarbay Mustafa Kemal'in, Çanakkale'deki ilk faaliyetleri işte bu "Maydos Bölgesi Komutanlığı" devresindedir. Bilahare 5. Ordu'nun kurulmasını müteakip Ordu İhtiyat Tümen (19. Tümen) Komutanlığı görevini almıştır. Arıburnu'nda harekât başladıktan sonra Mustafa Kemal, bu cephede 16 Mayıs 1915 tarihine kadar muharebe şartları gereği bir kolordudan fazla olan kuvvetleri sevk ve idare etmiştir. 17 Mayıs 1915 günü yapılan yeni bir gruplanmayı müteakip, yeniden 19. Tümen Komutanlığı görevine dönmüştür. Bu görevi 8 Ağustos 1915'e kadar devam etmiş ve bu tarihte Anafartalar Grup Komutanı olmuştur. Bu yeni görevi de 10 Aralık 1915'e kadar devam etmiştir.

Çanakkale'de Mustafa Kemal'in Rolü

Çanakkale Muharebeleri'ne iki ordu, iki ordu komutanı; 10 kolordu (gruplarla birlikte), 18 kolordu komutanı; 22 tümen,

39 tümen komutanı; 52 alay, 104 alay komutanı yani alay ve daha üst düzeyde 163 komutan, 6.920 subay, yüz binlerce askerimiz katılmıştır. Bu büyük zaferde şimdi rahmet ve şükranla andığımız pek çok büyüğümüzün payı vardır. Can vererek bu zaferi kazanmışlardır. Elbette Yarbay (sonradan Albay) Mustafa Kemal de bu komutanlardan birisidir. Fakat onun askerî dehası ve aldığı kararlar ile Çanakkale Kara Muharebeleri'nde savaşın kaderini değiştirdiğini biliyoruz. Mustafa Kemal'in, Çanakkale Kara Muharebeleri'ndeki rolünü üç başlık altında ele almak mümkündür:

Savunma Tertibi Konusu

Çanakkale Muharebeleri'nin bütün dünyayı ilgilendiren önemli siyasi, askerî, sosyal, kültürel ve ekonomik sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Bu stratejik sonuçların alınmasında Mustafa Kemal'in büyük katkısının olduğunu bütün dünya kabul etmektedir.

Gelibolu Yarımadası'na düşmanın yapacağı denizden çıkarma ve kara taarruzlarına karşı savunulması ana mesele idi. Bilindiği gibi iki çeşit savunma şekli vardır: "Oynak Savunma" ve "Mevzi Savunma" (Kıyı savunması). Oynak savunma, düşmanın kıyıya çıkmasına müsaade ederek ve kıyıda zayıf birlikleri yerleştirerek düşmanın içerlere ilerlemesine müsaade edilen bir savunma şeklidir. Oynak savunmanın esası, düşmanın geride, esas birliklerle içeride imha edilmesine dayanır ki geniş araziye ve manevra kabiliyetleri yüksek, süratli birliklere ihtiyaç gösterir.

Mevzi (Kıyı) savunma ise düşmanın her ne pahasına olursa olsun kıyıda, karaya çıkar çıkmaz imha edilmesi esasına dayanır. Burada asıl muharebe hattı kıyı olarak tespit edilir ve düşman içeriye sokulmaz. Çanakkale'de gerek arazinin dar olması gerekse Türk Ordusu'nda manevra kabiliyeti yüksek olan süvari birliklerinin az miktarda bulunmasından dolayı şartlar esaslı bir kıyı savunmasını, mevzi savunmayı gerektiriyordu.

Başta Mustafa Kemal olmak üzere Türk Ordusu'nun yüksek rütbeli subayları düşmanın, mevzi savunma ile daha kıyıda iken imha edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Fakat 5. Ordu Komutanı Liman Von Sanders, harbin başından sonuna kadar savunma tertibinde hatalı hareket etmiştir. O, mevcut duruma tamamen ters olan "Oynak Savunma" esasını benimsemiş ve bu yüzden kıyı kuvvetle savunulmadığı, kuvvetin çoğu bu kesimde bulundurulmadığı ve düşmanın kıyıya çıkmasına müsaade edildiği için 8,5 ay düşmanı denize dökmek mümkün olmamış ve durmadan Türk kanı akmıştır.

Eğer Mustafa Kemal'in görüşü dikkate alınmış olsaydı belki de böyle bir netice ile karşılaşılmış olmazdı.

Çıkarma Bölgeleri Tahmini

Çanakkale Muharebeleri'nde, Mustafa Kemal'in yıldızının parlamasını sağlayan askerî başarısı sadece savunma tertibindeki bu isabetli görüşü değildir.

Onun diğer askerî başarısı da düşman çıkarma bölgeleri hakkındaki kuvvetli tahmini ve Arıburnu, Conkbayırı ve Anafartalar'da yaptığı "tesadüf muharebeleri"ndeki başarısıdır.

Çanakkale Muharebeleri'nde cephenin komutanı olan Liman Von Sanders savunma tertibinde yaptığı hatalardan başka düşmanın çıkarma bölgelerini de yanlış tahmin etmiş ve Türk birliklerini yanlış yerlere yerleştirmiştir. Liman Von Sanders, düşman asıl çıkarma bölgesi olarak Saros ve Kumkale bölgelerini düşünmüş, oynak savunma gereği de kıyının zayıf kıtalarla gözetlenmesini, büyük kısımların geride bulundurulmasını, düşman karaya çıktıktan sonra gerideki ihtiyatlarla ve süngü hücumuyla denize dökülmesini ileri sürmüştür. Bu tahminiyle hareket eden 5. Ordu Komutanı Liman Paşa, emrine verilen 6 tümenin birisini düşmanın sahte harekât bölgesi olan Saros kesiminde, ikisini düşmanın gösteriş harekât bölgesi olan Anadolu kesimine, bir tümeni de yani Mustafa Kemal'in komutanı olduğu Maydos Bölgesi'ndeki 19. Tümeni de genel ihtiyat olarak tutmuştur.

Görülüyor ki Liman Von Sanders tertiplenmesinde esas düşmanın çıkarma için kullanacağı iki önemli bölge olan Seddülbahir ve Maydos bölgelerine sadece iki tümeni gerekli görmüştür. Bu kuvvet açığını Mustafa Kemal, Maydos Bölgesi'ndeki 9. ve 19. Tümene bağlı 26, 27, 57, 72 ve 77. Alayları ardı ardına düşman üzerine göndererek yaptığı tesadüf muharebeleri sonucunda büyük bir stratejik uygulama ile kapatabilmiştir.

Mustafa Kemal, daha başlangıçtan itibaren hem Liman Paşa'nın hem de diğer yüksel rütbeli Türk subaylarının aksine düşmanın Saros ve Kumkale bölgelerine değil, Seddülbahir ve Kabatepe kıyılarına çıkarma yapabileceğini düşünmüştür. Ona göre Seddülbahir'e çıkan ve Alçıtepe'yi de alan düşman Boğaz ağzından itibaren önemli bir araziye sahip olacak ve Alçıtepe'ye yerleştireceği bataryalarla bu tepeye kadar olan boğazın iki yanındaki Türk bataryalarına etkili olacak ve özellikle Rumeli kıyısındaki bataryaları ezecek ve donanması boğaza girecekti.

Seddülbahir Çıkarması, Kabatepe ile birleşince boğazın kilidi durumunda bulunan Kilitbahir ve Maydos Bölgesi'ni düşman rahatlıkla kontrol edebilirdi.

Mustafa Kemal gerçekten durum muhakemesi ile düşmanın hedefini, bu hedefe uygun çıkarma bölgelerini ve buna karşı yarımadanın nasıl savunulacağını doğru tahmin etmiştir. Nitekim düşman harekâtının birinci safhasında donanmanın boğazdan geçişini engelleyen merkez tahkimatını ortadan kaldıracak arazi kesimlerini, Alçıptepe, Kabatepe ve Conkbayırı'nı ele geçirmeyi hedef olarak seçmiştir ki Mustafa Kemal de böyle tahmin ediyordu.

Düşmanın hedefine en uygun çıkarma bölgesi de tabii olarak Seddülbahir ve Kabatepe kıyıları idi ki düşman da Mustafa Kemal'in düşündüğü gibi buraları çıkarma bölgesi olarak seçmiş Saros ve Beşike Kıyıları'na sahte harekâtlar, Kumkale'ye gösteriş harekâtları planlanmış ve harekâtın sonuna kadar buralara önem vermemiştir.

Tesadüf Muharebeleri Başarısı

Mustafa Kemal, Çanakkale'de ikinci olarak, 25 Nisan 1915 günü Araburnu'na çıkarma yapan düşmana karşı ani olarak aldığı kararlarla yaptığı taarruzlarla askerî dehasını ispatlamıştır. 25 Nisan sabahı Kabatepe civarında önemli bir kuvvet çıkaran düşmana karşı ilk olarak beklemeksizin Bigalı Köyündeki 1. Piyade Alayı ile topçu bataryasını harekete geçiren Mustafa Kemal, bilahare meşhur 57. Alayı bizzat kıyıya çıkararak 261 rakımlı tepeye yerleşmeye çalışan düşmana taarruz ettirmiştir. Arkadan 27. ve 77. Alaylarla 72. Alayı taarruz ettiren Mustafa Kemal burada tesadüf muharebesinin de en güzel misalini vermiştir.

Bilindiği gibi böyle durumlarda bütün kuvvetlerin toplanmasını beklemeden eldeki kuvvetleri kademeli olarak taarruzda kullanmaya "tesadüf muharebeleri" denilmektedir. Mustafa Kemal bu uygulamasıyla askerî dehasını ortaya koymuş ve "**Anafartalar Kahramanı**" olarak yıldızı parlamıştır.

Bu muharebeler sırasında ilginç olaylar yaşanmıştır. Dünya harp tarihine geçecek önemli kararlar verilmiştir. Conkbayırı'nda yaşanan bu olaylardan biri şu şekildedir:

25 Nisan 1915 günü İngiliz çıkarma birliklerinin ilk kademesi beklenildiği gibi Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerine çıkartma yapmaya başladılar. Arıburnu'na çıkan ve İngiliz gemi topçularının desteğinde olan ANZAK askerleriydi. Bunlar, İngiltere'nin sömürgesi olan Avusturalya ve Yeni Zelanda askerlerinden oluşturulmuş bir kolorduydu. İngilizce adları olan "Avustralia And New Zeland Army Corps" sözcüklerinin baş harflerinden meydana gelen "ANZAC" (ANZAK) adıyla anılıyorlardı. İşte bu ANZAK askerlerine karşı bölgede bulunan küçük Türk birliği fedakârca savunma yapıyordu. Ara vermeden karaya yeni birlikler çıkartan İngilizler, zayıf ve az sayıdaki Türk birliklerini geri çekilmeye zorluyorlardı. İngiliz birlikleri Conkbayırı doğrultusunda serbest kalmışlardı. ANZAK birlikleri de Cesrettepe'yi işgal ile hâkim araziye doğru uzanmaya başlamıştı. Yarımadanın ortasından ikiye bölünmesi,

Rumeli tabyalarının çevrilip düşürülmesi ve İstanbul yolunun düşman donanmalarına açılması tehlikesi belirmişti. İşte bu sırada Mustafa Kemal inisiyatifi ele alarak iki alayını ve kurmay başkanını Bigalı'da bırakarak 57. Alayı Kocaçimen'e sevk etti. Fundalık, kayalık ve derelerden oluşan yürüyüş istikametinde pek çok zorluklarla karşılaşan birliğine on dakikalık mola verdirdi. Birlik molada iken yanında yaveri, emir subayı baştabip ve tümen dağ topçu komutanı olduğu hâlde yaya olarak Conkbayırı'na vardıklarında Conkbayırı'na ilerleyen ANZAK birliklerini ve onların karşısında geri çekilen dağılmış Türk erleriyle yüz yüze geldiler. Durum çok kritikti. Mustafa Kemal, çekilen askerlere keskin ve yüksek bir sesle haykırarak:

-Niye kaçıyorsunuz? Dedi.

-Efendim düşman, dediler.

-Nerede?

-İşte, diye 261 rakımlı tepeyi gösterdiler. Gerçekten de düşmanın bir avcı hattı anılan tepeye yaklaşmış ve serbestçe ileriye doğru yürüyordu. Düşmanın kendisine askerlerinden daha yakın olduğunu ve düşmanın bulunduğu yere gelmesi hâlinde birliğinin düşeceği tehlikeli durumu düşünen Mustafa Kemal, kaçan askerlere seslendi:

-Düşmandan kaçılmaz!

-Cephanemiz kalmadı, dediler.

-Cephaneniz yoksa süngünüz var, dedi ve bağırarak askerlere süngü taktırıp yere yatırdı. Bu erler süngü takıp yere yatınca düşman askerleri de yere yattılar. Kazanılan an bu andı.

Böylece zaman kazanılmış, Conbayırı'na ilerleyen 57. Alay'ın öncü bölüğü marş marşla yetiştirilerek düşmandan önce kilit nokta olan Conkbayırı tutulmuştur.

261 rakımlı tepeye kadar ilerlemiş bulunan düşman kıtaları, 57. Alay'ın bütün mensuplarının başarmak veya ölmek üzere yaptığı taarruzlara karşı duramadı. Mustafa Kemal'in, "Size ben taarruzu emretmiyorum! Ölmeyi emrediyorum! Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve komutanlar kaim olabilir (gelebilir)." sözlü emriyle;

İngiliz donanmasının yoğun ve cehennemi bombardımanına rağmen ANZAK askerleri üzerine atılan Mehmetçikler, İtilaf Devletleri'nin bütün hesaplarını altüst etmişlerdi.

Bu arada 9. Tümen'in 27. Alayının düşmanın sağ kanadına yönelttiği taarruzunda devam etmesini isteyen Mustafa Kemal, Kurmay Başkanına Bigalı'da bıraktığı 72. ve 77. Alayların da Arıburnu doğrultusunda harekete geçecek bir şekilde her an hazır olmaları emrini vermişti.

Karaya çıkartılan ANZAK askerlerinin hedefine erişememesini, Türk Ordusu karşısında yenilmesini ve dolayısıyla donanma desteğindeki İngiliz birliklerinin kıyıda saplanıp kalmasını sağlayan Mustafa Kemal, bu başarısından dolayı İngiliz harp tarihi yazarları tarafından "deha sahibi", "kaderin veya mukadderatın adamı" olarak nitelendirilmiştir.

Başarısı Ödüllendiriliyor

Yaptığı başarılı taarruzlardan dolayı Mustafa Kemal'e Arıburnu Cephe Komutanlığı verildi. 27. Piyade Alayı da 19. Tümen'in emrine verilerek Arıburnu'ndaki düşmanın denize dökülmesi görevini üstlenen Mustafa Kemal, birbiri ardına karaya çıkartılan İtilaf birliklerine karşı kahramanca savunma yaptı. Kolordu seviyesindeki güçlü ANZAK birliği, dar kıyı kesiminde nefes alamayacak bir şekilde yığılıp kalmıştı. Mustafa Kemal komutanlığındaki Türk kuvvetleri sayıca kendisinden dokuz kat üstün düşman kuvvetlerine, derinlikte ilerleme şansı tanımamıştı. İlerleyen günlerde karşılıklı taarruzlarla devam eden savaşta kendi kuvvetlerinden çok üstün ve donanmanın ateş desteğine sahip İtilaf kuvvetlerini daracık bir bölgeye mahkûm eden Mustafa Kemal, bu sırada 3 Mayıs 1915'te Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya bir mektup yazdı. Bu mektupta, "vatanımızın savunmasında kalp ve vicdanları bizim kadar çırpınmayacağına şüphe olmayan başta Liman Von Sanders olmak üzere bütün Almanların fikirlerinin üstünlüğüne güvenilmemesi gerektiğini" bildiriyordu. Ateş altında, kıtaların hücum mesafesinde bulundukları bir sırada kaleme alınan

bu mektupta yine Enver Paşa'nın "genel durumun icaplarına göre bizzat sevk ve idarede bulunması" da talep ediliyordu.

Enver Paşa 11 Mayıs 1915 tarihinde bizzat cepheyi denetlemek için geldi. Yanında 3. Kolordu Komutanı Esat (Bülkat) Paşa vardı. Öğleden sonra Kemal Yeri'ndeki karargâhında Mustafa Kemal ile görüştü. Bütün subay ve erlere gösterdikleri cesaret ve fedakârlık nedeniyle takdir ve tebriklerini bildirdi. Bu gezi sonrasında Esat (Bülkat) Paşa da karargâhını buraya taşıdı. Cephe 3 bölgeye ayrıldı ve sağ kanadın kuzey bölgesi komutanlığı Mustafa Kemal'e verildi.

Enver Paşa'nın cepheyi ziyareti sonrasında Mustafa Kemal, Arıburnu cephesinde gösterdiği başarılardan dolayı birçok ödüle layık görülmüştür. Bunda, onun Almanlar ve Alman komutanlar hakkındaki itirazlarının önünü almak düşüncesi de vardı. Elbette alacağı ödüller onun Alman komutanlar hakkındaki düşüncesini değiştirmeyecekti. Öncelikle onun muharebeyi idare ettiği yere "Kemal Yeri", tümeninin düşmandan geri aldığı yere de "Cesaret Tepesi" adı verildi. Gümüş Muharebe İmtiyaz, Altın Liyakat Muharebe Madalyası ile taltif edildi. 23 Mayıs'ta, Alman Demirhaç ve Bulgaristan'ın St. Aleksandır nişanlarını aldı.

Mustafa Kemal, muharebelerde gösterdiği başarılardan dolayı bir hafta sonra da 1 Haziran 1915'te Albay (Miralay) rütbesine yükseltildi.

29 Haziran 1915'te Başkomutan Vekili Enver Paşa ile Şehzade Ömer Faruk Efendi ve İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Kemal Yeri'nde önce 3. Kolordu Karargâhı'nda Esat Paşa'yı, sonra da 19. Tümen Karargâhı'nda Mustafa Kemal'i ziyaret ettiler. Mustafa Kemal o gün akşam (29-30 Haziran 1915), düşmanın baskın şeklindeki taarruzu sonrasında Yükseksırt'a yönelik olarak bir karşı taarruz gerçekleştirdi. Takviye kuvvetlerinin yerinde ve zamanında kullanılamaması üzerine bu taarruz başarısız olmuş ve çok kayıp verilmişti. Bu olay, Enver Paşa ile Mustafa Kemal'in arasında bir tartışmaya neden olmuştur.

Cepheden Uzaklaştırılmak İsteniyor

19 Temmuz 1915'te Veliaht Yusuf İzzettin Bey cepheyi ziyaret etti. Veliaht, Harbiye Nezareti'nin de bilgisi dahilinde Mustafa Kemal'e, rütbesi Mirlivalığa (Tuğgeneral ile Tümgeneral arası bir rütbe) yükseltilerek ve ordu komutanı yetkisi verilerek Trablusgarp Komutanlığı görevini önerdi. Kabul edip etmeme arzusunu sordu. Trablusgarp'a büyük önem veren ve kardeşi Nuri (Killigil) Paşa'yı oraya göndermiş olan Enver Paşa, Mustafa Kemal'in eleştirilerinden ve Almanlarla ilişkilerde onun yarattığı sorunlardan kurtulmak istiyordu. Mustafa Kemal bu teklife, düşüneceğini ve İstanbul'a geldiğinde bizzat görüşeceğini söyleyerek cevap verdi. Fakat bir hafta sonra bu kez Alman Genelkurmay Başkanı von Falkenhayn, Mustafa Kemal'i karargâhta (İstanbul) görevlendirip onun yerine Alman Albay Losso W. Goltz'u atamak istedi. Bu durum, Türk Alman yüksek komuta heyetinin onu Gelibolu'dan uzaklaştırmak istediklerini açık bir şekilde gösteriyordu.

Mustafa Kemal bu öneriyi de şiddetle reddetti. Gerekirse istifa edeceğini bildirdi. Bu kararlı tutum karşısında Falkenhayn önerisinden vazgeçmek zorunda kaldı.

Bu arada 3. Kolordu Komutanı ve Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa'nın terfi etmesi nedeniyle boşalan 3. Kolordu Komutanlığı'na 28 Temmuz 1915 tarihinde Albay Mustafa Kemal tayin edildi.

Mehmet Çavuş'un "Mehmetçik"e Dönüşümü

Seddülbahir muharebelerinde Mehmet adında bir çavuş, tüfeği kilitlenince eline bir büyük kaya parçası alarak ateş etmekte olan karşısındaki İngiliz denizcisine saldırmış, böylece hem kendisini hem de yanındaki erleri kurtarmıştı. Olayı haber alan Mustafa Kemal, Mehmet Çavuş'u buldurmuş ve 1 Mart 1915'te Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na bir yazı yazarak bu kahraman çavuşa madalya verilmesini önermişti. Mehmet Çavuş'un canını yok sayarak gösterdiği cesaret ve

kahramanlık kamuoyunda da gururla ve övgüyle karşılanmış ve Türk askerleri, erleri artık "Mehmet", "Mehmetçik" diye anılır olmuştu. Böylece Mustafa Kemal "Mehmetçik" adının yaygınlaşmasını sağlamıştı.

Mustafa Kemal, o günlerde (17 Mayıs 1915) arkadaşı Madam Corinne'e yazdığı bir mektupta bu konuyu şu şekilde anlatmıştır:

"İki aydır buradayım ve Çanakkale Boğazı'nı Müttefiklerin ihraç (geçmek) teşebbüsünde bulunan donanmalarına ve kuvvetlerine karşı müdafaa ediyorum. Bu ana kadar aziz Corinne, hep başarılı oldum ve aynı yerde kalırsam ümit ediyorum ki daima da başarılı olacağım. Burada benim ismimin duyulmamasına hayret etmemeli, çünkü ben önemli bir muharebenin kahramanı olarak Mehmet Çavuş'a şeref kazandırmayı tercih ettim. Tabii şüphe etmezsiniz ki muharebeyi idare eden sizin dostunuzdu (bendim) ve savaş gecesi, savaşanların saflarında Mehmet Çavuş'u bulan da o idi (bendim)."

Anafartalar Grubu Komutanlığı

1915 yılının Ağustos ayı başlarına kadar Çanakkale cephesine genellikle sükûnet hâkim oldu. Türk birlikleri karşısında 3 aya yakın bir süredir ilerleme kaydedemeyen Müttefik Komutanlığı, Limni Adası'nda topladığı elli-altmış bin kişilik bir kuvvetle yeni bir çıkartma yapmaya karar vermişlerdi. Asıl amaçları, ana birlikleriyle Anafarta Limanı bölgesine çıkıp Tekke Tepe-Büyük Anafarta çizgisini ele geçirmek ve buradan Eceabat yönünde ilerleyerek Boğaz Türk tahkimatını düşürmekti. Bu planın başarıya ulaşabilmesi için Arıburnu ve Seddülbahir bölgesinde bulunan Türk kuvvetlerinin kontrol edilmesi gerekiyordu.

6-7 Ağustos'ta düşman 19. Tümen bölgesine taarruz etti. ANZAK birlikleri ve İngilizlerin sömürgesi Hindistan'dan getirdikleri Hint birlikleri, Mustafa Kemal'in savunma bölgesi olan Arıburnu kuzeyindeki Suvla Koyu'na yeni bir çıkarma gerçekleştirdiler. Bu çıkarma ile Conkbayırı bölgesi tehlikeye

girince Mustafa Kemal oraya Nuri Bey'i (Conker) 24. Alay ile gönderdi. Mustafa Kemal, "Conkbayırı'ndaki çatışmaların önem arz ettiğini, vaziyetin nazik olduğunu, burada muharebe kaybedilirse bir felaket karşısında kalmanın kaçınılmaz olduğunu" üstlerine bildirdi. Düşmanın ilerlemesi karşısında Ordu Komutanı Liman von Sanders, Bolayır bölgesindeki tümenlerin güneye inerek saldırıya geçmelerini emretti. Ancak Tümen Komutanı Albay Fevzi Çakmak, birliklerin yorgun olduğu gerekçesiyle zaman verilmesini talep edince onu görevden alıp yerine Mustafa Kemal'i getirmek istedi. Karar kendisine bildirildiğinde Mustafa Kemal, düşman karşısında başarılı olabilmek için Arıburnu kuzeyindeki bütün birliklerin kendi emrine verilmesi gerektiğini söyledi. Liman Paşa Ordu Kurmay Başkanı Kazım İnanç aracılığıyla, "böylesine geniş bir yetkinin fazla olup olmayacağını" sorunca, Mustafa Kemal, "Tam tersine, az gelir!" diye cevap verdi. Liman von Sanders Paşa bu öneriyi kabul etti ve bölgedeki 6 tümenin komutasını ona verdi. Böylece Mustafa Kemal, 8 Ağustos 1915'te Anafartalar Grubu Komutanlığı görevine getirildi.

Zinde birliklerle güçlenen İngiliz kuvvetleri ile Türk kuvvetleri arasında 9-10 Ağustos günlerinde şiddetli, kanlı çatışmalar oldu. Anafartalar bölgesinde cereyan eden süngü muharebelerinde, Türk kuvvetleri Mustafa Kemal'in komutanlığında İngiliz donanma ve kara topçularının yoğun ateşleri altında düşmanı geri attı. Mehmetçik vatanı ve istiklalini korumak için var gücüyle savaşıyor, destan yazıyordu.

İngilizler, İngiliz Generali Hamilton'un ifadesiyle, "iyi komuta edilen ve cesaretle savaşan Türk Ordusu'na" karşı savaşıyorlardı. Yeni birlikler talep ettiler. Nihayet 21 Ağustos 1915'te öğleden sonra son bir atılış daha yaptılar. Topçu ateşi ile başlayan İngiliz taarruzu, Türk topçuların karşı ateşi ve süngü hücumu ile söndürüldü. Düşmanın amacı; Kayacık Ağılı, İsmailoğlu ve Yusufçuk tepelerini ele geçirerek Türk savunma hatlarını yarmaktı. Bu hat üzerinde doğuya ilerleyeceklerdi. Türk kuvvetleri büyük bir azim ve inatla taarruz eden düşmana

büyük bir cesaret ve fedakârlıkla karşı koydu. Göğüs göğüse, süngü süngüye yapılan muharebelerde taarruz durdurularak İngilizlerin seçme birlikleri karşısında "insanüstü" bir kudret gösteren Türk kuvvetleri bir defa daha İstanbul'u, cihan devletinin başkentini kurtarmıştı.

Anafartalar Grubu muharebeleri 90-100.000 kişilik düşman ordusunun mağlubiyeti ile ve İngilizlerin yarımada üzerindeki emellerinin sonlandırılmasıyla sonuçlanmıştı. Dönemin küresel gücü, "yenilmez armada"nın sahibi İngilizler, Gelibolu'ya saplanıp kalmışlardı. Bu tarihten sonra muharebeler karşılıklı siper muharebelerine dönüştü.

Allah Onu Koruyor: Bir Saatin Hikâyesi

9 Ağustos 1915 günü İngiliz birliklerinin olanca güçleriyle Conkbayırı'nda karadan ve denizden saldırdıklarında Türk birlikleri "cehennemi ateşler içinde" kahramanca direnerek savaşmışlardı. İngilizlerin o gün attıkları obüs ve sahra top mermisi en az 15.000 civarındaydı. Bu sırada Albay Mustafa Kemal, Conkbayırı'nda karşı taarruza karar vermiş ve birliklerine örnek olmak ve aynı zamanda kırbacıyla hücum işareti vermek için en ön safa geçmişti. Taarruz amacına ulaşmıştı fakat kendisi de büyük bir yaralanma tehlikesi atlatmıştı. Muharebeyi yönetirken birdenbire sağ yanında ceketin üst yakasına doğru bir kurşun deliği gördü. Yanında bulunan, çocukluk arkadaşı Nuri (Conker) Bey, "Efendim vuruldunuz!" diyerek kendisini uyardı. Eliyle onun ağzını kapattı. Savaşmakta olan askerlerinin morallerinin bozulmaması için yaralandığının duyulmamasını istemişti. Sonunda, bir şarapnel parçasının cebine rastladığı ancak cebindeki saati parçaladığı anlaşıldı. Kendisi yaralanmamıştı. Bir saat, "bugünün Anafartalar Kahramanı'nı, yarının Atatürk'ünü" korumuş, Türk milletine bağışlamıştı.

Saatsiz kalınca Nuri (Conker) Bey ona Zenith marka bir kol saati verdi. Daha sonra bu olayı öğrenen Liman von Sanders, Mustafa Kemal'in parçalanmış saatini ondan alarak yerine aile armalarının işli olduğu L. Z. Markalı kendi saatini ona verdi.

Mustafa Kemal'in parçalanan saati bugün Almanya'da Liman von Sanders'in Soudus Aile Müzesi'nde, Liman Paşa'nın verdiği altın saat ise Anıtkabir Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi'nde bulunmaktadır.

Bu onun savaş meydanlarında atlattığı ne ilk ne de son tehlikeli yaralanma idi. Yaşanan bu olayı anılarında şu şekilde anlatmıştır: "Conkbayırı Tepesi askerlerimizin eline geçtikten sonra düşman karadan ve denizden yönlendirdiği seri ve yoğun topçu ateşiyle Conkbayırı'nı cehenneme çevirmişti.

Gökyüzünden şarapnel, demir parçaları yağmuru yağıyordu. Büyük çaplı deniz toplarının tam isabetli daneleri yerin içine girdikten sonra patlıyor, yanımızda, kenarımızda büyük lağımlar (çukurlar) açıyordu. Bütün Conkbayırı yoğun dumanlar ve ateşler içinde kaldı. Herkes müvekkilane akıbete muntazır duruyordu (tevekkül içinde sonucu bekler, gözler durumdaydı). Etrafımız şüheda (şehitler) ve mecruhîn (yaralılar) ile doldu.

Muharebe meydanında gelişen durumu izlerken bir şarapnel parçası göğsümün sağ tarafına çarptı. Cebimde bulunan saati parça parça etti. Vücuduma nüfuz edemedi (giremedi). Yalnız derince bir kan lekesi bıraktı. Bu saat enkazını bilahare (sonradan), bugünün hatırası olmak üzere, Liman Paşa'ya verdim. O da aile asalet armasını içeren, kendi saatini bana verdi."

Mustafa Kemal Cepheden Ayrılıyor

Mustafa Kemal 29 Ağustos 1915'te Anafartalar Grubu Komutanlığı üzerinde kalmak şartıyla 16. Kolordu Komutanlığı'na atandı. Liman von Sanders sık sık Mustafa Kemal'in karargâhını ziyaret ediyor, bir tür denetlemelerini sürdürüyordu. Türk birliklerine arkası arkasına Alman subaylar atanıyordu. Bu durum ilişkilerin bozulmasına yol açmıştı. Aynı günlerde Mustafa Kemal sıtmaya yakalanmış ve hasta düşmüştü. Bu sırada Başkomutan Vekili Enver Paşa, Cokbayırı'na gelerek siperleri gezmiş ve birlikleri denetlemişti. Enver Paşa'nın Anafartalar Grubu Karargâhı'nı ziyaret etmemesi Mustafa Kemal ile ilişkilerini iyice gerginleştirdi. Buna büyük tepki gösteren Mustafa

Kemal 27 Eylül'de Ordu Komutanı Liman von Sanders'e Grup Komutanlığı'ndan istifa ettiğini bildirdi. Liman Paşa, Mustafa Kemal'i ikna edemeyince talebini Harbiye Nezareti'ne göndermek zorunda kaldı. 30 Eylül 1915 tarihli yazısında Mustafa Kemal'in istifasının kabul edilmemesini isteyen Liman Paşa, onun hakkında şu övücü değerlendirmeleri yapmıştı:

"Mustafa Kemal Bey'i vatanın bu büyük savaşta hizmetlerine mutlak surette muhtaç olduğu, çok müstesna kabiliyetli, yetkili ve cesur bir subay olarak tanıdım ve takdir ettim.

Albay Mustafa Kemal Bey, 5 ay önceki ilk karaya çıkış harekâtından beri 19. Tümen'in başında parlak şekilde savaşmış ve İngilizlerin Anafarta kanadında son büyük çıkarma harekâtları sırasında müşkül bir anda komutayı üzerine almak zorunda kalmıştır. Çünkü bu hususta görevlendirilmiş olan 16. Kolordu Komutanı (Fevzi Çakmak), 7. ve 12. Tümenlerle harekete geçmesi yolunda verilen mükerrer emri yerine getirmemiştir.

Albay Mustafa Kemal Bey, burada da görevini büyük bir cesaretle iyi ve açık tertibat alarak ifa etmiştir. Öyle ki, kendisine (vazifem icabı olarak) takdirimi ve şükranlarımı tekrar ifade etmek isterim."

Liman von Sanders'in bu teklifine uyan Enver Paşa, Mustafa Kemal'e bir telgraf göndererek "cepheyi ziyaretinde vakit bulamadığı için onun karargâhına gelemediğini" belirtmiş ve hastalığı için de "geçmiş olsun" dileğinde bulunarak "İnşallah yakında tamamen sağlığınıza kavuşur ve bugüne kadar olduğu gibi komuta ettiğiniz birliklerin başında başarıyla vazife ifa edersiniz!" demişti. Bu gönül almanın ötesinde bir çeşit özür dilemeydi.

Mustafa Kemal bütün bu gelişmelerin üzerine istifa etmede direnmemiş ancak başka bir göreve atanması yolunda girişimlerde bulunmuştur. O, 4 Ekim 1915'te Bulgaristan'a yardım için gönderilecek ordunun komutanlığını istedi. Fakat Başkomutanlık, yani Enver Paşa, kendisine o görev yerine Irak Ordusu Komutanlığı görevini önerdi. Mustafa Kemal bu görevi kabul etmesi için kendisine Bağdat ve Basra Valilikleri ile Irak Genel

Komutanlığı unvanının da verilmesini, bir üst rütbeye terfi ettirilmesi ve istediği kişileri yanına almasına izin verilmesi gibi bazı taleplerde bulundu. Başkomutanlık bu talepleri kabul etmedi. Irak Ordusu Komutanlığı'na Alman Goltz Paşa atandı.

Bu girişimlerden sonuç alamayan Mustafa Kemal, Anafartalar'dan ayrılmaya karar verdi. Gerekirse emekli olmayı bile düşünmeye başlamıştı. Enver Paşa'nın telgrafına ve 31 Ekim 1915'te Anafartalar Karargâhı'nı ziyaret etmesine rağmen alınacak askerî önlemler konusunda Liman Paşa ile olan görüş ayrılıkları giderek artınca Mustafa Kemal görülmedik ve beklenmedik bir biçimde yerine Fevzi Çakmak'ı bırakarak Anafartalar Grubu Komutanlığı'ndan ayrıldı ve İstanbul'a döndü (10 Aralık 1915). Kendisi "sağlık nedenlerini" gerekçe olarak göstermiş olsa da esas sebep Liman Paşa ile olan anlaşmazlığı idi.

Mustafa Kemal'in Çanakkale'den ayrılmasından 9 gün sonra 19 Aralık 1915'te aylardır sürdürdükleri siper savaşlarından bir sonuç alamayan düşman birlikleri de Gelibolu Yarımadası'ndan çekildiler. Böylece 19 Şubat'ta başlayan Çanakkale Savaşları 8,5 ay sonra başkent İstanbul'u alarak Osmanlı Devleti'ni savaş dışında bırakmak isteyen İngiliz ve Fransızların başarısızlığı ile sonuçlandı. Emperyalizm Türk milletinin dillere destan olan büyük mücadelesi ile yenildi. Türk milleti tüm dünyaya emperyalizmin yenilebileceğini gösterdi.

Mehmetçik ve komutanları inançlarının motivasyonu ile olmazı olura çevirmişlerdi. Kendilerinden kat kat üstün imkânlara ve silah sistemlerine sahip olan düşman yenilmişti. Mehmetçik vatan ve istiklal savunmasında, ilâ-yı Kelimetullah yolunda tüm dünyaya örnek olacak bir başarıya imza atmıştı. Bundan dolayı İstiklal Şairimiz Mehmet Akif Ersoy sonradan Mehmetçiğin bu destansı mücadelesini anlattığı "Çanakkale Şehitlerine" şiirinde;

"Ne büyüksün ki, kanın kurtarıyor Tevhidi,
Bedrin arslanları, ancak bu kadar şanlı idi." diyecektir.

"Anafartalar Kahramanı"

Mustafa Kemal, Çanakkale'de gösterdiği üstün başarılardan dolayı gerek yurt içinde gerekse yurt dışında büyük bir ün yapmıştır. Çanakkale Muharebeleri sonrasında o artık "Anafartalar Kahramanı"dır, "İstanbul'u Kurtaran Komutan"dır.

O İstanbul'da iken harbin gidişi, Almanların Türkiye hakkındaki emelleri, memleketin içinde bulunduğu durum hakkında yetkilileri uyarmak ve geleceğe ilişkin düşüncelerini anlatmak amacıyla bazı devlet adamlarıyla görüşmeler yaptı. Bunlardan birisi de dönemin Dışişleri Bakanı (Hariciye Nazırı) idi. Anlaşılıyordu ki devleti yönetenler gerçeklerin ne yazık ki hâlâ farkında değillerdi.

Onun Enver Paşa ve İttihatçı yöneticilerle anlaşmazlığı ve Alman politikaları hakkındaki eleştirileri devlet ve dönemin iktidarı açısından Çanakkale'deki başarılarının gölgelenmesi sonucunu doğurmuştu. Mustafa Kemal'in savaşın en zor zamanlarında komutanlığı ve liderliği ile gerçekleştirdiği cephenin, dolayısı ile İstanbul'un kaderini değiştiren başarıları kamuoyuna gerektiği gibi yansıtılmamıştı. Müttefiklerin Gelibolu Yarımadası'ndan çekilmeleri üzerine Çanakkale Savaşları'na ilişkin düzenlenen anma ve ödül törenlerinde Mustafa Kemal'in adı hiç anılmayacak, o hep ödül verilenlerin dışında tutulacaktır. Adeta Anafartalar Kahramanı cezalandırılacaktır. Çanakkale'de elde edilen başarı nedeniyle Sultan Reşat'a "Gazi" unvanının verilmesi için düzenlenen törende, birçok alaya madalya takılırken Mustafa Kemal'in adı bile anılmayacaktır.

Birinci Dünya Harbi sırasında asker-sivil iş birliği ile çıkarılan, Harbiye Nezareti destekli Harp Mecmuası isimli bir dergi bulunmaktadır. Sadece bu derginin 1915 yılına ait 2 ve 4. sayılarında Albay Mustafa Kemal'e yer verilmiştir. Derginin 4. Sayısı'nda Mustafa Kemal'in Çanakkale Kireç Tepe'de mermi kovanlarından yapılmış bir anıtın önünde çekilmiş fotoğrafı, tam sayfa olarak yayınlanmış ve altına şunlar yazılmıştır:

"Büyüklüğüne söz bulunamayan

Bir levha-i Şehamet (Akılla yaratılan bir yiğitlik levhası)"

Bu cümle çok önemlidir. Daha o dönemde, Atatürk'ün kahramanlığı, yiğitliği ve bunun akılla yaratıldığı ile büyüklüğü teslim edilmiş ve bu büyüklüğünü ifade için söz bulunamadığından yakınılmıştır. Bu sözler herkes için söylenmemiştir ve özellikle henüz albay rütbesindeki bir komutan için bu sözler çok büyüktür.

Harp Mecmuası'nın Aralık 1915 tarihli 2. Sayısı'nda ise Birinci Dünya Savaşı'nın genel değerlendirmesi yapılırken yine Atatürk'e yer verilmiş, bir resmi konmuştur. Resmin altına, "Anafartalar Grubu Kumandanı Miralay Mustafa Kemal" yazılmıştı.

Devlet ve dönemin yönetimi, Mustafa Kemal'in başarılarını görmezden geliyor ve onun kamuoyunda öne çıkmasını pek istemiyordu. Bütün bunlara rağmen hükûmet dışı basın ona ilgi gösterecek, halk ona hak ettiği ödülü verecek ve "Anafartalar Kahramanı" olarak bağrına basacaktır. Aslında bütün engellemelere ve görmezden gelmelere rağmen onun başarıları daha o dönemde çokça konuşulmuştur. Bazı örnekleri tarih sırasına göre şöyle sıralamak mümkündür:

Mehmet Emin Yurdakul, Eylül 1915'te, yani muharebeler henüz bitmemiş iken "Tan Sesleri" isimli bir şiir kitabı yayımlar. Bu kitapta "Ordunun Destanı" adlı ve 15 Eylül 1915 tarihini taşıyan uzun manzumedeki ilk dörtlük şudur:

"Ey bugüne şahit olan Sarphisarlar
Ey kahraman Mehmet Çavuş Siperleri
Ey Mustafa Kemal'lerin aziz yeri
Ey toprağı kanlı dağlar, yanık yerler."

Muharebeler sırasında bile yerli ve yabancı basının Mustafa Kemal'e ilgisi yoğundur. 2. Anafartalar Zaferi'nden sonra bu ilgi daha çok artar ve devletin planlı heyetlerinin dışında Mustafa Kemal ile doğrudan görüşebilmek için 21 Ağustos'ta Polonyalı bir kadın gazeteci gelir ve 2. Anafartalar Zaferi'nin coşkusunu Mustafa Kemal'le birlikte yaşar. Aynı kadın gazeteci 24 Ağustos'ta tekrar gelir. 2 Eylül'de bir Alman gazeteci gelir. 8 Eylül'de Türkiye'nin ilk filmcisi Necati Bey gelir ve 3

gün çekimler yapar. 10 Eylül'de Tanin Gazetesi ve tarih yazarı Ekrem Bey, 21 Ekim'de Suriye yazar ve şairler heyeti gelir. Bu heyetten Uryanizade Ali Vahid, 1915'te yazdığı kitapçıkta, Mustafa Kemal'i ve Anafartalar'ı şöyle anlatır:

"... Anafartalar Grubu'na gitmek üzere sabah erken hareket olundu. O grupta bu heyet bir gün yaşadı ki dünyada anlatımı mümkün olmaz. Karşılama, iyi muamele, ağırlama, mihmandarlık olsa da Allah için bu kadar olur... Bu grubun kahramanı Mustafa Kemal Bey'e, bu büyük kumandana, bütün Müslümanlar ve müttefiklerimiz şükran borçludurlar. Anafartalar'ın en nazik bir zamanında Mustafa Kemal Bey'in aldığı tertibat ve tertip ettiği bir hücum sayesinde Boğaz büyük bir tehlikeden kurtulmuştur.

Heyet, bu büyük kişiye esasen gıyabında önceden gönül vermiş idi... (Görüştükten sonra) Mustafa Kemal Bey, heyeti büsbütün kendine tutkun kıldı."

Bu muharebelere katılmış bir subay olan ve 1915'te Çanakkale Muharebelerini anlatan "Ulu Cenk" isimli bir kitap yayımlamış bulunan H. Cemal, kitabında Mustafa Kemal için, "Anafartalar Muharebeleri Komutanı Mustafa Kemal Bey, yarınki Harbiye Nazırımız" başlığını atmıştı. Bu başlık altında, "Çanakkale'ye bir zafer heykeli dikmek şerefi ile Türkler şeref kazanacaklarsa o heykelin, Çanakkale'yi kurtaran Mustafa Kemal Bey olması lazımdır. Başkası olamaz. Bu hak kimseye verilemez." diyen H. Cemal, yazısının devamında şunları söylüyor:

"Türk askerini yalnız bu komutan, hiçbir vakit lüzumsuz yere harcamıyor. Gerek subaylar gerek erler Arıburnu siperlerinden söz ederken Mustafa Kemal'in adını hürmetle anıyorlar.

Bu zafer hatırası şerefine, bundan sonra Akdeniz'in gölgeli dalgaları arasında uzak yakın memleketlerden gelen bir gemi, boğazların, bu hilafetin anahtarı üzerinde sallanan Türk Bayrağı'nı görünce selam verecek, orada daima Türk askerini ve onun kahraman komutanı Mustafa Kemal'i hatırlayacaktır.

Mustafa Kemal için bugün Almanlar, gazeteleriyle bir övgü sütunu yazarlarsa yarın dünya, bu komutanın zafer destanlarını

söyleyecektir. Böyle komutanları takdir etmek, onlar adına heykel dikmek, yaşama hakkımızdaki nasibimizi müjdeler."

Tasviri Efkâr Gazetesi'nin 29 Ekim 1915 tarihli sayısının ilk sayfasında Mustafa Kemal'in bir resmi basılmış ve resim altına şunlar yazılmıştır:

"Çanakkale kara savaşlarında olağanüstü yararlılıkları görülen ve savunmadaki kudret ve becerisiyle gerçekten şan ve şeref kazanarak Boğazları ve Hilafet makamını kurtaran kumandanlarımızdan yaratılıştan yiğitlik, kahramanlık ve harikalar timsali Albay Mustafa Kemal Beyefendi."

Serveti Fünun Dergisi'nin 24 Aralık 1915 tarihli sayısının kapağı, Mustafa Kemal'in resmi ile süslenmiştir.

Özetle söyle diyebiliriz: Muharebeler sırasında o dönemin yazarları, çizerleri, ressam ve şairlerinin büyük bölümü başarılarından dolayı Mustafa Kemal ile tanışmak için cepheye gelmişler ve intibalarını halka aktarmışlardır. İşte bu aktarmaların sonunda Mustafa Kemal, halkın ağzında efsanevi kahraman olur.

Nitekim Mustafa Kemal'i Edirne'ye gelişinde halk bağrına basmıştır. İzninin bir bölümünde Sofya'ya giden Mustafa Kemal, burada bulunduğu sırada 11 Ocak 1916'da hava değişimi aldı. 27 Ocak 1916'da hava değişiminin bittiği gün Edirne'de bulunan 16. Kolordu'daki görevine başladı. 28 Ocak'ta Sultan Selim Camii'nde Cuma namazını kılan Mustafa Kemal, otomobil ile şehir dışına çıkmıştı. O gün, yollar halk ile dolmuş, bütün okullar özel yerlerini almış, şehir baştanbaşa donanmış, birçok zafer takı yapılmıştı. Arabacılar Caddesi'nde biri, "Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar Kahramanları", diğeri "Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Bey" yazılı iki büyük levha asılmıştı. Mustafa Kemal ve Kolordu'nun geçişini bütün şehir, heyecan ve sevinçle karşılamıştı. Çiçekler, buketler takdim ettiler. Alkışlar her türlü gösteriler, tezahürat her türlü düşüncenin üstündeydi.

Edirne'de yapılan bu tören, Mustafa Kemal'in Çanakkale'de kazandığı şöhretin halk arasında da yaygınlaştığını göstermekteydi.

Bu şöhretin yurt dışında, özellikle Almanlar arasında da yayıldığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal 15 Aralık 1917'de Veliaht Vahdettin ile Almanya'ya gitmişti. Bu seyahatte Alman İmparatoru ona "Siz 16. Kolordu Kumandanlığı'nı ve Anafartalar Zaferini kazanmış olan Mustafa Kemal değil misiniz?" diye hitap etmiştir. Bu olayı Mustafa Kemal şöyle anlatıyor:

"Büyük Alman karargâhının bulunduğu küçük bir kasabaya gelmiştik. Bizi İmparatorun karargâhının önüne dizilmiş heybetli bir Alman kıtası selamladığı sırada bizzat Kayzer giriş selamlığından karşılamaya iştirak ediyordu. Methalden büyücek bir hole geçtik. Orada İmparator, Hindenburg, Ludendorf ve bütün karargâh büyükleri Veliahtı ve onun yanında bulunanları kabul ediyordu. Kayzer, Veliahtla Naci Paşa vasıtası ile birkaç kelime konuştuktan sonra Vahidettin'e:

Yanınızda bulunanları İmparatora takdim etmeniz lâzımdır, denildi. Veliaht beni İmparatora takdim etti. Bir eli göğüs üzerinde düğmeleri arasına sokulmuş olan İmparator, öteki eliyle elimi tuttu ve çok yüksek sesle Almanca olarak:

-On Altıncı Kolordu... Anafarta... dedi. Hazır bulunanlar İmparator'un ihtarı üzerine bana döndü.

Ben Kayzer'in ne demek istediğini anladığım için biraz sıkıldım ve önüme baktım. İmparator benim için mahcup ve mütevazı halimden şüphelenerek, yanlış bir şey söylemiş olması ihtimalini düşünmüş olsa gerek ki bana sordu:

-Siz On Altıncı Kolordu Kumandanlığını ve Anafartalar'ı yapmış olan Mustafa Kemal değil misiniz?

Almanca sorulan suale Fransızca cevap verdim:

-Evet Ekselâns..."

Bütün bunlara rağmen "Anafartalar Kahramanı" olarak Mustafa Kemal'in adının yurt çapında duyulmasını Yeni Mecmua'nın Çanakkale Özel Sayısı'nda, Ruşen Eşref'in (Ünaydın) Anafartalar Komutanı Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı mülakat

(söyleşi) sağlamıştır. Çanakkale Muharebeleri'nden 3 yıl sonra (1918) gerçekleşen bu mülakat ile Mustafa Kemal'in adı artık Çanakkale ile anılır olmuştur. Bu mülakatın ardından Yeni Gün Gazetesi'nde bir yarışma düzenlenmiş, halka savaşın büyük komutanları sorulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın savaşın büyük komutanları arasında sayıldığı görülmektedir.

Mustafa Kemal'in Anafartalar'daki komutanlığı ve kazandığı başarıların komuta ettiği askerler ve halk tarafından nasıl övgü ve sevgi ile karşılandığının en somut delillerinden biri de 1917 yılında Urfa'da yaptırılan bir Anıt Çeşme olmuştur. Urfa Kaymakamı (Mutasarrıfı) Nusret Bey, halktan gelen istekler üzerine Çanakkale'de onun emrinde savaşırken şehit düşenler ya da gazi olarak evlerine dönenlerin anısına bir anıt-çeşme yaptırtmıştı. Vali Konağı önünde yükselen anıta "Çanakkale Şehitleri Abidesi" adı verilmişti. Anıt aynı zamanda bir çeşme olmasından ve Dörtyol kavşağında bulunmasından dolayı "Yol Gösteren Çeşmesi" olarak da anılıyordu. İki kattan oluşan ve 9 metre yüksekliğindeki anıtın ikinci katındaki sütunların başladığı bölümün dört cephesine, birer ok işareti ile o yönde hangi ülkeye veya kente gidileceğini gösteren yazılar kazınmıştı. Bu yollar, "Kafkas Yolu, Hindistan Yolu, Bağdat Yolu ve Mustafa Kemal Paşa Caddesi" idi. Böylece Urfa Anıt Çeşmesi ülkede Mustafa Kemal Atatürk'ün adını da taşıyan ilk anıt, kitabe olmuştu.

Bütün bunlardan şu sonucu çıkarıyoruz: Atatürk'ün Çanakkale Zaferi'ndeki payı çok büyüktür. Bu zaferin baş mimarı odur. Bu, bazılarının iddia ettikleri gibi sonradan uydurulmuş değildir. Anafartalar Kahramanlığı unvanı daha o zamanlar, kendisine teslim edilmiştir.

Askerliğe Dair Yeni Bir Eser Daha

Askerliğe dair düşüncelerini zaman zaman yazan ve kitap olarak yayımlayan Mustafa Kemal'in, Çanakkale Muharebeleri'nde edindiği tecrübeleri de yazarak yayımladığını görüyoruz: "Taktik Meselesinin Halli ve Emirlerin Yazılış Şekline

Dair Nasihatler" (Tabiye Meselesinin Halli ve Emirlerin Suret-i Tahririne Dair Nesayih) isimli kitabı 1916'da Edirne Sanayi Mektebi Matbaası'nda basılmıştır.

Mustafa Kemal eserde, taktik meseleleri çözerken nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiğini, hangi noktaların göz önünde tutulmasının önem arz ettiğini, emir verilirken nelere dikkat edilmesi gerektiğini özlü olarak ortaya koymaktadır.

-6-

O ARTIK TÜRK'ÜN SARI PAŞASI

Doğu Anadolu Cephesi'nde

16. Kolordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal, Sarıkamış yenilgisinden sonra Doğu Anadolu'daki savaşın Osmanlı Devleti aleyhine gelişmesi sonucu Kolordusu ile birlikte bölgeye gidecektir. Çanakkale Cephesi'nde yenilen İngilizler, Irak'ta Basra'ya çıkarma yapmış ve Irak'ın kuzeyine doğru ilerlemeye başlamışlar fakat bu ilerleyişleri durdurulmuş, İngiliz Generali Towhend Kutülammere'de yenilmiş ve esir edilmişti. Kanal Seferi'nde başarı sağlayamayan Cemal Paşa komutasındaki 4. Ordu ise Sina-Filistin Cephesi'nde tutunma çabasına girmişti.

Sarıkamış sonrası karşı saldırıya geçen Ruslar, 1916 Şubat ayında Erzurum'u işgal etmişlerdi. Rus ilerleyişini durdurmak için Ahmet İzzet Paşa'nın emir ve komuta ettiği 2. Ordu, Trakya'dan Van Gölü güneyine sevk edilmişti. İşte bu orduya bağlı olan Mustafa Kemal'in başında bulunduğu 16. Kolordu da Van Gölü'nün güneybatısındaki sağ kanatta görevlendirilmişti. Mustafa Kemal'in Kolordusu, 5. ve 8. Tümenlerden oluşuyor, Van Gölü ile Çapakçur arasındaki müfrezeler de onun emrine gireceklerdi.

Kolordusunun 11. ve 12. Tümenlerini Trakya'da bırakan Mustafa Kemal, 11 Mart 1916 tarihinde Edirne'den İstanbul'a hareket etti. İstanbul'da Beşiktaş Akaretler semtinde oturan

annesi ve kız kardeşinin yanında birkaç gün kalan Mustafa Kemal, 15 Mart'ta karargâhıyla birlikte trenle buradan Halep'e hareket etti. Pozantı'dan sonra otomobille Gülek İstasyonu'na geldiler. Adana'dan trenle Mamure'ye (Osmaniye), buradan otomobille Islahiye'ye hareket ettiler. 19 Mart'ta trenle Halep'e gelen Mustafa Kemal, karargâh heyetiyle Baron Oteli'ne indi. Halep'te bir gün kaldıktan sonra trenle Ceylanpınar'a, buradan da otomobille Mardin üzerinden Diyarbakır'a ulaştılar (27 Mart 1916).

Albay Mustafa Kemal, bu yolculuk sırasında 13 Mart 1916'da Anafartalar'daki yüksek hizmetlerinden dolayı iki sene seferi kıdem zammı ile ödüllendirilmişti. 1 Nisan 1916'da da "olağanüstü hizmetlerinden" dolayı bir sene kıdem zammı ile "Mirlivalığa" (Tuğgeneralliğe) yükseltildi.

İlk günlerde kolordunun yiyecek ve giyecek işleri ile uğraşan ve haberleşme aksaklıklarının giderilmesi, eksik personelin tamamlanması için tedbirler alan Mustafa Kemal, 16 Nisan'da Kolordu Karargâhı'nı Diyarbakır'ın kuzeydoğusundaki Silvan'da kurdu. Bölgedeki Türk birlikleri yeni bir düzene geçmeye çalışırken ilerleyişlerini sürdüren Ruslar, Ermeni çetelerinin de yardımıyla Erzincan ve Van'ı, arkasından Bitlis ve Muş'u işgal etmişlerdi. Bu nedenle 2. Ordu birlikleri işgal edilen yerleri geri alabilmek için Ağustos başında (3 Ağustos) karşı taarruza geçtiler. Bu sırada Mustafa Kemal, Kolordusunu Muş'a sevk ederek burayı kurtardı (7 Ağustos 1916). Arkasından Bitlis'i de Rus işgalinden kurtararak (8 Ağustos 1916) Van Gölü'ne doğru ilerlemeye devam etti.

Bu sırada Çapakçur Boğazı'nı Ruslara karşı savunan Albay Ali Fuat (Cebesoy)'ın güç durumda olduğu haberini alan Mustafa Kemal Paşa, Ordu Komutanı'nın iznini beklemeden bir tümeniyle onun yardımına koştu. Düşmanın saldırısını durdurup arkadaşını kurtardı. Ali Fuat'la kucaklaştıklarında ona, "Allah'a şükürler olsun seni kurtardım!" diyecektir.

Rus ilerleyişinin durdurulması ve Muş ile Bitlis'in işgalden kurtarılması şüphesiz küçümsenemeyecek bir başarıydı.

Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'ya "Altın Kılıçlı İmtiyaz Madalyası" verildi.

16. Kolordu Komutanı olduğu bu sırada Mustafa Kemal Paşa bölgede, özellikle aşiretlerle ve kanaat önderleri ile önemli dostluklar ve arkadaşlıklar kurmuştur. Bu dostluklar, Millî Mücadele yıllarında birçok sorunun çözülmesine katkı sağlayacaktır.

Cephede Tutulan Notlar

Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevi sırasında kendi tuttuğu notlar ile Kurmay Başkanı İzzettin Çalışlar'ın notlarından onun neler yaptığını ve ileriye dönük düşüncelerinin neler olduğunu da öğrenebiliyoruz. Öncelikle, "hastalık" derecesinde okumaya tutkulu olan Mustafa Kemal'in burada da cephe şartlarında okumaya devam ettiği görülmektedir: Alphonse Daudet'in "Sapho-moeurs Parisiennes" (Safo-Paris Âdetleri) isimli romanını, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin "Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?" isimli kitabını ve Namık Kemal'in "Makalât-ı Siyasiye" (Siyasi Makaleler) isimli eserini okuyup bitirmiştir. Namık Kemal'in "Mebadi-i Felsefe" (Felsefeye Giriş) adlı eserini okumaya başladığını not etmiştir.

Yetim ve öksüz çocuklarla ilgilendiğini, bazı çocukları evlat edinerek yetiştirilmek üzere annesi Zübeyde Hanım'ın yanına gönderdiğini biliyoruz. Paşa, 16 Kasım 1916'da Bitlis'te hastaneleri teftiş ediyordu. Yolda 12 yaşında Ömer adında öksüz bir çocuğa rastladı. Onu yanına aldı. Bu duyulunca yanına 3 tane daha anası babası ölmüş kimsesiz çocuk getirdiler. Bunlardan İhsan'ı da yanına aldı. Annesine gönderdi. Diğer çocuklara da para vererek yardım ettiğini biliyoruz. Yine bu kapsamda Abdürrahim'i de (Tunçak) zikretmek lazımdır. 1908 Van doğumlu olan Abdürrahim, 1913'te annesini kaybetmiş öksüz kalmıştı. Doğu Cephesi görevi sırasında zor durumda gördüğü 8 yaşındaki Abdürrahim'i de alarak annesi Zübeyde Hanım'ın yanına göndermiştir.

Gerek kendisinin gerekse İzzettin Çalışlar'ın günlük notlarından, fırsat buldukça yakınlarıyla yaptığı akşam konuşmalarında

Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğü veya hayal ettiği "yeni Türkiye" için önemli ipuçları verdiği görülmektedir. Mesela, 22 Kasım 1916 akşamı Kurmay Başkanı Çalışlar ile yaptıkları sohbete ilişkin notlara bakıldığında toplumsal hayat ve kadının toplumsal hayattaki rolü üzerine yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır. Sohbette; kadınların toplumsal hayata etkileri, kadınların erkeklerin tavırları ve işlerinde etkili oldukları, erkek hayatında etken ve teşvik edici olan kadınların, ilmen ve irfanen (kültürel bakımdan) yüksek olmaları gerektiği, kadınların iyi anne olmaları ve iyi evlat yetiştirmelerinin buna bağlı olduğu, bunun için kadınların seyahat yapmaları ve memleketi gezmelerinin, görmelerinin hakları olduğu, kadınların hayatı erkeklerle birlikte yaşamalarının önemli olduğu, okumaları ve medeni ilerleyişi görmeleri, anlamaları gerektiği konuşulmuştur. Konuşmada kadının örtünmesi konusunun da ele alındığı notlardan anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın "kadın konusu"nu savaş sonrası tedavi için gideceği Avusturya/Karslbad'da ve Erzurum Kongresi sırasında da dile getirdiği bilinmektedir. Süreç içinde olgunlaşan konuyla ilgili düşüncelerini yeni devletin kuruluşundan itibaren hayata geçireceğini biliyoruz.

Mustafa Kemal Ordu Komutanı Oluyor

Ruslar, Ağustos ayında yeniden saldırıya geçerek Muş'u ikinci defa işgal ettiler. Bunun üzerine Mustafa Kemal karargâhını yeniden Diyarbakır Silvan'a nakletti. Bu arada Enver Paşa, kendisini Makedonya'daki Bulgaristan Ordusu Komutanlığı'na atamak istedi ise de Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal'in gitmesini istemedi. Atama gerçekleşmedi.

Ahmet İzzet Paşa'nın izinli olarak İstanbul'a gitmesi üzerine 12 Aralık 1916 tarihinde, karargâhı Diyarbakır'ın Palu Kazası'na bağlı Sekerat Bucağı'nda bulunan 2. Ordu Komutanlığı'na vekâleten Mustafa Kemal Paşa getirildi. 16 Aralık günü Ordu Karargâhı'na gelen Mustafa Kemal Paşa, burada Ordu'nun Kurmay Başkanı olan Albay İsmet (İnönü) ile tanışacaktır.

Yıllarca sürecek birliktelik işte bu görev sırasında başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu vekâleti sırasında Albay İsmet Bey'in 4. Kolordu Komutanlığı'na atanmasını sağlamıştır.

Kış aylarının gelmesi ile savaş bir durgunluk dönemine girince Mustafa Kemal, Gelibolu Muharebeleri'ne ait raporunu yazmaya başladı.

Mustafa Kemal Paşa'ya buradaki başarılı hizmetlerinden dolayı ödül olarak 24 Aralık 1916'da bir sene seferi kıdem zammı verildi. Yine burada iken "İkinci Rütbeden Osmanî Nişanı" aldı.

Hicaz Kuvve-yi Seferiye Komutanlığı

Aynı günlerde Hicaz bölgesinde önemli gelişmeler olmaktaydı. İngilizlerle anlaşan Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış ve kendi krallığını ilan etmişti. Medine Muhafızı olan Fahrettin Paşa'nın (Türkkan) kuvvetlerinin bu ayaklanmayı bastırmakta yetersiz kalacağı görülmektedir. Fahrettin Paşa, 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'dan takviye kuvvet istemiştir. Başkomutan Vekili Enver Paşa, Fahrettin Paşa'nın kuvvetleri gerektiği gibi kullanamadığı ve kuvvet israfında bulunduğu düşüncesindedir. Cemal Paşa'dan, "Fahrettin Paşa'nın kendisinden daha nitelikli bir komutanla değiştirilmesini" ister. Bu öneriyi kabul eden Cemal Paşa, Fahrettin Paşa'nın yerine Albay İsmet'i (İnönü) önerir. Yeni kolordu komutanlığına atanmış olan Albay İsmet Bey'in bu göreve getirilmesinin erken olacağını düşünen Enver Paşa, onun yerine Trablusgarp ve Çanakkale'de büyük başarılara imza atan 2. Ordu Komutan Vekili Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmesini ister. Nitekim Enver Paşa, Cemal Paşa'ya gönderdiği 15 Şubat 1917 tarihli mesajında, Mustafa Kemal'den "İtalya Harbi esnasında Bingazi'de bulunarak Arapları pekiyi idare etmiş olan komutan" diye övgüyle söz eder.

Mustafa Kemal 16 Şubat 1917'de Hicaz Kuvve-yi Seferiye Komutanlığı'na (Hicaz Seferi Kuvvetleri Komutanlığı) atandı. Bu görevde ordu komutanı yetkilerine sahip olacak, fakat 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın emrinde bulunacaktı.

Yeni görevine katılmak için hemen hazırlıklara başlayan Mustafa Kemal Paşa, birkaç gün içinde yola çıkar. Yanına Doktor Yarbay Hüseyin Bey'i, Personel (Zat İşleri) Şube Müdürü Yüzbaşı Rauf'u, Yaverleri Cevat Abbas (Gürer) ve Şükrü'yü aldı. Yolculuk; Silvan, Diyarbakır, Mardin'e karayolu ile Derbesiye İstasyonu'ndan itibaren de trenle gerçekleştirildi. Halep'e varıldı. Baran Oteli'ne yerleşti. Buradan da trenle Şam'a hareket eden Mustafa Kemal, istasyonda Vali Tahsin Bey ve 4. Ordu Komutanlık Karargâhı'na mensup subaylar tarafından karşılandı. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın kendisini karşılamaya gelmemesi Mustafa Kemal Paşa'nın canını sıktı. Zaten kendisine ordu komutanlığı yetkileri verilmesine rağmen 4. Ordu'nun emrine verilmesinden de memnun olmamıştı.

23 Şubat 1917'de Şam'a gelişi sonrasında Cemal Paşa ile görüşen Mustafa Kemal Paşa, Sina Cephesi'ndeki birlikleri denetledi. Bölgedeki incelemeleri sonucunda stratejik açıdan Hicaz'ın savunulması değil boşaltılması gerektiği görüşünü gerek Cemal Paşa'ya gerekse bir raporla Enver Paşa'ya bildirdi. Mustafa Kemal'e göre Hicaz bölgesi boşaltılmalı, buradaki kuvvetlerle Suriye Cephesi takviye edilmeliydi. Mustafa Kemal ile görüşen Cemal Paşa 24 Şubat'ta Başkomutanlık Vekâlet'ine "Medine'nin boşaltılması gerektiğini" bildirdi. 2 Mart 1917'de Şam'a gelen Enver Paşa, yapılan toplantı sonrasında "Medine'nin boşaltılması ve Hicaz'daki kuvvetlerin Filistin'de kullanılmak üzere geri çekilmesini" emretti. Fakat Sait Halim Paşa'nın istifasıyla Sadrazamlık görevini üstlenen Talat Paşa'nın Şam'da alınan Hicaz'daki birliklerin geri çekilmesi kararını onaylamaması bölgede olumsuz gelişmelere yol açacaktır.

Hicaz Kuvve-yi Seferiyesi Komutanlığı fiilen ortadan kalkınca 7 Mart 1917'de Mustafa Kemal yeniden 2. Ordu Komutanlığı'na vekâleten atandı. Çünkü aynı tarihte "Kafkas Orduları Grubu" kurulmuş ve komutanlığına da 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa atanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa 11 Mart'ta Mardin'e, 12 Mart'ta Diyarbakır'a geldi. Mustafa Kemal Paşa, 16 Mart 1917 tarihinde de 2. Ordu Komutanlığı'na asaleten atandı.

Bu tarihlerde Rusya içten içe kaynamaya başlamış, büyük gösteri ve grevler meydana gelmişti. Hükûmet kuvvetleri ile göstericiler arasında şiddetli çatışmalar oluyordu. Bütün bunların sonunda Rus Çarı 2. Nikola tahttan indirilerek geçici bir hükûmet kurulacak ve Bolşevikler Rusya'da yönetimi ele geçireceklerdi. Türk-Rus Cephesi'nde Rus askerleri beyaz bayraklar açarak savaşmak istemediklerini belirtiyorlardı. Rusya'daki bu dalgalanmalar savaşın sonuçları bakımından Türklerin lehine bir gelişme olacaktı.

7 Ağustos 1916'da Mustafa Kemal Paşa tarafından kurtarılmış olan ve fakat 25 Ağustos 1916'da tekrar Rusların eline geçen Muş, 30 Nisan 1917'de Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı kuvvetler tarafından ikinci defa Rus işgalinden kurtarıldı. Bölgede asayişin sağlanması için gerekli önlemler alındı.

Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır içinde imar faaliyetlerine girişmiş, şehrin yollarının düzeltilmesi, genişletilmesi ve şehrin suyunun halka daha temiz bir şekilde sunulması için gerekli çalışmalara başlamıştı. Paşa, bölgedeki yetim çocukların himayesini de üstlenmişti.

Halep Toplantısı ve 7. Ordu Komutanlığı

Rus Ordusu'ndaki dağılmadan dolayı sükûnete giren Doğu Cephesi'nde, Mustafa Kemal Paşa birliklerini teftiş ile meşgul olduğu bir sırada Irak ve Suriye-Filistin Cephelerinde yeni ve önemli gelişmeler oluyordu. Burada İngilizlerin yeni saldırı hazırlıklarında oldukları öğrenilince Başkomutan Vekili Enver Paşa, Halep'te bir toplantı düzenledi. İngilizlere karşı alınacak tedbirlerin görüşüleceği ve Ordu komutanlarının çağrıldığı toplantıya Mustafa Kemal Paşa da davet edildi. 15 Haziran'da Diyarbakır Sekerat'taki Ordu Karargâhı'ndan hareket eden Mustafa Kemal, aynı gün Elazığ'a geldi ve kendisini

karşılayan Ahmet İzzet Paşa ile birlikte 19 Haziran'da Halep'e doğru yola çıktılar.

24 Haziran'da Enver Paşa'nın başkanlığında Halep'te gerçekleştirilen toplantıda şu isimler vardı: Kafkas Orduları Grubu Komutanı Ahmet İzzet Paşa, 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa, 6. Ordu Komutanı Halil (Kut) Paşa, 2. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık Kurmay Başkanı Alman Boronsart, Harbiye Nezareti Müsteşarı Kamil, 3. Ordu adına Alman Goze. Toplantıda her ordu komutanı kendi birliklerinin durumunu anlattı. Osmanlı Genelkurmayı Bağdat'ı geri almaya karar vermişti. Buna göre İstanbul'da yeni kurulmakta olan 7. Ordu, Fırat Nehri boyunca ilerleyecek ve 6. Ordu ile iş birliği içinde Bağdat bölgesindeki İngiliz birliklerine taarruz edecekti.

Bu nedenle bölgedeki birlikler yeniden düzenlendi. Yapılacak harekâtın sorumluluğu Alman Genelkurmay Başkanı Mareşal Falkenhayn'a verildi. Bu amaçla "Yıldırım Orduları Grubu" oluşturuldu. Bölgedeki 4. Ordu ile 6. Ordu ve İstanbul'da yeni oluşturulacak 7. Ordu bu grubun bünyesinde Mareşal Falkenhayn'ın emrine verildi.

Yeni kurulan 7. Ordu'nun komutanlığı önce Vehip Paşa'ya önerilmiş, o kabul etmeyince de Almanca bilgisi de dikkate alınarak aynı öneri Mustafa Kemal Paşa'ya yapılmıştı. Onun Alman komutanların emrinde çalışmak istemediği, bunun yeni çatışmalar doğuracağı bilinmekteydi. Fakat o bambaşka bir düşünceyle görevi kabul etti. Niyetini Salih Bozok'a yazdığı mektupta, "7. Ordu Komutanlığı'nı kabul edeceğim. Fakat senin düşündüğün gibi Falkenhayn'ın komutası altındaki ordulardan birinde çalışmak için değil, bilakis onun yapmak istediklerine engel olmak için..." şekline açıklayacaktı.

Mustafa Kemal, 5 Temmuz 1917'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na bağlı olarak Halep'te oluşturulması kararlaştırılan 7. Ordu Komutanlığı'na atandı ve karargâhını oluşturmak üzere Enver Paşa tarafından İstanbul'a çağrıldı. Bu davete uyarak 10 Temmuz'da Diyarbakır'dan hareket eden Mustafa Kemal Paşa, Temmuz ortasında İstanbul'a geldi. Komutanı olduğu 7.

Ordu, 15. Kolordu (19. ve 20. Tümenlerden oluşuyordu) ile 3. Kolordu'dan (24, 50, 59. Tümenlerden oluşuyordu) meydana geliyordu. 7. Ordu birlikleri parça parça gelerek Temmuz ve Ağustos aylarında Halep'te toplandı.

Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mareşal Falkenhayn, Ağustos ayı ortalarında İstanbul'da Osmanlı komuta heyeti ile yaptığı toplantıda Irak yerine Filistin'e yerleşmekte olan İngiliz birlikleri üzerine taarruz edilmesini önerdi. Teklif kabul edildi. Böylelikle Yıldırım Orduları Grubu emrine Filistin Cephesi'ni tutan Alman Von Kress'in idaresindeki 8. Ordu, Halep'teki Mustafa Kemal'in yönetimindeki 7. Ordu ve Irak'ta Halil Paşa'nın yönetimindeki 6. Ordu girmiş oldu.

Türkleri ve Türkiye'yi tanımayan, üç yıldan beri Türkiye'de bulunan ve Türk Ordusu mensupları ile birlikte çalışmakta olan Alman subaylarını "Türkleşmiş" olmakla suçlayan hem onları hem de Türkleri küçümseyen Mareşal Falkenhayn'ın askerlik ve iç siyaset açısından takip ettiği usul, tavır ve hareket Mustafa Kemal Paşa ile çatışmasına neden oldu.

"İmzam Paralardan Daha Kıymetlidir"

İlk çatışma, bir güven bunalımı ile ortaya çıktı. Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordu Komutanı olarak İstanbul'dan Halep'e hareket edeceği günün gecesi Falkenhayn, karargâhında bulunan bir Türk kurmay subayı ve genç bir Alman subayı ile Beşiktaş Akaretler'deki eve küçük sandıklar içinde altınlar gönderdi. Mustafa Kemal, "altınların kendisine yanlış gönderildiğini, ordunun levazım reisine gönderilmesi gerektiğini" söyleyince Alman subay "O başka, bunlar size gönderildi." dedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Türk subaya "Paranın miktarını iyice öğren ve huzurunda alındığına dair bir tutanak yaz ve imza edeyim." dedi. Fakat Alman subay tutanağı kabul etmek istemedi. Mustafa Kemal; Alman subaya "Senedi al, Mareşal'e ver.", Türk subayına "Sen de paraları alması için levazım reisine haber gönder." dedi. Mustafa Kemal'in anılarında anlattığı bu olayın devamı şöyle gelişti:

Altın sandıkları ordunun levazım reisliğinde ve Paşa'nın verdiği senet de Falkenhayn'ın gizli dosyasında bir süre kaldı. 7. Ordu Komutanlığı'ndan istifa ederek döneceği sırada Komutanlığa Vekil olarak bıraktığı Ali Rıza (Sedes) Paşa'ya altın sandıklarını teslim etti. Karşılığında bir senet aldı. Yaverleri Cevat Abbas ile Salih'i (Bozok) de bu senetle Mareşal Falkenhayn'a gönderdi. "Bu senedi verin, benim senedimi alın gelin." dedi. Falkenhayn'ın karargâhında biraz zorluk çıkarsalar da yaverler Mareşal ile görüşüp Mustafa Kemal Paşa'nın talebini ilettiler. Fakat geri geldiklerinde "Falkenhayn'ın böyle bir para vermiş olduğunu hatırlamadığım, kendisinde Mustafa Kemal imzalı bir belge bulunmadığını, dolayısı ile Ali Rıza Paşa'nın imzalı belgesini kabul etmediğini" söylediler. Mustafa Kemal'in kişiliğini göstermesi bakımından çok önemli olan bu olayın gerisini Mustafa Kemal Paşa'dan dinleyelim:

"Tekrar yaverlerime dedim ki:

Şimdi size çok ciddi emrediyorum. İkiniz tekrar Falkenhayn'ın odasına gireceksiniz ve diyeceksiniz ki, verdiğiniz altınlar olduğu gibi saklıdır. Buna karşılık size senet verilmiştir, senet olmadığını iddia etmek, altınların varlığını ortadan kaldırmaz. Belgeyi kaybetmiş olabilirsiniz, o halde verdiğiniz altınları size iade edeceğiz. Aldığınıza dair siz bize belge veriniz. Ve diyeceksiniz ki, bizi buraya gönderen komutanın altın karşılığı menfaatleri hakkında müsamaha gösterecek insanlardan olmadığını çoktan öğrenmeliydiniz. Hala bunda tereddüdünüz varsa komutanımız bunu size ve kamuoyuna daha başka türlü dahi ispat edebilir. Paralarınız duruyor, fakat bu paralardan daha çok kıymetli Mustafa Kemal imzası sizde kalamaz. Ve olumlu sonuç almadıkça karşıma gelmeyeceksiniz.

Emir verdiğim arkadaşlar Grup Komutanı Falkenhayn'ı tanıyan arkadaşlar değildi; fakat beni çok iyi tanıyorlardı. Onun için bir saat sonra Falkenhayn'ın elinden benim imzamı taşıyan kâğıt parçasını alıp dönmüşlerdi. Kolayca tahmin etmek mümkündür ki, Mareşal Falkenhayn beni, belki benden başka

birçoklarını böyle sandıklarla altın vererek iğfal etmek (baştan çıkarmak, aldatmak, kandırmak, ayartmak) yolunda idi."

7. Ordu Komutanlığı'ndan İstifa Ediyor

7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ile Almanlar arasındaki çatışmalar her geçen gün artıyordu. Alman subayların bölgede Türk komutanlara haber vermeden Arap aşiretleri ile anlaşmalar yapması, bunun amaç ve iç politika bakımından yanlış olduğunu düşünen Mustafa Kemal'i kızdırdı. Mustafa Kemal Paşa bunun yanlış olduğunu hem Falkenhayn'a hem de Başkomutanlık Vekâleti'ne bir telgrafla konuyu bildirdi. Konunun Başkomutanlık Vekâleti'ne aktarılması işi Falkenhayn'ı rahatsız etti. Bunun hangi talimata dayandığını sordu. Mustafa Kemal cevabında, bunun haberleşme usullerine uygun olduğunu bildirdi.

Basit ve komutanlar arasında bir yerel anlaşmazlık gibi görülen bu konuda, tarafların yaklaşımı aslında derin bir çatışmaya işaret ediyordu. Hemen tamamı Almanya'da kurulmuş ve Almanlardan oluşan karargâhıyla Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nda bütün işlemler Almanca yapılıyordu. Hatta karargâhın Türkçe olan "Yıldırım" ismi yanında Almanca bir ismi de vardı. Karargâhta görevli bütün subaylar Alman üniformaları giyiyorlar, Alman rütbeleri takıyorlardı.

Türkiye'yi bir "sömürge ülkesi" gibi gören Mareşal Falkenhayn ve ekibine ülkenin geleceğinin teslim edilmesini doğru bulmayan Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1917'de Halep'ten Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya askerî ve siyasi içerikli bir rapor gönderdi. Her bakımdan çok önemli olan raporun birer suretini de Sadrazam Talat Paşa ile Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya iletti. 24 Eylül 1917'de bu rapora ek olarak ikinci bir rapor gönderdi. Uzun olduğu için buraya tamamını almayacağımız bu raporlar, bir değerlendirmeye göre adeta "Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yazılmış en önemli bir siyasetnamedir." Her satırı memleketin bir gerçeğini anlatan, medeni cesaretin, ileri

görüşlülüğün belgesi olan bu raporlar, bir anlamda askerî, siyasi, tarihi, ekonomik ve kültürel bir manifestodur.

Ordunun kötü yönetildiğini, savaşın sonuna dair anahtarların Türlerin elinde olmadığını vurgulayan, dolayısıyla geleceği Almanların ve Anlaşma (İtilaf) Devletleri'nin belirleyeceğini ima eden Mustafa Kemal Paşa, Almanlara karşı takınılan teslimiyetçi tavrın doğuracağı sakıncaları bütün açıklığı ile dile getiriyordu: Almanlarla birlikte kurtulsak bile ülkenin Almanların sömürgesi hâline geleceğini, bunun için ülkeyi yönetenlerin hiç değilse Bulgarlar kadar bağımsız ve kıskanç olmaları gerektiği, imparatorluğun içten içe çökmekte olduğu, ordunun ilk yıllara göre çok zayıf olduğu, asker sayısının beşte bire kadar düştüğü, Bağdat'ı geri almak gibi gerçekleşmeyecek olan taarruz planlarından vazgeçilerek devletin bütün gücüyle ülkeyi (Anadolu) savunmaya yönelmesi gerektiği açıklıkla anlatılmıştı.

Bütün cepheler hakkındaki sorunları sıralayan Mustafa Kemal, iki önemli öneri de getiriyordu: Batı'da, Trakya'da, muhtemel ciddi saldırılar beklemek; Suriye sınırında hazırlıklı olarak beklemek ve düşmanın asıl harekâtına başarı şansı vermemek. Filistin-Sina cephesinde kuvvetlerin tek elde toplanması, bu komutanlığın Almanlara verilmemesini, gerekirse kendisinin bu komutanlığı yapabileceğini bir kez daha vurgulamıştır. Mustafa Kemal, raporun sonunda çöküşü önleyebilmek için Osmanlı Devleti'ni yönetenlerin "askerlik" dışında almaları gerek tedbirleri de iki maddede sıralamıştır:

"a) İçeride hükümeti güçlendirmek lazımdır,

b) Ticari ve iktisadi işleri düzenlemek, hiç olmazsa rüşvet ve vurgunculuğu en aza, dayanılır bir duruma indirmek gerekir."

Başkomutan Vekili Enver Paşa, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mareşal Falkenhayn'ı görevden almayı ya da onun yetkilerini azaltmayı göze alamadığı için Mustafa Kemal Paşa'yı yatıştırmaya yöneldi. Fakat Mustafa Kemal Paşa yatışmayacak, eleştiri yapmaya ve öneriler sıralamaya devam edecek,

7. Ordu Komutanlığı'ndan ayrılmasının kabul edilmesini talep edecektir.

Enver Paşa onun ısrarları karşısında İstanbul'da bulunan Cemal Paşa'nın Halep'e dönmesini beklemesini önermiş, ardından bölge ile ilgili yeni bir düzenleme yapmıştır. Buna göre askerî yetkiler Mareşal Falkenhayn'da olacak, fakat bütün girişimler önceden Cemal Paşa'ya haber verilecekti. Bu düzenleme Mustafa Kemal'in Falkenhayn'a karşı sorumluluğu konusunda bir değişiklik meydana getirmiyordu. Bu nedenle Halep'e gelen Cemal Paşa ile görüşen Mustafa Kemal "Falkenhayn'ın Allah tarafından başımıza bela olsun diye" yaratılmış olduğunu öne sürmüş ve Alman Mareşal'in emrinde çalışmak istemediğini, istifayı düşündüğünü söylemiştir. Cemal Paşa ona hak vermiş "Enver Paşa'nın bölgeye beklenen ziyaretinden sonra kendisinin de istifa edeceği" sözünü vermiştir.

Halep'ten Ayrılış

Hem Sina Cephesi'nde bir taarruz planını uygun bulmayan hem de Falkenhayn ile çalışamayacağına karar veren Mustafa Kemal, Cemal Paşa ile bu görüşmesinden sonra fazla beklememiş ve 6 Ekim 1917'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mareşal Falkenhayn'a, 7 Ekim'de de Başkomutanlık Vekâleti'ne 7. Ordu Komutanlığı'ndan istifa ettiğini bildirmiştir.

Enver Paşa, 9 Ekim'de Mustafa Kemal'e verdiği cevapta 2. Ordu Komutanı Fevzi (Çakmak) Paşa ile karşılıklı yer değiştirmelerine karar verildiğini ve kararın padişahın onayına sunulduğunu bildirdi. Mustafa Kemal bunun üzerine istirahate ihtiyacı bulunduğunu söyleyerek İstanbul'a hareketine izin verilmesini talep etti. 7. Ordu'ya Ali Rıza (Sedes) Paşa'yı vekil bırakarak 2. Ordu Komutanı sıfatıyla izinli sayılan Mustafa Kemal Paşa, 11 Ekim 1917'de Halep'ten İstanbul'a hareket etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönüşü maddi durumundan dolayı sıkıntılı olmuştur. Çünkü ani gelişen bu durum karşısında tren bileti alacak para bulamamıştır. Bu yüzden çok sevdiği atlarını satmak zorunda kalacaktır. Onlara da

hemen alıcı bulunamamış, imdadına Cemal Paşa yetişmiştir. Satılacak atların karşılığında Mustafa Kemal'e 2.000 altın vererek onun dönüş masraflarını karşılamasını sağlamıştır. Daha sonra bu atlar toplam 5.000 altına satılınca aradaki farkı da Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiştir.

15 Ekim 1917'de bir ay süre ile izinli olarak İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Beşiktaş Akaretler'de bulunan annesi ile kız kardeşinin yanına değil, Pera Palas'a yerleşti. Bir süre burada bazı görüşmeler yaptığını biliyoruz. Anılarında bu günlerdeki psikolojisini şu sözlerle anlatmaktadır: "Artık her şeyin mahvolduğuna inanmış bir adam gibi üzüntü içerisinde düşünüyor; ancak mahvolan her şeyin tekrar kurtarılabileceğine inanan bir adam gibi avunmaktadır."

-7-

VAHİDEDDİN'LE ALMANYA SEYAHATİ VE KARLSBAD GÜNLERİ

Kayzer Sultan'ı Ülkesine Davet Ediyor

Alman İmparatoru Kayzer II. Wilhelm (Potsdam 1859 – Doorn / Hollanda 1941); ilk olarak tahta çıktıktan bir yıl sonra (21 Ekim 1889), ikinci olarak da İmparatoriçe (Prenses Augusta Viktoria) ile birlikte 1898'de gerçekleştirmiş olduğu ünlü "Doğu Seyahati" çerçevesinde 5 Ekim 1898'de Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmişti.

Bundan sonra gelişen iyi ilişkiler çerçevesinde 1909 yılı Eylül ayında 1, 2 ve 3. Orduların Müfettişliği görevlerini üstlenmiş bulunan Mahmut Şevket Paşa Almanya'yı ziyaret etmiş; iki yıl sonra, 1911 yılı Ağustos ayında Osmanlı Veliahtı Yusuf İzzeddin Efendi Almanya'dan yapılan "II. Wilhelm Askeri Manevraları"na katılmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikimiz olan Almanya'nın İmparatoru Kayzer II. Wilhelm savaşın sonlarına doğru Sultan Mehmet Reşat'ın davetlisi olarak 15 Ekim 1917'de üçüncü kez İstanbul'a gelmişti. Yaşlı padişah (73 yaşında ve hasta idi), konuğunu Sirkeci Garı'nda karşılamış; II. Wilhelm, Türk üniforması ve Türk kalpağı giyerek ziyaretlerini yapmıştı. Bu gezi

sırasında Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Sadrazam Talat Paşa İmparator'a eşlik etmişlerdi.

Çanakkale Savaş cephesinde de incelemelerde bulunan Kayzer Wilhelm II., dönüşünde Alman savaş cephelerini ziyaret etmek üzere Sultan Reşat'ı Alman Genel Karargâhı'na davet etmişti. II. Wilhelm'in üç kez Osmanlı Devleti'ni ziyareti, her ziyaretinde Osmanlı padişahını Almanya'ya davet edişi, Abdülhamid'in bazı nedenlerle bu davetlere katılamayışı, son kez artık davetin geri çevrilemeyeceği katılımı zorunlu hâle getirmişti. Ne var ki o tarihlerde Sultan Mehmed Reşat, 73 yaşındaydı. Sık sık rahatsızlanıyor, yürümekte güçlük çekiyordu. İstanbul Hükûmet'i, herhangi bir nedenle bu daveti geçiştirmek istemedi. Hükûmet sonunda kararını verdi. Padişahın yerine onu temsilen Veliaht Mehmet Vahideddin, bir heyetle Almanya'ya gidecekti. Heyet, Alman batı cephesini ileri hatlara kadar ziyaret edeceği için ordu adına tanınmış bir generalin bu heyete katılması uygun görüldü. Hükûmetin bu kararı, Sadrazam Talat Paşa tarafından bir nota ile İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne bildirildi. Heyetin, İstanbul'dan hareket günü 15 Aralık 1917 Cumartesi olarak belirlendi.

Sultan Abdülmecid'in oğlu Veliaht Vahideddin, on ay önce 15 Ekim 1916'da Avusturya-Macaristan Kralı Fransuva Jozef'in cenaze töreninde bulunmak üzere padişahı temsilen Viyana'ya gitmiş ve temsil görevini başarı ile yerine getirmişti. Bu kez de padişah adına Almanya'ya gidecekti. Veliaht'la birlikte Almanya'ya gidecek heyete ordu temsilcisi olarak Mustafa Kemal Paşa seçilmişti. Sonradan Vahideddin'in Başyaveri olacak olan Albay Naci (Eldeniz) de Askerî Danışman olarak heyette bulanacaktı. Vahideddin'in yanında eski Başmabeyinci (Protokol Müdürü) Lütfi Simavi Bey, Teşrifatçı İhsan Bey, Özel Doktor Reşat Bey bulunacaklar, böylece heyet tamamlanmış olacaktı.

Veliaht Vahidedin İle İlk Tanışma

Mustafa Kemal Paşa'nın Veliaht Vahideddin ile tanışması 13 Aralık 1917 günüdür. Bu tanışma Almanya seyahatinden iki gün önce Vahideddin'in Vaniköy'deki köşkünde gerçekleşmiştir.

Arkadaşı Rasim Ferit'in (Talay) anlattığına göre Mustafa Kemal Paşa Veliaht'la tanışmak için onun Vaniköy'deki köşküne gider. Beşiktaş'tan karşıya geçtikleri istimbotta Dr. Rasim Ferit (Talay) ile Yaveri Cevat Abbas (Gürer) vardır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu görüşmeden bir gün sonra seyahatten de bir gün önce 14 Aralık 1917 günü akşamı Yerebatan'daki Sadaret Evi'nde (Başbakanlık Konutu) Sadrazam Talat Paşa ile bir görüşme yaptığını da biliyoruz.

Seyahat Hazırlıkları ve Uğurlama

Almanya seyahati için gerekli hazırlıklar tamamlandı. Almanya'ya götürülecek hediyeler seçildi. Bunlar daha çok özel ambalajlı Türk sigaralarıydı. Veliaht, hareketinden bir gün önce, Sultan Mehmet Reşat'ı ziyaret ederek veda etti. Mustafa Kemal Paşa ve Albay Naci Bey, İstanbul'daki Almanya Büyükelçiliği'nden saraya gönderilen gezi programını bir kez daha gözden geçirdiler.

Heyet, Balkan Treni'ne bağlanacak olan özel bir vagonla, Sofya-Budapeşte-Viyana üzerinden Almanya'ya gitmek üzere 15 Aralık 1917 Cumartesi akşamı saat 18 sularında Sirkeci Garı'na geldi. Gar'da olağanüstü hazırlıklar vardı. Harbiye Nezareti'nden bir tören bölüğü, bir polis birliği ve bir bando Gar'da yerini almıştı. Veliaht'ı ve heyetini uğurlamak üzere Şehzade Abdülmecid Efendi, Şehzade Abdürrahim Efendi, Sadrazam Talat Paşa, Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, Ayan Reisi Refet Bey, Adliye Nazırı Halil Bey, Maliye Nazırı Cavit Bey, Tarım Nazırı Mustafa Şeref Bey, PTT Nazırı Haşim Bey Gar'a gelmişlerdi.

Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Kont Bresdorf ile Alman Murahhası General Lusof da heyeti uğurlayanlar arasındaydı.

Ayrıca trenin uğrayacağı güzergâhta bulunan ülkelerin büyükelçileri, Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Marki Palavicini ile Bulgaristan Büyükelçisi M. Kuluşef de gelenler arasındaydı.

Görkemli bir saray arabası ile Sirkeci Garı'na gelen Veliaht Vahideddin, Gar'da hazır bulunanların teker teker ellerini sıktı. Daha sonra bandonun eşlik ettiği askerî birliğin önünden geçerek selamladı. Bu selamlama töreninde Mustafa Kemal Paşa, askerî üniforması içinde Veliaht Vahideddin'in arkasından yürüyor ve onu Albay Naci Bey takip ediyordu. Saat tam 19.30'da vagona bindiler. Balkan Treni Sofya'ya doğru ilerlemeye başladı.

Vahideddin Paşa'yı Trende Yanına Çağırıyor

Mustafa Kemal Paşa trende Vahideddin'e yakın yatmayı, onunla birlikte bulunup kolay temas ederek onu incelemeyi ve yakından tanımayı arzu etmişti. Ancak bu yapılmamış, Paşa'ya Veliaht'a uzak bir oda verilmiştir. Çünkü Veliaht hizmetindekilerle (bendegân) yakın olmayı talep etmiştir. Nitekim trenin hareketinden sonra Vahideddin Paşa'yı yanına çağırmış bir süre konuşmuşlardır.

"Veliaht'ı Geleceğe Hazırlamak Lazımdır"

Bu seyahatin kendisi ve bu seyahat sırasında yaşananlar şüphesiz başlı başına önemlidir. Seyahat, Mustafa Kemal Paşa ile Vahideddin'in ilişkilerini anlamak ve karakterleri hakkında bir fikir sahibi olmak bakımından da önemlidir. İkilinin sonraki süreçlerde ve olaylar karşısındaki olumlu veya olumsuz tavır ve hareketlerinin tamamı için bu gezideki izlenimlerden bazı ipuçlarını çıkarmak mümkündür. İstanbul'daki ilk görüşmelerinden (tanışmalarından) sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Veliaht Vahideddin hakkındaki olumsuz izlenimlerinin trendeki görüşmeden bazı olumlu düşüncelere ulaştığı görülmektedir. En azından yarının, geleceğin "Sultanı" olacak olan

Veliaht'ı yönlendirmenin mümkün ve gerekli olduğunu düşünmeye başlamıştır.

Yaklaşık Bir Ay Süren Seyahat

Vahideddin ve beraberindeki Türk heyeti, Sofya-Belgrad-Budapeşte ve Viyana üzerinden Almanya'ya geldi. Almanya'ya ulaşan Türk heyetinin ilk durağı Münih oldu. Almanlar, konuklarını Batı Cephesi Genel Karargâhı'nda karşılayacakları için Münih'te resmî bir karşılama töreni düzenlememişlerdi. Frankfurt üzerinden Genel Karargâh'ın bulunduğu Bad Kreuznach adlı kaplıcalarıyla ünlü küçük kasabaya gidilecekti.

19 Aralık 1917 Çarşamba günü Veliaht Vahideddin ve Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu tren sabah erken Alman Genel Karargâhı'na yakın istasyonlardan Rockenhausen'e geldi. Alman İmparatoru II Wilhelm'in mihmandar olarak gönderdiği 15. Kolordu Komutanı Vekili Korgeneral Baron von Süsskind, Strasburg Askerî Valisi ve Kolordu Kurmay Başkanı General von Beerrenhorst, İmparator'un Yaveri Binbaşı von Hirschfeld karşılamaya gelmişler, bekliyorlardı. Savaş boyunca Almanya'da Türk Askerî Delegesi olarak bulunan Zeki Paşa da Rockenhausen İstasyonu'nda Türk Heyeti'ne katıldı.

Türk Heyeti'ni, Alman Genel Karargâhı'nın bulunduğu Bad Kreuznach kasabasının istasyonunda Kayzer II. Wilhelm'in yeğeni Prens Waldemar ve diğer yüksek rütbeli subaylar heyeti karşıladı. Kalabalık heyet otomobillerle Alman Karargâhı'na geçtiler. Karargâh'ın önündeki geniş meydan Türk ve Alman bayrakları ile süslenmiş, süslü üniformalarıyla bir bölük asker Karargâh'ın sağında yerini almıştı. Kortej otomobillerle meydana gelir gelmez bando Osmanlı marşları çalmaya başladı. Veliaht Vahideddin ve Mustafa Kemal Paşa otomobillerinden indikleri sırada Kayzer II. Wilhelm de sağında Alman Orduları Başkomutan Vekili Mareşal Paul von Hindenburg, solunda Alman Genel Kurmay Başkanı General Erich Ludendorff olduğu hâlde konukları karşılamak üzere hazırlanıyorlardı.

Türk Heyeti'nin üyeleri önce Mareşal Hindenburg'u ve General Ludendorff'u makamlarında ziyaret ettiler. Daha sonra Kayzer Wilhelm II. ile bir araya geldiler. Kayzer Wilhelm II. Alman-Osmanlı müttefiklik ilişkilerinden ve dostluğundan bahseden bir konuşma yaptı. O gün (19 Aralık 1917), Kayzer II. Wilhelm konuklara İmparator Köşkü'nde bir öğle yemeği verdi.

Türk heyeti, 21 Aralık 1917 günü Alman Batı Cephesi'ni gezdiler ve buradaki birlikleri gördüler. 22 Aralık 1917 Cumartesi günü sabahı özel bir tren ile Essen şehrine hareket edildi. Essen'de Alman ve Türk savaş cephelerinin ağır silahlarını yapan Krupp Fabrikaları gezilecekti. Yol boyunca Mannheim, Mainz, Koblenz, Köln, Düsseldorf şehirleri geçildi. Öğleden sonra Essen'e girildi. Heyeti Gar'da, Belediye Başkanı ve Krupp Fabrikası ileri gelenleri karşıladılar. Doğruca Krupp Fabrikalarına gidildi. Fabrika gezildi, Türk heyetine bilgiler verildi. Akşam, Fabrika sahibi Krupp von Bohlen konukları, kendi köşkü Villa Hugel'e davet etti. Villa Hugel'de 100 kişilik bir sofra hazırlanmıştı. Türk heyeti yemek sonrasında gece yarısına doğru Berlin'e hareket etti.

Heyet, Berlin'de 10 gün kadar Kayzer II. Wilhelm'in konuğu olarak kalacak, Berlin'i gezecek ve dinleneceklerdi. 24 Aralık 1917 Pazartesi akşamı, Berlin Büyükelçimiz İsmail Hakkı Paşa konukların şerefine Büyükelçilik'te bir yemek vermiş, bu yemeğe Berlin'de bulunan rütbeli generaller ve Dışişleri Bakanlığı'nın ileri gelenleri davet edilmişti. Yemek geç saatlere kadar sürdü, dostça görüşmeler yapıldı.

Veliaht Vahideddin, İstanbul'a dönüşten bir gün önce, 31 Aralık 1917 Pazartesi günü saat 10'da Adlon Oteli'nin konferans salonunda geniş bir basın toplantısı yaptı. Toplantıya Alman, Avusturya ve Bulgar gazeteciler katıldılar. Bir buçuk saat süren basın toplantısında Vahideddin, Kayzer Wilhelm'in davetine teşekkür etti. "Alman askerlerinin Türklere karşı büyük bir sevgi ve sempati beslediklerini, iki dost ülke askerlerinin bir amaç uğruna omuz omuza silah arkadaşlığı ettiklerini, bundan Türk milletinin de derin haz duyduğunu" sözlerine ekledi.

Vahideddin'e: "Ordu Komutanı Olunuz"

Basın toplantısından sonra salonda Vahideddin ve Mustafa Kemal Paşa yalnız kalmışlardı. Berlin'de son günleriydi. Mustafa Kemal Paşa, bir kez daha Vahideddin ile açık ve kesin konuşmayı, bir öneride bulunmayı düşündü. Bu adam istese önemli bir ordu komutanlığını üzerine alabilir, kendisini de kurmay başkanlığına getirirse memleketin kurtuluşu yolunda önemli bir güç olabilirdi. Nasıl olsa padişah olacaktı. O zaman da tüm güçleri elinde toplar, birlikte bir kurtuluş arayabilirlerdi.

1 Ocak 1918 Salı günü Berlin Garı'ndan hareket eden ve Türk Heyeti'ni taşıyan Balkan Treni, 4 Ocak 1918 Cuma günü öğleden sonra saat 16.10'da Sirkeci Garı'na geldi. Başta Sadrazam Talat Paşa ve Başkomutan Vekili Harbiye Nazırı Enver Paşa olmak üzere şehzadeler, hükûmet ileri gelenleri heyeti karşıladılar. Toplam 21 gün süren Almanya gezisi böylece son bulmuş oldu.

Böbreklerinden Rahatsızlanıyor

Mustafa Kemal, İstanbul'a sol böbreğinden rahatsız olarak dönmüştü. Doktorlar böbrek iltihabı geçirmekte olduğunu, sürekli dinlenmesi gerektiğini söylediler. Gerçekten de bir ay kadar Pera Palas Oteli'ndeki dairesinde yattı.

Bu arada 19 Şubat 1918'de Alman Büyükelçiliği'nde düzenlenen bir törenle Mustafa Kemal Paşa'ya "Birinci Rütbeden Prusya Kraliyet Nişanı" verildi. Gezide, Almanya'nın savaşta yenileceğini açıkça söyleyen komutana bu nişanın verilmesi anlamlıydı.

İstirahat hâlindeki Mustafa Kemal bu arada gazetelerden Almanların 21 Mart 1918'de Batı Cephesi'nde taarruz başlattıklarını, Fransız Mareşali Foch'un Müttefik Orduları Başkomutanlığı'na getirilmesi üzerine bu taarruzların başarısızlıkla sonuçlandığını okudu.

Bir ara iyileşir gibi olan Mustafa Kemal, Akaretler'de annesi ve kız kardeşinin kaldıkları evde genç gazetecilerden Ruşen Eşref'e (Ünaydın) Anafartalar Savaşları hakkında uzun bir söyleşi vermiştir. 24 Mart 1918'de başlayan ve 2 günlük bir aradan sonra 27 ve 28 Mart günleri de devam eden bu söyleşi daha sonra Yeni Mecmua'nın Çanakkale Zaferi için hazırlanan özel sayısında "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat" başlığı altında yayımlanmıştır.

Mayıs ayı sonlarına doğru Mustafa Kemal Paşa'nın böbrek sancıları yeniden ve daha çok artmıştı. Ağrılar dayanılır gibi değildi. Doktorları son bir konsültasyon yaptılar. Tedavi için yurt dışına gitmesinden başka bir çare olmadığına karar verildi. Özellikle arkadaşı Dr. Rasim Ferit (Talay) Viyana'ya gitmesini ve orada tanınmış böbrek uzmanı Prof. Dr. Wermer'e görünmesini tavsiye etti.

"Muhakkak Bir Nura Doğru Yürümekteyiz"

Mustafa Kemal, Viyana'ya doğru yola çıkmadan bir gün önce (24 Mayıs 1918) kendisi ile Çanakkale Savaşları hakkında söyleşiyi yapan ve yayımlayan Ruşen Eşref'e verdiği Tuğgeneral (Mirliva) üniformalı fotoğrafının üzerine şunları yazdı:

"Her şeye rağmen muhakkak bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız aziz memleketimin ve milletimin hakkındaki sınırsız muhabbetim (sevgim) değil, bugünün karanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkı ile ışık serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdendir."

Viyana ve Karlsbad Günleri

Yaveri Cevat Abbas (Gürer), tedavi için Viyana'ya gidiş işlemlerini kısa sürede yaptırdı. Mustafa Kemal Paşa aldığı izin ve ödenekle 25 Mayıs 1918 günü Balkan Treni ile Viyana'ya doğru yola çıktı. Yanında Emireri Şevki vardı. Avusturya'nın başkentinde trenden indiklerinde furgona verdikleri bavulları kaybolmuştu. Bavullar bulunamayınca ilk önce kendisine yeni

bir takım elbise ile fötr şapka, gözlük ve giyecek şeyler almak zorunda kaldı.

Viyana'da Bristol Oteli'ne yerleşti. İlk başvurduğu Dr. Buyes'in önerisi üzerine muayene için gittiği Prof. Dr. Zuckerkandl kendisinde kolibasili olduğunu tespit etti. Viyana'daki Cottage Sanatoryumu'na yatmasını tavsiye etti. Yaklaşık 1 ay burada tedavi gören Mustafa Kemal, doktorun önerdiği kaplıca tedavisine başlamak üzere 30 Haziran 1918 akşamı trenle Karlsbad'a hareket etti. Günümüzde Çek Cumhuriyeti'nin sınırları içindeki Karlay Vary olan Karlsbad, Batı Bohemya bölgesinde böbrek hastalıklarına iyi gelen kaplıcaları ile tanınan küçük, şirin bir şehirdi.

Burada Viyana'daki doktorlar aracılığı ile önceden bulunan Rudolfs Hof adındaki konağın bir dairesine yerleşti. Bir salon, iki oda ve bir hamamdan oluşan daireyi haftalığı 140 Kron'a kiralamıştı. Kendisi daireyi pek beğenmemişti, fakat burayı öneren doktor, kür için uygun bir yer olduğunu belirtmişti. Paşa yandaki bir küçük odayı da dairesine katarak orayı çalışma odasına dönüştürdü. Burada rahatça kitap okuyabilecek, Fransızca ve Almanca çalışabilecek ve ayrıca günlük notlarını yazabilecekti.

Dr. Wermer, tedavi süresince uygulanacak programı ve 3 öğün yiyip içeceği şeyleri de belirledi. Almanya'daki ekmek sıkıntısı burada da devam ediyordu. Doktor ekmek bulma işini üstlendi. 1 Temmuz'dan 27 Temmuz'a kadar toplam 26 gün sürecek Karlsbad günleri başlamış oldu. Bu süre boyunca sabahları saat 05.30'da uyanması, 07.00'de yakındaki Marksbrün Kaplıcası'ndan su içip ardından yürüyüşe çıkması ve 08.00'de kahvaltı masasına oturması gerekiyordu. Tedavi, banyo ve kupalarla su içme biçiminde öğle ve akşamları da devam ediyordu. Fakat bu tedavi Osmanlı padişahının vefatı üzerine yarım kalacak, İstanbul'a dönecekti.

Mustafa Kemal, burada iken 5 Temmuz 1918 günü sabahı Osmanlı Padişahı Sultan V. Mehmet Reşat'ın öldüğü haberini aldı. Yaşlı ve hasta olan Sultan Mehmet Reşat 3 Temmuz

1918'de vefat etmiş ve kardeşi Veliaht Vahideddin, VI. Mehmet sanıyla Osmanlı tahtına geçmişti. Haberi alan Mustafa Kemal'in ilk tepkisi "teessür ve teessüf ederim" demek oldu. "Esef duyması" bu saltanat değişikliği sırasında İstanbul'da bulunmayışından kaynaklanıyordu.

Yeni padişah Vahideddin'e bir mektup yazarak tahta çıkışını ve Ramazan Bayramı'nı kutladı. Bunun yerine ulaşıp ulaşmadığından emin olamadığı için Başmabeyinci Lütfü Simavi aracılığı ile 19 Temmuz tarihli bir kutlama telgrafı daha gönderdi, İstanbul'a döneceğini de belirtti. Bundan sonra olaylar hızla gelişmeye başladı. Almanya gezisine birlikte katıldığı eski Başmabeyinci Lütfi Simavi Bey yeniden başmabeyinciliğe atanmış, Albay Naci (Eldeniz) veliaht yaverliğinden padişah yaverliğine getirilmişti. Önceden çok iyi tanıdığı Ahmet İzzet Paşa yeni padişahın "Yaver-i Ekremi" (Başyaveri) olmuştu. Suriye'de aralarında görüş ayrılıkları oluşmuş bulunan Mareşal Falkenhayn Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'ndan alınmış yerine Liman von Sanders getirilmişti.

Yaveri Cevat Abbas (Gürer) Vahideddin'in tahta çıkışından birkaç gün sonra ona bir telgraf çekerek İstanbul'da beklenildiğini bildirdi. Bu telgrafa tedavisinin henüz bitmediği cevabını bildirmiş olmasına rağmen yeni padişahın Başyaveri Ahmet İzzet Paşa'nın önerisi ile Cevat Abbas'tan ikinci bir telgraf aldı. Bunun üzerine Kalsbad'dan ayrılmaya karar verdi. 27 Temmuz'da Viyana'ya geçti. İspanyol gribine yakalandığı için 5 gün orada kaldı. Bu yüzden biraz gecikmeli olsa da 4 Ağustos 1918'de İstanbul'a varabildi.

Karlsbad Hatıraları ve İçeriği

Mustafa Kemal Karlsbad'ta kaldığı süre içinde anılarını yazmış, günlük tutmuştur. Bu anılarının birinci sahifesi 30 Haziran-1 Temmuz 1918 tarihi ile başlıyor. Tamamı ise 158 sahife olan anılar eski harflerle olmasına rağmen yabancı isimler Latin harfleriyle yazılmıştır. Defterler 21 boy ve 15 santim enindedir. 13 Temmuz 1918 Cumartesi'den 14 Temmuz 1918

Pazar'a kadar olan kısım (s. 94-134) tamamen Fransızca yazılmıştır. Diğer sahifelerden de Fransızca cümleler vardır. 15 Pazartesi-20 Cumartesi'ye kadar altı günlük olaylar ise yazılmamıştır.

"Karlsbad Hatıraları"na göre Mustafa Kemal'in o günlerde kaplıca tedavisi dışında uğraştığı, üzerinde durduğu belli başlı konular şunlardı:

Almanca ve Fransızcasını ilerletmek için dersler almak; Türkçe, Fransızca ya da Almanca kitaplar okumak. O sırada orada bulunan Maliye Bakanı Cavit, İttihat ve Terakki mensubu gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, Cemal Paşa'nın eşi ve diğer Türklerle ülke sorunlarına ilişkin söyleşiler ve tartışmalar yapmak, yaya yürüyüşleri ya da araba ile çevre gezileri yapmak. Türkiye'de yapılmasını zorunlu gördüğü reformlar ve bunlarda uygulanacak yöntemleri belirlemek.

Notlarından, Ramazan Bayramı kutlaması için gelen Cemal ve Hüsnü Beylerle şu konuları konuştuğunu anlıyoruz:

"Osmanlı Devleti nasıl bir siyaset izlemelidir? Türklük ülküsü. Arabistan, Türkistan ve öteki uluslar hakkında izlenecek bakış açısı ne olmalıdır? Devlet adamlarımızın ülke hakkındaki bilgileri (Cavit Bey, Maliye Bakanı). Aşar Vergisi'nin alınması usulleri: Emanet, İhale, Maktuiyet (Mısır'da). İsmail Hakkı Paşa sorunu. Cemal Paşa sorunu."

Görülüyor ki, Mustafa Kemal o günlerin başlıca iç ve dış sorunlara kafa yormaktadır. Türklük Ülküsü'nden aşarın toplanması yöntemlerine kadar pek çok önemli konuyu ziyaretçileriyle tartışmaktadır. Bütün bu çalışmalar içinde kadın hakları ve kadın meselesi konusunda Mustafa Kemal'in görüşlerinin epeyce netleştiği ve ileride atacağı adımların altyapısının bu sıralarda olgunlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Karlsbad'daki söyleşilerini de ana çizgileriyle yazmayı ihmal etmemiştir. Özellikle burada tanıştığı Albay Emin ve Seyfi Beylerin eşleriyle konuştuklarına ilişkin notlar bu konuda geleceğe yönelik olarak neler düşündüğünü de açıkça yansıtmaktadır.

Fransızca, Almanca Dersleri ve Okumalar

Bilindiği gibi Mustafa Kemal öğrenim hayatı içinde esas yabancı dil olarak Fransızca, ikinci yabancı dil olarak da Almanca öğrenmiştir. Meslek hayatı süresince de her iki dili geliştirmek için gayretler içerisine girdiğini görüyoruz. Nitekim Karlsbad'ta, Fransızca ve Almancasını ilerletmek için dersler aldığı anlaşılmaktadır. Almanca öğretmeni Paula Klemm'in izlediği yöntemi beğenmediği için 10 gün sonra onun derslerini bırakmıştır.

Almanca öğretmeni, Fransızca öğrenmesi için onu İsviçreli Mm. Heinriche ile tanıştırdı. "Gözleri tatlı bir mavilikte" olduğu için âmâ olduğu anlaşılamayan bu öğretmenle haftalığı 100 Kron'a anlaşmışlardı. Derslere 13 Temmuz 1918'de başlamışlardı. Mustafa Kemal yanında götürdüğü Balzac'ın ünlü Le Peau de Chagrin (Tılsımlı Deri) adlı kitabından bazı bölümler okuyarak öğretmeninden telaffuz yanlışları varsa düzeltmesini istemişti. Mm. Heinriche, ona şu cevabı vermiştir: "Beyefendi, düzelteceğimiz hiçbir şey yok. Fransızcayı güzel telaffuz ediyorsunuz. Bilmediğiniz kelimeler için de sözlüğe bakınız!"

Bu dersler de fazla sürmemiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın öğretmeni Mm. Heinriche'den aldığı cesaretle Karlsbad anılarının bir kısmını Fransızca yazdığı görülmektedir.

Mustafa Kemal, yabancı dil derslerini bırakmış olmasına rağmen özellikle Fransızca kitaplar okumayı sürdürmüştür. Anılarında, "aşağı yukarı her gece yatmadan önce birkaç sayfa kitap okuduğunu" belirtmektedir. Daha Viyana'daki sanatoryumda iken okumaya başladığı Andre Beaumier'in "Revolte" (Ayaklanma/İsyan/İhtilal) adlı romanının önemli gördüğü satırlarının altlarını her zaman yaptığı gibi renkli kalemlerle çizmiştir. Burada okuduğu kitaplar arasında Karl Marks'ın Fransızcaya çevrilen "Le Capitale" (Kapital) isimli kitabının bir eleştirisi de bulunmaktadır. Anılarında bu kitabın ismini vermemektedir.

İstanbul'a Dönüşte Padişah Vahideddin İle Görüşmeler

İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa ile Pera Palas'taki dairesinde bir görüşme yaptı. Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal'in yeni padişahla temas kurmasının iyi olacağını düşünmüştü. Padişahın Yaveri Naci Albay aracılığı ile randevu alındı. 5 Ağustos'ta gerçekleşen bu görüşmede, padişaha başkomutanlığı üzerine almasını her şeyden önce orduya sahip olmasını öneren Mustafa Kemal Paşa'ya padişah, "Sizin gibi düşünen başka komutanlar var mıdır?" diye sordu. "Vardır." diye cevap veren Mustafa Kemal'e padişah, "Düşünelim." dedi. Mustafa Kemal anılarında bu görüşmeyi şöyle anlatıyor:

"Bu andaki hislerimi şöyle izah edebilirim: Tahta oturmadan önce çok şeyleri açık görüştüğümüz ve benim bütün fikirlerimi katılır gibi karşılayan bu zat, acaba hükümdar olduktan sonra benim aynı tarzda görüşmekliğime müsaade eder mi? Bunda tereddüt ediyordum. İşte Padişah Vehideddin ile bu tereddüt içinde karşı karşıya geldik.

Beni çok nazik kabul ettiğini söylemeliyim. Veliahtlığı zamanında olduğundan daha fazla iltifat etti. Oturdu, bana da karşısında yer gösterdi. Aramızdaki tabure üzerinde bulunan cigarılıktan bir cigara alıp verdi. Kendisi de bir cigara aldı ve yaktığı kibriti bana uzattı. Bu tavırdan çok ümitlendim. Önce kendisini münasip bir lisanla tebrik ettim, sonra çok ehemmiyetli bir anda Osmanlı tahtına geçmiş olduğunu anlatırken dedim ki:

-Seyahatiniz sırasında bütün fikirlerimi çok açık lisanla söylemiştim. Bu dakikada aynı tarzda görüşmekliğime müsaade buyurulur mu?

-Hay hay, dedi, bekliyorum.

Uzun söylediklerim içinde esas nokta şu idi:

-Hemen Başkomutanlığı üstünüze alınız. Kendinize bir kurmay başkanı tayin ediniz. Her şeyden önce orduya sahip ve hâkim olmak lazımdır. Ancak ondan sonra düşünülebilecek kararlar tatbik olunabilir.

Vahideddin bu teklifim üzerine tıpkı kendisini ilk defa Veliahtlığında oturduğu sarayda gördüğüm zaman olduğu gibi gözlerini kapadı ve az sonra şu cevabı verdi:

-Senin gibi düşünen başka komutanlar var mı?

-Vardır, dedim.

-Düşünelim, dedi.

-Konuşmamız kendiliğinden kesilmişti. İzin aldım."

Çok samimi bir şekilde başlayan görüşme Mustafa Kemal'in önerisi ile birdenbire kesilmişti. Aslında Mustafa Kemal, Almanya gezisinde söylediklerini tekrarlamıştı. Bu arada kendisinin de Genelkurmay Başkanı olmak istediği açıktı. Padişah Vahideddin'in, Mustafa Kemal'i takdir etmekle birlikte İttihat ve Terakki liderlerini, özellikle de Almanlarla çok iyi anlaşan Enver Paşa'yı iş başında tutmaktan yana olduğu anlaşılıyordu.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra Vahideddin, Başyaveri aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'yı yeniden çağırdı. Bu ikinci görüşmede Ahmet İzzet Paşa da hazır bulunuyordu. Bu görüşmede konuşmalar çok genel düzeyde sürmüş, padişah ne düşündüğünü açıklamamış, Mustafa Kemal'e önceki konuya girme fırsatı vermemiştir.

Mustafa Kemal, padişahtan yalnız görüşmek için bir başka talepte daha bulundu. Padişah onu üçüncü defa kabul etmekte gecikmedi. Bu üçüncü görüşmede Mustafa Kemal Paşa önerisini gündeme getirdiğinde Vahideddin beklenmedik bir biçimde, "Paşa, ben her şeyden önce İstanbul halkını doyurmak mecburiyetindeyim. İstanbul halkı açtır. Bunu temin etmedikçe alınacak her türlü tedbir isabetsiz olur." diye cevap verdi ve hemen gözlerini kapattı. Mustafa Kemal başkente (İstanbul'a) yiyecek sağlamanın önemli olduğunu, ancak bunun bütün ülkeyi kurtaracak önlemlerin alınmasına engel olmaması gerektiğini belirterek "Devleti, milleti bütün menfaatleri müdafaa eden kuvvet, başkasının elinde bulundukça, sizin padişahlığınız da zahiri olmaktan (görüntüden ibaret) kurtulamaz." dedi. Bunun üzerine Vahideddin, vermiş olduğu kararı dolaylı bir biçimde açıkladı: "Ben Talat ve Enver Paşa Hazretleri ile

görüştüm!" Bu cevap, İttihatçı liderlerin Mustafa Kemal'in önerisine karşı çıktıklarının ve Vahideddin'in de Talat Paşa'yı Sadrazam, Enver Paşa'yı da Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili olarak aynı yetkilerle iş başında tutmaya karar verdiğinin işaretiydi. Üçüncü görüşme de bu hava içinde sona erdi.

Bu arada Mustafa Kemal'in önerisi yerinde görülmüş olacak ki padişah yayımladığı 10 Ağustos tarihli bir irade ile Enver Paşa'nın "Başkomutan Vekilliği" unvanını "Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı" unvanına çevirdi.

-8-

YENİDEN ORTADOĞU VE MÜTAREKE

7. Ordu Komutanlığı

Bütün bu gelişmelere rağmen Sultan Vahideddin Mustafa Kemal Paşa ile yeniden görüşmek istedi. Bu dördüncü görüşme 16 Ağustos 1918 Cuma Selamlığı sonrasında gerçekleşti. Mustafa Kemal'in yalnız görüşmek istemesine rağmen yanında 2 Alman generali olduğu hâlde onu kabul eden Padişah Vahideddin, kendisine yeni bir görev verildiğini bildirerek şunları söyledi: "Sizi Suriye'ye komutan tayin ettim. Oradaki vaziyetler önem kazanmış, oraya gitmeniz lazımdır. O tarafları düşman eline geçirmeyeceksiniz. Verdiğim görevi başarıyla yerine getireceğinizden eminim."

Arkasından "Derhal hareket etmelisiniz!" diye bir emir de veren Vahideddin, Alman generallerine dönerek "Bu komutan dediklerimi yapabilecek kudrette birisidir." sözlerini söyleyerek ona olan güvenini belirtti. Fakat bu atama, güvenden öte onun İstanbul'dan uzaklaştırmayı ve başarısızlığa mahkûm etmeyi amaçlayan bir görevlendirmeydi.

Böylece Mustafa Kemal Paşa, 7 Ağustos 1918'de Yıldırım Orduları Grubu içindeki 7. Ordu Komutanlığı'na atanmış oldu. Vaktiyle istifa ederek haklı sebeplerle bıraktığı bir orduya, şimdi mağlup olmuş bir ordunun komutanlığına atanarak kendisinin zor durumda bırakılmak istendiğini düşünen

Mustafa Kemal, Vahideddin'in yanından çıktıktan sonra karşılaştığı Enver Paşa'ya:

"-Bravo, tebrik ederim. Muvaffak oldunuz." dedi ve ekledi:

"-Azizim, hiç olmazsa biraz esaslı tedbirler üzerinde konuşalım. Benim bildiğime ve anladığıma göre Suriye'de ordu, kuvvet, vaziyet isimden ibarettir. Beni oraya göndermekle güzel bir intikam alıyorsunuz."

Hareketinden önce Enver Paşa'yı ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, Filistin'i savunabilmek için zaten kadro mevcudu çok aza inmiş olan bölgedeki üç ordunun birleştirilip kendi emrine verilmesini istedi. Ancak kendi ifadesiyle "bu yoldaki teklifleri alaya alınmıştı."

26 Ağustos'ta Halep'e gelen Mustafa Kemal buradan 1 Eylül'de ordu karargâhının bulunduğu Nablus'a giderek 7. Ordu'nun komutasını eline aldı. Bölgede iki tarafın kuvvet durumu şöyleydi:

Türk kuvvetleri Liman von Sanders'in komutanlığındaki Yıldırım Orduları Grubu'nda toplanmıştı. Yafa'nın 15 kilometre kadar kuzeyinde deniz kenarından başlayıp güneydoğuya doğru uzanan 90 kilometre uzunluğunda bir cepheyi savunuyorlardı. Cephede 8, 4 ve 7. Ordular bulunuyordu. İngiliz kuvvetleri ise General Allenby komutanlığında iki piyade kolordusu ile çöl atlı piyade kolordusu, Fransız ve İtalyan müfrezeleriyle bağlı birliklerden oluşuyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Halep'ten Nablus'a giderken yolda gördükleri hiç hoş değildi. Durum İstanbul'da düşündüğünden daha ağırlaşmıştı. Düşman kuvvetleri Türk kuvvetlerinden çok üstündü ve İngiliz propagandası bölgede hayli etkili olmuştu. Bütün bunlara bakarak artık Suriye'nin kaybedilmiş sayılması gerektiğine inanmıştı. İlk izlenimlerini 11 Eylül günü arkadaşı Dr. Rasim Ferit'e (Talay) yazdığı mektupta şöyle anlattı:

"Suriye'yi baştanbaşa bir daha etüt ettim; muharebe hatlarını baştanbaşa gezdim; komutan, subay ve askerimizi gördüm. Gözlemlerimizin sonucu şöyle özetlenebilir: Suriye genellikle merhamet isteyen bir hale gelmiştir. Vali yok, komutan

yok. İngiliz gizli örgütü (istihbaratı) her tarafta faaliyet halinde. Halk hükümetten nefret ediyor, bir an evvel İngilizlerin gelmelerini bekliyor. Düşman kıtalar yönünden, araçlar bakımından kuvvetli; biz onun karşısında pamuk ipliği..."

7. Ordu'nun bağlı olduğu Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Liman von Sanders de anılarında Mustafa Kemal Paşa'yı doğrular biçimde şunları yazacaktı:

"Çanakkale Savaşı'nda tanıdığım bu değerli komutan, buraya gelince ordunun mevcut yönünden azlığını ve birliklerin perişan halini gördü ve aldatıldığını anladı. Enver ona gerçekten uzak rakamlar vermiş ve ordunun durumunu da hayli elverişli göstermişti."

Gerçekten de Ali Fuat (Cebesoy) ve İsmet (İnönü) Beylerin başında bulundukları iki kolordunun normalde 80.000 civarında olması gereken toplam mevcudu 7.000'e inmiş bulunuyordu!

Yaz aylarında kesin sonuç verecek bir taarruz hazırlığında olan İngiliz kuvvetlerinin karşısında bulunan Türk birlikleri hem psikolojik hem de maddi olarak büyük bir düşüş içindeydi. Bu cephedeki Almanların Kafkas Cephesi'ne gönderilmiş olmaları, Kafkasya'da görev almaya istekli subaylara rütbe ve çift maaş verileceğinin vaat edilmesi birliklerin moral durumunu zayıflatmıştı. Türk askerlerinin Almanların savaşı bıraktıkları yolunda bir kanaate kapılmalarına yol açan bu tutum, İngilizler tarafından da propaganda aracı olarak kullanılıyordu.

Diğer taraftan asker kaçakları ve açlık da Türk birliklerinin savaşma gücü ve azmini çökertmişti. Dört yıldır yürütülen savaşta, heyecanın kaybedilmesine açlık da eklenince birliklerden firarlar önlenemiyordu. Hayvanlara gerekli olan yemin ancak yarısı verilebiliyordu. Askerler şöyle dursun, subayların hatta komutanların bile ayakkabıları yoktu. Çarık giyiyorlardı. Elbiseleri de eski, yırtık pırtıktı. Sıtma, dizanteri ve tifüs düşmanın verebileceğinden daha çok kayıplara yol açıyordu. Çöl sıcağı ve susuzluk askerin en büyük sorunlarındandı.

Bütün bunlara karşılık İngiliz birlikleri hem sayıca hem de psikolojik bakımdan çok üstün bir durumdaydılar. Çıplak arazide düşman hava kuvvetlerinin saldırıları etkili oluyor, düşman zırhlı otomobiller kullanıyordu. Türk kuvvetleri ne taarruz ne de savunma yapabilecek güçte değildi.

İngiliz saldırıları, Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gelişinden kısa bir süre sonra 19 Eylül'de bütün cephe boyunca gerçekleşti. Denizden donanmanın ve hava kuvvetlerinin yoğun bombardımanı altında gerçekleştirilen taarruzda daha ilk saatlerde Türk birliklerinin haberleşme araçları tahrip edildi. Bu yüzden birliklerin birbirleriyle irtibatları koptu. Düşmana karşı ortak hareket etme imkânı kalmadı. 8. Ordu kısa sürede savaş dışı kaldı. Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Liman von Sanders'in karargâhının bulunduğu Nasıra şehrine girip komutanı esir almak için teşebbüs eden İngilizler, güçlükle uzaklaştırıldılar. 21 Eylül'de Liman von Sanders genel çekilme emri verdi. Akka, Hayfa, Amman arka arkaya İngilizlerin eline geçti. 30 Eylül 1918'de İngilizler Şam'a girdiler. Artık Filistin ve Suriye'nin büyük bir bölümü kaybedilmişti. Mustafa Kemal Paşa 7. Ordu'yu korumayı başarıp daha gerilere çekti.

Kafkaslara doğru ilerleyen ve Nuri Paşa'nın komutasındaki Kafkas İslam Ordusu 15 Eylül'de Bakü'ye girerken Filistin Cephesi artık çözülmüştü. Osmanlı Genelkurmay'ı bu cephedeki gelişmeleri sadece seyretmekle yetiniyordu.

İngilizlerin Şam'ı almasıyla oluşan yeni durumda Anadolu'nun güney sınırlarını belirlemek ve orada tutunmaktan başka çare kalmamıştı. Türk kuvvetleri Halep'in kuzeyinde El Hüseyniye, Helan çizgisine geri alındı. Ordu Karargâhı Katma'ya getirildi. Türk kuvvetlerinin uzağa çekildiğini tahmin eden İngilizler ve onlarla birlikte hareket eden Arapların saldırıları bu çizgide durduruldu, burada yenilerek geri atıldılar. Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, mütarekeye kadar düşmana kuvvet kaptırmamak ve gerekirse çekilerek ana yurt topraklarında bir savunma hattı oluşturmaktı.

Fahri Padişah Yaverliği

Mustafa Kemal Paşa gelişen İngiliz taarruzu karşısında 7. Orduyu Şeria Nehri'nin doğusuna alma kararı ile orduyu imhadan kurtarmış ve 22 Eylül 1918' de kendisine olağanüstü hizmetleri ve 7. Ordu'yu imhadan kurtardığı için "Fahri (onursal) Padişah Yaverliği" (Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyari) unvanı verilmiştir.

Padişah yaverliği gibi "fahri/onursal" bir görevin Mustafa Kemal'in gönlünü almaya dönük bir uygulama olduğu ortadaydı. Bundan dolayı konu kendisine resmen bildirilmeden öğrenen Mustafa Kemal Paşa arkadaşı Rasim Ferit'e yazdığı mektupta "Yaverliğin saçma olduğunu zannederim." diyecek ve önem vermediğini gösterecekti.

Yaverlik meselesine böyle bakıyor olsa da Erzurum Kongresi öncesi askerlikten istifa edip "sine-i millete dönmesi"ne (7/8 Temmuz 1919) kadar bu unvanı yazışmalarında kullanacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, bu unvanı 7. Ordu Komutanı iken kullanmaya başlamıştır: "Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyari 7. Ordu Kumandanı M. Kemal." Bu unvanı 9. Ordu Müfettişliği'ne atandığında da Havza'dan Harbiye Nezareti'ne çekilen 29 Mayıs 1919 tarihli bir telgrafta "Dokuzuncu Ordu Kıtaat-ı Müfettişi Yaver-i Hazret-i Şehriyari Mustafa Kemal" şeklinde; bir başka belgede ise "9. Ordu Kıtaatı Müfettişi Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyari Mirliva M. Kemal" olarak kullanmıştır.

Hükûmet Değişikliği ve Ateşkes Girişimleri

Suriye Cephesi'nde çözülmeden kaynaklanan karmaşa ve bu gelişmeler yaşanırken Balkanlarda beklenmedik bir durum ortaya çıktı. İtilaf Devletleri Selanik'ten başlattıkları ileri harekât sonunda Osmanlı Devleti'nin müttefiki Bulgaristan, bir ateşkes antlaşması imzalayarak savaştan çekilmek zorunda kaldı (29 Eylül 1918). Trakya'daki bu olumsuz gelişme İstanbul'u yeniden tehlikeye sokmuştu. Osmanlı Devleti de artık yenilgiyi kabullenmiş, bir ateşkes antlaşması için çareler aramaya,

görüşmeler yapmaya başlamıştı. Başbakan Talat Paşa, ateşkes görüşmelerinin yeni bir hükûmet ile yapılmasının daha sağlıklı olacağı düşüncesiyle 8 Ekim 1918'de istifa etti. Yeni bir başbakanın başkanlığında yeni bir hükûmet kurulması gündeme gelmişti.

Mustafa Kemal'in düşüncesine göre devleti tamamen çökmekten kurtarabilmek için ciddi bir sadrazamın seçilmesi ve güvenilir-yetenekli bazı kişilerin de bakan olarak onun yanında görev almaları gerekliydi. Bu nedenle Sadarete padişahın önerdiği Tevfik Paşa değil, Ahmet İzzet Paşa getirilmeli ve kendisi ile birlikte Ali Fethi (Okyar), Rauf (Orbay), İsmail (Canbulat), Tahsin (Uzer) ve eski Beyrut Valisi Azmi Bey'e de bakan olarak görev verilmeliydi. Ayrıca Şeyhülislamlık görevine de Hayri Efendi getirilmeliydi. Padişahın Başyaveri Naci Eldeniz'e çektiği 14 Ekim 1918 tarihli telgrafında bu düşüncelerini açıkça yazdı. Buradaki görüşleri onun ileri görüşlülüğünü de tüm çıplaklığı ile ortaya koymaktadır:

"Talat Paşa kabinesinin felçli bir halde, Tevfik Paşa Hazretlerinin belli bir kabine teşkilinde zorluklarla karşılaştığı haberlerini alıyorum. Ordular muharebe kudretinden mahrum ve zaten var olan kuvvetler savunmadan aciz hale getirilmiştir. Düşman her gün daha müsait ve ezici şartlar öne sürmektedir. Müttefiklerle birlikte olmasa da tek başımıza ve mutlaka barışı sağlamak lazımdır. Bunun için kaybedilecek bir an bile kalmamıştır. Aksi halde memleketin tümden elden çıkması ve devletimizin giderilmesi imkansız tehlikelere uğraması uzak bir ihtimal değildir.

Muhterem Padişahımıza olan sadakat ve bağlılığım ve vatanımın kurtuluşunu sağlamak için arzederim ki, Tevfik Paşa Hazretleri gerçekten de zorluklarla karşılaşmış ise, Sadaretin derhal İzzet Paşa Hazretlerine verilmesi ve onun da esası, Fethi, Tahsin, Rauf, Azmi, Canbulat, Şeyhülislam Hayri ve acizlerinden (Mustafa Kemal) oluşan bir kabine kurması zorunludur. Bu kişilerin oluşturacakları kabinenin duruma hâkim olabileceğini sanıyor ve buna inanıyorum. Tevfik Paşa

Hazretleri, size isimlerini saydığım kişilere başvuracak olursa kolaylık sağlayabilir zannederim. Uygun ise bu kişilerin Padişah Efendimize arzını rica ederim."

Böylece o, Çanakkale Savaşı sonlarından itibaren hükûmette görev almak, daha doğrusu Harbiye Nazırı olmak yolundaki isteğini tekrarlamış oluyordu. Amacını da daha sonraki yıllarda Falih Rıfkı Atay'a şöyle açıklayacaktı:

"Barışın çabuk gelmeyeceğini biliyordum. Barışa kadar çok bunalımlı durumlar karşısında kalacaktık. İşte bu sırada vatana ciddi hizmetlerde bulunabileceğim kanaatinde idi."

Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteği kabul görmemiştir. 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa sadrazamlığa atanmış, fakat hükûmetine Mustafa Kemal'in önerdiği kişilerden sadece ikisini, Rauf Orbay ve Ali Fethi Okyar'ı almıştı. Ahmet İzzet Paşa Harbiye Nazırlığı'nı ve Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı'nı kendi üzerine almış, Albay İsmet'i (İnönü) Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na getirmişti. Yazışmalara ve anılara bakıldığında Sultan Vahideddin Mustafa Kemal'in Harbiye Nazırlığını olumlu karşılamış, Enver Paşa desteklemiş fakat Ahmet İzzet Paşa, onun için "çok şey isteyen ihtiraslı bir kişi" diyerek bunu kabul etmemişti. Ahmet İzzet Paşa'nın Mustafa Kemal'i Enver Paşa ve arkadaşları açısından bir denge unsuru olarak tutmak hesabını yaptığı açıktı.

Kabine açıklandığı zaman Mustafa Kemal Paşa arkadaşı Dr. Rasim Ferit Talay'dan kendisine niçin görev verilmediğini öğrenmesini istedi. Rasim Ferit buna, yeni sadrazamın "bugünkü ortamda onun güneydeki komutanlığına ihtiyaç duyulduğu ve barıştan sonra birlikte çalışma imkanı bulacağını umduğu" söylediği cevabını verdi. Rauf Orbay da anılarında, Ahmet İzzet Paşa'nın "Liman von Sanders'in yerine Mustafa Kemal'in gelebileceğini, tehlike ortadan kalktıktan sonra Harbiye Bakanlığı'nı ona bırakmayı düşündüğünü" söylediğini belirtmektedir.

Elbette Mustafa Kemal bu açıklamalardan tatmin olmadı. Kendisinin "zor koşullarda hizmet etmeyi düşündüğünü, yoksa

barış döneminde Harbiye Nezareti'ni kendisinden çok daha iyi yöneteceklerin bulunabileceğini" söyleyerek tepki gösterdi.

Kurtuluş Savaşı sonunda 2 Şubat 1923 günü İzmir'de halkla konuşurken bu konudaki düşüncelerini ve beklentilerini şöyle açıklamıştır:

"Ben böyle bir unvan için o makamı istemiyordum. Ben o makamı yıkmak için oraya gitmek istiyordum. Gerçekten benim gördüğüm manzarayı gördükten sonra yapılacak şey, derhal bütün kuvvetimizi, bütün önemli vasıtalarımızı, bütün servet kaynaklarımızı –ki bunlar İstanbul'da toplanmıştı- bunların tamamını bir an önce Anadolu'ya atmak ve derhal hükümeti Anadolu'ya nakletmek, mütareke hükümlerine aykırı yapılan en ufak bir harekete derhal kuvvet kullanmak gerekiyordu. Ve ben onu yapmak istiyordum."

Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı

Bu arada 23 Ekim'de İngilizler ve yerli Araplar Halep'in güneyinden taarruza başlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Türk birlikleri Halep'in kuzeyine çekilerek burada yeni bir hat oluşturdular. 25 Ekim'de Halep içinde iki taraf arasında çok şiddetli sokak muharebeleri oldu. Düşman püskürtüldü. Aynı gün Türk birlikleri Halep'in 5 kilometre kuzeyine çekildi. 7. Ordu karargâhı Halep'ten Katma ilçesine alındı. 26 Ekim'de İngilizler Halep'e girdiler. 7. Ordu birlikleri 23 Ekim'den beri devam eden İngiliz taarruzlarını Halep'in kuzeyinde oluşturulan yeni savunma hattında durdurdular, düşmanın bu hattı geçmesine izin vermediler. Birliklerimizin savunduğu bu hat 28 Ekim 1918 tarihi itibarıyla İskenderun-Belen-Diricemal-Telrifat hattı idi ve Antakya'yı da içine alıyordu. Birliklerimiz, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanacak olan Mondros Ateşkes Antlaşmasına kadar bu hattı ellerinde tuttukları için Misak-ı Millî bu hattı güney sınırımız olarak kabul etmiştir.

28 Ekim akşamına kadar 7. Ordu'nun karargâhının bulunduğu Katma'da kalan Mustafa Kemal Paşa, akşam Kilis'e geçti. İngiliz tehditlerine karşı burada gerekli önlemleri aldı.

30 Ekim 1918 günü İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, Liman von Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na atandı ve o gece komutayı devralmak üzere Katma'dan Grup Karargâhı'nın bulunduğu Adana'ya hareket etti.

Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı Liman von Sanders'ten devraldı. Anılarında bahsettiği üzere "bütün olumsuzluklara rağmen emri altındaki kuvvetleri gerçek kuvvet haline getirmek, düzenlemek, teşvik ve takviye etmek amacındaydı."

Mustafa Kemal artık İskenderun güneyinden başlayarak Musul'un güneyinden İran'a kadar uzanan cephenin, bölgenin en yetkili komutanı olmuştu. Osmanlı Devleti bakımından dört yıl yaklaşık 10 cephede sürdürülen Birinci Dünya Savaşı sona ermiş, mütareke imzalanmıştı. Fakat Türk milleti açısından esas süreç şimdi başlayacaktı. Mütareke'nin şartları çok ağırdı. Bu şartlar ve onların doğuracağı fiilî durum, işgaller vatanı ve milleti çok daha önemli ve hayati bir savaşa sürükleyecekti.

Mütareke mi? Ölüm Fermanı mı?

Hükûmet tarafından verilen talimatla yola çıkan Türk delegeleri, 24- 25 Ekim gecesi "Peyk-i Şevket" adlı harp gemisi ile İstanbul'dan hareket ettiler. Ertesi gün Bandırma'ya, oradan da trenle İzmir'e vardılar. Delegeler, burada Rahmi Bey'in valilik görevine hükûmet tarafından son verildiği için Valiliğe vekâlet eden Nurettin Paşa ve Ordu Komutanı Cevat Paşa tarafından karşılandılar. Rauf Bey anılarında, İzmir'e geldiklerinde bu kişilerden İzmir'de asayişin durumu ile ilgili bilgi aldıklarını ve şehre denizden gelebilecek bir saldırıya karşı şehri koruyamayacakları bilgisini aldıktan sonra savaşa bir an evvel son verilmesi noktasında kanaatlerinin daha da güçlendiğini ifade etmektedir. Heyet, İzmir'de ikamet ettikten bir gün sonra Zafer römorkörüyle Midilli'de bulunan İngiliz İstihbarat Servisi'ne bağlı ve Foça açıklarında bekleyen İngiliz Karakol

Gemisi'ne bindiler. Akşama doğru "Sığrı" açıklarında kendilerini bekleyen Liverpool adlı kruvazöre geçerek 26 Ekim gecesi Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda Agamemnon Zırhlısı'nda kendilerini bekleyen İngiliz Heyeti tarafından karşılandılar.

İngiltere adına Amiral Calthorpe ile Osmanlı Devleti adına Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf (Orbay) Bey Limni Adası'nın Mondros Limanı'ndaki İngilizlerin Agamemnon Zırhlısı'nda ateşkes görüşmeleri için bir araya geldiklerinde takvimler 26 Ekim 1918 tarihini gösteriyordu. Görüşmeler 27 Ekim'de başladı. Toplam 5 oturum yapıldı. İngiltere'nin hazırladığı taslak üzerinde görüşmeler devam etmiştir. İlk gün 19 madde görüşüldü. Rauf Bey, özellikle 1, 7, 12. ve 24. Maddelere Anadolu'nun işgaline ve bölünmesine yol açabileceği düşüncesiyle itiraz etti. Yunanlıların Anadolu'ya asker çıkarmalarının engellenmesini talep etti. Taslağın değiştirilmesini zaman alacağı için kabul etmeyen ve bir an önce antlaşmanın imzalanması konusunda Türk tarafına baskı yapan Amiral Calthorpe, bu maddelerin işgal anlamını taşımadığı ve Yunan askerinin Anadolu'ya çıkartılmayacağı konusunda güvence içeren bir özel mektup vereceğini söyledi. Böyle bir özel mektup ile İngiliz Hükûmeti'ne çektiği bir telgrafın kopyasını Rauf Bey'e verdi.

İngiliz amirali mektubunda İstanbul ve Çanakkale Boğazları istihkâmlarının yalnız İngiliz ve Fransız birliklerince işgal edilebileceği, başka ülke askerlerinin, yani Türk milletinin çok duyarlı olduğu Yunan askerlerinin bu işgale katılmayacakları hakkında hükûmeti adına güvence veriyordu. Ayrıca İstanbul'a ve İzmir'e Yunan gemilerinin sokulmaması ve İtilaf Devletleri yurttaşlarının can ve mal güvenlikleri korunduğu sürece İstanbul'un işgal edilmemesi için Türk isteklerini de kendi hükûmetine ilettiğini bildiriyordu.

Amiral Calthorpe'un İngiliz Hükûmeti'ne çektiği telgrafta ise Boğazlar ve İstanbul'un işgali meseleleri ile birlikte "Altı Doğu Vilayeti" (Vilâyat-ı Sitte) olarak anılan Erzurum, Van, Bitlis, Harput (Elazığ), Sivas ve Diyarbakır'ın ancak buralarda bir karışıklık çıkarsa işgal edileceğine ilişkin maddenin "Ermeni

ihtilalcilerini harekete geçmeye kışkırtmamak için gizli tutulmasını" isteyen Osmanlı talepleri iletilmişti.

24. Madde'de yer alan bu konu İngilizce taslakta "Altı Ermeni Vilayeti" olarak yer alıyor ve altı doğu vilayetimize ek olarak Adana (metinde Klikya) bölgesinden bazı yerleri de (Sis, Haçin, Zeytun ve Antep) içeriyordu. İmzalanan metinden hem doğu vilayetlerimiz için yapılan "altı Ermeni vilayeti" tabiri hem de Adana bölgesinden ilave edilen yerler çıkartıldı.

Mondros Ateşkes Antlaşması 30 Ekim 1918 günü, İtilaf Devletleri adına İngiltere'nin Karadeniz Donanması Komutanı Tümamiral Arthur Calthorpe ile Osmanlı Hükûmet'i adına Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey, Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Genelkurmay'dan Yarbay Sadullah Beylerce imzalandı.

Antlaşma 31 Ekim akşamı Sadrazam ve Başkomutanlık Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa'nın bir telgrafı ile bütün ordu komutanlarına bildirildi ve belirlenen şartlara titizlikle uyulması istendi. Sadrazam şartları olumlu bulmuştu. Bu şartları adeta dikte ettiren Amiral Calthorpe'a bir telgraf çekerek "Türk heyetinin dostça karşılanmasından dolayı teşekkürlerini" bildirmiş ve "bu dostluğun bozulmayacağını umduğunu" da eklemişti. Ahmet İzzet Paşa antlaşmanın Mebusan Meclisinde oy birliği ile onaylanmasını da sağlamıştı.

Elbette Sadrazam, bu olumlu değerlendirmelerinde yalnız değildi. Osmanlı Devleti adına antlaşmayı imzalayan heyetin başkanı Bahriye Nazırı Rauf Bey 2 Kasım 1918 günü Yenigün'de yayımlanan demecinde "elde edilen sonucun övünülecek bir durum olduğunu" öne sürmüş ve "kendisinin başkente sevinç içinde döndüğünü" belirterek şunları söylemişti:

"İmzaladığımız mütareke sonucunda devletimizin bağımsızlığı, saltanatımızın hukuku korunmuştur. Bu mütareke, galip ile mağlup arasında yapılan bir mütareke değil, belki savaş durumundan çıkmak isteyen denk iki kuvvet arasında yapılabilecek bir mücadeleye son vermek niteliğindedir..."

Rauf Bey, kendisine neden bu kadar sevindiği sorulduğunda ise şu cevabı verdi:

"Birincisi, İngilizlerin Türklüğün yok edilmesini amaç edinmediklerini anladım. İkincisi, memleketimizin sanıldığının aksine işgal altına alınmayacağını gördüm. Sizi temin ederim ki, İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır!"

Rauf Bey, kendisine verilen özel mektubun ve telgraf kopyasının diplomatik bir değerinin bulunmadığını, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını koruyan bir belge olmadığını çok kısa zamanda yaşayarak öğrenecekti. Kaldı ki demecinin gazetelerde yayımlandığı gün işgaller başlamıştı. "Hamidiye Kahramanlığı" üzerine karabasan gibi yapışan "Mondros hatasını" düzeltmek için Millî Mücadele'nin en ön saflarında yer alacaktır. Fakat o iki yıl sonra da İngilizlere karşı duyduğu "güven"den dolayı bir kez daha hayal kırıklığına uğrayacaktır. 16 Mart 1920'den önce İstanbul'un resmen işgal edileceğini kendisine bildirerek kentten ayrılmasını isteyen Mustafa Kemal'in uyarısını dikkate almayınca İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülecektir.

Mütareke'ye Tepki

Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın ateşkes imzalandığına ait haberini aldığında durumu aynı gün emrindeki birliklere ve gerekli yerlere bildirdi. Aynı gün Genelkurmay Başkanlığı'ndan Mütareke Antlaşması metninin yazılı olarak iletilmesini istedi. Ateşkes metni kendisine ulaşıncaya kadar da ordudan terhis edileceklerin evlerine ulaşabilmeleri için demiryollarında yapılması gereken düzenlemelere ve Almanların bırakacakları malzemelerin kullanımına ait bazı önlemler aldı. Mondros'ta 30 Ekim'de imzalanan mütarekenin metni ordulara ve ordu gruplarına 2 Kasım 1918'de ulaştı. Ordu komutanları, ateşkes hükümlerini genelde ılımlı karşıladılar. Mustafa Kemal Paşa ise öncelikle ateşkesteki bazı maddelerin açıklamaya muhtaç olduğu üzerinde duruyordu.

3 Kasım 1918'de çok acele bir şifre-telgrafla Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı'ndan "Toros Tünelleri, Suriye sınırı,

Kilikya" gibi adlandırmalarla nerelerin kastedildiğine ve terhislere ilişkin son derece stratejik değer taşıyan şu soruları sordu:

"Toros Tünelleri denilen tüneller en son açılan iki tünel dir. İşgal edilecek yalnız bunlar mıdır? İşgalin içeriği o bölümdeki demiryolunun işletmesini de kapsamakta mıdır?.. Büsbütün bir grup oluşturan Amanos tünelleri bu kapsamda mıdır? Toros tünellerini işgal edecek kuvvetlerin miktarı nedir ve nereden gelecektir?

Suriye sınırından kasıt, Suriye ilimizin kuzey sınırı mıdır? Yoksa buna ilişkin başkaca bir bakış açısı ve karar mı vardır?

Kilikya deyiminin Adana ilinin önemli bir kısmını kapsadığı biliniyorsa da sınırı bilinmemektedir. Bunun açıklanması gerekir.

Terhise ilişkin olarak ateşkes antlaşmasının 20. Maddesinde sözü edilen talimatı kim verecektir? Bu hak tamamıyla hükümetimize mi, yoksa İtilaf Devletleri'ne mi aittir?"

Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükûmeti'nden bu soruların cevabını beklerken kendisine bağlı birliklere gönderdiği bir emirde konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde açıklıyordu:

"1- Suriye sınırı, Suriye ilinin kuzey sınırı sayılmalıdır. Bu sınır Lazkiye kuzeyinden Hanşeyhun güneyinden geçerek doğuya doğru uzanır.

2- İskenderun, Antakya, Cebel Sem'an, Katma, Kilis havalisinin Türklerle meskûn olduğu ve Halep halkının dörtte üçünün Arapça konuşan Türk olduğu her vesileyle hatırda tutulmalı ve her davada esas alınmalıdır.

3- Ateşkes koşullarında yeterli açıklık olmadığından, ayrıntılarla ilgili şartlar açıklığa kavuşuncaya kadar karaya bir işgal kuvveti çıkarılmaması daima göz önünde tutulmalıdır."

Mustafa Kemal Paşa bu şekilde ateşkes antlaşmasının hükümlerinin açık olmadığını söylerken *Zaman* ve *Vakit* gazetelerinde yayımlanan demecinde de buna ilişkin görüşlerini belirtmekten çekinmemiştir. Antlaşmanın "bağımsızlık kavramı ve vatanın bütünlüğüyle bağdaşmayan çok ağır koşullar

içerdiğini" belirterek hükûmeti uyarmaya çalışmıştır. Bulgaristan'ın imzaladığı ateşkes antlaşmasının Mondros'tan daha ağır olduğunu belirtmiş, ancak Türk ateşkes antlaşmasında maddelerin açık olmamasının çok büyük sakıncalar doğuracağına dikkat çekmiştir. Özellikle de vatanın herhangi bir stratejik bölgesinde artık "Müttefikler" diye anılan "İtilaf Devletleri"ni tehdit edecek bir durum baş gösterdiğinde orasını işgal etme hakkını tanıyan 7. Maddenin, bütün ülkenin işgal edilmesine yol açabileceğini vurgulamıştır.

Onun ısrarla ateşkes hükümlerinin açıklığa kavuşturulması için hükûmetle sürdürdüğü yazışmalardan yeterli bir sonuç alınamadı. Üstüne üstlük bir de İngilizler İskenderun'a asker çıkarmaktan söz etmeye başlamışlardı.

Bu durum karşısında Mustafa Kemal Mondros için şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Pek ciddi ve samimi olarak arzederim ki, mütareke şartları hakkında yanlış anlayış ve düşünceleri ortadan kaldıracak önlemler alınmadıkça, ordular dağılacak ve İngilizlerin her dediklerine boyun eğecek olursak, ihtiraslarının önüne geçmeye imkan bulunmayacaktır."

Olanı biteni ve gelişmeleri değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, sonuçta "Osmanlı Devleti'nin kendisini düşmanlarına kayıtsız ve şartsız teslim ettiğini, hatta düşmanların memleketi istilası için onlara yardım sözü verdiği" kanaatine varmıştır. Gerçekten de Rauf Bey'in ihtimal vermediği ama Mustafa Kemal'in öngördüğü işgaller; Talat, Enver ve Cemal Paşaların ülkeyi terk edip Kırım'a gitmelerinin (1/2 Kasım) hemen ertesinde, yani ateşkesin 3. gününde başlayarak birbirini takip etmiştir.

İlk adım Suriye-Irak Cephesi'nde İngilizler tarafından atıldı. Mondros'ta bilinçli olarak bir "ateşkes sınırı" belirlemeyen İngilizler bundan yararlanarak önce 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Sabis Paşa'nın sorumluluğunda bulunan Musul'u işgal ettiler. Ali İhsan Paşa antlaşmanın 7. Maddesi'nde sözü edilen bir durum olmadığını öne sürerek kentin işgaline karşı çıkmışsa da Sadrazam Ahmet İzzet Paşa verdiği emirle "İngiliz Hükümeti

isterse bütün memleketi barış zamanında da işgal edebilir. Çünkü karşı koyacak hiçbir kuvvetimiz yoktur." diyerek büyük bir teslimiyet göstermiş ve işgale karşı koymamasını bildirmiştir! Böylece İngiliz birlikleri 8 Kasım 1918'de hiçbir engelle karşılaşmadan Musul'a girmişlerdir.

Mustafa Kemal 3 Kasım'dan itibaren bir yandan İngilizlerin yaptıklarıyla uğraşıyor, diğer taraftan mütareke hükümleri ve uygulanması hakkında Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile telgraflarla yazışmalarda bulunuyordu.

İngilizler, Musul'dan sonra İskenderun'a yöneldiler. Savaş içerisinde İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarda İskenderun ve Suriye Fransa'ya bırakılmıştı. İskenderun Limanı'na gelen bir Fransız torpidosu limandaki torpilleri aramaya başlamış ve bu arada kente asker çıkartacağını açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa kendisine bağlı birliklere 5 Kasım 1918'de gönderdiği emirle İskenderun'un işgaline gerekirse silahla karşı konulmasını istedi:

"İngilizlerin çeşitli bahanelerle İskenderun'a asker çıkararak 7. Ordu birliklerini zor duruma sokmak istediklerini anlıyorum. Buna meydan vermemek için 3. Kolordu İskenderun'a kuvvet çıkarılmasını, 20. Kolordu için birinci maddede belirtilen harekât sona erinceye kadar (Kolordunun İslahiye'ye çekilmesi) gerekirse ateşle dahi engelleyecektir."

Mustafa Kemal aynı zamanda Genelkurmay Başkanlığı'na da bölgedeki durumu ve İskenderun'daki tümen komutanının İngilizlere kenti işgallerine izin verilmeyeceğini bildirdiğini iletti. Fakat Sadrazam Ahmet İzzet Paşa aynı gün Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na gönderdiği şu emirle İskenderun'un işgaline adeta yeşil ışık yakmıştır:

"Mütareke hükümlerine göre İngilizlerin İskenderun'u işgale hak ve yetkileri yoksa da Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan yararlanmak istemeleri de haklı bir istek mahiyetindedir. Mütareke metninde birçok maddeleri değiştirecek vaktin darlığından dolayı, yalnız sözlü olarak

açıklama ve teminat verebilen İngiliz temsilcisinin centilmenliğine karşılık bir iyi davranış olmak ve bu teminatın faaliyet alanına çıkarılmamasını sağlamak ve kolaylaştırmak üzere İskenderun Limanı'ndan İngilizlerin erzak ve saire taşınması hususunda yaralanmaları ve İskenderun-Halep yolunu tamir edebilmelerine izin ve bu konuda ordunun vaziyetince de bir sakınca göremiyorum."

Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin gerçek amaçlarının "ordularını beslemek" değil, İskenderun'u işgal ve geri çekilmekte olan 7. Ordu'nun yolunu kesmek olduğunu ve daha şimdiden İslahiye'deki Ermeni çetelerini harekete geçirdiklerini belirterek Sadrazam'ı uyarmak istedi. "Geciktiren idam edilir!" diye işaretlediği 6 Kasım 1918 tarihli şifre-telgrafının sonunda da İskenderun'un işgaline silahla karşı konulması emrini verdiğini vurgulamış ve İngilizlere hoş görünmek için onların centilmence görünen her isteklerini yerine getirmektense Grup Komutanlığı'ndan ayrılacağını açıklamıştır:

"İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmaya teşebbüs edecek İngilizlerin ateşle engellenmesini ve 7. Ordu'ya, bugün bulunan çizgide gayet zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakarak büyük kısmını Katma-İslahiye yönünde hareket ettirerek Kilikya sınırına geçirmesini emrettim.

İngilizlerin aldatıcı muamele, teklif ve hareketlerini İngilizlerden fazla haklı ve nazik gösterecek ve buna karşı gönül alıcı emirleri uygulamaya yaradılışım elverişli olmadığından ve hâlbuki Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşünü uygulamadığım takdirde birçok itham altında kalmam doğal olduğundan, komutayı hemen teslim etmek üzere yerime tayin edeceğiniz kişinin süratle bildirilmesinin emredilmesini özellikle rica ederim."

Adana'dan İstanbul'a Dönüyor

Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumu karşısında 7 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı ve 7. Ordu

Karargâhı padişah iradesi ile lağvedildi. Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alındı.

Mustafa Kemal o günlerde millî direnişin de çekirdeğini oluşturma çabasındaydı. Çünkü er veya geç Anadolu'yu savunmak durumunda kalacaklardı. Nitekim İstanbul'dan Gaziantep'e giden Ali Cenani Bey'le Katma İstasyonu'nda karşılaştığında ona kendilerini savunmak için tedbirler almalarını, teşkilat kurmalarını, millî bir kuvvet vücuda getirmelerini söylemiş, gerekli silah ve mühimmatı da temin edeceğini söylemiştir.

Aynı gün, 7 Kasım 1918'de İngilizler (Amiral Calthorpe) Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 10. ve 16. Maddelerine dayanarak hükûmetten İskenderun'un General Allenby kuvvetlerine teslim edilmesini istedi. Osmanlı Hükûmeti, "bir İskenderun için Mütareke'nin bozulamayacağı" düşüncesi ile 8 Kasım 1918'de 7. Ordu Komutanlığı'na "İskenderun'un boşaltılıp teslim edilmesi için gerekenlere talimat verilmesini" emretti. İşgalin İngiliz Başkomutanlığı nezdinde protesto edilmesi de uygun görüldü! Mustafa Kemal ilgili emri birliklere duyurmak zorunda kaldı. Aynı gün doğrudan doğruya Sadrazam'a çekttiği telgrafta İngilizlerin isteklerine karşı bu denli uysal davranılmasının sakıncalarını dile getirerek eleştirilerde ve hatta suçlamalarda bulundu.

Böylece Musul'dan sonra İskenderun da ateşkesten on gün sonra (9 Kasım 1918) ve ateşkes antlaşmasına aykırı olarak İngilizlerce işgal edilmiş oldu. Mustafa Kemal'in ateşkes antlaşması metnini gördüğünden beri dile getirdiği İskenderun elden çıkmıştı. Fakat Anadolu coğrafyasının fiziki bütünlüğü açısından burasının stratejik önemini iyi bilen Mustafa Kemal, sonraki yıllarda "Sancak/Hatay Davası" olarak adlandıracağı ve millî bir mesele hâline getireceği İskenderun ve Hatay'ın ana vatana katılmasını sağlayacaktır.

Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu'nun lağvedilmesi hakkındaki 7 Kasım tarihli karar padişah tarafından onaylanarak 10 Kasım 1918'de Takvim-i Vekayi'de (Resmî Gazete) yayımlandı, Grup Komutanlığı'na bildirildi. Aynı anda Sadrazam

Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal'i telgraf başına davet ederek başbakanlıktan çekildiğini söyledi. Ardından, "Bir an evvel İstanbul'a gelmelisiniz. Sizinle istişareye (danışmaya/konuşmaya) ihtilacım (acelem) var." dedi. Onun İstanbul'a dönmesinin iyi olacağını belirtti.

İstanbul'da olağanüstü gelişmelerin yaşandığını sezen Mustafa Kemal Paşa da o akşam Adana'dan trene binerek İstanbul'a hareket etti.

-9-

MÜTAREKE İSTANBULU'NDA 6 AY

İstanbul'da: "Geldikleri Gibi Giderler!"

Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918 günü İstanbul'a geldi. Yanında yaveri Cevat Abbas (Gürer) vardı. Haydarpaşa Garı'nda arkadaşı Dr. Rasim Ferit (Talay) karşıladı. Aynı gün başkente gelip Dolambahçe Sarayı önlerinde demirlemiş olan 61 parçalık işgal donanmasından dolayı karşıya hemen geçemediler. Gemilerden iki tanesi Yunanistan'a aitti. Rauf Bey'e verilen özel mektuplar ve sözler Mondros'ta kalmıştı... Boğaz trafiğe kapatılmıştı. Birkaç saat Gar'da beklemek zorunda kaldılar. Nihayet Boğaz açılınca Kartal İstimbotu ile Avrupa yakasına geçebildiler.

Yaveri Cevat Abbas'ın aktardığına göre Paşa, karşıya geçiş sırasında işgal kuvvetleri donanmasına bakarak "Geldikleri gibi giderler!" dedi. Evet, gideceklerdi... Fakat acılarla geçen dört yılın sonunda... Manzaradan son derece üzülen Mustafa Kemal, istimbotta arkadaşı Dr. Rasim Ferit'e "Hata ettim, İstanbul'a gelmemeliydim. Ne yapıp edip Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı!" diyecekti.

Haydarpaşa'dan karşıya geçen Mustafa Kemal Beşiktaş Akaretler'deki evine gitmeyerek Pera Palas Oteli'nde bir daireye yerleşti. Akaretler'deki 76 numaralı evde bulunan annesi Zübeyde Hanım'ı ve kız kardeşi Makbule'yi daha sonra ziyaret

edecekti. Onun bu oteli seçmesinde kendisinin sık sık belirttiği gibi aile ortamı dışında serbestçe hareket edebilme isteği/alışkanlığı yanında İstanbul'a gelen Müttefik birliklerdeki İngiliz, Fransız ve İtalyan subaylarının uğrak yeri olan Pera Palas'ta yabancıları yakından izlemek, başkentteki havayı yakından koklamak ve bazı bilgiler edinmek istemesinin etkili olduğu anlaşılıyor. Akaretler'deki evin küçük olması nedeniyle yapacağı bazı görüşmeler için uygun bir ortamın bulunmayışı da bu kararında etkili olmuştu. Fakat aldığı maaş otel giderlerini karşılamaya yetmediğinden orada ancak bir hafta kalabilmiştir. Davet üzerine buradan ayrılarak Halep'ten tanıdığı bir Hristiyan Arap olan Salih Fansa'nın konağına geçti. Fansa ailesi, Beyoğlu Hava Sokağı'nda Frankoç Paşa Konağı olarak bilinen geniş konaklarında ona bir daire ayırmışlardı. Buna rağmen Mustafa Kemal kendisine ve ailesine daha geniş bir ev aramayı sürdürdü. Yaklaşık bir ay sonra Bayan Fansa'nın yardımıyla Şişli'de Halaskârgazi Caddesi üzerinde Madam Kasapyan adlı bir Ermeni vatandaşa ait olan üç katlı bir evi kiraladı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Aralık 1918-16 Mayıs 1919 tarihleri arasında yaklaşık altı ay ikamet ettiği, şimdi Atatürk Müzesi olan bu ev, üç katlı idi. O dönemde giriş katında yaver ve yemek odaları, 2. katında toplantı ve çalışma salonu ile yatak odaları bulunuyordu. 3. kat ise annesi Zübeyde Hanım ve kız kardeşi Makbule Hanım tarafından kullanılıyordu. İşgaller karşısında neler yapılması gerektiği ve Anadolu direnişinin nasıl gerçekleştirileceği işte bu evde arkadaşları ile yaptığı toplantılarla belirlenecektir.

Mustafa Kemal Paşa o günlerde Pera Palas'a sık sık gitmeye devam etmiştir. Orada devlet adamları, yabancı diplomatlar ve komutanlarla görüşmeleri sürdürmüştür. Gazetecileri orada kabul ederek kendilerine demeçler vermiştir.

Bir akşam İngiliz İşgal Birlikleri Komutanı General Harrington, karşı masada oturan Türk generalinin Mustafa Kemal olduğunu öğrenince onu kendi masasına davet etmek istemişti. Fakat Mustafa Kemal Paşa, bu davete nazik ve fakat

gururlandırıcı şu cevabı vermiştir: "Burada ev sahibi olan biziz. Kendileri misafirdirler. Onların bu masaya gelmeleri gerekir!" İşte Mustafa Kemal budur... İşgalci generalin ülkesinde kısa süreli bir "misafir" olduğunu söylemiş, "Geldikleri gibi giderler." sözünü bir başka şekilde ifade etmiştir.

Ülkede ve İstanbul'da Askerî ve Siyasi Durum

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sadece iki gün sonra işgaller başlamıştı. İtilaf Devletleri, savaş içerisinde imzaladıkları gizli antlaşmalarla belirledikleri "nüfuz alanlarını" Mondros'ta koydukları hükümlere dayanarak bir bir işgal etmeye başlamışlardı. İşgaller bir yandan Musul, İskenderun, Antep, Urfa, Maraş ve Adana (Kilikya) yöresine; diğer taraftan Kars'a ve Batum'a kadar sürerken Çanakkale Boğazı ve Toros Tünelleri de kontrol altına alınmıştı.

13 Kasım'da iki gemiyle İtilaf Devletleri'nin işgal donanması ile İstanbul'a gelen Yunanistan, 1919 yılı başlarında Uzunköprü-Hadımköy demiryolunu denetim altına almışlardı.

İzmir'in Yunanlılara verileceğini anlayan İtalyanlar, önce Antalya'yı (28 Mart 1919); arkasından Kuşadası, Bodrum, Fethiye, Marmaris ve Burdur'u işgal etmişlerdi.

Bu işgallerin başladığı günlerde İstanbul'da önemli gelişmeler yaşanıyordu. Hükûmet değişikliği yapılmış, yeni siyasi partiler kurulmuştu. Mondros'un hemen sonrasında toplanan İttihat ve Terakki Partisi Kongresi'nde Sadrazam Talat Paşa bir veda konuşması yapmış, tartışmalardan sonra yeniden bir örgütlenmeye gidilmesi kararlaştırılmış ve İttihat ve Terakki kendi kendini feshetmiştir (5 Kasım 1918).

İttihat ve Terakki'nin bıraktığı boşluğu doldurmak için veya Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin temsil edemediği muhalefet boşluğunu doldurmak için birbiri ardına yeni partiler kurulmuştur. Teceddüt Fırkası (Yenilik Partisi), Selamet-i Amme (Kamunun Kurtuluşu), Osmanlı Sulh ve Selamet Partisi, Ahali İktisat Partisi, Sosyal Demokrat, Osmanlı Hürriyetpervaran Avam Fırkası (Osmanlı Hürriyetçi Halk Partisi) bunlar arasında idi.

Bu partiler arasında liberal bir programla ortaya çıkan ve tüzüğüne üyeleri için İttihat ve Terakki kadrolarında lekelenmemiş olmak şartını koyan "Teceddüt Partisi", dönemin önemli isimlerinin yer aldığı bir parti idi. Bu isimler arasında Yunus Nadi, Dr. Tevfik Rüştü Aras, İsmail Canbulat ve Galip Bahtiyar gibi kamuoyunun yakından tanıdığı kişiler vardı. Mustafa Kemal Paşa kendisine yapılan önerilere rağmen bu partiye girmemiştir. Basında bu partiye üye olduğu yolundaki haberler üzerine 30 Aralık 1918 günlü Söz Gazetesi'ne şu demeci vermek zorunda kalmıştır: "Bu haber doğru değildir. Ben, askeri sıfat ve makamımla ilgi ve alâkamı muhafaza etmekteyim."

Bu kapsamda üzerinde durulması gereken bir diğer siyasi oluşum da Fethi (Okyar) Bey'in Osmanlı Hürriyetçi Halk Partisi oluşumu idi. Teceddüt Partisi'ne girmeyen Ali Fethi Bey, ayrı bir parti kurmuştu. Bu partiye Osmanlı Mebusan Meclisinde bulunan 30 kadar milletvekilini de üye yapmıştı. Bu partinin görüşlerini yaymak amacıyla bir de "Minber" isimli bir gazete çıkartacaktır.

Minber Gazetesi

M. Kemal Paşa, Ali Fethi (Okyar) Bey ile birlikte bu gazetenin ortakları arasındadır. Bilindiği üzere Mustafa Kemal, daha Harbiye'deki öğrencilik yıllarından başlayarak "gazetecilik" meraklı olan ve zaman zaman "başyazarlığa" uzanan bir çizgide düşüncelerini önce yakın çevresindekilere, sonra da kamuoyuna ulaştırmaya çalışan bir insandı.

Öğrencilik yıllarında güzel yazı yazma ve konuşmaya eğilim gösteren Mustafa Kemal, "gazetecilik ve yazarlığın içinde ikinci bir meslek gibi yeşermiş ve dalgalanmış" olduğunu söylemiştir. Yazmış olduğu Anafartalar Savaşı'na ilişkin bir tarihçeyi Sabiha Gökçen'e verirken bu konuyu şu şekilde açıklamıştır:

"Doğrusu, yazmak, yazabilmek ve görüşlerini başkalarına, geniş okuyucu kitlelerine iletmek ne kadar güzel bir şeydir kim bilir? Bunun içindir ki ben yazarları, gazetecileri, sanatçıları çok ama pek çok sever ve takdir ederim.

Çocukluğumda henüz ilkokul sıralarında öyküler karalamaya niyet ettim, ama olmadı. Daha sonraları askeri okulda gazeteciliğe iyiden iyiye merak sardım. Diyebilirim ki gazetecilik ve yazarlık içimde bir ikinci meslek gibi yeşermiş, dalgalanmıştı.

Şimdi bir soru gelebilir Gökçen aklına, klasik bir soru: Asker olmasaydınız, devlet adamı olmasaydınız, gazeteci ya da yazar olur muydunuz? Hiç şüphen olmasın, bu mesleğe girerdim. Üstelik yazarlık da, gazetecilik de bir asker kadar, bir devlet adamı kadar, bir eğitimci kadar sorumluluk isteyen kutsal mesleklerden biridir. Fikirlerdir ki insanları ya karanlığa ya da aydınlığa götürürler. Üstelik bir yaratma mevzuubahistir. Buna, mesleğin kendine özgü heyecanını da eklersen, bana hak verirsin."

M. Kemal henüz genç bir Harbiye öğrencisi iken bazı arkadaşları ile birlikte bir el gazetesi çıkarmaya başlamışlar ve ancak üç sayı kadar yapabilmişlerdir. Harp Okulu'nda M. Kemal'in liderliğinde çıkarılan bu el gazetesi, aynı amaçla zaten aynı bina içinde bulunan Harp Akademisi'nde de çıkarılmaya devam edilmiştir. Okul Komutanı Ali Rıza Paşa tarafından yakalanan gençlerin bu faaliyeti akim kalmıştır.

Mustafa Kemal'in gazetecilik tutkusunu gösteren bir diğer olay da Trablusgarp Savaşı'na giderken yaşanmıştır. Yukarıda ana hatları bahsedildiği üzere Teşkilat-ı Mahsusa tarafından gizlice Trablusgarp'a götürülen M. Kemal ve arkadaşlarına başka kimlikler ve meslekler bulunmuştu. Mustafa Kemal giderken ve dönerken pasaportunun "meslek" hanesine "gazeteci", adını da "Mustafa Şerif" yazdırtmıştır.

Mustafa Kemal'in bu gazetecilik merakı Minber ile ete kemiğe bürünmüş ve hayata geçirilmiş oluyordu.

1 Kasım 1918'de yayım hayatına başlayan Minber Gazetesi'nin imtiyaz sahibi İstanbul Milletvekili Ali Fethi (Okyar) Bey, sorumlu yazı işleri müdürü de Dr. Rasim Ferit (Talay) idi. Sonradan milletvekili olan Dr. Rasim Ferit, M. Kemal'in İstanbul'da bulunduğu sıralarda sık sık görüştüğü en samimi bir arkadaşlarından birisi idi. Gazetenin çıkış hazırlıkları 1917

yılı içinde başlamıştır. Aynı yılın 7 Ekim'inde, 7. Ordu'dan istifa ederek İstanbul'a dönen Mustafa Kemal, Cemal Paşa tarafından Halep'te satılan taylarının (atlarının) satışından elde ettiği para ile Minber Gazetesi'ne ortak olmuştur.

Minber Gazetesi hemen her sayısında özgür kuruluşları, adalet, özgürlük ve eşitlik ilkelerini savunmakta, özellikle basın özgürlüğü üzerinde önemle durmaktadır. Gazetede "Mustafa Kemal" imzalı hiçbir yazı yoktur. Fakat Mustafa Kemal'e ait birçok aktüel haber, röportaj, kendi mektuplarından aktarmalar vardır.

Ali Fethi Okyar, anılarında gazeteyi çıkarma fikrinin Mustafa Kemal tarafından kendisine telkin edildiğini, gazetenin "Minber" (Kürsü) ismini de M. Kemal'in bulduğunu anlatmaktadır. Mustafa Kemal'in, arkadaşı Nuri Conker'in "Zabit ve Kumandan" ismiyle yazdığı kitaptan hareketle 1914'te tamamladığı "Zabit ve Kumandan İle Hasbihal" isimli kitabı da 1918'de Minber Gazetesi'nin matbaasında basılmıştır.

Minber Gazetesi, 1 Kasım 1918'den itibaren 22 Aralık 1918 gününe kadar 51 sayı çıktıktan sonra kapanmıştır.

Minber Gazetesi'nde "Hatib" mahlasının (takma isminin) Mustafa Kemal'e ait olup olmadığı konusunda yürütülen bilimsel bir tartışma henüz bir sonuca bağlanmış değildir. Gazetede üç başyazı ve dört günlük bir tefrika yazı "Hatib" mahlasıyla çıkmıştır. 1 Kasım'da "Felaketten İbret Alalım", 2 Kasım'da "Hürriyet-i Matbuat", 4 Kasım'da da "Sulh u Salah" başlıklı başyazılar ile 2 Kasım'da başlayarak 6, 8 ve 9 Kasım günlerinde tefrika şeklinde çıkan Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" adlı eserini konu alan "Asrileşmek" (Çağdaşlaşmak) başlıklı makale "Hatib" mahlası ile çıkan yazılardır.

Bu yazılardan hareketle Minber Gazetesi hakkında önemli araştırmalar yapan Dr. F. Tevetoğlu, "Hatib" mahlasının ve bu yazıların Mustafa Kemal'e ait olduğunu iddia etmiştir. Sadi Borak, "Hatib" mahlaslı yazıların Dr. Rasim Ferit (Talay)'e ait olduğunu tahmin etmektedir.

Prof. Dr. Şerafettin Turan ile Prof. Dr. İzzet Öztoprak ise yazıların yayımlandığı tarihlerde Mustafa Kemal Paşa'nın henüz İstanbul'da olmadığından hareketle bu yazıların Mustafa Kemal'e ait olamayacağını belirtmişlerdir.

Mustafa Kemal'in gazetecilik merakının sonraki günlerde ve yıllarda da devam ettiğini biliyoruz. O basının gücüne inanmış bir lider olarak Millî Mücadele sürecinde de Cumhuriyet döneminde de gerek gazete çıkartarak gerek Anadolu Ajansı'nı kurdurarak ve gerekse mülakatlar vererek ve yazılar yazarak basını güçlü bir şekilde kullanmaya devam edecektir.

Millî Bir Hükûmet Kurulması İçin Çabalar

İstanbul'da bulunduğu bu ilk günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın uğraştığı işlerden biri de istifa eden Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın yerine hükûmet kurmakla görevlendirilen Tevfik Paşa'nın kuracağı hükûmetin bazı sakıncalar doğuracağı düşüncesiyle Mecliste güvenoyu almasının engellenmesi idi.

İttihatçılık suçlaması, Talat Paşa Hükûmeti'nin istifasından sonra kurulan ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin beklenmedik bir şekilde istifasını getirdi. Mebusan ve Ayan Meclislerinde savaş suçlularının yargılanması için "Yüce Divan" kurulması önerilmişti. İşin arkasında İngilizler vardı. Fakat hükûmet, böyle özel mahkemelerin adil karar veremeyeceği düşüncesiyle Padişah Vahideddin tarafından da desteklenen Yüce Divan önerisine karşı çıktı. Bunun üzerine padişah, hükûmetteki Maliyeci Cavit Bey, Rauf Orbay ve Ali Fethi Okyar'ın "İttihatçı" olarak tanındıklarını öne sürerek bunların görevden alınmalarını istedi. Başbakan Ahmet İzzet Paşa, bu isteği "Anayasa'ya aykırı olduğu için" kabul etmedi ve hükûmetinin istifasını sundu.

Vahideddin, yeni kabine kurma görevini Ahmet İzzet Paşa'dan önce de kendisine hükûmeti kurma görevini önerdiği Tevfik Paşa'ya verdi. O da 11 Kasım 1918'de "İttihat ve Terakkili" olarak tanınan hiçbir üyeye yer vermeden, hatta "İttihatçı

düşmanı" denilebilecek Filozof Rıza Tevfik ve Kambur İzzet'in de bulunduğu bir kabine kurdu.

Mustafa Kemal, Tevfik Paşa Hükûmeti'nin işe başlamasından iki gün sonra İstanbul'a gelmişti. İlk önce Rauf Orbay ile buluştular. Yaptıkları ortak değerlendirmede, sadrazamlığa Tevfik Paşa'nın atanmasının bazı sakıncalar doğuracağı hakkında görüş birliğine vardılar. İzzet Paşa'nın yeniden sadrazam olması için çalışmaya karar verdiler. Çünkü İzzet Paşa'nın istifası kamuoyunda iyi karşılanmamıştı. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, öncelikle Fuat Paşa Türbesi'nin karşısındaki evinde Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret ettiler. Görüşmede, onun yeniden sadrazamlığa atanması ve kabinede Mustafa Kemal, Rauf Orbay, Fethi Okyar ile İsmail Canbulat'ın yer almaları üzerinde duruldu.

Bu işin olabilmesi için elbette Tevfik Paşa'nın kurduğu hükûmetin Mebusan Meclisinde güvenoyu almaması ve padişahın hükûmeti kurma görevini yeniden Ahmet İzzet Paşa'ya vermesi için ikna edilmesi gerekiyordu.

Mustafa Kemal, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Cafer Tayyar Eğilmez ve İsmail Canbulat'ın katıldığı bir toplantı yapıldı. Padişahla görüşme yapmak üzere padişahın kızgın olduğu Enver Paşa ile anlaşmazlığı bilinen Mustafa Kemal ile Karabekir'in gönderilmesi kararlaştırıldı. Bunda Mustafa Kemal'in veliaht iken Vahideddin ile Almanya seyahatinde aralarında doğan yakınlık, Karlsbad dönüşü onu birkaç kez ziyaret etmiş olması ve ayrıca Padişah Vehideddin'in Fahri Yaveri seçilmesi etkili olmuştu.

Arkadaş grubunun bu toplantısında verilen karar gereğince önce Mustafa Kemal, arkasından da Kazım Karabekir Vahideddin'i ziyaret ettiler. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldiği 13 Kasım 1918'den, Samsun'a hareket edeceği 16 Mayıs 1919 tarihine kadar geçen altı aylık süre içinde Padişah Vahideddin ile toplam 4 görüşme yapmıştır. Padişahın yaveri Naci Eldeniz aracılığı ile yaptığı başvuru üzerine Vahideddin birkaç gün sonra 15 Kasım 1918'de "Cuma selamlığı"nda onu kabul etti.

Bu görüşmede neler konuşulduğu kesinlikle bilenememektedir. Ancak görüşmenin çok kısa sürdüğü bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın daha çok padişahın eğilimlerini öğrenmeye ve kabinede görev alması konusunda imkânları anlamaya çalışmış olduğu tahmin edilmektedir.

Padişahın yaklaşımın İzzet Paşa'nın yeniden sadarete getirilmesi konusunda hiç cesaret verici olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat bundan daha önemli ve öncelikli olan, Tevfik Paşa kabinesinin güvenoyu almamasını sağlamaktı. Bu nedenle Mustafa Kemal ve arkadaşları çoğunluğu İttihat ve Terakki yanlısı olan Mebusan Meclisinde milletvekilleri ile görüşerek onları bu konuda ikna etmeye çalışıyordu. Diğer taraftan onun ortağı olduğu Minber Gazetesi'nde Tevfik Paşa Hükûmeti'ne karşı bir eleştiri kampanyası başlatılmıştı.

Tevfik Paşa'nın hükûmet programının okunacağı ve güven oylamasının yapılacağı 18 Kasım günü Mustafa Kemal Mebusan Meclisine gitti. Orada bir odada toplanmış bulunan bazı milletvekilleri ile görüşerek güvenoyu verilmemesinin hayırlı olacağını gerekçeleri ile birlikte anlattı. Milletvekilleri güvensizlik oyu verilirse Meclisin dağıtılacağını ileri sürüyorlardı. Mustafa Kemal ise Meclisi dağıtacak olanın yeni Sadrazam (Tevfik Paşa) olacağını izah etti. Güvenoyu verilmezse bu arada kazanılan zaman içinde belki Ahmet İzzet Paşa başbakanlığında yeni bir kabine kurulmasının şartları hazırlanabilirdi. Edindiği intiba, milletvekillerinin güvenoyu vermeyecekleri yönündeydi. Fakat toplantıda Mustafa Kemal'in beklentileri aleyhinde bir sonuç çıktı. Mustafa Kemal görüşmeleri locadan izlerken Ali Fethi Okyar gibi bazı milletvekilleri hükûmeti eleştirmişlerdi. Arkasından yapılan oylamada çoğunluğa ulaşılamadı. Ertesi güne (19 Kasım 1918) bırakılan ikinci oylamada ise Meclis 33 olumsuz oya karşı 91 oyla hükûmete güvenini belirtti. Tevfik Paşa Hükûmeti aleyhinde oy kullanacağını söyleyen milletvekillerin çoğu da güvenoyu vermişti! Bu sonuç karşısında şaşıran Mustafa Kemal Paşa, "Meclis hayatının bir an içinde bin

renk alabilecek mahiyette olduğundan, daima uzak kalan benim gibi askerin şaşması doğal sayılmak gerekir." diyecekti.

Mustafa Kemal, Saray ile ilişkileri sürdürme kararları doğrultusunda durumu yeniden değerlendirmek için Vahideddin ile yeniden görüşme talep etti. Başyaver Naci Bey aracılığı ile yapılan bu başvuruya padişah 3 gün sonraki Cuma selamlığında onu kabul edeceğini bildirdi.

Mebusan Meclisi Kapatılıyor

Tevfik Paşa Hükûmeti'nin Mecliste güven almasından sadece 2 gün geçmişti ki büyük bir gelişme oldu ve Mebusan Meclisi Padişah Vahideddin'in iradesi ile 21 Kasım 1918'de kapatıldı. Mustafa Kemal bir kez daha haklı çıkmıştı! Padişahın bu kararında, Tevfik Paşa Hükûmeti'nin kendisine yönelik eleştirilerden kurtulmak istemesi olduğu kadar İtilaf Devletleri'nin saray ve hükûmet üzerindeki baskıları da etkili olmuştur. İtilaf Devletlerinin birbirini izleyen istekleri karşısında bunalan Tevfik Paşa Hükûmeti, basında süren ve giderek artan eleştirilerden kurtulabilmek için daha güvenoyu almadan basına sansür getirmişti. Fakat eleştiriler bu kez Meclise yansımış, hükûmet de çareyi Meclisin kapatılmasını istemekte bulmuştu!

Aynı günlerde Padişah Vahideddin, yabancı temsilcilerinin baskısından yakınmaya başlamıştı. Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi'ye, "Yabancılar, bu Mebuslar Meclisi'ni seçilmiş bir meclis kabul etmiyorlar... O katiller heyetinin (İttihat ve Terakki'yi kastediyor) seçtiklerini Mebuslar Meclisi'ni nasıl tutuyorsunuz? Siz neye dayanıyorsunuz?" diyordu. Bu da Meclisin İtilaf Devletleri'nin baskısı ile kapatıldığını gösteriyordu. Ancak Vahideddin, Meclisi kapattıktan bir ay sonra da başka türlü yakınacaktı: "Yabancılar pek amansız! Gece gündüz çektiğimi bir Allah bilir, bir ben bilirim. Bizi tazyik ile Mebuslar Meclisi'ni dağıttırdılar!" Aslında İtilaf Devletleri'nin Padişah Vahideddin'e dağıttırdıkları Meclis, milletin iradesinin tecelligâhı idi. Millet iradesi yok edilmişti.

Anayasa'ya göre Meclisin dağıtılması durumunda en geç 4 ay içinde yeni seçimlere gidilmesi gerekirken yayımlanan bir bildiri ile 4 aylık sürenin barış antlaşmasının imzalanmasından sonra başlayacağı açıklandı. Barış görüşmeleri geciktiği ve bu arada Anadolu'da millî direniş başladığından yeni seçimlere ancak 1919 yılı ortalarında karar verilebilecekti. O da Mustafa Kemal ve arkadaşlarının oluşturduğu kamuoyu baskısı ile gerçekleşecekti. Böylece 21 Kasım 1918'de dağıtılan Mebusan Meclisi ancak 12 Ocak 1919'da açılabilecek, 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgaline kadar çalışabilecek ve o Meclis "Son Osmanlı Mebusan Meclisi" olarak tarihe geçecekti.

Vahideddin: "Ordudan Bana Bir Fenalık Gelir mi?"

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin kapatılmasından bir gün sonra 22 Kasım 1918 günü Padişah Vahideddin ile uzun bir görüşme yaptı. Tevfik Paşa Hükûmeti'nin güvenoyu alması ve Meclisin kapatılması konusunu gündeme getiren Mustafa Kemal'in konuşması padişah tarafından kesildi ve Vahideddin ona şu soruyu sordu:

"Ordunun komutan ve subayları eminim ki seni çok severler. Bana teminat verir misin ki onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir?"

Bu soru, Vahideddin'in Enver Paşa tarafından yeniden düzenlenmiş olan ordunun üst kademesindeki komutanların kendisine veya saltanata karşı herhangi bir girişimde bulunabilecekleri şüphesini taşıdığını gösteriyordu. Mustafa Kemal, padişahın bu konuda duyduğu bir şeyin olup olmadığını öğrenmek için ona "Ordu tarafından aleyhte harekete ait duyduklarınız, hissettikleriniz mi var?" sorusunu sordu. Vahideddin bu tip durumlarda yaptığı gibi gözlerini kapatmış, ilk sorusunu yeniden sormuştu. Bunun üzerine Mustafa Kemal daha İstanbul'a birkaç gün önce geldiğini, başkentteki durumu ayrıntılarıyla bilemediğini söyleyerek padişahı rahatlatacak bir cevap vererek şunları söyledi:

"Gerçi ben İstanbul'a geleli birkaç gün oluyor. Buradaki vaziyeti tamamıyla bilmiyorum. Yalnız ordu komutanları ve subaylarının sizinle karşı karşıya bulunması için bir sebep olabileceğini zannetmiyorum. Onun için temin ederim ki, hiçbir fenalık beklemeyiniz."

Vahideddin bu sözlere karşılık "Yalnız bugünden bahsetmiyorum, bugünden ve yarından! Siz akıllı bir komutansınız. Arkadaşlarınızı aydınlatacağınızdan ve kendilerini yatıştıracağınızdan eminim!" diyerek aslında bir şüphesinin var olduğunu ispatlamıştı. Görüşme böylece sona erdi.

Padişah, Mustafa Kemal'in ardından özel doktorunu Rauf Orbay'a göndererek onunla görüşmek istediğini bildirdi. Fakat Rauf Bey, artık bakan değil basit bir vatandaş olduğunu söyleyerek bu çağrıya uymadı.

Mustafa Kemal bu ikinci görüşmesinde de padişahı kendi görüşleri doğrultusuna çekemediğini görmüş oldu. Üstelik bu görüşmeden sonra Mebusan Meclisnin kapatılması konusunda padişahla görüş birliği içerisinde olduğu söylentileri yayılmıştı. Oysa o ve arkadaşları, başından beri halkın sesinin duyurulması ve hükûmetin olabildiğince denetlenebilmesi için meclislerin çalışması gerektiğine inanmışlardı. Mustafa Kemal buna ilişkin görüşlerini *Minber*, *Zaman* ve *Vakit* gazetelerinde yayımlanan demeçlerinde defalarca tekrarlamıştı. Mesela Ahmet Emin (Yalman) Bey'e verdiği ve Mecliste güven oylaması tartışmalarının yapıldığı 18 Kasım 1918 günü Vakit'te "Mustafa Kemal Paşa İle Mülakat" başlığı altında yayımlanan demecinde özellikle "Milletin ve memleketimizin pek çok muhtaç olduğu barışı sağlayacak hükümetin, bugünkü Mebuslar Meclisi'ne dayanmasının bir mecburiyet" olduğunu vurgulamıştır.

Mustafa Kemal Paşa aynı mülakatta, Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerinin uygulanmasında ortaya çıkan sorunların, uygulamanın askerlere bırakılmış olmasından kaynaklandığını belirterek "Hâlbuki bu hususta askerlerin değil, diplomatların çalışması gerekir." demiştir.

Ahmet İzzet Paşa'nın yeniden sadarete getirilememesine ve Mebusan Meclisinin kapatılmasına engel olunamamasına rağmen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları arayışlarını sürdürdüler. Bu kez Ayan Meclisi Başkanı ve İttihat ve Terakki'nin eski lideri Ahmet Rıza başkanlığında bir kabine kurulması için bazı girişimlerde bulundular. Fakat bundan da bir sonuç alınamamıştır.

Padişahla Görüşmeler Sürüyor

Mustafa Kemal ve arkadaşları bu süreçte Sarayla ilişkilerinin kesilmemesini istedikleri için görüşmelere devam ediyorlardı. Bu kez Kazım Karabekir Sultan Vahideddin ile Aralık 1918 başında bir araya geldi. Karabekir, "Milletimiz ve başlarında sevgili hakanı ile inşallah kurtulacaktır." diyerek padişahı yanlarına çekmeye çalışmış, Vahideddin Mutafa Kemal ile görüşmesinde olduğu gibi özellikle sözü ordunun durumuna getirmiş ve şunları söylemiştir: "Sizin gibi genç, mert ve güvenilir komutanlara sahip olan bir millet elbet yok olmaz." Vahideddin, bu sözleriyle çözümün ordu ve komutanlarda olduğunu vurgulamıştır.

Karabekir padişahın yanından çıktıktan sonra orada bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya görüşmeyi aktarmış ve "pek olumlu bulmadığını" ifade etmiştir.

Bu görüşmeden 15 gün geçtikten sonra 20 Aralık 1918'de bu defa Mustafa Kemal Paşa Padişah Vahideddin ile 3. Görüşmesini yaptı. Bu görüşmeden de bir sonuç alamamışlardı.

"Çözüm Anadolu'da Aranmalıdır"

Mustafa Kemal ve arkadaşları millî bir hükûmet kurulması yönündeki çalışmalarından bir sonuç alamamışlar, padişahtan gerekli yakınlığı görmemişlerdi. Artık geleceği planlamak gerekiyordu, buna yönelik kararlar almaları gerekiyordu.

Mustafa Kemal, Ali Fethi Okyar, Rauf Orbay, Kazım Karabekir ve İsmail Canbulat'tan oluşan yakın arkadaş grubuna çok

geçmeden İsmet İnönü de katıldı. Mustafa Kemal Paşa anılarında, eski ve samimi arkadaşı Ali Fethi Okyar ile günlerce ve gecelerce ne yapılabileceğini tartıştıklarını, bir yandan da İsmet İnönü ile "gizli" ilişkisini sürdürdüğünü belirtmektedir. Mustafa Kemal Paşa, yine anılarında bir ara bir "ihtilalci komite" kurduklarını da açık yüreklilikle anlatmaktadır. Beş arkadaş padişahı değiştirmek, Tevfik Paşa Hükûmeti'ni düşürmek ve yeni bir kabine kurarak daha azimle iş görmeyi düşünmüşlerdi. Ancak İsmail Canbulat'ın bu konuda çalışamayacağını belirtmesi üzerine komiteyi dağıtmışlar, diğer dört kişi çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Bu görüşmelerde, mevcut çalışmalardan bir sonuç alınamazsa çözümün Anadolu'da aranması fikri de gündeme geldi. Nitekim 20 Aralık'ta hastalığı nedeniyle hava değişimi alarak Adana'dan İstanbul'a gelen Ali Fuat Cebesoy anılarında, Mustafa Kemal Paşa'yı Şişli'deki evinde ziyaret ettiğini, ayrıntılı bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra şu konularda görüş birliğine vardıklarını anlatmaktadır:

"Biricik kurtuluş yolu, bir milli mukavemet (direniş) hareketi yaratmaktı. Bu mukavemetin nasıl yaratılabileceğini şöylece belirlemiştik:

1- Terhisi derhal durdurmak,

2- Yurdun savunulmasına en lüzumlu olan silah, cephane ve teçhizatı düşmana vermemek,

3- Genç ve yetenekli komutanları kıtaları başında bulundurmak, İstanbul'dakileri de Anadolu'ya göndermek,

4- Milli mukavemete (direnişe) taraftar idare amirlerinin (yöneticilerin) yerlerinde bırakılmasını sağlamak,

5- İlerde particilik adı altında yapılan kardeş mücadelesine engel olmak,

6- Halkın maneviyatını yükseltmek."

Mütareke Günlerinde Bir Evlilik Hikâyesi

Mustafa Kemal'in Adana'dan İstanbul'a geldiği ve Fansaların konaklarında kalmakta olduğu günlerde Sultan Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan ile Mustafa Kemal Paşa'nın evlenecekleri yolunda söylentiler çıkmıştı.

Daha önce Enver Paşa'nın Abdülmecit'in torunu, Vahideddin'in yeğeni olan Naciye Sultan ile evliliği, saray çevresinde genç ve başarılı komutanlara duyulan ilgiyi artırmıştı. Hafız Hakkı Paşa da Beşinci Murad'ın oğlu Selâhaddin Efendi'nin kızı Behiye Sultan'la evlenmişti. Aslında 31 Mart Ayaklanması'nın genç kurmay subayların görev aldıkları Hareket Ordusu tarafından bastırılması ve Sultan Abdülhamit'in taht-tan indirilmesi, Osmanlı Sarayı'nda ordu ile iyi geçinebilmek için hanedan mensubu kızların, seçilen subaylarla evlendirilmesinin yararlı olacağı yolunda bir anlayış geliştirmiş, gelenek oluşturmuştu.

Henüz 12 yaşında olan Naciye Sultan, 1909'da Berlin'de Askerî Ataşe olan 28 yaşındaki Enver Bey ile saray kaynaklı bir istek sonucunda nişanlanmıştı. Onların nişanından sonra saray çevresinde gözler yakışıklı bir başka kurmay subaya, Mustafa Kemal'e çevrilmişti. Naciye Sultan'ın aktardığına göre padişahın Fahri Yaveri Mustafa Kemal'e "Sarıgül" diye bir ad bile takılmıştı.

Sabiha Sultan'ın Mustafa Kemal ile evliliği girişimi doğrudan doğruya Vahideddin'den olmasa bile ona ve saraya yakın olanlar tarafından yapılmıştı. Mustafa Kemal'in evlerinde kalmakta olduğu Madam Fansa, kendisi ile konuşan Şevket Süreyya Aydemir'e, bu aracılardan birisinin padişahın yeğenlerinden Münire Sultan olduğunu anlatmıştı. Yusuf Hikmet Bayur'a göre de öneri, ilk olarak padişahın Musahiplerinden İbrahim Ağa tarafından Mustafa Kemal'in Yaveri Cevat Abbas (Gürer) Bey'e yapılmıştı. Rauf Orbay ile Ali Fethi Okyar Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir evlilik yapmasından yana tavır koymuşlar, fakat Dr. Rasim Ferit Talay buna kesinlikle karşı

çıkmıştır. Rasim Ferit karşı çıkışının gerekçesini Mustafa Kemal'e şu şekilde açıklamıştır:

"Sen 2 ay içinde herhangi bir kadından bıkarsın. Sonra, bir sultanla evlilik hayatı senin katlanamayacağın ağır merasimleri gerektirir. Bütün bunların ötesinde, eğer hanedandan bir kızla evlenecek olursan sonunda çok eleştirdiğin Enver'e benzersin!"

Başlangıçta bu evlenme teklifine açık davranan Mustafa Kemal Paşa, sonradan Madam Fansa'ya, kesin karar verebilmesi için "Sultan Hanımefendi teşrif etsinler (buyursunlar), görelim!" diyerek saray tarafından kabul edilemeyecek bir teklifte bulununca söz konusu evlenme hikâyesi de sona ermiştir.

Belki de bütün bu gelişmelerden haberi bile olmayan Sabiha Sultan, eskiden beri gönül vermiş olduğu Veliaht Abdülmecit'in (sonradan Halife) oğlu Şehzade Faruk ile evlenmiştir.

Bekirağa Bölüğü: Kara Listeler

18 Ocak 1919'da sözde barış, gerçekte Osmanlı topraklarını paylaşmak için toplanan Paris Barış Konferansı'nda emperyalizm "açgözlü" bir şekilde Türkiye'yi paylaşmanın hesaplarını yaparken Mütareke İstanbul'unda ise paylaşımın altyapısı bir başka boyutuyla hayata geçiriliyordu. Osmanlı Hükûmeti üzerinde siyasi baskılarını artıran Müttefikler, bir taraftan Ermeni tehcirinin sözde suçluları hakkında davalar açtırırken bir taraftan da milliyetçi, vatansever aydın, devlet adamı ve bürokratları listeler hazırlayarak tutuklamaya başlamışlardı.

İngilizler hazırladıkları listeleri hükûmete vererek tutuklamaların yapılmasını istemişler, ilk tutuklamalar da 29/30 Ocak gecesi başlamıştı. Harbiye Nezareti (günümüzde İstanbul Üniversitesi) bahçesinde bulunan ünlü Bekirağa Bölüğü'ne konulan bu ilk tutuklular arasında İttihat ve Terakki üyesi veya taraftarı olarak bilinen Ziya Gökalp, Hacı Adil, İsmail Canbulat, Kara Kemal, Hüseyin Cahit Yalçın ve Dr. Tevfik Rüştü Aras da bulunmaktaydı. Bunu diğer tutuklamalar da izleyecektir.

Bunlarla yetinmeyen İngilizler, kendilerince "sakıncalı" buldukları bazı sivil ve asker yetkililerin de görevden alınmalarını ya da İstanbul'dan sürgün edilmelerini istemeye başladılar. 28 Şubat 1919'da bu amaçla hükûmete verdikleri listede Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir, Kara Vasıf, Fevzi Çakmak ve Cevat Çobanlı da bulunuyordu.

Bunların nerede ve ne için yargılanacakları konusunda saray ile hükûmet arasında görüş ayrılıkları çıkınca 3 Mart 1919'da Tevfik Paşa Hükûmeti istifa etti. Padişah yeni kabineyi kurmak üzere eniştesi Damat Ferit Paşa'yı görevlendirdi. Bu durum Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası süreçte bir dönüm noktası olacak, Millî Mücadele'yi her bakımdan olumsuz etkileyecekti. Çünkü İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden yeni Sadrazam, "Allah'tan sonra İngiltere'ye umut bağladıklarını" açıkça söyleyen ve onların her isteğini yerine getirmeye çalışacağını belirtmekten çekinmeyen bir adamdı. Bu ziyaretin ertesi günü 10 Mart'ta, başta eski sadrazam Said Halim Paşa olmak üzere eski bakan ve milletvekilleri ile gazetecilerden oluşan 21 kişi tutuklanmıştı. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar da tutuklananlar arasında idi.

Tutuklamalar birbirini izlemiş, 23 Ocak-20 Nisan 1919 arasındaki iki aylık sürede İstanbul Hükûmeti'ne verilen "kara listelerde" adı geçenlerin sayısı 223 kişiyi bulmuştu. İngilizler çok geçmeden tutuklananlardan bir kısmını Malta'ya sürgün etmeye başladılar. Eski 6. Ordu Komutanı ve Musul'u savaşmadan İngilizlere teslim eden Ali İhsan Sabis Paşa bunların ilki olacaktı! Aralık ayı sonlarına kadar sürgün edilenlerin sayısı 114'e yükselecekti. Malta'ya son sürülenler ise 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgal edildiği gün Mebusan Meclisinde tutuklanan Rauf Orbay ile Kara Vasıf olacaktır.

Şehit Kemal Bey: "Milletin Masum Kurbanı"

Tutuklamalar yurt geneline yayılırken Sıkıyönetim Mahkemesi'nde (Divan-ı Harbi Örfi) görülmekte olan davalar da hız kazandı. İşgalci İtilaf Devletleri temsilcileri, iş birlikçileri ve

muhalefet İstanbul'u vatanseverler için yaşanılamaz bir hâle getirmişti. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden Gazeteci Refi Cevat (Ulunay), Alemdar Gazetesi'ndeki 12 Mart tarihli yazısında "Kopartılması gereken bu kafalar, kütükler üzerinde kesilip günlerce ibret taşında kalmalı!" diye çok acımasız ve çok ürkütücü bir öneride bulunuyordu.

O günlerde Ermeni tehcirinde suç işlediği öne sürülen Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, çok sert davranışlarından dolayı "Nemrut" diye bilinen Kürt Mustafa Paşa'nın başkanı olduğu mahkeme tarafından idama mahkûm edildi. Padişah Vahideddin, kararı onaylayınca 35 yaşındaki genç kaymakam Kemal Bey, 10 Nisan 1919'da Bayezit (Hürriyet) meydanında asıldı. Son sözleri, "Yabancı devletlere yaranmak için beni asıyorlar. Eğer adalet buna diyorlarsa kahrolsun böyle adalet!" oldu.

Kemal Bey'in haksız yere, adeta intikam hırsıyla, acelece yargılanıp asılması İstanbul'da ve bütün yurtta büyük bir üzüntü ve tepki doğurdu. Kemal Bey için düzenlenen cenaze töreninde üzerinde, "milletin masum (suçsuz) kurbanına" yazılı çelenkler taşınmış, mezarı başında bir konuşma yapan bir tıp öğrencisi, Bolşevik-Menşevik Savaşı'nda Kırım'a asker çıkartmış olan İngilizlerin sonunda oradan çekişmek zorunda kalışını hatırlatarak "İngilizleri Odesa'dan attılar. Haydi, biz de İstanbul'dan kovalım. İngilizleri atmak borcumuzdur!" diye haykırmıştır.

Şehit Nusret Bey: "Vatanım Yaşasın"

Gözlerini kan bürümüş emperyalistleri ve iş birlikçilerini tatmin etmek için asılarak şehit edilmiş Kemal Bey bu yolda yalnız değildi. Tıpkı onun gibi aynı kaderi paylaşmış, onun gibi düzmece mahkemelerde yargılanmış ve onun gibi vatana diyet borcunu darağacında ödemiş bir başka şehidimiz de Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'dir. Yanyalı Karaosmanoğlu Nusret Bey! Her vatansever gibi görevini namusuyla yapmış iyilik timsali şerefli bir Türk evladıydı Yanyalı Nusret Bey. Mütareke döneminde Hürriyet İtilafçı Dahiliye Bakanı tarafından görevinden alındı ve yargılanmak üzere İstanbul'a getirildi. Hurşit Paşa

divan-ı harbinde yargılandı ve Ermeni olaylarında hiçbir suçu olmadığı anlaşılarak serbest bırakıldı.

Serbest bırakılmasından altı ay sonra tekrar tutuklanarak mahkeme önüne çıkarıldı. Bu seferki mahkeme Nemrut Kürt Mustafa Paşa divan-ı harbiydi. Köle ruhlu Nemrut Mustafa bile suç bulamadı Nusret Bey'de. Ermeni patrikliği iftira etmek için ayarladığı üç tane kadını şahit olarak mahkemeye sundu. Kadınlar, Nusret Bey tarafından tecavüz edildikleri iftirasını attılar. Sözde, Ermeni olayları sırasında Nusret Bey Ermenilerin paralarını da gasbetmişti.

27 Temmuz 1920'de Nusret Bey'in idam kararı mahkeme heyetince imzalandı. Bu karar 4 Ağustos 1920'de padişah tarafından onaylandı ve 5 Ağustos 1920'de de İstanbul Bayezit'te infaz edildi.

İftira edilen, milletin parasını çaldığı iddia edilen bu şerefli ve namuslu Türk evladının arkasında bıraktığı yetimlerine kalan parası, yamalı pantolonundan çıkan 1 liraydı! Nusret Bey, idam edilmesinden önce eşi Hayriye Hanım'a ve kardeşi Cevdet Bey'e mektup yazmıştı. Kardeşine yazdığı mektupta Nusret Bey şöyle vasiyet ediyordu:

"Küçük çocuklarımı, zevcemi yalnız ve pek fakir bırakıyorum. Beş gün sonra yiyecekleri bile kalmayacaktır. Allah aşkına sokaklarda bırakma. Validesi çocuklarımın terbiyesine baksın. Babaları mücrim (suçlu) değil, şehittir. İşte son nefesimde hiçbir şeyden korkmayarak vicdanımdan kopup gelen şu ifadelerimi sana iblağ ediyorum (ulaştırıyorum). Vatanım yaşasın, elbet bir gün gelir hesabı sorulur. Masumların ahı büyüktür. Bir masumun kanıyla oynayan şu Mustafa Paşa'nın hainane hareketleri bu dünyada kendisine kâr kalacak mı? Sabır tavsiye eder ve aileme sefalet çektirmemenizi rica ederim. Bilirim, senin de halin müsait değildir. Fakat ne yapalım, senden başka kimsem yok. Elveda kardeşim, hakkınızı helal ediniz."

-10-

ANADOLU'YA GEÇİŞ: KUTLU YOLCULUK, SAMSUN VE HAVZA

Genç Komutanlar Anadolu Yollarında

İşgal İstanbul'unda bütün bunlar yaşanırken bir taraftan da Mütareke hükümlerine göre Türk Ordusunda terhisler ve birliklerin yeniden düzenlenmesi işlemleri yürütülüyordu. Ordu küçülüyor, "Ordu" yapılanmasından "Kolordu" yapılanmasına geçiliyordu. Kafkaslardaki 9. Ordu, 15. Kolordu'ya dönüştürülmüş, merkezi de Erzurum olarak belirlenmişti. Anadolu'daki 2. Ordu'nun da 12. ve 20. Kolordu olarak 2 kolorduya dönüştürülmesi kararı verilmişti (15 Aralık 1918). 20. Kolordu Komutanlığı'na Ali Fuat Cebesoy atanmış ve Konya Ereğli-Ulukışla civarında bulunan Kolordu'nun, Samsun'a hareketinden hemen önce Mustafa Kemal Paşa'nın girişimi ile Ankara'ya nakli kararı verilmişti.

Mustafa Kemal'in Şişli'deki evinde yapılan toplantılarda, devam etmekte olan işgaller ve Paris Barış Konferansı'nda görüşülen konulara ilişkin gelen haberler karşısında ülkeyi parçalanmaktan kurtarmak için Anadolu'ya geçmek gerektiği ortak kararı alınmıştı. Fakat bu karar doğru bulunmakla birlikte Anadolu'da mücadeleye girişmeyi kabul edenlerin sayısı fazla değildi. İşin zorluğunu anlamak için Rauf Orbay'ın şu sözlerine bakalım:

"Mustafa Kemal Paşa, gerek Harbiye Nazırlığı'nda gerek cepheden dönerek İstanbul'da adeta boş kalan birçok komutanın hangilerinden yararlanabileceğini düşünerek üzerinde durduklarını uygun bir şekilde yokladığı halde, hiçbirinin Anadolu'ya geçmek şöyle dursun, yerinden kıpırdamak niyetinde bile olmadığını üzülerek görmüştü."

Bu konuda Ali Fuat Cebesoy da şunları söylüyor: "Birçok yüksek mevki sahibi kişilerle görüşülmüş ve konuşulmuştu. İçlerinden yalnız eski Bahriye Nazırı Rauf Orbay, Jandarma Genel Komutanı Albay Refet Bele Beylerle bazı Tümen Komutanları ve Kurmaybaşkanları Anadolu'da fiili olarak görev almayı kabul etmişti."

Evet, başlangıçta hayli duraksamalar olsa da Mustafa Kemal, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Kazım Karabekir, ordudaki terhisleri yavaşlatmak, silahlarla araç ve gereçleri olabildiğince Müttefiklere teslim etmemek ve kurulmakta olan yerel direniş örgütlerini birleştirebilmek için belirli görevleri üstlenmenin ve yetkilere sahip olmanın zorunlu olduğu görüşünde birleşmişlerdi. Böylece "Kurtuluş Savaşı'nın ilk 5'leri" olarak ifade edilen ana, çekirdek kadro oluşmuştu.

İsmet İnönü de anılarında, Kazım Karabekir Paşa'nın kendisini Anadolu'daki mücadele için Erzurum'daki kolorduya tayin ettirerek gittiğini ifade ettikten sonra şunları söylüyor:

"Atatürk, İstanbul'da herkesi uyarmak, memleketin kurtuluşu için resmi kudret sahiplerinin, muktedir memleket evlatlarının bir hükümet dahilinde memleket çabasına girmelerini sağlamak için bütün tecrübeleri denedikten, bütün imkanları sarfettikten sonra, kesin kararını şu şekilde tespit etti: Bir an evvel vazife alarak Anadolu'ya gitmek... Artık bundan sonra Anadolu'ya gitmenin imkan ve çarelerini araştırmaya başlamıştı..."

Arkadaşlar grubunun aldığı bu "Anadolu'ya geçerek milli mücadeleyi örgütlemek" kararı doğrultusunda ilk olarak, izinli bir şekilde İstanbul'da bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Cebesoy 1919 yılı Mart ayı başında görevine döndü. Mustafa Kemal ve Rauf Orbay ile beraber üçü Anadolu'da buluşmak

için sözleştiler. Cebesoy ayrılırken "Paşam ben ve kolordum daima emrinizdeyim" diyerek Mustafa Kemal Paşa'yı lider olarak tanıdığını belirtti. Mustafa Kemal Paşa da "beraber çalışacağız Fuat" cevabını verdi. "Amaca ancak davaya inanmış bir ekiple çalışarak varılabileceğini" vurguladı. Ali Fuat Cebesoy'un bu davranışı birkaç ay sonra askerlikten ve ordudaki tüm görevlerinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa'ya Kazım Karabekir'in söylediği sözlere benzemekteydi. Belki o sözlerin öncüsü Cebesoy'un bu sözleri olmaktadır. Anlaşılan, Anadolu'daki millî direnişin Mustafa Kemal'in liderliğinde yürütüleceği İstanbul'da Şişli toplantılarında ortaya çıkan bir karardı.

Ali Fuat Cebesoy'un gidişinden bir süre sonra da 13 Mart 1919 tarihinde Kazım Karabekir Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanlığı görevine atandı. Karabekir İstanbul'dan ayrılmadan bir gün önce 11 Nisan 1919'da kulağından rahatsız olan Mustafa Kemal'i Şişli'deki evinde ziyaret etti. Ruşen Eşref Ünaydın'ın da hazır bulunduğu görüşmede Kazım Karabekir (kendi anlatımına göre), "önce Doğu Anadolu'ya sonra da tüm Anadolu'ya hâkim olabilecek bir milli devletin temellerinin atılabileceğini" söyledi. Mustafa Kemal de, "iyi olayım, sizinle buluşmaya çalışacağım" diyerek Anadolu'ya gidişin yollarını araştırdığını ifade etti. Kazım Karabekir Paşa ancak 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a ulaşacak ve Kolordusunun başına geçebilecektir.

20 Temmuz 1918'de İstanbul'daki 1. Kolordu Komutanlığı'na atanan Albay Cafer Tayyar Eğilmez ve Kolordusu Eylül 1918'de Edirne merkezli Doğu Trakya'da görevlendirilmişti. 2 Kasım 1918'den itibaren Edirne'de 1. Kolordu'nun başında idi. Trakya'da mücadelenin ve direnişin örgütlenmesi faaliyetlerini o yürütüyordu.

Albay Refet Bele ise 17 Mayıs 1919'da Sivas'taki 3. Kolordu'ya atanmıştı. Sivas'a giderken Samsun'a kadar Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'a götüren Bandırma Vapuru ile gidecekti. Refet Bey'in komuta edeceği 3. Kolordu'ya bağlı 5. Kafkas Tümeni'nin merkezi Amasya, 15. Tümen'in merkezi Canik'te

(Samsun'da) idi. Kolordu mıntıkası olarak belirlenen vilayet ve sancaklar ise Sivas, Amasya, Tokat, Samsun idi.

Mustafa Kemal Paşa'nın atanacağı 9. Ordu Müfettişliği'nin doğrudan doğruya emri altında merkezi Sivas'taki 3. Kolordu ve merkezi Erzurum'daki 15. Kolordu olmak üzere iki kolordu bulunmakta idi. Bunlardan birine Karabekir, diğerine de Refet Bele atanmıştı. Ankara'da Ali Fuat Cebesoy 20. Kolordu'nun başında idi.

Bütün bu gelişmeler, Atatürk'ün Samsun'a çıkışından sonra şahit olmaya başlayacağımız Havza Tamimi, Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'yı merkez yapmasının da açıklaması olmaktadır. Arkadaşlar sözleşmişler ve verdikleri söz doğrultusunda birlikte bir yol yürümeye başlamışlardır. Bu yol, vatanın kurtuluşu ve milletin istiklali, kısaca millî iradenin hayata geçirilmesi yolu olacaktır.

Mustafa Kemal'e Aranan Görev Bulunuyor

Milliyetçi vatansever genç komutanlar böylece Anadolu'ya geçmişler, birliklerinin başında Mütareke hükümlerinin Türk milletinin menfaatleri doğrultusunda uygulanması çabası içine girmişlerdi. Bir taraftan millî direnişi örgütleyecekler, diğer taraftan işgal altındaki Anadolu'da millete güven aşılayacaklar ve milletin işgallere karşı örgütlenmesi çalışmalarını organize edeceklerdir.

Bu arada 10 Mart 1919 günü Ali Fethi Okyar ile İsmail Canbulat İngilizler tarafından tutuklanmıştı. Bu gelişmeler, tehlikenin Mustafa Kemal ve diğer arkadaşlarına yöneldiğini göstermişti. Hükûmet yanlısı İkdam Gazetesi 19 Nisan 1919 günü Mustafa Kemal'in "rütbesinin albaylığa indirileceği" haberini yapmıştı. Bütün bu gelişmeler karşısında deniz subayı olduğu için Anadolu'da bir görev bulamayacağını düşünen Rauf Orbay emekli olmaya karar vermiş, Mustafa Kemal de uygun bir görev arama işini ön plana almıştı.

İngiliz Amiral Calthorpe'un 21 Nisan 1919'da İstanbul Hükûmeti'ne verdiği bir rapor (protesto mektubu) üzerine Damat

Ferit Paşa Hükûmeti'nin Samsun bölgesine yetkili bir komutan göndermeyi kararlaştırmış olması Mustafa Kemal'e beklediği fırsatı verdi. Calthorpe, Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sivas bölgelerinde "şûra" adı verilen bazı silahlı birliklerin kurulduğunu ve acele olarak bunların engellenmesi gerektiğini bildiriyordu. Mektupta, "eğer siz bu saldırıları durdurmakta aciz iseniz, görevi biz üstümüze alacağız" şeklinde çok ağır cümleler yer alıyordu.

Hâlbuki gerçek farklıydı. Kuzeydoğu Karadeniz bölgesi ve iç kesimlerinde Rumlar, Doğu vilayetlerimizde de Ermeniler çetelerle huzuru bozacak işler yaptırıyorlardı. Müslüman köyleri basılıyor, suçsuz insanları öldürüyorlardı. Yunanlılar bölgeye Anadolu içlerinden ciddi bir nüfus kaydırıyorlar, Kordos Komitesi isimli örgüt bu işi organize ediyordu. Türkler de bu çetelere karşı kendilerini korumak için örgütleniyorlardı.

Mütareke sonrasında bölgede bulunan 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Subaşı Rum ve Ermeni çetelerinin faaliyetlerini büyük ölçüde önlemiş, asayişi sağlamak için büyük gayret içine girmişti. Ordunun silahlarını olabildiğince Müttefiklere teslim etmemeye de çalışan Yakup Şevki Subaşı Paşa, İngilizlerin 18 Şubat 1919 günü Harbiye Nazırlığı'na verdikleri bir yazı ile "asayişsizlikten sorumlu tutularak" İstanbul'a çağrıldı. Gözlerini tedavi ettirmek için Haydarpaşa Hastanesi'ne yatan Yakup Şevki Paşa, göz hapsine alınmış ve oradan çıkınca da tutuklanarak Malta'ya sürülmüştür.

İngilizler 9 Mart 1919'da Samsun'a 200 kişilik bir Hint birliği çıkardılar. Fransızlar aynı günlerde Zonguldak'a bir tabur gönderdiler. Trabzon'da İngiliz ve Fransız subaylar denetimlere başladılar. İşgali andıran bu gelişmeler, bölgedeki Rum ve Ermeni çetelerin saldırılarını artırmalarına yol açtı. Yunanistan'ın bağımsızlık günü olan 7 Nisan'da Samsun'da büyük bir gösteri düzenlediler. Canik Sancağı (Samsun) adeta cadı kazanına dönmüştü. Bölgede faaliyet gösteren Rum çetelerinin sayısı 40'a çıkmıştı. Merzifon'da Vangel, Gümüşhane dolaylarında Köroğlu Afkalidis çeteleri Türklere karşı kanlı saldırılar

düzenliyorlardı. İngiliz subayları ile Merzifon Amerikan Koleji'nde görevli Rumlar sıkı bir iş birliği içindeydi. Olaylar öyle bir duruma gelmişti ki Havza'da Türk komutan Vangel çetesine karşı harekete geçtiğinde İngiliz subayı bunu engellemişti.

İşte Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliği görevi ile gönderileceği Samsun ve havalisi böyle bir durumda idi. İngilizlerin burada asayişin sağlanması için güvenilir ve yetkilendirilmiş üst düzey bir komutanın bölgeye gönderilmesi talebi, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmek için yürüttüğü arayışlara kapı aralamıştır.

Peki, Mustafa Kemal Paşa bu göreve nasıl seçildi? Elbette onun bu göreve seçilmesinde ve geniş yetkilerle donatılarak Samsun'a gönderilmesinde, bazısı bulunduğu makam, bazısı da dostluk ilişkilerinden dolayısıyla rol oynayan insanlar vardır. Bunların başında "irade-i seniyye"nin altında imzası bulunan Sultan Vahideddin gelmektedir. Yukarıda anlatıldığı gibi Mustafa Kemal Paşa, daha Almanya seyahatinden başlayarak Sultan Vahideddin'in yakından tanıdığı bir isimdir. Padişahın "Fahri Yaveri"dir. Kızı Sabiha Sultan ile evliliğinin gündeme geldiği bilinmektedir. Mustafa Kemal'in İstanbul'da kaldığı altı ay içinde birçok kere samimi görüşmeler yapmışlardır. Ateşkes sonrasında Mustafa Kemal'in arkadaşları ile yürüttüğü siyasi çalışmalar, padişah üzerinde bazı kuşkular yaratmış ise de bunlar, onun Anadolu'ya gönderilmesine engel teşkil etmeyecektir.

Başbakan Damat Ferit bakımından ise onun İstanbul'dan uzaklaştırılması, İttihatçı olmakla birlikte Enver Paşa karşıtı olması, yemekte yaptıkları birebir görüşmede Damat Ferit'in ondan sadakat vaatleri aldığını söylemesi gibi hususların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ali Fuat Cebesoy'un ailesinin akrabası olan İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey ile dönemin Bahriye Nazırı Avni Paşa'nın Sadrazam Damat Ferit'in Mustafa Kemal konusunda ikna edilmesinde önemli rol oynadıkları da bilinmektedir.

Sultan Vahideddin, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'tan "vatansever, genç ve atılgan" komutanların bir listesini istediğinde, Fevzi Çakmak bu listenin başına Mustafa Kemal'i koymuştur. Mustafa Kemal Paşa ile ilgili kuşkuların dağıtılmasında Genelkurmay Başkanlığı'nı arka arkaya yapan Fevzi Çakmak ile Cevat Çobanlı Paşaların, Genelkurmay 2. Başkanı Kazım İnanç'ın, hükûmet üyelerinden de Bahriye Nazırı Avni Paşa ile İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey'in etkili oldukları görülmektedir. Harbiye Nazırı Şakir Paşa da bu insanların arasındadır.

9. Ordu Kıtaları Müfettişliği

Damat Ferit Paşa Hükûmeti, İngiliz temsilciliğinin de görüşünü alarak Mustafa Kemal'i Samsun bölgesindeki durumu incelemekle görevlendirmeye karar verdi. Harbiye Nazırı Şakir Paşa Mustafa Kemal Paşa'yı yanına çağırarak bir dosya verdi ve incelemesini istedi. Dosya, özetle şunları içeriyordu:

"Samsun ve yöresinde birçok Rum köyleri Türkler tarafından her gün saldırıya uğramaktadır. Osmanlı Hükümeti bu vahşi saldırıların önüne geçememektedir. Bu yörenin emniyet ve huzurunu sağlamak insaniyet namına borcumuzdur!"

Mustafa Kemal dosyayı inceledi. Bölgeye giderek sorunun ne olduğunu meydana çıkartmasını isteyen Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya, "memnuniyetle giderim" diyerek teklifi hemen kabul etti. Fakat görevine resmî bir şekil verilmesi gerektiğini de belirtti. Şakir Paşa bunu olumlu karşılayınca Mustafa Kemal Paşa Genelkurmay 2. Başkanı Kazım İnanç ile görevine uygun bir isim aramak için çalışmaya başladılar. Sorumluluk alanı bu bölgeler olan 2. ve 9. Ordular dağıtılmış, yerlerine ikişer kolordu kurulmuştu. Bu kolordulara bağlı birlikler çok dağınık olduğu ve terhis işlemleri tamamlanamadığı için Mütareke sonrasında "Ordu Kıtaları Müfettişliği" ismiyle bazı komutanlar görevlendirilmişti. Öncelikle, kaldırılan 2. Ordu Komutanlığı'nın adı 28 Aralık 1918'de "Yıldırım Kıtaları Müfettişliği"ne çevrilmiş, Nihat Anılmış Paşa bu göreve getirilmişti. Fakat

İngilizlerin baskısı ile Anılmış Paşa görevden alınınca yerine 2 Şubat 1919'da Mersinli Cemal Paşa atanmıştı. Bu müfettişlik, genellikle "2. Ordu Kıtaları Müfettişliği" olarak anılmıştı. Mustafa Kemal Paşa için görevine uygun resmî bir unvan aranırken bu örnek göz önüne alınarak "9. Ordu (15 Haziran 1919'da 3. Ordu adını aldı) Kıtaları Müfettişliği" unvanının uygun olacağına karar verildi.

Mustafa Kemal Paşa yapılacak mücadeleyi düşünerek başarılı olabilmesi için Anadolu'nun her tarafına emirler verebileceği yetkilerle donatılması ve bunun bir talimatnameye bağlanması konusunda ısrarcı oldu. Kazım İnanç, Harbiye Nazırı ve Sadrazam ile görüşerek bu talimatnameyi hazırladı. Harbiye Nezareti, müfettişlik bölgesindeki vilayetlerin ve müstakil sancakların yöneticilerinin müfettişlikçe yapılacak istekleri yerine getirmeleri için de bir genelge çıkartılmasını Sadrazamlığa önerdi. Böylece hazırlanan atama kararnamesi (irade-i seniyye/padişah buyruğu) Başbakanlık tarafından Sultan Vahideddin'in onayına sunuldu. 30 Nisan 1919 tarihinde Vahideddin tarafından onaylanan ve Takvim-i Vekayi'de 5 Mayıs'ta yayımlanan kararnamede atama şu şekilde yazılmıştı:

"Dağıtılan Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Kıtaları Komutanlığı'na atanmıştır. Bu irade-i seniyyenin (padişah buyruğunun) yürütülmesiyle Harbiye Nazırı görevlidir."

Sadrazam Damat Ferit, kararnamenin padişah tarafından onaylanmasından sonra Harbiye Nazırı Şakir Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'yı çağırarak bir görüşme yaptı. 1 Mayıs 1919 günü gerçekleşen görüşmede Sadrazam konuklarına kendi elleriyle çay ikram edecek derece yakınlık göstermiş, Mustafa Kemal'den çok şeyler beklediğini ifade ederek "Her arzunuzu doğrudan doğruya bana yazabilirsiniz; derhal yapılacağından emin olabilirsiniz!" demiştir. Bu yakınlık ve güvene teşekkür eden Mustafa Kemal ve Şakir Paşa, Şakir Paşa'nın isteği üzerine İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey'i de ziyaret etmişlerdir. Bu görüşmede Mehmet Ali Bey, Şakir Paşa'ya dönerek "Sizi tebrik

ederim, çok isabetli bir seçimde bulundunuz. Ben zaten Paşa'yı tanıyıp takdir etmiştim. Kanaatime sizin de katılmış olmanızdan dolayı bahtiyarım." diyerek memnuniyetini belirtmiştir.

Elbette Damat Ferit Hükûmeti'nin bütün üyeleri aynı şekilde düşünmüyorlardı. 4 Mayıs'taki kabine toplantısında Şeyhülislam Mustafa Sabri ile Adalet Bakanı Mehmet Cemil, Mustafa Kemal'in atamasına karşı çıktılar. Damat Ferit, atamayı doğrudan doğruya padişahın istediğini söyleyerek bu muhalefetin önüne geçti.

Yetki Belgesi: Görevin Sınırları

Bu arada Mustafa Kemal'in isteği üzerine hazırlanan ve müfettişliğin görev ve yetkilerini belirleyen Talimatname bir yandan Bakanlar Kurulu'nun onayına sunuldu ve bir taraftan da 6 Mayıs tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderildi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Cevat Çobanlı Paşanın destekleriyle düzenlenen ve Kazım İnanç tarafından kaleme alınan Talimatname, öncelikle Harbiye Nazırı Şakir Paşanın onayına sunulmuştu. Bakanlar Kurulu'ndaki görüşmelerin etkisinde kaldığı anlaşılan Şakir Paşa metni imzalamaya çekinmiş ve sadece mühürlemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaları Müfettişi olarak Samsun'a çıktıktan sonra yapacağı işlere dayanak oluşturacak olan Talimatname'de öncelikle müfettişlik görevinin "yalnızca askeri olmayıp, kapsadığı bölgede aynı zamanda idari olduğu" vurgulanıyordu. Müfettişlik görevi ile Paşa'dan beklenenler üç ana başlık altında toplanmıştı:

1) Bölgede bozulmuş olan iç asayişi geri getirmek, devamını sağlamak ve buna yol açan nedenleri belirlemek.

2) Bölgede varlığından söz edilen silahların ve cephanenin bir an önce toplattırılarak uygun depolara doldurulması ve koruma altına alınması.

3) Çeşitli yerlerde bir takım şûralar (gruplar) olduğu ve bunların asker topladığı, ordunun da resmî olmayan bir şekilde

bunları koruduğu öne sürülmektedir. Gerçekte böyle şûralar varsa ve bunlar asker topluyor, silah dağıtıyor ve ordu ile ilişkili bulunuyorlarsa kesin olarak yakalanmaları ve bu tür şûraların dağıtılması.

Talimatname'ye göre Sivas'taki 3. Kolordu ile Erzurum'daki 15. Kolordu Müfettişliğin emrinde olacaklardı ve onlara bağlı birliklerdeki subayların atama ve nakilleri ancak Müfettişliğin olumlu görüşü alınarak yapılabilecekti. Bunlardan başka, Karadeniz kıyıları ve Orta ve Doğu Anadolu vilayetlerinin birçoğu "Müfettişlik Bölgesi" ve "Komşu Yöreler" olarak ikiye ayrılmıştı. Ordu Müfettişliği buralardaki sivil yöneticiler ve askerî komutanlıklarla haberleşebilecek ve onlara emir verebilecekti. Bu, doğrudan ve dolaylı olarak Müfettişliğe bağlı vilayetler ile müstakil sancaklar şunlardı:

a) Müfettişlik Bölgesi: Trabzon, Erzurum, Sivas, Van Vilayetleri ile Erzincan ve Canik (Samsun) müstakil livaları (sancakları).

b) Komşu Yöreler: Diyarbakır, Bitlis, Harput (Elazığ), Ankara ve Kastamonu vilayetleri ve bunlara bağlı müstakil livalar. Buralardaki Kolordu Komutanlıkları, Müfettişliğin görevi çerçevesinde yapacağı başvuruları dikkate alacaklardı.

Mustafa Kemal'in yetki alanının daha da genişletilmesi konusundaki ısrarları sonucunda, 12 Mayıs 1919'da Maraş ve Kayseri vilayetleri de Müfettişliğe Komşu Yöreler içine alındı.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu kadar geniş bir alanda yetkilendirilmesi, yürüteceği faaliyetler bakımından çok önemliydi. Bilinçli bir şekilde görev alanını genişletmek ve yetkilerini artırmak için uğraşmıştı. Özellikle Ankara'nın yetki alanı içine alınması, hükûmet ve İngilizler açısından sıkıntı yaratabilecek bir durumdu. Bu noktada Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin çok bilinçli hareket etmediği, İngilizlerin ise Mustafa Kemal'in bu göreve atanmasını önemsemedikleri ve yetkilerinden haberlerinin olmadığı anlaşılmaktadır.

İstanbul'dan Ayrılık Hazırlıkları

9. Ordu Müfettişliği ile ilgili hazırlanan Talimatname, Şakir Paşa ve Kazım İnanç'ın imzaları ve bir an önce görevi başına gitmesi ricasıyla 6 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'e bildirildi. Daha sonra Sadrazamlık, müfettişlik görev ve yetkilerini içeren bir genelge yayımladı. Fakat bu genelge ancak Mustafa Kemal İstanbul'dan gittikten sonra, 17 Mayıs'ta Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek onaylanmıştır. Sadrazam Vekili namına Müsteşar Rıfat imzasıyla 18 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda, söz konusu talimatnamenin Meclis-i Vükela'da (Bakanlar Kurulu) okunduğu, içeriğinin uygun bulunduğu belirtilmiş ve bu konuda İçişleri Bakanlığı'na da gereken talimatın verildiği ilave edilmiştir.

Mustafa Kemal süratle hazırlıkları tamamlamaya ve Müfettişlik Karargâhı'nda görevli olarak kendisi ile birlikte gidecek isimleri belirlemeye başladı. Personelin maaşları ve yolluklarının ödenmesi ile ilgili Harbiye Nezareti'ne 6-12 Mayıs arasında 4 kere başvurdu. Başvurularında Müfettişlik Karargâhı'nın "seferî karargâh" sayılmasını da talep etti. Bakanlıktan bu taleplere cevap alamayınca 13 Mayıs günü son bir başvuruda bulunarak isteklerinin tamamını tekrarladı ve ödenekler verildikten 3 gün sonra İstanbul'dan hareket edeceğini bildirdi. Fakat bütün bunlara rağmen ödenek ve yollukları alamadan hareket etmek durumunda kalacak, söz konusu paralar Samsun'a varışından sonra Bakanlar Kurulu kararı ile ödenebilecekti.

İngilizlerden Vizeler Alınıyor

Mustafa Kemal Paşa ve Müfettişlik heyeti görev yerine deniz yoluyla, Karadeniz'den gidecekti. Fakat Karadeniz resmen olmasa da fiilen İngiliz donanmasının işgali altındaydı. Boğazlardan çıkışlar ancak "vize" ile mümkündü. Mustafa Kemal Paşa, 14 Mayıs 1919 günü maiyetindekilerin listesini Harbiye Nezareti'ne gönderdi ve İngilizlerden gerekli vizelerin alınmasını istedi.

Listeler bir gün önce 13 Mayıs 1919'da hazırlanmış ve ertesi gün Müfettişlik Karargâhı Kurmay Başkanı Kurmay Albay Kazım Bey (sonradan General Kazım Dirik) tarafından imzalanıp mühürlenmişti. En başta 9. Ordu Kıtaları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın ismi vardı.

İngiliz İrtibat Bürosu Komutanı Binbaşı Millingen, "23 subay, 25 erle erbaş ve altı adet değerli attan" ibaret listeyi 15 Mayıs'ta onayladı. Ertesi gün isimlerin yazılı olduğu kâğıtların arka tarafına vize basıldı. Vizede, "Müttefik Pasaport Kontrol Bürosu, İngiliz Bölümü. Samsun'a gidiş için geçerlidir. İstanbul 16 Mayıs 1919" yazılıydı. Vize evrakı, o zaman irtibat subaylığında bulunan, sonradan istihbarat subaylığına getirilecek olan Yüzbaşı John Godolphin Bennett tarafından imzalanmıştı. Sivas'taki 3. Kolordu'nun Komutanlığı'na atanmış bulunan ve Bandırma Vapuru ile yola çıkacak olan Albay Refet Bey'le (Bele) beraberindeki 2 kişinin vizesi de aynı zamanda verildi. Müfettişlik heyeti, İngilizlerin gemide yapabilecekleri muhtemel bir aramada mesele çıkarmamaları için Samsun'a götürmekte oldukları atlara da vize almışlardı.

İşgal İstanbul'unda "işkenceci Bennett" diye nam salmış olan Yüzbaşı J. G. Bennett bu olaydan 55 yıl sonra yayımladığı anılarında ve bir söyleşide; vize verilişi sırasında heyetteki kişilerin kalabalık ve en seçkin subaylar oluşundan huylandığını, girişimleri üzerine konunun İngiliz Başkomiserliği'nde Rumbolt'a telefonla sorulduğunu, onun "Mustafa Kemal gitsin, ne lazımsa yapsın. Padişah ona itimat ediyor. Vizeyi verin." dediğini anlatmıştır.

Bu işlemler sürerken Mustafa Kemal, 14 Mayıs günü Samsun'a şifreli bir telgraf çekerek "Cuma günü öğleden sonra Bandırma Vapuru'yla Samsun'a hareket edeceğini ve beraberinde 23 subay bulunduğunu, geçici olarak kalabilecekleri bir yer temin edilmesini" istedi.

15 Mayıs günü Müfettişlik Kurmay Başkanı Albay Kazım Dirik, Harbiye Nezareti'ne "bir gün sonra yola çıkacaklarını" ve yolcu adedini bildirdi. Listede 48 kişi, 3 binek hayvanı ve

bir otomobil bulunuyordu. Samsun'a vizeleri hazır duran altı attan sadece üçü götürülüyordu.

Sayın Murat Bardakçı'nın "Şah Baba" isimli eserinde Kazım Karabekir Paşa'nın özel arşivinde bularak yayımladığı vize belgelerine göre 9. Ordu Müfettişlik Karargâhı'nda vizeleri onaylanan 1 general, 6 üstsubay, 16 subay, 25 er-erbaş (efrat) 3 binek hayvanı ve 1 otomobil bulunuyordu. Karargâh'taki 23 subayın görevleri, rütbeleri ve isimleri şöyledir:

1) 9. Ordu Kıtaları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, 2) Kurmay Başkanı Albay Kazım Beyefendi (Dirik), 3) Sıhhiye Müfettişi Dr. Albay İbrahim Tali Beyefendi (Öngören), 4) Kurmay Yarbay Arif Bey (Ayıcı, Kurmay Başkan Yardımcısı), 5) Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey (Gerede, İstihbarat ve Siyasi Şube Müdürü), 6) Topçu Müfettişi Binbaşı Kemal Bey (Doğan, Topçu Komutanı), 7) Sıhhiye Müfettiş Yardımcısı Binbaşı Refik Bey (Saydam), 8) Başyaver Piyade Yüzbaşı Cevat Abbas Efendi (Gürer), 9) Piyade Yüzbaşı Mustafa Sabri Efendi (Süsoy, Karargâh Komutanı), 10) Piyade Yüzbaşı Ali Şevket Efendi (Öndersev, Emir Subayı), 11) Piyade Yüzbaşı Ali Mümtaz Efendi (Tünay, Kurmay Mülhakı), 12) Piyade Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi (Ede, Kurmay Mülhakı), 13) Tabip Yüzbaşı Behçet Efendi (Feyzioğlu), 14) Piyade Üsteğmen Hayati Efendi (Kurmay Başkanı Emir Subayı ve Müfettişlik Kalem Subayı), 15) Piyade Üsteğmen Arif Hikmet Efendi (Gerçekçi), 16) Yaver Topçu Teğmen Muzaffer Efendi (Kılıç, İkinci Yaver), 17) Üsteğmen Abdullah Efendi (İaşe Subayı), 18) Adli Müşavir Ali Rıza Bey, 19) Tabur Hesap Memuru Rahmi Efendi, 20) Tabur Hesap Memuru Ahmet Nuri Efendi, 21) 2. Sınıf Kâtip Faik (Aybars, Şifre Kâtibi) Efendi, 22) Asteğmen Tahir Efendi (Zabıt Vekili), 23) 4. Sınıf Kâtip Memduh Efendi (Atasev, Şifre Kâtibi Yardımcısı).

Daha sonra Amasya'ya gelerek Mustafa Kemal Paşa'ya katılanlar olmuştur. Bu isimler de şunlardır: 1) Hüseyin Rauf Bey (Orbay), 2) İbrahim Süreyya Bey (Yiğit), 3) Yüzbaşı Osman

Nuri Efendi, 4) Asteğmen Recep Zühtü Efendi, 5) Teğmen Afganlı Abdurrahman Efendi.

Sivas'a gelerek burada Mustafa Kemal ile tanışan ve oradan Güney Cephesi'ne Kuva-yı Milliye Komutanı olarak görevle gönderilen Yüzbaşı Emrullahzade Asaf Tevfik'i (Kılıç Ali) de bu kapsamda saymak gerekir.

Vize belgelerine göre 9. Ordu Müfettişlik Karargâhı ile birlikte Bandırma Vapuru yolcusu olarak Samsun'a giden 5'i Çavuş, 3'ü Onbaşı 17'si er olmak üzere 25 er-erbaşın (efrat) isimleri, rütbeleri ve memleketleri de şöyledir:

1) Kıdemli Çavuş Osman Nuri Oğlu, 2) Çavuş İbrahim İzzet Oğlu Atıf, 3) Er Hüseyin Oğlu Mehmet (Sincanlı), 4) Er Ahmet Oğlu Emin (Sincanlı), 5) Er Mustafa Oğlu İsmail (Sincanlı), 6) Er İbrahim Oğlu Ömer (Sincanlı), 7) Er Kerimoğlu Mehmet (Alâiye/Alanya), 8) Er Hasan Oğlu Elvan (Sungurlu), 9) Er Mehmet Oğlu Mehmet (Gerede), 10) Er Mehmet Oğlu Durmuş (Mudurnu), 11) Er Mehmet Oğlu Ali (Geyve), 12) Er Şakir Oğlu Nuri (Gerede), 13) Er Hasan Oğlu Hüseyin (Akhisar), 14) Onbaşı Tevfik Oğlu Adem (Çatalca), 15) Er Abdullah Oğlu Mehmet (Tokat), 16) Er Abdullah Oğlu Musa (Divriği), 17) Er Mehmet Oğlu Hasan (Kadıköy), 18) Er Bekir Oğlu Mahmut (Yenihan), 19) Er İhsan Oğlu Mehmet Lütfi (Üsküdar), 20) Çavuş Ali Oğlu Musa (Aydın), 21) Çavuş Mustafa Oğlu Kemal (Konya), 22) Çavuş Kemal Oğlu Mustafa (Konya), 23) Onbaşı Ali Oğlu Rıfat (Sivas), 24) Onbaşı Rıfat Oğlu Ali (Sivas), 25) Er Abdullah Oğlu Ali (İzmir).

"Mutlaka Muvaffak Olacağız!"

Mustafa Kemal, hareketinden önce Sadrazam Damat Ferit Paşa ile bir kere daha görüştü. Damat Ferit, Mustafa Kemal ile Cevat Çobanlı'yı 14 Mayıs akşamı Nişantaşı'ndaki konağında kabul etti. Oldukça sessiz ve soğuk bir ortamda yenen akşam yemeğinden sonra salona geçildiğinde Damat Ferit, "bir harita getirtsek de Müfettiş Paşa onun üzerinde açıklama yapsa!" diye masaya bir pafta yaydırmış, arkasından Mustafa

Kemal'e, "Samsun ve havalisinde ne yapacaksınız?" ve "Nerelere kadar kumanda edeceksiniz?" sorularını sordu. Esasında, böylece Samsun ve civarındaki durum ile Müfettişlik sorumluluk alanları ile ilgili şüphelerini ifade etmişti. Mustafa Kemal ve Cevat Çobanlı bu sorulara, "durumun ancak yerinde belli olacağı" şeklinde genel cevaplar verdiler. Görüşme sona ererken Damat Ferit Mustafa Kemal'e, hemen göreve başlamasını istediğini belirtmiş ve ayrılmadan önce padişaha veda etmesini de önermiştir.

Konaktan ayrılırlarken Mustafa Kemal'in amacını sezen Cevat Çobanlı ona, "Bir şey mi yapacaksın Kemal?" diye sordu. Mustafa Kemal çekinmeden "Evet Paşam, bir şey yapacağım!" dedi. Çobanlı'nın başarı dileklerini iletince Mustafa Kemal, "Mutlaka muvaffak olacağız!" cevabını verdi. 6 ay önce İstanbul'a geldiğinde İtilaf Devletleri donanmalarını görünce "Geldikleri gibi giderler!" diyen Mustafa Kemal aynı Mustafa Kemal'di: Bir inanç ve iman adamı...

Bir Gün Önce: İzmir İşgal Ediliyor

Mustafa Kemal ertesi gün, yani hareketinden bir gün önce 15 Mayıs 1919'da veda için Genelkurmay ve Babıâli'ye gitti. Beklenmedik haberlerle karşılaştı. İzmir o sabah Yunanlılar tarafından işgal edilmişti. İzmir'in işgaline silahla karşı konulması için emir vermiş bulunan Fevzi Çakmak, İngilizlerin baskısı sonucunda Genelkurmay Başkanlığı görevinden alınmış, yerine Cevat Çobanlı getirilmişti. Bundan dolayı çok kızgın olan Fevzi Paşa Mustafa Kemal'e, "Buradaki rahatımızı feda etmemek için koskoca memleketi veriyoruz; bu ne akıldır?" diyerek içine düşülen durumu özetlemişti.

Genelkurmay'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa Babıâli'ye geçti. Başbakanlık görevlileri, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden dolayı şaşkınlık içindeydiler. İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey'i ziyaret etti. Mehmet Ali Bey, İzmir'in işgalini "Allah Allah, bu ne küstahlık!" sözleriyle karşılamış, protestodan başka bir şey yapamayacaklarını söylemişti.

Mustafa Kemal, Bahriye Nazırı Avni Paşa ile de görüştü. Bakanlıkta öğle yemeği yediler. Avni Paşa'dan Bandırma Vapuru'nun yolculuğa hazır olduğunu öğrendi. Sultan Vahideddin'i ziyaret için oradan Yıldız Sarayı'na geçti.

"Paşa, Paşa, Devleti Kurtarabilirsin!"

Mustafa Kemal Paşa 15 Mayıs 1919 Perşembe günü öğleden sonra Yıldız Sarayı'nda, Küçük Mabeyin'in ilerisindeki Kütüphane'de Sultan Vahideddin ile görüştü. Paşa 1926 yılında yayımlanan anılarında, başka hiçbir yerde olmayan bu görüşmeyi şöyle anlatıyor:

"Yıldız Sarayı'nın ufak salonunda Vahideddin'le adeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Sağında dirseğini dayamış olduğu bir masa ve üzerinde bir kitap var. Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu: Birbirine muvazi (paralel) hatlar üzerinde düşman zırhlıları! Bordalarındaki toplar, sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş! Manzarayı görmek için, oturduğumuz yerlerden başlarımız sağa sola çevirmek kâfi idi.

Vahideddin, hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı:

- Paşa, paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir (elini demin bahsettiğim kitabın üstüne bastı ve ilave etti:) Tarihe geçmiştir.

O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûnla dinliyordum:

- Bunları unutun, dedi. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, devleti kurtarabilirsin!

Bu son sözlerden hayrete düştüm. Acaba Vahideddin benimle samimi mi konuşuyor? O Vahideddin ki ecnebi hükümetlerin yüzüncü derece aletleri ile temas arayarak devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu. Bütün bu yaptıklarından pişman mı idi? Aldatıldığını mı anlamıştı? Fakat böyle bir

tahmin ile başka bahislere girişmeyi tehlikeli addettim. Kendisine basit cevaplar verdim:

-Hakkımdaki teveccüh (ilgi) ve itimada (güvene) arz-ı teşekkür ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime emniyet buyurunuz.

Söylerken, kafamdaki muammayı da halletmeye uğraşıyordum. Çok iyi anladığım, veliahtlığında, padişahlığında bütün his ve fikirlerini, temayüllerini (eğilimlerini), sahtekârlıklarını tanıdığım adamdan nasıl yüksek ve asil bir hareket bekleyebilirdim? Memleketi kurtarmak lazımdır, istersem bunu yapabilirmişim. Nasıl hemen hüküm veririm? Vahideddin demek istiyordu ki, hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek mesnedimiz (dayanağımız) İstanbul'a hâkim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim onların şikâyet ettikleri meseleleri halletmektir. Eğer onları memnun edebilirsem memleketi ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırabilirsem ve bu siyasete karşı gelen Türkleri te'dip edersem (cezalandırırsam) Vahideddin'in arzularını yerine getirmiş olacaktım.

-Merak buyurmayınız efendimiz, dedim. Nokta-i nazar-ı şahanenizi (bakış açınızı, görüşünüzü) anladım. İrade-i seniyeniz (emriniz) olursa hemen hareket edeceğim ve bana emir buyurduklarınızı bir an unutmayacağım. 'Muvaffak ol!' hitab-ı şahanesine mazhar olduktan sonra, huzurundan çıktım.

Naci Paşa (Eldeniz) padişahın yaveri fakat benim hocam, derhal benimle buluştu. Elinde ufak bir mahfaza içinde bir şey tutuyordu.

-Zat-ı şahanenin ufak bir hatırası, dedi. Kapağının üzerine Vahideddin'in inisyalleri (arması) işlenmiş bir saatti.

-Peki, teşekkür ederim, dedim. Yaverim aldı.

Sonra, sanki Yıldız Sarayı'ndan çıktığımızı ve hareket etmek üzere olduğumuzu gizlemek, saklamak ister gibi ihtiyatla (sakınarak), ayaklarımızın patırtısını işittirmekten korkarak saraydan uzaklaştık."

Mustafa Kemal Paşa yıllar sonra bu olayı, 1932-1933 yılarında Amerikan Büyükelçisi olarak Ankara'da bulunmuş ve

Atatürk'ü anlatan bir de kitap yazmış olan General Charles H. Sherrill'e odanın krokisini de çizerek anlatmıştır. Sherrill Ağustos 1932'de gerçekleşen görüşmeyi kitabının ön sözünde şöyle anlatıyor:

"Türkiye (Cumhur) Başkanı Mustafa Kemal'le yaptığım görüşmelerin, diğer Batılı liderlerle yaptıklarımla farklı yönleri vardır. Bunlardan birisi Mustafa Kemal'in herhangi bir konuyu izah tarzı ile ilgilidir. Gazi, zaman zaman bir kâğıt parçasını önüne çeker, renkli kalemlerle krokiler, haritalar, şemalar çizer, böylece savaşı veya bahis konusu olan olayın cereyan ettiği yerleri ve adı geçenlerin bulundukları şekilleri gösterirdi. Mesela, Samsun'a hareketinden önce Sultan'la yaptığı görüşmeleri şöyle anlatmıştı:

'-Odaya sokulduğum zaman Sultan şurada bir masanın yanında oturmaktaydı, (Odanın çabucak çizdiği krokisinde Sultan'ın bulunduğu yeri kırmızı kalemle işaretlemişti). Ben burada idim, (burasını da mavi kalemle noktalamıştı). Bir pencere vardı (pencerenin bulunduğu yere bir P harfi koymuştu). Sultan benimle konuşurken mütemadiyen (sürekli olarak) pencereden dışarıya bakıyordu.'

Heyecanla sormuştum:

-Acaba pencerenin dışında ne vardı?

Mustafa Kemal bu soruma cevap vermeden önce, önündeki kâğıda mavi kalemle gemi resimleri çizmiş ve sonra bana dönerek:

'-Yıldız Köşkü'nün hemen karşısında, Boğaz'da demirli duran Müttefik donanmasına bakıyordu' demişti.

Bu suretle, sanki siz de bu görüşmede bulunmuşsunuz gibi, her şeyi görmüş, her konuşmayı dinlemiş oluyordunuz!.."

C. Sherrill, kitabının metni içinde bir başka vesileyle (Ankara'nın Başkent olarak seçilmesi) bu konuya tekrar dönüyor ve şunları anlatıyor:

"Samsun'a hareketinden önce Padişah'la yaptığı son görüşmeyi anlatırken çizdikleri kroki, İstanbul'daki her Türk hükümetinin, yabancı donanmaların Boğazları kontrol altına

alması meselesi ile ne dereceye kadar meşgul olması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Kitabımızın Önsöz'ünde bu krokiden bahsetmiştik. Burada da cümlelerinden iki tanesini tekrarlayacağız.

-Peki, Padişah'ın nereye baktığını sanıyorsunuz? Sorusu üzerine hemen küçücük mavi tekneleri çizmiş ve şu cevabı vermiştir:

'-Yıldız Köşkü'nün tam karşısında demirli duran Müttefik donanmalarına bakıyordu.' Evet, devlet merkezinin Anadolu'nun içerisinde ve güvenli bir yere taşınması zamanı çoktan gelmiş, hatta geçmişti."

C. H. Sherrill, Atatürk'ün renkli kalemlerle çizdiği görüşmenin yapıldığı odanın krokisini, diğer krokilerle birlikte kitabında yayımlamıştır.

Arkadaşlarla Son Değerlendirmeler

Mustafa Kemal Paşa, görevi 30 Nisan 1919 tarihinde padişah tarafından onaylandıktan sonra Mayıs ayı başında İstanbul'da kalan arkadaşları ile son görüşmelerini ve durum değerlendirmelerini yapmıştır. Ali Fuat Cebesoy ile Kazım Karabekir daha önce Anadolu'ya geçmişlerdi.

Ali Fethi Okyar bazı siyasilerle birlikte İngilizler tarafından 10 Mart 1919'da tutuklanmıştı. Mustafa Kemal onu ertesi gün 11 Mart 1919 tarihinde tutuklu bulunduğu Sansaryan Han'da bulunan polis müdürlüğünde ziyaret etmişti. Yaklaşık bir ay tutuklu kalan ve 9 Nisan'da salıverilen Ali Fethi Okyar, 17 Nisan'da tekrar tutuklanmıştı. Bu defa Bekirağa Bölüğü'ndeydi. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gitmeden önce Arkadaşı Ali Fethi Bey'i, diğer bazı tutuklularla birlikte 9 Mayıs 1919 günü Bekirağa Bölüğü'nde ziyaret etti. Ali Fethi Bey ile bir kenara çekilerek sohbet ettiler. Yeni görevinden bahsetti. Orada bulunan Hüsrev Sami Kızıldoğan ve Gazeteci Yunus Nadi ile de görüştüler.

Mustafa Kemal daha sonra Rauf Orbay ile buluştu. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a ulaştıktan sonra Rauf Orbay'ın Bandırma yoluyla Anadolu'ya geçmesine karar verdiler. Orbay Haziran 1919'da Ankara üzerinden Ali Fuat Cebesoy ile birlikte Amasya'da Mustafa Kemal'le buluşacaktır.

İsmet İnönü'nün bir süre daha İstanbul'da kalmasının yararlı olacağı kararlaştırıldı.

15 Mayıs 1919 Gecesi: Aileye Veda

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler 16 Mayıs Cuma günü öğleden sonra saat 16.30'da Galata iskelesinden hareket edeceklerdi. Bu nedenle Yıldız Sarayı'nda padişah ile görüşmesini bitiren Mustafa Kemal Paşa, Şişli'deki evine geçti. Bandırma Vapuru Kaptanı İsmail Hakkı Durusu'yu Şişli'deki evine çağırmıştı. Bir süre kendisiyle yol ve yolculuk konusunu görüştü. Bandırma gemisinin 27 yıllık kaptanı İsmail Hakkı Bey anılarında bu görüşmeyi şöyle anlattı:

"... Hareketimizden bir gün evvel Paşa beni idareden Harbiye'deki dairesine çağırtmıştı. Gittim ve kabul buyuruldum. Hareket şeklimize dair bir takım izahatta bulundular. Lazım gelen cevapları verdim. Ertesi gün öğle üzeri hareket edileceğini ve o suretle geminin hazır bulundurulmasını emir buyurdular."

Daha sonra yolculuktan annesi ve kız kardeşini haberdar etmeye gelmişti sıra.

Şişli'deki evde o gece duygusal anlar yaşandı. Paşa bir bilinmeze doğru yol alacaktı. Zaten tedirgin olan annesi Zübeyde Hanım ve kız kardeşi Makbule Hanım'ı uygun bir şekilde bu yolculuğa hazırlaması gerekiyordu. O gece yaşananlar anılara şöyle yansıyacaktı:

"Paşa, Makbuş, dedi. Annemin karyolasının karşısına yer sofrası yap. Bu gece sizinle dertleşmek istiyorum.

Mühim bir şey mi var ağabeyciğim?

Yarın gideceğim.

Nereye?

Gideceğim işte, nereye olduğunu sorma. Hayat bu, belki ölürüm, gelemem. Size söyleyeceklerim var bu akşam.

Zübeyde Hanım'ın karyolasının karşısına yer sofrası hazırlandı, minderler ve yastıklar yerleştirildi. Mustafa Kemal çok düşünceliydi. Kız kardeşine, ihtiyacı olabilir diye bir tabanca verdi. "İçeri girmek isterlerse hemen ateş edersin" dedi.

Anneciğim, ben gidiyorum. Buraların da Selanik gibi olma ihtimali vardır. Ben gittikten sonra yanılıp da sokağa çıkmayın. Memleket için çalışırken sizden yana bir üzüntüye duçar olmak (düşmek) istemem.

Bu sözleri duyar duymaz zaten hasta olan anne Zübeyde Hanım fenalık geçirdi. Arkadaşı Dr. Rasim Ferit Talay çağrıldı. Paşa, seni mutlaka yanıma aldırırım gibi teselli sözleriyle annesini sakinleştirmeye çalıştı.

O gece Mustafa Kemal Paşa'nın ayak sesleri tahta döşemelerin üzerinden hiç eksilmedi.

Sabah annesine sordu: Bavullarım hazır değil mi?

Elbette üç bavulun da hazır Paşa, dedi annesi.

Üç tane sivil elbisem de hazır mı?

Sen paşasın oğlum üç tane sivil elbiseyi ne yapacaksın?

Her ihtimale karşı annem, her ihtimale karşı.

Paşa o gün yola çıkmadan önce Yıldız Camii'nde Cuma Selamlığı'na katılacak, Padişah Vahidedin ile son kez görüşecekti. Otomobili Şişli'deki evin önünde bekliyordu.

Zübeyde Hanım, manevi evladı Abdürrahim'e (Tunçak), bakracın hazır mı? Diye sordu. Paşa'nın ardından su dökecekti. Sular, seller gibi aksın gitsin yolunda diyerek...

Mustafa Kemal Paşa hepsini tek tek öptü. Dalları bahçeden evin kapısına doğru uzanan hanımellerine baktı. Birkaç çiçek koparacaktı, vazgeçti.

Bakraçtaki suyu arkasından döken Abdürrahim'e gülümsedi. Geride kalanlar, hep birlikte ağladılar. O gün evde öğle yemeği yenmedi. Akşamüstü eve gelen Dr. Rasim Ferit Talay, hiç merak etmeyin, bir güzel yolcu ettik, diyerek aileyi rahatlattı."

Bir Suikast İhbarı

Mustafa Kemal Paşa Şişli'deki evi terk etmek üzere iken annesi ve kız kardeşi ile vedalaştığı sırada Rauf Orbay geldi. Kendisine İngilizlerin bir suikast düzenleyebilecekleri yolunda haberler olduğunu bildirdi. Mustafa Kemal Paşa sonradan Nutuk'ta bu olayı şöyle anlatıyor:

"İstanbul'dan ayrılmak üzere, evimden ayrılacağım sırada, Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim geminin izleneceğini ve İstanbul'da iken tutuklamadıklarına göre belki de Karadeniz'de batırılacağımı güvenilir nitelikte işitmiş, onu bildirdi."

Tam o sırada, bir zamanlar yanında çalışmış olan bir Kurmay Subay gelerek sarayın damatlarından bir bilgi aldığını, vapurun hareketine izin verilmeyeceğini ya da vapurun Karadeniz'de batırılacağını söyledi.

Bu haberi getiren İşgal İstanbul'unda faaliyet gösteren Karakol ve Mim Mim istihbarat gruplarında çalışmakta olan ve bu gruplar tarafından Saray'a yerleştirilen Yüzbaşı Çapur Neşet Bey'di. Bahsedilen "Damat" ise Tevfik Paşa'nın oğlu, 1916 yılında Vahidettin'in büyük kızı Ulviye Sultan ile evlenerek saraya damat olan Binbaşı İsmail Hakkı Bey (Okday) idi.

İngilizlerin suikast yapacakları haberi, özel bir yemek sırasında, biraz da içkinin etkisiyle olayı ağzından kaçıran Yüzbaşı John Godolphin Bennett'ten alınmıştı. İsmail Hakkı Bey bu olayı anılarında şu şekilde anlatıyor:

"Rahmetli Atatürk, Genel Müfettiş sıfatıyla Anadolu'ya geçerken, kendisini ve maiyetini götüren "Bandırma" vapurunun Samsun'a varmaması için, İngilizler tarafından batırılmak istendiğini, fakat bu alçakça teşebbüsün kendisine bir Padişah damadı tarafından haber verildiği için vapurun daima sahile yakın bir rota izlediğini ve gemi Samsun'a vardıktan iki saat sonra da bir İngiliz torpido botunun o limana geldiğini, bu suretle yapılan uyarmanın esassız bir şey olmadığını söyler. Bu sözler bizzat rahmetli Atatürk tarafından söylenmiş ve şimdiye kadar yüzlerce defa tekrarlanmıştır.

İşte bu haberi Mustafa Kemal Paşa merhuma ileten "Damat" bendim. Bu işin yukarıda özetlediğim tarafı herkes tarafından bilinir, amma iç yüzü tamamıyla meçhul kalmıştır şimdiye kadar. Bu tarafını da aydınlatayım ve bu olayı örten esrar perdesini aralayıp, gerçeği bütün açıklığı ile anlatayım...

Bekâr, alabildiğine nazik ve cömert bir zat olan Babanzade Fuat Bey'in ziyafetleri pek parlak olur, seçkin misafirleri arasında o zamanın sosyetesinin en tanınmış simaları, en kalburüstü gelen kimseleri yer alırdı...

İşte Babanzade'nin bu parlak ziyafetlerinden gene birinde idi ki, bir hayli içilmiş, kafalar dumanlanmış ve sohbetler samimileşmişti. Bu günlerde Kayınbabamın (Sultan Vahdettin) Baş Yaveri Mustafa Kemal Paşa'nın da Genel Müfettişlik vazifesiyle Anadolu'ya gönderilmesine karar verilmiş ve Paşa bir iki gün sonra Samsun'a gitmek üzere yola çıkacaktı. O akşamki ziyafette sözü geçen İngiliz İstihbarat subayı Yüzbaşı Bennett de hazır bulunuyordu ve kendisini beğenmiş, İngiliz işgal kuvvetlerinin İstanbul'da kuvvetli adamı olarak tanınmış adam, Babanzade Fuat Bey merhumun zengin mezeli ve her çeşit bol içkili sofrasında bir hayli alkol almış, adamakıllı sarhoş olmuştu.

Bu Yüzbaşı Bennett yemekten sonra likörlerimizi ve kahvelerimizi yudumlarken, bir aralık sesini yükselterek:

'Hükümet Mustafa Kemal Paşa adında genç bir Türk generalin, Genel Müfettiş olarak Anadolu'ya göndermeye karar vermiş. Paşa da bir Türk vapuruyla Samsun'a gitmek üzere yola çıkacakmış, amma Mustafa Kemal Paşa asla Samsun'a ulaşamayacak...'

O akşam yalnız bu İngiliz Yüzbaşı değil, hepimiz bir hayli alkol almış, kafaları dumanlamıştık amma, Almanya'da kurmay tahsili görürken, bu tahsile bağlı istihbarat işlerinde de ihtisas yapmıştım ve bu ciheti hatıralarımın başında açıklamıştım. Bu itibarla, bir dost olarak aramızda bulunan bu İngiliz yüzbaşısının bu imalı sözleri beni olduğu kadar, ev sahibimiz Babanzade Fuat merhumu da kuşkulandırdı idi. İngiliz

entelijans servisinin bu azılı ajanı ne demek istiyordu? Genel Müfettiş olarak Anadolu'ya gönderilen ve "Bandırma" vapuru ile yola çıkacak olan Paşa, niçin Samsun'a ulaşamayacaktı? Bu sözlerden çıkan tek anlam Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesini İngilizlerin, hiç olmazsa Bennett'in mensup bulunduğu istihbarat servisinin hoş görmediği idi. Şayet iş böyle ise, Mustafa Kemal Paşa'nın yola çıkmasına o saate kadar İngilizlerin niçin müsaade etmişler, sonra ne olmuştu da bundan vazgeçerek, onun Samsun'da vazifeye başlamasını istemez olmuşlardı? Bir sürü soru ki, o zamanlar bunları aydınlatmasını Yüzbaşı Bennett'ten isteyemezdik. Zira böyle yapılsa herif bizlerden de şüphelenirdi. Biz de bu işin üstünde durmaz göründük ve misafirler dağıldıktan sonra Babanzade Fuat Beyle baş başa kalınca, Bennett'in sarhoşlukla ağzından kaçırdığı bu sözleri incelemeye başladık. Babanzade:

'Mustafa Kemal Paşa yola çıktıktan sonra İngilizlerin gemiyi batırmak suretiyle mi Paşa'nın Samsun'a ulaşmasını önleyecekler? Bu nasıl şey? Niçin Paşa'nın hareketine mani olmuyorlar da böyle çapraşık bir yoldan ve bir cinayet işleyerek Paşa'nın Anadolu'ya geçmesine mani olacaklar?..'

'Azizim Fuat Bey, İngilizlerin işlerine akıl erdirmek imkânsızdır. Bu adamlar her şey yaparlar, her alçaklığa cüret ederler. Bana kalırsa bu işte faaliyete geçen İngiliz resmi makamları değil, daima saman altından su yürüten Entelijans (İstihbarat) Servis mensupları, yani Papaz Frew'lar, Yüzbaşı Bennett'lerdir. Bu akşamki ziyafette bu adamın ağzından kaçırdığı sözler gerçeğin bir ifadesi olabilir...' dedim ve hemen Saray'a dönerek İstanbul'daki gizli teşkilata mensup olduğunu bildiğim, saraydaki yardımcım Yüzbaşı Çopur Neşet Bey'e durumu bildirdim. O da gereken kişilere meseleyi ulaştırdı.

İşte Atatürk merhumun bizzat bahsettiği Samsun seyahatinde "Bandırma" vapurunun batırılacağına dair çıkan şayianın kendisine bir Padişah damadı tarafından intikal ettirilmiş olduğu meselesinin iç yüzü budur. Nitekim tarihi bir gerçektir ki, Paşa'yı Samsun'a götüren Bandırma vapurunun Samsun

limanına girmesinden sonra, bir İngiliz destroyerinin Samsun limanına ulaşıp, demirlenmiş olması Bennett'in sarhoşlukla ağzından kaçırdığı kelimelerin boş laf olmadığını ispatlar. Bu İngiliz harp gemisi Bandırma vapuruna yolda yetişip, gemiden Paşa'yı alarak, İstanbul'a mı getireceği, yoksa bu küçük Türk vapuruna bir torpido fora ederek, bütün karargâh subaylarıyla Paşa'yı Karadeniz'in gazaplı sularına mı gömmek için yola çıkmış olduğu, daima meçhul kalacak bir tarih muammasıdır. 16 Mart'ta kışlalarında uyuyan Türk Mehmetçiklerini soğukkanlılıkla süngületen İngilizlerin bir torpido botlarıyla böyle bir cinayete cüret edebileceklerini ben kendi hesabıma pekâlâ kabul edebilirim. Bu Yüzbaşı Bennett sonraları İstanbul'daki suikasttan bir bacağını feda ederek kurtulabildi."

Mustafa Kemal Paşa anılarında bu durum karşısındaki tavrını şöyle anlatıyor:

"Bir an yalnız kaldım ve düşündüm. Bu dakikada düşmanların elinde idim. Bana her istediklerini yapamazlar mıydı? Beynimden bir şimşek geçti. Tutabilirler, sürebilirler fakat öldürmek! Bunun için beni Karadeniz'in coşkun dalgaları arasında yakalamak lazımdır. Bu ihtimal mantıki idi. Ancak artık benim için yakalanmak, hapsolmak, sürülmek, düşündüklerimi yapmaktan men edilmek hepsi ölmekle aynı idi. Hemen karar verdim. Otomobile atlayarak Galata rıhtımına geldim. Baktım ki rıhtıma yanaşmış olacağını sandığım vapur uzaklardadır. Sandallarla vapura gittik. Kaptana yola çıkmak için emir verdimse de Kız Kulesi açıklarında kontrole tabii tutulduk..."

Rauf Orbay bu ortamı anılarında anlatırken Mustafa Kemal'le birlikte arabaya bindiklerini, Mustafa Kemal'in İngilizlerin kendisini Karadeniz'de tutuklayacakları hakkında aldığı haberler üzerine endişeli olduğunu, tutuklamak istiyorlarsa neden beklesinler, burada yaparlar diyerek Mustafa Kemal'e güç verdiğini anlatır.

Mustafa Kemal'in Kaptan Nami Durusu'ya sahile yakın seyretmesi emrini vermesinin sebebi de alınan bu suikast duyumu idi. Nitekim vapurun yolcularından İbrahim Süreyya Yiğit

anılarında, "Herhangi bir saldırıya karşı Bandırma vapuru sahile yakın ilerliyordu. Makineleri var gücüyle çalışıyor, değerli yolcularını Samsun'a yetiştirmeye uğraşıyordu..." demektedir.

Atatürk'ün Kütüphanecisi Nuri Ulusu ise Bandırma Vapuru'nda Birinci Kamarot olarak görev yapan babası Hacı Tevfik Bey'den (Ulusu) naklen aynı hassasiyeti "İstanbul'dan Samsun'a kadar köhne Bandırma vapurunun kıç tarafındaki 1. Mevki kamaraların güvertesinde bulunan küçük salonda başının altına koyduğu yastıkla kanepeye uzanmak suretiyle gece ve gündüzü geçiren Paşa düşman tarafından takip edileceği ve hatta geminin batırılacağını hesap ederek hiç uyumamış. Gemi süvarisine daima kıyıyı takip etmek suretiyle seyretmesini, gerçekleşecek bir saldırıya karşı neresi olursa olsun gemiyi baştankara ederek, sahile çıkmasının teminini emir vermiş. Nitekim takip edilmiş ama vakit geçtiği için Paşa sağ salim Samsun'a varmış." şeklinde anlatmaktadır.

Varlığı Tartışılan Bir Yemin

16 Mayıs 1919 Cuma günü evdekilerle vedalaşan Mustafa Kemal Paşa, Rauf Orbay ile birlikte Galata rıhtımına geldi. Oradan Yıldız Camii'ne geçti. Namazdan sonra Cuma selamlığında padişaha son kez veda edecekti.

Padişah Vahideddin, Cuma selamlığı için Yıldız Camii'ne gelmişti. Ortam hüzünlü idi. Bir gün önce İzmir işgal edilmişti. Namaz bu hüzün ve elem içinde tamamlandı. Vahideddin sonra caminin hükümdarlara ayrılan yerine, mahfil-i hümayuna geçti. Mustafa Kemal Paşa ile orada görüştüler. Vedaya gelen Anadolu yolcusuna "uğurlar olsun" diyecekti.

Bahriye Nazırı Avni Paşa'nın anılarından Murat Bardakçı Şah Baba kitabında anlatıyor:

"Odada dört kişiydiler. Zat-ı Şahane, yani Vahideddin, Sadrazam Ferit Paşa, Baş Yaver Avni Paşa ve Mirliva (Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa.

Ortadaki ayakları altın varaklı mermer masanın üzerinde bir Kur'an-ı Kerim duruyordu. Yazısı tezhibinden, tezhibi cildinden nefis elyazması bir Kur'an.

Sadrazam dışında herkes askeri üniformalarını giymişti... Zat-ı Şahane de... Bej bir üniforma vardı üzerinde...

Masaya doğru birkaç adım attı Vahideddin... Sadrazamla Avni Paşa da hükümdarı takip edip bir adım gerisinde durdular...

Herkes ayaktaydı...

Mustafa Kemal Paşa asker adımlarıyla ilerledi, masanın öteki tarafına, padişahın karşısına geçti. Askeri tavrına ruhani bir hava verip, sağ elini Kur'an'ın üzerine koydu ve öbür elindeki küçük kâğıdı okumaya başladı:

'Hükümet tarafından düzenlenip padişahın tasdikine iktiran eden (sunulan, ulaşan) 21 maddelik özel talimatta açıkça belirtilmiş olan geniş yetkilere dayanarak Anadolu vilayetlerindeki bütün mülki ve askeri memurlar üzerinde icrasına memur bulunduğum teftişleri ve tahkikatı (incelemeyi) halife hazretlerinin arzusu dahilinde iftihar kaynağım ve padişah kullarının övüncü olan tam bir sadakatle ve elimden gelen bütün kuvvetle yerine getireceğime vallahi billahi."

Sonra mırıltı halinde "Cenâb-ı Allah muvaffak etsin" sözleri işitildi.

Bu yemini anılarında Avni Paşa anlatmaktadır. Vahideddin, bu yemin törenini seneler sonra San Remo'da kendisiyle birlikte sürgünde olan eski Baş Yaveri Avni Paşa'ya hatırlatmış ve Paşa da hatıralarında yazmıştır. Gerçekte böyle yemin töreni yapılmış mıdır, metni verilen yemin gerçek midir bilemiyoruz. Ne Mustafa Kemal Paşa ne de olayın diğer muhatapları böyle bir yeminden bahsetmiyorlar.

Bandırma Vapuru

Mustafa Kemal Paşa beraberindekileri İstanbul'dan Samsun'a götüren "Bandırma Vapuru" pek çok tartışmaya konu

olmuştur. Bazen de bir başka "Bandırma" gemisi ile karıştırılmıştır. Geminin serüveni şöyledir:

Lloyd's sigorta şirketinin kayıtlarına göre gemi, 1878'de İskoçya'nın Paisley bölgesindeki MacIntyre kuruluşu tarafından Hutson and Cardett tezgâhlarında 21 numarayla, 279 grostonluk yolcu ve yük gemisi olarak inşa edildi. Yelken ve buhar donanımlı, demir uskurlu ve 48.9 metre uzunluğunda, 6 metre genişliğindeydi.

Denize indirildiğinde ismi "Trocadero"ydu. İlk sahibi Dousey and Robinson şirketi gemiyi 1883'te Yunanlı armatör H. Osicha'ya sattı. Pre limanına kaydedildi ve adı 1885'te "Kyma" (Yunanca "Dalga") olarak değiştirildi. 1890'da Kaptan Andreadis'in mülkiyetine geçti. Rama P. Derasimo-İstanbul şirketine satıldı. Kaydı bir yıl sonra İstanbul limanına alındı ve 1893'te bu defa da İdere-yi Mahsusa satın aldı. İsmi önce "Panderma"ya, İdare-yi Mahsusa 1910'da Osmanlı Seyr ü Sefain İdaresi olunca da "Bandırma"ya çevrildi ve posta vapuru yapıldı.

İki defa batma tehlikesi geçirdi. 12 Aralık 1891'de Erdek yakınlarında kayalara çarptı. Batmak üzereyken yüzdürüldü. 1915 Martı'nda Silivri açıklarında bir İngiliz denizaltısından torpil yedi ve yine yüzdürüldü.

Samsun'a Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekileri götürdüğü seferden sonra posta hizmetine devam eden Bandırma Vapuru, 1925 yılında arızalandı. Tamir edilemeyince Haliç Feneri'ndeki gemi bozmacısı İlhami Söker'e satıldı. 1925'te dört ayda parçalandı.

Türkiye'de son yıllarda "büyük ve zamanına göre son derece gelişmiş bir gemi" olduğu iddia edilen "Bandırma" bu bandırma değildir. Diğer Bandırma isimli gemi, 1926'da İngiltere'den satın alınmış, 929 grostonluk gemi idi. İsim benzerliğinden başka ilk Bandırma ile bir ilgisi yoktur. Bu ikinci Bandırma'nın ismi de daha sonra değiştirilmiş ve "Ülgen" adını almıştır.

Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'dan Samsun'a götüren Bandırma Vapuru'nun Mayıs 1919'daki mürettebatı 22 kişiydi.

Samsun seferi sırasında kaptanlığını İsmail Hakkı Bey (Durusu) yapıyordu. İsmail Hakkı Durusu 1871'de Kayseri'de doğmuş, Bahriye Mektebi'ni bitirdikten sonra çeşitli gemilerde çalışmıştır. 1 Mayıs 1919'da Bandırma'nın kaptanlığına getirilmiştir. 1922'de yaş haddinden emekli olmuştur. İ. Hakkı Durusu, 22 Aralık 1940'ta vefat etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1926 yılında anlattığı anılarındaki "Yirmi yedi yıllık ihtiyar kaptan demir aldırmaya başladı. Ben kaptan yerinde idim. Subay ve askerler dışarı çıktılar. Karadeniz boğazından çıkarken kaptana tehlikeli ihtimalleri anlattım. Cevap verdi. 'Ne aksi', dedi, 'bu denizi pek iyi tanımam. Pusulamız da biraz bozuk." sözlerinden hareketle, Atatürk anlatımlarında Bandırma Vapuru için "pusulasız vapur-acemi kaptan" değerlendirmesi yerleşik hâle gelmiştir. İşe biraz da "mağduriyet" katıldığı anlaşılmaktadır.

Halbuki, Bandırma Vapuru'nun kaptanı İsmail Hakkı Durusu eğitimli ve yirmi bir yıllık tecrübeli bir kaptandı. Meslek hayatının beş yılını Karadeniz sularında geçirmişti. Hindistan'a gitmiş gelmiş tecrübeli bir denizciydi. Samsun seferine çıktığında kırk sekiz yaşındaydı. Kaptanlığını yaptığı Bandırma ise kırk bir yaşındaydı.

Torunu Nejat Ulugöl'ün hatıralarından Kaptan İsmail Hakkı Bey'in Bandırma ile anlatımlardan çok rahatsız olduğu anlaşılmaktadır:

"Dedem yaşamı boyunca acemi kaptan ve kullandığı gemi pusulasızdı şeklindeki anlatımlardan rahatsızlık duymuş. Ailesine de 'eğer bu yanlışlığı düzeltmezseniz gözlerim açık gider' diye vasiyette bulunmuş. Ne yazık ki dedemin gözleri açık gitti. Tecrübesiz asla değildi, yıllardır Karadeniz'e çıkardı. Hayatı boyunca da 'pusulasız gemi olmaz, her gemide en az üç pusula bulunur' derdi."

"Biz Anadolu'ya Ülkü ve İmanı Götürüyoruz"

Mustafa Kemal Paşa, Cuma selamlığında Padişah Vahideddin'e veda ettikten sonra Galata Rıhtımı'na geldi. Yanında

kendisini uğurlamaya gelmiş olan Hüseyin Rauf Orbay vardı. Bandırma Vapuru, açığa demirlemişti. Bir sandala (kayığa) binerek Bandırma'ya ulaştı. Gemi, saat 16.30'da hareket etti.

Geminin yolcularından Yzb. Ali Şevket (Öndersev) ise gemiye Beykoz yakınlarında ve kendisini takip eden İngiliz istihbaratçılardan şüphelendiği için panik hâlinde ve son derece tedbirli olarak yüzerek katılmıştır.

Bandırma, kısa bir süre sonra Kız Kulesi açıklarında İngilizler tarafından durduruldu. İngilizler, İstanbul'a giren ve çıkan bütün gemileri arıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa anılarında, "... Otomobile atlayarak Galata rıhtımına geldim. Baktım ki rıhtıma yanaşmış olacağını sandığım vapur uzaklardadır. Sandallarla vapura gittik. Kaptana yola çıkmak için emir verdimse de Kız Kulesi açıklarında kontrole tabii tutulduk..." demektedir.

O sırada yaşananları yolcular anılarında anlatmışlardır. Bu arama sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın geminin niçin durduğunu öğrendikten sonra söylediği sözler tarihi sözlerdir. Bandırma'da onunla birlikte seyahat edenlerin anlatımlarına göre Paşa, "**Bunlar işte böyle yalnız demire, çeliğe, silah kuvvetine dayanırlar. Bildikleri şey yalnız maddedir. Bunlar, hürriyet uğruna ölmeye karar verenlerin kuvvetini anlayamazlar. Biz Anadolu'ya ne silah, ne cephane götürüyoruz. Biz ülkü ve imanı götürüyoruz!**" demiştir.

Yolcuların anılarından Karadeniz'in fırtınalı olduğu, Mustafa Kemal Paşa ve birkaç kişi dışında herkesi denizin tuttuğu, adeta kamaralarından çıkamadıkları anlaşılmaktadır. Bandırma ve yolcuları, 16 Mayıs 1919 günü gecesinin birkaç saatini İnebolu'ya çok yakın ve güvenli bir koyda geçirdiler. 17 Mayıs 1919 Cumartesi günü sabah 09.30 civarında Kastamonu'nun Millî Mücadele'de gösterdiği cesaret ve kahramanlıklarla İstiklal Madalyası ile şereflendirilecek olan küçük kasabasına, İnebolu'ya geldiler.

Gemide bulunan İnebolu Kaymakamı ve eşi İnebolu'da indi. Sinop Kaymakamı Mazhar Tevfik Bey gemiye bindi. 18 Mayıs 1919 Pazar günü öğleye doğru (saat 12 civarında) Sinop açıklarına geldiler. Deniz biraz durulmuştu. Bir sandalla Sinop'a gidildi. Mazhar Tevfik Bey burada gemiden indi. Telgrafhaneden Samsun'da Tümen Komutanlığı'na gelmekte olduklarını bildiren bir telgraf çekildi. Bazı ihtiyaçlar alınarak gemiye geri dönüldü. Sinop Kaymakamı Mazhar Tevfik Bey saat 15.00'te gemidekilere İzmir'in işgali ile ilgili gelişmeleri içeren bilgiler getirdi. Sonra Samsun'a hareket edildi.

Sinop'ta karaya çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın muhtemelen suikast ihbarından dolayı Samsun'a karadan ulaşım imkânlarını araştırdığı anlaşılmaktadır. Paşa o günü, "... Sahili takip ede ede evvela Sinop'a geldik. Kasabaya çıktım. Oradakilerle görüşerek Samsun'a kolaylıkla gidebilecek yol olup olmadığını soruşturdum. Maalesef yokmuş. Çok zorluk çekecek ve günlerce yollarda kalacaktık. Bilmem nedendir, Samsun'a bir an evvel ayak basmak için o kadar acele ediyordum ki zaman kaybetmektense tehlikeye göğüs germeyi tercih ettim..." diyerek anlatır.

Ya İstiklal Ya Ölüm!

Mustafa Kemal Paşa ve müfettişlik karargâhı 19 Mayıs 1919 sabahı saat 08.00'de Samsun'a ulaştı. Samsun Tütün İskelesi uygun olmadığı için Bandırma açıkta demirlemişti. Kurmay Binbaşı Mahmut Ekrem Bey, sandalla gemiye yanaştı. Ekrem Bey, güvertede bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın yanına giderek askerce bir selam verdi. "Hoş geldiniz paşam" dedi. Böylece Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'da ilk karşılayan Mahmut Ekrem Bey olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa ve Müfettişlik Karargâhı, iskelenin her iki tarafına sıralanmış Samsun'un ileri gelen askerî ve mülki memurları, halk ve işgal kuvvetlerince silahlarına el konmuş bir müfreze tarafından karşılandılar. Yaver Muzaffer Kılıç'ın anlattığına göre kendilerini "derme çatma bir bando ve

oradan buradan toplanan derme çatma küçük bir askeri birlik" karşılamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'daki ikametleri için hazırlanan, sonradan CHP binası olacak olan, o gün bayraklarla süslenen Mıntıka Palas Oteli'ne yerleşti. Otelin balkonuna 9. Ordu Müfettişliği'nin bayrağı asıldı. Binanın hazırlanmasında bazı kişilerin evlerinden ve askerî hastaneden yatak, yorgan ve sofra takımları tedarik edilmişti. Karargâh personeli ise Karadeniz Oteli'ne yerleşti.

Mustafa Kemal Paşa otelde bir müddet istirahat ettikten sonra belediye binasına geçerek Belediye Meclisi üyeleri ile memleketin asayişi ve müdafaasına dair konuları görüştü. Mustafa Kemal Paşa; Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamuretülaziz (Elazığ), Diyarbakır Valilikleri, Erzincan Müstakil Mutasarrıflığı, Erzurum'daki 15. Kolordu ve Ankara'daki 20. Kolordu Komutanlıklarından sorumlulukları dâhilindeki bölgenin asayişi ile ilgili hazırlanacak raporun en kısa zamanda göndermelerini tel emriyle istedi. Telgraftan da anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın ilk faaliyetleri Samsun ve çevresindeki asayiş problemleri ile ilgili önlemler almak oldu. Bu çerçevede önce Samsun ve çevresindeki Rum çetelerinin Müslüman halka yönelik tecavüzlerine karşı mutasarrıfın (kaymakamın) gerekli önlemleri almadığı gerekçesiyle daha önceden İçişleri Müsteşarlığı görevinde bulunmuş olan Hamid Bey'in Samsun Mutasarrıflığı (Kaymakamlığı) görevine getirilmesini hükûmete teklif etti. Atama işlemlerinin tamamlanmasına kadar da geçici kaydıyla 3. Kolordu Komutanı Albay Refet Beyi (Bele) Kaymakam Vekilliği'ne atadı.

Mustafa Kemal Paşa 22 Mayıs 1919 günü de kurmay heyetinden birkaç kişiyi Samsun İngiliz Siyasi Temsilcisi Yüzbaşı Horst, Askerî Denetim Memuru Yüzbaşı Zolther ve Siyasi Denetim Memuru Yüzbaşı Mill ile görüşmüş ve bu görüşmelerde edindiği kanaat ve bilgileri aynı gün başka bir rapor ile Sadaret Makamına (Başbakanlığa) iletmiştir. Söz konusu raporunda Mustafa Kemal Paşa 21 Mayıs 1919 tarihli yazısında

bahsettiği Samsun'daki eşkıyalığın nedenleri ile ilgili hususların İngiliz temsilciler tarafından da doğrulandığını ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bulunduğu sırada, bir yandan görevi ile ilgili faaliyetlerini sürdürürken diğer yandan da ülkenin içinde bulunduğu durum ile ilgili olarak bazı yakın komutan arkadaşlarıyla da yazışmıştır. Nitekim 21 Mayıs 1919 tarihinde 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya kişiye özel şifre telgraf göndermiştir. Telgrafta ülkenin almakta olduğu vaziyetin kendisinde büyük üzüntü ve kaygı uyandırdığını, millet ve memlekete borçlu olduğu bu son vicdani vazifeyi birlikte çalışarak yapmanın mümkün olacağına inandığını söylemektedir. Bu sebeple bir an önce kendisine mülaki olacağını (yanına geleceğini) ancak Samsun ve havalisinin vaziyetinin asayişsizlik yüzünden kötüye gittiğini, bu nedenle burada birkaç gün daha kalacağını bildiriyordu.

Mustafa Kemal Paşa Samsun'da bulunduğu günlerde ayrıca daha önce bölgedeki bazı Rumlar tarafından Dâhiliye ve Harbiye nezaretine gönderilen ve Müslüman ahalinin asayişsizlik yarattığına dair olan şikâyetleri de bizzat araştırmış ve bunların asılsız olduğuna dair rapor hazırlayarak sadaret makamına göndermiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa bölgedeki İngiliz faaliyetlerini de yakından takip ederek Sadarete ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetine (Genelkurmay Başkanlığı'na) telgrafla bildirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya bir telgraf çekerek Samsun'a gelişini haber verdi. Kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğini bildirdi. Tarih kitaplarında genel olarak bu bilgi yer almaktadır. Çekilen telgrafta "Samsun'a geleli beş gün oluyor. Zat-ı Âlinizle sıkı temasta bulunmak ve ahval (durumunuz) ile sıhhat ve afiyetinizden (sağlığınızdan) ve İzmir havalisine dair daha kolaylıkla alabileceğimiz bilgilerden civar kolordumuzun aksamı kâmilen (bütün unsurları tamamen) Ankara'ya gelmeğe muvaffak olabilecek midir? Canik (Samsun) Livası'nın asayişi yolunda değildir. Üçüncü kolordu kumandanlığına

beraberimizde gelen Albay Refet Bey Canik Müstakil Mutasarrıflığını vekâleten deruhte eylemiştir (görevlendirilmiştir). Bir iki güne kadar Samsun'dan karargâhımla beraber muvakkat (belli bir sürelik) işim için Havza'ya gideceğim. Her halde Samsun'dan hareketimden evvel beni tenvir edecek (aydınlatacak) bir telgrafnamenize intizârım (bekliyorum) gözlerinizden öperim." diye belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya da bir telgraf çekti. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında Kazım Karabekir Paşa'dan mitingler yapılarak İzmir'in işgalinin protesto edilmesini ve bu faaliyetlerde ordunun destek vermesi ve milletin yanında olmasının gerekleri üzerinde durdu.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da kaldığı süre içinde başta görevi gereği bölgedeki asayişsizliğin nedenlerini araştırmış ve alınacak tedbirleri rapor hâlinde sadaret makamına bildirmişti. Bölgedeki İngiliz siyasi ve askerî temsilcilerinin faaliyetlerini de yakından takip etmiştir. Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta Havza'ya gitme nedenini Merzifon, Vezirköprü, Amasya, Lâdik, Havza gibi bazı bölgelerden gelen asayişsizlikle ilgili şikâyetleri bizzat yerinde incelemek olarak açıklıyordu. Bu amaçla, bizzat incelemelerde bulunup alınabilecek tedbirleri değerlendirmek üzere karargâhını geçici olarak Havza'ya nakledeceğini, fakat haberleşmenin emniyetle sürmesi için adresin Samsun olacağını arz etmiştir.

Samsun'daki İngiliz askerî varlığı, Rum çetelerin çalışmaları Mustafa Kemal Paşa ve maiyetinin karargâhını daha içerilere almasını elzem hâle getirdiğinden 23 Mayıs'ta heyetin eşyalarının Havza'ya nakledilmesini gerekli hâle getirmiştir. Paşa'nın bu kararı almasında en önemli husus hiç kuşkusuz Samsun şehrinin İngiliz ve Yunan gemilerinin müdahalesine açık oluşuydu. Daha sonradan Yunan gemilerinin Samsun'u bombardımanı kendisini haklı çıkaracaktı.

Havza Yolunda

Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs sabahı maiyetiyle birlikte 3 otomobille Havza'ya doğru hareket etti. Öğle saatlerinde Mustafa Kemal ve karargâhı Kavak Nahiye Müdürlüğü'ne uğradı. Burada kavak eşrafına bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturmaları yönünde telkinde bulundu. Oradan Havza'ya geçildi.

Yol boyunca memleketin mevcut durumu konusunda gözlemlerde bulunma fırsatı oldu. İnsanların can, mal ve azimlerini, ümitlerini kaybettiklerine ve bu kaybın en düzeye çıktığına şahit oldu. Yol boyunca bindiği otomobilin sık sık bozulması üzerine civardaki köylülerle yaptığı konuşmalardan biri çok meşhurdur: Yaşlı bir amca sapanla sakin sakin tarla sürmektedir. Mustafa Kemal Paşa, köylüye selam verir ve memleketin işgal edildiğini, İzmir'e Yunan askerinin çıktığını, Samsun'da İngiliz işgal birliklerinin bulunduğunu söyleyerek kendisine ne yaptığını sorar. Tarlasını süren amca, Paşa'ya son on senede yaşadıklarını, cephelerde aile fertlerinden kimleri kaybettiklerini anlatır. Geride kalan aile fertlerini kastederek "Hepsi benim sabanımın ucuna bakarlar. Şimdi benim vatanım da yurdumda aha şu tarlanın ucu. Paşam, düşman buraya gelinceye kadar benden hayır bekleme!" der. Bu yaşlı köylü amcamız, Mütareke döneminde memleketimizin ve milletimizin içine düştüğü ümitsizliği, bezginliği gösteren en iyi örneklerden biridir. Haksız mıdır? Evet, haklıdır!

1911 Trablusgarp Savaşı'nı esas alsak yaklaşık 9-10 seneden beri savaşan, çoğu zaman adını bile bilmediği cephelerde dede, baba ve oğulun birlikte kan döktüğü, tarlaların ekilemez bir hâlde bulunduğu, geriye yaşlı ve çocukların kaldığı işgal altındaki bir ülkeden bahsediyoruz. Önemli olan ise milletimizin düşünce dünyasında "vatan" fikrinin tarlasının sınırlarına kadar adeta "büzüşmüş" veya daralmış olmasıdır. İşte Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği, bu ve bunun gibi amcalarımızı bir büyük mücadelenin içine çekecektir. Ve o millî mücadele başarıya ulaştırılacaktır.

"Dağ Başını Duman Almış"

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler Samsun'dan Havza'ya giderken otomobilleri sık sık bozulmaktadır. Paşa zaman zaman da kızmaktadır. Doktor Albay İbrahim Tali Öngören anlatıyor:

"Altımızda Birinci Dünya Harbi'nden kalan Benz marka bir otomobil vardı. Şoför de Türk değildi. Yola çıktık. Biraz sonra motorda bozukluk oldu ve araba durdu. (Mustafa Kemal) ... Kızdı ve asabileşti. Şoförü azarladı ve kendisi makineyi harekete getirmeye uğraştı. Tabii başarılı olamadı. Ben, Refik Saydam ve Kazım Dirik bir köşede duruyorduk. Doğrusu içimizden, işe karıştığına hem üzülüyor hem sinirleniyorduk. İçimizden geçeni anlamış gibi bize baktı ve dedi ki:

-On yıl sonra sizinle, kendi yaptığımız yollarda Türk şoförleri bizi istediğimiz yerlere götürecekler..."

Paşa'nın üzerinde kahverengi, uzun tüylü bir kalpak, hâkî ceket, külot pantolon ve çizme vardı. Yolu, "Dağ başını duman almış, gümüş dere durmaz akar" (Gençlik Marşı) marşını söyleyerek tamamlayacaklardı.

Atatürk, yılar sonra Ankara Halkevi'nde yaptığı bir konuşmasında, 19 Mayıs 1919 gününü ve "Gençlik Marşı"nın tarihsel anlamını şu sözlerle değerlendirmişti: "Ben 1919 senesi Mayıs'ı içinde Samsun'a çıktığım gün, elimde hiçbir maddi kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte ben bu milli kuvvete, bu Türk milletine güvenerek işe başladım. Samsun'dan Anadolu içlerine kırık bir otomobille gidiyordum... O kırık otomobil Anadolu içlerinde ilerlerken ben daima düşünür ve yaverime "Dağ Başını Duman Almış" marşını söyletirdim. Ben Türk ufuklarından bir gün behemahal (mutlaka) bir güneş doğacağına, bunun hareket ve kuvvetinin bizi ısıtacağına, bundan bize bir güç çıkacağına o kadar emindim ki, bunu âdeta gözlerimle görüyordum. O marşı okutup tekrar ettirmekteki maksadım, Türk'ün bu güneşi doğunca, muvaffak olacağını anlatmaktı."

1916'da İsveç Halkevleri Marşı'nın müziğine uyarlanarak oluşturulan bu marşın güftesi, Kadıköy Öğretmen Okulu Müzik öğretmenlerinden Ali Ulvi (Elöve) ile aynı okulun müzik öğretmenlerinden Viyolonist Zeki Üngör tarafından yapılmış ve ilk olarak İstanbul Kadıköy'de, sonradan Fenerbahçe Stadyumu'nun yapıldığı İttihad-ı Terakki Çayırı'nda söylenmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda; "Dağ başını duman almış/Gümüş dere durmaz akar" dizeleriyle başlayan bu marş Türk gençliğinin marşı olmuş, bütün bir gençlik o yıllardan bu yana coşkuyla bu marşı söylemiştir.

"Memleketi Kurtaracağız"

Mustafa Kemal Paşa aynı günün akşamı Havza'ya varmıştı. Paşa ve maiyetinin (Doktor Albay İbrahim Tali Bey, Yarbay Arif Bey, Binbaşı Hüsrev Bey, Doktor Refik Saydam, Yüzbaşı Cevat Abbas, İstihbarat Müdürü Süreyya Bey) askerî bir kıta ile birlikte Havza'nın aydınları ve ileri gelenlerince karşılandı. Kendisi için Ali Baba'nın Mesudiye Oteli, maiyetindekiler için ise Ali Osman Zadelerin konağı hazırlanmıştı.

Ertesi gün Havzalılardan oluşan bir heyet Paşa'yı ziyaret etti. Görüşmede Mustafa Kemal Paşa, ziyaretçileri üstünde Türkiye haritası bulunan bir masa etrafına toplayarak haritada düşman işgal sahalarını göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa muhataplarına "Bizi öldürmek değil, canlı canlı mezara gömmek istiyorlar. Şimdi uçurumun kenarındayız. Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız. Hep beraber çalışacağız ve memleketi kurtaracağız. Zaten başka türlü hareket imkanı yoktur." şeklinde umut verdi.

26 Mayıs'ta Havza Belediye Reisi İbrahim Cebecioğlu Mustafa Kemal Paşa'nın yanına geldi. Havza'da ne gibi cemiyetler olduğunu soran Mustafa Kemal Paşa'ya İbrahim Bey, İttihat ve Terakki kapandığı için gizli olarak çalışan bir Redd-i İlhak Cemiyeti bulunduğu şeklinde bir cevap verdi. Böyle bir cemiyetin varlığından memnuniyet duyan Mustafa Kemal Paşa, buna bir de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin eklenmesini istedi. Paşa,

Rum Pontus eşkıyasının faaliyetleri ve yaptıkları mezalim hakkında bilgi istedi ve bir de miting yapılmasını talep etti. Daha sonra tekrar Mustafa Kemal Paşa ile buluşan İbrahim Bey'e yapılacak işler not ettirildi. Öncelikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, Cuma günü kendisinin de katılacağı bir mevlit okutturulmasını ve herkesin çağırılarak belediye önünde halka hitap etmek suretiyle halkın aydınlatılmasına çalışılmasını söyledi.

O gece Havza'daki tüm ileri gelenleri toplantıya çağıran İbrahim Bey, bazılarının endişelerine kulak tıkayarak yönetimi; Mahmutağazade Bayram, Belediye Reisi Cebecioğlu İbrahim, Kadıoğlu Hakkı, Muharrir Zübeyiroğlu Fuat ve Eski Müstantik (Sorgu Hâkimi) Rıfat Beylerden oluşan Havza Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdu. Listeyi beğenen Mustafa Kemal Paşa; Samsun, Bafra, Çarşamba, Giresun, Sinop, Ordu, Çorum, Tokat ve Sivas belediye reislerine Havza'da bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulduğunu, kendi bölgelerinde de aynı cemiyetin ivedilikle kurulması gerektiğine dönük bir telgraf çekilmesini emretti.

Havza Genelgesi

Mustafa Kemal Paşa Havza'da iken 28 Mayıs 1919'da meşhur Havza Genelgesi'ni (Tamimi) yayımlamıştır. Millî Mücadele'nin örgütlenmesi bakımından çok önemli olan Havza Genelgesi'nde yapılması istenen hususlar şunlardı:

İzmir'in ve Manisa'nın işgalinin gelecekteki tehlikeyi daha da açık bir hâle getirdiğini ve vatanın bütünlüğünü muhafaza için yapılan mitinglerin daha canlı olarak devam ettirilmesinin altını çizen Mustafa Kemal Paşa, bağımsızlığı yok eden işgal ve ilhak gibi hadiselerin milletin yüreğini kanatıp üzüntüsünü artırdığına vurgu yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre tahammülü mümkün olmayan bu durumun derhâl ortadan kaldırılması için adaletle hareket eden tüm medeni milletlerin dikkatlerinin çekilmesi gerekiyordu. Bunun için bir hafta sonra heyecanlı mitingler yapılıp bu mitinglerin diğer

yerlere de yayılmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, yapılması gerekenleri şu şekilde sıralamıştır: Tüm İtilaf Devletleri temsilcilerine ve Babıali'ye etkili telgraflar çekmek, memlekette bulunan bazı yabancıların bunlardan etkilenmesinden dolayı yapılan mitinglerde adap ve sükûneti muhafaza etmek, Hristiyan halka karşı husumetvari tavırlara girişmemek.

Havza Genelgesi'yle Mustafa Kemal Paşa Samsun'da yaktığı bağımsızlık ateşini tüm yurda, tabana yaymak için mitingler tertip edilmesini istemişti. Elbette, düşüncesi teslimiyet çizgisinde olan İstanbul Hükûmeti'nin ve Batı kamuoyunun dikkatini işgallere çekmek, özellikle de Wilson İlkeleri'nin Osmanlı ile ilgili maddelerini gündeme getirmek istemekteydi. Harekete geçmeden evvel bir sonraki adımını dikkatlice düşünüp tartan Mustafa Kemal Paşa, yapılacak mitinglerde taşkınlıklardan kaçınılmasını özellikle de Hristiyan halkın korunmasını elzem görmekteydi. Zira Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgallerin gerekçelerinden biri "Hristiyan halkın tehlikede" olmasıydı.

Nitekim işgallere karşı kamuoyu oluşturan ve beklenen tepkilerin doğuşunu sağlayan Havza Genelgesi doğrultusunda İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli şehir ve kasabalarında toplam 96 miting düzenlenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa bu genelgeden bir gün sonra, 29 Mayıs 1919'da, Havza'dan sadece 3, 15, ve 20. Kolordu Komutanlarına (Refet Bele, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy) bir "gizli yazı" göndermiş ve topyekûn bir direnişin, "azimli ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan haklarını savunmaya ve istiklale yöneltmesi ile mümkün" olabileceğini, mülki memurlardan güvenilir olanlarla iş birliği yapılarak gerekli teşkilatın (Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri) oluşturulmasının zaruretini belirtmiştir.

Bu iki yazıdaki talepler birlikte düşünüldüğü zaman, Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflar ve mitinglerle işgallerin protesto edilmesini isteyerek toplumsal tepkileri harekete geçirdiği; köylere kadar örgütlenme talebi ile de Sivas'ta "Anadolu ve Rumeli

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adıyla birleştirilerek tek çatı altında toplanacak olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kuruluşunu sağladığı görülmektedir. Nitekim bu iki temel talebin ilk uygulama örneklerini kendisinin Havza'da verdiği bilinmektedir.

Havza Genelgesi'nin yayımlanması İtilâf Devletleri ile İstanbul Hükûmeti'ni rahatsız etmişti. Bunun üzerine Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal Paşa'dan "yurdun her tarafında beliren bu faaliyetin mahiyet ve şümulü hakkında" bilgi edinmek istedi. Bunun üzerine 30 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'ne cevap yazan Mustafa Kemal Paşa, "yaptığım tespit ve incelemelere dayanarak, gerek İstanbul'a çekilen protesto telgrafları ve gerekse birçok yerde yapılan miting ve gösteriler, uğradığı haksızlıklara karşı milletin sinesinden doğan tepki ve üzüntülerin bir göstergesidir" diyerek bir kez daha İstanbul Hükûmeti'ni milletin sesine kulak vermesi hususunda uyardı.

Havza'da İlk Mitingler

30 Mayıs Cuma günü Yörgüç Paşaoğlu Mustafa Bey Camii'nde namazdan sonra Mustafa Kemal Paşa ve birçok kişinin katılımıyla İzmir şehitlerinin ruhları için Büyük Cami'de bir mevlit okutturulmuştur. Köylere de haber gönderildiğinden halkın katılımı yüksek olmuştu. Cuma namazını müteakip kasabanın çeşitli camilerinden halk grup hâlinde belediye binası önündeki miting meydanına gelmeye başladı. Görevlendirilen konuşmacı, Pontusçulardan çekindiği için ortadan kaybolmuştu. Bununla beraber Zübeyiroğlu Fuad ve İbrahim Bey tarafından halkın silahlanmasını ve sükûneti muhafaza etmelerine dönük kısa birer konuşma yapıldı. Fuad Bey, İzmir'i işgal eden düşmanın Samsun ve Havza'yı da işgal edebileceğini, bunu engellemek ve İzmir'i kurtarmak için silahlanmanın gerekliliğini söyledi. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın yanına giden İbrahim Bey, "Paşa'nın mitingden memnun olmadığını" aktarmaktadır. Mustafa Kemal Paşa muhatabına; halka icap eden şeylerin anlatılmadığı, hatibin kaybolduğu, üstü kapalı şeylerin söylendiği, Türk Milletinin uğradığı felaketin takdir edilmediği yönünde çıkışmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'mn talebi üzerine 6 Haziran Cuma günü, Havza'da ikinci miting düzenlendi. Cuma namazından sonra tekbirlerle siyah tüller içinde bir grup Büyük Cami'den, ikinci grup Medrese Camisi'nden, üçüncü grup İmadiye Camisi'nden ilerleyerek kasaba halkının ve ulemanın katılımıyla hararetli nutukların atıldığı bir miting yapılmıştır. Bu mitingde Havza halkının yakından tanıdığı ve saygı duyduğu Sıtkı Hoca bir konuşma yaptı. Hoca mitingde şunları söyledi:

"Yangın saçaklığı sardı. Yanıyoruz! Tek çaremiz, silaha sarılmaktır. Derhal silahlarınızı temizleyiniz! Silahı olmayan baltasını, baltası olmayan sağlam bir odunu eline alsın, derhal saldıracağız! Önce içimizdeki ekmek bilmez hainleri, sonra da yurdumuzu işgal eden düşmanları temizleyeceğiz!" Mitingde Rumların emelinin bir Pontus Devleti kurmak olduğu, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden alınacak talimat dairesinde hareket edilmesi gerektiği, her Müslümanın silahlanmasının farz olduğu vurgulanmıştır. İzmir'in işgal faciası ve Pontusçuların zulümleri İtilaf Devletleri nezdinde protesto edilmiştir.

8 Haziran'da Ali Fuat Paşa'dan, Rauf Bey'in Ankara'ya geldiğini ve kendisiyle görüşmek istediğine dair Havza'ya bir telgraf gelmişti. Cevabi yazısında Ali Fuat Paşa ile görüşmek isteğini belirten Mustafa Kemal Paşa, benzin yokluğundan hareket edemediğini, Osmancık'a kadar zahmet çekmek suretiyle Havza'ya gelmesini istemiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Refet ile Hamit Beyleri de çağıracağını söylemişti.

İngilizler Geri Dönmesi İçin Baskı Yapıyor

Mustafa Kemal Paşa'nın 25 Mayıs 1919 tarihinden itibaren mahalli halkı hem bölgedeki Rum çetelerine karşı hem de memleketin tamamının kurtarılması için gerekli olacak teşkilatlanmaya sevk etmesi, İngilizlerin dikkatini çekti. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun ve Havza'daki faaliyetleri hakkında İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine Samsun'dan bilgi veren Yüzbaşı Hurst, durumu İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Calthrope ve Dışişleri bakanı Lort Curzon'a bildirdi.

Ayrıca Hurst raporunda, Mustafa Kemal Paşa'nın yanı sıra bazı subayların sessizce İstanbul'dan Anadolu'ya geçtiklerini bildirdi. Bunun üzerine İngiliz diplomatlar Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki çalışmalarına son verdirmek ve etkisiz hâle getirmek için Bab-ı Âli'ye baskı yaparak geri çağrılmasını sağladılar.

Ayrıca İstanbul'daki İngiliz Ataşesi, Hurst'a Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarının takip edilmesi talimatı verdi. Bunun üzerine Hurst, Havza'ya gelerek ilçeyi teftiş etti. Burada önce Rumlarla ardından Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerde bulundu. Mustafa Kemal Paşa, bu görüşmede Hurst'a Havza'daki kaplıcaların vücuduna iyi geldiğini ve biraz daha Havza'da kalacağını ve sonrasında Amasya'ya ve daha güneye gideceğini söyledi. Hurst Havza'daki durumu telgraflarla İngiliz diplomatlara raporlar hâlinde bildirdi.

8 Haziran günü Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a geri çağırdı. İstanbul'a geri dön çağrısına uymayan Mustafa Kemal Paşa 10 Haziran tarihinde yayımladığı genelgede, yetki sahası içindeki bütün mülki ve askerî makamlara, "İstiklal-i millîmiz (millî bağımsızlığımız) uğrunda bütün varlığımla milletle beraber sonuna kadar çalışacağıma mukaddesatım namına söz veririm." dedi. Paşa, 12 Haziran'da İstanbul Hükûmetine verdiği cevapta ise sonuna kadar millî mücadeleyi destekleyeceğini, gerekirse görevinden istifa ederek halkın arasına katılarak millî mücadeleyi yürüteceğini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa 12 Haziran 1919 günü öğleden sonra Havza'dan Amasya'ya hareket etmiştir.

Samsun ve Havza'da adeta Kurtuluş Savaşı'nın ateşini yakan Mustafa Kemal Paşa, yaptığı faaliyetlerle bir lider olarak öne çıkarken yakın mesai arkadaşlarıyla da temaslarını sürdürmüştür. İtilaf Devletlerini direkt karşısına almak istemeyen Mustafa Kemal Paşa, ilk etapta işgallerin miting ve nümayişlerle protesto edilmesini ve yurdun her tarafında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kurulmasını istemiştir. Havza Genelgesi esasında Liderin milletle bütünleşmesi yolunda ilk adım olmuştur.

-11-

PAŞA AMASYA'DA

Amasya: "Türklüğün Ön Kaynaklarından Birisi"

Anlaşılıyordu ki Paşa Havza'da güvenlik içinde olmayacaktı. Nereye gideceği konusunda arkadaşları ile istişare eden Mustafa Kemal Paşa ortak düşünceyle Amasya'ya geçmeye karar verdi. Müfettişlik Karagâhı'ndan Hüsrev Gerede, merkez olarak araştırmalar yaptıran Mustafa Kemal'in kararının oluştururken şunları söylediğini anlatmıştır:

"En uygun yer Amasya'dır. Burası Türklüğün ön kaynaklarından birisi... Uzun zaman şehzadelerin merkezi olması ile de merkezi idareye intibak itiyadı (alışkanlığı) vardır. Şifre ile fikrini sorduğumuz Kazım Karabekir Paşa da Amasya'yı tercih ve tavsiye etti. Bunun üzerine biz Ordu Müfettişliği Karargâhı ile yola çıkarken, kendilerini Amasya'da beklediğimizi Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'e bildirdik."

Bu karar sonrasında Mustafa Kemal Paşa, Haziran ayının ilk haftasında karargâhından iki kişiyi, Dr. İbrahim Tali (Öngören) ile Yüzbaşı Mustafa (Süsoy) Beyleri gerekli ön hazırlıkları yapmaları için Amasya'ya gönderdi. Bu iki isim Amasya'ya geldiler ve Yeşilırmak kıyısındaki Şafak Oteli'ne yerleştiler. Başta, Kadı Ali Himmet (Berki) ve Eytam Okulu Müdürü Ali Efendi olmak üzere Amasya ileri gelenleri ile görüşmeler yaptılar. Amasyalılara durumu özetleyip şunları söylediler: "Yabancı

devletler yurda saldırıyor. Bu saldırılara karşı artık sivil halkın örgütlenerek direnmesi gerekir. Bir iki güne kadar Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Amasya'ya geleceklerdir. Onu iyi karşılayabilmemiz için şimdiden hazırlanmalıyız. Yurdu bu açmazdan ancak Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa kurtarabilir." Amasyalıların neler düşündüklerini, durumlarını öğrendiler.

Amasya, konumu itibarıyla stratejik bir özellik arz ediyordu. O dönemde özellikle Pontus çetelerinin hedefinde olan bir şehrimizdi. Trabzon merkez olmak üzere Samsun'dan Hopa'ya uzanan Karadeniz sahil şeridinde ve içeride Sivas Vilayeti'ne bağlı Amasya (Ladik) ve Tokat (Erbaa, Niksar) sancaklarını, Çorum ve ilçelerini de içine alan bir coğrafyada Megali İdea kapsamında Pontus Rum Cumhuriyeti kurulması için yoğun bir çaba vardı. Rum-Yunan terör örgütleri içerisinde en iyi örgütlenmiş olan ve en büyük katliamları yapanlar bu Rum Devleti için mücadele eden Pontus Terör Örgütü elemanları idi. Merzifon'daki Amerikan Koleji adeta bu çetenin yuvalandığı bir yer hâline gelmişti. Pontus Terör Örgütü'nün bütün yöneticileri bu okuldan mezun olmuşlardı. Şehir hem bu bakımdan hem de Saraydüzü'nde konuşlu bulunan 5. Kafkas Fırkası (Tümeni) dolayısı ile İngilizlerin de önem verdiği bir yer hâline gelmişti.

Müfettiş Paşa Coşkuyla Karşılanıyor

Mustafa Kemal Paşa Havza'dan ayrılmadan önce Amasya ileri gelenlerini Havza'ya davet ederek onlarla bir görüşme yaptı. Artık milletle birlikte, millî mücadele için yola çıkma vakti gelmişti. Bu mücadelenin dayanak noktası Türk milleti ve onun iradesi olacaktı.

Paşa, 12 Haziran 1919 Perşembe günü karargâhı ile birlikte Havza'dan törenle ayrıldı. Yol boyunca halkın coşkulu ilgisini gördü. Akşamüzeri hava kararmaya başladığında Amasya'ya ulaşan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekileri, Boğaz mevkisinde protokol ve atlı arabalarıyla gelenler, Gezirlik bölgesinde

ise kalabalık bir Amasyalı halk topluluğu karşıladı. Karşılayıcılar arasında bulunan Müftü Hacı Tevfik Efendi, "Hoş geldiniz Paşam, bütün Amasya emrinizdedir." dedi. Paşa burada bekleyenleri "Merhaba Amasyalılar!" diyerek selamladı. Ardından Cülûs Tepe'ye ulaşıldı. Mustafa Kemal Paşa Cülûs Tepe'de kendisini bekleyenleri "Merhaba Amasyalılar!" diyerek selamladı. Paşa'yı bekleyen Mekteb-i Sultani öğrencileri de halkla birlikte hep bir ağızdan "Çok yaşa Paşam!" dediler. Paşa burada yaptığı kısa konuşmada, "Memleket elden gidiyor, eğer Düşman Samsun'a ayak basacak olursa, çarıklarımızı giyip dağlara çıkmamız, vatan toprağını son parçasına kadar savunmamız gerekecek." dedi.

Karşılıklı tanışma merasiminden sonra Mustafa Kemal Paşa otomobiline bindi, kalabalık halkın büyük tezahüratı ile birlikte yavaş yavaş şehrin merkezine doğru hareket etti. Kuş Köprü'ye (Künç Köprü) kadar gelindiğinde köprünün girişinde ikinci bir kalabalık halkın sevgi gösterileriyle karşılaştılar. Bu sevgi gösterisi karşısında Paşa otomobilinden indi. "Merhaba Amasyalılar!" dedi. Artık Amasyalılar ile tek yürek olunmuştu. Dilek ve istekleri dinlemeye başladı. Hem yürüyor hem dinliyordu. Bu yürüyüş Hükûmet Konağı'nın önünde noktalandı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya gelişinde karşılayanlar arasında Amasya'nın askerî ve sivil bürokrasisi, din adamları, hukuk adamları, tanınmış ailelerin fertleri ve okul öğrencileri bulunuyordu. Bu insanlar, Paşa Amasya'da kaldığı sürece onu bağırlarına basmışlar, sonrasında Millî Mücadele'ye her türlü desteği vermişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'ya geldiği gün Hükûmet Konağı'nda misafir edilmiştir. Daha sonra Müfettişlik Karargâhı ile birlikte Amasya'da kaldıkları sürece 5. Kafkas Tümeni'nin karargâhı olan Saraydüzü Kışlası'nda ikamet etmişlerdir. Amasya Tamimi de bu binada hazırlanıp tüm yurda bu binadan duyurulmuştur.

Şehre gelişindeki karşılamalar sonrasında Amasya Hükûmet Konağı binasına giren Mustafa Kemal Paşa, burada biraz

dinlendikten sonra Hükûmet Konağı'nın geniş bir salonda toplanan Amasyalılara hitaben bir konuşma yapmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan ve yapılması gerekenlerden bahseden Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir:

"Amasyalılar, padişah ve hükümet, İtilaf Devletleri'nin elinde esir bir durumdadır. Memleket elden gitmek üzeredir. Bu kötü duruma çare bulmak için sizlerle işbirliği yapmaya geldim. Hep beraber sevgili vatanımızı ve bağımsızlığımızı kurtarmak için bütün gücümüzle çalışacağız. Efendiler, İzmir'den sonra Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık göstermiştir. İşgal ve ilhak gibi olaylar soylu milletimizin kalbini parçalıyor. Vatanımızın tamamen korunması için mitingler yaparak milli duyguyu çok canlı bir biçimde göstermek gerekir. Katlanması imkansız olan bu acıklı durum karşısında hemen bir teşkilat kurmak ve büyük devletlerin temsilciliklerine etkili telgraflar çekmek lazımdır.

Amasyalılar, burası, Havza'dan ötesi Pontus oluyor. Sivas'ın doğusu Ermenistan'a kalıyor. Yurdumuz, İngiliz mandası altına giriyor. Tarihi büyük Türk milleti, böyle bir esareti kabul edemez. Milletimizin tarihi şerefi vardır.

Sayın Amasyalılar, memleketin her tarafında köklü çalışmalar başladı. Türk vatanseverlerinin çabasıyla Batı memleketlerimizde milli cepheler kuruldu. Güneyde Fransızlarla işbirliği yapan Ermeniler saldırmaya başladılar. Erzurum'da Ermenilere karşı mücadele başlamıştır. Amasyalılar, ne duruyorsunuz? Burada her türlü haklarımızı korumak üzere bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmalıyız.

Amasyalılar, düşmanların Samsun'dan yapacağı bir çıkarma hareketine karşı ayaklarımıza çarıklarımızı çekecek, dağlara çekilecek, vatanı en son kayasına kadar savunacağız. Allah milletimize yenilgi gösterirse bütün evlerimizi, mallarımızı ateşe verecek ve vatanı bir harabeye çevirecek boş bir çöl halinde düşmana bırakacağız.

Amasyalılar, buna hep beraber yemin edelim... Zaferi kazanacağız, vatan kurtulacaktır."

"Mesele Memleket Meselesidir!"

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'ya gelişinin ertesi günü 13 Haziran 1919 Cuma sabahı kalabalık bir Amasya heyetini kabul etti. Paşa heyetteki Amasyalılara "memleketin içinde bulunduğu olumlu ve olumsuz şartlar" hakkında etraflıca bilgi verdi. Bu arada İttihat ve Terakki Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarınca sorulan sorulara "Ortada İttihatçılık, İtilafçılık yoktur, memleket meselesi vardır." şeklinde kesin bir cevap verdi. Zamanın fırkalara bölünmek zamanı değil birlik ve beraberlik içinde düşmana karşı mücadele etmek zamanı olduğunu vurgulayan Paşa, o günlerde Amasya ve civarında kaçak gezmekte olan bazı İttihatçıları da çağırarak bütün Amasyalıların birlikte çalışmalarını sağladı.

Mustafa Kemal Paşa'nın milletin arasına sokulmuş bulunan bu İttihatçı, İtilafçı tefrikasının ortadan kaldırılması konusunda gösterdiği kesin tavır çok önemli idi. Çünkü İttihatçı liderlerin yönettiği Birinci Dünya Savaşı kaybedilmiş, İttihatçı liderler yurt dışına çıkmış, iktidarı ele geçiren Hürriyet ve İtilaf Partisi İngilizlere dayanarak adeta bir "devr-i sabık" yaratmak yolunda koşar adım ilerlemeye başlamıştı. "İttihatçılık" suç hâline getirilmiş, milliyetçi ve vatansever aydınlar, devlet adamları ve askerler "İttihatçı" suçlaması ile İngilizler ve iş birlikçilerince uydurulan bazı sözde suçlardan dolayı "Divan-ı Harbi Örfi"de yargılanmaya ve oradan da Malta'ya sürülmeye başlanmıştı. Bundan Mustafa Kemal Paşa da nasibini alacaktı. Başlangıçta İttihat ve Terakki'nin içinde yer almasına rağmen zaman içinde bazı sebeplerle Enver Paşa başta olmak üzere İttihatçı liderlerle ters düşmüş olması, ona Dokuzuncu Ordu Müfettişliği görevinin yolunu açarken; Samsun'a çıkışından sonraki çalışmalarının anlaşılması ve çağrıldığı hâlde İstanbul'a dönmemesi üzerine aynı suçlamayla, "İttihatçı" suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştı. İngilizler, Saray ve İstanbul Hükûmeti; Mustafa Kemal ve arkadaşlarını da "İttihatçı" suçlaması ile etkisizleştirmeye, milletle bütünleşmelerinin önünü kesmeye çabalıyorlardı.

Bu olumsuz ortamda millet ikiye bölünmüş, siyasi tartışmalar, karşılıklı suçlamalar milletin birliğini adeta ortadan kaldırmış idi. İstanbul'da olduğu gibi Amasya'da da İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Partisi mensupları arasında çekişmelerin ortaya çıktığı bu dönemde, ayrı partililer birbirlerine selam vermedikleri gibi dışarıda da birbirlerini tanımak için sarıklarını ters bağlamaya başlamışlardı. İşte, bütün bunlardan dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın konuyla ilgili sorulara, "Ortada İttihatçılık, İtilafçılık yoktur, memleket meselesi vardır" şeklinde verdiği cevap çok önemli idi. Nitekim orada bulunan Hüsrev Gerede anılarında yaşananları şöyle anlatıyor: "... Halk durumu kavradı. Sorunun particilikle ilgisinin olmadığını, milli birlik, Türklük uğrunda çalışmak gerektiğini herkes anlamış oldu."

"Çare Milletin İradesini Kullanmasıdır"

O gün (13 Haziran 1919 Cuma) Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Cuma namazını Amasyalılar ile birlikte Sultan Bayezit Camii'nde kıldılar. Bayezit Camii'nde vaaz veren Önceki Müftü Abdurrahman Kamil Efendi, halkı heyecanlandıran güzel bir konuşma yaptı. Tek kurtuluş çaresinin milletin hâkimiyetini doğrudan eline alması olduğunu ve Mustafa Kemal Paşanın etrafında toplanarak vatanı kurtaracaklarını ifade etti:

"Ey Ahali, milletin şeref ve haysiyeti, istiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak için icabederse, vatanın son bir ferdine kadar ölmeği göze almak lazımdır. Artık, padişah olsun, halife olsun, ismi, unvanı her ne olursa olsun, hiçbir şahsın ve makamın hikmet ve mevcudiyeti kalmamıştır.

Yegâne çare-i halas (tek kurtuluş çaresi), halkın doğrudan doğruya hâkimiyeti eline alması ve iradesini kullanmasıdır. Hep beraber Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanarak vatanı kurtaracağız."

Aydın bir din âlimi olan Abdurrahman Kamil Efendi'nin bu vaazında "milletin hâkimiyeti doğrudan doruya ele alması gerektiği ve kendi iradesini kullanması gerektiğini" söylemesi

çok önemliydi. Amasya Tamimi'nin 1. Maddesi'nde benzer ifadelerle yer alacak olan bu bilinç ve irade, Cumhuriyet'e giden yola işaret ediyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanarak vatanın kurtarılacağı sözleri de Paşa'nın liderliğine ve bunun millet tarafından kabul gördüğüne işaret ediyordu. Artık aşama aşama millet, Mustafa Kemal'in liderliğinde kendi kaderine el koyacaktı...

Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Sultan Bayezit Camii'ndeki bu ateşli ve hararetli vaazdan sonra harekete geçen Amasyalılar, Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması için çalışmalara başladılar. Önce, Amasya ileri gelenleri Müftü Hacı Tevfik Efendi başkanlığında kendi aralarında küçük bir toplantı yaparak nüfuzlu ailelerin isim listesini hazırladılar. Her bir aile evlerinde ziyaret edildi. Bir gün sonra yapılacak toplantıya davet edildi.

14 Haziran 1919 Cumartesi günü Atik Ali Mektebi'nde bir toplantı gerçekleştirildi. Mustafa Kemal Paşa arkadaşları ile birlikte bu toplantıya katıldı. Cemiyetin ve cemiyette çalışmanın, yani teşkilatlanmanın vatanın geleceği için taşıdığı önemden bahsedip Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin çalışma şeklinin nasıl olacağı konusunda oradakileri bilgilendirdi.

Konuşmalar ve görüşmelerden sonra Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu gerçekleştirildi. Atik Ali Mektebi'nde bulunan çoğunluğun isteğiyle Cemiyetin başkanlığına Müftü Hacı Hafız Tevfik Efendi seçildi. Cemiyetin seçilen diğer üyeleri ise şu isimlerdi:

Belediye Başkanı Topçuzade Mustafa Efendi, Sultan Bayezit Camii Vaizi ve Emekli Müftü Abdurrahman Kamil Efendi, Harputîzade Hasan Efendi, Hoca Bahaeddin Efendi, Şeyh Cemalettin Efendi, Topçuzade Ali Bey, Topçuzade Hilmi Bey, Eytamhane Müdürü Ali Bey, Hacımahmutzade Mustafa Efendi, Miralayzade Hamdi Bey, Kofzade Mustafa Bey, Şirinzade Mahmut Bey, Melekzade Süleyman Bey, Veysibeyzade Sıtkı Bey,

Seyfizade Ragıp Bey, Yamukosmanzade Hamdi Bey, Arpacızade Hürrem Bey.

Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne maddi yönden ilk desteği Abdurrahman Kamil Efendi yaptı. Yıllarca maaşından artırarak bir gün lazım olur diye biriktirdiği altınları Cemiyete bağışladı.

Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği ilk işlerden biri büyük bir miting organize etmek oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın gelişi ile yaşanan olumlu havanın da etkisi ile daha önce düşünülen mitingin gerçekleştirilmesine karar verildi. Cemiyet, mitingin gününü 20 Haziran 1919 Cuma günü olarak planladı. Amasya Sancağı'nın bütün köyleri haberdar edildi, mitinge çağrıldı.

O gün, toplu olarak kılınan Cuma namazından sonra kalabalık grup miting alanında toplandı. Amasya halkı, yaklaşık otuz bin kişinin katıldığı bu mitingle işgalleri kabullenmeyeceğini, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde "Ya istiklal ya ölüm" parolasıyla Millî Mücadele'ye her türlü desteği vereceğini gösterdi. Mustafa Kemal Paşa mitingde yaptığı konuşmada, "Türk milletinin geleceği ile ilgili tartışmaları birer birer açıklayarak, bir milli silkinme ile geçirilen felaketlerin mutlu bir sona ulaşabileceğini" ifade etmiştir.

Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti miting sonrasında örgütlenme çalışmalarını hızla geliştirdi. Her türlü fedakârlıkta bulunarak kendi ilçe ve bucaklarında yeni şubeler açtı.

Cemiyet o günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Tamimi ile istediği "telgraflarla işgalin protesto edilmesi" konusuna da duyarsız kalmadı. Cemiyet üyeleri, İstanbul Hükûmeti'ne, "Biz Amasyalılar Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanarak vatanımızı, hürriyetimizi, istiklalimizi kurtarmaya yemin ettik" şeklinde bir telgraf çektiler.

Amasya'daki gelişmelere bütünüyle bakıldığında görünen gerçek şudur: Özellikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin toplumun değişik kesimlerinden ve bölgenin hatırı sayılır nüfuzlu kişilerinden, sayılan ve sevilen insanlarından olması

Mustafa Kemal Paşa'nın güvenli bir ortamda çalışmasına ve Amasya Tamimi ile güçlü bir iradenin ortaya konulmasına katkı sağlamıştır. Bu cemiyet ile toplumun nabzı tutularak yöre halkının teşkilatlandırılması mümkün olmuş, cemiyet topladığı yardımlarla birçok bölgede Millî Mücadele'ye destek olup moral vermiştir.

Amasyalıların Sesi Kesilmek İsteniyor

Amasyalıların Mustafa Kemal Paşa'ya verdikleri güçlü destek İstanbul Hükûmeti'ni rahatsız etmişti. Her fırsatta Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarını engellemeye çalışan İstanbul Hükûmeti, Amasya Posta Müdürlüğü'nde çalışan personeli azlederek yerlerine Tokat Posta Müdürlüğü'nden yeni personel getirmek istedi. Gerekçe, personelin Paşa'yı Amasya'ya gelişlerinde karşılamış olmalarıydı. Esas yapılmak istenen ise Amasya'daki Mustafa Kemal'in sesini yurda duyurmasının önüne geçmek düşüncesi idi.

Mustafa Kemal Paşa, duruma müdahale etmiş ve Tokat'tan gelecek personelin postahaneye sokulmaması için "Telgrafçı arkadaşlarına selamlarımı söyle. Ben vazifelerinin devamını istiyorum. Tokat'tan gelecek olanlar postahaneye sokulmayacaktır." emrini vermiştir. Bununla birlikte hem düzenli haberleşmenin sağlanması hem de telgrafhanenin kullanılmasının engellenmesi ihtimaline karşı Saraydüzü Kışlası'nda bir telgrafhane hazırlandı. Telgrafçı olarak da Amasya Telgrafhanesi'nde görevli olan Abdurrahman Rahmi Efendi görevlendirildi.

Amasya Tamimi'ne Doğru

Amasya'ya gelişinden itibaren hem Amasya'daki millî güçlerin teşkilatlandırılması hem de halkın sürece katılmasını sağlamak için ciddi gayretler gösteren Mustafa Kemal Paşa, aynı zamanda Havza'da başladığı ülke genelindeki teşkilatlanma çalışmalarını da takip etmektedir. Bu kapsamda Diyarbakır, Irak ve Edirne ile haberleşmeleri önem taşımaktadır.

8 Haziran'da Havza'da iken Diyarbakır Valiliği'nden gelen bir telgrafa Amasya'dan 15 Haziran'da cevap vermiştir. Diyarbakır Valisi telgrafında, Diyarbakır'daki Kürt Kulübü'nün İngilizlerin teşviki ile bir "*Kürdistan*" kurulması amacını izlediği ve dernekler kanununa uymadığı için kapatıldığını bildirmişti. Paşa Amasya'dan gönderdiği telgrafta, "bütün memleketin varlığını ve bağımsızlığını kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde, bir yabancı milletin himayesine sığınarak aşağılık ve tutsak yaşamayı yeğ tutan her türlü görüşün, memleketi ayrılıklara düşürecek her türlü derneğin dağıtılması pek vatani ve gerekli bir görev olmakla Kürt Kulübü hakkındaki hareket tarzınız acizlerince de pek uygun görülmüştür..." dedikten sonra birlik ve bütünlük içinde hareket edilmesini, siyasi çıkar ve ihtiraslardan uzak olmak kaydıyla yurt genelinde yapıldığı gibi Diyarbakır'da da bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmasını "önemle salık vermiştir."

Mustafa Kemal Paşa yine 15 Haziran 1919 günü Birinci Dünya Savaşı sırasında Halep'te görevli iken tanışmış olduğu Irak aşiret reislerinden Acemi (Uceymi) Sadun Paşa'ya bir mektup göndererek "kutsal hilafet makamı etrafında toplanmanın gerekliliği" hakkındaki görüşlerini anlatmıştır.

Bütün bu yazışmalarındaki görüşleri çok önemli olmakla birlikte Paşa'nın Amasya Tamimi'ndeki esaslar veya içerik bakımından önem taşıyan telgrafı, 18 Haziran 1919 günü Edirne'deki 1. Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey'e gönderdiği telgraftır. Tamim'den sadece dört gün önce yazılmış olan ve Nutuk'ta yer alan telgrafın içeriği şöyledir:

"Milli istiklâlimizi boğan ve vatanın bölünmesi tehlikelerini hazırlayan İtilâf Devletleri'nin icraatı ve merkezi hükümetin esir ve âciz vaziyeti malûmunuzdur. Milletin mukadderatını bu mahiyette bir hükümete teslim etmek maazallah yıkılmaya boyun eğmek demektir. Bütün Anadolu halkı milli istiklâli kurtarmak için baştan aşağı tek vücut bir hale getirilmiş ve istisnasız bütün kumanda heyetleri ve arkadaşlarımız yüksek bir özveri ile ortak bir karar etrafında toplanmışlardır.

Vali ve mutasarrıfların hemen tamamı da bu halka etrafına alınmıştır. Bu yüce hedef için Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti yaygınlaştırılması kabul edilmiştir. Anadolu'daki teşkilât, kaza ve nahiyelere kadar genişletiliyor. İngiliz himayesinde bir müstakil (bağımsız) Kürdistan teşkili hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi. Kürtler de Türklerle birleşti.

Trakya Cemiyeti ve Edirne Vilâyeti Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ile de el ele vermek ve umum Anadolu ve Trakya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerini birleştirmek ve Anadolu ve Rumeli bütün vilayetlerinin temsilcilerinden oluşan kuvvetli bir merkez heyeti oluşturulması kararlaştırıldı. Bu heyetin İstanbul'un denetiminden ve yabancı devletlerinin nüfuz ve tesirinden tamamıyla kurtulmuş ve milli haykırışı gür bir sesle cihana duyuracak şekilde Anadolu'nun merkezinde ve en uygun olarak Sivas'ta toplanması uygun görülmüştür. İhtiyaca göre İstanbul'da yetki sahibi olmamak üzere bir temsil heyeti bulundurulabilir. Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti üyeleri ile fikir alışverişinde bulunmuş idim. Şimdi zamanı geldi, icap edenlerle mahremane (gizlice) görüşerek derhal teşkilâtta bulunulmasını ve buraya kıymettar bir iki kişinin temsilci olarak ve fakat kimliklerini gizleyerek Samsun veya trenle yola çıkarılmasını ve onlar gelinceye kadar da Edirne vilâyetinin vekil ve savunucusu olmak üzere Anadolu'da beni vekil tayin ettiklerine dair imzaları içeren bir belgenin sizin yüksek imzanızla ve şifreli telgrafla bildirilmesini rica ederim.

Bu istiklâl gayesine ulaşıncaya kadar tamamıyla milletle birlikte fedakârane çalışacağımı mukaddesatım namına yemin ve bunu gördüğüm millî arzu üzerine her tarafa tamim ettim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kesindir. Bu karar tamamıyla bütün arkadaşlarımızın karar ve kanaatine dayanmaktadır. Gözlerinizden öperim. Telgrafın ulaştığının da süratle bildirilmesini bekliyorum."

Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey'e gönderilen bu telgraf metninde dikkat çeken husus, Sivas'ta millî bir kongre toplanması kararının ilk defa dile getirilmiş olmasıdır. Diğer dikkat çeken bir husus, Trakya bölgesinin de ülke bütünlüğünden ayrı düşünülemeyeceğini bir defa daha teyit etmesidir. Çünkü Mütareke Döneminde Edirne'de kurulan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hedeflerinden biri, eğer İstanbul'daki hükûmet, özellikle Doğu Trakya bölgesini koruyamaz ise buradaki Türk varlığını korumak üzere geçici bir hükûmet kurmak düşüncesi idi. Ancak bu belge ile Trakya halkına da gereken güvence verilmiş, oraların da ülke bütünlüğü içerinde düşünüldüğü mesajı ciddi bir şekilde ulaştırılmıştır.

Ali Fuat Paşa ve Rauf (Orbay) Bey Amasya'da

12 Haziran 1919'da, Sungurlu-Çorum-Merzifon üzerinden Havza'da Mustafa Kemal Paşa ile buluşmak için Ankara'dan yola çıkan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 18 Haziran'da hadisesiz olarak Havza'nın birkaç kilometre güneyindeki değirmenlere ulaşabilmişti. Ulaşmasına ulaşmıştı ama Mustafa Kemal Havza'da değildi. 12 Haziran'da Amasya'ya hareket etmişti. Ali Fuat Paşa'yı Amasya'da bekleyecekti. Ali Fuat Paşa'nın yanında daha Ankara'dan ayrılmadan Mustafa Kemal Paşa'ya şifre telgrafla sorduğu ve onun da "İstanbul'dan gelen arkadaşları da birlikte getiriniz" dediği ismini saklayan "gizemli" fakat Mustafa Kemal Paşanın "tanıdığı bir zat" da vardı. Bu şahıs, ismini şifreli telgrafta bile açıklamaktan çekinen Rauf (Orbay) Bey'di.

Mustafa Kemal Paşa'nın Cafer Tayyar Bey'e yukarda bahsettiğimiz önemli telgrafı göndermesinden bir gün sonra, 19 Haziran 1919'da Ali Fuat Paşa, Rauf Orbay ve beraberindekiler başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Amasyalıların candan tezahüratı ile karşılandılar. Karşılamaya gelenler o kadar kalabalıktı ki ziyaretleri hava kararıncaya kadar sürdü. İki Paşa'nın görüşmesi akşama kalmıştı.

"Millet Kendi Azim ve Kararı İle Kurtulacaktır!"

Yemekten sonra Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa ve Hüseyin Rauf (Orbay) Bey baş başa kaldılar. Müfettişlik Karargâhı Kurmay Başkanı Kurmay Albay Kazım (Dirik) yazı işlerini ve haberleşmeleri temin maksadıyla yanlarındaydı. Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey de odaya girip çıkıyor, Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerini süratle yerine getiriyordu. Söze Mustafa Kemal Paşa başladı. O tarihe kadarki temaslarını anlattı. Batı Anadolu'yu dolaşarak gelen Rauf Bey seyahat intibalarını aktardı. Ali Fuat'a bazı sorular sordu. O da cevapladı. Esas görüşmeye geçmeden önce toplantıya katılamayan Kazım Karabekir Paşa'ya toplandıklarını haber verdiler.

Toplantı aralıksız olarak saatlerce sürdü. Vatanın uğradığı istila tehlikesi, tam bağımsızlığın dokunulmazlığı ve millî hakların korunması gibi en önemli meselelerin formüle edilmesi pek kolay olmadı. Detaylara girildikçe türlü müşküllerle karşılaşılıyor, bazen konu dağılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın hazırlamış olduğu kısa bir muhtıra, kararların oluşturulmasında heyete bir hayli yardımcı oldu.

Verdikleri kararları bir kâğıda not ettiler. Yarın veya öbür gün Amasya'ya gelmesini bekledikleri 3. Kolordu Kumandanı Albay Refet (Bele) Bey'e de okuyacak ve onun da değerlendirmesini alacaklardı. Ayrıca Konya'da 2. Ordu Müfettişi bulunan Mersinli Cemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa'nın fikir ve değerlendirmelerini soracaklar, verdikleri karara iştirak edip etmediklerini öğreneceklerdi. Mersinli Cemal Paşa ile Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ile de Mustafa Kemal Paşa haberleşecek (konuşacak) ve bu suretle sürat temin olunacaktı. Müfettişlik Karargâhı Kurmay Başkanı Albay Kazım (Dirik) Bey de Mustafa Kemal Paşa'dan alacağı emir ve notlarla gerek kararları ve gerekse bu kararlardan haberdar edilecek olan komutanlarla bazı önemli kişilere yazılacak telgrafları ve mektupları ertesi akşama kadar hazırlamaya çalışacaktı.

21 Haziran 1919 akşamı Amasya'da son defa olarak toplandılar. Samsun Kaymakamı (Mutasarrıfı) Hamit Bey çok acil işleri

olduğu gerekçesiyle toplantıya katılamadı. Albay Refet (Bele) Bey seyahatten dönerek onlara katılmıştı. Mustafa Kemal Paşa Kurmay Başkanı Albay Kazım (Dirik) Bey'e bazı emirler yazdırıyordu. Bir taraftan da İstanbul'a yazılan mektuplar temize çekiliyordu. Bunları Ali Fuat Paşa ile beraber Ankara'dan gelen maliye müfettişi Arif Bey götürecek, Kara Vasıf Bey'e verecekti. Dağıtım onun vasıtasıyla yapılacaktı. Bu fikri Hüseyin Rauf Bey verdi. Kara Vasıf Bey ve arkadaşları İstanbul'da gizlice faaliyette bulunuyorlar, muhitlerini gittikçe genişletiyorlardı. Bu teşkilattan Mustafa Kemal Paşa'nın da haberi vardı. İstanbul'da bulunduğu sıralarda kendileri ile temas etmişti.

Albay Refet Bey, onlara iştirak edebilmek için hazırlanmış olan yazıları ve kararları gözden geçiriyordu. Yazı işleri bitinceye kadar toplantı odasına girip çıkıyor, bu arada Ali Fuat Paşa diğer salonda bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın maiyet erkânı ile konuşuyordu. Çoğu eskiden tanıdığı kimselerdi. Bunlar arasında Kurmay Yarbay Arif (Ayıcı), Doktor Binbaşı Refik (Başbakan Refik Saydam) Beyler de vardı. Az sonra Yaverlerden biri salona geldi ve Ali Fuat Paşa'ya, "Paşa Hazretleri sizi rica ediyorlar" dedi. Ali Fuat Paşa toplantı odasına döndü. Hüseyin Rauf (Orbay) Bey de orada idi. Mustafa Kemal Paşa:

"Hamdolsun işlerimiz tamamlandı. Burada bulunmayıp da kararlarımıza iştirakini (katılmalarını) temin eylediğimiz arkadaşlarla da muhabere ederek (haberleşerek) fikr-i mutabakat hasıl olduğunu (ortak düşünce oluştuğunu) gördük. Öyle ise şimdi kararlarımızı imzalayabiliriz..." dedi. Hüseyin Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa imzaladıktan sonra sıra Albay Refet Bey'e gelmişti. Refet Bey ufak bir tereddütten sonra Ali Fuat Paşa'ya döndü:

"Kongrenin icabında bir hükümet teşkil edeceği anlaşılıyor. Acaba siz de böyle mi anlıyorsunuz?" diye sordu.

Ali Fuat Paşa, "Evet, kongrenin her şeyi tetkik ve müzakere ettikten sonra milletin hürriyet ve istiklalini temin maksadıyla bir hükümet tesisi de lazım geliyorsa bunu yapabileceğini ben de anlıyorum." cevabını verdi. Bunun üzerine itiraz

etmedi. Mustafa Kemal Paşa'nın uzattığı genelgenin altına imzasını koydu. Ortaya dört (orduları ilgilendiren iki ilave madde ile 6 maddelik) maddelik Amasya Tamimi / Genelgesi olarak bilinen ve Millî Mücadele'nin "yol haritası" olan metin çıkmıştı. Zaman 21/22 Haziran 1919 gecesi, yer Amasya Saraydüzü Kışlası idi.

Ertesi gün derhâl faaliyete geçtiler. Mersinli Cemal Paşa kararlara tamamen iştirak ettiğini bildirdi. Hatta İtalyanlardan yeterli miktarda silah ve cephane tedarik ederek halka dağıtabileceği vaadinde bulundu. Kâzım Karabekir Paşa kararlara iştirak etmekle birlikte Sivas Kongresi'nden önce Erzurum'da "vilâyat-ı şarkiye" kongresinin toplanmasını ve Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in toplantıya katılmak için Erzurum'a gelmelerini rica etmişti. Karabekir Paşa'nın bu arzusunu kabul ettiler. Fakat bir ihtilaf ortaya çıkmıştı: "Memleketi Şark ve Garp diye ikiye ayırmak doğru değildir. Vatanı bir kül (bütün) olarak mütalaa etmeli. Kurtuluş için umumi çareler aramalıdır." diyen Mustafa Kemal ile daha İstanbul'da iken "Erzurum'da bir mukavemet merkezi yaratarak, milli bir Türk hükümetinin esaslarını kurarak, buradan harekete geçilmesinin isabetinden bahseden" Karabekir Paşa karşı karşıya gelmiş oluyorlardı.

Amasya Tamimi (Genelgesi) Kararları

Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Arşivi'nde bulunan özgün metnin sonunda; Hüsrev (Gerede), Kâzım (Dirik), Ali Fuat (Cebesoy), Hüseyin Rauf (Orbay), Mustafa Kemal (Atatürk) şeklinde açık imzaları görülen ve Millî Mücadele'nin programı/yol haritası olan tamim/genelge günümüz Türkçesiyle şöyledir:

"1. Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. Hükümet-i merkeziyemiz (İstanbul Hükümeti) itilaf devletlerinin etkisi ve denetimi altında çevrilmiş bulunduğundan üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yapamamaktadır. Bu durum milletimizi yok olmuş tanıttırıyor. Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin şimdiki durumunu

göz önünde tutmak ve haklarının sesini dünyaya işittirmek için her türlü etki ve denetimden uzak bir milli kurulun varlığı zorunludur. Bunun için haberleşerek her yandan gelen öneri ve millî istek üzerine Anadolu'nun görünüşte en güvenli yeri olan Sivas'ta milli bir kongrenin ivedi toplanması kararlaştırılmıştır. Bunun için bütün Osmanlı illerinin her sancağından parti anlaşmazlıkları bir yana bırakılarak yetenekli ve milletin güvenini kazanmış üç kişinin en çabuk şekilde kongreye yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir. Her olasılığa karşı bunun bir millî sır halinde tutularak gösterişe yer verilmemesi ve gerekli görülen yerlerde yolculuğun kendini tanıtmayarak yapılması gereklidir.

2. Doğu illerimiz adına 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanması kararlaştırılan kongre için adı geçen illerin Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinden seçilmiş üyeler zaten Erzurum'a doğru yola çıkarılmışlardı. O zamana kadar diğer illerimizin delegeleri de Sivas'a varmış olabileceklerinden Erzurum Kongresi'nin üyesi de uygun göreceği zamanda genel toplantıya katılmak üzere Sivas'a hareket edecektir.

3. Bu maddelere göre temsilcilerin Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetleri ve belediye başkanları ve diğer şekilde seçilmesiyle hareketleri hakkındaki delâlet ve vatanseverliklerini ve isimleri ile hareket zamanlarının telgrafla bildirilmesini rica ederim.

4. Bu telgrafın gelişinin hemen bildirilmesi rica olunur."

Amasya Genelgesi'nin kamuoyunu ilgilendiren bu dört maddesi dışında uygulama esaslarını içeren ve daha çok askerî makamlara bu tamimin uygulanma sorumluluğunu veren üç maddesi (dördüncü maddenin devamı ve beşinci, altıncı maddeler) daha bulunuyordu. Bu maddeler de şu şekildedir:

"4b. Bu mutabakatın uygulanmasına 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, 13. Kolordu Komutan Vekili Albay Cevdet Bey, 3. Kolordu Komutanı Albay Refet Bey, Canik (Samsun) Mutasarrıfı Hamit Bey, 2. Ordu

Müfettişi Cemal Paşa, 12. Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Bursa'da 17. Kolordu Komutanı Albay Bekir Sami Bey, Edirne'de 1. Kolordu Komutanı Albay Tayyar Cafer Bey ve diğer bazı idari ve askeri kişiler tarafından çalışılacaktır. Bundan Başka Eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Bayındırlık Bakanı Ferit Bey, Ayan üyelerinden Ahmet Rıza Bey gibi kişilerin fikir ve görüşleri alınacaktır.

5. Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların çekilmeyeceği Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü tarafından bildirilmiştir. Bu karar kesinlikle reddedilerek haberleşmenin derhal sağlanması için tezahüratta bulunulacak (tepki gösterilecek), haberleşme sağlanıncaya kadar devam edilecektir.

6. Askeri ve milli örgütlenme hiçbir surette ilga edilmeyecektir. Komuta hiçbir surette kimseye terk edilmeyecektir. Ülkenin herhangi bir bölgesinde meydana gelecek düşman işgali, bütün orduyu ilgilendirecek ve ortaya çıkacak duruma göre ülkenin savunması hep birlikte yapılacaktır. Bu sebeple komutanlar, derhal birbirlerini haberdar edeceklerdir. Silah ve mühimmat kesinlikle elden çıkarılmayacaktır."

Bu şekliyle askerî ve mülki makamlara yayımlanan genelgenin altında imzası bulunanlar şunlardır: Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Hüseyin Rauf Bey (Orbay), Albay Refet Bey (Bele, imza belli belirsiz atıldığı için sonradan Atatürk tarafından tartışmaya açılmıştır) ile 9. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Albay Kazım (Dirik), 9. Ordu Müfettişliği Kurmay Heyetinde tebliğ işleriyle görevli Hüsrev Bey (Gerede), 9. Ordu Müfettişliği Karargâhı'nda askerî makamlara şifreleme işlemini yapan Yaver Muzaffer Bey (Kılıç) ve sivil makamlara şifreleme işlemini yapan bir memur (Amasya Postahane Memurlarından Telgrafçı Abdurrahman Rahmi Bey).

Rauf ve Refet Beyler Tereddüt Ediyorlar

Rauf Bey kararları imzalamakta tereddüt göstermiş midir? İmzalamamak için hangi gerekçeye sığınmıştır? Refet Bey

gerçekten bu kararları imzalamış mıdır? Yoksa imzalar gibi mi yapmıştı? Evet! Lidere ve vatan mücadelesine inanmışlık veya kısa bir tereddüt yani inançsızlık veya inanç eksikliği insanları nereye sürükleyecektir. Tarihimize bir de bu cephelerden bakılması zamanı gelmiştir. Bakalım imzalamış mı?

1927 yılının Ekim Ayının 15. günü Cumhuriyet Halk Partisi'nin İkinci Kongresi Ankara'da toplanmıştı. Sivas Kongresi I. Kongre kabul edildiği için bu kongre ikinci oluyordu. Aynı gün kongreye katılan Mustafa Kemal Paşa, 36 saat 33 dakika süren ve altı günde biten Nutku'nu okumaya başladı. Paşa, TBMM'deki "Hâkimiyet Milletindir" levhasının altındaki kürsüden "1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Ülkenin genel durumu ve görünüşü şöyledir" diyerek konuşmasına başladı ve 1927 yılına kadar geçen olayları belgeleriyle anlattı.

Muhtemelen 15 Ekim ve 16 Ekim, yani Nutku okumaya başladığı ya birinci ya da ikinci gün konu "Amasya Toplantısı ve Kararlarına" geldi. Genelgenin nasıl yazıldığını anlattı ve kararların ana hatlarını okudu. "Görüyorsunuz ki bu yazdırdıklarım, zaten vermiş ve dört gün önce Trakya'ya bildirmiş olduğum bir kararın Anadolu'ya da genelge ile bildirilmesinden başka bir şey değildir. Bu kararın 21/22 Haziran 1919 gecesi, karanlık bir odada alınmış korkunç ve gizemli (esrarengiz) yeni bir karar olmadığı kolaylıkla anlaşılır sanırım. Bu noktanın aydınlanması için, arzu buyurursanız küçük bir açıklamada bulunayım." dedi.

Paşa elinde bazı kâğıtları, belgeleri milletvekillerine göstererek şöyle devam etti:

"Efendiler, o müsvedde işte bu kâğıtlardır, (göstererek) dört maddeliktir, içindekileri söyledim. Sonunda benim imzam vardır. Bir de, görevi dolayısıyla, Kurmay Başkanım olan Albay Kâzım Bey'in (şimdi İzmir Valisi Kâzım Paşa - Kâzım Dirik), kurmay heyetinden tebliğ işleriyle görevli Hüsrev Bey'in (şimdi elçi – Hüsrev Gerede), askeri makamlara şifre eden emir subayım Muzaffer Bey'in (Kılıç) ve sivil makamlara şifreleyen bir

memur efendinin (Abdurrahman Rahmi Bey) imzaları vardır. Bundan başka daha bazı imzalar vardır.

Bu imzaların bu müsveddeye konması iyi bir şans ve tesadüf eseridir.

Daha, Havza'da bulunduğum sırada, Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'dan bir şifre aldım. Bu şifre: 'Tanıdığınız bir kişi kimi arkadaşlarla İstanbul'dan buraya gelmiştir. Nasıl hareket etmeleri konusunda ne emir buyuruyorsunuz?' şeklinde idi. Adeta bir bilmeceyi andıran bu telgraf, bende büyük bir merak ve hayret uyandırdı. Söz konusu edilen kişiyi tanıyorum. Benden nasıl hareket edileceğini soruyor. Ankara'da arkadaşım olan güvenilir bir komutanın yanında. Telgraf da şifrelidir. Öyleyse neden adını şifreli olarak bile yazdırmaktan çekiniyor? Bir hayli düşündüm, kavrar gibi oldum. Tahmin buyrulur ki, bilmece çözmekle uğraşacak zamanım yoktu. Fakat Fuat Paşa'yı yakından görmek; bölgeleri, çevreleri, düşünceleri üzerinde kendisiyle konuşmak, bence pek istenilir bir şeydi. Bu bilmeceli telgraftan ilham alarak kendisine şu ricada bulundum; 'Ankara'dan ayrıldığınızı belli etmeyecek tedbirleri aldıktan sonra ad ve kıyafet değiştirerek birkaç gün için hemen yanıma geliniz. İstanbul'dan gelen arkadaşları da birlikte getiriniz.'

Gerçekten, Fuat Paşa dediğim gibi Havza'ya hareket eder. Ancak, bazı zorlayıcı nedenlerden dolayı, ben derhal Havza'dan ayrılıp Amasya'ya gitmeğe mecbur olmuştum. Fuat Paşa, Havza yolunda durumu anlar ve Amasya'ya yönelir. İşte böylece 21/22 Haziran'da Amasya'da yanımda bulunuyor. Adı şifrede bildirilmeyen kişi de Rauf Bey idi.

İstanbul'dan ayrılmak üzere, evimden otomobile bineceğim sırada Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim vapurun izleneceğini ve beni İstanbul'da iken tutuklamadıklarına göre, belki de Karadeniz'de batırılacağımı güvenilir kimselerden işitmiş, onu bildirdi. Ben İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa batıp boğulmayı yeğledim ve yola çıktım. Kendisine de, eninde

sonunda İstanbul'dan çıkmak zorunda kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim.

Rauf Bey gerçekten İstanbul'dan çıkmak gereğini duymuş ve çıkmış; ama benim yanıma gelmedi. Arkadaşı olan 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey'le buluşmak istemiş ve İzmir cephesine daha yakın bir yerde daha etkili ve daha yararlı olacağını sanarak Bandırma - Akhisar yoluyla Manisa bölgesine gitmiş. Gittiği yerde, halkın maneviyatını bozuk, durumu tehlikeli ve korkunç bulmuş. Hemen ad değiştirerek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyonkarahisar üzerinden Aziziye (Emirdağ) -Sivrihisar yoluyla ve araba ile de Ankara'ya Fuat Paşa'nın yanına gelmiş ve bana haber göndermiş. Pek güzel ama adını saklayarak beni üzmenin anlamı var mıydı?

Öte yandan, Üçüncü Kolordu Komutanım olup Samsun Mutasarrıflığında bıraktığım Refet Beyi artık Sivas'a, Kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç kez, gelmesi için emir vermiştim. Bölgesinde teftişe çıkmış. Emirlerime cevap bile alamıyordum. Nihayet, o da bir tesadüf eseri olarak o gün gelmişti.

Şimdi imza işine gelelim: Ben müsveddenin yeni gelen arkadaşlarca da imzalanmasını istedim. O sırada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa başka bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, 'konuk olduğundan bu müsveddeye imza koymak için kendinde bir ilgi ve yetki görmediğini', incelikle söyledi. Bunun bir tarihsel an değerinde olduğunu ileri sürerek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imza etti.

Refet Bey imzadan çekindi ve 'böyle bir kongre toplanmasındaki maksat ve yararı anlayamadığını' söyledi.

İstanbul'dan beri yanımda getirdiğim bu arkadaşın -tuttuğumuz yola göre- anlaşılması pek kolay olan bir konuda açığa vurduğu düşünüş ve duyuş biçimi bana çok acı geldi. Fuat Paşa'yı çağırttım. Paşa, maksadımı anlayınca derhal imza etti. Fuat Paşa'ya Refet Bey'in çekinmesinin nedenini anlayamadığımı söyledim. Fuat Paşa Refet Bey'den biraz ciddi açıklama yapmasını istedikten sonra, Refet Bey müsveddeyi eline

alarak kendine göre bir işaret koydu. Öyle bir işaret ki, bunu, bu müsveddede bulmak biraz güçtür. (Buyurun, merak eden inceleyebilir.).

Efendiler, gereksiz gibi görülebilen bu açıklamalar, daha sonraki yıllara ve olaylara ait bazı karanlık noktaları aydınlatmaya yardımcı olur düşüncesiyle yapılmıştır."

Evet, Rauf ve Refet Beylerin tereddütlü hâlleri, ikircikli tutumları sonrasına da işaret ediyordu. Millî Mücadele bittikten sonra devlet yeniden yapılanırken, inkılaplar yapılırken Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına dikilecek ilk grupta bu iki kişi yer alacaktı. Lidere inanmak ve güvenmek gerekiyordu. Eğer birlikte bir yol yürünecekse hele hele kritik anlarda tereddüt gösterilmemeliydi. İşin başında tereddüt gösteren, zaten sonunda da olmayacaktı.

"İlk Beşlerin Mukaddes İttifakı"

Cemal Kutay, Amasya Kararları'nın imzalandığı gece sabaha kadar süren bir toplantı daha yapıldığını ve protokole geçmeyen bir "mahrem/gizli" maddenin kabul edildiğini ve maddenin içeriğinin daha sonra sadece Kazım Karabekir Paşa'ya iletildiğini belirtmektedir. Falih Rıfkı Atay da ünlü eseri Çankaya'da bu görüşe değinerek şunları söylemektedir: "Amasya Antlaşmasının hiç açıklanmayan bir gizli maddesi vardır. Bu maddeye göre Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, Fuat Paşalarla Rauf Bey bir milli hükümetin ilk kadrosu olarak tespit edilmiştir."

Burada sayılan isimlere Refet Bele'yi de eklersek Kutay'ın Millî Mücadele'nin "İlk Beşleri" dediği kadro ortaya çıkmaktadır. "Mukaddes İttifak" kavramı ise Ali Fuat Cebesoy'a aittir. Bütün belgeler ve anılar incelendiğinde Amasya Tamimi'nde ve tutanağında Kutay'ın bahsettiği bir gizli maddenin olmadığı görülmektedir. Millî Mücadele'nin programı olduğu aşikâr olan Amasya Tamimi'nin bizatihi kendisi, kararları imzalayanlar ve telgraf haberleşmesi ile onayları alınanlar (Karabekir ve Mersinli Cemal Paşalar) bakımından bir "mukaddes

ittifak" kurulduğunu ve "mukaddes bir yola" girildiğini göstermektedir. Bunun bir gizli madde ile yazılmasına gerek olmadığı ortadadır.

Falih Rıfkı Atay'ın kararları imzalayanlar ve onaylayanlardan bazı isimleri "bir milli hükümetin ilk kadrosu olarak" değerlendirmesi, bu kararların ve Sivas'ta toplanması istenilen millî kongrenin İstanbul Hükûmeti ve Saray'a karşı bayrak açılması anlamına geldiği şeklinde yorumlamak lazımdır. Nitekim, o gece kendisinden kararları imzalaması istenildiğinde Refet Bele'nin "Sivas Kongresi'nin bir hükümet teşkil edebileceği" endişesini dile getirerek imzadan çekindiğini biliyoruz. Sonraki yazışmalardan Karabekir Paşa'nın da kararların zamanlamasını erken bulduğu için bir itirazı olduğunu biliyoruz.

Burada şunu rahatlıkla söylemek mümkündür ki işin mimarı, lideri Mustafa Kemal Paşa'dır. Amasya Tamimi Kararları'nın henüz Ali Fuat Paşa ve Rauf Orbay yanına gelmeden önce 18 Haziran'da Cafer Tayyar Eğilmez'e gönderdiği telgraftaki kararlar ile örtüşmesi de bunu çok açık bir şekilde göstermektedir. 21/22 Haziran gecesi yapılan toplantıda bulunanlardan Ali Fuat Paşa'nın tereddütsüz, Hüseyin Rauf Bey ile Refet Bele'nin tereddütle kararları imzalaması Mustafa Kemal Paşa'nın gayreti ile gerçekleşmiştir. Nitekim Ali Fuat Paşa anılarında buna işaret etmiştir.

Şimdi işin muhatapları olan şahısların kararlar hakkındaki değerlendirmelerini görelim:

Kararlar ile ilgili süreci anılarında ayrıntılı bir şekilde anlatan ve imza sahiplerinden biri olan Ali Fuat Cebesoy Paşa, Amasya Kararları'nın kıymetini ifade ederken "Kişisel ve bölgesel girişimler birleştirilmiş, bütün milletin, istiklal ve vatanın uğradığı tehlike etrafında bütünleşmiş olduğu gerek dışarıya gerekse içeriye gösterilmiştir. Mukaddes İttifak, adını verdiğim Amasya Mukarreratı (Kararları) toplayıcı bir ruh taşımaktadır. Şunu hemen ilave etmeliyim ki, bunun başlıca âmili de Mustafa Kemal Paşa'dır." demektedir.

Hüseyin Rauf Orbay ise bu kararları, "daha İstanbul'da iken Mustafa Kemal Paşa ile yaptıkları görüşmelerde, üzerinde ittifak ettikleri esasları kapsadığı" şeklinde yorumlamıştır.

Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa'nın Amasya Kararları ile ilgili olarak "Mustafa Kemal Paşa da aynı şekilde Kazım Karabekir Paşa haberleşmiş, O'nun da muvafakat oyunu almıştı." demektedir. Ancak, Amasya'da alınan kararların 23 Haziran 1919 tarihinde bir şifre ile Karabekir Paşa'ya bildirilmesi üzerine Karabekir Paşa, "Ben bu şifreye uzun cevabı uygun bulmadım. 17 Haziran tarihli düşüncelerimin iyi karşılanmasını yeterli gördüm." şeklinde karşılık vermiştir. Bu sözlerden Karabekir Paşa'nın Amasya Kararları'nın açıklanmasını tam olarak tasvip ettiği izlemini almak hayli zor görülüyor. Çünkü 17 Haziran 1919 tarihli telgrafında Kazım Karabekir Paşa, "vaktinden evvel yapılacak bir hareketin sakıncalarından" bahsetmektedir. Dolayısı ile kararlara katılmakla birlikte "zamanlama" olarak uygun bulmadığı (erken bulduğu) söylenebilir.

Kararlar İstanbul'da Bazı Kişilere Bildiriliyor

Amasya Tamimi'nin kamuoyuna ilanından ve Sivas'ta toplanması planlanan kongreye davet genelgesi, sivil ve askerî makamlara şifre olarak gönderildikten sonra 22 Haziran 1919 tarihinde İstanbul'da bulunan ve konumları itibarıyla önemli olan bazı kişilere de alınan kararlar bildirilmiştir. Bu kişilere (toplamda on kişi) ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın 21 Haziran 1919 tarihli bir mektubu da gönderilmiştir. Tarihi mektubun metni şöyledir:

"Vatanın bölünme tehlikesi ile karşı karşıya gelmiş olması, milli vicdanın bir kurtuluş amacı etrafında ve Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak teşkilatı adları altında toplanmaya başlamıştır. Yalnız mitingler ve saire gibi gösteriler, büyük gayeleri hiçbir zaman kurtarmaz. Ancak milletin sinesinden doğmuş olursa faydalı olur.

Fakat şüphe götürmeyen bir gerçektir ki, bu acı safhayı bu kadar yıkıcı bir hale getiren sebep, maalesef İstanbul'daki

muhalif akımlar ve Anadolu'nun saf ve mukaddes milli emellerini boşa çıkartmaya çalışan siyasi ve gayri milli propagandalardır. Milli kuvvetleri bugün böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın cezasını vatanımız aleyhinde çok geniş bir şekilde görmekteyiz.

Dolayısıyla İstanbul, bu muhalif akımlar, artık Anadolu'ya ve milli amaç ve duygulara hâkim değil, tabi olmak mecburiyetindedir. Ve İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından boşaltılıncaya kadar bu mecburiyet halinin devam edeceği kanaatindeyim. Bu hal tabii ki, sizin tarafınızdan da takdir olunur.

Mektubumda anlatılan durum, bugün en çabuk bir şekilde genel bir milli kongrenin toplanmasını gerektirmektedir. Bu davet her taraf iletilmiştir.

Devletin parçalanması söz konusu olduğu bir sırada İngiliz propagandasıyla ortaya çıkan Kürdistan bağımsızlığı gibi akımlar da görüşmeler yoluyla bu tarafa kazanılmış ve hilafet ve saltanat etrafındaki ortak amaçlarına davet edilmişler, bu konudaki mutabakatın sonunda durum lehimize dönmüş ve kongreye davet edilmişlerdir.

Bu milli kurtuluş amacı gerçekleşinceye kadar ben Anadolu'dan ve milletin sinesinden ayrılmayacağına millete karşı kutsal bildiğim şeyler adına söz verdim. Hiçbir kuvvet bu milli karara engel olamayacaktır. Bu kararımın, Anadolu'da bulunan sorumlu ve kıymetli bütün arkadaşlarımın ortak karar ve kanaatine dayanmakta olduğunu da ekleyerek kalbi saygılarımı sunarım."

Sosyal, mesleki ve siyasi durumları göz önüne alındığında Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat bunlara bir mektup göndererek Amasya'da alınan kararların bildirilmesi ve hatta Sivas Kongresi'ne davet etmesi, İstanbul'daki mevcut olan potansiyelden yararlanmak düşüncesinin varlığını göstermektedir. İstanbul'da nüfuzları oldukça büyük ve etkili olan o kişiler şunlardı: 1. Abdurrahman Şeref Bey (1853-1925), 2. Reşit Akif Paşa (1863-1920), 3. Ahmet İzzet Paşa (Furgaç, 1864-1937), 4. Seyit Bey (1873-1924), 5. Halide Edip Hanım (Adıvar, 1884-1964),

6. Kara Vasıf Bey (1871-1931), 7. Ferit Bey (Tek, 1877-1971), 8. Ferit Paşa (1860-1937), 9. Câmi Bey (Baykurt, 1877-1937), 10. Ahmet Rıza Bey (1859-1930).

Kendilerine mektup gönderilen bu kişilerden Ahmet İzzet Paşa, Ahmet Rıza Bey, Câmi Bey, Kara Vasıf Bey ve Halide Edip Hanım o tarihlerde "Amerikan Mandası" taraftarı olarak bilinmektedirler. Hatta Wilson Prensipleri Cemiyeti, 4 Aralık 1918'de Halide Edip Hanım'ın girişimleri ile kurulmuştur. Bunun gibi eski bir İttihatçı olan Kara Vasıf Bey'in de "istiklal ve hâkimiyete hiçbir veçhile halel gelmemek şartıyla Amerikalıların iktisadi ve fenni müzaheretinden (yardımından) bir zarar gelmeyebileceğini, bu hassas noktanın çok ve etraflıca incelenip Erzurum ve Sivas Kongrelerinde gündeme getirilmesini" istemiş olduğu bilinmektedir.

Burada isimleri ve konumları belirtilen kişilerden bazıları ile Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı içerisinde birlikte görev yaptığı, bazıları ile de Mütareke Dönemi'nde kişisel diyaloglar hâlinde olduğu bilinmektedir. Mesela Ahmet İzzet Paşa (Furgaç) ile Mustafa Kemal Paşa'nın yakınlığı Birinci Dünya Savaşı yıllarına gitmektedir. Kafkas Cephesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın 16. Kolordu Komutanı olduğu 1916 yılında bu kolordunun bağlı olduğu 2. Ordu'nun Komutanı Ahmet İzzet Paşa'dır. Bundan bir yıl sonra Ahmet İzzet Paşa, Kafkas Ordu Grubu Komutanı; Mustafa Kemal Paşa da bu gruba bağlı 2. Ordu Komutanıdır. Mütareke Dönemi'nde de Mustafa Kemal Paşa'nın Ahmet İzzet Paşa ile görüşmeleri devam etmiştir. Ahmet İzzet Paşa bu dönemde kurulan hükûmetlerde devamlı surette Mustafa Kemal Paşa'nın "sadrazam adayı" olmuştur.

Mütareke Dönemi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın diyalog hâlinde olduğu diğer bir isim de Ahmet Rıza Bey olmuştur. Ahmet Rıza Bey'in Ayan Meclisi (Senato) Başkanı olarak gerek iç gerekse dış politikada ağırlıklı bir yeri bulunmaktadır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Partisi'nin ön saflarında yer almış, ancak daha sonra bu konumundan uzaklaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki Partisi'nin politikalarını ciddi bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Mütareke Dönemi'nde kendisini ciddi bir sadrazam adayı olarak görmüş, İtalya ve özellikle Fransa hükûmetleriyle diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Fransa ile yakınlığın sağlanmasında Ahmet Rıza Bey'in önemli bir rolü olmuştur.

Câmi Bey ise son Osmanlı Mebusan Meclisinde Misak-ı Millî'yi destekleyen Felah-ı Vatan Grubu'nun başkanlığı görevinde bulunmuştur.

Mektup yazmak için Amerikan Mandası taraftarı olan bu kişilerin seçilmesinde ve bunların Sivas Kongresi'ne davet edilmelerinde önemli stratejik bir düşünce bulunmaktadır. Bu kişiler, özellikle İngiliz Mandası'na karşı olmaları ile İngiltere'nin Osmanlı Hükûmeti üzerindeki baskı ve işgal politikasına karşı bir atmosferin oluşturulması amaçlanmıştır. İngiltere'nin emperyalist politikalarına ve uygulamalarına karşı olan bu insanların Millî Mücadele'ye kazandırılması gerekiyordu. Nitekim Sivas Kongresi'nde İngiliz Mandası fikri ile Amerikan Mandası fikri de reddedilecek ve millî istiklalin sağlanması yolunda kararlar alınacaktır. Bu şekilde İstanbul'da etkili ve söz sahibi olan politikacı, asker ve gazetecilerin gündemine Sivas Kongresi ve Millî Mücadele fikri girmiş olacaktır. Nitekim Seyit Bey ile Ferit Bey, TBMM'de üyelik ve Türkiye Cumhuriyeti'nde bakanlık; Kara Vasıf Bey ve Câmi Bey, TBMM'de milletvekilliği yapmış; Halide Edip Hanım, (sonradan Atatürk'le ters düşse de) Millî Mücadele'nin en ateşli taraftarı olmuştur. Ahmet Rıza Bey, Avrupa'da özellikle Fransa'da Millî Mücadele fikrinin propagandasını yapmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'dan mektup ve davet alan on kişiden dördü; Ahmet İzzet Paşa, Nafia Nazırı Ferit Bey, Kara Vasıf Bey ve Ahmet Rıza Bey Amasya Kararları ve Sivas Kongresi hakkında görüşlerini açıklamışlardır. Ahmet İzzet Paşa hatıralarında bu mektuba yer vermemiştir. Diğerlerinin görüşleri, İstanbul'da mektupları sahiplerine ulaştıran Kara Vasıf Bey'in bir mektubu ile Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali

Fuat Paşa'ya iletilmiştir. Ali Fuat Paşa bunların görüşlerini hatıralarında aktarmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey ve 9. Ordu (3. Ordu) Müfettişlik Karargâhı'nda bulunan görevliler toplam 14 günlük bir ikametten sonra Erzurum'a gitmek üzere 26 Haziran 1919 günü Amasya'dan ayrılmışlardır. Ayrılışta Amasyalılar, Paşa ve arkadaşlarını nasıl coşkulu bir şekilde karşılamışlarsa yine büyük bir kalabalıkla uğurlamışlardır.

Amasya Genelgesi'nin Önemi ve Sonuçları

Amasya'da alınarak tüm yurda ve dünyaya yayımlanan kararlar hakkında çok değişik yorumlar yapıldığı görülmektedir. Millî Mücadele'nin programı/yol haritası olan bu karalar ile Türk milletinin işgalleri tanımayacağı, içinde bulunulan umutsuz ortamdan "kendi azim ve kararı ile kurtulacağı" güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Bu iradenin, bir kurtuluş çaresi olarak bazı ülkelerin manda ve himayesini düşünenlere de verilmiş açık bir cevap olduğu meydandadır.

Özellikle ilk maddede ortaya konulan esaslar, "millî istiklal" ve "millî egemenlik (millî irade)" kavramlarını öne çıkarmıştır. Hukuki bakımdan Erzurum ve Sivas Kongre kararlarına da etki edecek olan "millî irade" kavramı, TBMM açıldığı zaman "hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir" esasına dönüşecek yeni devletin rejimini de belirleyecektir. Amasya Kararları'nda toplanma şekli ve delegelerin seçimlerinin belirlendiği Sivas Kongresi ile meşruiyetin kaynağı olarak millet gösterilmiştir. Erzurum'da iken askerlik mesleğinden de istifa ederek "sine-i millete" dönen Mustafa Kemal Paşa, milletle birlikte, millete dayanarak mücadeleyi yürütecektir.

O zamana kadar yerel ve mevzii olarak yürütülen örgütlenme ve tepkiler bir merkezde toplanarak tek elden yürütülmeye başlanacaktır. Kararların ve burada oluşan "mukaddes ittifak"ın Millî Mücadele'nin lideri olarak Mustafa Kemal Paşa'yı öne çıkardığı ve Türk milletinin onun etrafında, liderliğinde toplanacağının işaretini vermiştir. Kararlar aynı

zamanda Mondros Mütarekesi ile Türk milletine giydirilmek istenilen elbisenin millet tarafından giyilmeyeceğini de ortaya koymuştur. Bu kararlar, İngilizlerin siyasetine uyarak ülkeyi kurtarmayı düşünen Saray ve İstanbul Hükûmeti'ne karşı bir başkaldırıdır. Mustafa Kemal Paşa, Padişah Vahidettin ve İstanbul Hükûmeti'nin takip ettiği siyasete tamamen aykırı olan Amasya Tamimi ile bir anlamda Osmanlı ve İtilaf Devletleri tezlerinden ayrılan Anadolu'nun millî programını açıklamış oldu: Vatanın, milletin ve devletin tam bağımsızlığı. Yine vatanın, bölünmez bütünlüğü ile korunması. İlk bağımsızlık bildirisi şeklindeki Amasya Tamimi kararları sonrasındaki bütün süreçleri ve kararları belirleyecek, Misak-ı Millî'nin esaslarını da oluşturacaktır.

Kararlardaki "Vatanın bütünlüğü, milletin istiklali tehlikededir" tespiti; Emperyalist İngiltere, Fransa ve İtalya'nın arkasında durduğu, Doğu Anadolu'da bir "Türkiye Ermenistanı", onun güneyinde ve Irak'ın kuzeyinde bir "Kürdistan" ve Karadeniz sahil şeridi ile içeride Çorum, Amasya ve Sivas'ın bazı bölümlerini içeren "Pontus Rum Cumhuriyeti"nin kabul edilmeyeceğini tüm Dünya'ya haykırmıştır. Amasya Tamimi ile Türk milliyetçiliği fikri, Millî Mücadele'nin esası, özü, temel yapısı; milleti harekete geçiren, ona millî bilinç ve millî vicdanının sesini duyuran politik tutumun hedeflerini gösteren ilke olmuştur.

-12-

PAŞA ERZURUM'DA

Kongreyi Hazırlayan Şartlar

Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'nun Doğu bölgesi çetin savaşlara sahne olmuş ve düşman orduları istilasına maruz kalmış, orduların ilerleme ve gerileme hareketleri ve Ermeni katliamları ile bölgenin Türk halkı, tam manasıyla harp felaketinin bütün acılarını çekmiştir. Erzurum, Doğu bölgesindeki stratejik ve jeopolitik konumundan dolayı tarih boyunca daima önemli bir merkez olmuştur. XI. Yüzyıldan itibaren Türk medeniyetinin mimari eserleriyle karakteristik bir Türk kimliği kazanan şehir, çevresindeki tabyalarıyla askerî savunma sisteminin de aşılmaz kalesi hâline gelmiştir. Erzurum, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra millî kurtuluş hareketinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de temelinin atıldığı yer olmuştur.

Nitekim Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesine karşı teşkilatlanan ve İstanbul'da kurulmuş olan "Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku-u Milliye Cemiyeti"nin tabii merkezi olan Erzurum'da faaliyete geçmesi, Türkiye'nin bölünmesine ve istilasına karşı direnmenin temel örneklerinden biridir. Başlangıçta bölgede bir "Ermenistan Devleti"nin oluşturulmasına engel olmak düşüncesi ile "bölgesel" bir kurtuluş amaçlanmış, sonradan Kuzeydoğu Karadeniz Bölgesi'nde Rumların "Pontus Devleti" kurma faaliyetlerinin engellenmesi düşüncesi ile

bu amaç kısmen genişletilmiş, nihayet bölgedeki Kürt aşiretleri üzerinde İngiltere'nin yürüttüğü "ayrılıkçı Kürtçü" propagandaların önünün alınarak millî birlik ve bütünlüğün sağlanması hedeflenmiştir.

Mütareke döneminde bölge açısından ilk tehdit, Vilâyât-ı Sitte'de bir Ermeni Devleti kurulması idi. Çünkü Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918), "Vilâyât-ı Sitte'de iğtişaş (karışıklık) zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler." şeklindeki 24. maddesi, ilk İngiliz teklifinde ve Mütareke'nin İngilizce metninde "Ermeni Vilâyât-ı Sittesi" olarak kaydedilmiş idi. Bu altı vilayet; Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Sivas idi. Bu suretle Anadolu'nun bu bölgesinde, İtilaf Devletleri savaş öncesindeki çalışmaların devamı şeklinde bir "Türkiye Ermenistan Devleti" kurmak istemekteydiler.

Bölgeyi yakından ilgilendiren ikinci önemli tehdit ise Yunanistan ve İtilaf Devletleri tarafından da desteklenen Rumların Kuzeydoğu Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon merkez olmak üzere bir "Pontus Rum Devleti" kurma düşüncesi ve faaliyetleri idi. Temeli 1840 yılında Merzifon Amerikan Koleji'nde okuyan Rumlar tarafından atılan ve Mütareke Dönemi'nde silahlı Rum-Yunan terör örgütleri içinde en güçlüsü olan Pontus Cemiyeti'nin organize ettiği çalışmalar adeta bir isyan hâline ulaşmış bulunuyordu.

Doğu Anadolu bakımından üçüncü önemli tehdit ise başlangıçta Rusya, bu dönemde ise Musul petrolleri üzerindeki emellerinden dolayı İngiltere tarafından organize edilen "ayrılıkçı Kürtçülük hareketleri" idi. Merkezi İstanbul'da olan ve daha sonra Elazığ, Malatya, Diyarbakır (Kürt Kulübü) ve Muş'ta şubeler açan Kürdistan Teali ve Terakki Cemiyeti başta olmak üzere Kürt Milliyet Fırkası, Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti, Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (1919 yılı başları), İstanbul Kürt Kadınlar Cemiyeti, Kürt Millî Fırkası, Kürt Hoybon Cemiyeti gibi cemiyetler bağımsız bir "Kürdistan Devleti" kurulması için çalışmalar yapıyorlardı. Yine Mütareke yıllarında

"Hevi Kürt Talebe Cemiyeti"nin yeniden teşkilatlandığı ve Türkçe-Kürtçe "Yekbun" adıyla bir gazete çıkardığı görülmektedir.

Bölgesel Millî Direnişin Örgütlenmesi

Mütareke hükümleri aleyhinde olarak 1 Kasım'da Musul'daki İngiliz ileri harekâtıyla başlayan işgaller yurdun her tarafına kısa sürede yayılmıştır. Elbette bu işgaller sadece Arap Yarımadası'nın değil Anadolu ve Trakya'nın da paylaşılacağı, buralarda "Ermenistan", "Kürdistan" ve "Pontus" gibi isimlerle yeni devletler kurulacağı şeklindeki haberler ve bu konudaki gelişmeler karşısında bütün bunları engellemek zorunluluğunu hisseden Türk milleti, çeşitli adlarla (daha çok "Redd-i İlhak") dernekler kurarak örgütlenmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, vatandaşın daha çok yakın tehdidi algıladığı ve hissettiği yerlerde oluşturduğu bütün bu dernekleri Havza Tamimi ile "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" isimleri ile yurdun her tarafına yaymıştır.

Bu dernekler, o zaman yaygın bir isimle "kongreler" toplayarak bölgelerinde işgallere karşı neler yapılabileceğini görüşmeye başlamışlardır. Yerel kongreler, meşru bir zemin olarak milletin işgalleri kabul etmeyeceğini ve bağımsızlığı için mücadele edeceğini ortaya koymak ve bu iradeyi Dünya'ya göstermek açısından son derece önemli idi. Bunlar bölgesel olarak beş başlık altında toplanabilir:

1. Kars-Ardahan-Oltu Kongreleri: 5 Kasım 1918-21 Şubat 1920

2. Trakya Kongreleri: Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin düzenlediği kongreler: 7 Kasım 1918-14 Mayıs 1920

3. Doğu Anadolu Kongreleri: Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin (13 Şubat 1919) ve Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum İl Kongresi (17-21 Haziran 1919) ile Başlayıp Erzurum Bölgesel (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) ve Sivas Genel Kongreleri (4-11 Eylül) ile devam eden kongreler.

4. Batı Anadolu Kongreleri: İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin İzmir Kongresi (17-19 Mart 1919) ile başlayan ve Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak adı altında Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongreleri ile devam edip Afyon Kongresi (2 Ağustos 1920) ile sona eren kongreler.

Bu kongreler ve kuruluşlar başlangıçta yerel ve bölgesel olsa da Türk Kurtuluş Savaşı tarihinde bireysellikten toplumsallığa, yerelden milliliğe yönelmede ilk adımı oluşturmuşlardır. Kongrelerde seçilen ve teşkilatların üst tabakasını oluşturan yöneticiler, tüm karar alma noktalarında etkin görevler üstlenmişlerdir. Kongreyi oluşturan delegelerin katıldıkları genel kurullar aynı zamanda bir yasama organı gibi işlemekte, burada bağlayıcı hükümler içeren yönetmelikler yapılmakta, vergiler konmakta, belli doğumlular silah altına alınarak askerî birlikler oluşturulmakta (Kuva-yı Milliye) ve komutanlar atanmaktadır.

Bahsedilen yerel ve bölgesel bu kongreler genelde o bölgedeki sivil ve asker kişilerin girişimleriyle gerçekleşmiştir. Fakat yakından bakıldığında Batı Anadolu'daki kongrelerde sivil kesimin, eski bürokratların ve yörece tanınmış kişilerin, tüccarlarla, zanaatçıların ön planda oldukları, orduda görevleri süren subayların yönetici kadrolarda pek yer almadıkları, oluşturulan cephe komutanlıklarına bile sivillerin atandıkları tespit edilmektedir. Buna karşı Doğu'daki Erzurum Kongresi'ne ordudan ayrılmış olan Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Orbay ve Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'in ağırlığını koydukları görülmektedir. Sivas Kongresi ise adeta "kutsal ittifak" yapan beş kolordu komutanının imzasını taşıyan Amasya Genelgesi Kararları doğrultusunda toplanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da

Bu durumda özellikle Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesinin süratle organize edilmesi, buradaki oluşan millî direniş örgütlerinin bir hedef etrafında ve bir çatı altında birleştirilmesi gerekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve müfettişlik karargâhındakiler ile birlikte 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum'da toplanması planlanan Bölge Kongresi'ne katılmak için yaptığı davet üzerine Amasya'dan Erzurum'a hareket ettiler. Kafilenin elindeki benzinin yetmeyeceği anlaşıldığı için Karabekir'den yardım istendi. Karabekir Paşa 350 litre benzini Erzincan'a gönderdi. Kafile 25 Haziran'da sabah saat 8.00'de Tokat'a hareket etti. Zile Müdafaa-i Hukuk Derneği üyeleri Mustafa Kemal'i karşılamak için Turhal'a kadar geldiler. Tokat'tan gönderilen otomobillerle yola devam edildi. Sivas'ta gereken askerî önlemlerin alınabilmesi için 26 Haziran akşamı Tokat'ta kalındı. Ertesi sabah Tokat'tan yola çıkan kafile akşam 18.00'e doğru Sivas'a ulaştı. Mustafa Kemal Refet Bele ile birlikte kendilerini karşılayan Sivas Valisi Reşit Paşa'yı kendi arabasına alarak şehre girdi. 29 Haziran sabahında Sivas'tan hareket eden Mustafa Kemal Paşa, kafileyi taşıyan otomobiller yolda çamura saplandığından o akşam geç saatlerde Suşehri'ne varabilmişti. Ertesi akşam da Altkendi Köyü'nde konaklayan kafile 1 Temmuz'da Erzincan'a ulaştı.

Millî çalışmaları nedeniyle Mustafa Kemal Paşa daha Samsun'dan itibaren İngilizlerin baskısıyla saray ve hükûmet tarafından İstanbul'a geri döndürülmeye çalışılıyordu. Paşa'nın oyalamaları artık sonuç vermemeye başlamıştı. Yolculuk boyunca bu baskılar telgraf yazışmaları ile devam etti. Ne pahasına olursa olsun İstanbul'a dönmemeye karar vermiş bulunan Mustafa Kemal Paşa, Sivas'tan Harbiye Nazırı Ferit Paşa'ya, hava değişimi almayıp Anadolu'da kalacağını bir kez daha bildirdi.

Kafile 2 Temmuz'da Erzincan'dan hareket etti. Mamahatun'da ulaşıldı ve gece orada kalındı. Karabekir'den istenen bir otomobilin gelmesiyle 3 Temmuz'da Erzurum'a doğru hareket edildi. Mustafa Kemal ve arkadaşları o akşam 20.00'de Erzurum'a ulaştılar. Başta Kazım Karabekir olmak üzere, Vali Vekili Münir ve Bitlis Valisi Mazhar Müfit ile Müdafaa-i Hukuk derneğinden bir heyet onları şehir dışındaki Ilıca'da karşıladılar.

İstanbul Kapısı'ndan şehre girildiğinde de şeref kıtası ile bando ve kalabalık bir vatandaş topluluğunun katıldığı bir tören düzenlenmişti. Okullar da oradaydı. Halk burada büyük sevgi ve saygı gösterilerinde bulundu. Paşa Erzurum'a ve Erzurum'daki fikirdaşlarına kavuştuğu için çok memnundu. Bu memnunluğu yüzünden belli idi. Yanındaki arkadaşlarıyla birlikte Kolordu'ya misafir oldular.

Bir Bilge Türk: Mevlüt Ağa

Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kâtibi "Dursunbeyzade Cevat" (Cevat Dursunoğlu), Mustafa Kemal Paşa'nın Ilıca'da karşılandığı sırada yaşanan ve pek çok bakımdan önemli olan bir olayı anlatıyor:

"Tarih 3 Temmuz 1919

Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Erzurum'a geliyor.

Erzurum'un eski ve güzel bir âdeti vardır. Erzurumlular batı semtimden gelen misafirlerini şehrin ilk göründüğü nokta olan Ilıca'dan karşılar, geniş ovanın bu başlangıç noktasından kaleye kadar kendisine yoldaşlık ederler.

O gün Mustafa Kemal Paşa'yı da küçük bir kafile burada karşıladı. Karşılayıcıların başında Erzurum'daki Kolordu'nun komutanı (K. Karabekir) kurmay subaylarıyla beraber bulunuyordu. Yine o tarihlerde Erzurum'da milli hareketi temsil eden Müdafaa-i Hukuk'un merkez heyeti de bu karşılayıcı kafilesinin ikinci kısmını teşkil ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları, ikindi üzeri Ilıca'ya varmışlardı. Kaplıcaların önünde düşman baltasından kurtulmuş birkaç söğüdün gölgesinde misafirlere birer kahve sunuldu. Sekiz on kişilik bu küçük grup kahvelerini içerken günün durumu konuşulmaya başlandı. Mustafa Kemal Paşa, bu birkaç dakikalık görüşmede sözü hep milli hareket etrafında dolaştırıyordu. Bu sırada gözleri Ilıca'nın batısındaki sırtlara ilişti. Sıcak yaz güneşi bu sırtların arkasına doğru çekiliyor ve

sırtın üzerini ışıklarıyla süslüyordu. Burada tam yolun geçtiği yerde bir adam ufka mürtesem düştüğü (resmedildiği) için çok irileşiyor ve arkasına güneşi aldığı için de koyu renkli ve parıltılı bir cevherden dökülmüş bir heykel gibi görünüyordu.

Bu güzel ışık ve gölge oyununu ilk gören Mustafa Kemal Paşa olmuş ve yanındakilere göstermişti. Orada bulunanların hepsi birden o tarafa baktılar.

Heykel, sırtlardan aşağı doğru yürüyor, onu ufkun arkasından çıkan yeni heykeller ve Anadolu ovalarının cefakeş kağnıları takip ediyordu. Bu kafilenin ucu sırtların yarı beline yaklaştığı sırada sonu da ufuktan ayrılmış bulunuyordu. Bu, beş on kağnı ile kadın, erkek, çoluk, çocuk yirmi otuz kişilik bir muhacir kafilesi idi. Kafilenin önünde yürüyen heykel, yavaş yavaş söğütlüğe doğru ilerledi. Bu iri ve dinç bir ihtiyardı. Gür ve aksakalı göğsünü doldurmuş, Anadolu ovalarının güneşi, Anadolu dağlarının rüzgârı çehresini tunçlaştırmıştı. Omuzlarına kartal kanat attığı paltosu ve elindeki asasıyla bir yolcudan ziyade Şark mitolojisindeki yarı tanrı kabile reislerine benziyordu.

Misafirlerin önemli kimseler olduğunu anlayan ihtiyarın zeki gözleri parladı. İri ve ak tüylerle örtülü elini geniş göğsünün üstüne koyarak oturanları selamladı. Mustafa Kemal Paşa, ta yanı başına kadar geldiği halde heykelliğinin azametini kaybetmeyen bu ihtiyarın hatırını soruyor; o da gövdesine yaraşan derin ve gür sesiyle teşekkür ediyordu.

Bu kısa hoşbeşten sonra, Paşa ihtiyara:

-Ağa, böyle nereden geliyordun? Dedi.

İhtiyar:

-Paşam, Rus gelirken muhacir olmuştum. Çukurova'da idim. Şimdi köyüme dönüyorum, diye cevap verdi.

Paşa, zamanın nezaketini, halin emniyetsizliğini ileri sürerek böyle bir zamanda buralara dönmesinin pek yerinde olmadığını, kışın sıkıntı çekeceğini anlatmak istedi. Sonunda da:

-Ağa, yoksa oralarda geçinemedin mi? Dedi.

Ağa derhal mukabele etti:

-Hayır, Paşam, Çukurova Cennet gibi bir yer. Bir eken yüz biçiyor. Allah millete zeval vermesin. Bize tarla da verdiler, çayır da... Hamdolsun uşaklar da çalışkandırlar. Değil Çukurova gibi bir yerden taştan bile ekmeklerini çıkarırlar. Geçimimiz padişahta bile yoktu. Çok rahattık. Yalnız son günlerde işittim ki, İstanbul'daki 'ırzı kırıklar' bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki göreyim, bu 'namertler' kimin malını kime veriyorlar?

Tunç çehreli, aksakallı, güngörmüş ihtiyarın iman dolu göğsünden gelen bu ses, yine onun gibi tunç çehreli kahraman askerin gözlerini yaşarttı. Bu eski Türk kalesine millet işi için milletle beraber çalışmaya gelen büyük devlet adamı yaşlı gözlerle arkadaşlarına döndü ve 'bu milletle neler yapılmaz!' dedikten sonra ihtiyarla vedalaştı.

Bu ihtiyar, Erzurum'un 1319 (1903/1904) ve 1322 (1906/1907) ihtilallerine adı temiz bir yiğitlikle karışmış olan Mezararkalı Mevlüt Ağa idi. Mevlüt Ağa büyük millet zaferinden birkaç yıl sonra öldü.

Yurt ve ülkü hizmetlerine karşılık beklemeyen halk adamlarından biri olan Mevlüt Ağa'nın, o günlerde Türk milletinin azmini en kesin şekliyle anlatan bu güzel sözlerini ömrüm oldukça unutmayacağım."

Paşa'nın Erzurum'daki Temasları

Ordu Müfettişi Mustafa Kemal için Cumhuriyet Caddesi denilen yol üzerindeki Müstahkem Mevki Komutanlığı binası hazırlanmıştı. Askerlikten istifa edişine kadar orada kalan Mustafa Kemal Paşa özel bir yere taşınmak istediğinden arkadaşlarıyla birlikte görevinden ayrılan Vali Münir Bey'in boşalttığı binaya yerleştiler. Paşa'nın Erzurum'dan ayrılışına kadar kaldığı Yukarı Mumcu Mahallesi'ndeki bu bina günümüzde Çocuk Yuvası olarak kullanılmaktadır.

Ertesi gün Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a vardıktan sonra öncelikle Amasya Kararları doğrultusunda gereken tedbirleri almaya

çalışırken saray ve hükûmetle ilişkilerini olumlu bir çizgide sürdürmeye de özen göstermiştir. Mesela Sultan Vahidettin'in tahta çıkışının ilk yıl dönümü nedeniyle 4 Temmuz'da düzenlenen törende kutlamaları kabul etmiş, Sivas Vilayeti'ne çektiği telgrafta bunu belirtmişti.

Diğer taraftan Mondros Mütarekesi hükümlerinin uygulamasını denetlemek için bazı subaylarla 22 Haziran Erzurum'a gelmiş bulunan İngiliz Yarbay Rawlinson ile ilişki kurmayı da gerekli görmüştür.

İstanbul İle Gerginlik Artıyor

Mustafa Kemal Paşa 3. Ordu Müfettişi sıfatıyla göndermek istediği telgrafları Posta Genel Müdürü Refik Halit Karay'ın genelgesine dayanarak kabul etmeyen Erzurum'daki Posta Başmüdürü ile Posta Merkez Müdürünü tutuklattı. Paşa'nın Kazım Karabekir ile görüştükten sonraki girişimleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri ile yaptığı gece toplantıları ve verdiği telgrafları çekmek istemeyen posta telgraf müdürlerini tutuklatması, İstanbul ile ilişkileri yeniden sertleştirdi.

Kolordu ve Tümen Komutanlıklarına gönderdiği bir telgrafla da onlara hiçbir neden ve bahane ile görevlerinden ayrılmamaları gerektiğini hatırlattı.

Bu gelişmeler üzerine saray ve hükûmet, bu "söz dinlemez komutanı" görevinden uzaklaştırmaya karar verdiler. İngilizler, yeni bir yöntem olarak 2 ve 3. Ordu Müfettişliklerinin kaldırılmasını önerdiler. Böylece Mustafa Kemal'in boşlukta kalacağını hesaplamışlardı. Bu gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'yı askerlikten istifaya kadar götürecek bir sürecin son günleri olacaktır. Bir taraftan Erzurum Kongresi'nin hazırlıkları ile uğraşan Mustafa Kemal Paşa bir taraftan da İstanbul ile hızlanan bir haberleşme trafiği içinde kendisini bulacaktır.

Paşa Askerlikten İstifa Ediyor

Mustafa Kemal Paşa'nın saray ve hükûmet ile ilişkileri özellikle 5 Temmuz'da Harbiye Nazırı Ferit Paşa ile makine başındaki yazışmalardan dolayı çıkmaz bir noktaya girmişti. Hükûmet bir an önce İstanbul'a dönmesi konusunda ısrar ediyor; Mustafa Kemal Paşa ise Batı Anadolu'da işgallerin sürdüğünü, aynı tehlikenin Doğu Anadolu için de var olduğunu bu durumda hükûmet üyelerinin "ikinci bir hıyanete araç olmaktansa, millet arasına bir fert olarak katılmalarının örnek bir vatanseverlik olacağını" belirtiyordu. Birkaç gün sonra kendisinin yapacağı işi hükûmet üyeleri için öneriyordu: "Bir ferd-i mücahit olarak sine-i millete dönmek!"

Mustafa Kemal Paşa 8 Temmuz günü Sultan Vahidettin adına Başkâtip Ali Fuat Türkgeldi'den bir telgraf aldı. Vahidettin, onun Anadolu'daki çalışmalarının İngilizler tarafından yanlış anlaşıldığını ve hükûmete büyük baskılar yaptıklarını ifade ediyor, İngilizlerin ona karşı onur kırıcı bir harekette bulunmayacaklarına kesin söz verdiklerini belirtip "İstanbul'a dönmeniz için tereddüt edilecek bir neden kalmamıştır." diyerek bir an önce İstanbul'a dönmesini istiyordu. Dönüşte başka bir göreve atanması veya isterse Erzurum'a dönmesinin düşünülebileceğini de ilave ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa padişahın bu sön önerisine cevap vermeden önce, padişahın onayladığı bir Bakanlar Kurulu kararı ile Ordu Müfettişliği görevinden azledildi. 8 Temmuz'u 9'una bağlayan gece 10.30'da bu kez Saray Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi Mustafa Kemal'i makine başına çağırdı. Mustafa Kemal de Rauf Orbay, Bitlis Valisi Mazhar Müfit Kansu ve Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden bazı üyelerle birlikte postaneye gitti. Başkâtip Ali Fuat Türkgeldi, kendisine o sabah gönderilen şifre telgrafı alıp almadığını sordu. M. Kemal, şifrenin çözülmekte olduğunu bildirdi. Türkgeldi, ona "durumun gereği olarak" yüksek görevlerine son verildiğini açıkladı. Ayrıca Başkente dönmesinin Padişah Vahidettin'in emri olduğunu hatırlattı.

Gün içindeki bu değişmede İngilizlerin saray ve hükûmet üzerindeki baskısının etkili olduğu anlaşılıyordu. Sadrazam Vekili Şeyhülislam Mustafa Sabri zaten baştan beri Mustafa Kemal'in Ordu Müfettişliği görevine atanmasına karşı çıkmıştı. Ali Kemal'in de desteğiyle 23 Haziran'da onun görevden alınmasına ilişkin bir karar aldırtmıştı. Uygulanamayan bu karara rağmen Şeyhülislam Sabri Efendi'nin yeni bir fırsat kolladığı belli idi. 5 Temmuz'da İngilizlerin Batum'dan çektikleri 150 askeri Anadolu içlerine göndermek amacıyla Samsun'a çıkarmaları, bölgeden sorumlu Kolordu Komutanı Refet Bele'den ve Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'den çok sert tepki görmüştü. Refet Bele, bunların Anadolu'nun içlerine gönderilmesine müsaade etmeyeceğini; Mustafa Kemal de 7 Temmuz'da sadarete (hükûmete) çektiği telgrafta İngilizlerin bundan sonra getirecekleri "tek bir askerin bile kasabaya ayak basmasına izin vermeyeceğini" bildirmiş ve hükûmetten İngilizleri uyarmasını talep etmişti.

Bu emir ve tavrın İngilizleri yeniden harekete geçireceği belliydi. İngilizleri kızdırmamaya özen gösteren padişah ve hükûmeti ürküteceği anlaşılıyordu. Bu son olay, o güne kadar Mustafa Kemal'i görevden almak konusunda duraksayan Vahidettin'i de harekete geçiren son damla oldu. Bu gelişme üzerine Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Mustafa Kemal'in 3 Ordu Müfettişliği görevine son verilmesi hakkında bir karar düzenleyerek Padişah Vahidettin'in onayına sundu. Türk milletinin değil İngilizlerin çıkarlarını gözeten, Türk tarihi bakımından adeta "yüz karası" olan bu kararın gerekçeleri şöyleydi:

"Görev bölgesi içinde bulunan Müslüman halkı, öteki etnik gruplar (Rumlar ve Ermeniler) ve yabancılar aleyhine kışkırttığından dolayı İngilizlerce İstanbul'a getirilmesinin istenmesi.

Asayişin bozulduğu yerlerde İtilaf Devletleri askerlerinin gönderileceği kendisine hatırlatıldığı ve istifa edip İstanbul'a dönmesi birçok kez istendiği halde, bunları dinlemeyip kışkırtmalarını sürdürmesi.

Ordu Müfettişi olarak etrafa tehlikeli emirler göndermesi.

Son olarak Samsun'a çıkan İngiliz birliğine karşı savunmaya geçercesine emirler vermesi.

Böylece Mustafa Kemal sorununun İngiltere ile önemli anlaşmazlıklara neden olacak derecede tehlikeli sonuçlara doğru yol alması."

Bu Bakanlar Kurulu Kararnamesini bakanlarla birlikte Ahmet İzzet Paşa ile Abdurrahman Şeref gibi kurulda görevli Ayan Meclisi üyeleri de imzalamıştır. Paris'te bulunan Tevfik Paşa ile Harbiye Nazırı Ferit Paşa toplantıya katılmamışlardır.

Sultan Vahidettin aynı gün onayladığı irade-i seniyyede (padişah emri) ise kısaca şunları söylüyordu:

"Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verilmiştir.

Bu Padişah emrini yürütmeye Harbiye Nazırı görevlidir."

Bu emir aynı gün (8 Temmuz 1919) dönemin resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de yayımlandı. Sivas ve Erzurum'daki 3. ve 15. Kolordu Komutanlıklarına da bundan böyle doğrudan Harbiye Nezareti ile yazışmaları emri verildi.

Bu emrin kendisine bildirilmesi üzerine Mustafa Kemal daha 21 Haziran'da Amasya'da bazı kişilere gönderdiği mektupta verdiği sözü yerine getirerek "sine-i millete" dönme zamanının geldiğini anladı. Arkadaşları ile bir durum değerlendirmesi yaptı. Toplantıya Karabekir, Rauf Orbay, Mazhar Müfit Kansu, Vali Münir Bey ve aralarında Hüsrev Gerede'nin de bulunduğu bir grup arkadaşı katıldı. Toplantıda, hükûmetten kesin bir emir eline ulaşmadan önce kendisinin askerlikten tam anlamıyla istifa etmesinin uygun olacağı görüşü ağırlık kazandı.

Mustafa Kemal, 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 11.45'te Saray Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi aracılığı ile Sultan Vahidettin'e bir dilekçe göndererek askerlikten istifa ettiğini bildirdi. Paşa, dilekçede Vahidettin'e karşı saygılı bir dil kullanmış, saltanat ve hilafete bağlılıktan söz etmiştir. Başından beri yapılan yazışmalara bakıldığında padişah ile onun "fahri yaveri" olan Mustafa Kemal Paşa arasında birbirlerine besledikleri

güvenin vurgulanmasına dikkat edildiği görülmektedir. Padişah, Müfettiş Paşa'nın saltanata karşı cephe almamasına çalışmakta, Paşa ise millî direnişi örgütlerken saltanat ve hilafet yanlılarının düşmanlığını üzerine çekmemeye çabalamakta idi.

O Artık Sadece Mustafa Kemal!

Mustafa Kemal, aynı gece Kazım Karabekir aracılığı ile bütün il ve ilçelere bir genelge göndererek istifasına yol açan nedenleri sıraladı ve bundan sonra nasıl hareket edeceğini açıkladı:

"Mübarek vatanı ve milleti parçalamak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni emellerine kurban etmemek için açılan milli mücahede (cihat etme/çatışma/savaşma) uğrunda milletle birlikte serbest surette çalışmaya resmi ve askeri kimliğim engel olmaya başladı. Bu mübarek amaç için milletle birlikte sonuna kadar çalışmaya mübarek saydığım şeyler namına söz vermiş olduğumdan, pek âşığı olduğum yüksek askerlik mesleğine bugün veda ve istifa ettim.

Bundan sonra milletimizin mübarek amacı için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd-i mücahit (milletin bağrında savaşan bir fert) suretiyle bulunmakta olduğumu arz ve ilan ederim."

Bu genelgenin altında hiçbir rütbe ve unvan taşımayan sade bir isim vardı: "Mustafa Kemal."

"Kolordum ve Ben Emrindeyiz Paşam!"

Mustafa Kemal'in etrafındaki çözülmeyi büyük boyutlara varmadan durduran ve Millî Mücadele'nin kaderini, bundan sonrası için Mustafa Kemal'in liderliğini belirleyen Kazım Karabekir Paşa'nın tavrı olacaktır. İstifanın ertesi günü Kazım Dirik hadisesini Rauf Bey'le değerlendirdikleri sırada Mustafa Kemal Paşa'ya 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın maiyeti ile birlikte geldiğini haber verdiler. Karabekir'e Mustafa Kemal'in tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi emredilmişti. Karabekir Paşa içeri girdi, istifa etmiş olan Ordu

Müfettişi Mustafa Kemal'i askerce selamladı ve "bundan böyle de kolordum ve emirlerinizi eskisi gibi yerine getirmeyi şeref bileceğiz!" dedi. İki arkadaş sarıldılar ve ağlamaya başladılar. Duygusal bir an yaşanıyordu. Gözleri dolan Hüseyin Rauf Orbay bu kutsal kucaklaşmaya şahitlik ediyordu. Olumsuz hava dağılmış, umutsuzluk umuda dönüşmüştü.

Doğu'daki en büyük ve düzenli birlik olan 15. Kolordu'nun Komutanı Kazım Karabekir Paşa Millî Mücadele'nin kaderini etkileyecek olan bu büyük ve önemli hareketiyle kalmamış, birkaç gün sonra Mustafa Kemal'e ve Rauf Orbay'a, "mübarek milli amaç" yolunda çalışmaya karar vermelerinden dolayı duyduğu mutluluğu bir yazı ile de bildirerek başarılar dilemiştir.

Kazım Karabekir Paşa'yı diğer Kolordu Komutanları takip etmiştir. Daha İstanbul'da bulundukları sırada Mustafa Kemal'e Kolordusu ile emrinde olacağını bildiren 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Cebesoy bağlılığını yinelemiş, gerekirse resmî görevinden ayrılabileceğini bildirmiştir. 2. Ordu Müfettişliği'ne vekâlet eden Albay Selahattin Köseoğlu ise karargâhtaki bütün subaylarla birlikte üzüntülerini dile getirirken "vatan hizmetinde başarılı olunmasını" dilediklerini de eklemişti.

Mustafa Kemal, bu desteklerden aldığı güçle Erzurum Valiliği'ne bir yazı daha göndererek bundan böyle "sine-i millette bir fert olarak" çalışacağını tekraren bildirdi. Karabekir başta olmak üzere Anadolu'daki birlik komutanlarının Mustafa Kemal'i askerlikten istifası ya da Padişah Vahidettin tarafından görevinden azledilmesinden sonra da destekleme kararı almaları, Erzurum Kongresine başkan seçilmesinden başlayarak Kurtuluş Savaşı'nın lideri durumuna yükselmesinde başlıca etkenlerden biri olmuştur. Artık Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal'dir.

Erzurum Örgütleniyor

Bilindiği gibi Erzurum'da biri "Vilayet", diğeri altı Doğu Vilayeti ile Trabzon ve Canik Sancağı (Samsun) delegelerinin katıldığı "Bölgesel (Umumi) Büyük Kongre" olmak

üzere iki kongre toplanmıştır. Bu kongrelerin toplanması ilk planda merkezi İstanbul'da olan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku-ı Milliye Cemiyeti'nin çalışmaları sayesinde gerçekleşmiştir.

Mondros Mütarekesi üzerinden çok geçmeden Doğu Anadolu'da büyük bir "Ermenistan" oluşturulacağı haberleri üzerine Mebusan Meclisindeki Doğulu milletvekillerinden bazıları, bölgenin Türk olduğunu kanıtlamak için Mecliste "Şark Vilayetleri Grubu" ismiyle bir grup oluşturdular. Çok geçmeden de Erzurumlu Hoca Raif (Dinç) ve Diyarbakırlı Süleyman Nazif Beylerin girişimiyle 4 Aralık 1918 tarihinde Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kuruldu. Cemiyetin başkanlığına Harputlu (Elazığ) eski valilerden Ahmet Nedim Bey getirildi.

Cemiyetin amacı, Doğu Anadolu'nun Ermenilere verilme isteklerine karşılık bu toprakların Türk vatanı olduğunu fikri, siyasi ve ilmi açıdan ispat etmek, gerekirse bu uğurda silahlı mücadeleye girişmek, Vilayat-ı Şarkiye'deki (Doğu Vilayetleri) halkın dinî, millî ve siyasi hukukunu korumak, her türlü gelişmesini ve kalkınmasını sağlamak, Ermeni mezalim ve cinayetlerine engel olmaktı.

Merkezi İstanbul'da olan bu cemiyetin Erzurum şubesinin kurulması da gerekiyordu. Bunun için gerekli izinler alınarak Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi 10 Mart 1919 tarihinde kuruldu. Esatpaşa Mahallesi'ndeki Asar-ı Terakki Okulu merkez olarak gösterilmişti. Şubenin başkanlığına Raif (Dinç) Bey, Sekreterliğine Cevat (Dursunoğlu) Bey, Muhasipliğine de Emekli Binbaşı Süleyman Bey getirildi. Yönetim Kurulu 19 kişiden oluşuyordu. Süleyman Necati Bey'in 5 Mart 1919'dan itibaren çıkartmaya başladığı Albayrak Gazetesi de cemiyetin propagandasını yaparak Müdafaa-i Milliye fikrini yaymaya çalışıyordu. Böylece millî kurtuluşun Doğu'da ilk teşkilatlanması başlatılmış oluyordu.

Trabzon İle İrtibat Kuruluyor

Cemiyet'in Erzurum Şubesi'nin Erzurum il kongresi hazırlıklarını yaptıkları sırada üyeler arasında Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti üyeleri ile haberleşerek ortak bir toplantı yapılması düşüncesi de öne çıktı. Bu maksatla Erzurum Şubesi'nin 29 Mayıs 1919'da gerçekleştirdiği toplantıda, "hedefe ulaşabilmek için, Trabzon'la birlikte yedi vilayetin katılımıyla umumi (bölgesel) bir kongre toplanmasına" karar verildi. Bu karar ertesi gün Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne bir telgrafla bildirildi. Telgraf Trabzon'a ulaştığında Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti toplantı hâlindeydi. Gelen telgraf derhâl okunarak büyük bir sevinçle karşılandı. "Vakit geçirilmeden Doğu vilayetlerinin toplantıya çağrılmasına, toplantının Erzurum'da yapılmasına, Trabzon'un bu toplantıya en geniş bir şekilde katılmasına, bütün ilçelerin en az birer delege göndermesine" karar verildi. Bu karar aynı gün Erzurum'dan başka Sivas, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elazığ), Bitlis, Van ve Erzincan'a bildirildi.

Trabzon Cemiyeti'nin telgrafını aynı gün alan Erzurumlular verdikleri cevapta, "Trabzonluların tekliflerini saygı ile karşılandığını, kan, tarih ve din ortaklığı ile birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan Karadenizli ve Doğuluların kaderleri gibi bundan böyle amaçlarının da birleştiğini ve kongre hazırlıklarına başlandığını" bildirdiler.

İl Kongresi Toplanıyor

10 Haziran 1919'da toplanması kararlaştırılan Erzurum İl Kongresi, Erzurum'a bağlı bütün sancak (liva) ve kazalardaki örgütlerce seçilen temsilcilerin katılması 17–21 Haziran 1919 tarihleri arasında ile toplanmıştır. İl Kongresi'ne 21 delege katılmıştır. Toplantı, Başkan Raif Efendinin Ermeni iddialarını ve içinde bulunulan durumu özetleyen konuşması ile açılmıştır. Başkan Raif Efendi'nin açılış konuşmasından sonra Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi

tarafından hazırlanan iki adet önemli rapor, "Kâtip" sıfatıyla Cevat Dursunoğlu tarafından okundu.

Beş gün süren Kongre'de görüşülen ilk rapor, genel durumu ve Cemiyetin "Tarihçe-yi Mesai"si, "Bütçe"si ve "Müstakbel Mesai"sini; kısaca, cemiyetin Erzurum Şubesi'nin çalışmalarını anlatıyordu. İkinci rapor bağımsız "Ermenistan" ile "Kürdistan" yaratma gayretlerini anlatan, özellikle asılsız Ermeni iddialarını çürüten, buna karşı takip edilmesi gereken yol ve yöntemleri gösteren tarihi öneme sahip rapordu. Bu rapordaki görüşler, hem Vilayet Kongresi'nin hem de Bölgesel Büyük Kongre'nin kararlarına doğrudan etki etmiş, her iki kongre beyannamesinde güçlü bir şekilde ifadesini bulmuştur.

Bölgesel Büyük Kongreye Doğru

3 Temmuz 1919 günü Erzurum'a gelen ve İstanbul Hükûmeti, saray ve İngilizlerle yaşananlardan sonra 8/9 Temmuz gecesi askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir ve Erzurumluların bağrına basması üzerine Büyük Kongre için çalışmalara başlamıştı. 9 Temmuz 1919 günü bir toplantı yapan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti İdare Heyeti, Heyet-i Faale (Yürütme Kurulu) Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'yı, İkinci Başkanlığına da Rauf (Orbay) Bey'i getirdi. Bu durum bir yazı ile kendilerine bildirildi. 10 Temmuz günü Heyet-i Faale, Mustafa Kemal'in başkanlığında ilk toplantısını yaptı.

İl Kongresi'nden sonra bütün Doğu vilayetleri temsilcilerinin katılacağı daha geniş kapsamlı bir kongre toplanması gerekli görülmüştü. Bunun için cemiyetin İstanbul'daki genel merkezine yapılan öneri genel merkez tarafından da uygun bulundu. Böylece Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elazığ), Sivas illeri ve Trabzon Vilayeti ile yapılan haberleşmeler sonucunda kongrenin 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edildiği Rumi 10 Temmuz (Miladi: 23 Temmuz) yıl dönümünde ve Erzurum'da toplanması kararlaştırıldı.

Kongre Ne Zaman Toplandı ve Kaç Gün Sürdü?

Erzurum Büyük Kongresi önceden kararlaştırıldığı gibi Meşrutiyet'in yıl dönümü olan Rumi/Mali 10, Miladi takvime göre 23 Temmuz'da toplanmıştır. Kongrenin önceden belirlenen tarihten daha geç toplandığı (yeteri sayıda delegenin gelememesi nedeniyle) yolundaki görüşler, iki tür takvim arasındaki 13 günlük farkın dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Kazım Karabekir, bunu bilerek kongrenin "23 Temmuz Meşrutiyet Bayramı" günü açıldığını belirtmiş; Mustafa Kemal de TBMM'ndeki bir konuşmasında bunu "10 Temmuz Rumi, 23 Temmuz Efrenci (Avrupalılara mahsus /Miladi takvim)" diye açıklamıştır.

23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında gerek İstanbul Hükûmeti'nin gerekse İtilaf Devletleri'nin bütün engellemelerine rağmen toplanan Erzurum Büyük Kongresi, o zamanki hafta tatili olan Cuma günleri ile 30 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in Erzurum'da yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri için Vekiller Heyeti'nin tutuklama kararının geldiği gün hariç olmak üzere toplam 14 gün sürmüştür. Bu süre içerisinde toplam 13 toplantı (içtima) yapılmıştır.

Delegeler Nerede Kaldı? Kongre Nerede Yapıldı?

Doğu vilayetleri ve Trabzon Vilayeti delegeleri Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere şehre gelmeye başladılar. 7 Temmuz'da Erzurum'a gelen Trabzon delegeleri törenle karşılandılar. Kazım Karabekir Paşa Erzurum'a gelen delegeleri, şehrin gençleriyle birlikte her Cuma günü Köşk mevkisindeki bahçeye davet ediyor ve çeşitli gösteriler düzenliyordu.

Erzurum'un ekonomik ve fiziki durumu kötü olduğundan gelen delegeleri ağırlamak oldukça zor bir işti. Cemiyet, 42 mahallesi bulunan Erzurum'u 9 mıntıkaya ayırarak her mıntıkaya bir görevli tayin etmiş, gelen misafirlerin masrafları için buralardan para, yatak takımı ve sofra malzemesi ödünç almıştı. XV. Kolordu da bu iş için önemli miktarda emanet eşya

vermiş, hatta Kongre Salonu Kürsüsü Kolordu tarafından temin edilmiştir. Ayrıca gelen misafirlere hizmet etmek için her mıntıkadan uygun ücretle hizmetçiler tutulmuştu. Kongre tarihi yaklaştıkça Erzurum'a gelen misafirlerin sayısı atıyor ve misafirler Erzurum ileri gelenleri tarafından evlerinde ağırlanıyordu. Tutanaklara göre Kongreye fiilen katılan delege sayısı toplam 63 kişidir.

Kongre için o dönemde Sultani olarak kullanılan Kilise Mahallesi'ndeki eski Ermeni Sansaryan Mektebi hazırlanmıştı. Herhangi bir İngiliz tehdidine karşı gerekli güvenlik tedbirleri alındı ve okulun kapısında bir nöbet hizmeti oluşturuldu. Cevat Dursunoğlu çalışmalar hakkında şunları anlatıyor:

"Bu harap şehirde gelecek misafirleri yerleştirmek ve ağırlamak zor bir işti. Aramızda iş bölümü yaptık. Birkaç arkadaş Erzurum'a gelmeye başlayan azaların misafir edilecekleri yerleri, kongrenin toplanacağı okulun salonunu ve komisyon odalarını, istirahat yerlerini hazırlayacaklardı. Süleyman Necati gazetenin o günkü nüshasını hazırlayacak ve esasları Heyet-i Faale toplantılarında kararlaştırılan nizamname tasarısını kaleme alacaktı.

Raif Efendi Reis, ben de Kâtip sıfatı ile merkezde kalarak gelen delegeleri kabul edecektik. Hepimiz ateşli bir çalışma içinde idik. Gündüzleri herkes kendisine düşen işlerle uğraşıyor, geceleri de uzun toplantılar yaparak cemiyetin ve kongrenin işlerini düzenliyor ve haberleşmeleri idare ediyorduk. Bu gece toplantılarına Mustafa Kemal Paşa da bir iki defa katılmıştı. Her şey yolunda gidiyordu. 9 Temmuz 1919'da Paşa askerlikten ayrıldığı için artık açıktan açığa kongreye katılacaktı..."

Mustafa Kemal Nasıl Delege Oldu?

Kongrenin açılmasından önce halledilmesi gereken önemli bir mesele vardı. O da Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in kongreye katılımlarının mümkün olup olmadığı meselesiydi. Özellikle Trabzon delegeleri arasında delege seçilmemiş olanların kongreye katılamayacağı hususunda söylentiler başlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın hedef seçildiği görülüyordu. Konuyla ilgili herhangi bir itirazı önlemek için Erzurum merkez delegelerinden Emekli Binbaşı Kazım Bey (Yurdalan) ve Cevat Bey (Dursunoğlu) istifa ederek yerlerini Mustafa Kemal ve Rauf Orbay Bey'e bıraktılar.

Daha sonra Kazım Bey, delege seçim sonuçları henüz bildirilmemiş olan Tortum'dan, Cevat Bey ise seçildiği hâlde hastalığı nedeniyle gelemeyeceğini bildiren Derviş Efendizade Ahmet'in yerine Hasankale'den delege oldular. Cevat Dursunoğlu anlatıyor:

"Bir toplantıda (heyet-i faale toplantısı) Paşa, Rauf Bey ile kendisinin Erzurum merkezinden seçilmek istediğini ima etti. Raif Efendi Erzurum merkezinin seçimi yapılmış olduğunu ve kendisiyle Kazım'ın ve benim seçildiğimizi, bunun için seçimi henüz yapılmamış olan bir vilayetten bu seçimin sağlanmasını ileri sürdü. Paşa, galiba başka bir vilayette bu seçimin dedikodu doğuracağını düşünerek milli harekete ilk merkez olan ve Doğu vilayetlerinin en büyüğü bulunan Erzurum'u tercih ediyordu.

Bu mesele o gün kötü bir konuşma konusu olmak istidadını göstermeye başlamıştı. Politika sezişi çok kuvvetli olan Kazım benim yanıma gelerek bizim istifa ederek Paşa'nın ve Rauf Bey'in seçimlerini sağlamamızı teklif etti. Benden olur cevabını alınca işi açıkladı. Kimse bir şey söyleyemedi. Paşa da işin bu kadar kolaylıkla halledilmesinden çok memnun oldu. Yalnız o gün cemiyetten ayrılırken Kazım'la bana 'Peki, siz ne olacaksınız, kongreye girmeyecek misiniz, bu nasıl olur?' diyerek durumumuzu anlamak istedi. Biz de yarı şaka, 'Paşam bizim yerimize de istifa edecekler bulunur, biz şimdi bununla uğraşacağız' cevabıyla kendisini tatmin ettik. Mustafa Kemal Paşa Büyük Nutuk'ta bu olaya şu satırlarla işaret etmektedir: 'Bundan başka bizim, Erzurum Kongresi'ne girmemizi teshil (kolaylaştırmak/sağlamak) için kongreye Erzurum temsilcisi olarak seçilmiş olan emekli Binbaşı Kazım ve Dursun Beyzade Cevat Beyler istifa ettiler.'

Ertesi günü toplanarak henüz kongreye kimleri seçtiğini bildirmemiş olan Tortum'a ve seçtiği aza Derviş Efendizade Ahmet'in hastalığından dolayı gelemeyeceğini bildiren Hasankale'ye birer adam gönderdik. Kazım'ın ve benim seçimlerimizi sağladık. Mesele böylece kapanmış oldu."

"Gök Bulutsuz ve Koyu Mavi"

Tarihler 23 Temmuz 1919'u gösteriyordu. Günlerden Çarşamba idi. Saatler 11.00'i gösterdiğinde Atatürk'ün sonradan Nutuk'ta "pek mütevazı mektep" diye tanımlayacağı Sansaryan Mektebi'nde (Sultani) Erzurum Büyük Kongresi açılacaktı. Cevat Dursunoğlu o günün sabahını şöyle anlatıyor:

"O gün Erzurum'un en güzel günlerinden biri idi. Gök bulutsuz ve koyu mavi. Dumlu Dağı'ndan esen serin bir kuzey rüzgârı ovayı yalıyor ve bu bin yıllık Türk şehrine bir tazelik ve ferahlık veriyordu. Sabah saat on birde başlayacak olan kongrenin azaları (üyeler/delegeler) erkenden şimdiki yapı usta okulunun yerindeki 'pek mütevazı mektebin' bahçesine kurulmuş çadırlar altında toplanmaya başlamışlardı. Bütün yüzlerde esaslı kararlar vermeye hazırlanmış insanların ciddiliği görünüyordu. 'Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' bu binanın küçük bir odasında geçici bir büro kurmuştu. Cemiyetin ücretli kâtibi Cevri Efendi her zamanki ciddiliğiyle gözlerinde gözlükleri masasının önüne oturmuş azanın bir cetvelini dolduruyordu.

'Pek mütevazı mektebin' takriben on iki metre genişliğinde ve yirmi metre uzunluğundaki salonunun doğu tarafına çam tahtasından bir reis ve iki kâtip kürsüsü yapılmış ve açılış günü için bu kürsüler halı seccadelerle örtülmüştü. Salonun diğer kısmına yüzleri kürsüye gelmek üzere basit ve yine çam tahtasından mektep sıraları dizilmişti. Duvarlar, pencereler çıplaktı. Gözü ve gönlü oyalayacak ne bir resim ne de bir yazı vardı.

Azalar birer ikişer bu salona giriyor, toplantıda oturacakları yerleri tasarlıyor ve dışarıdaki güzel havayı kaçırmamak için tekrar bahçeye çıkıyorlardı. Bahçede, öbek öbek toplanıyor,

adeta biraz sonra başlayacak olan kongrenin çok ciddi havasından korkarcasına sudan, havadan konuşuyorlar ve kendilerine ikram olunan çay ve kahveleri içiyorlardı.

"Paşa'nın Yüzü Sert Bir Kaya Gibiydi"

Saat on buçuğa doğru mektebin kapısında Kolordunun ihtişamlı arabası önde olmak üzere üç araba durdu. Öndeki arabadan Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Karabekir Paşa ve bir yaver indiler. Arkadaki arabalardan da Rauf Bey ile birlikte Mazhar Müfit, İbrahim Süreyya Beyler ve paşaların maiyetinden bir iki kurmay subay inmişlerdi. Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir paşalar Rauf Bey'le önde yürüyorlar, maiyet erkânı da bir iki adım arkadan geliyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa caketata (jaketatay) giyinmiş ve başına ala yakın bir fes örtmüştü. Kazım Karabekir Paşa üniformalı idi. Rauf Bey'in üzerinde koyu renkli sade ve fakat çok düzgün bir sivil elbise vardı. Ev sahibi olan Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti Paşa'yı bahçenin ortasında karşıladı. Paşanın yüzü sert bir kaya gibiydi. Çok yavaş sesle konuşuyordu. Heyetin birer birer ellerini sıktıktan sonra hep birlikte yavaş yavaş binaya doğru ilerlendi. Her adımda bir aza ile karşılaşıyor, hal hatır soruyordu. Esas binanın kapısının yanındaki ağaçların gölgesinde toplanmış olan birkaç arkadaşın yanında durarak sohbetlerine katıldı.

Saat on bire birkaç dakika kala Kazım Karabekir Paşa ile diğer zatlar işleri başına döndüler. Orada yalnız kongreye iştirak edecek olan Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey bir de Amasya'dan seçilmiş olan İbrahim Süreyya Bey kaldılar. Saat on birde hep birden salona girildi. Mustafa Kemal Paşa ön sıralardan birinde oturan Erzincan azası Şeyh Hacı Fevzi Efendi'nin yanına oturdu..."

Mustafa Kemal Başkan Seçiliyor

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 2019 Çarşamba günü saat 11.00'de en yaşlı üye Trabzon delegesi Eyyübizade İzzet Bey'in başkanlığında çalışmalarına başladı. Onun, bir açılış konuşması yapması gerekiyordu. Fakat İzzet Bey, başkanlığı bir dostluk göstergesi olarak Erzurumlulara bırakmak istediğini belirtti. Bunun üzerine kürsüye gelen Raif Efendi (Dinç), bir iki cümle ile kongrenin açıldığını ve bir başkan seçilmesi gerektiğini bildirdi. Yoklama yaptırdı. Yapılan yoklama sonucu 56 delegenin hazır bulunduğu anlaşıldı. Şiran Müftüsü Hasan Fahri Efendi (Polat) çok güzel bir Türkçe dua okudu. Bu dua kongreye manevi bir hava getirdi.

Söz alan Trabzon (Sürmene) delegesi Eyyübizade Ömer Fevzi Bey, delegelerin kendi aralarında bir anlaşmaya varmaları için başkanlık seçiminin ertesi güne bırakılmasını istedi. Fakat bu öneri kabul edilmedi. Başkanlık için yapılan oylama sonucunda Mustafa Kemal Paşa büyük çoğunlukla Kongre Başkanlığı'na seçildi. Seçim tutanağına göre oylamaya katılan 47 kişiden 38'i Mustafa Kemal Paşa'ya oy vermişti. Raif Efendi'ye 2, Servet Bey'e 1 oy verilmiş; 3 delege çekimser kalmış ve 3 delege de olumsuz oy kullanmıştı.

Esasında kongre başkanlığı meselesi kongre yaklaşırken gündeme gelmişti. Trabzon delegelerinin kendi aralarında yaptıkları bir toplantıda Sürmene delegesi Eyyubizade Ömer Fevzi Bey, "başkanlığa bir komutanın getirilmesinin doğru olmadığını" ileri sürmüştü. Bununla Mustafa Kemal'i kastettiği kuşkusuzdu. Kongre öncesi bu tartışmalar artarken Kazım Karabekir işe müdahale etmiş ve böylece Mustafa Kemal'in başkan seçilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştı.

"Kısmet Olursa Tekrar Giyeriz"

Askerlikten istifa eden Mustafa Kemal, Erzurum Büyük Kongresi'ne sivil bir kıyafetle katılmıştır. Cevat Dursunoğlu ile Mazhar Müfit Kansu, sivil elbisesi bulunmayan Mustafa

Kemal'in, Erzurum Valisi Münir Bey'den alınan jaketatay ile al renge yakın bir fes giydiğini belirtmektedirler. Yaveri Muzaffer Kılıç da onun askerlikten istifa ettikten sonra Vali Paşa'dan gelen sivil elbiseyi giydiğini ve "kısmet olursa tekrar giyeriz" diye askerî elbiselerini kaldırttığını söylemektedir. Doğrusu da budur. Paşa'nın 7/8 Temmuz akşamı askerlikten istifa ettikten sonra askerî üniformasını giymediğini biliyoruz. Rütbe ve nişanları geri verildikten sonraki süreçte de cepheden döndüğü zamanlar bile TBMM'ye sivil kıyafetle gitmiştir.

Paşa'nın Kongre Açılış Konuşması

Kongrede Şiran Müftüsü Hasan Fahri Efendi'nin duasından sonra yapılan seçimle Kongre Başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa, yavaş yavaş kürsüye geldi ve ayakta olarak açılış konuşmasını yaptı.

Kongre Başkanı Mustafa Kemal, delegelere teşekkür eden ve içinde bulunulan durumu ana çizgileriyle sergileyen bir konuşma yapmıştır. Paşa içeriği çok dolu olan ve kapsayıcı konuşmasında; Mondros Mütarekesi'nden başlayarak süregelen işgalleri, hükûmetin güçsüzlüğünü belirttikten sonra yurdun parçalanmaması için kurulan derneklerin bir "hareket-i milliye" doğurduğunu, vatanı ve milletin geleceğini kurtaracak olanın da bu örgütlenmeden kaynaklanan "ruh kahramanlığı" olacağını vurguladı. Daha sonra "millî şura" diye adlandırdığı bir "millî meclis"in toplanmasının ve "millî irade"ye dayalı sorumlu bir hükûmetin kurulmasının gerektiğini ifade etti.

Atatürk 1927'de okuduğu Büyük Nutuk'ta Erzurum Kongresi'nde yaptığı açılış konuşmasını ana hatları ile şöyle anlatmıştır:

"Efendiler, bildiğiniz gibi, Erzurum Kongresi 1919 yılı Temmuzunun 23. günü, pek gösterişsiz bir okul salonunda toplandı. İlk günü, beni başkanlığa seçtiler. Kongre üyelerini, durum ve bir dereceye kadar da tutulan yol hakkında aydınlatmak için yaptığım konuşmada:

Tarihin ve olayların sürükleyişiyle doğrudan doğruya içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri göstermeyecek ve bundan irkilmeyecek hiçbir vatanseverin tasavvur edilemeyeceğine işaret ettim. Ateşkes Anlaşması hükümlerine aykırı olarak yapılan saldırı ve işgallerden bahsettim.

Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, bu itibarla vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin er geç iflasa mahkûm olduğunu söyledim.

Vatan ve milletin kutsal varlıklarını kurtarmak ve korumak hususunda son sözü söyleyecek ve bunun gereğini yerine getirecek gücün, bütün vatanda bir elektrik ağı hâline gelmiş olan millî akımın kahramanlık ruhu olduğunu ifade ettim.

Maneviyatın kuvvetlendirilmesine yardımcı olmak üzere de yeryüzünde bilinen bütün milletin millî gayelerine ulaşmak için içinde bulunduğumuz tarihteki mücadeleleri ile ilgili mevcut bazı bilgileri özetledim.

Ve milletin mukadderatına hâkim bir millî iradenin, ancak Anadolu'dan doğabileceğini belirttim. Millî iradeye dayanan bir Millet Meclisinin meydana getirilmesinin ve gücünü millî iradeden alacak bir hükûmetin kurulmasını, kongre çalışmalarının ilk hedefi olarak gösterdim..."

Cevat Dursunoğlu'nun yazdığına göre, "bu nutuk birçok yerlerinde can ve gönülden alkışlandı." Nutuktan sonra kongre gündemine geçildi.

Heyet-i Temsiliye Seçiliyor

Erzurum Kongresi öncesinde hazırlıklar kapsamında bir kongre tüzük taslağı hazırlanmıştı. Taslak, örgütlenme ve çalışma usullerini içermekteydi. Bu nedenle kongredeki görüşmeler daha çok bu taslağın ve kongre sonrası yayımlanacak bildirinin (beyanname) nasıl olması gerektiği üzerinde sürdürülmüştür. Trabzon delegeleri "merkeziyetçi" bir örgütlenme yerine bir tür "özerklik" olan "çok merkezliliği" savunduklarından tartışmalar bu noktada yoğunlaştı.

Kongrede üzerinde çok durulan bir konu da kongrede alınacak kararların yürütülmesinden sorumlu olacak olan Heyet-i Temsiliye'nin görev ve yetkileri oldu. Erzurum ve Trabzon'da kurulmuş olan mahalli dernekler yerine yeni bir kuruluşun oluşturulması gerekli görüldü. 9-16 üyeden oluşacak Heyet-i Temsiliye bir yıl süreyle görev yapacaktı. Hüsrev Gerede'nin anlattığına göre bu defa da Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in her ikisinin birden Heyet-i Temsiliye'ye girip girmemeleri tartışma konusu oldu. 4 Ağustos 1919 günü akşamı yapılan bir toplantıda, her ikisinin de heyette yer almalarının başlayan Millî Mücadele hareketinin o ikisine mal edileceği gibi bir sakınca doğuracağı öne sürülüyordu. Sonunda bu itirazdan vazgeçildi. Her ikisinin de yer aldığı Heyet-i Temsiliye'nin 9 üyeli olması kabul edildi. 7 Ağustos'ta yapılan seçimlerde Heyet-i Temsiliye 9 kişiden oluştu.

Erzurum Valiliğine verilen 24 Ağustos 1919 tarihli yazıda, Heyet-i Temsiliye üyelerinin adları ve kimlikleri şu şekilde gösterilmiştir: 1. Mustafa Kemal, 2. Rauf Bey, 3. Raif Efendi, 4. İzzet Bey, 5. Servet Bey, 6. Şeyh Fevzi Efendi, 7. Bekir Sami Bey, 8. Sadullah Efendi, 9. Hacı Musa Bey. Karabekir Paşa Heyet-i Temsiliye'nin resmî üyesi değildir. Zaten, görevinin başında bir asker olarak Heyet-i Temsiliye üyesi olması mümkün değildir. Bununla birlikte, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, kendisinin kişiliğinden ve görüşlerinden yararlanmak amacıyla onu Heyet-i Temsiliye'nin fahri üyesi olarak kabul etmiş ve bu konuda kendisine bir yazı göndermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, bütün itiraz ve tereddütlere rağmen Heyet-i Temsiliye Başkanı seçilmiş ve bu heyetin başkanı olarak özellikle Sivas Kongresi'ndeki ilave 6 kişi ile sayıları 15'e çıkacak olan Heyet-i Temsiliye'yi TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihine kadar adeta bir hükûmet/yürütme organı olarak çalıştırmıştır. Kendisi de adeta bir başbakan gibi bundan sonra yaptığı bütün faaliyetleri "Heyet-i Temsiliye Reisi" sıfatıyla yürütmüştür.

Kongre Kararları ve Önemi

23 Temmuz-7Ağustos 1919 tarihleri arasında iki hafta süren Erzurum Büyük Kongresi toplanışı yönünden mahalli, fakat aldığı ve ilan ettiği kararlar yönünden millî bir kongre olmuştur. Yukarıda bahsedildiği üzere kongreye altı Doğu vilayeti ve Trabzon Vilayeti ile Canik (Samsun) Sancağı temsilcileri katılmıştır. Bunun için mahallidir. Fakat alınan kararlar esasen Doğu vilayetleri ve Karadeniz sahillerimizdeki vilayetleri ilgilendirse de birçok yönden tüm ülkeyi kapsayan kararlardır.

Bölge vilayetlerinin birbirinden ve ülke bütünlüğünden ayrılmayacağı güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. İşgal ve müdahale, Rum ve Ermeni devleti kurulmasına yol açacağından reddedilmiştir. Azınlık haklarının, siyasi egemenliği ve sosyal dengeyi bozamayacağı ifade edilmiştir. Atatürk'ün Nutuk'ta özet olarak verdiği Erzurum Kongresi Kararları, Kongre Beyannamesi'nde yer aldığı şekliyle kısmen sadeleştirilerek aşağıya alınmıştır:

"Şarkî (Doğu) Anadolu Vilâyâtının (Vilayetlerinin)

Erzurum Kongresi Beyân-nâmesidir

Mütareke'nin imzalanmasını takiben gittikçe artan Mütareke'ye aykırı işlemler ve İzmir, Antalya, Adana ve havalisi gibi memleketimizin önemli bölümleri fiilen işgale ve Aydın vilâyetinde gerçekleştirilen tahammülsüz Yunan fecâyii (felaketleri) ve Ermenilerin Kafkasya dâhilinde hudutlarımıza kadar dayanan katliam ve İslâm'ı imha siyaseti ile istilâ hazırlıkları ve Karadeniz sahilinde Pontus hayalini tahakkuk ettirmek gayesi ile hazırlıklar yapılması ve sırf bu maksatla Rusya sahillerinden akın akın göçmen namı altında gelen bayağı Rumların ve bu meyanda silahlı eşkıya çetelerinin sevk edilmesi ve çağrılması gibi olaylar karşısında mukaddes vatanın bölünme ve parçalanma tehlikesini gören milletimiz hiçbir milli iradeye dayanmayan merkezi hükûmetimizin bu elemler ve felaketlere çare bulamayacağına uğursuz örnekleriyle inanmış ve birçok etkenden dolayı ihtimâl ki daha elim ve hazım ve kabulü mümkün olmayan kararlarla karşılaşacağından tamamıyla endişeli

bulunuyor, binaenaleyh kendisini en yakın ve en kanlı tehlikeler karşısında gören Şarkî Anadolu vilayetlerinin mukaddesatını bizzat muhafaza gayesiyle her fert ve milli vicdandan doğmuş cemiyetlerin katılımı ile yakında toplanmış olan Erzurum Kongresi 7 Ağustos 1919 tarihinde mesaisine son vererek bî-lutfihî Teâlâ (Allah'ın lütfu ile) aşağıdaki kararları almıştır:

1. Trabzon Vilâyeti ve Canik Sancağı ile Vilâyât-ı Şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Ma'mûret-ül-azîz (Elazığ), Van, Bitlis vilayetleri ve bu saha dâhilindeki elviye-i müstakile (bir vilayete bağlı olmayan müstakil sancaklar) hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmak imkânı düşünülmeyen bir küldür (bütündür). Saadet ve felakette tam ortaklığı kabul ve mukadderatı (geleceği) hakkında aynı maksadı hedef sayar. Bu sahada yaşayan İslam unsurları birbirine karşı karşılıklı bir fedakârlık hisleri ile dolu ve ırki ve sosyal durumlarına riayetkâr (saygılı) öz kardeştirler.

2. Osmanlı vatanının tamamiyeti (bütünlüğü) ve milli istiklalimizin teminini ve saltanat makamı ve hilâfetin masuniyeti (dokunulmazlığı/korunması) için Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve irâde-i milliyeyi hâkim kılmak esastır.

3. Her türlü işgal ve müdahale Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine ma'tûf (yönelik) telâkki edileceğinden müttehiden (birlikte) müdafaa (savunma) ve mukavemet (direnme) esası kabul edilmiştir. Siyasi Hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak surette Hristiyan unsurlara yeni birtakım imtiyazat (ayrıcalıklar) verilmesi kabul edilmeyecektir.

4. Merkezi Hükûmetin bir (yabancı) devlet baskısı karşısında buralarını terk ve ihmâl zorunda kalması ihtimaline göre hilâfet makamı ve saltanata bağlılığı ve milli varlık ve hakları koruyacak önlemler ve kararlar alınmıştır.

5. Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız gayrimüslim unsurların Osmanlı Devleti'nin kanunları ile güvence altına alınmış olan kazanılmış haklarına tamamıyla riayetkârız. Mal, can ve ırzlarının korunması zaten dinimizin, milli

geleneklerimizin ve kanuni esaslarımızın gereği olmakla bu esas kongremizin genel kanaatiyle de teyit olunmuştur.

6. İtilaf Devletleri'nce mütarekenin imza olunduğu 30 Kasım 1918 tarihindeki hududumuz dâhilinde kalan ve her mıntıkasında olduğu gibi Şarkî (Doğu) Anadolu vilâyetlerinde de ezici çoğunluğunu İslâmların oluşturduğu kültürel ve ekonomik üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan ve birbirinden ayrılmaz öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memleketimizin paylaşılması görüşünden tümüyle vazgeçilerek, varlığımıza, tarihi, ırki ve dini haklarımıza riayet edilmesine ve bunlara aykırı girişimlerin desteklenmemesine ve bu suretle tamamıyla hak ve adalete dayanan bir karar çıkarılması bekleniyor.

7. Milletimiz insani, asri (çağdaş) amaçları yüceltir/saygıyla karşılar ve fennî, sınai ve iktisadi hâl ve ihtiyacımızı takdir eder. Bundan dolayı devlet ve milletimizin iç ve dış istiklâli ve vatanımızın kabiliyeti (bütünlüğü) saklı kalmak şartıyla altıncı maddede açıklanan hudut dâhilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınai ve iktisadi yardımını memnuniyetle karşılarız. Ve bu insani ve adil şartları içeren bir barışın de acilen kararlaştırılması/sağlanması insanlığın kurtuluşu ve kamu huzuru adına esas milli emellerimizdir.

8. Milletlerin kendi mukadderatını (kaderlerini) bizzat tayin ettiği bu tarihî devirde merkezi hükûmetimizin de milli iradeye tâbi olması zaruridir. Çünkü milli iradeye dayanmayan herhangi bir hükümet heyetinin yüzeysel ve şahsî kararları milletimizce bağlayıcı olmadıktan başka dışarda da muteber olmadığı ve olmayacağı şimdiye kadar yaşananlar ve sonuçlar ile sabit olmuştur. Binaenaleyh milletin içinde bulunduğu sıkıntı ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessüle gerek kalmadan merkezi hükûmetimizin Milli Meclise hemen ve hiç zaman kaybetmeden toplanması ve bu suretle milletin mukadderatı ve memleket hakkında alacağı bütün kararları Milli Meclisin denetimine arz etmesi mecburidir.

9. Vatanımızın karşı karşıya kaldığı üzüntüler ve olaylar ile tamamen aynı maksatla milli vicdandan doğan cemiyetlerin birlik ve beraberliğinden doğmuş olan umumi kitle bu kere "Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" ünvanlıyla isimlendirilmiştir. İşbu cemiyet her türlü particilik akımlarının bütünüyle dışındadır. Bütün İslâm vatandaşlar cemiyetin doğal üyesidir.

10. Kongre tarafından; seçilmiş bir Heyet-i Temsiliye kabul ve köylerden itibaren vilayetlerin merkezine kadar mevcut Milli Teşkilatlar birleştirilmiş ve teyit olunmuştur.

Erzurum Kongre Heyeti, 7 Ağustos 1919, Perşembe"

Sivas Kongresi'ne ve Misak-ı Millî'ye de etki edecek olan Erzurum Kongresi'nin bu önemli kararları, önce telgrafla bütün yurda ilan edildi. 10 Ağustos 1919'da da "Türk Matbaası"nda binlerce nüsha halinde bastırılarak her tarafa gönderildi.

Beyanname'de açıklanan bu maddeler dışında, Tüzük'te yer alan 2 önemli maddeden de bahsetmemiz gerekiyor:

Tüzüğün 4. Maddesine göre Osmanlı Hükûmeti, Doğu Anadolu'yu bırakmak zorunda kalacak olursa hemen "geçici bir yönetim" oluşturulacaktı. Bu geçici yönetim, durumu yabancı devletlere bildirecek ve bölgeyi Osmanlı kanunlarına göre yönetecekti.

5. maddede ise Heyet-i Temsiliye'nin kararı olmadan "halkın bölge dışına göç etmesi" kesin olarak yasaklanıyordu.

İngiliz ve Amerikan Mandası Konusu

Kongre, maksat ve kararların yer aldığı "Beyanname"nin kabulü ile 7 Ağustos 1919'da işlerini bitirdi. Bu Beyanname ile "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" ile olan bütün bağlar kesilmiş ve Cemiyet "Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını almıştı. Artık İstanbul'daki cemiyetle şeklî bir bağ bile kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa şu kısa konuşma ile kongreyi kapattı:

"Saygıdeğer Efendiler,

Milletimizin kurtuluş ümidiyle çırpındığı en heyecanlı bir zamanda fedakâr saygıdeğer heyetiniz, her türlü eziyete katlanarak burada, Erzurum'da toplandı. Hassas ve temiz bir ruh ve pek sağlam bir iman ile vatan ve milletimizin kurtuluşuna ilişkin köklü kararlar aldı. Özellikle bütün dünyaya karşı milletimizin varlığını ve birliğini gösterdi. Tarih, bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir.

Saygıdeğer heyetinizin, şerefli üyelerinin hakkımda gösterdiği içten sevgi ve güvenoyuna buradan açıkça teşekkür etmeyi bir görev sayıyorum.

Bu kurtuluşa köprü olan toplantımızı sona erdirirken Yüce Allah'tan kurtuluşa yardım etmesi ve Şanlı Peygamberimizin zafer (fetih) ruhundan bolluk ve destek vermesi ile vatan ve milletimize, sonsuza kadar yaşayacak devletimize mutlu gelecekler dilerim."

Bu konuşmadan sonra Şiran Müftüsü Hasan Fahri Efendi yine güzel bir Türkçe dua yaptı ve başarılar diledi. Sivas Kongresi hazırlıkları için kongreye son verildi.

Erzurum Kongresi'nde görüşmeler sırasında, komisyon toplantılarında zaman zaman bir kelime nedeniyle bile önemli tartışmalar yaşanmıştır. Tüzük ve Beyanname hazırlanırken meydana gelen bu tartışmalar çoğu zaman Mustafa Kemal Paşa'nın sağduyulu ve ara bulucu liderliği sayesinde atlatılabilmiştir. Cevat Dursunoğlu'nun naklettiğine göre "asri" (çağdaş) kelimesi bile şiddetli tartışmalara yol açmıştı. Çoğu Ziya Gökalp'in fikri yolundan yürüyen genç delegelerin Beyanname'deki kararların 7. Maddesinde yazılmasını istedikleri bu kelime hocaları ürkütüyordu:

"Asri kelimesini de Garpçılığın şiarı ve adeta küfür sayıyorlardı. Hocalar Ziya Gökalp'in ruhunun buraya kadar sokulduğunu görüyor ve sinirleniyorlardı. Kelimenin dinle, imanla alakası olmamakla beraber hocalar bir noktada haklı idiler. Kongreye iştirak eden gençler Türkçü ve Garpçı, bu itibarla Ziya Gökalp'çi idiler. Hepimiz onun manevi talebesi idik. Fikir gıdamızı Yeni Mecmua'dan almıştık. Biz bu cihetleri düzeltmeyerek

ve sırf kelimenin sözlük anlamında kalarak tezimizi müdafaa ettik ve beyannamede değişiklik yaptırmadık. Bu olay nesillerin ayrılığını göstermek bakımından önemli idi..."

Kararlardaki 7. Madde bir başka bakımdan da (bugün bile) tartışmalara yol açıyordu: İngiltere veya ABD'nin mandası meselesi. Yayılmacı olmayan bir devletin teknik ve ekonomik yardımlarının kabul edileceğine dair olan 7. Madde, aslında İngiltere ya da Amerika'nın mandasını kabul etme yolundaki görüş ve önerilere karşı bulunmuş bir formülü içeriyordu. Çünkü kongre süresince Bekir Sami (Kunduh) ve Kara Vasıf, İngiltere ya da ABD mandasının kabul edilmesini isteyen telgraflar göndermişlerdi. Ancak bu önerileri kongreye sunmayı tehlikeli bulan Mustafa Kemal Paşa, Rauf Orbay ve Kazım Karabekir ile de anlaşarak görüşmeleri uzatmış, böylece de istekleri geçiştirmişti. Ne var ki manda sorunu, Sivas Kongresi'nde daha büyük boyutlarda ortaya çıkacaktı.

İki haftalık çetin görüşmeler sonucunda kurtuluşa yönelik ilkeleri belirleyen kongrenin ertesi günü Erzurum Belediyesi, şehrin piknik alanı olan Köşk bölgesinde bir eğlence düzenlemiştir. Burada kadınlar için de özel oturma yerleri yapılmış ve Ermeni ve Rum zulümlerini konu alan "Casus" adlı piyes sahnelenmiştir.

Kongre Delegeleri ve Geldikleri Yerler

Erzurum Kongresi'ne o zamanki idari taksimata göre şu illerden gelen delegelerin katıldıkları görülmektedir:

1. Erzurum Vilayeti (Şimdiki Erzurum, Bayburt, Ağrı illeri ile Yusufeli ve Kiğı ilçeleri dahil).

2. Trabzon Vilayeti (Şimdiki Trabzon, Rize, Giresun, Ordu ve Gümüşhane illeri)

3. Sivas Vilayeti (Şimdiki Sivas, Amasya, Tokat, Şebinkarahisar dahil)

4. Bitlis Vilayeti (Şimdiki Bitlis, Muş, Siirt, kısmen Şırnak ve Genç, Bingöl dahil)

5. Van Vilayeti (Şimdiki Van, Hakkari dahil)

6. Erzincan Sancağı/Mutasarrıflığı.

Delege bağlamında kongreye katılım bakımından büyük bir teveccüh olduğunu söylemek mümkündür. Katılmak isteyip de katılamayan, açılışa yetişemeyen, kongre başladıktan sonra gelen, hastalanarak gelemeyen, kongre sırasında hastalanarak izin isteyip ayrılan delegeler olmuştur. Erzurum Kongresi ile ilgili bütün belgeleri yayımlayan Merhum Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu'nun kongre tutanaklarını esas alarak verdiği rakama göre kongreye toplam 63 delege katılmıştır.

"Hükûmet Şekli Cumhuriyet Olacaktır!"

Mustafa Kemal Paşa Kongre'nin bittiği 7 Ağustos 1919 gününün gecesi, ülkenin kurtuluşundan sonra yapacağı inkılapların da ana unsurlarını ilk defa arkadaşlarına açıklayacaktır. Bitlis Valiliğinden alındığından beri yanından ayrılmayan Mazhar Müfit'in (Kansu) anlattığına göre kalmakta oldukları binada geceleyin odalarına çekildikten sonra onu ve İbrahim Süreyya Yiğit'i yanına çağırtıp birlikte kongre kararlarını değerlendiren Mustafa Kemal gözetilen ana amacı şöyle belirtmişti:

"Memlekette irade-i milliye hâkim olacak. Kuva-yı Milliye de bu iradeye tâbi. Hakikat bu olunca neler olmaz?"

Süreyya Yiğit'in "Milli Mücadele'yi kazanmakla işlerin bitmeyeceğini, çok yönlü çalışmak, inkılaplar yapmak gerekeceğini" öne sürmesi üzerine de Mazhar Müfit'ten not defterini getirmesini istemiş ve sigarasını birkaç kez tüttürdükten sonra "Zaferden sonra hükümet şekli Cumhuriyet olacaktır." sözünden başlayarak ileride gerçekleştireceği inkılaplardan bazılarını yazdırtmıştır.

Dikte ettirilen bu dönüşümlerin gerçekleştirilmesini pek mümkün bulmayan Mazhar Müfit Kansu'nun bu noktada elinden kalem düşmüştü. Mustafa Kemal niçin duraksadığını sorunca da büyük bir samimiyetle "darılma amma Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var" diye cevap vermişti. Mustafa

Kemal cevabı umursamayarak "bunu zaman tayin eder. Sen yaz" diye sıralamayı sürdürdü. Mustafa Kemal Paşa yazdırmaya devam etmek istediği hâlde, "Cumhuriyetin ilanına muvaffak olalım da üst tarafı yeter" kanaatinde olan Mazhar Müfit Kansu yazmayı bırakmış, defteri kapatmıştır.

Mustafa Kemal, o gece bunları yazdırırken Mazhar Müfit Kansu'dan defterin o yaprağını hiç kimseye göstermemesini de istedi. Kastamonu'dan Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa Ankara Garı'nda rastladığı Mazhar Müfit'e, "Azizim Mazhar kaçıncı maddeye geldik? Notlarına bakıyor musun?" şeklinde takılmıştır.

-13-
PAŞA SİVAS'TA

Kongreyi Engelleme Çabaları

Mustafa Kemal Paşa ve Erzurum Kongresi'nde seçilmiş bulunan Heyet-i Temsiliye, Amasya'da kararlaştırılan ve genelge ile ilan edilen Sivas Kongresi için hazırlıklara başlamışlardı. Öncelikle kongreye katılacak delegelerin seçilmesi önem taşıyordu. İşgal altındaki ülkede delegelerin seçilmesinde de Sivas'a gelmesi de sorunlu oluyordu. Heyet-i Temsiliye, Batı Anadolu'dan gelecek delegelerin gecikmesi üzerine yaklaşık üç hafta kadar Erzurum'da kaldı. Maddi sıkıntılar yaşanıyordu.

Bu arada İstanbul Hükûmeti, Sivas Kongresi'ni engellemek ve Mustafa Kemal ile Rauf Orbay'ı etkisiz kılmak için girişimlerini artırıyordu. Erzurum'daki kongreyi engelleyemeyen hükûmet Sivas'ta yeni bir kongre hazırlıklarına başlandığı haberini alır almaz bunu en kestirme yoldan önlemenin Mustafa Kemal ile Rauf Orbay'ın tutuklanması olduğuna karar verdi. İçişleri Bakanı Adil Bey 25 Temmuz 1919'da onların yakalanıp kanunun pençesine teslim edilmeleri için Sivas Valisi Reşit Paşa'ya bir emir gönderdi. Sivas Valisi Reşit Paşa, Mustafa Kemal ve Rauf Orbay'ın hükûmet işlerine karışmalarının söz konusu olmadığını bildirmiş, buna rağmen konu Bakanlar Kurulu'nda da görüşülmüş ve bu defa onların yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu

karar, 29 Temmuz'da İçişleri Bakanı tarafından Erzurum ve Sivas Valililerine, Harbiye Nazırı tarafından da Kazım Karabekir Paşa'ya bildirildi.

Sivas'ta bulunan Fransız Jandarma Müfettişi Binbaşı Bruneau da Reşit Paşa'yı ziyaret ederek kongrenin toplanmasının hem devlete hem de valinin şahsına zarar vereceğini öne sürmüştür. Bruneau, bununla da yetinmemiş, toplantıyı engellemek için şehre bir Fransız birliğinin getirtileceği tehdidinde bulunmuştur. Ertesi gün vali Reşit Paşa'yı yeniden ziyaret eden Fransız Binbaşı, bu defa sinsice bir öneride bulunmuştur. Eğer kongrede Fransa aleyhinde herhangi bir girişimde bulunulmaz ve vali görüşülen konuları kendisine rapor ederse General Frenchet d'Esperey aracılığı ile Mustafa Kemal hakkındaki tutuklama emrini geri aldırtabileceğini söylemiştir.

Bu tehditler ve ahlaksız teklifler karşısında Reşit Paşa en iyi çözümün kongrenin başka bir şehirde yapılması olacağını düşünerek Mustafa Kemal'e bunu önerdi. Fakat Mustafa Kemal, "M. Bruneau ve arkadaşlarının tehdit anlamında söylediklerini tümüyle blöf sayarım... Ben, ne Fransızların ve ne de herhangi bir yabancı devletin korumasına tenezzül eden kişilerden değilim. M. Bruneau bilmelidir ki, Fransızların Sivas'ı işgale karar vermeleri kendilerine pek pahalıya mal olabilecektir." diyerek İstanbul'dayken İtalyan Kont Sforza'nın sığınma önerisine benzeyen bu yersiz öneriyi şiddetle reddetmiş ve çok önceden kararlaştırılmış olan kongreden vazgeçmeyeceğini bildirmiştir.

Bu girişimlerden sonuç alamayan İstanbul Hükûmeti, Temmuz sonlarında "bozguncu" olarak gördükleri Anadolu'da milliyetçileri belirleyip haklarında gereken işlemleri yapmak üzere bölgelere birer inceleme heyeti göndermeye karar verdi. Batı Anadolu'da Demirci Mehmet Efe ve "Kuva-yı Milliye Komutam" unvanını kullanan Hacı Şükrü Bey; Doğu Anadolu'da ise Mustafa Kemal ile Rauf Orbay "bozguncuların elebaşı" olarak kabul edilmişlerdi. Bu amaçla iki ayrı heyet oluşturuldu. Heyetlerden "çete örgütlerine" veya "kongre toplantılarına" ve

"tehdit edici yayınlara" girişenler ile yardımcı olanların kimler olduğunun belirlenmesi ve özellikle de Mustafa Kemal ile Rauf Orbay gibi bu tür girişimleri yönetenlerin bir an önce yakalanarak koruma altında İstanbul'a gönderilmelerini istedi.

Doğu Anadolu'ya gönderilen inceleme heyeti üyeleri Eski Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile Eski Erzurum Milletvekili Ziya Bey Trabzon yoluyla Erzurum'a geldiler. 28 Ağustos 1919'da Ziya Bey ile uzun bir görüşme yapan Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nin bir ayaklanma hareketi değil, bir millî direniş hareketi olduğunu anlattı. Ziya Bey, İstanbul'a gönderdiği raporda bu görüşe katıldığı için heyetten beklenen sonuç alınamamıştır.

Aynı günlerde Mustafa Kemal'i ölü ya da diri ele geçirme amacı taşıyan bir başka girişim de bulunulduğu haberi alındı. 21 Ağustos'ta Ali Fuat Cebesoy'dan alınan bir telgrafta, Nuh Bey'in (Mustafa Kemal'in şifre adı) ele geçirilmesi için Sofu Ziya Paşa ile Ahmet Nuri adlı kişilerin İngilizler tarafından bölgeye gönderildiği bildirilmişti.

Kongre Hazırlık Çalışmaları

Bütün bu gelişmeler yaşanırken Sivas'ta da kongre hazırlıklarına süratle devam ediliyordu. Mustafa Kemal Paşa, Doktor Albay İbrahim Tali Öngören ve Binbaşı Kemal Bey'i önceden Sivas'a göndermişti. Bu iki isim, Sivas'taki 3. Kolordu'nun Komutanı Albay Selahattin (Köseoğlu), eski milletvekillerinden Rasim Bey, Müftü Abdurrauf ve şehrin ileri gelenlerinden Emin Paşa tarafından kongre hazırlıkları yürütülüyordu. Kongre için en uygun yer olarak o dönemde Sultani (Lise) Binası seçilmişti.

Sivas Kongresi'ne delege seçilirken Orta ve Batı Anadolu'da delegeler seçilmiş, fakat Erzurum Kongresi'nde temsil edilen altı Doğu Anadolu Vilayeti ile Trabzon Vilayeti'nin Sivas'ta nasıl temsil edileceği belirlenmemişti. Uzun tartışmalar sonucunda, Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsil heyetinin Sivas'a götürülerek kongreye katılımlarının sağlanmasına

karar verildi. Fakat bunlardan Mutki Aşireti Şeyhi, Siirt Milletvekili Sadullah Bey, Servet ve İzzet Beyler memleketlerine dönmüşlerdi. Servet ve İzzet Beyler davete rağmen gelmediler. Raif Hoca Sivas'a gitmeyi kabul etti. Erzurum'da Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve Raif Hoca bulunuyordu. Erzincan'da bulunan Şeyh Fevzi Efendi heyete oradan katılabilecekti. Bekir Sami (Kunduh) Bey ile Sivas'ta buluşacaklardı.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'daki Heyet-i Temsiliye üyeleri olarak üç kişi, Erzincan'da bir kişi ve Sivas'ta bulunan bir kişi olmak üzere beş kişi için bir belge hazırladı ve "Yukarıda isimleri yazılı şahıslar, Doğu Anadolu adına Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere Erzurum Kongresi'nce görevlendirilmiştir." yazarak Heyet-i Temsiliye mührü ile mühürledi. Sivas Kongresi'nde Doğu vilayetlerinin temsili de böylece sağlanmış oldu.

Heyet-i Temsiliye'nin Sivas Yolculuğu

Heyet-i Temsiliye üyeleri 29 Ağustos 1919 günü öğleye doğru düzenlenen parlak bir törenle Erzurumlular tarafından Sivas'a uğurlandılar. 3 otomobil, 3 at arabasıyla hareket eden kafilede 3 üye dışında Hüsrev Gerede, Mazhar Müfit Kansu, Süreyya Yiğit, Dr. Refik Saydam ile Mustafa Kemal'in yanından hiç ayrılmayan Yaverleri Cevat Abbas Gürer ile Muzaffer Kılıç ve Yüzbaşı Osman Tufan bulunuyordu. Erzincan'da kafileye Şeyh Fevzi Efendi de katıldı.

Oradan Suşehri'ne hareket edildiğinde Mustafa Kemal'in bindiği otomobil yolda arızalandı. Arıza giderilemediği için geceyi ormanlık bir yerde geçirmek zorunluluğu doğdu. Güvenlik nedeniyle gece boyu nöbet tutulması gerekiyordu. Yaveri Muzaffer Kılıç'ın anlattığına göre Mustafa Kemal de Dr. Yüzbaşı Refik Saydam ile birlikte 2 saatlik nöbet tutmaktan çekinmedi.

Yolculuğun güvenliği önemliydi. İstanbul Hükûmeti ve işgal kuvvetlerinin temsilcileri kongrenin toplanmaması için ellerinden geleni yapıyorlardı. Nitekim Erzincan Boğazı'nı geçerlerken buranın eşkıyalar tarafından tutulduğu gerekçesi ile ilerlememesi yerel birlikler tarafından telkin edilmiştir. Bunu

dikkate bile almayan Mustafa Kemal yola devam etmiştir. Nutuk'ta, hayatı açısından risk içeren bu kararının gerekçesini şöyle anlatıyor: "... Belli bir günde Sivas'ta bulunmazsam, şurada veya burada şu ve bu sebeple ürküp durduğum Sivas'ta ve her tarafta duyulursa panik başlayabilir, işler alt üst olabilirdi. O halde karar tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yoktu."

Sivaslılar Paşa'yı Karşılıyor

Mustafa Kemal ve beraberindekilerin Erzurum-Sivas arasındaki tehlikeli boğazları geçtiği haberi Sivas'a ulaşmıştı. Bir anda herkes harekete geçmiş, yolcuları karşılamanın hazırlığına girişmişlerdi. O zaman Sivas Merkez Karakol Komutanı olan Yüzbaşı İbrahim Bey o anları şöyle anlatıyor:

"Sivas Merkez Karakol Komutanı bulunuyordum. Bir sabah, seni Tabur Komutanı istiyor, dediler. Derhal gittim. Ali Şefik Bey, şu emri verdi:

-Sivas'tan Hafik'e kadar Mustafa Kemal Paşa'nın bir saldırıya uğramaması için tertibat alın.

Derhal bölüğe geldim ve birkaç ay evvelki bir emri hatırlayarak hemen Tabur Komutanı'na gittim.

-Ölü veya diri olarak yakalanması emredilmiş olduğu halde nasıl tertibat alacağız, dedim. Gülerek,

-O emir yerinde durmakta olsun, asıl işin önemi bundadır. Böyle şeyler ağzından çıkmasın, sen tertibatını al, dedi."

2 Eylül 1919 Salı sabahı şafakla uyanan Sivas, büyük bir sevinç içinde tarihin en mutlu günlerinden birini yaşıyordu. Şehirde genel bir kaynaşma, herkesin yüzünde mutlu bir sevincin ışıkları görülmekteydi.

Şehirdeki bütün fayton ve yaylı arabalar bu işe görevlendirilmişti. O zamanki Hürriyet ve İtilaf Partisi mensupları hariç, şehrin bütün ileri gelenleri dükkânını kapayan halk bu karşılamaya katılacaktı. Yürekleri dudaklara toplayan heyecan, şu

sözlerde ifadesini buluyordu: "Bugün Mustafa Kemal Paşa geliyor!"

Şehre beş kilometre mesafede çadırlar kurulmuş, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler bekleniyordu. Kılavuz Tepe'de kulaktan kulağa, "Hafik'ten hareket etmiş, yaklaştı, şimdi gelir" diye konuşulurken Seyfebeli'nin eğri büğrü yollarında Sivas'a doğru ilerleyen bir otomobil kâh kayboluyor kâh çıkıyordu. Beklenen görülmeye başladı. "Can çekişen bir milletin doktoru" son süratle yaklaşıyordu. Otomobil tam tepede durdu. Herkes koştu.

"Hoş geldiniz, safa geldiniz" diyerek elini öpüyor ve sıkıyorlardı. Yanında bulunan Şeyh Fevzi Efendi, Hoca Raif Efendi, Rauf Bey ile otomobilden indiler. Karşılamaya gelenlerin ellerini birer birer sıktılar. Karşılayanlar arasında Sivas Kolordu Komutanı Albay Selahattin (Köseoğlu), Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Rasim (Başara), Sivas Müftüsü Abdurrauf Efendi de vardı. Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde kurşuni bir avcı elbisesi, başında kalpak ve göğsünde bir liyakat madalyası vardı.

Dükkânlarını kapatarak bu kahraman paşayı görmek üzere karşılamaya koşmuş olan binlerce insanı, halkı selamlayan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tekrar otomobillere binerek akşamüzeri Sivas'a girdiler. Mahşeri bir kalabalık toplanmış, Sivas halkı caddenin her iki tarafına dizilmişti. Alkışlarla ve "Hoş geldiniz Paşa!" sesleriyle içten gelen bir bağlılık ve inançla onu karşılıyorlardı. Paşa ve beraberindekiler, otomobille kongre için ayrılan Sultani binasına kadar aynı coşkuyla uğurlandı.

Vali Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve heyeti Sultani'nin kapısında karşıladı ve "hoş geldiniz Paşa" dedi ve oradan ayrıldı. Sivas Valisi Reşit Paşa anılarında bu karşılama olayını, yaşadığı tereddütleri ayrıntılarıyla anlatmaktadır. "Ben de törene katılacak mıydım, katılmayacak mıydım?" demekte ve yine kendi ifadesi ile "sürüden ayrılırsa Paşa'nın, sürüye katılırsa

merkezi hükümetin" dikkatini çekecekti. Birtakım düşüncelerden sonra şu değerlendirmeyi yaptı:

"... Vali sıfatı ile karşılama törenine katıldığım takdirde Bab-ı Ali'yi (Hükümeti) gücendirmiş olacağıma göre, karşılamaya çıkacak halk arasında görünmek. Lakin Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları gibi hayatlarını vatanın hayrına ve kurtuluşuna vakfetmiş, büyük ruhlu insanları karşılamamak gibi bir küçüklüğün azabından ve utancından kurtulmak için de karşılamaya katılmak." Nitekim Vali Reşit Paşa planladığı üzere karşılamaya çıktı. Vali Reşit Paşa'nın bu kararsız, ikilem içindeki tutumu kongre boyunca devam etmiş, sonunda İstanbul Hükûmeti'ne son sözünü söyleyerek Millî Mücadele saflarına katılmıştır.

Kongre'nin Mekânı: Sivas Sultani Binası

Sivas'ın merkezinde bulunan Sivas Sultanisi (Lisesi) kongre için hazırlanmıştı. Kapıdan girince soldaki ve baştaki oda "Mazlum" isminde ve güvenlikte görevli bir kişi için ayrılmıştı. Yine sol taraf koridorunu takip eden ve merdivenlerin ilerisinde bulunan büyük oda yemek salonu olarak düzenlenmişti. Diğer odalar da müstahdeme, kiler vesaireye tahsis olunmuştu. Büyük iki taraflı tahta merdivenden yukarı çıkılınca sağ taraftaki birinci oda da Mustafa Kemal Paşa için ayrılmıştı. Bu odaya güzel bir yatak takımı, ayrıca koltuk ve sandalyeler konulmuştu. Yanındaki büyük salon kongreye tahsis edilmişti ve kürsü hazırlandığı gibi üyeler için de okul sıraları ve sandalyeler dizilmişti. Kongre salonunu izleyen oda da Rauf Bey için hazırlanmıştı. Merdivenin sonunda ve köşedeki büyük dershane de Paşa'nın maiyet memurlarına ayrılmıştı. Bu odanın yanındaki büyücek bir oda da İbrahim Süreyya Yiğit Bey ile Mazhar Müfit Kansu'ya ayrılmıştı. Merdivenin karşısındaki oda da Hüsrev Gerede ve Doktor Refik Saydam Beyler için hazırlanmıştı.

Kongre binasının bahçesine Kolordu Komutanı Selahattin Bey'in askerlerinin kullandığı bir tek koruyucu sahra topu

yerleştirilmişti. Bina ayrıca Jandarma erleri ile koruma altına alınmıştı.

Paşa ve Delegeler Nerede Kaldılar?

2 Eylül 1919'da Sivas'a gelen Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, 17 - 27 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya Görüşmeleri (Mülakatı) için gittikleri Amasya'da kaldıkları yaklaşık on günlük süre dışında 18 Aralık 1919 gününe kadar Sivas'ta yaklaşık üç buçuk ay kaldılar.

Mustafa Kemal Paşa, yukarıda isimlerini verdiğimiz bazı arkadaşları ile birlikte Lise binasında misafir edildi. Delegelerin çoğunu (28 kişi) ise eski bir İttihatçı olan Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden Şekeroğlu İsmail Efendi 32 gün evinde misafir etti. Vatansever bir kişi olan İsmail Efendi, bütün servetini bu uğurda harcamaktan çekinmemiş ve elinden geldiğince Millî Mücadele'ye hizmette bulunmuştur. Mazhar Müfit Kansu Şekeroğlu İsmail Efendi hakkında şunları yazıyor:

"... Hemen temas ettiğim bütün Sivaslılar en kuvvetli bir inanç ve iman hissiyle Milli Mücadele ruh ve şuuruna bağlı bulunuyorlar. Özellikle Şekercizade İsmail Efendi isminde bir zatla tanıştım. Beni dükkânına götürdü. Beraber kahve içtik. Dükkânda daha birçok Sivaslı tanınmış kimseler vardı. İsmail Efendi beni, fikirlerimi, ileri durum hakkındaki düşüncelerimizi iskandil ederken (ölçerken), ben de onun his, düşünce ve fikirlerinde Sivas halkının düşünceleri hakkında bir sondaj (yoklama) yapmış oldum. Gerek İsmail Efendi'yi gerek dükkânındaki bütün Sivaslıları fevkalade hamiyetli (yardımsever), vatansever, milli davaya ve mücadele azmine inanmış ve hazır buldum... Sonradan bir arkadaştan Şekercizade İsmail Efendi'nin kongre üyelerinden yirmiye yakın kişiyi bizzat misafir etmekte bulunduğunu öğrendim."

Millî Mücadele'nin gizli kahramanlarından Şekeroğlu İsmail Efendi'nin Millî Mücadele'deki bu olağanüstü hizmet ve yararlılıkları yıllar sonra hatırlanacak ve 1961 yılında çıkartılan

280 sayılı özel bir kanunla eşine vatan hizmeti tertibinde maaş bağlanacaktır.

Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti, kongre için Lise (Sultani) binasını uygun bulmuştu. Bina okul müdüründen adeta zorla alındı. Bir odası Mustafa Kemal Paşa için ayrılmıştı. Bu odanın dayatılıp döşetilmesi için çeşitli evlerden eşyalar götürülmüş, Sivas Vilayet Müftüsü ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Abdurrauf Efendi de evinden iki kanepe, iki koltuk, dört sandalyeden ibaret olan oda takımı ile karyolasının önüne serilmek üzere bir halı vermişti. Odanın diğer eşyalarından bir kısmını Şekeroğlu İsmail Efendi ile Sığırcıoğlu Hayri Efendi vermişti. Odada bir karyola, yaldız taklidi pirinçten lambalar da bulunuyordu. Yatağın üstünde fiyonklarla, çiçek motifleriyle ince ince işlenmiş ipek bir örtü seriliydi. Bu örtüyü Sivaslı genç bir kız çeyiz sandığından çıkararak Mustafa Kemal'e armağan etmişti.

Kongre Toplanıyor

Sivas Kongresi önceden ilan edildiği üzere 4 Eylül 1919 Perşembe günü saat 14.00'te çalışmalarına başladı. İki gün önce şehre gelen Mustafa Kemal Paşa'yı coşkun bir şekilde karşılamış olan Sivaslılar, kongrenin yapılacağı gün saat 13.00'ten itibaren kongrenin yapılacağı Sultani binasına giden bütün yolları doldurmuştu. Günün "Perşembe" (Cuma öncesi) oluşu da halk tarafından ayrıca bir "uğur" sayılıyordu. Öğle namazından çıkan, işini gücünü bırakan herkes kongre binasına doğru gidiyordu. Kongre delegeleri de birer birer binaya geliyorlardı.

Kongre, Heyet-i Temsiliye Başkanı ve çağrı (davet) sahibi olarak geçici başkanlık koltuğuna oturan Mustafa Kemal Paşa'nın açılış konuşması ile çalışmalarına başladı. Mustafa Kemal Paşa, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan o güne kadar geçen olayları özetleyen bir konuşma yaptı. İşgallerin sürdüğünü, Yunanlıların girdikleri yerlerde yaptıkları zulümleri ve İstanbul Hükûmeti'nin, "milletin sesini boğmak ve milli bağları kırmak istediğini" hatırlattıktan sonra kongrenin, "vatanın

tek bir bütün, milletin tek bir vücut olduğunu göstereceğine" inandığını belirtti.

Başkanlık Seçimi

Sivas Kongresi'ni meşgul eden bazı temel konular olmuştur. Bunlardan biri de Kongre Başkanlığı meselesidir. Elbette kongrede kimin başkan olacağının ilk planda bir önemi yoktu. Fakat başkanlık sadece kongre başkanlığı değil, "Millî Mücadele'nin liderliği" anlamı taşıyordu. Bu nedenle önemli hâle gelmişti. Bir de kongre öncesinde bazı isimlerin konuyla ilgili olarak yani Mustafa Kemal'in "başkan olmaması" için bir araya gelerek görüşmeler yapıp bazı kararlar aldığı, kongre sabahı ortaya çıkınca konu daha da önem kazanmıştı.

Kongre öncesinde Rauf Orbay ve bazı delegeler Bekir Sami Kunduh'un evinde özel bir toplantı yapmışlar ve Mustafa Kemal'in başkan olmaması kararına varmışlardı.

Mustafa Kemal Paşa sonradan konuyla ilgili yaşananları Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır:

"Sivas Kongresi, 1919 Eylülünün 4. Perşembe günü saat 14.00'te açıldı. Öğleden önce temsilciler arasında bulunan ve öteden beri şahsen tanıdığım Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey yanıma gelerek şöyle bir haber getirdi: Rauf Bey ve diğer bazı kimseler Bekir Sami Bey'in evinde özel bir toplantı yapmışlar ve beni başkan yapmamaya karar vermişler. Arkadaşların, özellikle Rauf Bey'in böyle bir davranış içine girmesine asla ihtimal vermedim. Hüsrev Sami Bey'e itiraf edeyim ki biraz ciddi olarak, böyle anlamsız sözleri bana getirmemesi uyarısında bulundum. Verdiği haberin aslı olmak imkân ve ihtimalinin bulunmadığını, arkadaşlar arasında, yanlış anlaşılmalara yol açabilecek sözler sarf edilmesinin doğru olmadığını da ekledim.

Efendiler, ben bu Kongrede başkanlık meselesine önem vermiyordum. Başkanlığa, belki yaşlı bir arkadaşın getirilmesinin uygun olacağım düşünüyordum. Bu maksatla, bazı arkadaşların da fikirlerini yokladım. Bu arada, kongre salonuna

girmeden önce koridorda Rauf Bey'e rastladım: "Kimi başkan yapalım?" dedim. Rauf Bey, âdeta heyecanlı bir sesle, zaten söylemeye hazırlanmış olduğu o anda hâlinden anlaşılan bir tavırla ve keskin bir dille: "Sen başkan olmamalısın" dedi. Derhâl Hüsrev Sami Bey'in verdiği haberin doğrulanmasından ve doğrusu üzüldüm. Gerçi Erzurum Kongresinde de benim başkanlığımı sakıncalı görenler vardı. Fakat onların nasıl kimseler olduklarını ifade etmiştim. Bu defa en yakın arkadaşlarımın aynı zihniyeti açığa vurmaları beni düşündürdü. Rauf Bey'e: "Anladım, Bekir Sami Bey'in evinde aldığınız kararı bana bildiriyorsun." dedim ve cevabını beklemeden yanından uzaklaşarak kongre salonuna girdim."

İstanbul'daki altı ayı bir kenara bıraksak bile hiç değilse Amasya'dan beri Mustafa Kemal'in yanında bulunan Rauf Bey'in bu tavrı ile ilgili olarak Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın yorumu ilginç bir boyuta işaret etmektedir: "Bunda Erzurum'daki kongrede Doğu illerinin nasıl temsil edileceği konusu tartışılırken Rauf Orbay ile Mustafa Kemal arasında beliren görüş ayrılığının, onun Temsilciler Kurulu Başkanı olarak Hareket-i Milliye'nin lideri diye tanınmasından duyulan insancıl kıskançlığın ve açıkça belirtilmemekle birlikte Çerkeslik duygusunun da payı olsa gerektir."

Mustafa Kemal Paşa'nın davet sahibi olarak yaptığı açılış konuşmasından sonra sıra başkan seçimine gelmişti. Bu sırada söz alan İstanbul delegesi İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy'un babası), başkanlığın birer gün ya da birer hafta süreyle ve sırayla yapılmasını önerdi. Mustafa Kemal Paşa bu öneriye karşı çıkmakla birlikte oya sundu. Öneri çoğunlukla reddolundu. Gizli oyla yapılan Başkanlık Seçiminde Mustafa Kemal Paşa 3 olumsuz oya karşı büyük çoğunluğun oyunu alarak başkan seçildi. Mustafa Kemal Nutuk'ta anlatıyor:

"Kongrenin açılmasından sonra ilk söz alan kişinin Kongre zaptına aynen geçmiş olan şu konuşmasını dinledik:

Efendim, şimdi tabii başkanlık meselesi söz konusu olacak. Bendeniz başkanlığın birer gün veyahut birer hafta devam

etmek üzere sıra ile yapılmasını ve üyelerin veya temsil edilen il ve sancak adlarının baş harfleri esas alınarak alfabe sırasına uyulmasını teklif ediyorum.

Efendiler, garip bir tesadüftür ki bu teklif sahibinin temsil ettiği ilin adı Elif (A) ile başladığı gibi, adının ilk harfi de Elif (A) ile başlıyordu. Ben davet sahibi sıfatıyla bir konuşma yaparak Kongreyi açtıktan sonra, geçici olarak başkanlık makamında bulunuyordum.

Bu neden gerekiyor efendim?" diye sordum.

Teklif sahibi: "Bu şekilde işin içine şahsiyet karışmamış olacağı gibi, eşitlik ilkesine uyulduğu için dışarıya karşı da olumlu bir etki yapmış olur" dedi.

Efendiler, ben vatanın, teklif sahibi ile birlikte bütün milletin ve hepimizin bir felaket çıkmazında bulunduğumuzu göz önüne getirerek, kurtuluş çaresi olduğuna inandığım teşebbüsleri, sonsuz güçlük ve engellere rağmen, maddi, manevi bütün varlığımla bir sonuca ulaştırmaya çalışırken, benim en yakın arkadaşlarım daha dün İstanbul'dan gelmiş ve tabii olarak işin içyüzünü bilmeyen, saygı duyduğum yaşlı bir kişinin diliyle, bana şahsiyetten söz ediyorlar.

Bu teklifi oya koydum. Çoğunlukla reddettiler. Başkan seçimini gizli oyla yaptırdım. Üç üye dışında bütün üyeler beni başkan seçtiler."

Kongre tutanağında Mustafa Kemal Paşa'nın "ittifak-ı âra" (oy birliği) ile seçildiği yolundaki kaydın yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ertesi günkü toplantıda Hüsrev Sami Kızıldoğan, tutanakta Mustafa Kemal'in kaç oyla seçildiğinin belirtilmesi gerektiğine işaret edip de delegeler, "buna gerek yok" diye karşı çıkınca "oy birliği" kaydı değiştirilmemiştir.

Kongre Başkan Yardımcılıklarına da Rauf Orbay ve Bekir Sami Kunduh seçildiler. Fakat Bekir Sami Bey kendisinin "bağışlanmasını" isteyince onun yerine İsmail Fazıl Paşa getirildi.

2. Balkan Savaşı sırasında Hamidiye Gemisi ile Marmara ve Ege Denizi'nde gösterdiği yararlılıklardan dolayı Birinci Dünya Savaşı öncesinde kamuoyunda "Hamidiye Kahramanı"

diye ünlenen Rauf Orbay, "Anafartalar Kahramanı" Mustafa Kemal'in karşısına geçmişti. Gerçi Sivas Kongresi günleri, Rauf Bey'in Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan heyetin başkanı olmasından dolayı Hamidiye kahramanlığının epeyce aşınmış olduğu günlerdi. Amasya'da genelgeyi "misafirim" gerekçesi ile imzalamaktan imtina eden ve ısrarlar üzerine imzalayan Rauf Orbay; Erzurum'da yaşananlar, Sivas'ta yaşananlar ve bundan sonra yaşanacaklara bakıldığında Mustafa Kemal'in yanında, ama çoğu zaman onunla aynı görüşte olmayacaktır.

Elbette, Nutuk'taki anlatımlarından Mustafa Kemal Paşa'nın bu davranış karşısında kırıldığı, üzüldüğü anlaşılmaktadır. Sivas Kongresi'nde yaşanan ve bundan sonra yaşanacak olan olaylar, "mukaddes ittifak" yapan "ilk beşler"in yani Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele'nin arasındaki görüş ve düşünce ayrılıklarının, izlenecek yol ve yöntemler konusundaki farklılıkların daha büyük boyutlarda olduğunu ortaya çıkaracaktır.

Yemin Meselesi

Başkanlık seçimi tamamlandıktan sonra kongre gündemine geçildi. Delegelerin yapacakları yemin ve padişaha yazılacak arıza konusu öne alınınca iki gün sürecek tartışmalara yol açılmış oldu. Sonunda siyasetle uğraşılmayacağı ve İttihatçılığın canlandırılmayacağını içeren şu yemin metni üzerinde anlaşıldı:

"Vatanın ve milletin kurtuluşu ve mutluluğundan başka hiçbir kişisel amaç izlemeyeceğime, İttihat ve Terakki Derneği'nin yeniden canlandırılmasına çalışmayacağıma ve var olan siyasi partilerden hiçbirinin siyasi amaçlarına hizmet etmeyeceğime Vallahi, Billahi!"

Bundan sonra herkesin yemin etmesini sağlayabilmek için delegelerin bu metni teker teker okuyarak salondan çıkmaları gibi bir yöntem uygulandı.

Tüzük ve Beyanname Hazırlanıyor

Sivas Kongresi'nde esas yapılması gereken, Erzurum Kongresi'nde kabul ve ilan edilen Tüzük ile Beyanname'nin yeni şartlara göre yani daha genişletilerek kabul ve ilanı idi. Başkan seçimi, yemin merasimi ve padişaha yazılacak yazı konusu üç gün sürdüğü için dördüncü gün yani 7 Eylül 1919 günü bunlara ancak sıra geldi.

Önceden Sivas'a gelen Heyet-i Temsiliye Başkan ve üyeleri ile delegeler bir çalışma yapmışlardı. Erzurum Kongresi Tüzüğü'nde sadece "Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı (Samsun) ile Doğu illeri" için öngörülmüş olan hükümler bütün "Osmanlı ülkesi" (ya da Türkiye) olarak değiştirilmiş, genişletilmiştir. "Doğu İlleri (Vilayat-ı Şarkiyye) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı da ülkenin bütününü kapsayacak şekilde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olarak değiştirildi. Böylece, sadece Kuzey Doğu Karadeniz bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesini içeren Erzurum Kongresi kararları, ülkenin bütünlüğü çerçevesinde değiştirilmiş oluyordu. Vatanın bölünmez bütünlüğü, milletin birliği, millî iradenin egemen kılınması, manda ve himaye konularına ilişkin olarak da yabancı yardımlar konusundaki tavrın ne olacağı daha açıklıkla belirlenmiştir.

Bunların yanında Sivas'ta, Heyet-i Temsiliye üye sayısı 9'dan 15'e çıkarılmıştır. Böylece, Erzurum'da seçilenlere Kara Vasıf, Hüsrev Sami Kızıldoğan, Hakkı Behiç Bayiç, Ömer Mümtaz, Mazhar Müfit Kansu ve Ratipzade Mustafa Beyler de eklenmiş oldu. Sonra Refet Bele'nin de eklenmesi ile bu sayı 16'ya çıkmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Tüzük ve Beyanname'de yapılan düzenlemeleri Nutuk'ta şöyle anlatıyor:

"En sonunda, Kongrenin dördüncü günü asıl maksada geldik ve aynı günde, Erzurum Kongresi Tüzüğü'nün metnini görüşerek hemen bir sonuca bağladık. Çünkü Erzurum Kongresinin Tüzüğü'nde yapılması gereken değişiklikleri zaten hazırlamış ve gereken kimseleri de aydınlatmış bulunuyorduk.

Bununla birlikte, yapılan değişiklikler sonradan bazı itirazlara, anlaşmazlıklara, birçok yazışma ve tartışmalara yol açtığı için, değiştirilen noktaların önemli olanlarına işaret edeceğim:

1 - Derneğin adı Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oldu.

2 - "Heyet-i Temsiliye, bütün Doğu Anadolu'yu temsil eder" yerine "Heyet-i Temsiliye bütün vatanı temsil eder "dendi. Mevcut üyelere altı kişi daha eklendi.

3 - "Her türlü işgal ve müdahaleyi Rumluk ve Ermenilik kurma gayesine bağlı sayacağımızdan, topyekûn savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir " ilkesi yerine "her türlü işgal ve müdahalenin özellikle Rumluk ve Ermenilik kurma gayesine yönelmiş faaliyetin reddi konularında topyekûn savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir" denildi.

Bu iki cümlede anlam bakımından elbette büyük fark vardır. Birincisinde İtilaf Devletleri'ne karşı düşmanca tavır alma ve direnmeden söz edilmiyor. İkincisinde bu husus açıklık kazanıyor.

4 - Tüzüğün dördüncü maddesinde yer alan konu oldukça tartışmalı geçti. Madde şuydu:

"Osmanlı Hükûmetinin yabancı devletlerin baskısı karşısında, doğu illerini bırakmak ve ilgilenmemek zorunda kaldığı anlaşılırsa, alınacak idari, siyasi, askerî tedbirleri tayin ve tespiti yani geçici bir vekâlet kurma" konusu.

Sivas Kongresi Tüzüğü'nün bu maddesindeki "buraları" yerine "yurdumuzun herhangi bir parçasını bırakmak ve ilgilenmemek" şeklinde daha geniş ve genel bir kayıt kondu."

Manda ve Himaye Tartışmaları

Sivas Kongresi'ni en çok meşgul eden konu "manda" meselesi, "Amerikan Mandası" meselesi olmuştur. 7 Eylül günü yapılan toplantı sırasında İsmail Fazıl Paşa, Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin düşürülmesi, Mebusan Meclisinin toplantıya çağrılması ve "bir yabancı devletin özellikle Amerika'nın yardımını

sağlamayı" içeren bir önerge verdi. Önerge o gün Başkan Mustafa Kemal tarafından "Teklif Komisyonu"na gönderildi. Ertesi gün, 8 Eylül'de komisyondan gelen rapor ile "ABD yardımı" konusu "ABD mandası" şekline dönüşmüştü.

"Manda" ve "himaye" kavramları Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmış kavramlardır. "Manda Sistemi", Paris Barış Konferansı sırasında General Jean Chiristiaan Smuts tarafından 16 Aralık 1918'de kamuoyunun gündemine getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri, kendilerini yönetemeyecek milletlerin gelişmelerini tamamlayıncaya kadar büyük ve güçlü bir devletin koruması altına alınmalarını gerekli görmüşlerdi. Koruma altına alınacak devlete "manda", koruma altına alan devlete de "mandater" deniliyordu. Mandater devletin manda devlete yardım etmesi gibi gösterilen bu düzen, aslında mandater devletin manda devleti daha çok sömürmesine, manda devletin bağımsızlığını kaybetmesine yol açan bir düzenlemeydi. Manda rejimi, milletlerarası hukuk bakımından meşruiyetini Birinci Dünya Savaşı sonrasında ilk defa kurulması planlanan ve bütün barış antlaşmalarının baş kısmına konarak oluşumu sağlanan Milletler Cemiyeti'nin kurallarından alacaktı. Fakat gerçekte bu sistem, sömürgeciliğin ve emperyalizmin yeni bir kılıfı idi.

Bu düzenlemeye göre Mandater devletin çeşitli hak ve yükümlülükleri olacaktı. Bu hak ve yükümlülükler Milletler Cemiyeti Antlaşması'nda ayrıntılarıyla belirtilmişti. Manda sistemi, bütün "insancıl" görümüne rağmen hukuki bir statüye oturtulmuş, sömürgeciliğin devamını sağlayacak yeni bir yönetim biçimi idi. Dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun içinden çıkacak yeni devletler ile yenilen Almanya'nın sömürgelerinde ortaya çıkan yeni devletlerin, bölgelerin galip devletler tarafından gizli antlaşmalardaki paylaşıma göre paylaşılması ve yönetilmesinin sistematiği "manda sistemi" olacaktı.

Milletlerarası hukuk terimi olarak himaye, "bir devletin yabancı bir ülkede bulunan vatandaşlarının hak ve menfaatlerini karşılıklı anlaşmayla, anlaşma yoksa devletler hukukunun

kuralları ve teamüllerine uygun olarak, elçileri ve konsolosları vasıtasıyla yerel makamlar nezdinde girişimlerde bulunarak koruması hak ve görevi" olarak tanımlanmıştır.

Her himaye sistemi, her himaye antlaşmasına göre özellikler göstermektedir. Himaye eden devlete "hami devlet", himaye edilen devlete de "mahmi devlet" denilmiştir. Himaye eden devletin himaye edilen devletin iç ve dış güvenliğini sağlaması, himaye sisteminin en belirgin özelliğini oluşturmaktadır. Himaye altındaki devlet "yarı bağımsız devlet" olarak nitelendirilir.

Devletler hukuku, himaye konusunda manda sisteminde olduğu gibi genel ilkeler ve kurallar koymamıştır. Fakat yine de genel olarak bazı uygulamalar esas alınmaktadır: Mahmi devlet, hami devletin bir parçası sayılmaz. Hami devlet yetkilerini ancak aralarındaki anlaşma hükümlerine göre kullanır. Ülke üzerinde ilkesel olarak mahmi devletin yasaları yürürlüktedir. Mahmi devlet vatandaşları, hami devlet vatandaşı olmazlar. Fakat hami devletin diplomatik himayesinden yararlanırlar. Hami devletin üçüncü devletle akdettiği anlaşmalar mahmi devleti bağlamaz. Devletler hukukuna göre "bağımsızlığı kısıtlı" devletlerden sayılan himaye altındaki devletin, başka bazı kurallara da uyma zorunluluğu vardır. Esasen, himaye sistemi ile ilgili konulan kurallar, hami devletin niyet ve uygulamalarına bağlıdır. Buradaki ilişki çoğunlukla güçlü devletlerin zayıf devletlere karşı hareketleri sonucu kurulan bir ilişkidir. İngilizlerin Mısır'ı işgali sonrasında kurulan himaye sistemi bunun en açık delilidir.

Manda ve himaye sistemleri Osmanlı aydınları tarafından tartışılırken kavramların zaman zaman farklı anlamlarda kullanıldığını ve bazen de birbirine karıştırıldığını görüyoruz. Bununla birlikte Türk aydın ve devlet adamları arasında konuyla ilgili iki kavramın daha yaygın şekilde kullanıldığını ve bunların da zaman zaman karıştırıldığına şahit oluyoruz: "Müzaheret ve Muavenet."

"Müzaheret" sözcüğü, "arka çıkma, arkalama, koruma, yardım etme" gibi anlamlara gelmektedir.

"Muavenet" sözcüğü ise "yardım, yardım etme, yardımcılık" anlamlarını içermektedir.

Dönemin gazete yazılarına ve hatta Sivas Kongresi'ndeki manda ve himaye tartışmalarına bakıldığında manda sisteminin daha çok "müzaheret", "medeni müzaheret" olarak; himaye sisteminin ise "yardım" olarak algılandığı ve kullanıldığı görülmektedir. Rauf Orbay'ın Sivas Kongresi'nde 9 Eylül 1919 günü konuyla ilgili olarak yaptığı konuşmada ise manda ve müzaheret birbirinden ayrılmış, müzaheret, "karşılıklı yardım" manasında kullanılmıştır: "(...) Bu ciddi tehlikeler önünde memleketimize karşı en bîtaraf (tarafsız) vaziyette olan Amerika'nın müzaheretini temin ve kabule mecburuz. Müzaheret tabiri manda değildir ve kendi öz manası içindedir. Beyannamemizin yedinci maddesinde açıklanan müzaherettir..."

Dönemin galiplerinin dayattığı manda ve himaye Mondros Mütarekesi ortamında bazı Türk aydın ve devlet adamları arasında da bir "kurtuluş çaresi" olarak algılanır olmuştu. Kendi milletlerine karşı öz güvenlerini kaybetmiş bulunan bu aydınlar için manda ve himayesine girilecek iki devlet seçilmişti: ABD ve İngiltere. Amerika'yı tercih edenler İstanbul'da "Wilson Prensipleri Cemiyeti" (4 Aralık 1918), İngiltere taraftarları ise "İngiliz Muhipleri (Dostları/Sevenleri) Cemiyeti"ni kurmuşlardı (20 Mayıs 1919).

Amerikan Mandası konusundaki bu rapor üzerindeki görüşmeler kongreyi çok ciddi ve uzun süre meşgul etti. 8 Eylül'de başlayan görüşmeler, 9 Eylül günü de devam etti. Güçlükle bir çözüme bağlanabildi. Kongre'deki tartışmalara Mustafa Kemal dışında 13 delege katılmıştır. Savundukları görüşlere göre bunlar şu dört grupta toplanıyordu:

1) ABD mandasını isteyenler: İsmail Fazıl Paşa, Kara Vasıf, İ. Hami Danişmend, Refet Bele, Bekir Sami Kunduh, Osman Nuri (Bursa), Şükrü (Afyon), ve Macit Bey.

2) Manda yerine ABD yardımından (müzaheret) yana olanlar: Rauf Orbay, Raif Hoca, Ahmet Nuri Bey.

3) ABD Kongresi'ne bir inceleme heyeti gönderilmesi için başvurulmasını isteyenler: Rauf Orbay. Destekleyen: Mustafa Kemal (bazı şartlarda Refet Bele).

4) Açık görüş bildirmeyenler: Mazhar Müfit Kansu, Hüsrev Sami Kızıldoğan.

Manda tartışmaları sırasında, konuyla ilgili olarak en uzun süre konuşan Refet Bele, "söz bakımından manda ile bağımsızlık birbirine engel şeyler değildir" bile demiştir! 9 Eylül'deki konuşmacıların sonuncusu olan Rauf Orbay ise Gazeteci Browne'un kendisine, "hakkınızdaki olumsuz düşünceleri düzeltmek için Amerikan Senatosu'ndan ülkenizi inceleyecek bir heyet çağırın" dediğini belirterek "oybirliğiyle bir telgraf yazılıp böyle bir heyet çağırmamızı öneriyorum" diyerek bir ara yol önerdi. Kongre Başkanı Mustafa Kemal de bu öneriyi benimseyerek hemen oya sunmuş ve ABD Kongresi'ne başvuru oy birliği ile kabul edilmiştir. Alınan karar gereği hazırlanan metin, bütün üyelerce değil sadece Kongre Başkanlık Kurulu tarafından imzalanmıştır.

Sivas Kongresi tutanaklarına geçirilmemiş olan söz konusu telgrafın bir örneği Cumhurbaşkanlığı ATASE Arşivi'nde "Atatürk Koleksiyonu" içinde, ABD'ye yollanan İngilizce çevirisi ise Stanford Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bugün, "Mustafa Kemal Paşa da manda istemişti" dahil pek çok tartışmaların gerekçesi olarak sunulan bu telgrafın metni şöyledir:

"ABD Senato Başkanına,

Rumeli ve Anadolu'nun bütün Müslüman nüfusunu temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun her vilayet ve müstakil sancağının temsilcilerinden oluşan Sivas Milli Kongresi, imparatorluk nüfusunun çoğunluğunun isteklerini gerçekleştirmek ve aynı zamanda bütün azınlık menfaatlerini korumak ve herkesin hayat, hürriyet, adalet ve mülkiyet dokunulmazlığı haklarını garanti etmek amacıyla 4 Eylül 1919 tarihinde toplandı.

Sivas Milli Kongresi, 9 Eylül 1919 tarihinde oybirliğiyle Osmanlı İmparatorluğu nüfusunun çoğunluğunun isteklerini taslak halinde belirten ve Sivas Kongresi'nin, onun dağılmadan evvel üyeleri arasından seçeceği Temsil Heyeti'nin ve imparatorluk sınırları içindeki bütün yardımcı teşkilatların gelecekteki çalışmalarını yönlendirecek olan prensipleri içeren bir karara vardı.

Bu karara uygun olarak, Sivas Milli Kongresi bugün, oybirliği ile ABD Senatosu'ndan, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının ve halkının keyfi idaresine bir barış anlaşmasıyla müsaade etmeden evvel, tarafsız bir devlet nazarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumları oldukları gibi tetkik etmek (incelemek) amacıyla, üyelerinden oluşan bir komiteyi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün topraklarını ziyaret etmek üzere göndermesini diler.

Sivas Milli Kongresi namına: Başkan Mustafa Kemal Paşa, Başkan Vekili Hüseyin Rauf, Başkan 2. Vekili İsmail Fazıl Paşa, Sekreter Emir İsmail Hami, Sekreter Mehmet Şükrü (Koç). Sivas, TÜRKİYE, 9 Eylül 1919"

Bu metin, ABD Senatosu'na telgrafla iletilirken İngilizce bir kopyası da Gazeteci Browne'a verilmiştir. Bu telgraf, General Harbord'un raporunda da yer almıştır.

Kongre'de açıkça bir ABD mandası kabul edilmemiş, fakat yayımlanan kongre kararlarında Erzurum Kongresi Kararlarının 7. Maddesine uygun olarak Türkiye'ye karşı istilacı emeller beslemeyen herhangi bir devletin teknik, endüstriyel ve ekonomik yardımının memnunlukla karşılanacağı belirtilmiştir. Bu maddenin de manda anlamına gelmediğini Atatürk Nutuk'ta, 1927 yılı itibarıyla İsveç ve Belçikalı firmaların yatırımlarından bazı örnekler vererek açıklamıştır.

Bu başvurunun bir diğer önemli boyutu da ABD Senatosu'nun bu talebe nasıl bir cevap verdiği konusudur. Senato bu çağrıya herhangi bir cevap vermemiştir. Anadolu'daki millî hareket güçlendikçe Amerika daha dikkatli davranmak gereğini duymuştur. Sivas Kongresi günlerinde "Ermeni meselesi"ni

incelemek amacıyla Türkiye'de bulunan General Harbord başkanlığındaki Amerikan heyeti, manda yönetiminin işleyebilmesi için siyasi şartların yanında yirmi üç bin ile iki yüz bin kişilik bir askerî güce ve beş yıl süreyle 755.250.000 dolara ihtiyaç olduğunu içeren bir rapor hazırlayınca Amerikan yönetimi Türkiye'ye yönelik politikasında değişiklik yapmak zorunda kalmıştır.

Bir Türk Genci: Tıbbiyeli Hikmet

Sivas Kongresi günlerindeyiz... Mustafa Kemal Paşa'nın en yakınındaki bazı önemli kişiler bile "manda ve himaye" fikrini, tezini savunmaktadırlar. Bu ortamda elbette Mustafa Kemal Paşa gibi "Ya istiklal ya ölüm" diyenler de vardır.

Sivas Kongresi'ne yükseköğrenim gençliği adına İstanbul'dan delege olarak katılan Askerî Tıbbiye öğrencisi Tıbbiyeli Hikmet (Boran), manda önerilerine şiddetle karşı çıkanlardan biridir.

Tıbbiyeli Hikmet, 1901 yılında Balıkesir'in Savaştepe bucağında doğmuştur. Posta-Telgraf Memurlarından Hakkı Bey'in oğludur. İlk ve ortaöğrenimini çeşitli okullarda tamamladıktan sonra İstanbul'da "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane"de tıp eğitimine başlamıştır. Arkadaşları ona "Kara Hikmet" dediler. Birinci Dünya Savaşı yılları idi.

Hikmet 3. Sınıf öğrencisi iken İngilizler, Tıbbiye-i Şahane'yi karargâh olarak kullanmaya başlamışlardı. Atak ve cesur tavırları ile tıbbiyelilerin lideri olan Hikmet ve arkadaşları, okulu geri almak ve işgale karşı tepki göstermek için ses getirecek bir eylem planladılar. Okul yönetimine Tıbbiye-i Şahane'nin 92. yıl dönümünü kutlamayı kabul ettirdiler. O gün, 14 Mart günü okulun iki kulesi arasına dev bir Türk bayrağı astılar ve işgali protesto ettiler. İngilizler bu protestoyu zor kullanarak dağıttılar ve birçok öğrenciyi tutukladılar. Tıbbiyeli Hikmet ve arkadaşlarının bu 14 Mart tepkisi, İstanbul ve Anadolu'da işgallere karşı gerçekleştirilecek pek çok millî gençlik

hareketine örnek olacaktır. Ve o tarih bugün "Tıp Bayramı" olarak anılmaktadır.

Tıbbiyeliler, Sivas Kongresi'ne davet edilmişlerdi. Onlara üç kişilik delege kontenjanı ayrılmıştı. Aralarında topladıkları para ancak bir arkadaşlarının Sivas'a gitmesine yetiyordu. Hikmet'i göndermeye karar verdiler.

Tıbbiyeli Hikmet, arkadaşları tarafından Haydarpaşa Garı'ndan trenle Ankara'ya uğurlandı. Ankara'dan, Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşa ile birlikte Sivas'a hareket edildi. Kongreye İstanbul delegesi olarak katılan Hikmet, on beş gün sonra İstanbul'a dönmüştür.

Kongrede heyecanlı Manda tartışmalarının yaşandığı 8 Eylül 1919 akşamı Mustafa Kemal Paşa, odasında arkadaşlarıyla çalıştığı bir sırada bu genç tıp öğrencisi, Hikmet Bey, ateş ve heyecan kesilmiş bir hâlde odaya girer ve Mustafa Kemal Paşa'ya dönerek adeta haykırırcasına şunları söyler:

"Paşam, delegesi bulunduğum Tıbbiyeliler, beni buraya istiklâl davamızı başarmak yolundaki mesaiye katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olursa olsun şiddetle ret ve takbih ederiz. Farz-ı muhal (varsayalım ki), manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddederiz!"

Tıbbiyeli Hikmet'in bu genç ve gür sesli çıkışından Mustafa Kemal Paşa son derece duygulanmıştır. Heyecan dolu bir sesle şunları söyler:

"Arkadaşlar, gençliğe bakın, Türk milli bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin!"

Tıbbiyeli Hikmet'in bu anlamlı çıkışından son derece duygulanan Mustafa Kemal Paşa, Hikmet'e hitaben, "Evlat, müsterih ol. Gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz, azınlıkta kalsak dahi mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya istiklâl ya ölüm!.." güvencesini verir. Askerî Tıbbiye üniforması ile Sivas Kongresi'ne katılmış olan Hikmet'i alnından öper ve şöyle der: "Vatanın bütün ümidi ve

geleceği size, genç nesillerin anlayış ve enerjisine bağlanmıştır."

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi sırasında 1919'da Tıbbiyeli Hikmet'e söylediği bu sözlerde "gençliği", Türk millî bünyesindeki "asil kan" olarak ifade etmiş; 1927'de Nutuk'un sonunda Gençliğe Hitabesinde Türk gençliğine "muhtaç olduğu kudretin damarlarındaki asil kanda mevcut olduğunu" hatırlatmıştır.

Sanatçı Orhan Boran'ın babası olan Hikmet Boran Bey, Millî Mücadele'de yararlı çalışmalar yaptıktan sonra İstanbul'a dönerek 1922'de Askerî Tıbbiye'yi bitirmiştir. Hariciye uzmanlığı yaptıktan sonra operatör doktor olarak çeşitli hastanelerde çalışmış ve 1945'te vefat etmiştir.

"İnanan Tek Adam Atatürk'tü"

O günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın hizmetinde çalışan Sivaslı iki kişiden birisi olan Sultani'nin Dahiliye Şefi Hacı Baki Derviş Devirmiş, 1939'da kendisi ile görüşen Prof. Dr. Şükrü Elçin'e Kongre günlerinde yaşanan bazı olayları anlatmıştır. Konuşmanın bir bölümünde Şükrü Elçin Bey, "Kongre günlerinde neler yaşandı Derviş Bey anlatır mısın?" dediğinde şunları anlatır:

"Kongrede herkes elinden gelen görevi yapıyordu. Ama en çok çalışan Atatürk'tü. Geceleri iki, iki buçuk saat uyuyordu. Hiç unutmam o uykuda iken ve gündüzleri odasında yalnız çalışırken bazı kimselerin koridorlarda birbirlerine fısıltı halinde 'bu Mustafa Kemal bekâr adam. Çoluğu yok, çocuğu yok; ya padişah kazanırsa halimiz ne olur. O Köroğlu gibi dağlara çıkar, viran olası hanede evladı iyal var' dediklerini yediğim ekmek gibi hatırlıyorum.

Ben bu konuşulanları Paşaya söyledim. Hiçbir şey söylemedi. Ertesi günü arkadaşlarını topladı. Türk-İslâm tarihinden misaller getirerek manevi havayı tazeledi. 'Bir Türk devleti battığı zaman, tarihte mutlaka ikinci bir Türk devleti kurulmuştur' sözünü o konuşmada kendisinden duydum.

Sana bir şey söyleyeyim Şükrü Bey gardaşım, hepsi iyi niyetli, vatanperver idiler ama dört yüz dirhem inanan tek adam Atatürk'tü."

Kongre Kararları

Sivas Kongresi, çalışmalarını 11 Eylül 1919 günü tamamladı. Ertesi gün de aldığı kararları millete ve bütün dünyaya duyurmak üzere halkın katıldığı bir toplantı düzenlendi. Kongre tarafından kabul edilen Beyanname (Bildiri) okunarak gerekli açıklamalar yapıldı. Alınan kararlar yerli ve yabancı her kesime duyurulmaya çalışıldı. Kararlar Padişah Vahideddin ve İstanbul Hükûmeti'ne de ulaştırıldı.

Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin değiştirilmesiyle oluşan Sivas Kongre Beyannamesi'nde yer alan kararlar sadeleştirilmiş şekliyle şu şekildedir:

"Bütün milletçe malum olan iç ve dış tehlikelerin meydana getirdiği milli uyanıştan doğan Kongre'miz aşağıdaki kararları almıştır:

1. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her noktası İslam ezici çoğunluğu ile meskûn olan Osmanlı ülkesi bölümlerinin birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılması mümkün değildir ve hiçbir nedenle bölünmez bir bütündür. Osmanlı ülkesinde yaşayan bütün İslam unsurları birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu, ırki ve sosyal haklarına ve mahalli şartlarına tamamıyla riayetkâr öz kardeştirler.

2. Osmanlı toplumunun bütünlüğü ve millî bağımsızlığımızın sağlanması, yüce hilâfet ve saltanat makamının korunması için Kuva-yı Milliye'yi (Millî Kuvvetleri) etkin ve milli iradeyi hâkim kılmak kesin esastır.

3. Osmanlı ülkesinin herhangi bir bölgesine karşı yapılacak saldırı ve işgale, bilhassa vatanımız dahilinde bağımsız birer Rum ve Ermeni devletleri kurulması hedefine yönelik

girişimlere karşı Aydın, Manisa ve Balıkesir cephelerindeki Millî Mücadele'de olduğu gibi birlik içinde müdafaa ve direniş meşru esas kabul edilmiştir.

4. Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bütün gayrimüslim unsurların her türlü doğal hakları tamamıyla korunduğundan bu unsurlara siyasi hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar (imtiyazlar) verilmesi kabul edilmeyecektir.

5. Osmanlı Hükümeti, dış baskı karşısında memleketimizin herhangi bir parçasını terk ve ihmal etmek zorunda kaldığı takdirde hilâfet makamı ve saltanatla vatan ve milletin korunmasını ve bütünlüğünü sağlayacak her türlü tedbirler ve kararlar alınmıştır.

6. İtilâf Devletleri'nce Mütareke'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırımız içinde kalıp, bir İslam çoğunluğu ile meskûn olan ve kültürel ve medeni üstünlüğü Müslümanlara ait olan tek (bütün/bir) vatanımızın taksimi düşüncesinden tamamen vazgeçmekle bu topraklar üzerindeki tarihi, ırki, dini ve coğrafi, haklarımıza riayet edilmesini ve buna aykırı girişimlerin iptalini ve bu suretle hak ve adalete dayanan bir karara varılmasını beklemekteyiz.

7. Milletimiz insani, çağdaş değerleri yüceltir ve fenni, sınai ve iktisadi hâl ve ihtiyacımızı takdir eder. Bundan dolayı devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla 6. maddede açıklanan sınır içinde milliyet esaslarına saygılı ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin fenni, sınai ve iktisadi yardımını memnuniyetle karşılarız. Ve bu insani ve adil şartları içeren bir barışın da acilen kararlaştırılması, Dünya barışı ve insanlığın kurtuluşu adına milli dileklerimizin en başta gelenidir.

8. Milletlerin kendi kaderlerini bizzat tayin ettiği bu tarihi devirde merkezi hükümetimizin de milli iradeye tâbi olması zorunludur. Çünkü milli iradeye dayanmayan herhangi bir hükümetin aldığı keyfi ve şahsi kararlara milletçe uyulmadığı gibi dışarıda da itibar edilmediği ve edilemeyeceği şimdiye

kadar yaşanan olaylardan ve çıkan sonuçlardan anlaşılmıştır. Bundan dolayı milletin içinde bulunduğu sıkıntı ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat girişmesine gerek kalmadan merkezi hükümetimizin Milli Meclisi vakit kaybetmeksizin (hemen) toplaması ve bu suretle millet ve memleketin geleceği hakkında alınacak bütün kararları Milli Meclis'in denetimine sunması zorunludur.

9. Vatan ve milletimizin karşılaştığı zulümler ve elemler ile tamamen aynı hedef ve amaçla milli vicdandan doğan vatani ve milli cemiyetlerin birleşmesinden meydana gelen bütün cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanıyla adlandırılmıştır. Bu cemiyet her türlü particilik akımlarından ve şahsi ihtiraslardan tamamen arınmış ve temizlenmiştir. Bütün Müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin doğal üyesidir.

10. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 4 Eylül 1919'da Sivas şehrinde toplanan Genel Kongre tarafından kutsal amacı izlemek ve genel teşkilâtı yönetmek için bir Heyet-i Temsiliye seçilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar bütün millî kuruluşlar güçlendirilmiş ve birleştirilmiştir.

Umumî Kongre Heyeti"

Kararların Önemi ve Sonuçları

Sivas Kongresi, ülkenin bağımsızlığı ve milletin haklarını korumak üzere oluşturulan millî teşkilatı bütün ülkeye yayarak millî kuvvetlerin tek elden idare edilmesini ve millî hedefe yönlendirilmesini sağlamıştır. Katılım açısından da aldığı kararlar yönünden de millî bir kongredir.

Kongre Ali Fuat Cebesoy'u Batı Anadolu Genel Kuva-yı Milliye Komutanlığı görevine tayin ederek ülkeyi yönetmeye yetkili bir organ olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin birleştirilmesi ile siyasi birlik, özellikle Batı Anadolu'daki Yunan işgaline karşı oluşturulan silahlı direniş güçlerinin birleştirilmesi ile de merkezi-askerî bir düzene geçilmiştir.

Kongre'de alınan karar ve kabul edilen tüzük gereği Sivas Valiliği'ne yapılan bir başvuru ile yeni bir dernek kuruluşu için çalışma başlatıldı. Kongre Başkanı olarak Mustafa Kemal'in imzasıyla 11 Eylül'de yapılan başvuruda, Anadolu ve Rumeli'de evvelce kurulmuş bulunan bütün millî derneklerin ve Redd-i İlhak kurullarının katılımıyla Sivas'ta toplanan kongrede "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adıyla yeni bir dernek kurulduğu belirtilmiştir. Kurucu olarak Heyet-i Temsiliye üyeleri gösterilmiştir. Başvuruya, kamuoyuna yayımlanan Kongre Beyannamesi'nin bir sureti de eklenerek Dernekler Yasası uyarınca kendilerine gerekli olan belgenin verilmesi istendi. Bu başvuru bile Mustafa Kemal'in yasal yollardan (meşruiyetten) ayrılmama ve yürürlükteki yasalara uyma konusundaki duyarlılığını yansıtmaktaydı. Vali Reşit Paşa, başvuruyu Polis Müdürlüğü'ne havale etmiş, polisçe yapılan incelemede kurucu üyelerin dernek kurmaya engel olacak bir durumlarının bulunmadığı belirlenmiş ve istenen belge verilmiştir.

Kongre kararlarını takip etmek üzere Erzurum'da belirlenen Heyet-i Temsili'ye 6 üye daha ilave edilmiş, Refet Bele'nin de eklenmesiyle 16 kişilik bir Heyet-i Temsiliye oluşturulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Başkanı sıfatıyla TBMM'nin açılışına kadar (23 Nisan 1920) yaklaşık sekiz aylık bir sürede Heyet-i Temsiliye'yi adeta bir "yürütme organı" gibi çalıştıracaktır. Bütün yazışmalarda ya "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı" ya da "Heyet-i Temsiliye Başkanı" imzasını kullanmıştır. Ancak bu heyet, değişik sebeplerle hiçbir zaman tam kadro çalışamamıştır. İlk ay 9-11 üye ile, 13 Ekim'den itibaren de genel olarak 4-5 üye ile kararlar almıştır.

Aşağıda ayrıntısını vereceğimiz üzere Sivas'ta kamuoyunu Heyet-i Temsiliye ve kongre kararları lehine hazırlamak üzere "İrade-i Milliye" isimli bir gazete de çıkarılmıştır.

Kongre tamamlanır tamamlanmaz Mustafa Kemal Paşa, kendisine karşı İngilizlerle ortak tavır içine girmiş olan Damat Ferit Paşa Hükûmeti'ni devre dışı bırakmak ve padişah

ile doğrudan muhatap olmak yolunda bazı adımlar attı. 13 Eylül'de İngilizlerle, toprak bütünlüğü ve İstanbul'un başkent kalmasına karşılık mandanın kabulünü resmîleştirerek gizli bir antlaşma imzalayan Damat Ferit Paşa'dan, padişahla milletin arasından çekilmesi istendi. Bu talep kabul edilmeyince meşru bir hükûmetin işbaşına gelişine kadar İstanbul ile Anadolu haberleşmesinin kesileceği tehdidinde bulunan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, 1 Ekim 1919'da Damat Ferit Hükûmeti'nin istifasıyla ilk adımı kazanmış oldu.

Bütün bu sonuçlara ve gelişmelere bakıldığında "Ya istiklal ya ölüm" diye yola çıkan iradenin; ordusu, hükûmeti, basın organı ile millet iradesine dayalı yeni bir Türk devletinin temelini oluşturmaya başladığı görülmektedir.

Kongreye Katılan Delegeler

Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 Perşembe günü saat 15.00'te Mustafa Kemal Paşa'nın açılış konuşması ile çalışmalarına başladığı zaman salonda 25-30 kadar delege bulunuyordu. Rumeli ve Batı illerinin çoğundan kimse gelmemişti. Birkaç ilden gelenler de herhangi bir millî kuruluş tarafından seçilip gönderilmemişlerdi. Ya ilin ileri gelenlerince uygun görülmüşler ya da kendiliklerinden gelmişlerdi. Bunda, İstanbul Hükûmeti'nin kongrenin toplanmasını engelleme çalışmalarının rol oynadığı görülüyordu.

Bu durumu tahmin eden Mustafa Kemal Paşa, yanındaki arkadaşların bazılarını birer ilin delegesi olarak kongreye kattı. Böylece bir kısmı "illerden gelme", bir kısmı "Sivas'ta atanma/görevlendirme) 25-30 delegenin katılımı ile Sivas Kongresi açılmış oldu.

Bütün bu nedenlerle, Sivas Kongresi'ne katılan delegelerin gerçek sayısını ve geldikleri yerleri bulmak araştırıcıları oldukça zorlamıştır. Elde bulunan listelerdeki sayılar da birbirini tutmamaktadır. Bazı delegelerin açılış gününe yetişemeyip sonradan gelmiş olmaları, bazı delegelerin hastalık vs.

nedenlerle bütün oturumlara katılamamış olmaları tespitleri zorlaştırmaktadır.

Konuyla ilgili önemli bir eseri bulunan Mahmut Goloğlu'nun yaptığı çalışmaya göre nereden ve nasıl delege oldukları ve ne zaman Sivas'a geldikleri aranmaksızın Sivas Kongresi'ne katıldıkları anlaşılan toplam 38 delege bulunmaktadır.

İrade-i Milliye Gazetesi

Sivas Kongresi hazırlıkları yapıldığı sırada millî direnişin ve Anadolu'nun sesini duyuracak bir gazetenin çıkartılması konusu gündeme gelmişti. Sivas Delegesi Rasim Bey, gazeteye "İrade-i Millet" adı verilmesini önerdi. Kongrenin ilk oturumunda bu konu konuşulurken gazetenin adı, İsmail Fazıl Paşa'nın ısrarı ile "İrade-i Milliye" olarak belirlendi. Son oturumda gazete sorumluluğu için İsmail Hami Danişmend, Mehmet Şükrü ve Hüsrev Sami Kızıldoğan'dan oluşan bir komisyon seçildi.

Böylece ilk sayısı 14 Eylül 1919'da yayımlanan İrade-i Milliye, Atatürk ve Millî Mücadele hareketinin ilk yayın organı olmuştur. "İrade-i Milliye" adı, mücadelenin millete dayandırılması ve ilerde kurulacak yeni devletinin rejimine işaret etmesi bakımından önemlidir.

İlk gün İsmail Hami Danişmend imzasıyla yayımlanan "Harekât-ı Milliye'nin Esbabı" (Millî Mücadele'nin Sebepleri) adlı başyazı, Mustafa Kemal Paşa tarafından dikte ettirilmiştir. "Acaba yalnız mağlup olmakla bir devlet bu hale gelebilir mi?" sorusuyla başlayan yazıda, ne uğranılan bozgunun genişliği ve dehşetinin ne de düşmanların büyüklüklerinin ve güçlü olmalarının devleti yok olmaya sürükleyecek nitelikte olmadığı ve olamayacağı belirtilerek İstanbul Hükûmetlerinin "evet efendimci" tutumları ortaya konulmuştur.

Gazete'nin alt başlığı altında yer alan "Metalib ve âmal-ı milliyenin müdafiidir" (Millî emellerin ve taleplerin savunucusudur) sözü, yayında gözetilecek esasları, ilkeleri yansıtmaktaydı. İrade-i Milliye Gazetesi, 3 yıl süreyle yayınını bu isimle

sürdürmüştür. Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişinden hemen sonra 10 Ocak 1920'de "Hâkimiyet-i Milliye" adıyla yeni bir gazete yayımlanınca yarı resmî yayın organı olma özelliğini ona bırakmak zorunda kalmıştır.

Elazığ Valisi Ali Galip ve Binbaşı Noel Olayı

Baştan beri Kongre girişimini "çetecilik" olarak suçlayan Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Sivas Kongresi'nin toplanmasını engellemek, toplanırsa dağıtılmasını sağlamak için İngilizlerle iş birliği yapmaktan ve "bağımsızlıklarına kavuşturulacakları" vaadiyle kandırılmış olan bazı Kürt vatandaşlarımızı kullanmaktan da çekinmemiştir. İstanbul Hükûmeti, bu yolda 3 önemli girişimde bulunmuştur:

1) Elazığ Valisi Ali Galip'in bazı Kürt liderlerinin de desteği ile Sivas'ı basarak Mustafa Kemal'i ve Kongre delegelerini tutuklamak.

2) Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın aynı amaçla Sivas'a gönderilmesi.

3) İngilizlerin Anadolu'da kendileri için tehlikeli gördükleri stratejik yerleri işgal etmeleri.

Bu girişimlerin ilk ikisi Mustafa Kemal Paşa'nın zamanında aldığı tedbirler ile kısa sürede başarısızlığa uğratılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, daha önce Amasya'dan Erzurum'a giderken Sivas'ta onun tutuklanması için bazı girişimlerde bulunan ve Mustafa Kemal Paşa tarafından bu girişimi engellenen Elazığ Valisi Ali Galip, bu kez ayrılıkçı Kürtçüler ve onları destekleyen İngilizlerle iş birliği yaparak yeni bir tertibin içinde yer almıştır. Musul petrolleri bakımından epey bir süredir Kürtler üzerine ayrılıkçı bir politika bina etmekte olan İngilizler, "özerklik" vadettikleri Kürtler arasında propaganda yapmak için İran Konsolosluğu sırasında Kürtlerle yakın ilişkiler kurmuş ve geliştirmiş olan Binbaşı Edward Noel'i görevlendirmişlerdi.

Aşiretler arasında yaptığı çalışmalar ve gösterdiği çabalar yüzünden "Kürt Lawrence'i" diye anılan Binbaşı Noel, Doğu'daki bazı Kürt aşiret liderleri ve "Kürt Teali Cemiyeti" üyeleri ile iş birliği yapıyordu. İngilizler bölgede bir "Kürt Devleti" kurulması için gayret gösterirken bir taraftan da bölgedeki Kürtlere, Ermenilerle iş birliği yapmaları yolundaki propagandalarını artırmıştı. Damat Ferit Paşa Hükûmeti, İngilizlerin bu bölücü siyasetlerini tasvip etmemekle birlikte millî direnişe karşı İngilizlerle iş birliği yapmaktan ve İngiliz-ayrılıkçı Kürt iş birliğini desteklemekten uzak durmuyordu. Nitekim Binbaşı Noel, İstanbul'dan ayrılmadan önce şifre ile telgraflaşma için İçişleri Bakanı Adil Bey'den bir belge almıştır.

1871'de Kayseri'de doğan Ali Galip, Damat Ferit 4 Mart 1919'da ilk kez Başbakan olduğu zaman "İttihatçı" olarak bilinen valileri görevden alarak yerlerine yeni valileri atamaya başladığında 3 Mayıs 1919'da Elazığ Valiliği'ne atanmış emekli bir askerdi. En son Kurmay Yarbay rütbesi ile Alay Komutanlığı yaparken 14 Nisan 1911'de askerlikten ayrılmıştı. 23 Haziran 1919'da Sivas'a gelmiş ve geldiğinden itibaren millî hareketi engellemek ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını tutuklayarak İstanbul'a göndermeyi başlıca görev bellemişti. Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a ilk geldiğinde Ali Galip'in tertibini boşa çıkartmış, hâlen Sivas'ta olan Ali Galip'i huzuruna getirtmiş ve sert bir şekilde çıkışmıştı. Sonrasında onun talebi üzerine tekrar kabul etmiş ve sabaha kadar onunla konuşmuştu. Mustafa Kemal Paşa'ya bundan sonra yardımcı olacağı sözünü veren Ali Galip, Sivas Kongresi sırasında Binbaşı Noel ile birlikte yeni bir tertibin elebaşı olarak sahneye çıktı. Bu defa Bedirhanilerden Celadet, Kamuran ve Ekrem Beylerle de iş birliği yapıyorlardı.

Malatya merkezli bölgeden toplayacakları bazı aşiret unsurları ile Sivas Kongresi'ni basacakları haberi alınınca Mustafa Kemal Paşa, birliklere bunların takibi ve yakalanmaları için gerekli emirleri verdi. Birliklerin gelmesi üzerine Ali Galip, Binbaşı Noel ve Halil Rami Beyler Kâhta'ya kaçtılar. Oradan da Suriye'ye, Halep'e geçtiler.

Ali Galip sonradan Halep'ten İstanbul'a gelmiş, Millî Mücadele'den sonra Adapazarı Askerî Mahkemesi'nde yargılanmış, beraat etmesi üzerine biriken maaşlarını almak üzere geldiği Ankara'da Rauf Bey tarafından görülmesi üzerine o sırada hazırlanan "Yüzellilikler Listesi"ne dahil edilmiş ve yurt dışına çıkartılmıştır.

Ankara Valisi Muhittin Paşa Olayı

Ali Galip ve Binbaşı Noel iş birliğinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine İstanbul Hükûmeti, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklama girişimini Ankara Valisi Muhittin Paşa'yı bu işle görevlendirerek sürdürdü. Anadolu'daki milliyetçi direnişe karşı cephe almış olan Muhittin Paşa, Gazeteci Refi Cevat'ın (Ulunay) babası idi. Muhittin Paşa İstanbul'daki bir toplantıdan döndükten sonra çevresine hükûmetin "İngiliz mandası"nı kabul ettiği haberini yaymaya ve Ankara'daki memurları İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne üye olmaya zorlamaya başlamıştı. Bu arada Ali Fuat Paşa da 29 Ağustos 1919'da Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanlığı görevinden alınmıştı. Fakat o komutanlığı bırakmamış ve "Komutan Vekili" olarak görevini sürdürmekte idi.

Ankara kent merkezinde fazla etkili olamayan Vali Muhittin Paşa, Sivas Kongresi'nin toplandığı günlerde yanına aldığı bir jandarma birliği ile Kırşehir'e gitti. Hacıbektaş'taki Bektaşi Dedesi'ni kendi yanına çekmeye çalıştığı ve yöreden toplayacağı kuvvetlerle Sivas'ta kongreyi basacağı anlaşıldı. Muhittin Paşa amacına ulaşamadan 19 Eylül 1919'da Ali Fuat Cebesoy'un gönderdiği kuvvetler tarafından Sungurlu-Keskin arasında yakalanarak tutuklandı ve Sivas'a gönderildi.

Sivas'ta Heyet-i Temsiliye üyeleri önünde sorgulanan Muhittin Paşa, "millicilerin amaçlarının ne kadar kutsal olduğunu bilmediğini" söyledi ve "bundan sonra milli hareketten yana olacağına" söz verdi. Bundan dolayı bağışlanarak İstanbul'a dönüşüne izin verildi.

Muhittin Paşa'dan boşalan Ankara Valiliği'ne ise Defterdar Yahya Galip (Kargı) Bey getirildi.

-14-

AMASYA GÖRÜŞMELERİ VE MEBUSAN MECLİSİ

Amasya Görüşmeleri

Damat Ferit ve hükûmetinin istifasından sonra padişah daha çok Anadolu hareketi ile uzlaşabilecek bir başbakan arayışına girmiş ve Ali Rıza Paşa'yı hükûmeti kurmakla görevlendirmiştir.

Sadrazam Ali Rıza Paşa ile Heyet-i Temsiliye arasındaki yazışmalar, İstanbul Hükûmeti ile ilişkilerde olumlu bir ortam yaratmıştır. Ülkenin geleceğine yönelik ana meselelerde birlikte çalışma ve çözüm yolları arama imkânı doğmuştur. Yazışmalar, Amasya'da bir görüşme ile sonuçlanacak ve görüşmede mutabık kalınan konular protokollere bağlanacaktır. Bu sürecin en önemli sonucu 21 Aralık 1918'de kapatılmış bulunan Mebusan Meclisinin açılması olacaktır.

İstanbul Hükûmeti, Meclisin açılabilmesi bakımından yapılması gereken seçimlerin nasıl yapılacağı, adayların nasıl belirleneceği gibi konuları görüşmek üzere Bahriye Nazırı Salih Hulusi Kezrak Paşa'yı görevlendirmiştir. Görüşme yeri olarak Heyet-i Temsiliye'nin önerisi ile Amasya kararlaştırıldı. Salih Paşa ile görüşmelere Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve Bekir Sami Kunduh'un katılması kararlaştırıldı.

Salih Paşa, beraberinde Padişah Vahideddin'in Başyaveri Naci Eldeniz olduğu hâlde 15 Ekim'de İstanbul'dan hareket

etti. Hükûmet kendisine görüşmelerde esas alınması istenen 9 maddelik bir talimat da vermişti. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 16 Ekim'de Sivas'tan ayrıldılar. Her iki taraf da 18 Ekim'de Amasya'ya vardılar. Görüşmelere 2 gün sonra başlandı. Bu süre içinde Heyet-i Temsiliye'nin isteklerini belirleyen Salih Paşa İstanbul'a bildirmiş ve hükûmetten yeni bir talimat istemiştir. Hükûmet bu taleplerin bir kısmını kabul edilebilir, bir kısmını kabul edilemez, bir kısmının da Mebusan Meclisi açıldıktan sonra onun vereceği karara bağlı olduğunu bildirdi.

İstanbul Hükûmeti temsilcileri ile Heyet-i Temsiliye arasındaki Amasya Görüşmeleri 20 Ekim 1919'da başladı. 22 Ekim 1919'a kadar süren görüşmelerde asıl tartışmalar Sivas Kongresi Beyannamesi üzerinde yoğunlaştı. Görüş birliği sağlanan noktalar bir tutanakta belirtildi. Sonunda 5 ayrı metin ya da "protokol" kabul edildi. Bu tutanak ise "2 Numaralı Metin" olarak sayıldı. 2'si "gizli" tutulan 5 protokol şu konuları içermekteydi:

1) Hükûmetin İstekleri: Başlıca hükümler şunlardı:

a) İttihat ve Terakki düşüncesinin uyanmasının önlenmesi,

b) Hükûmetin görevli atama ve görevden alma işlemlerine karışılmaması,

c) Anadolu'da tutuklananların serbest bırakılmaları,

ç) Ermenilerin göç ettirilmesi (tehcir) suçlularının cezalandırılmalarının yasalar ve siyaset açısından zorunlu olduğunun kabul edilmesi,

d) Seçimlerin serbest olarak yapılması,

e) Taşkın gösterilerden ve sert basın tartışmalarından kaçınılması,

f) Asayiş ve güveni bozacak durumlardan kaçınılması.

2) Görüşmelerin Tutanağı: Bunda Sivas Kongresi Beyannamesi'ne ilişkin olarak şu görüşlerde birleşilmiştir:

a) Mütareke sınırları içerisinde "ülke bütünlüğü" kavramına bazı açıklıklar getirildi. "Kürtlerin" ve "Kürdistan'ın" Osmanlı toplumundan ayrılmasına imkân olmadığı, ancak Kürt

topluluğunun dış kışkırtmalara karşı uyarılması gerektiği de kabul edildi.

b) "Klikya'nın" ve merkezi "İzmir" olan "Aydın Vilayeti'nin" ayrılmaz bir vatan parçası olduğu vurgulandı.

c) Batı Trakya'da bağımsız bir devlet kurma girişimlerinin sömürge amaçlı olduğu kabul edildi. Doğu Trakya'nın da Midye-Enez çizgisinde Osmanlı ülkesi olduğu belirtildi.

ç) Heyet-i Temsiliye'nin üstlendiği görevin Mebusan Meclisi çalışmaya başladığı zaman sona ermesi gerektiği öngörüldü.

Mebusan Meclisinin nerede toplanacağı konusunda tam bir görüş birliğine varılamadı. Bu konuda bir orta yol bulundu:

"İstanbul'un yabancıların işgali altında bulunması nedeniyle milletvekillerinin yasama görevlerini hakkıyla yerine getirmeye pek uygun olmayacağı düşüncesi doğdu... Barış yapılıncaya kadar geçici olarak Milli Meclis'in Anadolu'da, hükümetin uygun göreceği güvenli başka bir yerde toplanması uygun görüldü."

Buna göre Salih Paşa, aylardır tartışılan bir konuda Mustafa Kemal Paşa'nın görüşüne katılıp Meclisin Anadolu'da toplanmasını kabul etmiş oluyordu. Hatta özel görüşmede Mustafa Kemal'e burasının "Bursa" olabileceğini de söylemişti. Ancak bu kabulün kendi adına olduğunu, hükûmeti adına kesin bir şey söyleyemeyeceğini, kabine arkadaşlarını ikna etmeye çalışacağını belirtmişti. Hatta daha da ileri giderek Meclisin Anadolu'da toplanmasını temin edemezse istifa edeceğine söz verdi.

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve Bekir Sami Kunduh'un imzalarını taşıyan bu görüşme tutanağının altına şöyle bir not da eklendi: "İş bu tutanak iki nüsha olarak Amasya'da yazıldı ve Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Heyet-i Temsiliye üyeleri arasında değiştirildi."

3) Milletvekili Seçilemeyecekler: "İttihatçı" olarak tanınanlarla, Ermeni göçünde suç işleyenlerin ve millet ya da ülke aleyhine çalıştıkları için "lekeli" sayılanların milletvekili seçilmemeleri de uygun bulunmuştur.

4) Hükûmet'ten İstekler (Gizli Protokol):

a) Millî direniş karşıtı olarak tanınan bazı görevlilerin görevden alınmaları,

b) "Malta Sürgünleri"nin İstanbul'a getirilmeleri,

c) İngiliz Muhipleri Cemiyeti çalışmalarını kısıtlanması. Yabancı devletlerden yardım alan cemiyetlerin çalışmalarına son verilmesi,

ç) Anadolu direnişine katılanların hükûmetçe görevden alınmamaları,

d) Aydın Vilayeti'ndeki millî kuvvetlerin artırılması.

5) Barış Konferansı'na Gönderilecek Delegeler (Gizli ve İmzasız):

Başkan: Eski Sadrazam A. Tevfik Paşa, Askerî Delege: Ali Rıza Paşa, Siyasi Delege: Dışişleri Bakanı Reşat Hikmet, Uzmanlar: Albay İsmet (İnönü), Hilal-i Ahmer'den (Kızılay'dan) Hamit, Ahmet Reşit, Ali Emiri, M. Münir (Ertegün), Yazı Kurulu: Reşit Saffet (Atabinen), Robert Kolej'den Hüseyin (Pektaş).

İsmet İnönü'ye Yüklenen Misyon

Amasya Görüşmeleri'nde İsmet İnönü'nün barış konferansında ülkeyi temsil edecek delegeler arasına alınması, muhtemelen Mustafa Kemal ve Rauf Orbay'ın önerileriyle gerçekleşmişti. Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın da isabetle tespit ettiği üzere basit gibi görünen bu olay aslında Mustafa Kemal'in daha o günlerde İnönü'nün hangi görevleri üstlenmesi gerektiğine ilişkin bazı kararlar verdiğini göstermektedir. Milletvekili seçimleri başladığı zaman Kazım Karabekir, Mustafa Kemal'den komutanların pek çoğu aday oldukları hâlde İnönü'nün niçin aday gösterilmediğini sormuştu. Mustafa Kemal de 30 Eylül 1919'da verdiği cevapta şunları belirtmişti:

"İsmet Bey kardeşimizin milletvekili olmasını tabii çok arzu ederiz. Yalnız, kendisinin kurmay subaylarımızın en seçkin simalarından bulunması bakımından, ilk fırsatta Genelkurmay Başkanlığı'na tayini ile gelecekteki ordumuz teşkilatının bu muktedir ele verilmesini vatan için daha faydalı görmekteyiz!"

Bu cevap, Mustafa Kemal Paşa'nın daha Sivas'ta iken kurtuluşu sağlayacak ordunun düzenlenmesi görevinin Albay İsmet İnönü'ye verilmesi konusunda kararlı olduğunu ispatlamaktadır. Bu kez barış görüşmeleri söz konusu olduğunda yine İnönü'yü öne sürmüş olduğu görülmektedir. Olayların gelişimi de ona bu kararını uygulama imkânını verecektir. Genelkurmay Başkanlığı'nı üstlenen İsmet Paşa, savaştan sonra önce Mudanya'da, arkasından Lozan'da, baş delege olarak barış görüşmelerini yürütecektir.

İnsanların karakterlerini, kişilik özelliklerini, birikimlerini ve kapasitelerini çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, İsmet İnönü'yü aşama aşama "İkinci Adam"lığa hazırlamaktadır.

Görüşmelerin Önemi ve Sonuçları

İstanbul Hükûmeti, Amasya Görüşmeleri kapsamında imzaladığı protokoller ile artık Mustafa Kemal'in liderliğinde gelişmekte olan Anadolu hareketini bir "isyan hareketi" olarak suçlamaktan vazgeçmiş, ona "millî bir girişim" olarak bakmaya başlamıştır. Mustafa Kemal de bir kısmı imzasız olsa da bu tutanak ve protokolleri millî hareketin İstanbul tarafından "tanınması"nın belgeleri olarak değerlendirmiştir. Bu görüşmeler ile Amasya, Türk Millî Mücadelesi'nin başlarında ikinci kez çok önemli kararlara şahitlik etmiş bir merkez niteliği kazanmış oldu. Eğer burada alınan kararlar uygulanma şansı bulunabilseydi millî amaca daha kolay ulaşılacağı anlaşılıyordu. Fakat bir yandan Sultan Vahideddin ve İstanbul Hükûmetlerinin İtilaf Devletleri'nin, özellikle İngiltere'nin siyasetine uyarak devleti kurtarabilecekleri şeklindeki yanlış düşünceleri, diğer taraftan da İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u resmen işgal ederek baskılarını daha da artırmaları buna imkân vermeyecekti.

Amasya Görüşmeleri'nden çıkan en önemli sonuç, seçimlerin yapılarak Mebusan Meclisinin İstanbul'da yeniden açılması olacaktır. Alınan diğer kararların uygulanma imkânı pek bulunamayacaktır.

İstanbul Hükûmeti'nin temsilcisi Salih Paşa görüşmeler bittikten hemen sonra İstanbul'a döndü. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler protokoller doğrultusunda gerekli duyuruları yapmak ve bazı önlemler almak amacıyla Amasya'da birkaç gün daha kalmışlardır.

İngilizler Boş Durmuyor: Şeyh Recep Olayı

Mustafa Kemal Paşa Amasya'ya geldiği sırada Sivas'ta Şeyh Recep adında birisi 18 Ekim 1919 akşamı adamları ile birlikte Sivas Postanesi'ni basarak silah tehdidi ile bazı telgraflar çekmiştir. Şeyh Recep, Salih Paşa'ya bağlılık dile getirirken Mustafa Kemal Paşa'yı tehdit etmiş, halkın ancak padişaha bağlı olacağını bildirmiştir. İstanbul'a çektiği telgraflarla da padişaha bağlılıkları bildirilmiş ve Salih Paşa'nın Sivas'a gelmesi istenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa bu olayı önemseyerek Sivas Valisi'ne suçluların tutuklanması için talimat verdi. Suçlular tutuklandı. Fakat Vali bu olayı fazla önemsemedi. Oysa bu girişim, İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesinin sarsıldığı biçiminde yorumlanıyordu. Sonradan anlaşıldı ki olayın arkasında İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve Başkanı Sait Molla vardı.

Amasya'dan Sivas'a Dönüş

Amasya'daki görüşmeleri tamamlayan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Orbay 28 Ekim 1919'da Sivas'a geri döndüler. Bekir Sami Kunduh ise Tokat'taki çiftliğine gitti. İstanbul'a dönen Salih Paşa'nın Mebusan Meclisinin Anadolu'da toplanması konusunda Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ni ve padişahı ikna edemediği anlaşıldı. 27/28 Ekim 1919 gecesi Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan gelen telgrafta Meclisin İstanbul dışında toplanmasının sakıncaları sıralanıyordu. Bu telgrafı değerlendiren Heyet-i Temsiliye, padişahın yeni bir kabineyi işbaşına getirmeyi planladığını dikkate alarak Meclisin toplanmasına kadar mevcut hükûmetle ilişkilerin sürdürülmesini kararlaştırdı.

Seçimler ve Mebusan Meclisinin Açılışı

Bilindiği gibi Mondros Mütarekesi imzalandıktan kısa bir süre sonra İstanbul fiilen İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmişti. Padişah ve İstanbul hükûmeti üzerinde etki ve kontrolü sağlamış olan İngilizler, üyelerinin büyük bir kısmını İttihatçı milletvekillerin oluşturduğu Meclis-i Mebusan'ın kapatılması için baskıda bulununca Sultan Vahdettin yayımlamış olduğu bir emirle 21 Aralık 1918'de Meclisi kapatmış idi. 20-22 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa hükûmetinin temsilcisi Salih Paşa ile Heyet-i Temsiliye arasında Amasya'da yapılan görüşmeler sonucunda seçimlerin bir an önce yapılarak Meclis-i Mebusanın toplanması kararlaştırılmıştı.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin 7 Ekim 1919 tarihli beyannamesinde Millî Meclisin toplanması için seçim yapılacağı ilan edilmiş, 15 Ekim'de başlayan seçimler Aralık 1919 başında tamamlanmıştır. Bu seçimlerde seçim bölgeleri 1914 seçimlerine göre neredeyse yarı yarıya azalmıştır. 1919 seçimleri 15 vilayet, 35 mülhak liva (vilayete bağlı liva) ve 16 müstakil liva (doğrudan İçişleri Bakanlığı'na bağlı liva) için yapılmıştır.

Toplam 169 milletvekilinin seçilmiş olduğu bu seçimlerde milletvekillerinin ne kadarının Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yanlısı olduğunu kesin olarak bilemiyoruz. 1920 yılı Ocak başında Ankara Ziraat Mektebi'nde yapılan Misak-ı Millî toplantılarının tutanak ve tebligat çizelgeleri incelendiğinde M. Kemal'in çağrısına uyarak Ankara'ya gelen milletvekillerinin 40-45 kişi civarında olduğu görülmektedir. 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Millî metnine imza atan vekillerin tamamının Anadolu yanlısı olduğu varsayıldığında ise sayının 121 olduğu görülmektedir.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi bu seçimlerin ardından Sultan Vahideddin'in yayımladığı "İrade-i Seniyye" doğrultusunda 12 Ocak 1920 Pazartesi günü Fındıklı Sarayı'nda açılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum Milletvekili

Seçimlerde Mustafa Kemal Paşa 500 imzalı bir teklif ile Erzurum'dan aday gösterilmişti. Gerçi Ahali İktisat Partisi de onu Sivas adayları arasına almıştı. Fakat kendisi Erzurum'u tercih etti. Böylece 7 Kasım 1919'da Erzurum'dan milletvekili seçildi.

Heyet-i Temsiliye'nin diğer üyelerinden Rauf Orbay ile Kara Vasıf Sivas'tan, Bekir Sami Kunduh Amasya'dan, Refet Bele İzmir'den, İbrahim Süreyya Yiğit Manisa'dan, Mazhar Müfit Kansu da Hakkâri'den milletvekili seçildiler.

Komutanlar Sivas'ta Toplanıyor

28 Ekim 1919 günü Amasya'dan Sivas'a geri dönen Mustafa Kemal Paşa, bir gün sonra 29 Ekim 1919'da Sivas'ta Heyet-i Temsiliye ile bir toplantı yaparak İstanbul ile ilişkileri görüştü. Aynı gün, Mebusan Meclisinin toplanma yeri, Meclisin toplanmasından sonra millî kuruluşların ve Heyet-i Temsiliye'nin alacağı şekil ve çalışma tarzı, Paris Barış Konferansı'nda alınacak kararlar karşısında izlenecek yol gibi konuları görüşmek üzere kolordu komutanlarını 7-10 Kasım 1919 günlerinde Sivas'ta yapılacak toplantıya çağırdı.

Meclisin toplanacağı yer konusunda İstanbul ile haberleşmeler sürerken Komutanlar Toplantısı'nın yapılacağı 7 Kasım gününe gelindiğinde, Ali Fuat Paşa'dan başka hiçbir komutan Sivas'a gelemedi. Bunun üzerine toplantı günü ertelendi. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'ya telgraf çekerek Ali Fuat Paşa'nın geldiğini ve kendisinin beklendiğini bildirdi. Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanı Cevdet, Balıkesir'deki 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet, Edirne'deki 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar, Bandırma'daki Tümen Komutanı Kazım ve Bursa'daki Tümen Komutanı Bekir Sami Beylere çektiği telgraflarda da durumlarının özelliği nedeniyle yerlerinden ayrılmamalarının doğal olduğunu, yapılacak toplantı sonuçları hakkında kendilerine bilgi verileceğini söyledi. Bu arada Konya'daki 12. Kolordu'dan Kurmay Başkanı Şemseddin Bey, kolordusu

adına toplantıya katılmak üzere Sivas'a geldi. 14 Kasım'da da Kazım Karabekir Paşa gelince 16 Kasım 1919 tarihinde Komutanlar Toplantısı başladı.

Toplantıya, Ankara'daki 20. Kolordu'nun Komutanı Ali Fuat Paşa, Erzurum'daki 15. Kolordu'nun Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Sivas'taki 3. Kolordu'nun Komutanı Selahattin Bey, Konya'daki 12. Kolordu'nun Komutanlığı adına Kurmay Başkanı Şemseddin Bey ile Heyet-i Temsiliye üyelerinden Rauf Bey, Hüsrev Sami Bey, Mazhar Müfit Bey, Ömer Mümtaz Bey, Bekir Sami Bey, Hakkı Behiç Bey, Kara Vasıf Bey (toplantıya 27 Kasım'da katılmıştır), Heyet-i Temsiliye Danışman Üyesi Ahmet (Alfred) Rüstem Bey ve Sivas Kongresi'nde Batı Anadolu'yu temsil eden Manisa Delegesi İbrahim Süreyya Bey katıldılar.

Toplantının gündeminde üç önemli konu vardı: Mebusan Meclisinin toplanacağı yer, Meclis toplandıktan sonra Heyet-i Temsiliye'nin ve millî kuruluşların alacağı şekil ile çalışma tarzı ve Paris Barış Konferansı'nın alacağı kararın karşısında izlenecek yol.

16 Kasım'da başlayan Komutanlar Toplantısı'nda bu konular üzerinde uzun ve geniş kapsamlı görüşmeler yapıldı. İllerin Heyet-i Merkeziyelerinden gelen değerlendirmeler de göz önünde tutuldu. Erzurum, Trabzon, Balıkesir, Manisa Merkez Heyetleri Mebusan Meclisinin İstanbul'da toplanması düşüncesindeydiler. Edirne ise İstanbul çevresinde bir yerde toplanabileceğini bildirmişti. Bu arada toplantının son 2 gününe yetişebilen Kara Vasıf Bey, 19 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraftaki görüşlerine uygun olarak "milletvekillerinin İstanbul'da toplanmalarında hiçbir tehlikenin mevcut olmadığını ve Meclisi Anadolu'da toplamak isteğinden vazgeçmenin bir vatan borcu olduğunu" bildirdi. Kazım Karabekir Paşa da aynı düşüncedeydi.

Komutanlar Toplantısı'ndaki görüşmeler 29 Kasım 1919 günü tamamlandı ve şu kararlar alındı:

1) Mebusan Meclisinin Toplanma Yeri

Millî Meclisin İstanbul'da toplanmasında sakıncalar ve tehlikeler bulunmasına rağmen hükûmetin başka bir yerde toplanılmasına razı olmamasından ve bu yüzden memleketin karışıklığa düşmesinden kaçınıldığından Meclisin İstanbul'da toplanması zorunluluğu kabul edildi. Ancak aşağıdaki tedbirlerin alınmasına da karar verildi:

a) Bütün milletvekilleri durum hakkında aydınlatılarak her birinin görüşü alınmalıdır.

b) Milletvekilleri İstanbul'a gitmeden Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi merkezlerde toplanarak gerek İstanbul'da gerek dışarıda alınması gerekli tedbirleri ve kongrelerde kararlaştırılan programın esaslarını savunacak bir grup oluşturulmasının nedenlerini görüşmelidirler.

c) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşlarını hızla geliştirip genişletmeleri için bütün askerî üst makamlar hızla fiilen aracılıkta bulunmalıdır.

d) Bütün mülki amirlerden de millî kuruluşlara bağlı kalacaklarına dair söz alınmalı ve kendilerinden millî kuruluşların gelişimine yardımcı olmaları istenmelidir.

2) Millî Meclis Açıldıktan Sonra Heyet-i Temsiliye ve Millî Kuruluşların Alacağı Şekil ve Çalışma Tarzı

a) Millî Meclis toplandıktan sonra da milletvekilleri tam bir güvenlik ve özgürlük içinde yasama görevini yapabildiklerini kesinlikle bildirinceye kadar Heyet-i Temsiliye millî görevine devam edecektir.

b) Ancak, bütün livalardan birer ve müstakil livalardan ikişer milletvekili delege seçilecek ve bunlar Heyet-i Temsiliye'nin danışman üyeleri olarak Eskişehir yakınında toplanacaklardır. Heyet-i Temsiliye de aynı yere gidecek ve hep birlikte Mebusan Meclisindeki hareket tarzı görüşülüp kararlaştırılacaktır.

Heyet-i Temsiliye burada uygun şekilde görevine devam edecek, diğer milletvekilleri İstanbul'a gidecektir.

c) Mebusan Meclisi kesin bir güvenlik içinde olduğunu bildirince Heyet-i Temsiliye, tüzükteki yetkilerine dayanarak

genel kongreyi toplantıya çağıracak, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ileriki durumu için gereken kararı alacaktır.

Genel Kongre'nin nerede yapılacağı ve toplanma şekli o günün şartlarına göre tespit edilecektir.

3) Paris Barış Konferansı'nın Hakkımızdaki Kararı Karşısında İzlenecek Yol

Paris Barış Konferansı, aleyhimize bir karar verirse ve bu karar gerek Hükûmet gerekse Millî Meclis tarafından kabul ve tasdik edilirse derhâl uygun şekilde milletin düşüncesi alınarak tüzükte açıklanmış esaslara göre harekete geçilecektir.

4) İşgal Altındaki Yerlerin Durumu

Komutanlar Toplantısı'nın gündemindeki konular bitince, Ali Fuat Paşa'nın teklifi üzerine yabancıların işgalleri altında bulunan yerlerin durumu da gözden geçirildi.

Fransızlarla İngilizlerin ve Ermeni Komitelerinin baskı ve zulmü altında bulunan Adana, Maraş, Antep ve Urfa'da süratle Kuva-yı Milliyeler meydana getirilmesi, bunun için bu bölgeye komşu yerlerdeki askerî birliklerle millî kuruluşlardan yararlanılması kararlaştırıldı. Bu amaçla, Mersin-İskenderun-Osmaniye bölgesinin Ankara'daki 20. Kolordu; Kilis-Antep bölgesinin Sivas'taki 3. Kolordu; Adıyaman-Urfa bölgesinin Diyarbakır'daki 13. Kolordu tarafından yönetilmesi kararı verildi.

Fransız G. Picot Sivas'a Geliyor

Güney Cephesi'nde Kuva-yı Milliye birliklerinin gücünün artması Fransızları Mustafa Kemal Paşa ile ilişki kurmaya zorladı. Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak bu bölgede aldığı tedbirler ile millî direniş güçlenirken Fransızlar Anadolu'daki "milliyetçilerle" daha yakından ilişki kurmayı düşündüler. Böylece Mustafa Kemal'in ve Kuva-yı Milliye'nin gücünü daha yakından değerlendirecekler ve siyasetlerini de ona göre ayarlayabileceklerdi. Görüşme talebi o sırada Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri bulunan Joy George Picot'dan

geldi. Picot, ünlü "Sykes-Picot Gizli Antlaşması"nı imzalayan iki kişiden biri idi.

Olumlu cevap verilince 6 Aralık 1919 günü Kayseri'ye geldi ve orada Ali Fuat Cebesoy ile görüştü. Ertesi gün Sivas'a geldi. Mustafa Kemal ile birlikte Rauf Orbay, Bekir Sami Kunduh, Mazhar Müfit Kansu ve Ahmet (Alfred) Rüstem'in katıldığı görüşme 8 Aralık 1919 günü başladı. Fransız temsilciye, Mütareke sınırları içinde bir karış yerin bile bırakılamayacağı kesin bir dille anlatıldı. Bu nedenle, akşama kadar süren görüşmelerden "bir dostluk" elde etme dışında bir sonuç alınamadı. Fakat işgalci ülkeler, Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye'yi artık Anadolu'ya egemen bir güç olarak kabul etmek gerektiğini anlamaya başlamış oluyorlardı.

-15-

PAŞA ANKARA'DA

Heyet-i Temsiliye Ankara Yolunda

Sivas'ta yapılan Komutanlar Toplantısı'nda Anadolu'da seçilen mebusların İstanbul'a gitmeden bir araya gelmeleri ve nerede toplanacakları da görüşülmüştü. Heyet-i Temsiliye'nin Eskişehir yakınlarına taşınması öngörüldü. Görüşmelerde Ali Fuat Paşa Eskişehir ve Seyitgazi üzerinde durmuş fakat sonunda buluşma yerinin Ankara olması kabul edilmişti. Bu kararın alınmasında Ankara'da millî teşkilatın çok kuvvetli ve esas savaş alanı olan Batı Anadolu'ya yakın olması, İstanbul'a trenle bağlı olması önemli rol oynamıştı.

Esasında bu toplantıdan çok önceleri, Ekim ayı başından itibaren Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya taşınacağı haberleri yayılmaya başlamıştı. Fakat Kazım Karabekir bu düşünceye şiddetle karşı çıkmıştı. Erzurum'dan 3 Ekim'de gönderdiği şifreli telgrafta, "Kuva-yı Milliye'yi temsil eden yüksek heyetin değil Ankara'ya gitmek, Sivas'ın batısına bile geçmemesi düşüncesindeyim." demişti. Ona göre böyle bir durumda Doğu vilayetleri "teşkilatsız" kalacaktı. Bununla birlikte "bölgesel" düşündüğü ortada olan Karabekir Paşa, Komutanlar Toplantısı'nda Heyet-i Temsili'yenin Eskişehir Seyitgazi'ye gitmesi önerisine tepki göstermemişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareketinden önce Genelkurmay ile görüşerek Konya Ereğli-Ulukışla civarında bulunan Ali Fuat Cebesoy'un Komutanı olduğu 20. Kolordu'nun Ankara'ya nakledilmesi emrini çıkartmış olması, daha işin başında Millî Mücadele'nin merkezi olarak Ankara'yı düşündüğünü göstermektedir.

Niçin Ankara?

Millî Mücadele'nin başladığı günlerde Ankara, Anadolu'nun ortasında çorak, bakımsız ve kerpiç evli, dar sokaklı ve tozlu küçük bir şehir görünümündedir. Dış dünyaya tek bir demiryolu ile bağlıdır. Ve evlerin kale etrafında kurulmuş olması, şehre büyük bir güvenlik sağlamaktadır.

Vilayetin demografik yapısına bakıldığında Ankara halkının hemen hemen tamamına yakını Müslüman Türklerden meydana gelmiştir. Hristiyan ve Musevilerden oluşan Gayrimüslim nüfus çok azdır. Hıristiyanlar şehirde daha çok ticaretle meşguldüler. Türkler çoğunlukla ya bakkal ya bekçi veya ambarcı gibi işlerde çalışırlardı. Şehirde Orta Asya'dan Anadolu'ya Türkler tarafından getirilen ve daha sonra "Ankara Keçisi" olarak ünlenen keçi besleyiciliği ve buna bağlı olarak "soft" üretimi dünya çapında meşhurdu. Dericilik (Debbağlık) de genellikle Bent Dersi etrafında Türkler tarafından yürütülen önemli bir meslekti. Derici esnafının çok oluşu şehirde güçlü bir ahi teşkilatlanması meydana getirmişti.

Kale ve etrafında şekillenen Ankara'da Hacıbayram, Ulus, Cebeci gibi semtlerde Müslüman Türkler yaşıyordu. Zaten az olan Musevi nüfus bugünkü Ulus Anafartalar Caddesi ile İtfaiye Meydanı arasında oturmaktaydı. Keçiören, Etlik, Çankaya, Dikmen gibi yerlerde zengin Gayrimüslimlerin bağ evleri vardı. Şehirde Rum, Ermeni Katolik ve Yahudi Cemaatleri için 8 okul bulunmaktaydı.

Küçük bir orta Anadolu şehri olmasına rağmen Ankara, Türk devlet geleneğinin ve Türk kültürünün güçlü bir temsilcisi durumunda idi. 1071 Malazgirt Meydan Savaşından kısa bir süre

sonra, Anadolu'nun büyük çoğunluğu gibi Ankara da Türklerin eline geçmiş; bu durum bir-iki el değiştirmeden sonra kalıcı olmuştur. XIII. ve XIV. yüzyıllar boyunca Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak Ankara da bir Türk şehri özelliğini kazanmıştır. Selçuklu, Moğol-İlhanlı ve Osmanlı el değiştirme tarihi sürecinde Ankara zamanın kargaşa/anarşi döneminde, sosyo-ekonomik nitelikli dinî bir örgütlenme olan ahiliğin etkisi altında kalmış ve ahi ileri gelenlerince yönetim ve idaresi en azından bir dönem üstlenilmiştir. Bir esnaf örgütlenmesi, bugünkü söyleyişle bir sivil-toplum örgütlenmesi olarak Ankara Ahi Teşkilatı'nın, 1290-1354 yılları arasında yaklaşık 60 yıl Ankara'da yönetimi ele aldığı ve bir "Ahi Cumhuriyeti" kurdukları genellikle kabul edilmektedir. Şehirde, Hacı Bayramı-veli Dergâhı başta olmak üzere devletle uyumlu bir geleneğe sahip güçlü bir manevi iklim bulunmaktadır.

Ankara yolculuğunun bir süre gizli tutulmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, güzergâhın Kayseri ve Kırşehir üzerinden yapılacağını Fahrettin (Altay) Paşa'ya gönderdiği mektupta açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa karargâh olarak Ankara'yı seçmişti. Ankara 20. Kolordu Merkezi olmanın dışında İstanbul'a demiryolu ile bağlıydı ve savaş alanlarına kolayca ulaşılabilirdi. Hükûmet yanlısı Vali Muhittin Paşa da işbaşından uzaklaştırılmış, Defterdar Yahya Galip Kargı Bey Valil Vekili olarak görev yapmaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa Amasya Genelgesi'ni yayımladığı sırada, İzmir'in Yunanlılarca işgalini protesto eden Ankara halkı çağrıya derhâl uyarak mitingler yapmıştı. Yurt savunmasına katılmak için özellikle 1919 Eylül'ünden sonra Müftü Rıfat Börekçi başkanlığında güçlü bir Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurulmuş, kazalarda da kurulan aynı isimli örgütler, düzenli bir eylem sağlanabilmesi için merkeze bağlanmıştı.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti burada şube açamamıştı. Şehirde, birer İngiliz ve Fransız birliği bulunmaktaydı. Fakat bunlar, yönetim ve halk üzerinde etkili değillerdi. Zaten bunlar da

Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye geldikten kısa bir süre sonra şehri terk edeceklerdi.

Sivas'tan Ayrılış

Mebusan Meclisi seçimleri yapılıp Meclisin açılmasının zamanı geldiğinde Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan Ankara'ya hareketini 16 Aralık 1919'da ilgililere bildirdi. Sivas'tan ayrılmak için yol hazırlıklarına başlanıldığında para ve benzin sorunları ile karşılaşıldı. Heyet-i Temsiliye'nin kasasında birkaç lira bulunuyordu.

İçinde bulundukları duruma üzülen Mustafa Kemal Paşa yanındakilere şunları söyledi: "Yahu, bunca önemli meseleler, isyanlar, şunlar bunlarla uğraştık, karar verdik, emin olunuz bu kadar sıkıldığım olmadı. Ankara'ya gideceğiz. Köhne, körükleri parça parça, bu kışta, karda binilmesi gayri caiz (uygun olmayan) otomobillere razı oluyoruz, fakat benzin, lastik, para bulamıyoruz. Fakat elbette bunlara da çare bulacağız..."

Mazhar Müfit Bey, Sivas Osmanlı Bankası Müdürü Oscar Scmitt'ten para alınmasını gündeme getirdi. Mazhar Müfit'in arkadaşı olan Oskar Scmitt görüştüklerinde, "Türklerin büyük bir millet olduğuna kalben inanmışımdır. Bu defa gittiğiniz mücadelede de başarılı olacağınıza eminim" deyip duruyor ve "benim elimden de bir hizmet gelirse yapmaya hazırım, icap ederse memuriyetimi bile terkederim" şeklinde bir cesaret gösteriyordu.

Mustafa Kemal Paşa, paranın Heyet-i Temsiliye adına değil de Mazhar Müfit'in kendi şahsına alınması ve ödemenin birlikte yapılması şartıyla kabul etti. Bu suretle para meselesi halledilecekti. Ankara'ya hareket gününün sabahı bankadan senet karşılığı 1.000 lira alındı. Mazhar Müfit Kansu Eski Bitlis Valisi olarak, Yüzbaşı Bedri Bey de "tüccardan" diyerek kefil sıfatıyla senedi imzalamışlardı. Yol parası sorununu çözüldü. Mazhar Müfit Kansu anlatıyor:

"Her şey hazırlandı. Artık yarın hareket ediyoruz. Bildiklerle vedalaştık. Fakat bütün mevcut nakdimiz ancak yol için

yirmi yumurta, bir okka peynir ve on ekmeğe yettiğinden bunları aldırdık. Zira banka müdürü bugün de gelmezse yolda bütün aç kalmak ihtimali de vardı. (Banka müdürü hastadır, evinden çıkamıyor).

Bugün de direktör gelmedi. Gönderdiğim haberde yarın dokuzda hareket edeceğimizi bildirdiğimden, sabah hemen karanlıkta, yani sekizde bankaya mutlaka gelerek icabını icra edeceğini (gereğini yapacağını) ve bizi uğurlamada bulunacağı cevabını aldık.

Filhakika hareketimiz günü, sabah sekizde Yüzbaşı Bedri Bey'le bankaya gittik. Bitlis Eski Valisi imzasıyla bir senet düzenlendi. Bedri Bey de 'tüccardan' diye kefil oldu, 1.000 lirayı aldık."

Mustafa Kemal Paşa otomobillerde kullanmak üzere 450 kilo benzin ve 60 kilo yağ temin edilmesini Kayseri Asker Alma Dairesi Başkanı Emrullah Bey'den rica etti. Oysa ellerinde 3 bidon (56 Kilo) benzinle, yarım kilo solüsyon bulunmaktaydı. Otomobiller için gerekli olan 2 çift iç ve dış lastik ile 6 teneke benzin için Amerikan Okulu'nun Müdürü'ne başvurulur. Bayan Müdür, "para karşılığı benzin ve lastik vermelerinin mümkün olamayacağını, bu nedenle para verilmesinde ısrar edilmemesini" söyleyerek verdiği benzin ve lastikler için para kabul etmeyeceğini bildirir. Sonuçta, alınan benzin ve lastikleri için para kabul etmediklerine dair Amerikan Okulu Müdürü'nden bir yazılı belge alınır. Konuyu Mazhar Müfit Kansu şöyle anlatıyor:

"Biz parasız istemiyoruz, onlar almıyor, evet amma, ileride ne olur ne olmaz. Onların bizim ısrarımıza rağmen para almadıklarına dair elimizde bir belge bulunsun..."

Beş nakliye aracından ibaret Heyet-i Temsiliye ağırlığı 13 Aralık 1919'da bir subay komutasında yola çıkarıldı. Heyet-i Temsiliye de 18 Aralık'ta 3 araba ile sabah 9.30'da yola çıktı. Mustafa Kemal Paşa ile Heyet-i Temsiliye üyeleri Mazhar Müfit (Kansu), Rauf Orbay, Şeyh Fevzi Efendi ve Hakkı Behiç Bey sabah yola çıkanlar arasındaydı. Onlar dışında kafilede konuk olarak Hüsrev (Gerede), Dr. Refik (Saydam), Ahmet Rüstem

ve yaverler, Cevat Abbas (Gürer), Muzaffer (Kılıç) ve Yüzbaşı Bedri de bulunmaktaydı. Kafile toplam 19 kişiden oluşuyordu.

18 Aralık 1919 Perşembe günü, herkes Paşa ve arkadaşlarının Sivas'ın üç saat dışına kadar uğurlanması için hazırlıklar yapmıştı. Sabah saat 09.00'da karargâh olan Sultani Mektebi'nin önünde binlerce insan toplanmıştı. Halkın çoğunluğu at ile araba ile şehrin dışına kadar heyeti uğurladılar. Sivas adeta bir yasa büründü. O büyük kahramanı kolları arasından bırakmak istemiyordu. Geçici olarak Ankara'ya gittiklerini, Ankara'nın İstanbul ve İzmir Cephesi'ne yakınlığından seçildiğini, iç ve dış düşmanların kökünü kazıdıktan sonra yine Sivas'a döneceklerini vaat ediyorlardı. Bu söz, ayrılık acısını biraz olsun azaltıyordu.

Soğuk ve karlı bir kış günü "genel durumu idare ve sevk sorumluluğunu yüklenenler en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye mümkün olduğu kadar yakın bulunur" kaidesi gereğince Sivas'tan Ankara'ya hareket edildi. Üç otomobilden oluşan kafilenin en önündeki otomobilde Hüsrev Bey, Mazhar Müfit, Yüzbaşı Bedri ve Hakkı Behiç Beyler; arkadaki otomobilde Mustafa Kemal Paşa ve onun arkasında ise diğer zevatın otomobilleri yer alıyordu. Son kafile, Sivaslıların coşkun uğurlamaları, dostluk, sevgi, heyecan ve bağlılık, destek gösterileri, kısaca pek değişik duyguları arasında yola koyuldu.

Mustafa Kemal Paşa Sivas il sınırını geçerken Sivas Valisi Reşit Paşa'ya bir telgraf çekerek, "Vilayetiniz sınırını geçerken Sivas'ta hakkımızda gösterdiğiniz misafirperverliğe ve kıymetli yardımlarınıza bir kere daha teşekkür etmeyi bir vazife sayarak cümleten saygılar sunarız." dedi.

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa Komutanlar Toplantısı'ndan Ankara'ya dönerken Heyet-i Temsiliye'nin geçeceği yerleri ve görülecek kişilerle ilgili hazırlık yapmış, heyetin hareketi için gerekli raporu vermişti. Heyet Kayseri, Kırşehir, Mucur ve Kaman yoluyla Ankara'ya gidecekti.

Ali Fuat Paşa 15 Aralık 1919'da gönderdiği şifrede; yolların hava şartları nedeniyle kötü olduğunu, Rauf Bey'le Mustafa

Kemal Paşa'nın Mucur'dan temin edilecek bir araba ile Hacıbektaş'a gitmelerini ve Çelebi Efendi ile görüşmelerini, çünkü tekke babaları ile bu zatın millî hareket lehinde olduklarını ve kendisine bu konuda yardım edeceklerini bildiriyordu. 19/20 Aralık 1919'da gönderdiği telgrafta, "... Çelebi ile Babaların milli hareketi tasvip ve buna bütün mevcudiyetleriyle iştirak etmelerinin ziyaret nedeni olduğunu, Çelebi ile Babaların arası gayet açık olduğundan ona göre idare-i kelam edilmesini" rica etmişti.

İlk Durak Kayseri

Sivas'tan coşkulu bir uğurlama ile ayrılan Paşa ve arkadaşları otomobillerin eski ve bakımsız olması nedeniyle yolda çok zaman kaybettiler. Kayseri'ye ancak ikinci gün, 19 Aralık 1919'da ulaşabildiler. Mustafa Kemal Paşa'nın şehirlerine geleceğini öğrenen Kayserililer, Çifte Kümbetler'e kadar yolun iki yönünü doldurmuş, yüzlerce atlı onu ta uzaklarda karşılamak için yollara dökülmüştü. 19 Aralık 1919 Cuma günü akşama doğru arabası ve yanındaki arkadaşları ile görünen Mustafa Kemal Paşa'yı ve Heyet-i Temsiliye üyelerini, Kayserililer coşkun gösterilerle kurbanlar keserek karşılamış ve sevgi ile bağırlarına basmıştır. Kayserililer, o gece gelenlerin şereflerine fener alayları da düzenlemişlerdir.

Paşa ve heyet, Kayseri'nin en gösterişli konağı İmamzade Reşit Ağa'nın evinde misafir olmuşlardır. Mazhar Müfit Kansu Kayseri'ye gelişi şöyle anlatıyor:

"Kayseri'ye ulaşan Mustafa Kemal Paşa, İmamzade Reşit Ağa'nın hanesine (evine) misafir değilmiş, ben ve Hüsrev Bey (Gerede) de bu evde kalacak surette hazırlık yapılmış, Rauf Bey (Orbay) Nuh Efendi'nin hanesinde, diğer arkadaşlar da diğer zevatın hanelerinde misafir edilmişlerdir...

... Gece yarısını geçmiş idi ki, yatak odalarına çekildik. Paşa sağdaki odada, ben karşıdaki odada, Hüsrev Bey de yanımdaki odada mükemmel ve çok rahat yapılmış yataklara kavuştuk.

Odalar, yanan sobalarla mükemmel ısınmıştı. Rahat uyuduk. Doğrusu Reşit Ağa'nın misafirperverliğini unutamıyorum.

Sabahleyin mükemmel bir kahvaltı yaptık, evet mükemmel diyorum, bizim, aylardır tereyağı, kaymak, süt, bal gördüğümüz yoktu. Bu gibi şeylerden mahrum kaldıktan sonra insan bir gün kavuşursa kıymetleri o zaman daha çok artıyor.

Paşa, kahvaltıda yine şakaya başladı. Ev sahibine, 'Azizim, biz her sabah sütten, kaymaktan bıktık. Sizin meşhur pastırmanız vardır, üzerine birkaç taze yumurta kırılsa da daha kuvvetli bir kahvaltı alsak, nasıl olur? Bugün gezeceğimiz yerler var, öğle yemeğini biraz geç yiyeceğiz' dedi. Ve Paşa bana bir göz işareti yaptı. Reşit Ağa, "baş üstüne efendim' diye fırladı."

20 Aralık 1919 Cumartesi günü Mustafa Kemal Paşa, Kayseri ileri gelenleriyle bir görüşme yaptı. Kayserililer, Sivas Kongresi'ne Kayserili Kâtipzade Nuh Naci (Yazgan), İmamzade Ömer ve Ahmet Hilmi (Kalaç) Beylerle katılmışlar; Kongre'den sonra Kayseri'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesini açmışlardı. Cemiyetin yönetim kurulu Müftü Ahmet Remzi Efendi'nin Başkanlığında; Nuh Naci (Yazgan), A. Hilmi (Kalaç), Mazhar (Karakaya), Faik (Seler), Mustafa (Ağırnaslı), Uşakizade Osman gibi üyelerden oluşmuş ve çalışmalarına başlamıştı. Şimdi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi ve Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa aralarındaydı ve onun memleketi kurtaracağına yürekten inanıyorlardı. O günleri, A. Hilmi Kalaç yayımladığı anılarında şöyle anlatıyor:

"... Mustafa Kemal Paşa Hükümeti ve Belediye'yi ziyaret ettiler. Halkla bilhassa hocalarla toplu bir halde görüşmek arzusunu belirttiklerinden, başta Kızıklı Hacı Kasım olduğu halde, ilmiye sınıfının ileri gelenleri, tüccar ve esnaftan bazıları, Raşit Efendi Kütüphanesi'nde toplandılar. Kütüphane'ye gelen Mustafa Kemal Paşa, hocaların ellerini sıkarak iltifatta bulundu. Memleketin uğradığı haksızlığı, bunu önlemek için milletçe yapılacak vazifeyi belirtti."

Mustafa Kemal Paşa o gün, "Kayseri İhtiyat ve Zabitan Cemiyeti Merkezi"ni de ziyaret edip kısa bir konuşma yaparak "Kayserili ihtiyat zabitan arkadaşlarımın İstiklal Mücadelesi uğrunda yaptıklarından ve yapmak istediklerinden tamamen memnuniyetle haberdar bulunuyorum." dedi.

O gün akşama kadar Kayseri'de görüşmeler yapan Mustafa Kemal Paşa memnundu. O gece de Kayseri'de kaldılar. Ertesi gün 21 Aralık 1919 Pazar günü Kırşehir üzerinden Ankara'ya gidilecekti.

Kayseri'den ayrılırken Heyet-i Temsiliye'nin candan karşılanışı nedeniyle şehir halkına bir bildiri yayımladı: "... Anadolu'nun kalpten gelen heyecanına bu yolculuğumuzun ilk konak yeri Kayseri'de temas ettik. Bu temasın bıraktığı hürmet ve bağlılık hatırasını dostluk ve nezaket izlerinin doğurduğu şükran hissini ömrümüz oldukça koruyacağız."

Mucur ve Hacıbektaş'ta

Heyet-i Temsiliye 21 Aralık 1919 günü, akşam 20.30'da Mucur'a geldi. Konukları, Kaymakam Cevat ve Mucur halkı karşıladı. Heyet ve Paşa doğruca Hükûmet Konağı'na geldiler. Mustafa Kemal Paşa Mucur'da bütün teçhizat ve iaşesi halk tarafından temin edilen millî süvari müfrezesini görmüş, memnun olmuştu. Gece, Hükûmet Konağı'nda Mucur ileri gelenleri ile bir toplantı yapıldı. Mustafa Kemal Paşa geceyi hükûmette, arkadaşları da evlerde geçirdiler.

Mustafa Kemal Paşa ve heyet ertesi gün, 22 Aralık 1919'da Hacıbektaş'a gitti. Burası, Anadolu'da oldukça yaygın ve geniş bir halk kitlesi üzerinde etkili olan "Bektaşilik"in merkezi idi. Hacı Bektaş Dergâhı Şeyhi Çelebi Cemalettin Efendi ile Vekili Niyazi Salih Baba heyete büyük konukseverlik gösterdiler. Geceyi Çelebi Cemalettin Efendi'nin misafiri olarak Hacı Bektaş'ta geçirdiler. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları yemek esnasında Çelebi ile görüşmüş ve ondan Kuva-yı Milliye taraftarı olduğuna dair söz almışlardı.

23 Aralık 1919 sabahı Hacı Bektaşıveli Hazretleri'nin dergâhı ve türbesini ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa ve heyet aynı gün Hacı Bektaş'tan Mucur'a geçtiler. Geceyi Mucur'da geçirdiler. Ertesi gün Kırşehir'e hareket ettiler.

Kırşehir'de Coşkulu Karşılama

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler 24 Aralık 1919 günü Kırşehir'de büyük bir gösteri ile karşılandılar. Kırşehirliler, Paşa ve arkadaşlarını şehirlerine gelmekte olduğunu öğrenir öğrenmez büyük bir hazırlığa girişmişlerdi. Kırşehir Kaymakam Vekili Ali Hikmet Bey, Kırşehir Gençler Derneği üyelerinden Mustafa Hilmi (Nural), M. Sıtkı (Doğu), Reşat (Özdeş) ile birlikte bir karşılama programı hazırlamışlardı. 200 atlı, Kırşehir'in 5 kilometre uzağındaki Gölhisar Çiftliği sırtlarında konukları karşıladılar.

Kaymakam Vekili ve binlerce Kırşehirli Kılıççı Köprüsü'nde bekliyorlardı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarını taşıyan otomobiller, ardında 200 atlıyla öğleye doğru Kılıççı Köprüsü'ne geldiği sırada ortalık ana baba gününe döndü. "Yaşa! Varol!" sesleri, alkışlar göklere yükseliyordu. Paşa, otomobilinden indi, karşılayanları selamladı. Kaymakam Vekili ve Gençler Derneği yöneticilerinin ellerini sıktı, teşekkür etti. Kısa bir süre cirit oyununu seyreden Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tekrar otomobillerine binerek Kırşehir'e ulaştılar.

Günümüzdeki Gazi İlkokulu önünde, öğretmen ve öğrenciler Mustafa Kemal Paşa'ya bir çiçek buketi sundular. Kapı Camii'nin önünde otomobilden indikleri zaman kurbanlar kesiliyordu. Doğruca hükûmete geldiler. Mustafa Kemal Paşa kahvesini içerken Kırşehir'in genel durumu hakkında bilgiler aldı. Öğle yemeğinden sonra Belediye'yi ve Ortaokulu, ikindiye doğru da Gençler Derneği'ni ziyaret ettiler.

Gençler Derneği Başkanı M. Sıtkı (Doğu) ile üyelerden Cevat Hakkı (Tarım) Beyler heyecanlı birer konuşma yaptılar. Paşa verdiği cevapta, memleketin içinde bulunduğu durumu anlatarak "Milletin bu durum karşısında kabul ettiği nokta,

Kuva-yı Milliye'nin etkin ve İrade-i Milliye'nin hâkim olmasıdır." dedi ve Türk milletinin bu konudaki kararlılığı üzerinde durdu. "Bağımsız yaşamak için feyizli vatanın teminine muhtacız. Çizdiğimiz bir sınır vardır. Bu sınırı yabancıların elinde bırakmayacağız, emniyetimiz pek güçlüdür." diyerek sözlerini tamamladı.

Akşam olmuştu. Gençler Derneği'nin defterini: "Kırşehir gençlerinin, vatanımızda gençliğin kıymetli bir örneği olduklarını ispat edecek sağlam ve yanılmaz fikirlerle donanmış bulundukları inancıyla" imza etti.

Mustafa Kemal Paşa Dernek'ten ayrıldıktan sonra, Kırşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Halil (Gürbüz) ile bir görüşme yaptı. Akşamüzeri, Kuşdili Mahallesi'ndeki Çopur Sait'in konağına gitti. Geceyi burada geçirecekti. Yemekte, Kırşehir Belediye Başkanı Mahbub ve Belediye Meclis Üyesi Esat (Ulusoy) Beylerle ayrıca görüştü. Gençler Paşa'mn kaldığı evin önünde fener alayı düzenlemişlerdi. Burada gençlerden Ömer (Aydın) bir konuşma yaptı. Fener alayını balkondan izleyen Mustafa Kemal Paşa gençlere kısa bir konuşma yaptı:

"Aziz ve mübarek vatanımızı kurtarmak için bütün aydınların, herkesin hazır olması lazımdır. Vatanın sinesinde kurtuluş çarelerini birlikte, ölünceye kadar aramaya, temin etmeye çalışacağız. Gençlerin, Kırşehirlilerin duyguları hepimizin ortak davasıdır. Sizlerin bu asil düşünceleri bizleri çok duygulandırdı. Ben ve arkadaşlarım, sizleri sevgi ile selamlarız."

25 Aralık 1919 günü sabahı Kırşehirlilerin coşkun gösterileriyle Kırşehir'den uğurlanan kafile 191 kilometrelik yolu Ali Fuat Paşa'nın gönderdiği yol krokisinde gösterdiği 11 konaklama merkezinden geçerek aynı gün, 25 Aralık 1919 günü Kaman'a geldi. Geceyi burada geçirdiler.

26 Aralık 1919'da Kaman'dan Beynam'a hareket edildi. Beynam Köyü'ne gelindi. Yolların karla kaplı oluşu nedeniyle Beynam'a geri dönen Heyet, geceyi Beynam'da geçirdi.

Ankara Ayakta: Kızılca Gün

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları nihayet 27 Aralık 1919 günü 9 gün süren yorucu bir yolculuktan sonra 11.00'de Ankara Dikmen sırtlarına ulaşmıştı.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Ankara'ya gelmekte oldukları haberi bir anda çığ gibi bütün şehri sarmış, herkesi sevince boğmuştu. "Millî Mücadele'nin Hakanı" olarak bilinen Vali Vekili Yahya Galip (Kargı) başkanlığında bir karşılama komitesi kurulmuştu. Bu komitede Müftü Rıfat (Börekçi), Kınacızade Şakir, Bulgurzade Tevfik, Attarbaşızade Rasim, Toygarzade Ahmet, Hatip Ahmet, Kütükçüzade Ali, Hanifzade Ahmet, Ademzade Ahmet, Binbaşı Fuat Bey, Kınacızade Şakir Bey gibi Ankara'nın ileri gelenleri vardı.

Ankaralılar, Seymen geleneklerine göre o günü "Kızılca Gün" ilan etmişlerdi. "Kızılca Gün", bir beyliğin ya da devletin çöküş ve yıkılışı günlerinde, halkın yeni bir devlet kurmak ve başlarına yeni "lider" seçmek için "Seymen Alayı" adıyla atlı ve yaya birlikler kurdukları, Seymenlerin (Efelerin) kendilerine göre oyunlar oynadıkları, adeta bir toya dönüştürdükleri bir gündü. Bu gelenek, Ankara ve yöresini fetheden üç beyden birisi olan Kızıl Bey'e (diğerleri Karaca Bey ve Eyne Bey'dir) tabi olan Oğuzların Orta Asya'dan Anadolu'ya taşıdığı bir gelenekti. Bu gelenek, Ankara Ahi Cumhuriyeti'ni kuran irade idi. Bir imparatorluğun ellerinden kayıp gittiğini gören Ankaralılar, şimdi yeni bir Türk devletinin kuruluşuna giden yolun başında durduklarını, onları bu buhrandan çıkaracak olan kahramanın Mustafa Kemal Paşa olduğunu görmüş ve onu bağırlarına basmak için harekete geçmişlerdi.

Ankara Seymenleri, Ulucanlar ve Hacı Bayram'da toplanarak üç kol hâlinde Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'yi karşılamak üzere Dikmen sırtlarına doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Yaya olanlar, günümüzde Genelkurmay Başkanlığı ile TBMM'nin bulunduğu kavşakta yerlerini aldılar.

20 Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Vali Vekili Yahya Galip Bey Heyeti karşılamak için Gölbaşı'na kadar

gitmişlerdi. Gölbaşı'nda Haymanalı atlıların öncülüğünü yaptığı kalabalık bir halk topluluğu vardı. Binlerce Ankaralı yol boyunca sıralanmıştı. 70 yaya 300 atlı zeybek kıyafetinde Seymen yollara dizilmişti. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa ile Yahya Galip Bey'i otomobiline aldı. Kızıl Yokuş'a (Keklik Pınarı/Dikmen) doğru hareket ettiler.

Gölbaşı'ndan sonra ikinci karşılama Kızıl Yokuş'ta yapıldı. Seymenler geleneksel oyunlarını oynadılar. Üçüncü karşılama şimdiki Genelkurmay Başkanlığı ile TBMM'nin bulunduğu kavşakta büyük bir coşku ile yapıldı. Burada ortalık karıştı. Seymenler, esnaf temsilcileri, öğrenciler, binlerce Ankaralı Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını alkışlıyorlar, "Yaşa! Varol!" sesleri göklere yükseliyordu. O günlerde karşılayıcılar arasında bulunan genç tarih öğretmeni Enver Behnan Şapolyo, anılarında şunları anlatıyor:

"... Mustafa Kemal Paşa burada karşılama heyetiyle devlet memurlarını bir arada görünce, otomobilinden indi. Herkesin ayrı ayrı ellerini sıktı. Biraz daha ileri gidince yüzlerce delikanlıyı zeybek kıyafetlerinde, ellerinde palalar dimdik ve canlı görünce, bu Seymenlere hayran oldu. Bu büyük ve tarihte misli az görülmüş karşılama töreninden pek memnun kaldı. Yiğitleri sert bir sesle:

-Merhaba Efeler! Diye selamladı. Efeler, hep bir ağızdan:

-Sağ ol Paşa Hazretleri, diye karşılık verdiler. Mustafa Kemal:

-Arkadaşlar, buraya niçin geldiniz? Diye sorunca, hep bir ağızdan,

-Millet yolunda ölmeye geldik, diye haykırdılar.

Halk da "Yaşa!" sesleri ile ortalığı inletiyordu. Mustafa Kemal, yaya yürüyor, otomobil de kendisini takip ediyordu."

Dördüncü karşılama günümüzde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin bulunduğu yerde (Sıhhiye) yapıldı. Ankara'nın ileri gelenlerinin bir kısmı da Paşa'yı burada bekliyordu. Başlarında Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi Efendi vardı. Mustafa kemal Paşa yanlarına geldi. Müftü Rıfat Efendi:

"-Hoş geldiniz, sefalar getirdiniz. Memleketimizi aydınlattınız, canla başla sizinle beraberiz." dedi. Mustafa Kemal Paşa ve heyet, Rıfat Hoca'ya teşekkür ettikten sonra İstasyon'a doğru yöneldiler.

Gösteriler devam ediyordu. İstasyon meydanında jandarma ve polisler de dizilmişlerdi. O günlerde, Anadolu'nun birçok şehrinde olduğu gibi Ankara'da da bir İngiliz işgal birliği bulunuyordu ve başlarında bir Yüzbaşı vardı. Bu İngiliz askerleri İstasyonda kalıyorlardı. Heyet, İngiliz askerlerinin bakışları arasında yoluna devam etti. Hacı Bayram'a doğru ilerliyorlardı. Birkaç ay sonra İlk Meclis binası olacak olan ve fakat o günlerde İttihat ve Terakki vilayet binası olarak yapımı devam eden binada da başlarında bir yüzbaşının bulunduğu bir Fransız işgal birliği vardı. Fransız askerler binanın yanındaki "Millet Bahçesi"nden heyetin geçişini seyrediyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları halkla birlikte Hacıbayram'a kadar yürüdüler ve türbeyi ziyaret ettiler. Heyet hükûmet binasının önüne geldiğinde Vali Vekili Yahya Galip Bey bir nutukla "hoş geldiniz" dedi ve hariciye memurlarından Fahrettin Bey de bir nutuk söyledi. Kemal Paşa 15.30'da Hükûmet Konağı'na girdi ve burada Ankaralılarla konuştu. Bir süre dinlendi. Daha sonra 20. Kolordu'yu ziyaret ederek Ali Fuat Paşa ile görüştü. Bu sırada Seymenler meydanlarda kılıç oyunları oynuyor, halkı coşturuyorlardı. Akşam olmuş, fenerler yakılmıştı.

Heyet daha sonra kendilerine tahsis edilen Kalaba'daki Ziraat Mektebi'ne giderek yerleşti. Türkiye'nin kalbi artık Ankara'da "Ziraat Mektebi"nin loş koridorlarında atacak, burada yeni bir Türkiye kurulacaktı. Ziraat Mektebi, Keçiören Tepelerinin yamacında Çubuk Çayı'na bakan iki katlı, taş bir yapıydı. Heyet-i Temsiliye'nin çalışmalarını Ankara'da sürdüreceği haberi üzerine Ankara Vali Vekili Defterdar Yahya Galip Bey, en uygun çalışma yeri olarak burayı seçmişti. Üst kata çıkılınca tam karşıya gelen büyük oda ve bitişiğindeki oda Mustafa Kemal Paşa'ya, sağdaki odalar Heyet-i Temsiliye'nin diğer üyelerine, soldaki bürolar da bir süre sonra Halide Edip (Adıvar)

Hanım'ın yönetiminde çalışmalara başlayan Anadolu Ajansı'na ayrılmıştı. Alt katta; yemek salonu, şifre ve telgraf odaları, yaverler bürosu ve muhafız birliği yatakhanesi vardı. İlk TBMM'nin hazırlıklarının yapıldığı ve pek çok tarihi kararların verildiği bu karargâh, 27 Aralık 1919'dan Haziran 1920'ye kadar yaklaşık altı ay Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına ev sahipliği yapacaktır.

Mebusan Meclisine seçilen milletvekillerinden Ankara'ya gelebilenler ile gerçekleştirilen ve Misak-ı Millî'nin altyapısının oluşturulduğu görüşmeler de burada yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Haziran 1920'de Ankara İstasyonu'ndaki Direksiyon Binası'na taşındıktan sonra Ziraat Mektebi, Kurtuluş Savaşı yıllarında bir süre Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı olarak kullanılmıştır. Bina günümüzde Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün yerleşkesidir.

Ziraat Mektebi bir süre ülkenin ve Millî Mücadele'nin yönetildiği yer oldu. Geceleri civar bağlardan gelen silah seslerine, isyancıların Ankara'ya 10-15 saatlik yürüyüş mesafesine kadar yaklaşmış olmalarına, kentte yaşayan muhalif grupların bu durumdan cesaret alarak saldırgan bir tutuma yönelmelerine rağmen Ankaralılar Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını Millî Mücadele'nin yönetildiği bu karargâhı korumuşlardır. Onlar da bu kentin insanına duydukları güven nedeniyle kendilerine önerilen karargâhı bir başka yere taşıma tekliflerine karşı çıkmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Haziran 1920'de güvenlik gerekçesi ile ve şehir merkezine ve TBMM'ye yakınlık açısından daha uygun görülen istasyondaki taş binaya, "direksiyon binasına" taşınmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Ankara'ya geldiği 27 Aralık 1919 gecesi, telgrafhaneler bütün Anadolu'ya şu haberi ulaştırdılar:

"Bir haftadan beri Ankara Vilayeti mülhakatından (ilçelerinden, köylerinden) gönderilen heyetler ve binlerce silahlı, atlı, milli kuvvet kahramanları ile arslan köylülerden mürekkep

(oluşan) 80 bini aşan vatansever tarafından bugün Sivas'tan gelen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, eşi görülmemiş bir milli heyecan ile karşılandı. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri, istiklâlini feda etmemeye Tanrı'nın huzurunda ant içmiş olan bir ve bütün halk üzerinde, pek derin bir tesir bıraktı. Bu tesir bütün sıcaklığı ile devam ediyor."

Heyet-i Temsiliye de Mustafa Kemal imzasıyla Ankara'dan bütün teşkilatlara yayımlanan bir telgrafla, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya geldiğini ve "geçici merkezinin Ankara olduğu" bütün teşkilatlara duyuruldu:

"Sivas'tan Kayseri yolu ile hareket eden Heyet-i Temsiliye, bütün yol boyunca ve Ankara'da büyük milletimizin sıcak, samimi ve vatansever gösterileri arasında buraya ulaştı. Milletimizin gösterdiği birlik eseri ve azim, memleketimizin istikbalini temin hakkındaki kanaatleri sarsılmaz bir surette kuvvetlendirecek boyuttadır. Şimdilik Heyet-i Temsiliye'nin merkezi Ankara'dır."

Mustafa Kemal Paşa kendisini içtenlikle kabul eden Ankara halkı ile daha yakından tanışmak amacıyla 28 Aralık'ta şehrin ileri gelenlerini Ziraat mektebine davet etti. Ankaralılarla yaptığı konuşmada ülkenin askerî ve siyasi durumunu anlatmış, Müdafaa-i Hukuk'un amacını belirtmiş ve geleceğe yönelik bazı önemli konulara da değinmişti.

İstanbul'a Meclise gitmek üzere gelen mebuslarla toplantı yapan Mustafa Kemal Paşa onlardan Mecliste Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurmalarını istedi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti programını Misak-ı Millî olarak hazırladı ve Mecliste kabul edilmesini sağladı. Basının önemini bilen Mustafa Kemal Paşa Ankara'da kamuoyunu aydınlatmak amacıyla Hâkimiyet-i Milliye gazetesini yayımlamaya başladı.

Samsun-Ankara Yolculuğunun Finansmanı

M. Kemal Paşa ve 9. Ordu Müfettişliği Karargâhı'na ödenek olarak önce 114.538 kuruş, sonra 1 Haziran 1919 tarihli

Vekiller Heyeti kararı ile görevlilerin maaşlarına %50 zam yapılarak 57.269 kuruş olmak üzere toplam 171.807 kuruş verilmişti. Bu para Amasya'da bitmişti.

Amasya-Erzurum yolculuğu Sivas üzerinden M. Kemal'in 800 lirası ile yapıldı.

Erzurum'da 63 delege vardı. Kongre 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında 16 gün sürdü. Delegelerin geliş masraflarını M. Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri karşıladı. Kongre masraflarını Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti karşıladı. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti halkın bağışları ile 1.500 lira toplayabilmişti. Kongre süresince 1.420 lira harcanmış, kasalarında 80 lira kalmıştı. M. Kemal ve askerler 15. Kolordu'da kaldılar. Diğerleri kongrenin yapıldığı eski bir okulda (Ermeni Sansaryan Mektebi) kaldılar. Kongre günü yaklaşınca hazırlanan yatacak yerler yetersiz kalmış, bunun üzerine başta Hacı Dedeağa olmak üzere vatansever Erzurumluların konaklarında yer ayrılmıştı.

Erzurum – Sivas arası Emekli Bnb. Süleyman Bey'in emekli parası olan 900 lira ile yapıldı. 100 lira da Erzurumlular topladı. Toplam 1.000 lira ile ekmek, peynir, zeytinden ibaret kumanyalar hazırlandı. Üç otomobil ve üç at arabası ile 29 Ağustos 1919'da Sivas'a hareket edildi.

Erzurum'da yaşanan para sıkıntısını ve nasıl bir çözüm bulduklarını Mazhar Müfit Kansu şöyle anlatıyor:

"Akşam yemeğinde Paşa yine Sivas yolculuğuna konuyu getirerek,

- Hazır mıyız?

- Elimize çürük çarık üç otomobil var. Karoserileri berbat, körükleri yırtık pırtık, lambaları da yok. Karpit yakacağız. Geceleri yola devam etmek mecburiyetinde kalırsak karpit de yanmaz. Burada karpit tedarik etmek etmenin de imkanı yok.

- Çürük çarık, lambalı lambasız gideceğiz. Ancak üç otomobil hepimizi ve eşyalarımızı nakle kâfi mi?

- Tabii kâfi değil.

- Rauf, Süreyya, Hüsrev, Raif Beylerle sen, Cevad Abbas ve Muzaffer otomobillere taksim oluruz. Şeyh Fevzi Efendi için de yer ayrılır. Kendisini Erzincan'dan alırız. Recep, Zühtü, Hayati, Memduh ve diğer subay arkadaşlarla eşyalarımız da arkadan araba ile gelirler.

- Güzel Paşam, ben de böyle düşünüyorum. Ancak üç dört arabaya ihtiyacımız var. Bugün Belediye Başkanı (Zakir Efendi) ile görüştüm. Ucuza bize araba temin edecek. Fakat 400 lira kadar bir paraya ihtiyacımız olacak. Kasamız ise malum.

Kaşlarını çatarak ve dişlerini sıkarak gözlerini masanın üzerinde duran kahve fincanına dikti ve hafif sesle,

- Evet, bir de para meselemiz var...

O'nun bu anını ve bu halini görüp de üzülmemenin imkanı yoktu. Bir millet mücadelesinin ve bir millet kurtuluşunun yolunda üniformasına ve kesesindeki 800 lirasına kadar maddi her şeyini kaybeden ve bütün zekâ, enerji ve mana kuvvetini büyük idealine hasreden bir adamın hiç olmazsa para mevzuu ile ilgisi olmamalı, bin bir gaile içinde onu düşünmekten azade bulunmalı idi. Onun içindir ki;

- Paşam, siz bu mevzu ile meşgul olmayınız. Elbette bir tedbir düşüneceğiz. Diyerek mevzuu değiştirmek kastıyla..."

Meselenin nasıl çözüldüğünü de Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Üyesi Cevat Dursunoğlu şöyle anlatıyor:

"... O gün Mustafa Kemal Paşa'nın yanından gelen Kazım (Dirik), arkadaşlarla Paşa'nın yola çıkmasını sağlamak için bizim para temin etmek vazifemiz olduğunu hatırlattı... Hiçbirimizde de para yoktu. Hepimiz kutilâyemut (ölmeyecek kadar bir gıda ile yaşamak) yaşayabiliyorduk. Paşa'ya hiç olmazsa 1.000 lira kadar bir para temin etmeliydik... İlk tedbir olarak çoluk çocuğumuzun ziynet eşyasına başvurmayı hatırladık. Kadınların gözyaşlarına bakmayacaktık. Fakat bunların da boynunda, kolunda ne varsa hepsi muhacirlikte ekmek parası olarak sarfolunmuştu.

Heyet-i Faale (Yürütme Heyeti) üyelerinden Emekli Binbaşı Süleyman Bey Hızır gibi imdadımıza yetişti. Her anlamıyla

kâmil bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey, nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek,

- Çocuklar, ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş 900 liram var. Ben altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allah'ın rızasından, milletin selametinden başka bir dileğim yok. Bu parayı size veririm. Fakat bu parayı verdiğimizi ne Paşa ne de başka kimse bilmeyecek. İleride Müdafaa-i Hukuk'un parası olursa verirsiniz, olmazsa helal olsun. Ben devletin verdiği emekli aylığı ile geçinir giderim, dedi.

Hepimizin gözleri yaşarmıştı. Bu adsız büyük bizi o günkü en büyük kaygımızdan kurtarmıştı. O gün Süleyman Bey parayı getirdi. 100 lira kadar da aramızdan toplayarak, 1.000 lira yaptık ve Kazım delaletiyle Paşa'ya ulaştırdık. Kazım dönüşte Paşa'nın çok memnun olduğunu sevinerek anlattı..."

Sivas Kongresi 4 Eylül-11 Eylül 1919'da toplandı. Toplantı Sultani (Lise) binasında yapıldı. 38 temsilci katıldı. Geliş masraflarını M. Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri karşıladı. M. Kemal okulun 1. Katında bir odada çalıştı, dinlendi ve yattı. Eşyaları Müftü Abdurrauf, Şekeroğlu İsmail ve Sığırcıoğlu Hayri Efendiler evlerinden getirdiler. İsmail Şekeroğlu 28 temsilciyi 32 gün evinde ağırladı.

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin ihtiyaçlarının gerektirdiği masrafların ve beslenme giderlerinin karşılanmasında oldukça sıkıntı çekildiği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın yanında asker olarak bulunanlar Erzurum'da olduğu gibi kolordu kadrosunda misafir kaydedilmemişlerdi. Bu duruma, Anadolu bütünleşme hareketinin doğrudan doğruya halka dayandırılması isteğinin yol açtığı anlaşılıyordu. Kolordu kadrosuna misafir kaydedilmemesi, geçim ve beslenme meselelerinin önemli bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmuştu. O sıralarda İstanbul Hükûmeti tarafından görevinden uzaklaştırılan Kaymakam Nizamettin (Atakar) Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya katılmış ve beraberindekilerin iaşe işleri ile meşgul olmaya başlamıştı. Çekilen maddi sıkıntıları Nizamettin Bey anlatıyor:

"Bir gün Mustafa Kemal Paşa'ya çarşıda kasaba, bakkala borçlandığımızı ve para kalmadığını söyledim.

- Bunları Rauf yanımdayken tekrar aç, dedi. Rauf Bey'le otururken vaziyeti anlattım. Paşa,

- Ben şimdiye kadar olanı, 700-800 liramı verdim. Başka param yok, dedi.

Rauf Bey 100 altın verdi,

- Şimdi bunlarla idare et, sonra beni gör, dedi.

Bu paralarla, 20 kişiyi bulan Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti ile kongre azalarının iaşesini temin ediyorduk. Mustafa Kemal Paşa herkesten hissesine düşen masrafını almak teklifini kabul etmiyordu.

- Kimden ne isteyeceksin? Yanımdakilerin bazısı Teğmen. maaşının bir kısmını zaten ayrılırken İstanbul'da ailesine bırakmış. Bir de burada masraf. Buna dayanabilir mi? Nasıl olur?"

Rauf Orbay'ın verdiği bu 1.000 lira ile idare edildi. Fakat Sivas'ta üç ay sıkıntı içinde geçti.

"Millet Benden de Hesap Sorabilir"

Prof. Dr. Şükrü Elçin'in ilk olarak 1988 yılında yazdığı bir makalede anlattığı ve Sivas Kongresi sırasında geçen aşağıdaki olay, maddi sıkıntıların hat safhada olduğu o günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın milletin, devletin parası ve o paranın harcanması konusundaki hassasiyetini göstermesi bakımından çok önemlidir.

Prof. Dr. Şükrü Elçin yeni atandığı Sivas Lisesi'ndeki görevine 1939 Kasım ayı içerisinde başlar. Okul Müdürü Faik Dranas kendisine okulun idari işlerinde görevli Hacı Derviş'i (H. Baki Derviş Devirmiş, 1878-1960) kastederek: "Hacı Bey kongrede Atatürk'ün hizmetinde bulunmuştur, birçok gözlemleri var, rica edin, size bir iki hatırasını anlatsın." der.

Şükrü Elçin hatırasında bu tanışmanın devamını şöyle anlatır:

"Hacı Derviş (Devirmiş), herkesin sevdiği, saydığı, orta boyda, çocuk yüzlü, mahcup tabiatlı, ağzında piposu, iddiasız bir adamdı. Kendisine Atatürk'le nasıl tanıştığını sordum. O günlere tekrar giderek şunları anlattı: "Atatürk Sivas'a gelince Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reis-i Sanisi (İkinci Başkanı) Rasim (Başara) Bey'den kendisine hizmet edecek bir adam bulmasını ister. O da Hacı Derviş'i gönderir. Paşa, müdür odasında çalışırken kapıyı vurarak içeri giren Hacı Derviş, kendisini Rasim Bey'in gönderdiğini söyler. Atatürk kendisine uzun uzun bakar ve "benimle çalışır mısın" diye sorar. Bir hafta süre isteyen Hacı Derviş'e, 'memleketin bir hafta düşünmeye vakti yok, yarın kararını bildir' diye seslenir. Odadan çıkan Hacı Derviş, kapıyı vurmadan tekrar içeri girer ve 'gabul Paşam!' der.

Atatürk memnun olmuştur. Pantolonunun cebinden örme bir para kesesi çıkararak masanın üzerine döker ve 'Al bunları çarşıya git, bana çok büyük bir hesap defteri satın al, gel' der.

Hacı derviş defteri getirdiğinde, bütün masrafları kuruş kuruşuna bu deftere yazmasını emreder. Bunun üzerine Hacı Derviş:

- Paşam, bu hengâmede senden kim hesap sorabilir deyince,

- Çocuk, bir gün gelir, millet benden de başkasından da tek tek hesap sorar, cevabını verir."

Sivas-Ankara yolculuğuna 19 Aralık 1919'da çıkıldı. Otomobillerin benzini ve lastikleri Amerikan Okulu Müdürü bir bayandan belge karşılığı alındı. Mazhar Müfit Kansu Bitlis Eski Valisi olarak Osmanlı Bankası'ndan 1.000 lira borç aldı. Senedi Yüzbaşı Bedri Bey "Tüccardan" diye imzaladı. Yirmi yumurta, bir okka peynir ve on ekmek alındı. Yolda bunlar yenecekti.

Sivas - Kayseri - Mucur - Hacıbektaş - Kırşehir - Kaman - Beynam Köyü – Gölbaşı - Kızılyokuş (Keklik Pınarı/Dikmen) güzergâhı takip edilerek 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelindi. Meclis açılıncaya kadar Heyet-i Temsiliye'nin masrafları Ankara Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından karşılandı.

Meclis açılıp Heyet-i Vekile (Hükûmet) oluşturulduktan sonra giderler ve gelirler bütçeye bağlandı.

Ankara İleri Gelenlerine Konuşma

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelişinin ertesi günü (28 Aralık 1919) kaldıkları Ziraat Mektebi'ne gelen Ankaralılara geniş bir konuşma yaptı. Dinleyenler arasında şehrin ileri gelenleri, yakın yerlerden gelen heyetler, ticaret ve zanaat sahiplerinden oluşan kalabalık bir topluluk vardı. Paşa, onlara ülkenin içinde bulunduğu durumu ayrıntılı bir şekilde anlattı. Mondros Mütarekesi sonrasında yaşananları ve kongreler sürecini özetlediği konuşmasında, Müdafaa-i Hukuk'un amacını belirtmiş ve geleceğe ilişkin bazı konulardaki görüşlerini paylaşmıştır.

Konuşma pek çok bakımdan önemli olmakla birlikte, özellikle Türk milletinin barışı hangi şartlarda kabul edebileceği konusunda verdiği mesajlar dikkat çekmektedir. Burada, Wilson Prensipleri bağlamında ve Kongre kararları ile bağlantılı olarak "Misak-ı Millî"nin esasları dile getirilmiş, Millî Vatan'ın sınırları da çizilmiştir.

M. Kemal Paşa bu konuşmasında Sivas Kongre Beyannamesi'ne atıf yaparak "Devlet için millî yeni bir hudut kabul ettik." diyordu. Konuşmasının güney sınırlarımızla ilgili bölümü şu şekildedir:

"Mütareke imzalandığı gün ordularımız fiilen bu hatta hâkim bulunuyordu. Bu hudut İskenderun Körfezi güneyinden Antakya'dan, Halep ile Katma istasyonu arasında Carablus köprüsü güneyinden Fırat nehrine kavuşur. Oradan Dir'izor'a (Deyrizor'a) iner; ondan sonra doğuya uzatılarak Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi içine alır. Bu hudut ordumuz tarafından silahla müdafaa olunduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt unsurlarının yerleşik olduğu vatanımızın parçalarını sınırlandırır. Bunun güney kısımlarında Arapça konuşan dindaşlarımız vardır. Bu hudut dahilinde kalan ülkemizin parçaları Osmanlı topluluğundan ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmiştir... İtilaf Devletleri'nden ihtimal bazısı henüz özel menfaatlerini temin etmek için milletten başka bir yerde dayanak noktası arıyor. Millet birlik ve azminde sebat ettikçe bu gibilerin de hakikati kabul edeceklerinde şüphe yoktur. Şimdi lazım olan,

milletimizin sebatkârane bir surette azminde devam etmesi ve İstanbul'da yakında toplanacak milletvekillerimizin yasama görevlerini hakkıyla gerçekleştirebilmeleridir... "

Mustafa Kemal'in kanaatine göre İtilaf Devletleri Türkiye konusunda iki noktada "yalancı" durumuna düşmüşlerdi. Wilson Prensipleri'ne göre hareket ettiklerini söylemelerine rağmen o prensiplerin Türkiye'yi ilgilendiren 12. Maddesine uymamışlardı. İkinci olarak da "şeref ve namusları üzerine yemin ettikleri" Mütareke Antlaşması'na uymadıkları gibi Osmanlı Devleti'ni "manda" altına almaya, hatta büsbütün parçalamaya yönelmişlerdi. Bu davranışlarına gerekçe olarak da Türklerin Gayrimüslim toplulukları eşitlik ve adalet ilkelerine göre yönetme yeteneğine sahip olmadıkları, genellikle de girdikleri her yeri harap ettikleri gibi asılsız tezler ileri sürmüşlerdi. Bu iddiaların gerçeklerle bağdaşmamasına rağmen sayıları az da olsa bazı vatandaşların bunları reddetmeyip Türkiye'yi suçlu görmelerinin çok acı olduğunu belirtti.

Mustafa Kemal Paşa devamla, bir gün önce Ankara Gazetesi'nde yayımlanan Namık Kemal'in, "Zulmün topu var, güllesi var, kal'ası varsa / Hakk'ın da bükülmez kolu, dönemez yüzü vardır" dizelerini hatırlatırcasına, güçlü olmanın haklı olmak anlamına gelmeyeceğini şöyle dile getirmiştir: "Her halde âlemde bir de hak vardır. Ve hak kuvvetin üstündedir!"

Ali Rıza Paşa Hükûmeti ile varılan uyuşma konularından da bahseden Mustafa Kemal Paşa, millî hâkimiyetin sağlanabilmesi için her şeyden önce bireylerin düşünme yeteneğine sahip olmaları, bilinçlenmeleri gereğini vurgulamıştır: "Bireyler düşünür olmadıkça kitleler istenilen yöne, herkes tarafından iyi veya fena yönlere sürüklenebilirler. Kendini kurtarabilmek için her kişinin kendi geleceğiyle doğrudan doğruya ilgilenmesi gerekir."

Mustafa Kemal, bu uzun konuşmasının sonunda toplumsal bir dayanışma ile çok yakında gelişmiş milletler arasında yer alınabileceğine de dikkat çekerek geleceğe yönelik inancını şu şekilde belirtmiştir:

"Bence bundan sonra da pek önemli vatan ve millet görevimiz vardır. Bu bağlamda iç durumumuzu düzeltmek ve ilerlemiş milletler arasında etkili bir organ olabileceğimizi eylemimizle de ispatlamamız gerekir. Bu amaçta başarılı olmak için siyasi çabalardan çok, toplumsal çabalara ihtiyaç vardır."

Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Aralık günü Ankaralılara söylediği bu sözler aslında yurdu işgal ve bölünmeden kurtaracak çareyi, savaşta izlenecek yolu ve barışın hangi şartlarda olması gerektiğini ve barış sonrası medeni dünya ile uyum için bireysel ve toplumsal alanda yapılması gerekenleri ana hatları ile anlatmaktaydı.

Ankara, bir toplumsal dayanışma içinde Mustafa Kemal Paşa'yı ve Heyet-i Temsiliye'yi bağrına basmıştı. Ankara, "Geçici bir merkez" olmaktan Türkiye Cumhuriyeti'nin "Başkenti" durumuna süratle yükselecekti.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi

Ankara'da çalışmalarına başlayan Heyet-i Temsiliye, görüşlerini ve çalışmalarını ilk ağızdan kamuoyuna duyurmak amacıyla bir gazete yayımlanmasını gerekli görüyordu. Öncelikle, Sivas'ta yayımlanan "İrade-i Milliye"nin Ankara'ya nakledilmesi düşünüldü. Fakat gazetenin sahipleri bu görevi Sivas'ta sürmek istediklerini bildirdiler. Bunun üzerine yine aynı anlama gelen "Hâkimiyet-i Milliye" isimli bir gazetenin çıkarılmasına karar verildi. Yazı İşleri Müdürlüğü'nü Recep Zühtü Soyak'ın üstlendiği Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Mebusan Meclisinin açılışından 2 gün önce, 10 Ocak 1920'de yayın hayatına başladı.

Gazete başlangıçta haftada 2 gün çıkıyordu. Kazım Karabekir'e gazete hakkında bilgi veren Mustafa Kemal Paşa, gazetenin görünüşte özel bir gazete olduğunu, ancak yazıların Heyet-i Temsiliye'ce verildiğini söylemiştir.

Gazetenin ilk sayısında "Hâkimiyet-i Milliye" kavramının anlam ve önemini belirten başyazıda o günlerde üzerinde durulmayan çok çarpıcı bir görüş sergilenmiş, "Hâkimiyet-i

Milliye'nin mesleği, milletin müdafaa-i hâkimiyeti olacaktır... Hâkimiyet-i Milliye hiçbir zaman Meşrutiyet demek değildir. Meşrutiyet ancak onun vasıtası olabilir." denilerek bu kavramın "meşrutiyet"in ötesinde gerçek bir millet egemenliğini içerdiği anlatılmak istenmişti.

"İrade-i Milliye'yi hâkim kılmak" parolası ile Amasya'dan yola çıkan Mustafa Kemal, Mebusan Meclisinin açılması aşamasına gelindiğinde şimdi "millî hâkimiyet"ten milletin hâkimiyetinden bahsetmeye başlamıştı. Mebusan Meclisi, Meşrutiyet yönetiminin bir meclisi olduğuna göre "Hâkimiyet-i Milliye" gerçekleştirilirken "Meşrutiyet" ötesine geçilecek demekti. Bu da doğal olarak "Cumhuriyet" yönetiminden başka bir şey olamazdı.

Gerçekten de Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Büyük Millet Meclisinin açılışı ile bu görevi daha kapsamlı ve bilinçli olarak üstlenecektir. Gazete, 1934 yılından sonra adı "Ulus" olarak değiştirilecek, Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın görüşlerini yansıtan yarı resmî bir yayın olarak hayatına devam edecektir.

Misak-ı Millî

Ziraat Mektebi Toplantıları

27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelen ve Ziraat Mektebinde çalışmalara başlayan Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye üyeleri ve son seçimlerde milletvekili seçilen bazı milletvekilleri Mebusan Meclisinde takip edilecek hareket tarzlarını, orada oluşturulacak grubun şeklini ve grup programını görüşmek üzere bir dizi toplantı yapmışlardır. 5, 7, 8 ve 18 Ocak 1920 tarihlerinde dört ayrı gün gerçekleştirilen görüşmelerin tutanakları elimizdedir. Bu görüşmeler sırasında adı sonradan "Misâk-ı Millî" veya "Ahd-i Millî" olarak tarihe geçecek olan metindeki kararların belirlendiğini görüyoruz.

Bu tutanaklara göre bu toplantılarda Mebusan Meclisinde oluşturulacak grubun adı "Müdafaa-i Hukuk Grubu" olarak

belirlenmiş, bunun bir siyasi parti değil bir "grup" olacağı kararara bağlanmıştır. Manda meselesi ve sınırlar meselesi ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Özellikle son toplantının ikinci ve son oturumunda hazırlanan metin madde madde okunarak üzerinde tartışılmış ve son şekilleri verilmiştir. Bu tartışmalar incelendiğinde görülmektedir ki Misak-ı Millî bu toplantılarda netleştirilmiştir. Tutanakların ekinde yer alan isim listeleri ve karşısındaki notlardan hazırlanan metnin Müdafaa-i Hukuk yanlısı milletvekilleri ile irtibat kurularak kendilerine tebliğ edildiği de anlaşılmaktadır.

Henüz tamamlanmadığı için bu görüşmelerin tutanaklarında metnin tamamı kayda geçirilmemiştir. Fakat Mebusan Meclisinde kabul ve ilan edilen Misak-ı Millî metni ile burada görüşülen metin arasında sadece konuların madde numaralarında bir değişiklik yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Konuşmalar ile yayımlanan metne bakıldığında içeriğin pek değişmediği görülmektedir.

Özellikle son toplantıda Adnan Bey ve Rauf Bey hazırlanan metni madde madde okumuş ve katılanlar tarafından maddeler ayrı ayrı tartışılmıştır. Bu tartışmalardan anlıyoruz ki metnin tamamı toplam 7 maddeden oluşmaktadır. İlk hazırlanan metinde 7. maddede yer alan "hükümetlerin atanması meselesi" açıklanan metinde çıkartılmıştır.

Meclis-i Mebusan'ın kabul ettiği Misak-ı Millî metninin Atatürk tarafından formüle edilen bir müsveddeye dayandığını Yunus Nadi Bey ifade etmektedir. Ali Fuat Cebesoy da "Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk ulusunun istek ve amaçlarını özetleyen ve adı, İstiklâl Savaşı'mızın başından sonuna kadar değişmeyen 'Misak-ı Milli' programının ilk kopyalarını 1920 yılı Ocak ayında yazmıştır. O tarihte Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Genel Kumandanıydım..." diyerek Yunus Nadi'yi doğrulamaktadır.

Ziraat Mektebi'nde gerçekleştirilen bu görüşmelerin sonunda katılanlar tarafından "Ermeni meselesi" de tartışılmıştır.

Tutanakların ekinde bulunan isim listesinde "Tebligat Yapılanlar" başlığı altında 23, "Gelenler" başlığı altında 26, "Burada Bulunanlar" başlığı altında 4, ve "Gelecekler" başlığı altında ise 15 (2'sinin ismi yazılmamış) milletvekilinin isimleri bulunmaktadır. Bu listelerden ve tutanaklardan Ankara'da 30 milletvekilinin bulunduğu ve toplantıların değişik oturumlarına yaklaşık olarak 20 milletvekilinin katıldığı anlaşılmaktadır.

Mebusan Meclisinin Açılışı ve Başkanlık Seçimi

12 Ocak 1920 Pazartesi günü, saat 14.00'te Fındıklı Sarayı'nda toplanan Mebusan Meclisinde, Nizamname'nin 2. maddesi gereğince en yaşlı üye Bursa Mebusu Hacı İlyas Efendi ilk toplantıya başkanlık etti. Daha sonra rahatsızlığını öne sürerek çekildiğinden yerine Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey geçici başkanlığa seçildi. Yapılan başkanlık seçiminin son turunda Reşat Hikmet Bey 65 oy alarak Meclis Başkanlığı'na seçildi. Aynı günkü toplantıda Birinci Başkanvekilliği'ne 92 oyla Saruhan Mebusu Hüseyin Kazım Kadri Bey, İkinci Başkanvekilliği'ne de 72 oyla Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi seçildiler. Reşat Hikmet Bey'in Meclis Başkanlığı kısa sürdü. Kanser hastalığına yakalandığı için yerini Birinci ve İkinci Başkanvekillerine bırakmıştı. 28 Şubat 1920'de vefatı üzerine 4 Mart 1920 Perşembe günü İkinci Başkanvekili Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi'nin başkanlığında toplanan Meclis, boşalan başkanlık için seçim yaptı. Celalettin Arif Bey bu defa 80 oyla başkan seçildi.

Meclis açıldığında Mustafa Kemal Ankara'da kalmak kaydıyla Meclis-i Mebusan Başkanı seçilmek istemiş olmasına rağmen bu konu gündeme bile getirilemedi. Mustafa Kemal'in Meclis Başkanlığına seçilmesini uygun görmeyen grup, ayrıca böyle bir seçimin siyasi sakıncaları olabileceğini düşünerek Mustafa Kemal'in seçilmesini engellemiştir. Anadolu yanlısı milletvekilleri bir de grup kurdular. "Felah-ı Vatan" adını alan gurubun başkanlığına da Rauf (Orbay) Bey getirildi.

Yazılması ve Kabulü

Ankara'da Ziraat Mektebindeki toplantılar sonucunda hazırlanan, M. Kemal Paşa tarafından son şekli verilen ve Heyet-i Temsiliye'ye tebliğ edilen metin, Heyet-i Temsiliye'nin kâtip ve sözcüsü olan ve Trabzon Mebusu olarak Mebusan Meclisine seçilen Hüsrev Sami Gerede Bey'e teslim edilmiş ve onun tarafından İstanbul'a götürülmüştür. Hüsrev Bey metni Mecliste Misak-ı Millî'yi hazırlamakla görevlendirilen komisyona ulaştırmıştır. Hüsrev Gerede, 28 Ağustos 1958'de Tevfik Bıyıklıoğlu'na gönderdiği mektupta, "Mustafa Kemal'in kendisine verdiği metnin Meclis-i Mebusan'da çok az bir değişiklikle benimsendiğini" ifade etmektedir.

Anlaşıldığına göre Misak-ı Millî metni, 12 Ocak 1920 tarihinde açılan son Osmanlı Mebusan Meclisinin 22 Ocak tarihinden itibaren resmî oturumlar dışında yine Meclis binasında yaptığı bir dizi gizli özel toplantıda görüşülerek kabul edilmiştir. 22 Ocak günü yapılan toplantıda Hüsrev Bey Mustafa Kemal'in kendisine verdiği metni okumuştur. Görünüşe göre milletvekilleri arasında bu metnin bazı noktalarına karşı çıkanlar bulunduğu için tartışmalar olmuş ve konunun bir komisyonda ele alınmasına gerek duyulmuştur. Karma olduğu anlaşılan bu komisyon (Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur ve Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey'in komisyonda üye oldukları kendi sözlerinden anlaşılmaktadır), Mustafa Kemal'in metnini genel kuruldaki tartışmaların ışığı altında değiştirerek geliştirmiş ise de Müdafaa-i Hukuk yanlısı milletvekillerinin ısrarı üzerine yeniden gözden geçirmek zorunda kalmış ve sonunda her görüşteki üyenin benimseyebileceği biçimde bir formül oluşturmuştur. Mebusan Meclisinin 28 Ocak günü yine bir özel gizli toplantısında (hazır bulunan) tüm milletvekillerince imzalanarak onaylanan bu metin, "Misak-ı Millî" diye tarihe geçen belge olmuştur.

Metin sonradan "Ahd-i Peyman", "Ahd-i Millî", "Peyman-ı Millî", "Peyman-ı Müebbed-i Millî", "Ahitname" veya "Arzu-yu Millî" adlarıyla anılmıştır. Fakat ilanına ve tercümelerin

Avrupa parlamentolarına gönderilmesinin kararlaştırıldığı Mebusan Meclisinin 17 Şubat 1920 tarihli oturumunda metni okuyan Edirne Mebusu Şeref Bey, "Ahd-i Millî Beyannamesi Sureti" olarak isimlendirmiştir. Elimizdeki orijinal metin doğrudan doğruya "Birinci Madde" ile başlamaktadır. Misak-ı Millî metni, Celalettin Arif Bey ile birlikte toplam 121 milletvekili tarafından imzalanmıştır. Metnin Mebusan Meclisi genel kurulunda görüşülerek ve oylanarak kabulü için yaklaşık yirmi gün beklenecektir.

Felah-ı Vatan Grubu'nun 7 Şubat 1920'de kurulması ve ardından 9 Şubat 1920'de hükûmetin bildirisini okuyarak güvenoyu almasından sonra nihayet 17 Şubat 1920 tarihli toplantısının ikinci oturumunda, Edirne Milletvekili Şeref Bey'in verdiği bir önerge ile Meclis-i Mebusan'ın huzuruna gelen Misak-ı Millî genel kurulda okunmuş, oy birliği ile kabul edilmiş ve kamuoyuna duyurulmasına karar verilmiştir.

İçeriği

"Misak-ı Millî" olarak bilinen kararlar ile ilgili olarak elimizde ikisi taslak, üçü de açıklanan belgenin farklı nüshaları olmak üzere beş metin bulunmaktadır. Buraya Son Osmanlı Mebusan Meclisi Genel Kurulu'nda 17 Şubat 1920 günü görüşülerek oy birliği ile kabul ve ilan edilen "Ahd-i Millî" başlıklı metni günümüz Türkçesi ile alıyoruz. Metin, Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi'nde yayımlanan metindir:

"Ahd-i Millî Beyannamesi Sureti

Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri, devlet bağımsızlığının ve millet geleceğinin, haklı ve devamlı bir barışa ulaşmak için yapabilecekleri fedakârlığın son sınırını belirleyen aşağıdaki esaslara tümüyle uymakla sağlanabileceğini ve belirtilen esaslar dışında gerçek bir Osmanlı saltanatı ve toplumu varlığının devamının mümkün olmadığını kabul ve tasdik eylemişlerdir.

Birinci Madde: Osmanlı Devleti'nin yalnızca Arap çoğunluğuyla meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 (30 Ekim 1918)

tarihli Mütareke'nin yapıldığı sırada düşman orduların işgali altında kalan kısımlarının geleceği, halkının serbestçe beyan edecekleri oylara uygun olarak belirlenmesi lazım geleceğinden, belirtilen Mütareke hattının içinde ve dışında dinen, ırken, emelen birleşmiş ve yekdiğerine karşılıklı hürmet ve fedakârlık hissiyatıyla dolu ve ırki ve toplumsal hakları ile çevre şartlarına tamamıyla saygılı Osmanlı İslam çoğunluğuyla meskûn bulunan kısımlarının tamamı, hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple ayrılma kabul etmez bir bütündür. (Alkışlar.)

İkinci Madde: Halkı ilk serbest kaldıkları zamanda genel oylarıyla anavatana iltihak etmiş olan Elviye-i Selâse (Üç Vilayet: Kars, Ardahan ve Batum) için icap ederse tekrar serbestçe genel oya müracaat edilmesini kabul ederiz.

Üçüncü Madde: Türkiye barışına bağlanan Batı Trakya hukuki vaziyetinin tespiti de sakinlerinin tam bir hürriyetle beyan edecekleri oylara tabi olarak gerçekleşmelidir. (Bravo sesleri.)

Dördüncü Madde: İslam hilafetinin merkezi ve saltanatın başkenti ve Osmanlı hükümet merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden korunmuş olmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın dünya ticaret ve ulaşımına açılması hakkında, bizimle diğer bütün ilgili devletlerin birlikte verecekleri karar geçerlidir. (Alkışlar.)

Beşinci Madde: İtilaf Devletleri ile düşmanları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan sözleşme esasları dairesinde azınlıkların hakları civar memleketlerdeki Müslüman ahalinin de aynı haklardan istifade etmeleri isteğiyle tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

Altıncı Madde: Milli ve iktisadi gelişmelerimiz imkân dairesine girmek ve daha çağdaş bir düzenli idare şeklinde işleri yürütmeye muvaffak olabilmek için, her devlet gibi bizim de gelişme vasıtalarımızın temininde tam bağımsızlık ve serbestiye (özgürlüğe) sahip olmamız, hayat ve bekamızın esas temelidir. (Şiddetli alkışlar.)

Bu sebeple siyasi, adli, mali ve diğer gelişmelerimizi engelleyici kayıtlara muhalifiz (karşıyız). (Devamlı ve sürekli alkışlar.)

Tahakkuk edecek borçlarımızın ödenme şartları da bu esaslara aykırın olmayacaktır.

28 Kânunusani 1336 (28 Ocak 1920)"

Önemi ve Sonuçları

Misak-ı Millî, her şeyden önce "millî vatan"ın sınırlarını belirlemiştir. Meclis tarafından kabul ve ilan edildiği için de "hukuki" bir belgedir. Bundan dolayı bundan sonraki süreçte Millî Mücadele'nin bütün askerî, siyasi ve diplomatik olaylarında Misak-ı Millî hedeflerine ulaşmak için uğraş verilecektir.

Misak-ı Millî aynı zamanda, Türk milletinin hangi şartlarda "barış" yapabileceğinin esaslarını belirlemiştir. Ana hatları ile bir "barış programı"dır. Bu özelliği ile ABD Başkanı Wilson'un bütün dünya barışı için 1918 yılı başlarında ilan ettiği 14 maddelik programın (Wilson Prensipleri), 1920 yılı başlarında Türkiye bakımından ortaya konmuş biçimidir. Aynı zamanda bir "özgürlük bildirgesi" içeriği taşıdığı için kimi zaman İngilizlerin "Magna Carta"sına benzetildiği gibi Fransız "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" ile de karşılaştırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise onu bir "Anayasa" niteliğinde görmüş ve ABD'nin bağımsızlık savaşı döneminde ilan edilen "Bağımsızlık Bildirisi"ne benzetmiştir. 13 Ekim 1923'te görüştüğü ABD'li Gazeteci İsaac Marcosson'a şunları söylemiştir:

"Birleşik Devletler'in ideali bizim de idealimizdir. Mebusan Meclisi'nin 1920 Ocağında ilan ettiği "Milli Misak"ımız, sizin "Bağımsızlık Bildirisi"ne çok benzer. O, sadece Türk ülkesinin istiladan kurtarılmasını ve kendi kaderimize hâkim olmamızı ister: Bağımsızlık! Hepsi bu... O, halkımızın "misak-ı anayasası"dır ve ne pahasına olursa olsun, bu misakı korumaya kararlıyız!"

Gerçekten de Mustafa Kemal'in Lozan Barış Antlaşması yapılıncaya kadar hep Misak-ı Millî'den, onun öngördüğü

şartlardan söz ettiği görülmektedir. TBMM açıldıktan sonra bu konuda süregelen tartışmalar karşısında ona yeniden bir hareket kazandırabilmek için 18 Temmuz 1920 günkü toplantıda Misak-ı Millî metni bir kez daha ele alınmış ve ona bağlılık yemini edilmiştir. 1922 yılında TBMM'de oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu İç Tüzüğü'nde de esas madde olarak Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde belirlenen ve son İstanbul Meclisi ile TBMM tarafından da kabul edilen "âmal-i milletin zübdesi (milletin emellerinin özü) olan Misak-ı Millî esasları çerçevesinde barışa kavuşmaya çalışılacağı" belirtilmiştir.

Misak-ı Millî ile Türk Kurtuluş Savaşı millî amacını ve millî dayanağını da bulmuş oluyordu. Kuva-yı Milliye, Misak-ı Millî doğrultusunda manevi bir güç ve daha büyük bir hareket kazanmıştır.

Bütün bu olumlu gelişmelere karşılık İtilaf Devletleri ve millî harekete karşı olan çevrelerce eleştirilmiş ve hatta aşağılanmıştır. 17 Şubat'ta kabul ve ilan edilecek Misak-ı Millî metni, yayımlanmadan 15 gün önce İstanbul'daki yabancı devlet temsilcileri ve Hürriyet ve İtilaf yanlıları tarafından öğrenilmişti. Refi Cevat Ulunay, 2 Şubat'ta Alemdar Gazetesi'ndeki yazısında, "Yeni Bir Yavru Daha: Milli Misak" başlıklı yazsında şunları söylüyordu:

"Başımıza bir milli daha çıktı; geceler bir milli daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi; ortaya bir mili yavru daha attı: Milli Misak. Aman Allahım, söylemesi ne güç, ne çirkin, ne milli olmayan kelime!... Osmanlılık devrinden kalma baba yadigârı ahbap Manukyan Kumpanyasının bir aktörü vardır: Hacı Misak. Bu tamlama bana onu hatırlatıyor!"

Refi Cevat Ulunay, "Millî" sözcüğünün sık sık kullanılmasından rahatsızlık duyuyordu! "Misak" (and, yemin) sözcüğünü de Ermeni Manukyan Tiyatrosu'nun "Misak" adlı aktörüne bağlayarak kendince alay ediyordu!

Refi Cevat alay eder de Ali Kemal (Artin Kemal) durur mu? O da Peyamı Sabah'ta eleştirilerine devam ediyordu.

Mustafa Kemal'e Nişanları Geri Veriliyor

Amasya Görüşmeleri çerçevesinde seçimlerin yapılarak Mebusan Meclisinin açılması ve çalışmalarına başlaması, İstanbul (saray ve hükûmet) ile Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Anadolu hareketi arasında birlikte hareket etme ihtimalini doğurmuş, ülkenin kurtarılması umutları artmıştı. Bu olumlu hava ve ortam Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce geri alınan nişan ve madalyaları ile padişah yaverliği unvanının geri verilmesi gibi bir olumlu gelişmeye de kapı araladı.

Yukarıda ayrıntıları ile anlatıldığı üzere Mustafa Kemal Paşa, 7/8 Temmuz 1919 gecesi Erzurum'da iken askerlikten istifa ederek "bir ferd-i mücahit olarak sine-i millet"e katılmıştı. Ertesi gün Sultan Vahideddin tarafından onaylanan Hükûmet teklifi ile Mustafa Kemal askerlik mesleğinden tümüyle çıkartılmış, kazanmış olduğu nişan ve madalyalar geri alınmış ve üzerindeki "Fahri Padişah Yaverliği" unvanı da kaldırılmıştı.

Aradan 4-5 ay geçtikten sonra onu Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak tanıyıp protokoller imzalamak zorunda kalan Ali Rıza Paşa Hükûmeti, Erzurum'dan milletvekili seçilmesini de dikkate alarak nişan ve madalyalarının geri verilmesini gerekli gördü. Bunun için öneri, Harbiye Nazırı ve Anadolu ile İstanbul arasındaki ilişkileri yürüten temsilci de olan Cemal Paşa'dan (Mersinli Mehmet Cemal Paşa, 1875, Mersin - 7 Ekim 1941, Ankara) geldi. Mustafa Kemal Paşa'nın herhangi bir mahkeme kararı olmadan askerlikten çıkarıldığını belirten Mersinli Cemal Paşa, daha Meclis toplanmadan 28 Aralık 1919'da Sadaret'e (Başbakanlık'a) bir yazı sundu. Bu yazıda, Mustafa Kemal'in askerlikten istifa etmiş sayılmaması, nişanlarının ve yaverlik unvanının geri verilmesi öneriliyordu. Öneri ertesi gün Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek kabul edildi. Ancak bu işlemlerin gerçekleşebilmesi için kararın padişahın onayına sunulması gerekli görülmüştü.

Sultan Vahideddin, hükûmetin bu kararını bir ay sonra 3 Şubat 1920'de onayladı. Fakat herhâlde İngilizleri kızdırmamak gerekçesiyle Takvim-i Vekayi'de (Resmî Gazete) yayımlanması

gereken bu irade yayımlanmamış, yani gizli tutulmuştur. Nitekim 7 Şubat 1920'de padişah onayının bir şifre telgraf ile Mustafa Kemal Paşa'ya bildirileceğini haber veren Rauf Orbay, durumun "şimdilik" açıklanmamasının "rica edildiğini" de bildirmiştir.

İstanbul'un Resmî İşgaline Giden Süreç

Mebusan Meclisinin Misak-ı Millî gibi Osmanlı topraklarının parçalanarak paylaşılmasını rdedden bir millî yemin metnini yayımlaması ve Kuva-yı Milliye'nin Maraş yöresinde Fransızlara karşı elde ettiği başarılar İtilaf Devletleri'ni tedirgin etmeye yetti. Onlara göre "tehlike" daha da büyümeden bazı önlemler alınmalıydı. İngiliz Yüksek Kömiseri Robeck, hükûmete sanki bir ihsanda bulunuyor gibi yapılacak barış antlaşmasında İstanbul'un Türklere bırakılacağı müjdesini verdi. Bunu da iki şarta bağlamışlardı: Kilikya'da "Ermeni kıyımının" durdurulması ve Yunanlılara ve genelde İtilaf Devletleri'ne karşı olan "düşmanca tutumun" değiştirilmesi.

İngilizlerin öne sürdüğü bu şartların kabul edilmesi demek, Kuva-yı Milliye birliklerinin dağıtılması ve Anadolu direnişinden ve uyanışından vazgeçmek demekti. Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin gücünün de buna yetmeyeceği belliydi. İstanbul Hükûmeti'nden herhangi bir adım gelmeyince İngilizler, 28 Şubat 1920'de Londra'dan İstanbul'daki komiserliğe Kilikya'daki Ermeni "katliamını" önlemek ve suçluları cezalandırmak için şu önlemlerin alınmasını düşündüklerini bildirdiler: "İstanbul'da hükûmet binalarını işgal etmek ve Sadrazam ile bazı bakanları tutuklamak."

İşgal adım adım geliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın öngörüsünde ne kadar haklı olduğu meydana çıkmaya başlamıştı. İngilizler Anadolu'yu susturabilmek ve durdurabilmek için İstanbul'u işgale karar vermişlerdi. Bunu da aşama aşama uygulamaya geçeceklerdi.

Batı Anadolu'da Yunanlılar karşısında Millî Mücadele'yi yürüten Kuva-yı Milliye birliklerinin geri çekilmesi konusunda

verdikleri yeni bir notayı uygulamayan Ali Rıza Paşa Hükûmeti 3 Mart 1920'de istifa etmek zorunda kaldı. Yerine hükûmeti kurmakla görevlendirilen Salih Paşa ise yeni kabineyi ancak 8 Mart 1920'de kurabildi.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin istifa ettiği gün, Londra'da yürütülen Müttefikler arası konferansta Osmanlı Başkenti İstanbul'un işgal edilmesi ve milliyetçi liderlerin tutuklanması konusunda büyük bir eğilim belirmiş bulunuyordu. İstanbul temsilcilerinin görüşleri de alındıktan sonra konferansın 5 Mart 1920 günkü oturumunda İngiltere Başbakanı Lloyd George, İstanbul'un işgal edilmesi için ısrar etmiş ve bunu da üç nedene bağlamıştı: Kilikya'daki Ermeni kıyımı, öngörülen barış şartlarını Türklere kabul ettirmek, sıradan bir "eşkıya" olmayan Mustafa Kemal'i etkisiz hâle getirmek.

Konferanstaki İtalyan temsilci, İngiltere Başbakanı'nın bu önerisini kabul etmedi. Buna rağmen Curzon, 6 Mart 1920'de İstanbul'daki temsilcisine "kentin işgal edileceğini ve Mustafa Kemal'in azlinin isteneceğini" bildirmekte bir sakınca görmedi. Londra ile İstanbul'daki Yüksek Komiserler arasındaki yazışmalar sonucu 10 Mart 1920'de şu kararlar alındı: "İstanbul işgal edilecek!" Meclis "şimdilik" dağıtılmayacaktı. Ancak Harbiye Nezareti ile posta-telgraf işleri ve polis denetim altına alınacaktı. Tehlikeli kabul edilen "millî liderler" tutuklanacaktı. İtalyan Komiseri de bu görüşe katılınca ittifak sağlanmış oldu. Artık işgal uygulamasına geçilebilirdi...

Ayak Sesleri: Türkocağı İşgal Ediliyor

İngilizler, işgalin öncüsü sayılabilecek bir uygulamayı 9 Mart 1920 günü gerçekleştirdiler. Millî hareketin merkezi olarak bilinen Türkocağı'nın taşındığı Millî Talim Terbiye binasına el koydular. Türkocağı'nın çalışmalarını durdurdular. İtalyan Komiserliği şehrin işgali kararına karşı çıkmazken İtalyan delegasyonundan birisi, bu kararı millî teşkilat üyelerine gizlice bildirmiş ve Kuva-yı Milliye liderlerinin şehirden ayrılmaları gerektiğini söylemişti. Rauf Orbay bu haberi 11 Mart'ta

Mustafa Kemal'e bildirdi. Fakat o, bunu bir "blöf" olarak gördüklerini ya da Damat Ferit'i işbaşına getirmek amaçlı Meclisi kapatmaya yönelik bir plan olarak değerlendirdiklerini belirterek "işin sonuna kadar namus görevini" yerine getirmek kararında olduklarını da ifade etti.

Aynı gün Ankara'daki İngiliz ve Fransız işgal birliklerinde de bazı hareketlenmeler vardı. Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldiği gün istasyonda bulunan İngiliz temsilci Yüzbaşı Withall, emrindeki askerler ve ağırlıkları ile birlikte trenle şehirden ayrıldı. Fransızlara çevirmenlik yapan birisi de İngiliz birliğinin İstanbul'a hareketinden sonra demiryolunun ulaşıma kapatılacağını haber verdi. Ankara'daki bu gelişmeleri Rauf Orbay'a bildiren Mustafa Kemal Paşa, bütün bu gelişmelerin İngilizlerin İstanbul'da aldıkları önlemlerle ilgili olduğuna kuşku bulunmadığını da vurgulayarak uyarıda bulunmak istedi. Mustafa Kemal, bütün bu gelişmeleri Rauf Bey gibi "blöf" olarak görmüyordu. Başından beri Mebusan Meclisinin İstanbul'da toplanmasının sakıncalı olduğunu savunmuştu. Şimdi, Rauf Orbay ile diğer milliyetçi hareketin önde gelenlerini tutuklanma tehlikesinden kurtarmaktı. Bu amaçla 12 Mart 1920 günü Rauf Orbay'a, İstanbul'dan ayrılmaları ve Ankara'ya gelmeleri gerektiğini bildirdi ve şu hususları vurguladı:

"İngilizlerin tutuklama kararına, karşıt görüşte olanların yaygaralarına karşı Meclis'in cesurca sonuna kadar görevine devam etmesi pek faydalı ve parlaktır. Ancak sizinle birlikte varlıkları gelecekteki girişimlerimiz ve hareketlerimiz için çok gerekli olan arkadaşların en sonunda bize katılmaları imkanının mutlaka güven altına alınması gerekir... Buraya gelecek kişiler arasında memleketi temsil etme niteliklerini taşıyanlarla, gerektiğinde hükümeti oluşturma ve yönetim yeteneklerini taşıyanların bulunması gerekir!"

Açıkça anlaşılmaktadır ki Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgal edileceği ve Meclisin dağıtılacağından emindir. O hep olduğu gibi bir adım sonrasını düşünmektedir. İstanbul'dan gelecek milletvekilleri ile birlikte Ankara'da toplanmak ve yeni

bir hükûmet kurmak. Dolayısı ile Rauf Orbay'a gönderdiği bu telgraf, işgalden bir gün sonra 17 Mart'ta yapacağı çağrının öncüsü niteliğindedir. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelmeleri için Osmanlı Bankası aracılığı ile Rauf Orbay'a 2.000 lira da gönderdi. Fakat o, parlamenter sistemin öncüsü olan İngilizlerin bir Millî Meclisi basacaklarına ihtimal vermediği için İstanbul'da kalmayı tercih etti. Kara Vasıf, Mazhar Müfit Kansu, Yunus Nadi ve öteki arkadaşları ile yaptıkları toplantıda ancak Meclis kapatılacak olursa Ankara'ya gitmeyi kararlaştırdılar.

Ankara ve İstanbul'daki milliyetçiler arasında bunlar yaşanırken işgalin ayak sesleri de yaklaşıyordu. İngilizler, 14 Mart'ta telgrafhaneyi denetimleri altına almışlar, ertesi gün de şehirde yeni tutuklamalara başlamışlardı. Milliyetçi aydınlar tutuklanıp götürülürken İtalyanlar ertesi gün Mebusan Meclisinden de 8 üyenin tutuklanacağını haber verdiler. O gün yeniden bir araya gelen Yüksek Komiserler, işgale ilişkin olarak şu görüşte birleştiler: İşgale "resmiyette" 16 Mart 1920 sabahı saat 10.00'da başlanacaktı. İlk olarak Harbiye ve Bahriye Nezaretleri işgal edilecek, postahane ve telgrafhanelere el konulacak ve Türk Polisi denetim altına alınacaktı.

Ve Cihan Devleti'nin Başkenti İşgal Ediliyor

9 Mart'ta Türkocağı'nın işgal edilmesi ile başlayan süreç, alınan bu işgal kararı ile yaklaşık bir hafta sonra hızlandı. 15-16 Mart 1920 gecesi Beyoğlu ve Üsküdar semtleri kontrol altına alındı. 16 Mart sabahı, Sadrazam Salih Paşa'ya bir nota vererek İstanbul'un işgaline resmen başladılar. Notada işgalin barış antlaşmasına kadar süreceği açıklanırken Osmanlı Hükûmeti'nin, Mustafa Kemal ve diğer milliyetçi liderleri tanımadığını açıklaması da istenmişti. Müttefikler, plalanan merkezlerin işgali tamamlanıncaya kadar şehirde sıkıyönetim ilan etmişlerdi.

16 Mart sabahı, İngilizler tarafından ilk basılan yerlerden biri Şehzadebaşı'nda bulunan Mızıka Karakolu'ydu. Burası aynı zamanda 10. Kafkas Tümeni'nin karargâhıydı. İngiliz askerleri,

silahsız ve yataklarından silah sesleriyle yeni kalkmış olan 5 askerimizi şehit ettiler. 9 askerimizi de yaraladılar. Şehit edilen askerlerimizin bazıları daha yataklarında iken süngülenmişti. İngilizlerin burayı basmalarının nedeni de 10. Kafkas Tümen Komutanı Yarbay Kemalettin Sami Bey'i tutuklamak üzere aramalarıydı. Ancak onu bulamadılar.

Planlandığı gibi Harbiye ve Bahriye Nezareti binaları ve önemli askerî birimlerin binaları kuşatıldı. Eski Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'yı evinden, üzerindeki pijamalarını bile değiştirmesine izin verilmeden tutukladılar. Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın odasına giren birkaç İngiliz subayı küstah bir şekilde Paşa'nın göğsüne süngülerini dayadılar. İstanbul'daki bütün resmî yerler işgal edildi. Bütün yollar İngilizler tarafından tutuldu. Şehre giriş ve çıkışlar kontrole başlandı. Şehrin önemli yerlerine top ve makineli tüfekli birlikler yerleştirildi. Ayrıca İngilizler İstanbul'da sıkıyönetim ilan ettiler.

İşgalden sonra yayımladıkları bildiride İngilizler: "İşgalin geçici olduğunu; İtilâf Devletleri'nin niyetinin Saltanat makamının nüfuzunu kırmak değil aksine kuvvetlendirmek olduğunu, Anadolu'da isyan çıktığı veya azınlıklara karşı katliam yapıldığı takdirde İstanbul'un Türklerden alınacağını ve herkesin İstanbul'dan verilecek emirlere uyması gerektiğini" ilan ettiler.

İşgal harekâtı 15 Mart'ı 16 Mart'a bağlayan gece yarısından sonra başlamıştı. 16 Mart günü sabah saat 10'a kadar işgali planlanan yerlerin çoğu işgal edilmiş, tutuklanacak kimselerin birçoğu tutuklanmış, sıkıyönetim ilan edilmiş bulunuyordu. 16 Mart sabahı erken saatlerde yapılan tutuklamalar tutuklunun evine korku salacak şekilde yapılıyor, bu kimseler gecelik kıyafetleriyle götürülüyorlardı. Fransız Yüksek Komiseri Defrance da "İngilizlerin işgali büyük bir çalımla yürüttüklerini" söylemişti.

İngilizler Mebusan Meclisini Basıyor

18 Mart 1920 günü Abdülaziz Mecdi Bey'in başkanlığında açılan Mebusan Meclisinde o gün işgal sorunu tartışılırken

İngiliz askerleri tarafından basıldı. Meclise giren İngiliz Birliği Rauf Orbay ve Kara Vasıf Bey'in kendilerine teslim edilmelerini istedi. Gümüşhane Milletvekili Zeki Kadirbeyoğlu ile diğer bazı üyeler, arkadaşlarını teslim etmektense silahla karşı konulmasını önermişlerse de buna imkân bulunmadığı anlaşıldı. Bazıları da Rauf Orbay'ı kıyafet değiştirerek dışarı çıkartmayı önerdiler. Fakat Rauf Bey kabul etmedi. Sonunda birliğin başındaki İngiliz komutandan milletvekillerinin tutuklandığına dair bir belge alınarak Rauf Orbay ve Kara Vasıf Bey teslim oldular.

Heyet-i Temsiliye üyesi olan iki milletvekili Meclisten alınıp götürülürken şehir içinde aralarında Mersinli Cemal Paşa, Cevat Çobanlı, Çürüksulu Mahmut, Millî Kongre Başkanı Dr. Esat Işık ve Misak-ı Millî'yi Meclis Genel Kurulu'nda okuyan Şeref Aykut'un da bulunduğu çok sayıda aydın tutuklanmıştı.

Tutuklananlar, Tophane Rıhtımı'nda demirlemiş bulunan İngiliz Benbow gemisine götürüldüler. Malta'ya sürgüne gönderiliyorlardı. Rauf Orbay, çok önem verdiği İngilizlerin parlamento anlayışlarına ve nezaketlerine güvenmesinin kurbanı olmuştu. Mondros'ta Amiral Calthorpe'un imzalı mektubuna inanarak İstanbul'a askerî birliklerin gönderilmeyeceğini, Anadolu'ya Yunan askerlerinin çıkarılmayacağını sanmıştı. Bu sefer de Mustafa Kemal'in bütün uyarılarına aldırmayarak İngilizlerin parlamentoya dokunmayacakları düşüncesine kapılmıştı. "Geliyorum" diyen akıbete koşar adım gitmişti. Mustafa Kemal o kadar gailenin arasında bir de onları Malta'dan kurtarmak ile uğraşacaktı.

-16-

SAKARYA'YA DOĞRU

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Devlet Kuran Meclisin Açılış Hazırlıkları

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletlerince resmen işgal edilmesi ile Osmanlı Devleti bilinen sona doğru hızla yaklaşmaya başlamıştı. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine göre daha 1 Kasım 1918'de başlayan fiilî işgaller, 16 Mart'ta "payitaht"ın resmen işgaliyle Türk milletinin tarihinde yeni bir sayfa açıyordu. Bu işgalden sonra Osmanlı Parlamentosu'nun özgürce çalışma ortamı kalmamıştı. Bunu gören milletvekilleri, 18 Mart 1920'de "mebusluk vazifesinin yapılmasında emniyet verici bir halin gelmesine kadar" Meclis çalışmalarının durdurulmasını kararlaştırdılar. Onların bu kararını, Padişah Vahdettin'in Meclis-i Mebusan'ı kapattığını belirten 11 Nisan 1920 tarihli "irade-i seniyesi" izledi.

Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtiği 19 Mayıs 1919'dan sonra yaklaşık bir yıllık dönemde liderlik yolunda önemli mesafeler aldığı gibi milletin bu işgallere karşı örgütlenmesi ve kurtuluş iradesini ortaya koyması bakımından da büyük işler başarmıştı. İşgalden bir gün sonra 17 Mart 1920'de ordu komutanlarına bir genelge göndererek Ankara'da bir

"Meclis-i Müessisan"ın (Kurucu Meclis) açılacağını duyurdu. Seçim şartlarını bildirdi. Buradaki "*kurucu meclis*" sözüne biraz itirazlar gelince 19 Mart tarihli yeni bir genelge yayımlayarak durumu ve amacı şöyle ortaya koydu: "İtilaf Devletleri tarafından devlet merkezinin bile resmen işgali, devletin yasama, yargı ve yürütmeden ibaret olan milli güçlerini işlemez duruma sokmuş ve bu durum karşısında görev yapmaya imkan bulunamadığını hükümete resmen bildirerek Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu halde, devlet merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin (selahiyet-i fevkaladeyi haiz bir meclisin), Ankara'da toplantıya çağrılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zaruri görülmüştür..."

Ankara'da bulunan milletvekilleri ile 11 Nisan 1920'de yapılan görüşmeler sonunda Meclisin, 22 Nisan Perşembe günü açılması kararlaştırılmıştı. Fakat sonra bu karardan vazgeçilerek 23 Nisan 1920 Cuma günü açılmasının halk üzerinde önemli bir etki yapacağı düşünülmüş ve açılış Cuma gününe ertelenmiştir.

Ankara'ya gelebilen milletvekilleriyle birlikte Meclisin 23 Nisan Cuma günü açılmasına karar verildikten sonra bu karar, "Kolordulara (14'üncü Kolordu Komutan Vekilliğine), 61' inci Tümen Komutanlığına, Refet Beyefendi'ye, Bütün Valiliklere, Bağımsız Sancaklara, Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetlerine, Belediye Başkanlıklarına" "çok ivedi" kaydıyla, "Heyet-i Temsiliye Adına Mustafa Kemal" imzasıyla 21 Nisan 1920 tarihinde telgrafla bildirilmiştir. Telgrafta Meclisin nasıl açılacağı da anlatılmıştır.

İlk Meclisin Binası

Meclisin toplanma yeri olarak çeşitli binalar gezildikten sonra, II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübü olarak yapılmış tek katlı ve uzunca bir koridorla, bu

koridorun iki yanında birer salonla beş büyük ve üç küçük odadan meydana gelen ve o zaman henüz yapımı tamamlanmamış bina tespit edilmiştir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi binası olarak seçilen bu bina, Enver Paşa'nın isteği üzerine 1915 yılında "Numune Mektebi" veya "Fırka Kulübü" olarak planlanmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik darlık sebebiyle bina bitirilememişti. Mondros Mütarekesi sonrasında işgaller başlayınca küçük bir Fransız birliği bu binaya yerleşmişti. Başlarında Fransız İşgal Kumandanlarından Kurmay Yüzbaşı Buazo bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ilk defa geldiğinde Dikmen'de karşılandıktan sonra, Hacıbayram Camii ve Vilayet binasına giderken bu binada Fransız bayrakları asılı idi ve yanda Millet Bahçesi'ndeki barakalarda kalan Fransız askerleri yüksek bir duvarın üstünde oturuyorlardı. Aynı günlerde İstasyonda da başlarında Yüzbaşı Wittol'ün komutasında bir İngiliz birliği bulunuyordu. Bu yabancı askerlerin bir kısmı Atatürk'ün Ankara'ya gelişinden az sonra, yani 1919 yılının son günlerinde, bir kısmı da 22 Mart 1920 tarihinde Ankara'yı terk ettiler.

Meclisin açılması kararlaştırıldıktan sonra boşalmış bulunan bu bina Meclis binası olarak seçildi. Yarım kalan işlerinin tamamlanması görevi, İttihat ve Terakki Partisi'nin temsilciliğini de yapmış olan Necati Bey'e verildi. Necati Bey'in çabaları ve Ankara halkının olağanüstü katkı ve fedakârlıklarıyla binanın eksiklikleri giderildi. Bina bir koridorla iki yana sıralanmış irili ufaklı odalardan oluşuyordu. Devrin tüm özelliklerini yansıtan bu binanın cephelerinde Ankara taşı kullanılmıştır. Ön cephedeki üçlü ikili kemerler ise ahşap konsollara oturmuş geniş saçaklar ve ön cephedeki iki balkon binanın özelliklerini yansıtır.

İlk Meclisin açılacağı bu binanın en önemli eksikliği, çatısının kiremitlerinin yeterli olmaması idi. E. Behnan Şapolyo'nun anlatımına göre, "... O zamanlar Ulucanlar'da bir ilk mektep yapılıyordu. Bu bina için Marsillya kiremitleri getirilmişti. Bu

kiremitler alınarak Meclis'in orta kısmına yerleştirildi... Fakat yan taraflar açık kaldı. Kiremitlerin eksik kaldığını gören halk, evlerine koşarak damlarından kiremitlerini söktüler, kucak kucak yeni kurulacak devletin, yeni binasını ikmal ettiler. Bu görülecek bir tablo idi. Kadınlar, çocuklar, aksakallı ihtiyarlar kucaklarında kiremit taşıyorlardı. Bu suretle binanın eksiklikleri tamamlandı..."

İlk Meclisin açıldığında otuz civarındaki memurlarından birisi olan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, binanın bölümlerini anılarında şöyle anlatmaktadır:

"... Müdür ve memurların toplamı 23 Nisan 1920'de 30 kişi kadardı... Bütün memurlar (Başkâtip Recep Bey (Peker) müstesna olmak üzere) önceleri tek bir odada otururduk. Birkaç ay sonra memur kadrosu genişletildiğinde, iki odaya ayrıldık. Recep Bey'in odası bizim odanın karşısındaki küçük odaydı. Kendisi orada tek başına otururdu.

Bu odaların bulunduğu koridordan Meclis'in toplantı salonuna girilirdi. Bu salon, tablası kuzeye ve ayağı güneye bakan (T) biçiminde olup tabla kısmının iki yanında tahta merdivenlerle çıkılan ve ahşap direklere oturan dar ve uzun balkonlar biçiminde birer loca vardı. Bunlar, dinleyici localarıydı. Meclis toplantılarını, gazeteciler de buradan izlerdi. Toplantı salonunun geniş kısmının orta gerisinde, duvara yaslanmış birkaç basamakla çıkılan başkanlık kürsüsü ve hemen önünde biraz daha alçakta hitabet (konuşma) kürsüsü, onun önündeki yerde ise tutanak kâtiplerinin oturduğu sıra ve sandalyeler vardı.

Milletvekilleri sıraları, yer darlığı yüzünden, kürsünün hemen dibine yakın bir yerden başlayarak geriye ve yanlara doğru dizilmiş, aralarında ancak bir insanın geçebileceği dar geçitler bırakılmıştı. Söz alan milletvekilleri konuşma kürsüsüne, bu geçitlerden adeta sıyrılırcasına geçerek ulaşırlardı.

Toplantı salonunun, Ulus Meydanı tarafındaki koridorun iki yanındaki odalar, bizim kalemin bulunduğu bölümün benzeri idi; çünkü bina simetrik yapılmıştı. O tarafın büyük giriş kapısından Reis Paşa, Başkanlık Divanı üyeleri ve milletvekilleri

işlerdi. Bu kapıdan girilince soldaki ilk oda Reis Paşa odasıydı. Onun yanındaki oda Encümen (komisyonlar) odası olarak kullanılırdı. Reis Paşa, önemli toplantıları da bu odada yapardı. Karşılarındaki küçük odalarda ise yaverler ve özel kalem bulunurdu. Bu küçük odalardan biri de mescit olarak kullanılırdı.

Binanın önünde, istasyona inen caddede yapılan geçit resimleri, bu yöndeki iki balkondan seyredilirdi..."

Binada başlangıçta elektrik tesisatı yoktu. Bir kahveden alınan kenarları avizeli petrol (gaz) lambası tavanın ortasına asılmıştı. Daha sonraları, bir lokomotifle aydınlatılan Fresko'nun Millet Bahçesi'nden Meclise çekilen elektrik hattı ile aydınlanma sağlandı. Fakat gece saat 12.00 oldu mu ışık 3 kere yanıp sönerek işaretini verirdi. Bu elektriğin kesileceği anlamına gelirdi.

Küçük bir toplantı salonuna sahip olan bu Mecliste mobilya adına Ankara Valiliği bürolarından, şuradan buradan derlenmiş kırık dökük bazı eşyalar vardı. Milletvekilleri, Ankara Öğretmen Okulu'ndan ve Ankara Sultanisi'nden (Lisesi) getirilmiş öğrenci sıralarında oturuyorlardı. Sıraların bir kısmı Öğretmen Okulu Ev İşi Dersi'nde öğrenciler tarafından yapılmıştı. Bu sıralar siyah renkli idi.

Sıra İlk Meclise "kürsü" yapımına gelmişti. Türk milletinin haksızlığa ve işgallere karşı başkaldırışının sesi hâline gelecek olan kürsünün yapımını ve kürsü etrafında oluşan bazı duygusal olayları E. B. Şapolyo şu şekilde anlatmaktadır:

"... İçerde başkanlık kürsüsü yoktu. Marangozlar omuzlarında keresteler, ellerinde keserleri gelip kürsü yaptılar. Masraf parası da almadılar... Bu kürsünün üstüne Yunanlılar Bursa'ya girdiği sıralarda siyah bir örtü örtüldü. Zafer kazanılana kadar bu siyah örtü kalacaktı... Bu örtü örtüldüğü gün, pek canlı bir sahne olmuştu. Muhittin Baha gözyaşlarıyla Bursa'yı anlatıyordu. Bir aralık Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi'nden şu parçasını okudu:

Biz ol âlî-himem erbâb-ı cidd ü içtihâdız kim

(Biz öyle yüce himmetli ve çalışkan kimseleriz ki,)

Cihângirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten

(Dünyaya hükmeden bir devlet çıkardık bir aşiretten.)

Bu esnada Atatürk kürsüye gelerek: 'Milletimizin bugün mazisinde olduğundan daha çok ümit vardır. Ecdadından daha çok ümit vardır. Namık Kemal demiştir ki:

Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini,

Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini?

İşte bu kürsüden ve bu Meclis-i Ali'nin Reisi sıfatıyla ve heyet-i alinizi teşkil eden bütün azanın her biri namına ve bütün millet namına diyorum ki:

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini,

Bulunur kurtaracak bahtı siyah maderini.'

Parçasını okudu. Bundan sonra da 'siyah' örtü konulmuştu... Zafer kazanılınca bu örtü 'yeşil' olacaktı... Bu zaman Türk Milletinin daima muzaffer olması için Bünyanlı Âlim Hoca, her beş günde bir dua eder, bütün mebuslar ayakta gözyaşları ile duaya iştirak ederlerdi... İşte Millet Meclisi'nin kürsüsü de kurulmuştu... Kürsünün üzerine de 'Hâkimiyet Milletindir' levhası asıldı... Kürsünün arka duvarına 'Şavirhüm fi'l-emri/İş konusunda onlarla istişare et, onlara danış' (Kur'an-ı Kerim, Ali İmran Suresi: 159. Ayet.) yazılı bir levha asıldı. Altına da bir 'halı' asıldı. Bu halı sonradan Piyerloti'ye hediye edildi... Ayrıca Meclis'in duvarına Kur'an-ı Kerim'den 'Ve emruhum şûrâ beynehum/Onların (Müminlerin) işleri aralarında danışma iledir' (Kur'anı Kerim, Şûra Suresi: 38. Ayet.) levhası da asıldı."

İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi, 15 Ekim 1925 tarihine kadar bu binada çalışmalarını yapmış, daha sonra şimdi Cumhuriyet Müzesi olan İkinci Meclis binasına taşınmıştır. Bir ara ilk Meclisin bu binasına Ankara Hukuk Fakültesi taşınmış, 1952 yılına kadar da bina Cumhuriyet Halk Partisi'nin Merkez Binası olmuştur. Daha sonra Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne devredilen bina, 1961 yılında "İlk Büyük Millet Meclisi Müzesi" olarak düzenlenmiş ve ziyarete açılmıştır. Bina, 1980 yılından sonra yeni bir düzenleme ile "Kurtuluş Savaşı

Müzesi" olmuştur. Müzede Kurtuluş Savaşı ile ilgili belgeler ve eşyalar sergilenmektedir.

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, bu binanın Millî Mücadele döneminde yüklendiği "misyonu" ve bu misyonla ilgili duygularını şu şekilde anlatmaktadır:

"Bu binaya 'bizim meclis binamız' derdim; çünkü biz Meclis memurları, içinde ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmış olduğu bu binayı çok severdik. Hele ben, burasını sanki dedelerimizden yadigâr kalmış, her köşesi anılarla dolu eski bir mülk gibi ilk günden beri çok sevmiş ve benimsemiştim. İlk Meclis binasına karşı beslediğim bağlılık duygusu belki şundan doğmuştur: Türkiye tarihinin dönüm noktası olan 'ulusal egemenlik çağının başlayışı' ve dünya tarihinin de 'tutsak ulusların emperyalist saldırganlara karşı başkaldırma çağının açılışı' gibi çok büyük çaptaki devrimsel olayları, o binada kendi gözlerimle günü gününe izlemiş, onun içinde -küçük bir görevle de olsa- çalışarak o devrim çağını doğrudan doğruya yaşamıştım. Bu benim için az şey değildi. Bugün müze olan İlk Meclis binası, Milli Mücadele'nin sanki soluk alıp verdiği 'göğüs kafesi' idi. Bu mücadelenin yüreği onun içinde çarpıyor, cepheye ve yurdun her yanına, her gün inanç, yüreklilik, savaş dayancı (azmi), umut ışığı oradan dağılıyordu..."

Açılış Töreni

23 Nisan Cuma günü, Ankara'da sabahın erken saatlerinde evlerinden ayrılan kadın, erkek, çoluk, çocuk, genç, ihtiyar, kalpaklı, sarıklı, yöresel giysili vs. bütün halk tabakalarını kapsayan insan kitleleri tören alanını doldurmaya başlamıştı. Yerli ve yabancı bütün Ankara halkı Meclis binası ile Hacı Bayram Camii arasına sıkışmaya çalışmış ise de sığmamıştır. Arsalar, evlerin çatıları insanlarla dolmuştur. Hacı Bayram Camii'nde Cuma namazını kılmaya gelenler öylesine çoğalmışlardı ki kapılardan taşmışlar, mermer avluya dolmuşlar, mezarların üzerlerine ilişmişler, sokaklarda yer bulmaya çalışmışlardır. Yunus Nadi'nin de belirttiği gibi "Bu şerait içinde usulü dairesinde"

yapılan bir ibadet olmaktan çok, milletin kendi yazgısını kendisinin çizeceği bir dayanışma günü olmuştur. Çünkü Cuma namazı kılındıktan sonra, solgun ipeklerine yıpranmış satırlarla dualar yazılmış, eski sancaklar altında "tehliller (Kelime-i tevhîd: Lâ ilâhe illallah), tekbirler" getirilerek ihtiyar şeyhleri, fakir hacıları, hocaları ile Meclis binasına doğru yürüyen bu insan seli, Anadolu'da yeni bir düşünceyi karşılamaya çıkmıştı. O da kendi gücünün üstünde hiçbir güç tanımayan ve ülkesini tam bağımsızlığa kavuşturmayı amaçlayan inkılâpçı Büyük Millet Meclisi'nin ülkenin kaderine el koyması düşüncesi ve onun hayata geçirilmesi olacaktır."

Açılış töreni, Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki genelgesinde belirttiği esaslara göre icra edilmiştir: Cuma namazından sonra Kur'an-ı Kerim okundu. Kalabalık, Meclise doğru bir insan seli hâlinde tekbirler getirerek gitmeye başladı. En önde Hacı Bayram Veli'nin üzerinde ayetler yazılı sancağı ve Sinop Mebusu Hoca Abdullah Efendi'nin başı üzerinde taşıdığı yeşil örtülü bir rahlede Kur'an-ı Kerim ve Sakal-ı Şerif taşınıyordu. Bir manga kadar asker de bu rahlenin iki tarafında ağır ağır ilerliyordu. Ulema, şeyhler, milletvekilleri, şehrin ileri gelen yöneticileri, yüksek rütbeli askerler ve halk onları izliyordu. Meclisin önüne gelindiğinde kurbanlar kesildi. Bursa Mebusu Fehmi Hoca yüksek sesle Hatim Duası okuduktan sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclisin kapısındaki kurdeleler kesilerek içeriye girildi. İlk defa Meclise Yozgat Mebusu Süleyman Bey girdi. Arkadan bütün mebuslar içeri girerek sıralara oturdular. Bu zaman hoca mebuslar Mecliste hep bir ağızdan dua ediyorlar. Buhari-i Şerif okuyorlardı. Bayraklarla süslenen kürsüye Hacıbayram Veli'nin sancağı dikildi. Kur'ân ile Sakal-ı Şerif de kürsüye konuldu.

Mecliste herkes yerini almıştı. Küçük toplantı salonunun iki yanındaki dar dinleyici locaları ve bunlara çıkan merdivenler hiç yer kalmamacasına doluydu. Başkanlık kürsüsünün önünde bulunan konuşmacı kürsüsünün hemen önünde daha alçak bir sırada tutanak kâtipleri ve tutanak grubu şefi,

yüzleri milletvekillerine ve arkaları kürsüye dönük olarak yerlerini almışlardı.

O gün Mecliste İstanbul'dan gelebilenler ve 19 Mart tarihli genelge ile olağanüstü yetkililerle seçilmiş olanlardan ancak 120 (bazı kaynaklarda 115) milletvekili toplanabilmişti. Saat 13.45 (bazı kaynaklarda 14.00)'te, en yaşlı üye (1845 doğumlu) Emekli Millî Eğitim Müdürü Sinop Mebusu Şerif (Avkan) Bey, vakarlı ve yaşına göre çok dik bir yürüyüşle ağır ağır başkanlık kürsüsüne gelerek "Milletimizin dahili ve harici istiklal-i tam dahilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilan ederek Büyük Millet Meclisi'ni küşat ediyorum (açıyorum)" diyordu. Şerif Bey'den sonra söz alan Mustafa Kemal Paşa, Meclisin hangi üyelerden kurulu olacağını açıkladı. Seçim tutanaklarını inceleme komisyonlarının (Encümen) seçimi yapılarak ertesi gün toplanmak üzere oturumuna son verildi.

24 Nisan 1920 günü Heyet-i Temsiliye Başkanı ve Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nden Meclisin açılışına kadar geçen dönemin olaylarını içeren açıklayıcı bir konuşma yaptı. Ardından Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'in yaptığı duygulu ve coşkulu bir konuşmadan sonra yasama çalışmalarına ve hükûmetin kurulması görüşmelerine başlandı. Mustafa Kemal Paşa'nın sunduğu konuyla ilgili önerge görüşmeler sonunda çoğunlukla onaylanarak Meclis Başkanlığı seçimi yapıldı. Mustafa Kemal Paşa, 110 oyla Meclis Başkanlığı'na; Celalettin Arif Bey, 109 oyla Meclis İkinci Başkanlığı'na; Konya Mevlevi Çelebisi Abdülhalim Efendi ile Hacı Bektaş Çelebisi Celalettin Efendi de Reis Vekilliği'ne seçildiler.

25 Nisan 1920 günü "Muvakkat İcra Encümeni" (Geçici Hükûmet), 2 Mayıs 1920'de çıkarılan yasaya uygun olarak da 3 ve 4 Mayıs'ta yapılan seçimlerle "Büyük Millet Meclisi İcra Vekiller Heyeti" (Hükûmet) kuruldu. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Başkanı olduğu bu hükûmet onunla birlikte 12 kişiden oluşuyordu.

Meclisin Adı: Türkiye Büyük Millet Meclisi

Meclisin "adı" konusunda ilk tartışma, daha Meclis açılmadan önce 11 Nisan 1920'de vilayette yapılan toplantıda başlamıştır. Toplantıda, "Meclis-i Kebir", "Meclis-i Kebir-i Milli", "Kurultay" ve "Meclis-i Mebusan" isimleri üzerinde durulmuştur. Şerif Bey'in Meclis açılışında yaptığı konuşmada kullandığı "Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum" ibaresinden, milletvekillerinin açılıştan önce "Büyük Millet Meclisi" adını kararlaştırmış oldukları görülüyordu. Buradaki "Büyük" sıfatının bir Meclis kararı veya yasa ile değil, teamül olarak ortaya çıktığı ve Meclisin "kuruculuk" özelliğini ifade ettiği düşünülmektedir.

Büyük Millet Meclisi adının başına "Türkiye" sözünün ne zaman eklendiği konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Nutuk'taki belge ve bilgilere göre Kasım 1920'den itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi" unvanını kullandığı, Tevfik Paşa'nın da 27 Ocak 1921 tarihli telgrafında "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" diye yazdığı, Dahiliye Vekaleti'nin bastırdığı yazışma kağıtlarında "Türkiye Büyük Millet Meclisi Dahiliye Vekaleti Memurin Müdiriyeti" adının geçtiği (28 Ekim 1920), Türkiye Büyük Millet Meclisi Karar Defteri'nde (17 Kasım 1920 tarihli 77 sayılı kararda) "Türkiye Büyük Millet Meclisi" adının anıldığı, Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan "Halkçılık Programı"nın çeşitli maddelerinde de "Türkiye Büyük Millet Meclisi" ibaresine yer verildiği görülmektedir. Fakat bu kullanım sürekli olmamıştır. Ancak, İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'nde 8 Şubat 1921 tarihinden başlayarak kullanılan "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi" unvanının kesintisiz kullanıldığı görülmektedir.

Büyük Millet Meclisinin imzaladığı ilk antlaşma olan Gümrü Barış Antlaşması'nda 2/3 Aralık 1920, Türkiye-Afganistan ve Türkiye-Rusya Antlaşmalarında "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" deyiminin geçtiği görülmektedir. Hatta Türkiye-Rusya Antlaşması'nda "Türkiye" kelimesinin "coğrafi" anlamı da belirlenmiştir: "Türkiye tabiriyle Kanunusani 1336

(1920)'de İstanbul'da münakit (toplanan) Meclis-i Mebusan tarafından tanzim ve bilcümle devletlerle matbuata tebliğ olunan Misak-ı Milli'nin ihtiva ettiği arazi kastedilmiştir." denilerek yeni Türkiye'nin sınırlarının Misak-ı Millî ile belirlenen sınırlar olduğu vurgulanmıştır.

Meclisin Millî Kimliği

İlk Meclis, milletvekillerinin sosyo-ekonomik özellikleri yani yaşları, eğitim düzeyleri, meslekleri ve geldikleri yerler itibarıyla tam bir "millî meclis" kimliğindeydi. Okul sıralarında kılıkları, giysileri, yaşları, düşünsel düzeyleri ve görgüleri çok değişik; beyaz sarıklı, aksakallı, cüppeli, eli tesbihli hocalarla; pırıl pırıl üniformalı genç subaylar; yazma veya şal sarıklı aşiret beyleri; külahlı ağalar ve kavuklu çelebilerle; Avrupa'daki yükseköğrenimlerini bitirip yeni dönmüş, batı kültürüyle yetişmiş "Kuva-yı Milliye" kalpaklı gençler yan yana oturuyordu.

Hamdullah Suphi'nin ifadesiyle, "İç Anadolu'nun dört bin senelik kerpiç evi, koynunda ne varsa orada teşhir ediyordu. Bu denli farklı olan bu kişilerin tek ortak yanları amaçlarıydı. Aynı dava uğruna bir ölüm kalım savaşı vermek için toplanmışlardı. Ya Anadolu'dan düşmanı kovacaklar ya da bu uğurda öleceklerdi.

Kimi Adana'dan gelmişti, kimi Erzurum'dan, kimi Hakkâri'den. Diyelim ki, Kaymakam Nüzhet, Albay İsmet, Dava Vekili Hüseyin Avni, Hapishane Müdürü Ruşen ve diğerleri... Ne yiyecekleri ne giyecekleri... Biraz zeytin, biraz helva vardı heybelerinde... Ve inançları, yoklukları aşacak büyüklükteydi, yüreklerinde..."

İlk Meclisin ilk milletvekili olmak hiç de kolay değildi. Seçilmek kadar Ankara'ya ulaşabilmek de meseleydi. Mesela Batum'dan seçilen ama yurdunda başka bir ülkenin pasaportu ile okuyan Ahmet Fevzi Erdem'e Ankara'ya gidebilmesi için Şavşat halkı 75 Lira toplamıştı. Erdem Pontusçularla uğraşa uğraşa 8 günde Samsun'a gelebilmişti. Sonunda diğer illerden gelen 4 aday Samsun'da paralarını birleştirecek ve kendilerini

Meclise ulaştıracak bir at arabasını kiralayabileceklerdi. "Makam" arabası istasyon çayırına girdiği zaman Meclis çalışmalara başlayalı 3 gün olmuştu.

Bir bölümü atlarıyla gelmişti. Doludizgin hürriyete koşar gibiydiler. Bazıları çevredeki birkaç otele yerleştirildi. Fakat büyük bir kısmı yatacak yer bulamamıştı. Eğerler yastık, heybeler yatak yapıldı ve istasyon çayırı bir açık hava oteli oldu. Ve onlar böylece iş birlikçiler ve düşman kadar sıtma ile de boğuştular. Ama hiçbirisi yüreklerinden başka bir yerlerin sızladığını söylemediler...

Onlar, yani ilkler 8 ay maaş almadılar. Sonra 100 (bazı kaynaklarda 80 veya 75 Lira) lira oldu maaşları. 1921'de ise bütçe açığının kapanması için maaşlarının yüzde 20 oranında indirilmesini kabul ettiler. İlk Meclisin ilk oturumunda uzun süren görüşmelerden sonra milletvekilleri acıkmıştı. Yemek için oturuma ara verildi. Menü tahin helvasıydı...

Milletvekillerinin büyük bir kısmı Darülmuallimin Mektebi'nde (Öğretmen Okulu) yatıyorlardı. Eskişehir Mebusu Yeşil Efendi ile Kütahya Mebusu Muallim Cevdet İzrap Beyler, tabildota memur edildiler. Her öğün üç kap yemek olmak üzere yetmiş kuruşa çıkıyordu. Koridorda şöyle bir levha asılı idi: "Tavla ve sair oyun oynamak yasaktır!" Vilayet tarafından tutulmuş bir müezzin de bu binanın merdiven başında ezan okuyor, herkesi namaza davet ediyordu. Yataklar yerlere serili idi.

Meclis açıldıktan sonra Müezzin Hüseyin Efendi, Meclisin kapısında beş vakit ezan okurdu. Ayrıca akşamları da Meclisin bahçesinde İsmail Zühtü Bey'in idare ettiği mızıka millî marşlar çalmakta idi. Mecliste su olmadığından mebusların su içmeleri için küpler de konulmuştu.

Bütün bu olumsuz şartlara rağmen "İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin her yanında uyum var. Gerçi milletvekillerinin kılık kıyafetleri değişik ve renk renk, öğrenimlerine ve yetişme ortamlarına göre düşünce yöntemleri değişik, ama gönülleri ve amaçları bir. Gerçi Meclis binası küçük ve eşyası gösterişsiz, ama dava büyük. Bu Türk ulusunun ölüm-kalım

savaşı davası. Tarihte bağımsızlığını hiç yitirmemiş olan Türk ulusu ya düşmanı yurdundan kovacak ve özgür yaşayacak ya da son erine kadar ölecek. Parola bu. Gerçi silah, cephane ve düzenli ordu yok, ama Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Türk halkının birleşmiş çelik istenci var. Gerçi para yok, ama halkın cömertliği ve gönül zenginliği sonsuz. Gerçi düşman bir değil, pek çok; zayıf değil, çok güçlü; ama Türk'ün kükreyişi ve bağımsız yaşama azmi daha güçlü..."

İlk Mecliste Kaç Kişi Görev Yaptı

İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 Cuma günü anlatıldığı gibi çalışmalarına başlamış ve 16 Nisan 1923 tarihinde "dördüncü toplantı yılı"nın son oturumunu yaparak dağılmıştır. Mecliste bu ilk dönem boyunca 349'u yeni seçilen, 88'i Osmanlı Mebusan Meclisinden gelen olmak üzere toplam 437 mebusun TBMM üyeliğine hak kazandığını göstermektedir. Üyelerin % 79.9'u yeni seçilmiş, % 20.1'i de İstanbul'dan gelmiştir. Bununla birlikte yeni seçilenlerden 88, Osmanlı Mebusan Meclisi kökenlilerden de 12 olmak üzere toplam 100 mebusun TBMM üyeliği sıfatları, TBMM kapanmadan önce son bulmuştur. Dönemi 261'i yeni seçilen, 76'sı İstanbul'dan gelen toplam 337 mebus tamamlamıştır.

Tümü de mebusluk sıfatını birinci toplantı yılı (23 Nisan 1920-1 Mart 1921) içinde kazanan ve dönem sonunda TBMM'den ayrılmış bulunan 100 mebustan 14'ünün Meclis üyeliği "ölüm" nedeniyle son bulurken; "istifa eden" ya da "istifa etmiş sayılanların" sayısı 71, "mebusluktan düşürülenlerin" (ıskat) sayısı 5'tir. 49 kişinin milletvekilliği birinci toplantı yılı sonuna kadar hiçbir TBMM oturumuna katılmadan sona ermiştir. Ayrıca, birinci toplantı yılı sonunda TBMM'ye henüz katılmamakla birlikte mebuslukları sürmekte olan 2 mebus, ikinci toplantı yılı içinde Ankara'ya hiç gelmeden vefat etmiştir. Böylece TBMM albümlerinde adı geçen 437 mebustan 51'inin TBMM'ye hiç katılmadığı, buna karşılık oturumlara katılmış mebus sayısının 386 olduğu ortaya çıkmaktadır.

Milletvekillerinin Seçim Çevreleri

TBMM'deki mebuslar toplam 66 "seçim çevresini" temsil etmektedir. Seçim çevreleri livalardır ve bunlar da coğrafi açıdan bölgeye ayrılabilir. Tüm Meclis üyelerinin en yoğun olarak temsil edildikleri bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. TBMM'nin % 16.9'u bu bölgeyi temsil ederken, ikinci sırayı alan Ege Bölgesi'nin oranı % 14.9, Orta-Kuzey Anadolu Bölgesi'nin oranı % 14.4'tür. Akdeniz ve Karadeniz Bölgeleri aynı oranda temsil edilirken (% 11.0), Orta-Doğu Anadolu bölgesi kökenli mebusların oranı % 10.5'tir. Görece düşük oranda temsil edilen bölgeler Kuzey-Doğu Anadolu (%7.3), Orta-Güney Anadolu (%7.1) ve Marmara (%6) bölgeleridir.

İlk Meclisin Nitelikleri

Meclisin oldukça "genç" bir "yaş yapısı" vardı. Gruplar kurulmadan önce, 1921 ilkbaharına kadar TBMM ile ilişkisi kesilen ve çoğunun yaşı hakkında bilgi bulunmayan 82 mebus kapsam dışında tutulursa kalan 355 mebusun yaş ortalaması 42.8'dir. İlk Mecliste yaşları; 40'tan küçük olanların oranı % 37.3, 40 ile 49 arası olanların oranı % 4.8, 50 ile 59 arasında olanların oranı % 14.6, 60'tan büyük olanların oranı % 4.8 ve bilinmeyenlerin oranı da %8.5'tir. TBMM milletvekillerinin bu yaş durumu itibarıyla Batı Avrupa Millî Meclislerindeki milletvekillerinden yaklaşık olarak 10 yaş, Osmanlı Mebusan Meclisinden de 15-20 yaş daha gençtiler.

TBMM, ülkenin o günlerde içinde bulunduğu koşullar dikkate alındığında genel olarak "eğitim düzeyi" yüksek kişilerden oluşmaktadır. Mecliste iptidaiden yüksekokullara kadar uzanan eğitim kurumları hiyerarşisi içinde yer alan tüm okullardan yetişmiş mebusların bulunduğu görülmektedir. Eğitim sistemindeki geleneksel ve modern ikiliği Meclisin yapısını da etkilemiştir. Birçok mebus, birkaç eğitim kurumunu birden bitirmiştir. Örneğin, medreselerde öğrenim görenlerin % 24.4'ü aynı zamanda rüştiye, % 8.5'i yüksek öğretim kurumu, % 7.1'i

idadi mezunu iken % 7.3'ü de medrese öğrenimi yanında özel eğitim görmüşlerdir. Ayrıca, hem rüştiye hem meslek okulu, hem Harp Akademisi hem bir başka yükseköğretim kurumu, hem idadi hem de özel eğitim kurumu gibi birden çok okul mezunu olan mebuslar da vardır.

İlk Meclisteki tüm milletvekillerinin % 25.4'ü (111 kişi) bir yüksek öğretim kurumunu bitirmiştir. % 4.8'lik bir bölüm (21 kişi) Harp Akademisi, % 6.9'u (30 kişi) Harbiye mezunudur. Rüştiyeyi bitirenlerin oranı % 20.8 (91 kişi) iken medreselerde öğrenim görenler % 18.8'lik (82 kişi) bir grup oluşturmaktadırlar. TBMM üyelerinin % 8.7'si (38 kişi) idadi, % 2.3'ü (10 kişi) sultani, % 1.6'sı (7 kişi) meslek okulu bitirmiş, % 7.3'ü (32 kişi) ise özel eğitim görmüştür. Herhangi bir eğitim kurumunu bitirmeyen ya da eğitim düzeyleri hakkında bilgi bulunmayan mebusların oranı da % 14.6'dır (64 kişi).

"Yabancı dil" bilen / bilmeyen mebusların ve bilinen dillerin dağılımı da TBMM üyelerinin o günkü koşullara göre oldukça yüksek bir eğitim düzeyine sahip olduklarını göstermektedir. Tüm mebusların % 58.8'i (257 kişi) yabancı dil bilmemektedir. Dil bilen % 41.2'lik bölüm içinde de birden çok yabancı dil bilenler önemli bir yer tutmaktadır. Fransızca, Arapça ve Farsça bilinen yabancı diller içinde başta gelmektedir. Fransızca bilenler tüm Meclis üyelerinin % 23.8'ini (104 kişi), Arapça bilenler % 19.2'sini (84 kişi), Farsça bilenler de % 13.5'ini (59 kişi) oluşturmaktadır. Bu üç dili % 4.8'lik (21 kişi) bir oranla İngilizce ve aynı oranla Almanca izlemektedir.

Diğer bakımlardan olduğu gibi "mesleki" açıdan da Türk milletinin bütün kesimlerinin temsilcilerinin TBMM'de yer aldığı görülmektedir. Milletvekillerinin seçilmeden önce uğraştıkları en son meslekleri göz önünde tutularak yapılan inceleme, bunların yaklaşık yarısının (% 46.9'u, 205 kişi) "devlet memuru" olduğunu ortaya koymaktadır. "Profesyoneller" başlığı altında toplanabilecek olan "serbest meslek" sahiplerinin oranı % 14.0 (61 kişi), "eşraf" olarak nitelendirilebilecek olanların oranı % 18.9 (83 kişi), "din adamı" olarak isimlendirilebilecek

olanların oranı % 11.2 (49 kişi), "İşçi" % 0.2 (1 kişi), "belediye başkanı" % 1.6 (7 kişi) ve "mesleği bilinmeyen"lerin oranı da % 7.1'dir (31 kişi).

Bu ana meslek gruplarını açtığımız zaman alt meslek sahiplerinin oranları ve sayıları şu şekildedir: Memurlar: Asker % 13.7 (60), Yüksek Memur % 8.7 (38), Mülki Yönetici % 10.1 (44), Diplomat % 0.5 (2), Öğretim Üyesi % 0.9 (4), Öğretmen % 3.0 (13), Hâkim-Savcı % 3.9 (17), Diğer Memur % 6.2 (27). Profesyoneller: Avukat % 6.6 (29), Gazeteci % 2.5 (11), Bankacı % 0.7 (3), Doktor % 3.7 (16), Mühendis % 0.5 (2). Eşraf: Çiftçi % 9.6 (42), Tüccar % 8.2 (36), Aşiret Reisi % 1.1 (5). Din Adamı: Müftü, Müderris, Şeyh % 11.2 (49). İşçi :% 0.2 (1). Belediye Başkanı: % 1.6 (7). Bilinmeyen % 7.1 (31) .

Milletvekillerinin "evlilik durumları"na bakıldığında "medeni durumları" bilinenlerin hemen hemen tamamına yakının "tek evli" oldukları görülmektedir: Tek evli olan 277 kişi, iki evli olan 3 kişi, bekâr 12, dul 6 kişi, medeni durumu belli olmayan ise 88 kişidir.

TBMM'nin Açılışının Önemi

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ni; "Osmanlı Devleti'nin asırlık hatalarından mesul tutulan, Mondros Mütarekesi'nin haksız uygulamaları ile zulüm ve adaletsizlik baskısı altında ezilmek, sömürge halinde yaşatılmak suretiyle cezalandırılmak istenen Türklerin millet olarak ve bu topluluğun siyasi ifadesi olan milli, bağımsız bir devlet kurarak yaşamak hakkını Osmanlı Hükümeti'ne İmparatorluğun diğer unsurlarına ve bu hakkı tanımayan Birinci Dünya Harbi'nin galip devletlerine karşı fiili bir mücadele sonunda elde etmesi" şeklinde tanımladığı "Müdafaai Hukuk Hareketi"nin gerçekleştirici organı olarak ifade etmektedir.

TBMM, ilk döneminde milletin kaderine el koymuş, düzenli bir ordu kuruluşunu gerçekleştirmiş, "Başkomutan" seçtiği Mustafa Kemal'in önderliğinde düşmanı yurttan atarak vatanı işgallerden kurtarmış, iç isyanları bastırmış, saltanatı

kaldırarak "Cumhuriyet"e giden yolda ilk adımı atmıştır. Aynı TBMM, ikinci döneminden itibaren de "Cumhuriyet"i ilan ederek kurduğu devletin yönetim biçimini belirlemiş, Lozan Antlaşması'nı onaylayarak milletlerarası hukuka göre yeni devletin "bağımsızlığı"m tescil ettirmiş, Hilafet'i kaldırarak, Tevhid-i Tedrisat ve Medeni Kanun gibi önemli yasaları kabul ederek "Demokratik-Laik Cumhuriyet" yolunda atacağı adımlara başlamış, yapılan inkılaplarla da "çağdaşlaşma" iradesini ve hedefini ortaya koymuştur.

Şu hâlde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran TBMM, millî ve manevi değerler temelinde yükselen ve "millî hâkimiyetin tecelli ettiği en yüksek makam" olduğu kadar milletimizin çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşma ve onu aşma azminin de en iyi ifadesini bulduğu bir mekân olmuştur.

Meclis Hükûmeti Modeli

Türkiye Büyük Millet Meclisi, dönemin koşulları dikkate alınarak bütün erkleri (kuvvetleri); Yasama, Yürütme ve Yargı yetkilerini kendisinde toplamıştır. Hukukta "Kuvvetler Birliği" denilen bu uygulama ile ülkede bir düzen kurulacak, vatan toprakları işgalden kurtarılacak nihayet bir yeni Türk devleti kurulacaktır.

TBMM'de 24 Nisan 1920 günkü son oturumda Mustafa Kemal Meclis Başkanlığı'na, Celalettin Arif Bey İkinci Başkanlığa, Mevlevi Çelebisi Abdülhalim Çelebi ile Hacıbektaş Çelebisi Cemalettin Efendi de Başkanvekilliklerine seçilmişlerdi. Bir hükûmetin kurulması için gerekli olan yasa ancak 2 Mayıs'ta kabul edildiği için bu süre içinde işlerin görülebilmesi bakımından "Geçici İcra Heyeti (Hükûmet)" adıyla bir Bakanlar Kurulu oluşturuldu. 25 Nisan 1920 günkü oturumda, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık edeceği bu kurula, Celalettin Arif Bey'in önerisi ile şu altı isim seçildi: Celalettin Arif, Bekir Sami Kunduh, Cami Baykut, Hamdullah Subhi Tanrıöver, Hakkı Behiç Bayiç ve Fevzi Çakmak. Ancak Mustafa Kemal, İsmet İnönü'nün fiilen Genelkurmay Başkanlığı

yaptığını belirterek onun da Geçici Hükûmet'e seçilmesi gerektiğini söylemesi üzerine İnönü'nün askerî görevi üzerinde kalmak şartıyla Hükûmet'e girmesi kabul edildi. Böylece Geçici İcra Kurulu (Hükûmet), Mustafa Kemal ile birlikte 8 kişiden oluşmuş oldu.

Bakanların nasıl seçileceklerine ilişkin kanun tasarısı, 1 Mayıs'ta görüşülmeye başlandı. 2 Mayıs'ta 10 olumsuz, 5 çekimsere karşılık 110 oyla kabul edildi ve yasalaştı. Buna göre "İcra Vekilleri Heyeti" yani Hükûmet 11 üyeden oluşacaktı. Bakanların görev alanları şöye belirlendi: "Şeriye ve Evkaf (Dini ve Vakıf Hizmetleri), Sağlık ve Sosyal Yardım, İktisat (Ticaret, Sanayi, Tarım, Orman ve Madencilik), Eğitim, Adliye ve Mezhepler, Maliye, Vergiler ve Tapu, İçişleri, Dışişleri, Bayındırlık, Millî Savunma ve Genelkurmay İşleri." İçinde bulunulan işgal ve işgalden kurtuluş, Millî Mücadele durumu dikkate alınarak Genelkurmay da Millî Savunma Bakanlığı'ndan ayrı bir bakanlık şeklinde Hükûmette yer aldı. Hükûmet üyeleri (Bakanlar) "Vekil" olarak anılacak, her biri TBMM tarafından ve salt çoğunlukla seçilecekti. Vekiller arasında çıkacak anlaşmazlık yine TBMM'de çözülecekti. Bu yasa gereğince 3 Mayıs 1920'de yapılan seçimler sonucunda İlk Meclis Hükûmeti Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) şu isimlerden oluştu:

Dışişleri: Bekir Sami Kunduh, İçişleri: Cami Baykut, Millî Savunma: Fevzi Çakmak, Maliye: Hakkı Behiç Bayiç, Adalet: Celalettin Arif, Şeriye ve Evkaf: Mustafa Fehmi Gerçeker, Sağlık: Dr. Adnan Adıvar, Bayındırlık: İsmail Fazıl, Maarif (Eğitim): Dr. Rıza Nur, Ticaret: Yusuf Kemal Tengirşenk, Genelkurmay: İsmet İnönü.

Bu düzenlemeden kısa bir süre sonra, her biri TBMM tarafından ayrı ayrı seçilen ve TBMM'ye karşı sorumlu olan üyelerden oluşan bir kabinede uyum sağlamanın zorlukları ortaya çıktı. Bu nedenle 4 Kasım 1920'de söz konusu yasanın 2. Maddesi değiştirilerek Vekillerin TBMM Başkanı'nın göstereceği adaylar arasından seçilmesi esası getirildi. İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) Başkanlığı'na ayrı birisinin atanması

uygulamasına ise aynı zamanda TBMM Başkanı olan Mustafa Kemal'in "Başkomutan" olarak işlerinin yoğunlaştığı ve Büyük Taarruz'a hazırlanıldığı 1922 yaz aylarında ihtiyaç duyuldu. 8 Temmuz 1922'de kabul edilen bir yasa ile TBMM'nin, kendi üyeleri arasından bir "İcra Vekilleri Heyeti Başkanı" seçmesi esası getirildi.

Bakanlar Kurulu'nun oluşmasıyla Ankara'da TBMM adını taşıyan ve Türk milletinin iradesinin tecelligahı olan bir Millî Meclisin yanında artık İstanbul'dan ayrı yeni bir "yürütme gücü", "hükûmet" de yer almış oluyordu. Rejimin adı açıkça belirtilmemiş, "TBMM Hükûmeti" diye anılmıştı ama bu, "Cumhuriyet" rejimleri içinde değerlendirilecek olan bir sistem idi. Zaten birkaç yıl içinde her şeyi ile Cumhuriyet'e de evrilecekti.

1921 Anayasası

TBMM, İcra Vekiller Heyeti ismiyle bir Hükûmet oluşturduktan sonra, 18 Temmuz 1920 günkü toplantısında Misak-ı Millî ile açıklanan ilkelerin kabul edildiğini ve Misak-ı Millî'ye bağlı kalınacağını açıkça ilan etti. 10 Temmuz 1920 tarihinden başlayarak bütün milletvekilleri yemin ettiler.

18 Ağustos tarihinde "Görüşmeler İçin Gerekli Sayı" yasası ile Meclisin çalışma esasları belirlenirken Meclisin belirlenen amaç elde edilinceye kadar dağılmadan görevini sürdürmesi kabul edildi. 13 Eylül 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Meclis ve Hükûmet Başkanı olarak Meclise "Anayasa Taslağı" olarak nitelendirilebilecek bir metin sundu. Kendisi, 34 maddeden oluşan bu taslağı, "Vekiller Heyeti'nin, siyasi, toplumsal, idari, askeri görüşlerini özetleyen ve idari teşkilat hakkındaki kararları içeren bir program" olarak isimlendirmişti. İşte Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen bazı ilkelere ilişkin olarak Mustafa Kemal'in sunduğu bu taslak da dikkate alınarak son şekli verilen metin 20 Ocak 1921'de "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" yani "Anayasa" olarak yasalaştı.

1921 Anayasası yasama, yargı ve yürütme erklerinin nasıl işleyeceğini, temel hakları, devlet teşkilatını her yönüyle

belirleyen kapsamlı bir anayasa değildi. 23 Nisan 1920'den başlayarak Meclis kararları çerçevesinde oluşan ana ilkelerle içişlerine ilişkin bazı hükümleri içeriyordu. 1876 Kanun-i Esasi hükümlerini de saklı tutuyordu. 1921 Anaysası'nın temel özelliği, hâkimiyetin hiçbir şart ve sınırlama olmadan millete ait olduğunun vurgulanması ve "kuvvetler birliği" ilkesinin hayata geçirilmesi idi. Bu anayasa ile Meşrutiyet Dönemlerinde görülen çift meclisli (Mebusan ve Ayan Meclisleri) sistem terk edilmiş, tek meclisli sistem benimsenmişti. Devlet Başkanlığı'ndan bahsedilmeden "Meclis Hükûmeti Modeli" korunmuştu. 1921 Anayasası'nda, millî hâkimiyet ve Meclisin üstünlüğü gibi Cumhuriyet bakımından çok önemli iki kavram hayata geçirilirken yargı organları ve kamu hürriyetleri gibi konulara yer verilmemişti. Bu ve benzer boşluklar, sonra çıkartılan yasalarla doldurulacaktı.

Hâkimiyet Bayramı

Türk Kurtuluş Savaşı'nın merkez gücü TBMM'de toplanmış, Meclis milletin kaderine el koymuştu. Hem askerî hem de diplomatik durum bir an önce yapılandırılmalı ve ülke işgalden kurtarılmalıydı. Bu arada TBMM'nin birinci açılış yılında 23 Nisan 1921'de 112 sayılı yasa ile 23 Nisan günü "Millî Bayram" olarak kabul ve ilan edildi. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasından sonra 25 Ekim 1923'te 1 Kasım tarihinin "Hâkimiyet (Egemenlik) Bayramı" olarak kutlanması öngörüldü. Ancak millet egemenliğinin Cumhuriyete geçişle pekiştirildiği dikkate alınarak 19 Nisan 1925'te çıkartılan 628 sayılı yasa ile 29 Ekim günü Cumhuriyet Bayramı olarak kabul edildi. 23 Nisan Hâkimiyet-i Milliye Bayramı olarak isimlendirildi. 23 Nisan sonraki süreçte "Millî Egemenlik ve Çocuk Bayramı"na dönüştürüldü. Milletimizin TBMM'de tecelli eden iradesine yarının büyükleri, çocuklarımız sahip çıkacaktı. Çocuklarımız 23 Nisan'ı bayram olarak kutlarken gençlerimiz de Atatürk'ün "İstiklal Yürüyüşü"nü başlattığı Samsun'a çıkış

tarihi olan 19 Mayıs'ı "Gençlik ve Spor Bayramı" olarak kutlayacaklardı.

Askerî ve Siyasi Gelişmeler

Kuva-yı Milliye'den Düzenli Birlik Harekâtına

Sivas'ta Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Kuva-yı Milliye Genel Komutanlığı'na atanması ile başlayan Kuva-yı Milliye Cepheleri'nin tek çatı altında toplanması çalışmasına Meclis açıldıktan sonra, ordunun yeniden yapılandırılması ve bölgesel mücadelelerin tek merkezden yönetilen "düzenli birlik harekâtına" dönüştürülmesi şeklinde hız verildi. İsmet İnönü'nün Genelkurmay Başkanlığı'na atanması ile askerî hazırlıklar bakımından yeni bir döneme girildi. Kafkaslardaki gelişmelere bağlı olarak Doğu Cephesi için de Kazım Karabekir Paşa gerekli hazırlıklara başlamıştı.

Bu sırada Güneydoğu Anadolu'dan, Güney Cephesi'nden sevindirici haberler gelmeye başlamıştı. Güneybatı Anadolu ve Adana yöresini işgal eden Fransızlar büyük kayıplar vererek 20 Şubat 1920'de Maraş'tan, 10 Nisan 1020'de Urfa'dan çekilmek zorunda kalmışlardı. Antep ve Adana'yı bir süre daha işgal altında tutan Fransızlar, uğradıkları yenilgilerden sonra İngilizlerden ayrılmaya, Ankara'ya karşı yeni bir diplomatik arayışa girmeye başlamışlardı.

İngiltere'nin desteği ile İzmir'i işgal eden ve ileri harekâta devam eden Yunanlılar 22 Haziran 1920'de Doğu Trakya'yı ele geçirmişler, Anadolu'da ise Bursa-Uşak çizgisinde ilerlemişlerdi. 8 Temmuz 1920'de Bursa'nın kaybı TBMM'de büyük bir heyecan ve üzüntü yaratmış, Meclis Başkanlık Kürsüsü siyah bir örtü ile kaplanmıştı.

Yunan ilerleyişinden yararlanan İtilaf Devletleri, İstanbul Hükûmeti'ni hazırladıkları sözde barış antlaşmasını imzalamak için zorlamaya başladılar. Vahidettin'in başkanlığında toplanan "Saltanat Şurası" 22 Temmuz 1920'de toplanarak San Remo Konferansı'nda son şekli verilen bu barış antlaşmasını

kabul ederek onaylayınca Paris'e gönderilen temsilciler Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Bern Elçisi Reşat Halis "Sevr Antlaşması'nı" 10 Ağustos 1920'de imzaladılar.

Anadolu'yu tamamıyla paylaştıran bir barış antlaşmasının ortaya çıkması Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bakımından yeni zorluklar çıkmasına neden oldu. İlk önlem olarak Batı Cephesi yeniden düzenlendi. Batı ve Güney olarak ikiye ayrıldı. 9 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'ndan Ali Fuat Cebesoy alınarak yerine İsmet İnönü getirildi. Ali Fuat Cebesoy, İngiliz emperyalizmine karşı ortak hareket imkânı bulunan Sovyet Rusya ile ilişkileri geliştirmek maksadı ile Moskova'ya Elçi olarak atandı.

Batı cephesi bu şekilde yeniden düzenlenirken bu sefer de kendi isteklerine göre mücadeleyi sürdürmekte direnen bazı Kuva-yı Milliye birlik komutanlarının dirençleri ve hatta "ayaklanmaları" ile karşılaşıldı. Önce Demirci Mehmet Efe, ardından ilk baştan itibaren Millî Mücadele hareketine çok önemli destekler vermiş olan Ethem Bey Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü'nün emirlerini dinlememeye başladılar. Meclis içinde de taraftarları olan bu insanların başkaldırısı, Batı Cephesi'nin çökmesine yol açabilecek gelişmelere gebe olduğunu gösteriyordu. Mustafa Kemal Paşa, başlangıçta ılımlı bir yaklaşım ile bir anlaşma, ikna etme çabasına girişti. Heyetler gönderdi. Fakat Ethem Bey'i ikna etmek mümkün olmadı. Ayaklanmanın silahla bastırılmasından başka bir yol kalmamıştı. Üzerine gönderilen millî kuvvetlere direnemeyen Ethem Bey, 26 Ocak 1920'de Yunanlılara sığındı. Onun için gerçekten hazin bir sondu. Yunanlılar sonraki süreçte Ethem Bey'in ağzından bildiriler yazarak Anadolu'da uçaklarıyla askerlerimizin üzerine atacaklardı.

Birinci İnönü Muharebesi

Batı Cephesi'nde Ethem Bey'in yarattığı bı zafiyet sürerken bu durumdan yararlanmak isteyen Yunanlılar 6 Ocak 1921'de Eskişehir-Afyon yönünde yeni bir saldırıya geçmişlerdi. Batı

Cephesi Komutanı İsmet İnönü, birliklerimizin çoğunu İnönü-Dumlupınar çizgisine çekti. 10 Ocak 1921 gecesi İnönü'deki Türk birliklerine saldıran Yunanlılar beklemedikleri bir direniş ile karşılaştılar ve ertesi gün geri çekildiler. Gücünü oldukça kaybetmiş bulunan Türk birlikleri Yunanlıları takip edemedi. Fakat Yunanlılara karşı düzenli birlikler ile gerçekleştirilen bu ilk muharebede önemli bir başarı elde edilmiştir. Daha altı ay öncesinde Milne Çizgisi'nden hareketle 20 gün içinde Alaşehir, Balıkesir, Bursa, Nazilli ve Uşak'ı ele geçiren Yunanlılar İnönü'yü geçememişler ve geri çekilmişlerdi. Bu muharebeyi, "düşmana karşı kazanılan kesin bir üstünlük" olarak değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, bunun "vatanın mübarek topraklarını düşman istilasından kurtaracak olan kesin zaferin bir başlangıcı olmasını" dilemiştir. TBMM'de buna ilişkin açıklamalarda bulunurken de "Milletimizin bugün bütün mazisinde olduğundan daha çok ve ecdadından daha çok ümitlidir." demiştir. Arkasından Hürriyet Şairimiz Namık Kemal'in "Vatan" şiirinden iki dizeyi okuyarak ve anlamlı bir değişiklik yaparak gelecekten ümitli olduğunu göstermiştir:

"Cennetten vatanımızı gözleyen merhum Kemal demiştir ki:

Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini

Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini?

İşte bu kürsüden, bu yüce meclisin Başkanı olarak yüce heyetinizi oluşturan bütün üyenin her biri adına ve bütün millet adına diyorum ki:

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini

Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini!"

Yunanlılara karşı kazanılan ilk başarı olan ve ölmüş bitmiş zannedilen Türk milletinin direnişinin bir sembolü olan İnönü Muharebesi, Türk ve Dünya kamuoyunda ciddi yankılar uyandırmıştır. Bu başarıdan sonra İtilaf Devletleri, Ankara Hükûmeti'ni İstanbul ile birlikte Londra Konferansı'na davet etme gereği duyacaklardır.

Doğu Cephesi'nde Gelişmeler

İngiliz Emperyalizmine karşı Sovyet Rusya ile ilişkileri geliştirmeye çalışan Ankara Hükûmeti, Kafkasya'daki gelişmeleri de yakından takip ediyordu. Bu günlerde Taşnak Ermeni Devleti (Sovyet Ermenistanı) Türk sınırlarına bir saldırı başlattı. Ankara, Ermenistan'a savaş ilan etti. Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri kısa sürede Oltu, Kars ve Sarıkamış'ı Türk topraklarına kattı. Ermenistan ile 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu gelişmeden memnun kalmayan Sovyetler, 3 gün sonra Ermenistan Cumhuriyetini ilhak ettiler ve antlaşma hükümlerinin gözden geçirilmesini talep etmeye başladılar.

TBMM Hükûmeti, Doğu harekâtı ile Üç Liva'dan sadece Kars'ı kurtarmıştı. Misak-ı Millî ile belirlenen vatan sınırları içinde bulunan ve Brest Litowsk Antlaşması'ndan sonra yapılan halk oylaması ile ana vatana katılma kararı veren Ardahan ve Batum'un da kurtarılması gerekiyordu. Çarlık Rusyası çökünce buralar Gürcistan'ın eline geçmişti. Sovyetlerin Batum üzerindeki emellerinden dolayı önce Ardahan ele alındı. Türk birlikleri 23 Şubat 1921'de Ardahan'a girdiler. Sovyetlerin diplomatik engellemelerine rağmen Kazım Karabekir Paşa öncülüğündeki Türk birlikleri 11 Mart 1921'de Batum'u da ele geçirdiler. Fakat birkaç gün sonra Gürcistan da Sovyetler Birliği'ne katıldı. Türkiye Batum'da Sovyetler ile karşı karşıya geldi. Sovyetler Birliği, Ankara Hükûmeti'nin İtilaf Devletleri'nce Londra Konferansı'na çağrılmasından dolayı bir an önce Türklerle anlaşma imzalamak istiyordu. Ankara'nın da Sovyet yardımlarına ihtiyacı vardı. Görüşmelere başlandı. Moskova'daki Türk heyetine Batum'un Sovyetlere bırakılması kabul edilerek hazırlanan antlaşma metninin imzalanması talimatı verildi. 18 Mart 1921'de "Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" Moskova'da imzalandı. Sovyetlerin isteği ile metne 16 Mart 1921 tarihi konuldu.

Moskova Antlaşması pek çok bakımdan önemli idi. İlk maddede "Türkiye" deyimi ile 28 Ocak 1920 Misak-ı Millî'nin

içerdiği sınırların kastedildiği belirtilmişti. Sovyet Rusya, "Türkiye ile ilgili kapitülasyonların kaldırıldığını" kabul etmişti. Kars ve Ardahan'ın hiçbir şart olmaksızın Türkiye'ye ait olduğu, Batum'un Ruslara bırakıldığı, ancak Batum Limanı'ndan Türkiye'nin yapacağı işlemlerden gümrük vergisi alınmayacağı karara bağlandı. Taraflar birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklardı. Kafkaslardaki mücadelenin sona ermesi, Doğu Cephesi'ndeki birliklerin Batı Cephesi'ne kaydırılması sonucunu doğurduğu için bu antlaşma Ankara Hükûmeti bakımından çok önemli idi.

İkinci İnönü Muharebesi

1 Mart 1921'de Afganistan ile imzalanan "Türk-Afgan Dostluk Antlaşması"ndan hemen sonra imzalan Moskova Antlaşması Ankara'da maneviyatı yükseltmişti. Londra Konferansı'nda istediklerini elde edemeyen İtilaf Devletleri ise Yunanlıları yeniden kışkırtmakta buldular. 23 Mart 1921'de başlayan Yunan saldırısı, yine İnönü mevkisinde 31 Mart-1 Nisan 1921 tarihinde durduruldu. TBMM Muhafız Taburu'nun bile Yunan cephesine gönderildiği İkinci İnönü Muharebesi'ndeki başarıyı Mustafa Kemal Paşa, İsmet İnönü'ye çektiği telgrafta, "Milletin makûs (kötü giden/uğursuz) talihini yendiniz" diyerek kutlamıştır.

İkinci İnönü Muharebesi'nin doğurduğu diplomatik bir sonuç da Fransızların Ankara Hükûmeti ile anlaşma yolunu aramaya başlaması oldu. Fransızlar, Senato Başkanları Franklin Bouillon'u 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gönderdiler. Zaman zaman başlayan, zaman zaman kesilen Fransızlarla görüşmelerden ancak Sakarya Zaferi sonrasında sonuç alınabilecektir.

Stratejik Geri Çekilme

Ankara Hükûmeti'nin Kafkaslardaki sorunu çözerek Sovyet yardımını sağladığını ve Fransızların anlaşmaya zorlandığını gören Yunanistan Kralı Konstantin 12 Haziran 1921'de İzmir'e geldi. "Bizans'a (İstanbul'a), Ankara'ya" diye bağıran Rumların

gösterileriyle karşılandı. Yeni ve büyük bir saldırı için hazırlıklarını tamamlayan Yunan birlikleri 10 Temmuz 1921'de yeni bir taarruz başlattılar. Afyon ve Kütahya'yı işgal ettiler. Türk ordusu Eskişehir-Seyitgazi çizgisine çekilmek zorunda kaldı.

Batı Cephesi birlikleri, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra insan gücünün 1/2'sini, silah gücünün de 1/10'unu kaybetmişti. Cepheye gelen Mustafa Kemal Paşa, Cephe Komutanı İsmet (İnönü) Paşa ile bir değerlendirme yaptı ve ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesinin uygun olacağı kararına vardı. Batı Cephesi Komutanlığı, birliklerine 18 Temmuz 1921 tarihinde verdiği bir emirle ordunun Sakarya gerisine çekilmesini emretti. Bu çekilme 25 Temmuz 1921'e kadar tamamlandı.

Harp tarihinde "stratejik geri çekilme" olarak bilinen bu önemli kararın uygulandığı, ordumuz Sakarya'nın doğusuna çekilmeye devam ettiği günlerde Eskişehir de elden çıktı. Bu durum TBMM'de büyük bir heyecan yarattı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın 24 Temmuz 1921 günü Mecliste yaptığı konuşmada "Ankara'nın da boşaltılabileceği ihtimali"nden söz etmesi kuşkuları ve gerginliği artırdı. Mecliste özellikle muhalif milletvekilleri bunun sorumlusunu arama yarışına giriştiler. O gün, Fevzi Paşa sorumluluğu üstüne almış olmasına rağmen tartışmaların ve suçlamaların önü alınamamıştı.

Bu stratejik kararın ardındaki gerçek, her Yunan taarruzu karşısında kaldıkça direnmek, durdurmak, boşa çıkarmak ve yeni orduyu meydana getirmek için zaman kazanmak ana düşüncesi olduğundan geri çekilme kararı tam zamanında verilmiştir. Zor bir harekât olan geri çekilme harekâtında iki temel unsur bulunur: Kuvvet kaptırmamak ve paniğe kapılmayarak savunma bütünlüğünü muhafaza etmek. Bu hususlar Mustafa Kemal Paşa tarafından sıklıkla grup komutanlıklarına direktif ve emirler ile bildirilecektir. Türk ordusunun yeni savunma hattı Sakarya Nehri'nin doğusu olacaktır. 25 Temmuz 1921'e kadar süren çekilme harekâtı, birliklerin Sakarya Nehri doğusuna geçmesi ile tamamlanmıştır.

-17-

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Mustafa Kemal Başkomutan

TBMM'de 4 Ağustos 1921 günü yapılan görüşmelerde, milletvekilleri tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi istenmişti. Bazı muhalif milletvekilleri onun başarısız olacağını ve böylece itibar kaybedeceğini düşünüyorlardı. Söz alan Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlıktan istenilen sonucun alınabilmesi için Başkomutanın geniş yetkilerle donatılması gerektiğini söylemiş ve bu yetkilerin belli bir zaman dilimi ile sınırlandırılmasının uygun olacağını da belirtmiştir.

5 Ağustos 1921 günü Dr. Rıza Nur ve arkadaşları konuyla ilgili olarak bir önerge verdiler. Önerge "Başkomutanlık Yasası" olarak kabul edildi. Bu yasa ile TBMM kendi manevi kişiliğinde bulunan Başkomutanlık görev ve yetkilerini yine kendi başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'ya veriyordu. Başkomutan, ordunun maddi ve manevi gücünü artırmak, sevk ve idaresini bir kat daha güçlendirmek için TBMM'nin sahip olduğu bütün yetkileri Meclis adına kullanabilecekti.

Başkomutanlık süresi 3 aylık bir süre ile sınırlandırılmıştı. Fakat gerektiğinde Meclis bu süre dolmadan da söz konusu görev ve yetkileri geri alabilecekti. Başkomutanlık Yasası, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya "kanun gücünde kararname çıkarma yetkisi" de veriyordu. Bu ve artırılan yetkileri

bazıları "Diktatörlük" olarak nitelese de görev ve yetkilerin süreyle sınırlı olması ve Meclisin istediğinde öngörülen 3 aylık süreye bağlı olmaksızın bu görev ve yetkileri geri alabilecek olması bu iddiaları geçersiz kılıyordu. Olağanüstü bir durum vardı, gücün tek elde toplanması ve hızlı kararlar alınması gerekiyordu.

8/9 Temmuz 1919 gecesi Erzurum'da askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşa, o zaman "bir gün yine giyeriz" diyerek üzerinden çıkardığı çok sevdiği üniformasını bu defa Meclis kararıyla "Başkomutan" olarak yeniden giyecekti. O gün gelmişti...

"Yunan'ı Anadolu'nun Kutsal Bağrında Boğacağız!"

Başkomutanlık görev ve yetkisini Meclisten alan Mustafa Kemal Paşa, aynı gün millete ve orduya bir mesaj yayımladı. Yunanlıların Anadolu'nun harim-i ismetinde (saf ve temiz/kutsal bağrında) boğulacağına olan inancını dile getirdi. Ülkenin bütün maddi ve manevi değerlerinin (millî güç unsurları) bu amaçla seferber edileceğini, kısaca topyekûn bir mücadele, millî bir mücadele yürütüleceğini belirtti:

"Bana bu görevi vermiş olan Meclisin ve Mecliste temsil edilen milletin kesin iradesi hareket tarzımın eksenini oluşturacaktır. Hiçbir neden ve biçimde değiştirilmesine imkan bulunmayan bu kesin irade, mutlaka düşman ordusunu imha etmek ve bütün Yunanistan Silahlı Kuvvetleri'nden oluşan bu orduyu anayurdumuzun harim-i ismetinde boğarak kurtuluşa ve bağımsızlığa kavuşmaktır. Memleket ve milletin maddi ve manevi bütün kuvvetlerini bu sonucun elde edilmesi yoluna sevk ve yöneltmek için hiçbir önlem ve girişimde müsamaha edilmeyecek ve ne zemin ve zaman ile ne de vatan kavramı karşısında ayrıntıdan ibaret kalan diğer görüşlerle kayıtlı olmayarak düşman ordusunun imhasından ibaret olan bu tek gayenin elde edilmesi için gereken her şey yapılacaktır."

Tekâlif-i Milliye Emirleri

Mustafa Kemal Paşa, 7 ve 8 Ağustos 1921'de toplam 10 emir yayımlayarak Türk milletinden büyük bir fedakârlık yapmasını istedi. "Tekâlif-i Milliye" (Millî Yükümlülükler) adını alan bu kanun hükmünde kararnameler ile vatandaşa çok ağır yükümlülükler getiriliyordu. Devlet, milletten bu fedakârlıkları isterken beraberinde bir düzen de getirmişti. Bütün el koymalarda yazılı belge tutulması zorunlu kılınıyor, bu malların bedellerinin devlet tarafından ödeneceği belirtiliyor, söz konusu işlemler yapılırken gerekli titizliği göstermeyenlerle yolsuzluklara başvuranların idam cezası verilmesini öngören Vatana İhanet (Hıyanet-i Vataniye) Yasası hükümlerine göre suçlanacakları ifade ediliyordu. Devlet, düzen demekti ve millet vatanın kurtarılması için topyekûn bir mücadeleye çağrılıyordu.

Savaş Öncesi Türkiye'de Siyasi Durum

Bolşevik Rusya, 16 Mart 1921'de yapılan Moskova Antlaşması ile Türkiye ile ilişkilerini olumlu bir şekle sokmuş ve bu antlaşmadan sonra Ankara Hükûmeti'ne siyasi, ekonomik ve askerî alanda destek olmaya devam etmiştir.

Fransa, Anadolu'daki savaşın uzayacağı ve Ankara üzerindeki Bolşevik (Rusya) baskısının Türkiye'deki Fransız menfaatlerine büyük zarar vereceği endişesini taşıyordu. Türkiye'de zarar gören her yer ve mal varlığı Düyun-u Umumiye'nin en büyük alacaklılarından olan Fransa'yı etkileyecekti. Fransa Hükûmeti bu dönemde, Türk ordusunun Yunanlıların ileri harekâtını durdurup durduramayacağını görmek istiyor ve ihtiyatlı davranıyordu.

İngiltere Hükûmeti'nin bu evredeki siyasi ilişkilerinde genel anlamda bir değişiklik olmamıştır. İngilizler hâlâ Sevr Antlaşması'nın ve Doğu meselesinin kendi istek ve çıkarlarına göre çözümlenmesi için çaba harcıyordu. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra Ankara Hükûmeti'ni zor duruma sokmak

için Yunanlıların Anadolu'da ilerlemesini teşvik ederek silah ve malzemece desteklemeye devam ediyorlardı.

İngiliz Emperyalizmi, Anadolu'nun istilasında Yunanistan'ı bir "maşa" gibi kullanmaktaydı. 16 Ağustos günü Başbakan Lloyd George İngiliz Parlamentosu kürsüsünde şunları söylüyordu: "Kemalist ayaklanmayı bastırmak için Anadolu içlerine dek İngiliz askeri gönderilemeyeceğine göre bir tek yol kalmıştır. Bu yol; iki tarafı sonuna kadar vuruşturmaktır."

İtalya kamuoyu Yunanistan ordusunun Türklere karşı kesin bir başarı kazanamayacağı kanısında idi. İtalya, zaten Batı Anadolu ve İzmir ile ilgili beklentileri gerçekleşmemiş ve buradaki menfaatleri İngiltere ve Fransa tarafından Yunanistan'a bırakılmış bir ülke idi. Türklerle dostluk kurulması ve bazı ekonomik yaraların Türklere sağlanması, İslam halkoyunun incitilmemesi ve İtalyan sömürgelerindeki Müslümanların kazanılması gibi bazı konular göz önüne alınarak Ankara Hükûmeti ile ilişkileri geliştirmek ve dostluk siyaseti yürütmek istiyorlardı. İtalyanlar, bu arada 1 Haziran 1921'de Antalya'yı da boşalttılar.

Görüldüğü üzere İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında Türkiye siyaseti bakımından bir birlik kalmamıştı. Sakarya Savaşı öncesinde İngiltere dışındaki iki önemli Avrupa devleti Fransa ve İtalya, Ankara Hükûmeti'ne yakınlaşmıştı. Tam antlaşma için Fransızlar Sakarya Savaşı sonrasını bekleyeceklerdi.

Bu sırada ülkenin iç güvenliği ve huzurunu bozmak için içerdeki ve dışardaki güçler büyük bir çaba harcıyorlardı. Bu nedenle ülkede ayaklanmalar başlatılmıştı. Mart 1921'de başlatılan Koçgiri Ayaklanması 17 Haziran 1921'de ancak bastırılabilmişti.

Sahilde Samsun'dan başlayarak Hopa'ya, iç kesimlerde Çorum, Amasya ve Tokat'a uzan geniş bir bölgede, Kuzeydoğu Karadeniz'de bir Rum-Yunan Devleti kurmaya çalışan Pontus çetelerinin başlattığı ayaklanmaya karşı da Merkez Ordusu'nun giriştiği harekât başarı ile devam ediyordu.

Ayaklanmalara karşı gösterilen bu başarılara rağmen Batı Cephesi Komutanlığı birliklerinin Kütahya, Eskişehir ve Afyon gibi önemli şehirlerimizle birlikte bu büyük arazi kesimini düşmana bırakması ve ordunun büyük fedakârlık göstererek Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi, iç kamuoyunda büyük bir moral bozukluğu yaratmıştı. Elbette bu durum Mecliste de çok sert tartışmalara yol açıyordu.

23 Temmuz-5 Ağustos 1921 tarihleri arasındaki bu sarsıntılı dönem, 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan sıfatıyla ordunun ve Meclisin yetkilerini eline almasıyla son bulmuştur. Hemen sonra 7-8 Ağustos 1921'de Tekalif-i Milliye emirleri yayımlanarak savaş için ülkenin bütün kaynaklarının kullanılması hedeflenmiştir.

Yokluklar İçinde Bir Ölüm Kalım Savaşı

Sakarya Meydan Muharebesi, gerçekten bir milletin yokluklar içinde hürriyet ve istiklaline, vatan savunmasına nasıl koştuğunu ve hem düşmanla hem de yokluklarla nasıl mücadele ederek büyük bir zafer kazandığının hikâyesidir.

Düşman taarruzunun ilk günlerinde piyade taburlarının subay kaybı çok ağır olmuş, muharebenin üçüncü gününde bazı taburlarda iki subay kalmıştı. Bu nedenle hafif yaralı subaylar, yaraları sarıldıktan hemen sonra birliklerine geri gönderilmiştir.

Ankara'da Abidin Paşa Köşkü'nde açılan Harp Okulu, İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelen Harbiye öğrencilerini, Kuleli Askerî Lisesi öğrencilerini hızlandırılmış bir eğitimle Teğmen olarak mezun etmiş ve cepheye Takım ve Bölük Komutanı olarak göndermiştir. Onun için Sakarya Savaşı, Çanakkale'den sonra okumuş insanımızı kaybettiğimiz ikinci büyük savaştır.

Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı, istihbarat yapılanması olan Mim Mim Grubu'nun da yardımıyla terhis edilerek boşta kalan ve İstanbul'da bulunan subayları Ankara'ya ve cepheye getirtmiştir. Bu şekilde gelenlerin sayısı Eylül 1921 itibarıyla 1084'ü subay, 120'si askerî memur, 34'ü

sanatkâr olmak üzere toplam 1.238 kişidir. Sakarya'da savaşan toplam subay sayımız, 5.401 olacaktır.

Er konusunda da durum farklı değildir. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Batı Cephesi Komutanlığı birliklerinin kadro mevcudu bir hayli azalmış bulunuyordu. Eylül 1921 itibarıyla cepheye gönderilen asker sayısı toplam 60 bin civarındadır. Bunların, 11.350'si Ağustos öncesinde, 22.000'i Ağustos 1921'de ve 25.000'i Eylül 1921'de cepheye gönderilebilmiştir. Sakarya'da savaşan toplam er sayımız 96.326 olacaktır.

100 kilometre genişliğinde ve 25 kilometre derinlikte olan Sakarya Meydan Muharebesi bölgesinde su kaynakları çok az olduğundan su ikmali çok önemli bir konu hâline gelmiştir. Birlikler su ihtiyaçlarını kendileri çözmek zorunda kalmışlardır. Birliklerin uzak bölgelerden su ikmali için büyük fıçı, bidon, tank gibi araç ve gereçleri yoktu. Bütün iş bölük saka fıçılarının hizmetine kalıyordu.

Başkomutanlık 15 Ağustos 1921'de yayımladığı bir emirle, Ankara'da ne kadar fıçı, gaz tenekesi, kırba vs. varsa toplanarak Polatlı'ya Batı Cephesi Komutanlığı emrine gönderilmesini istedi. Bu arada Millî Savunma Bakanlığı, özel taşıma tertibatlı 38 eşekten kurulu bir su taşıma kolunu trenle Polatlı'ya, Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdi.

Millî Savunma Bakanlığı ordunun giyecek ihtiyacını karşılayabilmek için Mart 1921'de Maraş Yapım Evi, Nisan 1921'de Kayseri Mensucat Fabrikası, 1 Ağustos 1921'de Bolu ve Kastamonu yapım evlerini açtı. Bunlara ilave olarak Ankara'da Sanayi Takımları ile bir Tabakhane açıldı.

Batı Cephesi birliklerinde erlerin kıyafetleri birbirlerine benzemiyordu. Komutanlar erlerine, benzer kıyafetler giydirebilmek için çok çaba harcıyorlardı. Ülkede sanayinin, imalathanelerin geliştiği yerler olan İstanbul ve Batı Anadolu işgal altında bulunduğu için buralardaki imkânlardan faydalanılamıyordu. Komutanlar, yokluk içinde ellerindeki malzemelerden bir askerî kıyafete uyacak ne bulurlarsa alıp askerlerine giydiriyorlardı.

Erlerin kıyafetlerindeki tek benzerlik, millî ordu başlığı idi. Bulunabilirse başlığın ön tarafına kırmızı çuhadan veya kumaştan bir ay yıldız konuyordu.

Cephede giyilen ayakkabı, yemeni veya çarıktı. Potin hemen hiç yoktu. Potin ve deri fabrikası İstanbul'da idi. Anadolu'da yemeni veya çarık hazırlayacak imalathane hemen hemen yoktu. Çarıklar genellikle birliklere verilen büyükbaş hayvanların derilerinden yapılıyordu. Bu derilerin şap yokluğundan tuzlanarak hazırlanması nedeniyle çarıklar, ancak iki hafta dayanıyordu.

15. Tümen'in Çal Dağı muharebelerinde arazinin taşlık olması nedeniyle potin ve çizmeleri delindiğinden subaylar pençe kısımlarına bez veya mendil bağlamak zorunda kalmışlardı.

Subayların kıyafetleri de erlerinkinden çok farklı değildi. Birinci Dünya Harbi'nden kalma hâkî veya boz renk kumaştan yapılmış elbise; astragan deri veya kumaş kalpak ya da millî ordu başlığı; ayakkabı olarak çizme, getir, dolak potin, nadir olarak da yemeni veya çarık giyiyorlardı.

Tabanca, dürbün, harita çantası, manevra kemeri çok zor bulunuyordu. Daha önceki savaşlara katılmış subayların portatif karyolaları (kampetleri) vardı. Karyolası bulunmayan subaylar için Amerikan bezinden boş bir yatak kılıfının içine kuru ot doldurularak ihtiyaçları giderilmeye çalışılıyordu.

Millet topyekûn bir ölüm kalım savaşına girmişti. Tekâlif-i Milliye emirleri kapsamında yiyecek, giyecek ve her türlü malzeme ordu ihtiyacı için alındığından TBMM mutfağına 11 gün süreyle et verilememişti. Cephede savaşan erlere ise genel olarak günlerce birer avuç buğday dağıtılmıştı. Asım Gündüz Paşa'nın anlattığı şu hikâye ilginçtir:

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Alagöz'de Karargâhtadır. İsmet (İnönü), Kazım (Özalp) ve Asım (Gündüz) Paşalar yanındadır. Akşam yemeği yenecektir. Önlerine kızartılmış bir tavuk konur. Başkomutan, "o gün askere ne verildiğini" sorar. "Yine buğday dağıtıldığı" cevabını alır. Paşa tavuğa dokunmadan

sofradan kalkar. Tavuk askerlere verilir. Bu yüzden kendisi de yanındakiler de o gece aç yatacaklardır.

Bütün bu yokluk ve yoksulluk içindeki Anadolu'da, Türk milletinin desteği ile (Tekâlif-i Milliye Emirleri) 30 gün gibi kısa bir süre içinde neredeyse yoktan ve yeniden bir Türk ordusu yaratılmış ve ondan sonra da geceli gündüzlü 22 gün süren zorlu bir ölüm kalım savaşına dayanılabilmişti.

Orduların Kuruluş ve Konuşları

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde hazırlıklarını tamamlamaya çalışan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Türk Ordusunu yeniden yapılandırdılar. Türk ordusu Kolordu yapılanmasından "Grup" yapılanmasına geçti. Ağustos ortalarına doğru yapılan yeni düzenlemeyle Türk ordusunun konuş ve kuruluş durumu ve komuta yapısı şu şekilde oluştu:

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Fevzi (Mareşal Çakmak), Başkomutanlık karargâhı Alagöz/Polatlı-Ankara'dır.

Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan taarruzuna karşı, kuvvetlerini Sakarya Nehri doğusunda yedi grup (kolordu karşılığı) hâlinde mevzilendirmiş ve düzenlemiştir. Batı Cephesi Komutanı Tümgeneral İsmet'tir (Orgeneral İnönü) ve karargâh merkezi Ankara-Polatlı arasında Alagöz çevresinde bulunmaktadır.

Birinci Grup: Komutanı Albay İzzettin (Org. Çalışlar). Birlikleri, 1'inci Piyade Tümeni, 1'inci Süvari Tümeni ve grup bağlı birlikleriyle Mihalıççık bölgesinde. İkinci Grup: Komutanı Albay Selahattin (Tümgeneral Adil). Birlikleri, 5'inci, 6'ıncı, 9'uncu Piyade Tümenleri ve Mürettep Tümen ile grup bağlı birlikleri, karargâhı Akşehir'de. Üçüncü Grup: Komutanı Kur. Alb. Mehmet Arif. Birlikleri 3'üncü Kafkas Tümeni, 24'üncü Tümen, 41'inci Tümen ve grup bağlı birlikleri, karargâhı Basriköy'de. Dördüncü Grup: Komutanı Alb. Kemalettin Sami (Korgeneral Gökçe). Birlikleri 5'inci Kafkas Tümeni, 7'nci Tümen, 61'inci Tümen ve grup bağlı birlikleri, karargâhı Şeyhali'de. Beşinci Grup: Komutanı Alb. Fahrettin (Orgeneral Altay). Birlikleri

2'nci, 14'üncü Süvari Tümenleri ile 4'üncü Süvari Tugayı ve bağlı birlikleri, karargâhı Emirdağ'da. On İkinci Grup: Komutanı Alb. Halit (Tümgeneral Karsıalan). Birlikleri 8'inci, 11'inci, 57'nci Piyade Tümenleri ve grup bağlı birlikleri, karargâhı Yenimehmetli'de. İhtiyat Grubu: Komutanı Mirliva Yusuf İzzet Paşa (Tümgeneral Met). Birlikleri 4'üncü, 23'üncü Piyade Tümenleri, karargâhı Zir (Yenikent/Ankara)'dedir.

Bu yedi gruptan başka Garp Cephesi Komutanlığı emrinde 15'inci Tümen (Haymana) ile 3'üncü Süvari Tümeni (Ayaş) mevcuttu. Mürettep Kolorduya bağlı 17'nci Piyade Tümeni ise Batı Cephesi Komutanlığı emrine girmek üzere Geyve'den hareket ettirilmişti. Buna göre Batı cephesi birlikleri; Birinci ve Beşinci Gruplarıyla Doğanoğlu-Beylikahır- Kaymaz-Mahmudiye-Çifteler-Hüsrevpaşa Hanı genel hattında örtme görevinde, İkinci Grup (5'inci Tümen hariç) Afyon-Sandıklı- Dinar hattında, diğer gruplar Sakarya Nehri doğusunda savunma mevzilerinde bulunuyordu.

Yunan Kara Kuvvetleri 16 tümenden oluşan beş kolordu ve bir süvari tugayından kurulmuş bulunuyordu. Bunlardan iki kolordu (beş tümen) Rumeli ve Yunanistan'da, üç kolordu (11 tümen ve bir süvari tugayı) Anadolu'da bulunmaktaydı. Yunan ordusunun konuş ve kuruluşu şöyleydi:

Başkomutan: Kral Konstantin. Genelkurmay Başkanı; Korgeneral Victor Dusmanis.

Başkomutanlık karargâhı ve bağlı birlikleri İzmir ve civarındadır. Küçük Asya Ordusu; Korgeneral Papulas'ın (Anastasios) (1857-7935) emrinde ve karargâhı Eskişehir'dedir. 1'inci Kolordu: 1'inci, 2'nci, 12'nci Tümenlerle, kolordu bağlı birlikleri karargâhı Eskişehir'de, 2'nci Kolordu: 5'inci, 9'uncu, 13'üncü Tümenlerle kolordu bağlı birlikleri, karargâhı Seyitgazi'de, 3'üncü Kolordu: 3'üncü, 7'nci, 10'uncu Tümenlerle kolordu bağlı birlikleri, karargâhı Eskişehir'dedir. Güney Tümenler Grubu: 4'üncü ve 9'uncu Tümenler, Afyon ve İscehisar dolaylarındadır. Ancak geçici olarak kurulmuş ve sonradan kaldırılmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılan Türk ordusunun mevcudu 5.401 subay ve 96.326 er olmak üzere toplam 101.727 kişi idi. Yunan Ordusunun mevcudu ise 3.780 subay ve 120.000 er toplamı olarak toplam 123.780 kişiyi buluyordu.

Başkomutan Paşa'nın Kaburgaları Kırılıyor

Başkomutan M. Kemal Paşa yanında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) olduğu hâlde 12 Ağustos 1921'de cephe durumunu yakından görmek ve sevk ve idarede daha etkili olmak amacıyla Ankara'dan Polatlı'ya hareket eder. Paşa cepheye varınca savunma mevzisinin iyice görüldüğü Polatlı güneyindeki Karadağ'a çıkar. Arazi ve mevzi durumunu görüp inceledikten sonra geri dönmek üzere ata bindiği sırada atın ürkmesi nedeniyle ayağı üzengiden kayar ve yüzüstü yere düşer. Yerin düz olmasına rağmen küçük bir taş kaburga kemiklerine rastlar ve kırar. Bir süre baygın yatar, sonra kendisine gelir. "Yok, yok, bir şey yok. Telaş etmeyin. İşimize devam edelim. Bakınız hiçbir şeyim yok, görüyorsunuz..." der.

Acısını belli etmemeye çalışarak ayağa kalktı, atının başını okşadı. Sanki onu teselli eder gibiydi. Fevzi ve İsmet Paşalar otomobillerin getirilmesine müsaade etmelerini söylediklerinde "daha gezecek yerlerimiz var" diyerek kabul etmemiş ve atına binmişti. Rengi sararmış olduğu hâlde konuşmadan ağır ağır ilerlerken Emir Çavuşu Ali Metin'e dönerek "çocuk nefes alamıyorum" demesi üzerine arabalarla Dr. Adnan (Adıvar) ve Dr. Refik (Saydam) gelmişler, kısa bir muayeneden sonra M. Kemal'in kaburga kemiklerinin zedelendiğini ve muhakkak Cebeci Hastanesi'ne gitmelerinin gerekli olduğunu söylemişlerdir.

M. Kemal 16 Ağustos 1921'de Ankara'ya döner ve Çankaya'da Dr. Mim Kemal (Öke) ve Dr. Murat (Cankat) tarafından muayene edilir. Röntgeni alınmak üzere Cebeci Hastanesi'ne gidilir. Kazım Paşa ve Dr. Adnan (Adıvar) da oradadırlar. Mustafa Kemal'in çok ağrısı vardır. Kırılan kaburganın birinin ucu ciğerini tahriş eder ve nefes aldırmaz. Bu kazada üç kaburga

kemiği kırılmıştır. Hemen güç bir şekilde temin edilen plasterle kırık taraf tespit edilir ve rahatlar.

Kendisine konuşmadan istirahat etmesi tavsiye edildiği zaman M. Kemal Paşa; "Yunan ordusu gelecek, Türk ordusuna çatacak ve Türk ordusunun başkomutanı yatacak! Olmaz böyle şey! Savaş bitince bir şeyim kalmaz. Allah Kostantin (Yunan Kralı)'e yardım ediyor galiba" diyerek latife yapar. "Maksat bizim yaşamamız değil, maksat milletin yaşamasıdır." der.

Atatürk ertesi gün cepheye dönmek ister. Doktorları müsaade etmez. Muayeneye geldiği gün Ankara'da Kılıç Ali'nin kız kardeşinin nikâh törenine katılır ve geceyi arkadaşları ile geçirir. Ağrısını hafifletmek için oturduğu minderin etrafı yastıklarla doldurulmuştur.

Kemikleri iyice sarıldıktan ve bir gecelik istirahatten sonra "savaş bitince iyileşirim" diyerek 17 Ağustos 1921'de Ankara'dan tekrar cepheye dönmüştür. Kemik ağrılarına rağmen Alagöz Karargâhı'ndan savaşı yakından takip eder. 22 gün 22 gece süren bu savaşı mıhlanmış gibi oturduğu bir koltuktan idare etmiştir.

M. Kemal'in son hastalıklarında alınan röntgenlerinde bu kırık kemiğin kaynak yeri, bakan doktorların dikkatini çekerdi. 28 Şubat 1938 günü Türk doktorların yaptığı muayenede, akciğerleri muayene edilirken Atatürk sağ akciğer tabanında daimi bir gayritabiilik olduğunu, bunun kırılan kaburganın tesiriyle baki kaldığını anlatmıştır.

Başkomutan ve Genelkurmay Başkanı'nın cephe karargâhında birlikte çalışmaları ve her an için değişen durumlara göre etkili olmaları, özellikle Başkomutanın kişisel azmi ve dayanıklılığıyla geniş kavrayış ve kararlardaki kesinlik ve isabet, Sakarya ve bundan sonraki muharebelerde yapıcı bir rol oynayacak ve Türk ordusunun kesin sonuca ulaşmamasını sağlayacaktır.

Konstantin'in Ankara'da Ziyafet Hayali

23 Ağustos 1921'de Eskişehir'den ilerlemeye başlayan Yunan birlikleri ertesi gün Sivrihisar'ı işgal etmişlerdi. Artık Ankara'yı ele geçireceğini zanneden Yunan Kralı Konstantin ordularına Ankara'ya yürüme emrini verirken İngiliz irtibat subaylarını ve gazetecileri de "Millicilerin Merkezi"nde (Ankara'da) vereceği ziyafete davet etmişti.

Evet, Yunanlıların gözü, kralından erine kadar "Megali İdea" (Büyük İdeal) hayallerinden başka hiçbir şey görmüyordu. Kral öyle bir ruh hâlinde idi ki ordusunun imha edileceği 13 Eylül 1921 gününden bir gün önce (12 Eylül 1921), İstanbul'da yayımlanan Fransızca "Revlille" gazetesinde Milletler Cemiyeti Delegesi General Gork'a şu demeci veriyordu: "... Mustafa Kemal harbi kabul edecek olursa, ancak 50 bin kişiden ibaret olan ordusunu imha edeceğiz! Ankara'ya her halde gireceğiz!"

Mücadele Alanı Bütün Vatandır

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, özellikle 26 Ağustos 1921'deki muharebelerde şiddetli Yunan taarruzları sonucu 2. Grubun mevzilerini terk etmesi ve 1. ve 3. Grubun da mevzilerini düzeltmek zorunda kalması üzerine harekâtın devamını etkileyecek ve taktiğini belirleyecek bir direktif verecektir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın, dünya harp tarihinin bütün kurallarını değiştirecek olan tarihî emri, işte bütün bu gelgitlerle ölüm kalım mücadelesinin yaşandığı gün verilmiştir:

"Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada yeniden düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tabi olamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur."

Bu emir Mustafa Kemal'in 6 yıl önce Çanakkale Savaşları sırasında emrindeki birliklere verdiği "sizlere ben taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum!" diye başlayan emrini hatırlatıyordu. Gerçekten de Çanakkale'de Osmanlı Devleti'nin Başkenti İstanbul, şimdi de Türkiye'nin kalbi Ankara tehlike altına girmişti. Bu yüzden Sakarya Meydan Muharebesi bir ölüm kalım savaşı demekti. Mustafa Kemal Paşa, verdiği bu emrin Dünya Harp Tarihi'nde bir ilk olduğunun ve yeni bir bakış açısı getirdiğinin bilincindedir. Zafer sonrasında bunu şöyle anlatmıştır:

"Ben Galiba Gene En İyi Şu Askerliği Yapıyorum"

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Ankara'ya döndü. Çankaya Köşkü'ne geçti. İstasyonda onu karşılamaya yetişemeyen Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve Ruşen Eşref (Ünaydın) Kavaklıdere'de Paşa ile karşılaştılar. Paşa'yı yolda kutladılar. Köşkte sohbet ederken harp tarihindeki "savunma" anlayışını kökten değiştiren bu taktiktik düşüncesi ve konuyla ilgili ünlü emrin nasıl ortaya çıktığını onlara izah etti. Paşa'nın ardından köşke çıkan Ruşen Eşref, ona hitaben kaleme aldığı "Atatürk'ü Özleyiş" isimli hatıralarında anlatıyor:

"... Eski köşkünün taşlığında gazanı tekrar tebrik ettim. Yapıp başardığın iş, virtiözce çekilmiş bir bilardo vuruşu imiş gibi yarı şaka, yarı ciddi bir tavırla gülümseyerek: 'Ben galiba gene en iyi şu askerliği yapıyorum' dedin. Sonra cebinden kırmızı maroken kaplı bir küçük defter çıkararak çok ciddi bir sesle:

'Bak buraya birader! Ben bu muharebede iki şey keşfettim ki bunlardan biri askerlik tarihinde şimdiye kadar formüle edilmemiştir. O da şudur: Daha iyi hamle etmek için iğreti çekilmeler yaptırdığım bir sırada sırt vere vere ta Ankara kıyılarına gerilediğimizi göz önünde tutarak: 'Bu hat da elden giderse, hangi hattı müdafaa edeceğiz' diye benden teessürle soran bir değerli kumandana, Yusuf İzzet Paşa'ya (Met, Sakarya'da önce İhtiyat Grup Komutanı, sonra 3'üncü Grup Komutanı): 'Vatanı korumakta hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa

vardır. Bu satıh bir baştan bir başa vatanın bütün yüzüdür. Vatanın bu sathı, en son kayasına kadar düşmanla boğuşularak müdafaa edilecektir' cevabını verdim ve bu formülü bir günlük emir ile bütün orduya tebliğ ettim. İşte, bu ilk benim keşfimi benim buluşum, benim harp tarihine bir ilavemdir' dedin...

'İkincisi de bana Sakarya'da doğan şu düşüncedir: Hiçbir zafer, gaye (amaç) değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir gayeyi elde etmek için gerekir en belli başlı vasıtadır. Gaye, fikirdir. Zafer, bir fikrin istihsaline (üretimine/elde edilmesine) dayanmayan bir zafer payidar olmaz. O, boş bir gayrettir. Her büyük meydan muharebesinden sonra, her büyük zaferin kazanılmasından sonra yeni bir âlem doğmalıdır, doğar. Yoksa başlı başına zafer, boşa gitmiş bir gayret olur...' diye anlatmada bulundun."

Meclisin Kayseri'ye Taşınması Gündemde

25/26 Ağustos günü cephede yaşanan kritik gelişmeler Ankara'da ve TBMM'de de dalgalanmalara yol açmıştı. Her ihtimal düşünülmüş, devlet dairelerinin Kayseri'ye taşınmasına karar verilmiş, orada gerekli hazırlıklara başlanılmıştı. TBMM çalışmalarının sürdürüleceği düşünülen Kayseri Lisesi'nde bir konuşma kürsüsü bile hazırlanmıştı. Halktan hatta TBMM'ye yakın çevrelerden bazıları da Ankara'dan ayrılmaya başlamışlardı. Bazı milletvekilleri ailelerini Kayseri'ye göndermişlerdi. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Millî Savunma Bakanlığı'na vekalet eden Refet Bele'ye 26/27 Ağustos gecesi Hükûmetin önce Keskin'e, oradan da Kayseri'ye taşınması yolunda bir emir vermişti: "Meydan Muharebesinin Ankara'ya kadar uzanması ihtimal dahiline girmiştir... Meclis ve Hükümetin ilk aşama olarak Keskin'e, ondan sonra zorunluluk halinde Kayseri'ye nakli lazımdır. Nakil 29 Ağustos akşamına kadar sonlanmalıdır."

Mustafa Kemal Paşa'yı tedbire yönelten, Türbetepe ve Gedikli Köyü civarında yaşananlardı. Alınan tedbirler ve yeni taktik savunma emri ile durum aynı gün akşamı tersine dönmüş, Yunan taarruzu püskürtülmüştü. Bunun üzerine Başkomutan

gün cephedeki düzelmeyi dikkate alarak 27 Ağustos'ta yeni bir emirle bu kararı kaldırmıştır.

Mecliste esen karamsarlığı da Erzurum Milletvekili Durak Bey'in kükreyen sesiyle yaptığı şu konuşma dağıtacak, Hükûmet ve Meclisin Ankara'dan taşınma işi ortadan kalkacaktır:

"Efendiler! Bendeniz diyorum ki ordu kendine serbest bir program çizsin, biz karışmayalım. Ordu, şehir bekçisi değil, istiklal bekçisidir. İkinci meseleye gelince, BMM buradan gitmemelidir. Yalnız hükümet bir program çizmeli, halkı serbest bırakmalı... Ne varsa hepsi gitsin. Biz bugün burada öleceğiz! Tam o gün gelmiştir... BMM üyelerinin, karargâh buradan çıkıncaya kadar buradan çıkması doğru değildir. Sonra bugüne kadar yaptığımız her şey batar gider!"

23 Ağustos 1921 günü başlayan Sakarya Meydan Muharebesi, 13 Eylül 1921 günü Türk ordusunun büyük bir zaferi ile sona erdi. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Muharebesi'nin bitişini, 14 Eylül 1921 günü yayımladığı Türk milletine seslendiği bir bildiri ile duyurdu. "Kutsal topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek isteyen ve ülke bağımsızlığının koruyucusu olan ordumuzu yok etmek isteyen Yunan ordusunun pek kanlı bir savaştan sonra yenilgiye uğratıldığını" belirterek yükümlülüklerini yerine getiren halka teşekkürlerini iletti. Ancak amaca ulaşıncaya kadar silahların bırakılmayacağını da belirterek çok yakın olan o mutlu güne kadar herkesin eskisi gibi gereken çaba ve fedakârlığı göstermesini istedi.

Yurdu kurtaracak kesin bir taarruz için gerekli personel, silah, araç gereç ve diğer ihtiyaçları sağlamak için 26 Ağustos 1922 gününe kadar on buçuk ay daha beklemek gerekecekti.

Sakarya'da İki Tarafın Kayıpları

Sakarya Meydan Muharebesi, dünya harp tarihi bakımından pek çok ilke sahne olmuş; tarih, coğrafya ve jeopolitik bilgisini gerçek hayata, bir milletin ölüm kalım savaşına yansıtmayı başarmış bir komutanlık ve liderlik öyküsüdür.

Sakarya Meydan Muharebesi işaret edildiği gibi dar bir alanda çok sayıda insanın savaştığı, çoğu süngü muharebeleri ile çok kanlı geçen bir savaştı. Yaklaşık 100.000 kişilik Türk ordusunun zayiatı 5.713'ü şehit olmak üzere 39.279 kişi olmuştur. Bu bütün mevcudun yaklaşık olarak % 40'ma yakın bir rakamdır. Türk ordusu; 5.713'ü şehit, 18.480'i yaralı, 828'i esir, 8.629'u kayıp ve 5.629'u firar olmak üzere 39.279 kişi kaybetmiştir. Bu büyük bir kayıptır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde savaşa katılan ordumuzun neredeyse yarısını kaybetmiştir. Askerî bakımdan bakıldığında çok kanlı geçen bir vatan savunmasında, savunan taraf olarak bu kadar kayıp olması kimseyi şaşırtmamalıdır. Çünkü İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletleri tarafından desteklenen, psikolojik üstünlüğe sahip, ileri harekâta devam eden ve bütün gücüyle taarruz eden bir düşman karşısında savaşılmıştır.

Buradaki başarıdan sonra psikolojik üstünlük Türk ordusuna geçecektir. Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesi'ni "**Melhame-i Kübra**" (çok büyük ve kanlı savaş) olarak ifade etmesi de bu sebepledir. Yunanlıların Türk savunma hattını yaramaması da Türk ordusundaki zayiatı artıran askerî sebeplerden biridir. Harp tarihi göstermektedir ki bir savaşta eğer cephe yarılmamışsa savunan tarafın kaybı, taarruz eden tarafa göre daha fazla olmaktadır.

Yunan ordusunun personel zayiatı, Atina Büyükelçiliği Askerî Ataşeliği'nden 1963 yılında alınan bilgiye göre şu şekildedir: Sakarya Muharebelerine katılan 3.780 subay ile 120.000 erden, 208 subay ve 3.750 er olmak üzere toplam 3.958 ölü, 700 subay ve 18.255 er yaralı, 354 er kayıptır. Yani Yunan ordusunun toplam kaybı 23.267'dir.

Sakarya'nın İçeride ve Dışarıdaki Yankıları

Yaşanan bütün sıkıntılara, imkânsızlıklara rağmen Türk milleti Sakarya'da büyük bir başarıya imza atmıştı. Yunan ilerleyişi durdurulmuş, Ankara kurtarılmıştı. Türklüğün, 13 Eylül 1683'te Viyana'daki Kalenberg tepelerinde (Avusturya)

başlayan Batı karşısındaki geri çekilmesi 238 yıl sonra aynı gün Sakarya'da durdurulmuştu. Çekilen Yunan ordusu gerektiği ölçüde takip edilememişti, fakat Yunanlılara büyük kayıplar verdirilmişti.

Yenilgi Yunan Parlamentosu'nda sert tartışmalara yol açtı. Gerçi bazı üyeler, "yine birliklerinin zaferle üslerine döndüklerini söylüyorlardı", fakat gerçek General Stratikos tarafından ifade edilecekti: "Yunan kararlılık ve gücü, Kemal'in gücü ve kararlılığı karşısında baş eğmiştir!"

Artık bütün yurtta ve her kesimde yurdun işgalden kurtarılacağına ilişkin umutlar inanç aşamasına yükselmişti. Ekim 1923'te Ankara'da Mustafa Kemal ile görüşen ABD'li gazeteci Isaac Marcosson'un Birinci Dünya Savaşı'ndaki Fransız ve İtalyan direnişlerini simgeleyen savaşlara benzeterek belirttiği gibi "Fransa için Marne, İtalya için Piave savaşı ne ise Türkiye için de Sakarya o demektir."

Başkomutan Mustafa Kemal'in, cepheden Ankara'ya döndüğü gün Ruşen Eşref'e söylediği "Hiçbir zafer, gaye (amaç) değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir gayeyi elde etmek için gerekir en belli başlı vasıtadır. Gaye, fikirdir. Zafer, bir fikrin istihsaline (üretimine/elde edilmesine) dayanmayan bir zafer payidar olmaz. O, boş bir gayrettir. Her büyük meydan muharebesinden sonra, her büyük zaferin kazanılmasından sonra yeni bir âlem doğmalıdır, doğar. Yoksa başlı başına zafer, boşa gitmiş bir gayret olur..." sözlerin anlamı az zaman sonra anlaşılacaktı.

Sakarya Zaferi aynı zamanda bir fikrin, vatanı işgalden kurtarma, bağımsızlığa kavuşturma gibi milletçe paylaşılan bir düşüncenin zaferi demekti. Zaferden sonra da yeni bir âlem doğmuştu. Çok geçmeden bu âlem içinde milletçe tam bağımsızlığa kavuşulacaktı.

O Artık "Gazi" ve "Müşir" (Mareşal)

Sakarya Zaferi, yurt çapında törenlerle kutlandı. Bunun TBMM'deki yansıması ise Başkomutan'a teşekkür ve onu

ödüllendirme biçiminde oldu. Yunanlıların Sakarya'dan çekildikleri gün Bakanlar Kurulu Mustafa Kemal'e ve Cephe Komutanı İsmet (İnönü) Paşa'ya birer kutlama telgrafı çekmişti. İsmet Paşa da Fevzi Paşa da "milletvekili" olarak 14 Eylül'de Meclis Başkanlığı'na yolladıkları bir telgrafla zaferin kazanılmasında en büyük etken olan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya "Mareşallik" (Müşirlik) rütbesi ile "Gazilik" unvanının verilmesini önermişlerdi.

TBMM'nin 19 Eylül 1921 günkü toplantısında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Sakarya Meydan Muharebesi'ne ilişkin ayrıntılı bilgiler verdi: "Ordumuz vatanımız içinde bir tek düşman neferi bırakmayıncaya kadar takip, baskı ve taarruzuna devam edecektir" diyerek tüm yurdu işgalden kurtarıncaya kadar savaşacaklarını tekrarlayan Paşa, asıl amaçlarının barışa kavuşmak olduğunu ifade etti:

"Açık ve gerçek cephemizi bütünüyle arzedebilmek için işte bu kürsüden ve yasama, yürütme konularında geniş yetkiye sahip olan yüce heyetinizin başkanı olarak beyan ederim ki, biz cenk değil, barış istiyoruz. Barış yapmaya hazırız ve bence buna engel hiçbir sebep yoktur. Eğer Yunan ordusunun bizi meşru olan, haklı olan davamızdan vazgeçireceği düşünülüyorsa buna imkan yoktur!"

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından sonra İsmet Paşa ve Fevzi Paşa'nın önerilerinden başka Meclis Başkanlığı'na 68 imzalı bir "kararname" taslağı da sunuldu. Aralarında Celal (Bayar), Refik Şevket (İnce), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Beyler ve Mevlevi Çelebisi Abdülhalim Çelebi'nin imzalarının da bulunduğu bu taslakta da Mustafa Kemal'e "Mareşallik" rütbesi ve "Gazilik" unvanı verilmesi isteniyordu.

Önergeler birleştirilerek oylandı ve oy birliği ile kabul edildi. Böylece, Türkiye Büyük Millet Meclisi Sakarya Meydan Muharebesi'nden hemen sonra 19 Eylül 1921 tarihinde 2180 Numaralı Kanun ile Mustafa Kemal'e "Gazilik" unvanı ve "Müşirlik" (Mareşallik) rütbesi vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM tarafından yeni Türk devletinin en büyük askerî rütbesi olan "Mareşallik" rütbesine yükseltilmiş; aynı zamanda "Antep" şehrinden sonra TBMM kararı ile "Gazi" unvanı verilen ilk insan olmuştur. Doğduğunda babası Ali Rıza Efendi tarafından dedesi Mustafa Efendi'nin adını alarak yalnızca "Mustafa" olan adına, Selanik Askerî Rüştiyesi'ndeki Matematik Öğretmeni tarafından eklenen "Kemal"den sonra TBMM de "Gazi" unvanını eklemişti. Böylece o artık "Gazi Mustafa Kemal" olmuştu. 1934'de Türk milleti, TBMM ona "Atatürk" soyadını verecek ve "Gazi Mustafa Kemal Atatürk" olacaktı.

Mareşal Gazi Mustafa Kemal, kendisine "Gazilik" unvanı ve "Müşirlik" (Mareşallik) rütbesi verilişi münasebetiyle TBMM'de yaptığı konuşmada, kazanılan zaferin gerçek sahibinin Türk ordusu olduğunu belirterek şunları söylemiştir:

"... Kazanılan bu başarı Yüksek Heyetinizin iradesiyle kuvvet bulan ordumuzun iradesi sayesinde, düşman ordusunun iradesinin kırılması suretiyle belirmiştir. Bu sebeple ödüllendirilişimizin gerçek muhatabı yine ordumuzdur."

O sırada İstanbul'da bulunan Annesi Zübeyde Hanım, 27 Eylül 1921 tarihinde oğluna Mareşal rütbesi ve Gazi unvanı verilmesi nedeniyle bir tebrik telgrafı çekmiş ve şunları söylemiştir: "... Milletin hakkınızdaki bu sevgi ve itimadı (güveni), benim kadar kimseyi duygulandıramaz. Kız kardeşinle (Makbule) beraber alnından öperek ve bağrımıza basarak seni tebrik ederiz."

Türk Zaferleri ve Sakarya

Selçuklu tarihinin dünya çapında uzmanlarından Hocamız Merhum Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, derslerinde ve makalelerinde yılların birikimi ile Türk tarihinin felsefesini yapardı. Onun normal tarihi olayların dışında devlet geleneğimiz ve Türk milletinin hasletleri konusunda tarih felsefesi bakış açısıyla ortaya koyduğu önemli tespitleri vardı. Bunlardan biri de Türk tarihindeki zaferleri sonuçları itibarıyla gruplandırması

ve aralarındaki benzerliğe vurgu yapması idi. Hocamıza göre; Türk tarihinde öyle meydan muharebeleri vardır ki sonunda devlet kurulmuştur, Dandanakan (1040) gibi... Öyle meydan muharebeleri vardır ki sonunda vatan kurulmuştur, Malazgirt (1071) gibi... Öyle meydan muharebeleri vardır ki sonunda vatan korunmuştur, Miryokefalon (Düzbel) (1176) gibi... Öyle meydan muharebeleri vardır ki sonunda vatan kurtarılmıştır, Sakarya (1921) gibi...

Elbette rahmetli hocamızın bu tespiti, Türk tarihinin devamlılığı ve bütünlülüğü içinde yapılan bir tespittir. Şüphesiz Türk zaferleri sadece bunlardan ibaret değildir. Fakat tarihi çizgi içinde bakıldığında burada sayılan zaferlerin sonuçları bakımından Türkiye Türklüğünün "bekasına" doğrudan etki eden zaferler olduğu anlaşılmaktadır. Bunların arasına yine sonuçları ve hem Türk hem de dünya tarihine etkileri bakımından İstanbul'un Fethi, Varna, Niğbolu, Kosova, Mercidabık, Ridaniye, Mohaç gibi zafer ve seferler de konulabilir. Köymen Hocamızın zikrettiği meydan muharebeleri daha çok Türkiye'deki Türk varlığı bakımındandır. Burada "Türkiye'deki Türk varlığı" kavramının Ortadoğu, Kafkasya ve Balkanlardaki Türk varlığını da içine, etki alanına aldığını belirtelim.

-18-

BAŞKOMUTAN MEYDAN MUHAREBESİ VE BÜYÜK ZAFER

Büyük Taarruz'a Doğru

Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Afyon-Eskişehir hattına yerleşen Yunanlılar mevzilerini büyük ölçüde güçlendirmişlerdi. Ülkelerinde "Kralcılar" ile "Venizelosçular" arasında bitmeyen çatışmalar orduya da yansıyor ve ordunun disiplinini bozuyordu. Fakat yöneticiler ve komutanlar kendi güçlerine olduğu kadar İngilizlere de güveniyorlardı. Yunan mevzilerini gezen İngiliz uzmanların, "Türkler 5-6 ay boyunca saldırsalar da bu mevzileri geçemezler, ele geçiremezler" şeklindeki değerlendirmeleri Yunanlıları daha da cesaretlendiriyordu. Yunanlılar o kadar "Megali İdea" hayaline dalmışlardı ki başlangıçta "özerk" olacağını söyledikleri İzmir ve yöresini "İONİA" (İyonya) adıyla kendi topraklarına kattıklarını (ilhak ettiklerini) ilan etmişlerdi! (30 Temmuz 1922).

Hazırlıkları tamamlayan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, cephedeki son durumu kontrol etmek amacıyla 17/18 Ağustos gecesi Ankara'dan Konya'ya hareket etti. Bu gidişin geçici ve olağan bir denetim olduğu izlenimini vermek için de ayın 21'inde Çankaya'daki köşkte bir çay partisi düzenlendiği açıklandı.

Akşehir'deki karargâhta Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Cephe Komutanı İsmet İnönü, Ordu Komutanları Nurettin ve Yakup Şevki Subaşı ile bir toplantı yapıldı. Genel taarruzun başlangıç tarihi olarak 26 Ağustos kararlaştırıldı. Bu karar üzerine Başkomutanlık ve cephe karargâhları önce Şuhut Kasabasına (Afyon), 25 Ağustos'ta da Kocatepe'nin güneybatısındaki "Çadırlı Ordugâha" taşındı. Aynı akşam Anadolu'nun dış ülkelerle olan bütün haberleşmeleri kesildi.

Malazgirt'ten 851 Yıl Sonra Yine Bir 26 Ağustos

Büyük Taarruz'un 26 Ağustos günü başlatılması elbette bir tesadüf değildi. Mustafa Kemal Paşa gibi tarih bilinci çok kuvvetli bir insanın Türk milletinin varlık/beka mücadelesini, vatanı işgalden kurtarma savaşını önemli "sembolik" bir tarihte başlatacağı beklenmeliydi. O da öyle yaptı. Türk'ün Anadolu'yu "vatan" yaptığı Malazgirt Meydan Muharebesi'nin tarihini, o vatanı düşman çizmelerinden kurtarma tarihi olarak seçti. 851 yıl sonra, Sultan Alparslan'ın vatan ve millet bilinciyle yola çıkan bir Başkomutan vardı.

Evet, 1071 yılında Malazgirt Ovası'nda Başkomutan Sultan Alp Arslan'ın kazandığı zafer sonrasında Türk vatanı hâline gelen Anadolu, 851 yıl sonra 1922'de aynı tarihte Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılan ve 30 Ağustos günü biten bir kesin zaferle Türk vatanı olmaya devam edecektir. 30 Ağustos Zaferi aynı zamanda "Yeni Türk Devleti'nin temellerinin atıldığı" bir zafer de olacaktır. Başkomutan bu konuda, Zaferin 2. yıl dönümünde, 30 Ağustos 1924'te Zafertepe'de "Şehit Asker Anıtı"nın açılış töreninde yaptığı uzun konuşmada konuyla ilgili olarak şunları söyleyecektir:

"(...) Efendiler, Afyonkarahisar - Dumlupınar Meydan Muharebesi ve onun son safhası olan bu 30 Ağustos Muharebesi Türk tarihinin en önemli bir dönem noktasını teşkil eder. Milli tarihimiz çok büyük ve çok parlak zaferlerle doludur. Fakat Türk milletinin burada kazandığı zafer kadar kesin sonuçlu ve bütün tarihe, yalnız bizim tarihimize değil, dünya tarihine

yeni yön/akış vermekte kesin etkili bir meydan muharebesi hatırlamıyorum.

Hiç şüphe etmemelidir ki, Yeni Türk Devleti'nin, Genç Türk Cumhuriyeti'nin temeli burada sağlamlaştırılmıştır. Ebedi hayatı burada taçlandırılmıştır. Bu sahada akan Türk kanları, bu semada uçan şehit ruhları Devlet ve Cumhuriyet'imizin ebedi muhafızlarıdır. Burada esasını yaptığımız/koyduğumuz 'Şehit Asker' abidesi işte o ruhları, o ruhlarla beraber gazi arkadaşlarını, fedakâr ve kahraman Türk milletini temsil edecektir. Bu abide, Türk vatanına göz dikeceklere Türk'ün 30 Ağustos günündeki ateşini, süngüsünü, saldırışını (savletini), kudret ve iradesindeki şiddeti hatırlatacaktır..."

"Allah, Türk Milletini ve Ordusunu Koruyacaktır!"

25 Ağustos 1922 akşamı Başkomutan, Afyonkarahisar'ın 20 km kadar güneyinde Şuhut Kasabası'nda, bir köy evinin üst katında kurulmuş sofrada, bir petrol lambasının sönük ışığı altında, akşam yemeğini yemektedir. Taarruz ertesi sabah başlayacaktır. Yaver Muzaffer Bey, kendisine topçu cephane miktarı hakkında bilgi veriyor. Buna göre taarruzdan önce yapılacak toplu ve sürekli topçu ateşi, ancak üç dört saat devam ettirilecektir. Gazi Mustafa Kemal yemeğini bitirdikten sonra iki tarafın arazi üzerindeki durumlarını gösteren haritayı istiyor. Genel durumu bir kere daha inceliyor. Yaverine Döğer mevkisi ile Dumlupınar arasındaki mesafeyi ölçtürüyor. Elindeki kalemle bu noktaya birkaç kere vuruyor, ağzından şu cümleler dökülüyor: "Döğer, döğer; fakat döğemeyeceklerdir. Buradaki kuvvetleri hareketsiz kalmaya mahkûmdur." Ayağa kalkıyor, Muzaffer Beye, "hadi haritaları topla, hareket ediyoruz" diyor.

Gece yarısı olmuştur. Başkomutan, şimdi Kocatepe'nin eteklerindeki çadırlı ordugâhta, konik bir çadırdadır. Gecenin koyu sessizliği içinde, yalnız ordugâhın önünden akan küçük bir dereden hafif su şırıltıları duyuluyor. Başkomutan bir ara çadıra giren yaverine, "Hazır mısınız?" diye soruyor. Olumlu cevap alınca doğruluyor, henüz bozulmamış olan portatif

karyolasının üzerinden tabanca kemerini alıp kuşanıyor. Her günkü gibi tıraş olmuştur, eldivenleri elindedir, çadırdan çıkıyor. Ortalık zifiri karanlık... Petrol ve mum fenerlerinin titrek ışıkları altında Kocatepe'ye doğru çıkmaya başlıyor. Öne doğru fazla eğilerek yürüyor. Arazi arızalı olduğu için ağır ağır ilerliyor. Nihayet tepeye çıkmıştır.

Bin yıldır ilâ-yı Kelimetullah için zaferden zafere koşan Türk milletini Cenabı Allah'ın koruyacağına iman etmiş, daima Türk milletine güvenmiş olan Başkomutan Paşa, Kur'an-ı Kerim'deki şu ilahi emirlerini düşünüyor:

"Sizinle savaşan düşmanlarla Allah yolunda siz de savaşın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez." (Al-i İmran, 139). "Gevşeklik göstermeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer inanmışsanız üstün gelecek olanlar sizlersiniz." (Âl-i İmrân, 3/139). "Allah'a ve Resûlüne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider." (Enfal, 8/46).

Bütün karanlıkları delen gözleriyle ileriye bakıyor, "Allah, Türk milletini ve ordusunu koruyacaktır!" diye mırıldanıyor. Taarruz emrini veriyor.

26 Ağustos 1922... Sabahın ilk ışıkları görünmüştür. Başkomutan tarassut (gözetleme) dürbününün başında, düşman tahkimatını seyrederken topçularımız ateşe başlıyor. Saat 04. 30'dur. Bu ateş, tahkimatı yer yer havaya uçurmaktadır. Fakat bir taraftan da tonlarca cephane su gibi akıp gitmektedir. Endişeye kapılanlar oluyor, bunu Başkomutan'a da söylüyorlar. O, büyük bir soğukkanlılıkla, "Tek mermi kalıncaya kadar ateşe devam edilecektir." emrini veriyor ve ekliyor "Cephane ikmalini düşmandan yapacağız."

Akşam olmak üzeredir... Dahi komutan etrafına bakarak, "Yarın öğleden sonra Afyon'da olacağız." diyor. O anda herkes şüphe ve tereddütle birbirinin yüzüne bakıyor. Fakat ertesi gün, yani 27 Ağustos günü öğleden sonra hep beraber Afyon'dadırlar. 28 ve 29 Ağustos günleri verilen emirlere göre düşman kovalanmakta ve sıkıştırılmaktadır. Başkomutan da

evvelce tasarladığı yerde, düşmana son darbeyi vurmak için hazırlanmaktadır.

Harekât Nasıl Gelişti

26 Ağustos sabahı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, yanında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa(Çakmak), Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (İnönü) ile birlikte muharebeyi idare etmek üzere Kocatepe'deki yerini aldı. Büyük Taarruz buradan başlatıldı. Topçuların sabah saat 04. 30'da taciz ateşi ile başlayan harekât, saat 05. 00'de önemli noktalara yoğun topçu ateşi ile devam etti. Piyadelerimiz, sabah 06.00'da Tınaztepe'ye hücum mesafesine yaklaşarak tel örgüleri aşıp Yunan askerini süngü hücumu ile temizledikten sonra Tınaztepe'yi ele geçirdiler. Bundan sonra saat 09. 00'da Belentepe, daha sonra Kalecik Sivrisi düşmandan temizlendi. Taarruzun birinci günü, sıklet merkezindeki 1. Ordu Birlikleri, Büyük Kaleciktepe'den Çiğiltepe'ye kadar 15 kilometrelik bir bölgede düşmanın birinci hat mevzilerini ele geçirdi. 5. Süvari Kolordusu düşman gerilerindeki ulaştırma kollarına başarılı taarruzlarda bulundu. 2. Ordu da cephede tespit görevini aksatmadan sürdürdü.

26 Ağustos günü Türk Ordusu'nun Büyük Taarruzu, Genelkurmay Başkanlığı'nca TBMM'ye bildirildi. Bu haber Meclisi coşturdu ve heyecanlı gösterilere vesile oldu. Adeta "ölmek" için Meclise gelen milletvekillerinin sevinci görülmeye değerdi.

27 Ağustos Pazar sabahı gün ağarırken Türk Ordusu bütün cephelerde yeniden taarruza geçti. Bu taarruzlar çoğunlukla süngü hücumlarıyla ve insanüstü çabalarla gerçekleştirildi. 27 Ağustos saat 18. 00'de, Afyon 8. Tümen tarafından kurtarıldı. Afyon kurtuluşun şanlı ve şerefli müjdesi olmuştu. Başkomutanlık karargâhı ile Batı Cephesi Komutanlığı karargâhı Afyon'a taşındı.

28 Ağustos Pazartesi ve 29 Ağustos Salı günleri, başarılı geçen taarruz harekâtı, düşmanın 5. Tümeninin çevrilmesi ile sonuçlandı. 29 Ağustos gecesi durum değerlendirmesi yapan komutanlar, hemen harekete geçerek muharebenin süratle

sonuçlandırılmasını gerekli buldular. Düşmanın çekilme yollarının kesilmesi ve düşmanı çarpışmaya zorlayarak tamamen teslim olmalarını sağlama yolunda karar aldılar. Karar süratli ve düzenli bir şekilde gerçekleştirildi. 30 Ağustos 1922 Çarşamba günü taarruz harekâtı Türk Ordusu'nun kesin zaferi ile sonuçlandı. Büyük Taarruz'un son safhası askerî tarihimize Başkomutan Meydan Muharebesi olarak geçmiştir.

"Paşam Ateş Hattına İniyorsunuz!"

30 Ağustos 1922 Çarşamba... Başkomutan otomobiline biniyor. Şimdi Zafertepe diye anılan yere doğru inme emrini veriyor. Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, "Paşam ateş hattına iniyorsunuz." diyor. Başkomutan Paşa cevap veriyor: "Siz burada kalınız!" Yoluna devam ediyor. Düşmanın top ateşi altında bulunan bir yere geliyor, oradan dürbünle düşmanın asıl kuvvetlerinin bulunduğu yerlere doğru ilerlemekte olan piyade birliklerimizin hareketini takip ediyor. Birdenbire, "Allah, Allah!.." sesleri yükseliyor. Askerlerimizin süngüleri batmak üzere bulunan güneşin kızıl ışıkları altında alev alev yanmaktadır. Ölümü hiçe sayan kahramanlarımız, düşmanın üzerine ateşten bir çığ gibi iniyor. O anda Büyük Komutan elindeki sigarayı atıyor, ayağa kalkıyor. Siper içinde dimdik duruyor. Bu duruş çok sevdiği, üzerlerine titrediği askerlerine karşı bir saygı duruşudur. Gözleri nemlenmiştir. Eliyle muharebe alanını göstererek bağırıyor: "Hacı Anesti, mağrur kumandan! Neredesin, gel de ordularını kurtar!"

Ertesi gün sabahın erken saatlerinde muharebe alanını dolaşıyor. Manzara çok hazindir; binlerce düşman cesedi... Birbirinin üzerine yıkılmış yüzlerce topçu hayvanı... Terk edilmiş toplar, cephaneler... Asil ruhlu büyük İnsan, üzüntü duyuyor: "Bu manzara insanlığı utandırabilir, fakat meşru müdafaamız için buna mecbur olduk. Türkler, başka milletlerin vatanında böyle bir harekete teşebbüs etmezler." diyor.

Biraz ileride topların arasında yerde bir Yunan bayrağı görüyor, eliyle işaret ederek emrediyor: "Bayrak, bir milletin

istiklâl sembolüdür. Düşmanın da olsa ona hürmet etmek lazımdır. Bayrağı yerden kaldırıp topun üzerine koyunuz."

"Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!"

30 Ağustos 1922 Başkomutan Meydan Muharebesi sonunda, düşman ordusunun büyük kısmı dört taraftan sarılarak Dumlupınar'da Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ateş hatları arasında bizzat idare ettiği savaşta tamamen yok edilmiş veya esir edilmişti. Böylece tasarlanan kesin sonuç beş gün içinde elde edilmiş ve hazırlanan plan tam başarı ile uygulanmıştı. 30 Ağustos 1922'nin gurur verici zaferi ile Mustafa Kemal, kaçabilen düşmanın takip edilmesini ve üç koldan Akdeniz'e (Ege Denizi) doğru ilerlemesini uygun buldu. "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!" diyerek tarihî emrini 1 Eylül 1922'de verdi. Yunanlılar, İzmir'e doğru kaçmaktaydı. Başta Yunan Ordusu Başkomutanı Trikopis olmak üzere çok sayıda esir ele geçirilmişti.

Ordumuz bu muharebede, 26 Ağustos'tan itibaren on dört günde 400 kilometre kat ederek 9 Eylül 1922 sabahı İzmir'e girdi. Sabuncu Bel'den geçen 2. Süvari Tümeni, Mersinli yolu ile İzmir'e doğru akarken bunun solunda 1. Tümen de Kadife Kale'ye doğru yürüyordu. Bu Tümenin 2. Alayı Tuzluoğlu Fabrikası'ndan geçerek Kordonboyu'na ulaştı. Yüzbaşı Şerafettin Bey Hükûmet Konağı'na, 5. Süvari Tümenimizin öncüsü Yüzbaşı Zeki Bey Kumandanlık Dairesi'ne, 4. Alay Komutanı Reşat Bey de Kadife Kale'ye bayrağımızı çektiler.

İzmir'de askerlerimiz coşku içinde karşılandılar ve çiçek yağmuruna tutuldular. Süvarilerimizin Kordon boyundan geçişi çok görkemli idi. Kurtuluş zaferinin Başkomutanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in kurtuluşunu Belkahve'den seyretti. Türk Ordusunun, 400 kilometrelik bir mesafeyi savaşarak kat edip 14 günde İzmir'e ulaşması içerde ve dışarıda hayret ve takdir uyandırdı.

Gazeteci Falih Rıfkı (Atay) anlatıyor: Mustafa Kemal Paşa, "Ankara'dan cepheye hareket edeceği günün akşamını

Keçiören'de yakın adamları ile geçirmişti. Ayrıldığı zaman bir hayli yorgundu. Yanındakilere:

- Taarruz haberini alınca hesap ediniz. On beşinci günü İzmir'deyiz, demişti.

Acaba içkinin tesiri mi idi? Arkasından hafifçe gülüştüler bile... İzmir'den dönüşünde karşılayıcılar arasında o gece beraber bulunduklarından bir ikisini görünce:

- Bir gün yanılmışım, dedi, ama kusur ben de değil, düşmanda! İzmir'e taarruzun on dördüncü günü girmişti."

Büyük Türk zaferi karşısında endişeye düşen ve o anda da İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını işgal altında bulunduran İtilaf Devletleri, savaşı durdurmayı ve Türklerin haklı isteklerini yerine getirmeyi kendi çıkarlarına uygun buldular. Lord Kinross'a göre İngiltere, ciddi bir krizle karşı karşıya bulunduğunu anlamaya başlıyor; halk, Türklerle yeni bir savaştan korkuyordu. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla, silahlı çatışma durdurulduğu gibi Edirne dahil Trakya'nın da Türkiye'ye bırakılacağı ve bir ay içerisinde Yunanlılar tarafından boşaltılacağı kabul edildi. Anadolu'da Yunan politikasını yürüten İngiltere Başbakanı Lloyd George, bu gelişmeler üzerine istifa etmek zorunda kaldı.

Yunanlılar Çekilirken Her Yeri Yaktılar

Türk Orduları önünden kaçarak geriye çekilen Yunanlılar kasabaları ve köyleri ateşe verip yakmışlar, yenilgilerinin hıncını korumasız Türk halkından çıkarmaya çalışmışlardır. Yunan ordusunda bu iş için Rum ve Ermenilerden oluşturulmuş "Tahrip Taburları"nın varlığı belgelerle sabittir. Uşak, Eskişehir, Aydın, Alaşehir, Turgutlu, Ahmetli, Salihli, Manisa ve en son olarak da İzmir ateşe verildi. Uşak yangını 1 gün, Eskişehir yangını ise 2 gün sürmüştür. Alaşehir'deki 4.500 evden 4.300'ü yanmış, kasabadaki 11.500 kişiden 8.500'ü kurtulabilmişti. Bu yangın ve yıkımların izleri aylarca, daha doğrusu yıllarca sürmüştür.

Savaşın Adı: Rum Sındığı Meydan Muharebesi

O günkü savaşı cephenin en önünde, ateş hattında yer alan Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa yönettiği için Cephe Komutanı İsmet İnönü buna "Başkomutan Meydan Muharebesi" adını vermiştir. Mustafa Kemal ise zaferden sonra 4 Ekim'de TBMM'deki uzun konuşmasında, "bu savaşın sonucu Yunanlıların ve Rumların kalbini sındırmıştır. Bu nedenle bu savaşa Rum Sındığı Meydan Muharebesi demek çok uygun olur" diyerek bunu "Rum Sındığı Meydan Muharebesi" olarak nitelendirmiştir.

1363 Rum Sındığı Savaşı Osmanlı Türklerinin Rumeli'de tutunmasını sağlamıştı. Rumların kırıldığı, yenildiği savaş ise Anadolu'nun Türklerden alınamayacağını ispatlamıştı. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa İzmir'e girdikten sonra Akşam Gazetesi Muhabiri Falih Rıfkı Atay ile yaptığı söyleşide "Başkomutan Savaşı hangisidir?" sorusunu şöyle cevaplamıştır:

"Bu ad, büyük meydan muharebesinin son aşamasını oluşturan muharebeye verilmiştir. Düşman ordusu meydan muharebesi sırasında ikiye parçalanmıştı. Bunun büyük kısmı Dumlupınar kuzeyinde Adatepe civarında bir dereye sıkıştırıldı ve orada yok edildi."

TBMM Muzaffer Komutanları Terfi Ettiriyor

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, kazanılan Büyük Zafer'in hemen ardından, 31 Ağustos 1922'de Yunan birliklerinin hezimete uğratılmasında emeği geçen Türk subaylarını bu başarıları nedeniyle tümen ve daha üst kademedeki komutanların birer derece yükseltilmeleri için Türkiye Büyük Millet Meclisine teklifte bulundu. Teklif aynen kabul edilerek 3 Eylül 1922'de Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na bildirildi. Böylece, bu teklif sonucu; altı kolordu, on iki piyade tümeni, dört süvari tümeni komutanı birer derece terfi ettirilmiş oldu. Terfi eden ordu, kolordu komutanları şunlardır:

Batı Cephesi Komutanı Tümgeneral İsmet (İnönü)Korgeneralliğe, 1. Ordu Kurmay Başkanı Albay Asım (Gündüz) Tuğgeneralliğe, 1. Ordu Komutanı Tümgeneral Nurettin (Sakallı) Korgeneralliğe, 2. Ordu Komutanı Tümgeneral Yakup Şevki (Subaşı) Korgeneralliğe, 1. Kolordu Komutanı Albay İzzettin (Çalışlar) Tuğgeneralliğe, 2. Kolordu Komutanı Albay Ali Hikmet (Ayerdem) Tuğgeneralliğe, 3. Kolordu Komutanı Albay Şükrü Naili (Gökberk) Tuğgeneralliğe, 4. Kolordu Komutanı Albay Kemalettin Sami (Gökçen) Tuğgeneralliğe, 5. Süvari Kolordusu Komutanı Tuğgeneral Fahrettin (Altay) Tümgeneralliğe, Kocaeli Grubu Komutanı Albay Halit (Karsıalan) Tuğgeneralliğe.

Millî Mücadele'de çok büyük yararlılıklar gösteren teyyareciler de unutulmadı. Afyonkarahisar ve Dumlupınar Muharebelerinde olağanüstü yararlılık gösteren 12 teyyareci Türkiye Büyük Millet Meclisinin takdirnamesi ile onurlandırıldı. Bu kişiler, Rasıt Yüzbaşı Zeki, Sami, Nafiz, Üsteğmen Tevfik, Sıdkı, Sivil Teyyareci Halim, Vecihi (Hürkuş), Hayri, Basri, Mükerrem, Fehmi ve İhya Beylerdir.

-19-

GÜZEL İZMİR

Başkomutan Paşa İzmir Yolunda

Kaçan Yunan birliklerinden boşalan kentler ve kasabalar arkası arkasına Türk birliklerine kucak açıyorlardı. Türk orduları, 7 Eylül'de Aydın, 8'inde Nif (Kemalpaşa) ve Manisa'ya girmiş, 9 Eylül'de İzmir'de Akdeniz'e ulaşmışlardı. Şükrü Naili (Gökberk) Paşa, kazanılan zaferi dolaylı biçimde belirtircesine şehre General Trikupis'in beyaz atı üzerinde girdi. Batı Anadolu'nun Yunan askerlerinden tamamen temizlenmesi, Bursa'dan (16 Eylül) sonra Çeşme (16 Eylül) ve Bandırma'nın da (18 Eylül) ele geçirilmesi ile tamamlanabilmiştir.

O Bayrağı Bir Koruyan Var!

Muzaffer Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ni kazandıktan sonra "İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!" emriyle İzmir'e doğru akan ordularıyla beraber Yunanlıların takibine düşmüştü. İlk durağı, kaçan Yunanlıların yaktığı, yıktığı Uşak oldu. Burada eşraf konaklarından ayakta kalabilmiş olan birinin üst katında Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın getirdiği Yunan Generalleri Trikupis ile Dienis'i kabul etti. Sonra iki yaverini, Salih (Bozok) ve Muzaffer'i (Kılıç) alarak tekrar yola koyuldu. Yalnız 27 evi ayakta

kalmış bir yangın harabeliğine dönmüş bulunan Alaşehir'e geldi. Kasabanın yanı başındaki taş ılıcada karargâhını kurup geceyi burada geçirdi. Ertesi gün Salihli'ye vardı. Burada iken İtilaf Devletleri'nin İzmir'deki temsilcilerinden "İzmir'e girmenin şartlarını" görüşmek üzere bir yer bildirilmesini isteyen telgraf geldi. "Peki, yarın, Salihli-Kasaba (Turgutlu) arasında, yolda" cevabını verdi. O gece Salihli'nin küçük bir evinde konuk kaldı. Ertesi sabah yine yola çıktı. Buluşmak için belirttiği yerde hiçbir temsilci ile karşılaşmadı. Gerek kalmamıştı. Türk ordusu İzmir'e girmiş, tedbirlerini almıştı. Görüşme Valilik Makamında Albay Zeki Bey ile İtilaf Devletlerinin görevlendirdikleri askerî görevliler arasında yapılacaktı.

Aynı gün Yunanlıların ateşe verdiği Kasaba'ya (Turgutlu) varıp burayı ve yanan köyleri geçti. Paşa'nın yanındakilerden genç gazeteci Ruşen Eşref (Ünaydın) anlatıyor:

"Bir yanında ateşe verilmiş Turgutlu'nun kenarında kubbesine Türk bayrağı çekilmiş bir de kilise yanıyordu!... Ne için Türk bayrağı çekilmişti? Ne için o yapı yanıyordu?... Anlaşılıyordu ki, gidenler (Yunan ordusu), önce bu bayrağı çekerek burasını korumayı tasarlamışlar; fakat son anda caymışlar. Turgutlu'nun bir kısmı ile burayı ateşe vermişler!

Gelenden geçenden, köylüden epeyce bir kalabalık, o kilisenin karşısında halka olmuş duruyordu: Alev kubbeyi sarıp kurşunlar eriyince bayrak ne olacak? Kendine doğru gittikçe yükselip sarmaktaki sıcak havanın içinde çırpınışları gittikçe artan bayrak!... Merakla ona bakıyordu... İşte alev kubbeyi yalamağa başladı:

Kurşun tabakalarını birbirine kavuşturan lehimler, sabah güneşinin ışıkları içinde billur tanelerinden dizim dizim pırıltılar halinde çözülüyordu... Ve uzun gümüş çizgiler kümbetin yukarısından aşağıya doğru durmadan sızıyor, eriyordu!... Herkes bu seyre dalmışken birden el çırpmaları duyuldu: 'Hey aslan, yaşa!... Büyük uğur, büyük uğur!' diye haykırışlar işitildi... Seyredenler bir keramet karşısında gibi coşmuşlardı... Zira yanacak diye üzüldükleri bayrak, kendini kubbenin üstündeki

puta dikilmiş direğe bağlı tutan ip yanınca birden havalanmış, uçmuş, kendini o harlı baskıdan dışarı atmış; yoldaki bir büyük çınarın üstüne sağ salim konmuştu.

Bu kurtuluş mucizesinin seyircileri arkasındaki yoldan taburlar, kervanlar, hiç o yana baş bile çevirmeden yürüyüşlerine koyulmuşlardı..."

"Kemal'imiz Geldi! Vallahi Bu O"

Turgutlu'dan sonra geçtikleri her yerde halk büyük sevinç gösterileri içinde Paşa ve karargâhını karşılıyor ve uğurluyordu. Yanan, yıkılan köyleri geçiyorlardı. Halk Mustafa Kemal Paşa'nın resimleri ve Türk bayrakları ile yollara dökülüyordu. Ruşen Eşref anlatıyor:

"Öğle zamanına doğru bile yollarda murahhasa (İtilaf temsilcilerini kastediyor) benzer kimseler görünmüyordu. Gittikçe sıklaşmaya başlamış; yarıdan fazlası yanmış, kimi hiç yanmamış köylerin önündeki yol kenarında, çılgın gibi sevinçli kadın erkek halk, önlerine küfeler, işportalar, testiler ve tenekeler yığmışlar; askerlere sebil bibi üzümler, güğüm güğüm serin sular dağıtıyorlardı... Bizler önümüzdeki tosların arasında seni (Mustafa Kemal Paşa) gözden kaybetmiştik; onlar yollara dökülmüşler seni gözlüyorlardı... Her birinin göğüslerinde, başlarının üstünde, seni sayıklar, seni zikreder gibi kaç tane, kaç tane senin resmin vardı. O kadar ki o insanların herbiri senin resminle süslenmiş canlı birer camekân gibi idiler denilebilir... Düşman baskısı altında senin bu kadar çok resmini bu kadar çok Türk bayrağını ne zaman nereden bulabilmişlerdi? Senin mutlaka buralara uğrayabileceğini nasıl kestirmişlerdi? Sen gelinceye kadar bunları nasıl, nerelerde saklayabilmişlerdi?

İki, üç, beş, bütün köyler hep o halde idi.

İlerleyiş öyle bir hız almıştı ki önüne düşenlerin (Yunanlıların) artık daha yukarılarda olduğu gibi usulünce köy, konak, cami yakmalarına, köprü atmalarına vakit kalmamıştı. Su baskınına uğramış bir sürünün tarlalar, kırlar boyunca, ufuklara doğru delicesine boşanmış koşuşuna benzer bir ürkmüşlüğün,

dağlar arasından ordunun önü sıra İzmir kıyılarına iner olduğu işte böyle gözle görülüyordu.

Fakat ara sıra sen kendin görülmüyordun. Köylerde, senin geçişini keşfedebilenlerin sevinç yaygaraları savurdukları, ara sıra havayı dolduran bir uğultudan anlaşılıyordu.

O akşam Nif'te (Kemalpaşa) Salih'ten (Bozok) dinledim:

'- Sen asıl dün Armutlu Köyü'nün önünde görmeliydin!.. Armutlu'dan geçiyorduk. Ahali köyün önüne yığılmıştı. Otomobil radyatörünün suyunu tazelemek için bir müddet durduk. Ahali etrafımızı sardı; gözlüğünü takmış Paşa, önüne bakıyordu. İlkin onu kimse tanıyamamıştı. Fakat kalabalığın en ilerisinde durmuş bir ihtiyar, bir elindeki resme baktı; bir de otomobilin içinde siyah gözlüğünün altında duran yüze baktı. İkisini birbirine karşılaştırdı. Bir ara Paşa gözlüğünü alnına doğru kaydırınca o ihtiyar adam Paşa'ya daha yanaştı, daha dikkatle baktı:

- Bu sensin, bu!.. Sensin! Diye bağırdı. Çenesi tir tir titriyordu! Sonra kalabalığa döndü; haykıra haykıra:

- Ey ahali koşun! Koşun!.. Bu O'dur; Kemalimiz geldi. Vallahi bu O... İşte burada! Der demez halk otomobile bir üşüştü. Tarif edemem... Toprağı öpenler, tekerlekleri öpenler, arabaya sıçrayıp Paşa'nın boynuna sarılanlar; kadın, erkek, çocuk!.. Yüzünü gözünü öpenler, kollarından çekenler!.. Kolları başkalarının ellerinde kalacak diye korktuk! Korktuk boğacaklar diye; bağırdık, çağırdık, uğraştık! Heyecanı yatıştırmanın, halkı ayırmanın, otomobili ilerletmenin imkanı yok!.. Otomobili omuzlarında taşımaya çalışıyorlardı! Öldürecekler yahu, muhabbetten (sevgiden) öldürecekler!..

Paşa hiç ses çıkarmıyordu, öyle duruyordu; fakat yorulmuştu, bunalmıştı. Yarım saatte güç bela ellerinden kurtarabildik! Diye bu manzarayı gözlerinden yaşlar akarak, dudakları titreyerek anlatıyordu.

- Ya Ruşenciğim bunları; yaz be kardaşım! Bilinsin bunlar; bilinsin bu büyük adam!' Diyordu.

Ah! O günlerde, görülen acıklı manzaralardan, büyüklüklerden ve duyulan sevinçlerden hepimiz öyle gözyaşları döküyorduk ki gözlerimizde daha akacak yaş kalmış olmasına hayret ediyorduk!.."

Yine Ruşen Eşref'in anlatımıyla, Dumlupınar'dan bu yana yürüyüşteki Türk ordusu İzmir'e yaklaştıkça öyle bir hızlanıyordu ki yürüyüş artık hemen hemen koşuşa benziyordu. Fakat kovalayan ayakkabı uçları, önleri sıra seğirtenlerin topuklarına gene değmiyordu. Çünkü ortada artık böyle bir topuk kalmamıştı. Ve sarı tozlu yollar boyunca salkım salkım altın sarısı üzümler, testi testi serin sular, Türk askerlerine ikramlarını yetiştiremiyorlardı bile...

Başkomutan Belkahve'den İzmir'e Bakıyor

Ankara-İzmir yolu üzerinde, Nif (Kemalpaşa) Kavşağı'nı geçtikten az sonra yokuş başlar ve yol kıvrıla kıvrıla bir bel (geçit) aşarak İzmir'e doğru uzanır gider. Bel aşılır aşılmaz İzmir Körfezi ve Akdeniz, kuş uçuşu 10-15 kilometre kadar uzakta, göz önüne serilir. Burada güzel manzarası dolayısı ile çardaklı basit bir köy kahvesi vardı. "Belkahve", aslında o kahvenin adı iken sonra yerin adı olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 9 Eylül 1922 Cumartesi günü beş altı otomobile dolmuş Başkomutanlık Karargâhı ile buraya, Belkahve denilen yere geldi. Yanında, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) ve 1. Ordu Komutanı Nurettin (Sakallı) Paşa bulunuyordu. Bir incir ağacının altına giderek Kadife Kale'sinde al sancağın dalgalandığı İzmir'i dürbünle uzun uzun seyretti. Büyük devletlerin karma donanması körfezde duruyordu. Ortalık kararıncaya kadar burada kaldı.

Ruşen Eşref (Ünaydın) anlatıyor:

"Bir yerde ortalık büsbütün ıssızlaştı. Artık yürüyüş hızı, sadece otomobil gidişi ölçüsünü almıştı. Siz ordunuzun ardınızda kalan bütününden kopup ayrılmıştınız. Bir dağ başında, öncülerinizden önde, beş altı otomobilin içinde yalnız

gibi ilerliyordunuz!.. Öyle ki sizinkinden biraz daha fazla bir kalabalık etrafınızı kuşatacak olsa sizleri alıp gidebilecek sanılırdı. Fakat sizler, sen yanındaki iki şan arkadaşın Fevzi ve İsmet Paşalar, hiçbir şeye aldırış etmeden artık içiniz içinize sığmıyor gibi biraz daha ilerleyip bir doruğun başına vardınız.

-Belkahve! Dediler... İşte İzmir'i görünüyor. Kadifekale'ye bizim bayrak çekilmiş! Dediler.

Emrin yerine gelmişti. Ordun, işte Akdeniz'e varıyordu. İzmir artık senin gözünün önünde ve sen onun başucundasın!

Doruğun üstünde, dürbünün gözlerinde, iki şan arkadaşın yanında, bir incir ağacının altından o sonsuz güzelliği kendine daha yaklaştıracak, onu şimdiden kollarının içinde sandıracak bir imrenmeyle seyre daldın... Susuyordun!.. Dinlemeye, düşünmeye benzer bir uzun bakışla, gözlerini ondan ayıramıyordun!.. Yanındaki iki şan arkadaşın da dürbünleri gözlerinde, ufukları incelercesine derin derin seyrediyorlardı. Onlar da henüz hiç konuşmuyorlardı..."

Mütareke Dönemi'nde de Mustafa Kemal Paşa ile zaman zaman birlikte olan ve onunla Çanakkale Muharebeleri hakkında "Mülakatlar" yapan genç gazeteci Ruşen Eşref (Ünaydın), bu noktada kırk ay öncesinde Mustafa Kemal Paşa'nın otomobilinde Şişli'deki evine birlikte dönerken Mustafa Kemal'in kendisine söylediği sözleri hatırlar. O gün İzmir işgal edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa yarın Samsun'a gidecektir. Son hazırlıkları yapmaktadır. Ruşen Eşref Bey'den naklederek aşağıda anlatacağımız olay, Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl bir inanç ve iman adamı olduğunu çok açık bir şekilde göstermektedir:

"O sırada senin aklından neler geçiyordu bilemem!.. Ben içimden düşünüyordum ki: Bir ömür içinde bir faninin gözlerine bundan büyük saadet görünemez!.. Hatırlıyorum ki İzmir'e işgal ordusunun girdiği gün de İstanbul'da otomobilindeydim... Yağmur yağıyordu. Taksim meydanına Cihangir'den çıkacak ağızda, kilisenin çevresinde kısa etekli bir İskoç İngiliz askeri, (bir ve birkaç) karşısındakinin gözüne batıracakmış gibi öne uzatılmış süngüleri ile nöbet bekliyordu!.. Otomobil

kapısının mikası arkasından bunu gördün. Dönüp bana baktın. Acı duyan, fakat sızısını tutmaya çalışan donuk bir sesle: 'Daha hala şüphe mi var? Sadece İzmir işgal edilmedi... Gördünüz ya şu süngüleri... İstanbul da işte işgal altındadır!.. Biz ve memleketimiz artık işgal altındayız!.. Bunda hiç şüphe yok. Bunun başka manası yok!..' dedin. Dudağını sıkarak o süngülerin karşısından düşünceli düşünceli öyle bir acı gülümseyiş gölgesi ile geçişin vardı ki...

- Birkaç gün daha müsaade... Anadolu'ya bir geçebileyim; görüşürüz! Dedin. Sonra sustun. Evine kadar konuşmadın...

O gün Şişli'ye dönüyordun. Ertesi gün çıkacağın Samsun yolculuğu için hazırlıkları tamamlıyordun... O gün Akdeniz'in güzel köşesinde, koskoca donanmaların gözü önünde; o donanmaların ağır toplarının ağır ve sessiz desteklemesinden güveni artmış bir saldırganlıkla yabancı işgal ordusu Kordonboyu'na çıkıyordu; Taksim Meydanı ağzındaki nöbet bekleyen süngülerin o çıkışla bir ilgisi vardı elbet!..

Ondan üç dört gün sonra Karadeniz'in Pontusçu çetelerle dirliği bozulmuş bir bölgesine de ordusuz, desteksiz sen ayak basıyordun: Bir orduya, bir cihana karşı bir kişi: Sen!.. İki cephenin ilk karşılaşması Anadolu toprakları üzerinde böylece resmedilmeye başlamış bulunuyordu.

O günden beri yurdunun öbür ucundan bu yana doğru kırk ay yol yürüye yürüye -dünyaya meydan okuyarak, entrikalar bozarak, ordular devirerek, anlayışsızlıklar gidererek ve kötü kastlar aşarak- yurdunun bütünlüğünü adım adım kura kura, işte nihayet bu doruğun başına varmıştın!..

Bunu da gözlerimle görüyordum. Ve kahramanlara baktıkça kendimi tekrar inandırıyordum ki:

'Bir ömür içinde bir faniye bundan büyük saadet olmaz!'

(...) Karşında o deniz! Ve üstünde, ışığa sarınmış büyük devlet zırhlıları!.. Ve berisinde, ayaklarımızın ucundan kıyıya doğru gittikçe meyilleşerek bir yeşil ova olmağa doğru yatkınlaşan tepeler!.. Kıyıda, bu yeşil eteklerle o pırıl pırıl mavi deniz arasında hafifçe ayırt edilebilen bir uzun ağartı ve şurasında

burasında havaya doğru küçücük bulutlar gibi yükselen duman tabakaları!.. İşte İzmir! Esir edilmiş İzmir o!..

Şu engin denizin karşı kıyısından sökün edip bu İzmir'e saldırmış yabancı orduyu desteklemiş olan büyük devletler donanması şimdi de hala işte İzmir'in önündeki körfezde!.. Fakat onun desteklemesine güvenerek Kordonboyu'ndan içeri girip ta Anadolu yaylasına kadar ilerlemiş ordu şimdi nerede?..

(...) Karşında istila ordusu kalmamış!.. O, bir duman!.. Önünde İzmir'in yolu açılmış..

(...) Asırlardır Doğu'yu küçümseye azımsaya Doğu'nun ruhu üzerine iyice yüklenmiş o sömürgeci Batı zorlaması; her yenildiğimizde sularımızı dolduran o yabancı zırh kalabalığı ilk defa senin bu başarınla, bir milliyet ve istiklal zaferinin önünde artık kesin olarak geri püskürtüldüğünü işte görüyor!.. O gidecek!.. 'Şark Meselesi' adı alarak kitaplara geçirilmiş, öğretimlere sokulmuş, ders tanıtılmış dava başı, işte senin zaferin önünde, bu tepeden (Belkahve) kendi gözlerimizle görüyoruz, göçüyor!.. Mutlu olsun, kutlu olsun sana ve bütün şan arkadaşlarına!..

'Evet, Kadıfekale'ye bizim bayrak çekilmiş... Evet, şu sağdaki ince büklüm Karşıyaka... Evet, şu soldaki düzlük, Göztepe...' Birbirinize gösteriyorsunuz... Şehirden yükselen ufak tefek toz kabartılarını, duman savultularım, dürbünleriniz elde yorumluyorsunuz...

Anlatılıyor da dinliyor değilsiniz... Masal değil bu; gerçek!... Gözlerimizle görüyoruz ki yok ettiği istila ordusunu denize döken; bu sulardan geri göndereceği koca devlet donanmalarını hükmü altında tutan; yabancı eline düşmüş Türk İzmir'i Türk bütünlüğüne yeniden alıp katan başkahraman. Kırk aylık yoldan gelmiş, işte doruğun üstünde duruyor!.."

"Bizim Süvari Taze Girdi"

Mustafa Kemal ve Paşalar Belkahve'den kurtarılan İzmir'i dürbünlerle izlerken şehirden Belkahve'ye doğru bir yaylı araba

çıkmaktadır. Sürücü efe dizlikli bir Türk köylüsüdür. Mustafa Kemal yanlarına gelen köylü ile kısaca konuşur ve İzmir'i sorar. Olayın görgü tanıklarından Ruşen Eşref anlatıyor:

"Önümüzdeki şehirden bu tepeye doğru, büyük iki tekerlekli bir İzmir yaylısı, kenarları yazmalar gibi nakış işlenmiş bir mavi araba çıkıyordu... Arabacısı, koyu mavi efe dizlikli bir adam, bir elinde dizginler, ayakta duruyordu; öbür elinde de kırbaç diye bir tüfek namlusu tutuyordu! Bir köylüden ziyade, şahlanmış bir evvel zaman cengâverine benzer tosun hali vardı...

Sen o ıssızlık içinde, aşağıdan bu dağ başına doğru çıkan bu ilk gördüğün adama, geldiği yerlerden ne var ne yok haber sordun, bilgi edinmek istedin. O senin kim olduğunu bilmiyordu. Zira o anda seni kimse oralarda sanamazdı!

Sana diyor ki:

-Ben İzmir'den geliyom... Bizim süvari taze girdi... Gideceğin varsa ne bekliyon? Yürüsene ağam!..

Sen de hani hemen yürümek istemiyor değildin!.. Halbuki piyadenin öncüleri bile senden daha epey gerilerde..

Seni ve sizleri bu yalnızlıklarda tehlikede görüyorlar. Diyorlar ki Nif'e (Kemalpaşa) dönesiniz."

"Haydi, Bari Biz Kendimiz Şarkı Söyleyelim"

Sonra geri döndüler, yakındaki Nif Kasabası'na (Kemalpaşa) geri döndüler. Akşam olmuş, hava kararmıştı. Başkomutan ve arkadaşları geceyi burada geçirecekti. Belediye Dairesi olan bir evde ağırlandılar. Paşa'yı eve girişte köy kadınları karşıladılar. Başları beyaz örtülerle sımsıkı sarılıydı. Yerlere kadar eğilip Paşa'nın dizlerini öpüyorlar, bir ikisi Paşa'nın çizmelerinin tozunu siliyor ve o vatan topraklarını gözlerine sürüyorlardı. Ağlayan kadınların gözyaşları Paşa'nın ayakkabılarına akıyordu. Duygulanan Paşa onları başlarıyla selamladı. Kadınlar, Paşa'nın önünde el bağlayıp sevinçten ıslanmış yaşlı gözlerle Paşa'ya uzun uzun baktılar. O bakışlarda, o yaşlı gözlerde sevinçle karışık sonsuz bir minnet ve hayranlık vardı. Paşa da

duygulanmıştı. Tatlı sesiyle hepsine tek tek hâl ve hatırlarını sordu. Adeta gölge gibi duran kadınlar, saygıdan önlerine bakıyorlardı. Paşa'yı bir iki merdivenle çıkılan tek katlı evin bir odasına buyur ettiler.

Bu sırada evin önündeki yoldan piyade taburları ve mekkâre katırları, ağırlık ve levazım kervanları İzmir'e doğru geçiyordu.

Paşa'nın misafir edildiği odanın duvarında Venizelos'un yaldızlı çerçeve içinde renkli büyük bir resmi asılı idi. Anlaşılan gidenler resmi orada öylece bırakmışlar, almaya vakit bile bulamamışlardı. Paşa resme hiç bakmıyordu. Bir aralık şöyle dedi:

"Yahu İzmir'e girdiğimiz akşamdır bu!.. Bu kadar sessiz mi olacak?.. Haydi bari biz kendimiz şarkı söyleyelim!.." Ruşen Eşref'in ifadesiyle "ve çocuklar gibi söylediler."

O akşam kaldıkları evin arkasında bir yangın çıktı. Paşa'nın talimatı ile herkes müdahale edip yangını söndürdüler. Karargâh subayları Paşa'nın yanına girerek bazı raporları okuyorlardı. Bir süre sonra Paşa yalnız kalınca dinlenmeye çekilmeden önce yanına Ruşen Eşref'i çağırdı ve "Yarın sabah Salih'le (Bozok), Mahmut'la (Soydan) beraber erkenden gidersiniz, İzmir'de benim oturmama tahsis edilecek evi görürsünüz. Bana buraya malumat getirirsiniz. Bu hususta Salih'e ve Mahmut'a talimat verilmiştir." dedi.

Paşa'nın İzmir'de Kalacağı Yer Hazırlanıyor

10 Eylül 1922 sabahı, karanlıkta Yaverler Salih (Bozok), Mahmut (Soydan) ve Özel Kalem'den Memduh'la Ruşen Eşref (Ünaydın) bir açık otomobile binerek Nif'ten (Kemalpaşa) İzmir'e doğru yola çıktılar. Salih, yakası henüz İzmir'in tanımadığı bir jandarma üniformasının sırmaları ile süslü geniş bir boz pelerine sarınmıştı. Arabadakilerin hepsinin dizlerinde birer mavzer vardı. Arabanın arka kaput tentesinin altında da bir küçük makineli tüfek gizlenmişti.

Öncü hazırlık ekibi sabah erkenden yola çıktı. Belkahve'yi aşıp İzmir Ovası'na yaklaştıkça sabah serinliği azalıyor, yoldaki

kalabalık çoğalıyordu. Yol gitgide öyle bir duruma girdi ki piyade taburları, top arabaları, Kızılay arabaları, süvari atları, mekkâre katırları, salıntılı develer ile adeta hiçbir elin çözemeyeceği bir kördüğüm hâline gelmişti. İnsanların kendilerine yol açabilmek için zor kullanması gerekiyordu. Art arda İzmir'e akan askerlerimiz şehrin ağzında ciddi bir tıkanıklık meydana getirmişti.

Öncü ekip, mor ve kırmızı zemin üzerine sarı sırmalar ve bir tek beyaz süslü muhteşem yakası sabah ışığında parlayan Salih'in üniforması sayesinde askerlerin yol açması üzerine rahatça ilerliyordu. Birden "Dur!.." diye bağıran şiddetli bir emir hızlarını kesti. Bu emir doğrudan doğruya arabası yolun kenarında bekleyen Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın ağzından geliyordu. Eğleştiler... Paşa sordu:

"-Nereye gidiyorsunuz?"

Misyonlarını anlattılar. O zaman daha yumuşak bir sesle:

-Acele etmeyin. Bekleyin. Piyade daha henüz henüz geliyor... Benim arabamı takip edin." dedi. Yanında Kolordu Komutanı İzzettin (Çalışlar) Paşa vardı. Ruşen Eşref o anı şöyle anlatıyor:

"Sert bir adamdı, rahmetli Nurettin Paşa... O sabah, yolun üstünde, rütbeye, yaşa bakmadan sağa sola çıkışıyordu. Yanında merhum İzzettin Paşa, soğukkanlı ve Nurettin Paşa'nın asabiyetine biraz hayretli, fakat sinirsiz bir yan gözle bakarak susuyordu..."

Nurettin Paşa önde, üç arabalık bir konvoy ile İzmir'in içine doğru hareket ettiler. Halk sevinçten coşmuş bir şekilde idi. Dükkânların yüzü gül bahçeleri, gelincik tarlaları gibi yüzlerce Türk bayrağı ile al al olmuştu. Tilkilik Camii'ye geldiler. Kapalı olan kapısı açılarak Nurettin Paşa içeriye girip iki rekât şükür namazı kılıp çıktı. Vilayet Konağı'na geldiler. Salih ve ekibi Nurettin Paşa'dan izin alıp Kordonboyu üzerinden Karşıyaka'ya geçtiler.

Paşa için Karşıyaka'da İplikçizade İsmail Bey'e ait olan büyükçe bir ev hazırlanıyordu. Ev Yalı Caddesi'nde, şimdiki Yat

Kulübü'nün karşısına düşen köşeye gelmeden bir önceki evdi. Ev, 1971 yılında yıkılmış ve yerine büyük bir apartman (380 numaralı Çağlayan Apartmanı) yapılmıştır. İşgal günlerinde İzmir'e gelen Yunan Kralı Konstantin de bu evde kalmıştı. Kral, büyük bir densizlik yaparak yere serilen Türk bayrağını çiğneyerek geçmiş ve eve girmişti. Ev sahiplerinin akrabası olan Fahrettin Altay Paşa'nın kardeşi Fikri Altay tarafından bu üzücü olay, bu densizlik Mustafa Kemal Paşa'ya anlatılmış ve ilk geceyi bu evde geçirmesi için Gazi Paşa'dan ricada bulunulmuştu. Paşa da bu daveti kabul etmişti.

Salih (Bozok) ve yanındaki ön hazırlık grubu İblikçizade Köşkü'ne geldiler. Ev sahibi ve komşu kadınların büyük bir titizlikle, özenle hazırlıkları yaptıklarını gördüler. Onların, Gazi Paşa'nın yeme içme alışkanlıkları ile ilgili sorularına gerekli cevapları verdiler ve geri İzmir Hükûmet Konağı'na döndüler.

Gazi Paşa İzmir Konak Meydanı'nda

9 Eylül 1922 Cumartesi gecesini Nif'te (Kemalpaşa) geçiren Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 10 Eylül 1922 Pazar günü yanında Fevzi (Çakmak), İsmet (İnönü), Asım (Gündüz) ve diğer paşalar olduğu hâlde İzmir'e girdi. Büyük bir karşılama töreniyle saat 14.00'te Konak Meydanı'na adını veren Hükûmet Konağı'na geldi.

Konak Meydanı hıncahınç dolmuş, insanlardan yer gözükmüyordu. Kalabalığın coşkunluğuna bakmak gözleri, haykırışlarının çokluğu kulakları yoruyordu. Kalabalık adeta kıyametvari bir ortam yaratmıştı. Meydanın ta denize yakın öte ucundan başlayıp Hükûmet Konağı'nın duvarlarına kadar ortalığı tıka basa dolduran insan kalabalığı olduğu yerde kaynıyor, uğulduyordu. Binlerce yüzler, binlerce el çırpmalar, binlerce haykırışlar ortalığı kaplamıştı. Alkışlayan, bağıran bir uğultu dalgası sürekli olarak Başkomutan'ı balkona çağırıyordu. Nihayet Gazi Paşa Hükûmet Konağı'nın balkonuna çıktı. İzmirlilerin bağrışları, sevinç çığlıkları adeta bir fırtınanın en şahlanmış zamanına dönmüştü. Mustafa Kemal Paşa, Hükûmet

Konağı'nın balkonundan çılgınca sevgi ve şükran duygularını dile getiren gösterilerde bulunan vatandaşları selamladı. Onlara, "başarı benim değil, sizindir, milletindir" diyerek milletine olan derin saygı ve bağlılığını sondu.

Daha sonra İzmir Valilik makamına geçen Gazi Paşa, üst düzey komutan ve yetkililer ile görüşmelere başladı. Büyük devletlerin "bembeyaz giyimli, başı açık" konsolosları ile teker teker görüştü.

Öğleden sonra tam bu görüşmeler bitmişti ki İzmir yakınında bir yerden makineli tüfek ve top sesleri gelmeye başladı. İzmir'in yakınına kadar gelen ve şehri hâlâ Yunan işgalinde sanan bir Tugay büyüklüğünde bir Yunan birliği, sığınmak istediği İzmir'e varınca Türk kuvvetleri ile karşılaşmış ve ateş açmıştı. Mustafa Kemal Paşa, bu Yunan birliğinin üzerine derhâl süvari kolordumuzun birliklerini gönderdi. Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa'nın anlattığına göre bu Yunan birliği İzmir'e doğru güneyden, Seydiköy'den gelen bir Yunan birliği idi. 3. Süvari Tümenimiz tarafından takip ediliyor, onun önünden İzmir'e doğru kaçıyorlardı. Kızılçullu ilerisindeki zeytinlik sırtlarını tutmuş bulunan ve Kadıfekale'ye bir gün önce yerleşmiş bulunan Binbaşı Reşat Bey komutasındaki 2. Süvari Tümeni 4. Alayımıza ateş açmışlardı. Fahrettin Paşa Yunan birliğini arkadan takip eden 3. Süvari Tümeni ile irtibat kurarak iki taraftan Yunan birliğini sıkıştırdı. Yunan birliği perişan oldu. "Ormanlık dağlara doğru kaçmak istedilerse de bir kısmı kılıçtan geçirilerek, hemen hemen tamamı esir edildi. 3.000 kadar er ve bir Tugay Komutanı ile 50'den fazla subay ve 4 top, birçok mühimmat ve hayvan İzmir Kışlası'na gönderildi."

Bu arada, İzmirli Türkler Konak Meydanı'na Vilayet'in önüne büyük kurtarıcıları Mustafa Kemal Paşa'ya armağan olarak bir üstü açık otomobil getirmişlerdi. Otomobilin her yanı kırmızı-beyaz kurdelelerle, küçük pembe güllerle süslenmişti. Otomobilin içine yine süslenmiş ve az sonra Gazi Paşa'nın selameti için kurban edilecek bembeyaz bir kuzu konulmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, balkondan arabayı beğenerek seyretti. İzmirlilerin bu vefakârlıklarından ve inceliklerinden duygulandığı anlaşılıyordu. Fakat çiçeklerin arasındaki kuzuyu görünce döndü ve Ruşen Eşref'e, "Aman, çabuk gidin söyleyin, şu kuzuyu kesmesinler!" dedi. Ruşen Eşref aşağıya hızla koştu, fakat kapının önüne varınca kuzunun kurban edildiğini anladı. Yetişememişti. Balkona baktı, Paşa içeri girmişti. Ruşen Eşref anlatıyor:

"Şimdi o anı hatırladıkça, koskoca bir düşman ordusunu yok etmiş bir muzaffer başkomutanın bir kuzu kanı dökülmesine bakamayacak derecede bir insan yüreği taşır olduğunu hasretle bir daha anıyorum!.. Kudumünü (gelişini/ayak basmanı) kutlamak için yolunun üstünde danalar, devler kesilmesini kaç kere önlediğini; günahsız hayvan kanı dökmekle sevap kazanılacağı inanı geleneğinden kendinin hoşlanmadığını; milletini de hiç değilse senin gözünün önünde bu eski âdeti tekrarlamaktan vazgeçirmek istediğini, müspet insan ruhunun bir köşesi gibi burada belirtmek istiyorum."

Başkomutan İplikçizade Konağı'na Geçiyor

İzmirlilerin alkışları ve sevinç gösterileri arasında Hükûmet Konağı'ndan inen Mustafa Kemal Paşa otomobilin arkasına bindi. Yanına genç gazeteci Ruşen Eşref'i (Ünaydın), öne de yaverleri Salih (Bozok) ve Muzaffer'i (Kılıç) aldı. Biri otomobilin önünde, diğeri arkasında iki mızraklı süvari bölüğünün arasında, Konak Meydanı'ndan Karşıyaka'ya konuk olarak kalacağı İblikçizade Köşkü'ne gitmek üzere ayrıldı. Otomobil süratini atların adımlarına uyduruyordu. Atların nalları parkeler üzerinde kıvılcımlar saçarak ilerliyorlardı.

Kordonboyu'ndaki Gayrimüslimlerin evlerinin kapıları kapalı, perdeleri inikti. Onlar suskunluklarının derinliklerine gömülmüşlerdi. Kordonboyu rıhtımındaki torpidoların nöbette olmayan askerleri, ellerinde dürbünler, merakla koşup arkaya toplanıyorlar, nöbetçi olanları da bulundukları yerde kaskatı selama duruyorlardı. Atlı, mızraklı, flamalı ve çiçekli

bu konvoyu gören gemiler, neden sonra Başkomutan'ın konvoyunu fark ediyorlar ve sancaklarını selam için indiriyorlardı.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler Karşıyaka'daki İblikçizade Köşkü'ne azametle doğru ilerliyordu. Yolda Başkomutan'ın konvoyuna rastlayan ve hâlâ İzmir'e doğru akmakta olan Mehmetçikler Paşa'yı görünce bütün yorgunluklarına rağmen keyfe gelip "Çok yaşa, çok yaşa" diye heyecanla bağırıyorlardı. İzmir'e gelinceye kadar nice yakılmış ve yıkılmış şehirlerden, kasabalardan ve köylerden yüreği yanarak geçen ve İzmir'in hiçbir yıkıntıya, yakıntıya uğramamış olmasından dolayı sevinç duyan Mustafa Kemal Paşa bir ara arabadan eliyle İzmir'i göstererek "bu güzel şehre bir zarar gelseydi pek yazık olurdu!... Çok acırdım, doğrusu!.." dedi.

Arabasında Karşıyaka'ya doğru yol alan Mustafa Kemal Paşa'ya işgal günü "Zito Venizelos!" diye bağırmadığı için 22 kere süngülenerek kaldırıldığı hastanede şehadet şerbetini içen Kurmay Albay Süleyman Fethi Bey'in süngülendiği yeri gösterdiler. Başını çevirip o yere uzun uzun bakan Başkomutan, "Kahraman adam!" diyordu.

Paşa ve beraberindekiler nihayet Karşıyaka'ya ve İblikçizade Köşkü'ne ulaştılar. Sokaklar insan doluydu. Sevinçten herkes adeta sarhoş gibiydi. Gülenler, ağlayanlar... Pencerelerden bayraklar, çarşaflar sallanıyor, insanlar yırtınırcasına bağırıp çağırıyorlardı. Dualar ediliyordu. Otomobilde Paşa'nın yanında oturan Ruşen Eşref o anı anlatıyor:

"Alkış sağanakları arabanın etrafına yeniden boşanmaya başlamıştı: Karşıyaka'dan içeri giriyordun!.. Öyle bir karşılanıyordun ki!.. O sokaklar dolusu insan, önün sıra, ardın sıra giden atların ayakları altına atılıp yolunda can verecekler gibi kendilerinden geçiyorlardı! Onların haykırışlarından atlar ürküyorlar, şaha kalkıyorlardı! Sevinçten gülenler! Fakat, cezbeye gelmiş sevinçten bayılacak dereceye varıp hüngür hüngür ağlaşan kadınlar!.. Pencerelerden bayraklar ve çarşaflar gibi sarkıp sarkıp yırtınırcasına bağrışan, sana haykıra haykıra dua eden kadınlar!.. Çırpınışları onların hızından daha

rüzgârlanmış gibi dalga dalga harelenen bayraklar!.. O ne olduğunu henüz gereği gibi kavrayamamışlarsa da ömürlerinin fecrindeki (baharındaki, başlangıcındaki) bir zafer geçidinin bütün heyecanını ömürleri boyunca anacak İzmir çocukları! Atların nalları altında ezilecek gibi arabaya, ellerinde küçük küçücük Türk bayraklarıyla, güllerle, karanfillerle koşuşa koşuşa sokulan çocuklar!..

Senin arabanda olmanın kendini başkalarına tanıtmaya hiçbir imkan bırakmayacağı görülüyordu. İşte çılgınca coşmuş halk, arabanda ve yanında kaç kişi daha görüyordu. Hayır! Yanında kimler varmış; ondan halka ne! Onun gözünde her şey silinmişti; atlar, arabalar, insanlar; her şey!.. Bir sen vardın: Kendi şehrinde yabancıyı görmekten izzetinefsi kırılıp da gece, yatağında gözlerini yumduğu ve içini çektiği zaman, her Türk'ün acısını dindirir, hülyasına ve ümidine yol açar nurlu tasvir olarak belirlenmiş olan sen!.. Onun gözü şimdi sadece seni anıyordu; taparcasına seni kutluyordu...

Bitmez tükenmez alkışlar arasından bu geçiş iyice gösteriyordu ki artık bu yurdun yeni günü doğmuştur; artık hüküm sendedir...

Sakarya'dan döndüğün akşam Çankaya'daki köşkünün alt kat sofrasında söylediğin ikinci düşüncen, 'her büyük meydan muharebesinden sonra yeni bir âlem doğmalıdır, doğar' düşüncesi bu akşam Akdeniz'in öte ucunda güneş batarken bu ucunda, bu yeryüzünde bütün parıltısını açmış ve geceleri dağıtmış bir nurdu...

Mızraklı süvariler arasında, bu gül bahçesi gibi gerdunesinin (arabasının) içinde ilerleyen insan, gözle görülüyordu ki işte yeni nizamdır. O, bu Türkiye'nin yeni varlığı, yeni kanunudur: Zira hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Millet bu hâkimiyetini yasama yetkisi ve gücü olan Büyük Millet Meclisi eliyle yürütülür. Millet Meclisi milli hâkimiyetin kaynağıdır. Mustafa Kemal o meclisin başkanıdır. O meclis bu başkanı bir kanunla Başkumandan seçmiştir. O Başkumandan Sakarya'da düşmanı durdurmuştur. Meclis ona gazilik ve mareşallik

vermiştir. Gazi ve Mareşal Başkumandan Dumlupınar'da kendi adını taşıyan muharebe günü, düşmanı bire kadar yenmiştir. Yenen ordusunu on günde yüksek yayladan İzmir'in Kordonboyu'na indirmiştir. Muzaffer ve müstakil millet Türkiye'si işte böyle kurulmuştur. Şimdi bu süvariler ve bu alkışlar, haykırışlar arasında geçen insan işte, bu yeni Türkiye'nin Başkahramanı ve yeni kurucusu genç Mareşal Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'dir.

Karşıyaka'dan geçen bu mevkipte (alayda) işte bu anlam: Türkiye'nin yeni mukadderatı, yeni mantığı, milletine verdiği sözü tutmuş; milletinin emelini gerçekleştirmiş muzaffer kahramanıyla birlikte milletin gözü önünde işte böyle muhteşem bir manzara halinde artık iyiden iyiye beliriyordu.

Hep o bitmeyen, tükenmeyen alkışlar ve kutlayışlar arasında evinin önüne vardın. Atlar durdu. Arabalar durdu..."

"Bayrak Bir Milletin İstiklâlinin Timsalidir!"

Mustafa Kemal Paşa İblikçizade Köşkü'nün önünde arabadan indi. Coşkun halk kalabalığı arasından geçerek evin mermer taraçasına çıktı. Kadınlı erkekli kalabalık yerlere eğilerek, el çırparak, dualar ederek Paşa'yı karşıladı. Paşa kalabalığın önünde durdu. Onu eve, içeriye girmesi için davet ediyorlardı. Paşa duruyor, içeriye girmiyordu. Gerisini Ruşen Eşref'ten dinleyelim:

"Seni içeri davet ediyorlardı. Sen duruyordun... Yerde yatan örtüyü sordun. O, ipekten kocaman bir düşman (Yunan) bayrağı idi ki üzerine basılarak geçilecek bir yol halısı gibi böyle serilmişti...

Kadın, erkek oradaki İzmirliler:

- Buyurunuz, geçiniz. Bizim öcümüzü yerine getiriniz!.. Yabancı kral bu evden içeri, bizim bayrağımıza basarak girmişti. Siz, lütfedin. Bu karşılıkla o lekeyi silin! Burası sizin şehrinizdir. Bu ev sizin evinizdir. Bu hak sizindir, diye yalvarıyorlardı.

Sen o yere sarılı bayrağın önünde, bulunduğun noktada kaldın. Sana ağlaşarak yalvaran kadınlara, erkeklere tatlılıkla baktın:

- O, geçmişse hata etmiş. Bir milletin istiklalinin timsali olan bayrak çiğnenmez!.. Ben onun hatasını tekrar edemem, dedin. Onu yerden kaldırttın ve bembeyaz mermerlere basarak içeri girdin.

İşte, sen İzmir'e ilk gün zaferinle böyle girdin!.."

Atatürk'ün, üzerinden geçmesi için ayakları altına serilen Yunan bayrağını kaldırtması olayı ve söyledikleri Yaveri Muzeffer (Kılıç) ve Özel Kalem Müdürlüğü ile Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğini yapmış olan Hasan Rıza'nın (Soyak) anılarında da yer almaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk, asil bir milletin asil bir evladı idi. Onun Yunanlıların bağımsızlık sembolü olan Yunan bayrağına karşı bu saygılı tavrı ilk değildi. 30 Ağustos Zaferi sonrasında harp meydanını gezerken de yerdeki Yunan bayrağını kaldırtmıştı. Her davranışı ile mensubu olmakla gurur duyduğu Türk milletinin bütün değerlerini sinesinde ve kişiliğinde topladığını ve hayata geçirdiğini gösteriyordu.

Karşıyaka'dan Sonra İzmir Günleri

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir'e geldiği ilk günü bu şekilde Karşıyaka'daki İblikçizade Köşkü'nde geçirdi. Türk milletinin bağımsızlık sembolü olan Gazi Paşa, karargâha ve halka daha yakın olmak amacıyla 11 Eylül 1922'de Karşıyaka'dan ayrılmış, Birinci Kordon'da Kremer Oteli'nin yakınında bulunan bir doktorun evine yerleşmiştir.

13 Eylül Çarşamba günü Ermeni Mahallesi'nde çıkan yangın yayılmaya başlamış ve Alsancak'ı da tehdit eden bu yangın Mustafa Kemal Paşa'nın kaldığı karargâha doğru rüzgârın da etkisiyle genişlemiştir. Bu olay belki de kaderin bir cilvesi olarak Latife Hanım'ın ısrarının gerçeğe dönüşmesinde bir etken olmuştur. İzmir'in köklü ailelerinden Uşakizade Muammer

Bey'in kızı Latife Hanım, ilk gün Mustafa Kemal Paşa Hükûmet Konağı'nda iken ısrarla onunla görüşmek istemiş ve karargâh olarak Göztepe'deki evlerini kullanabileceklerini Paşa'ya söylemişti.

Mustafa Kemal Paşa, kalmakta olduğu köşkün balkonundan İzmir yangınını seyrederken duygularını genç subaylara:

"Çocuklar, bu manzaraya iyice bakın! Bu alevler bir devrin sona erip yeni bir devrin başlangıcını gösteren bir yangındır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllardaki bütün günahları şu ateşle temizlenirken yeni bir Türk Devleti'nin kuruluşu ve Türk milletinin yükselişi de cihana ilan ediliyor." şeklinde aktarmıştır.

Göztepe'deki Uşakizade Muammer Bey'in Konağı (Beyaz Köşk) hem büyük hem de güvenli bir konuma sahip olduğundan Mustafa Kemal Paşa ve yaverleri karargâhın Beyaz Köşk'e taşınmasına karar vermek durumunda kalmışlardır. Gazi Paşa ile İzmir'e geldiği gün tanışan ve onu Göztepe'deki evlerinde kalması için davet eden Latife Hanım'a haber verilerek 14 Eylül 1922 günü karargâh, Beyaz Köşk'e taşınmıştır. Mustafa Kemal Paşa, üç hafta misafir kaldığı ve ev sahibesi Latife Hanım'ın yönettiği bu köşkte müstakbel eşini yakından tanıma fırsatı bulup takdir etmiştir.

Başkomutan Gazi Paşa İzmir'de iken 16 Eylül 1922 Cumartesi günü beraberinde İsmet Paşa, Halide Edip Hanım ve diğer paşalar olduğu hâlde o günlerde karargâh olarak kullanılan Bornova'daki yabancılara ait terk edilmiş bazı büyük evler ile Hortense Wood'un evine (Steinbüchel Köşkü) gitmiş, bir süre burada istirahat etmiştir. Büyük bir kadın hakları savunucusu olan ve aynı zamanda şiir, resim ve müzikle uğraşan, beste yapan Hortense, Mustafa Kemal Paşa'ya hayrandı ve kendisine başarısından dolayı kutlama mesajı göndermişti. Mustafa Kemal Paşa Hortense Wood'un oğlu Ernest'in odasında kalmış, Hortense Wood'un yeğeni Fernand de Cramer ile satranç oynamıştır.

1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ile ilgili görüşmelerin ve Lozan Konferansı için yapılacak hazırlıkların altyapısını oluşturma çalışmalarını tamamlamak üzere 29 Eylül 1922'de İzmir'den trenle ayrılan Gazi Paşa, 2 Ekim 1922 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır.

İzmir'in Kurtarılışı Büyük Yankı Yapıyor

Yunan birliklerinin 15 Mayıs 1919'da İzmir'de karaya ayak basmaları, Anadolu'daki millî uyanışın ve mücadele fikrinin, mücadele direncinin doğmasında en önemli ekenlerden biri olmuştu. Bu nedenle İzmir, Türk İstiklal Harbi'nin simgesi hâline gelmişti. 9 Eylül 1922'de Yunanlıların gemilere doluşarak kaçmaları ile 3 yıl, 3 ay, 25 gün süren işgal sona ermiştir. Bu nedenle İzmir'in düşman işgalinden kurtarılışı hem yurt düzeyinde hem de yurt dışında büyük yankılar uyandırmıştır. Tevfik Paşa başkanlığındaki İstanbul Hükûmeti bile kazanılan zaferi kutlamak gereğini duymuştu. "Kahraman yaradılışlı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" diye başlayan kutlama telgrafında, "Anadolu'muzun ve Türk ili olan ünlü İzmir kentimizin kurtarılması yolundaki üstün başarı, Osmanlılığın övünç tarihine pek parlak bir kahramanlık sayfası eklemiştir." deniliyordu.

Hindistan ve Tiflis Müslümanları ile Buhara Türkleri Bilim Kurulu, Afganistan Elçisi Ahmet Han ve Sovyet Elçisi Aralov da zaferi kutlayanlar arasında idi. Hindistan Hilafet Merkez Komitesi Başkanı Chotani imzasıyla TBMM'nin Paris Temsilcisi Ferit Tek'e 5 Eylül'de çekilen telgrafta, "Yunan ordularına karşı kazandıkları parlak ve şanlı zaferden dolayı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle muzaffer ordusuna Müslümanların en içten tebriklerinin iletilmesi" isteniyordu. Telgrafta aynı zamanda "8 Eylül Cuma günü Hindistan'daki camilerde Ankara Hükümeti'nin zaferini tamamlaması için dua edileceği" belirtiliyordu.

Fransa'nın Toulouse kentindeki Mısırlı öğrenciler de Ferit Tek'e çektikleri telgrafta Mustafa Kemal'i "Doğunun kahramanı" olarak nitelemişlerdir. Türk Kurtuluş Savaşı'nı Haçlılara

karşı bir direnme hareketi olarak değerlendiren Afganistan Elçisi Ahmet Han ise telgrafında, "Müslümanlığı ve İslam vatanını savunma uğrunda yüzyıllardan beri Haçlı ordularının saldırılarına göğüs geren şanlı ve fedakâr evlatları, gazanız ve zaferiniz mübarek olsun!" diyordu.

Ünlü şairimiz Yahya Kemal Beyatlı "Eğil Dağlar" isimli Millî Mücadele yazılarını topladığı kitabının başında 26 Ağustos 1922 tarihli şiirinde kazanılan zaferin İslam Dünyası için ne ifade ettiğini çok güzel açıklayacaktı:

"Şu kopan fırtına Türk ordusudur Yârabbî! / Senin uğrunda ölen ordu budur Yârabbî! / Tâ ki yükselsin ezanlarla müeyyed nâmın, / Gaalib et, çünkü bu son ordusudur İslâm'ın."

Sovyet Elçisi Aralov ise TBMM'ye gönderdiği kutlama yazısında, "Sovyet halkının Batı emperyalizminin küstahça isteklerine son verecek bu kesin zaferi sevinçle öğreneceklerini" belirterek "İstanbul ve Edirne'nin de yakında kurtarılacağına inandığını" söylüyordu.

Mustafa Kemal: "Şark Meselesi Halledilmiştir!"

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Karşıyaka'da Akdeniz sularını seyrediyordu. Sevinçli ve gururluydu. İzmir'e girdikten sonraki duygularını, kısa ve kesik cümlelerle tuttuğu not defterine şöyle yazdı: "15 Mayıs 1335 (1919) İzmir'i işgal. 3 sene 4 ay. Ben aynı günde İstanbul'u terk... O kara günde Karadeniz'den, bugün Akdeniz'deyim."

Mustafa Kemal aynı notlarının devamında işgalcilerin Anadolu'dan çıkartılmasını, Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarını paylaşmak için yüzyıllardır yürüttükleri "Şark Meselesi"nin (Doğu Sorunu/question d'orient) çözüme ulaştırılması olarak değerlendirecekti:

"Doğu Sorunu (Şark Meselesi) halledilmiştir. Doğu'daki azınlıkları korumak gibi ahmakça bir vesile ile Doğu'daki çoğunlukları esaret altına almaktan ibaret olan Doğu Sorunu...

Cihan uygarlığına sorarım, bu mu uygarlık? Vahşiyane hareketlerde bulunanların, uygarlık, kişilik adına söz söylemeye yetkileri olabilir mi? Azınlıkları servet ve zenginlik içindeydi; kardeş gibi geçiniyorlardı. Bunları cani yapan kimdir?

Tarih, İngiltere Hükümeti'nin böyle gülünç bir girişime umut bağlamasını hayretle yazacaktır. Maskara bir kavmi Türkiye'yi istila ettirerek cihangir yapmak!... Siyasi ve askeri bir aymazlık örneği!"

Mustafa Kemal Paşa'nın tarihi süreç içinden bakarak ortaya koyduğu bu düşünceler, artık Anadolu'da 19. Yüzyılın ortalarından itibaren "düvel-i muazzama" deyince dizleri titreyen Osmanlı Devleti yöneticileri ve aydınları yerine, Anadolu'da kendine ve Türk milletine güvenen yeni bir gücün, yeni bir Türkiye'nin doğduğunu ifade ediyordu. Türk milliyetçileri başarmış, emperyalizmi yenmişlerdi. Emperyalizmin yenilebileceğini mazlum milletlere de göstermişlerdi.

İzmir ve Ankara Hemşehrilik Veriyor

İzmir'i kurtaran Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in Belediye ve İl İdare Meclislerinin aldıkları bir kararla İzmir hemşehriliğine seçildi. Bu onun Erzurum hemşehriliğinden sonra anlamlı ikinci fahri hemşehriliğiydi. Bu nedenle 24 Eylül 1922'de İzmir halkına bir teşekkür mesajı yayımlayan Mustafa Kemal Paşa, "Vatanımızın Akdeniz'e karşı bir gözbebeği olan, düşman istilasından kurtarılması için bütün memleketi seve seve senelerce zorluklara ve fedakârlıklara sevk etmiş bulunan İzmir'imizin hemşerileri arasında sayılmak benim için sonsuz bir sevinç ve bahtiyarlık doğurmuştur." demiştir. Mesajında ayrıca, şehrin uğradığı yıkım ve felaketleri onarmak için resmî görevinin dışında özel bir ilgi ile çalışacağını da belirtti.

İzmir hemşehriliği Ankaralıları da harekete geçirmiş ve kısa bir süre sonra Ankara Belediye Meclisi 2 Ekim 1922'de aldığı bir kararla Mustafa Kemal Paşa'yı hemşehriliğe seçtiler. O da 5 Ekim 1922'de Belediye Başkanlığı'na gönderdiği

yazıda, 1919 Aralık ayında şehre ilk geldiğinden başlayarak kendisine gösterilen sıcak ilgiye teşekkürlerini tekrarladıktan sonra şu gerçekleri dile getirmiştir: "Sevgili milletimizin istiklal mücadelesi tarihinde Ankara adı en aziz bir yer alacaktır... Büyük Millet Meclisi sizin kahraman ortamınızda korkusuzca istiklal mücadelemize devam edebilmiştir. Dolayısıyla Ankara hemşerilerimin bu vatan kurtarma mücadelesinde ayrı bir şeref payları vardır."

-20-

BARIŞA VE CUMHURİYET'E DOĞRU

Mudanya Mütarekesi

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de 20 gün kaldı. İtilaf Devletleri'ni ateşkes antlaşması yapmak için zorladı. 29 Eylül 1922'de Ankara'ya döndü. Ateşkesin Mudanya'da yapılması önerildi. Görüşmeler 3 Ekim 1922 Salı günü başladı. Türkiye'yi, rütbesi TBMM tarafından korgeneralliğe yükseltilen Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa temsil ederken Fevzi Paşa ve Refet Paşa da görüşmeler boyunca Mudanya'da bulundular. İngiltere'yi General Harington, Fransa'yı General Charpy ve İtalya'yı da General Mombelli'nin temsil ettiği Mudanya görüşmelerinde, ateşkesle doğrudan ilgili durumda bulunan Yunanistan, General Mazarakis ve Albay Sariyannis'i görevlendirmesine karşın Yunan delegeler görüşmelere doğrudan doğruya katılmayıp Mudanya açıklarında bir İngiliz gemisinde beklediler. Franklin Bouillon da resmî sıfatı olmadan, gözlemci olarak görüşmelere katıldı.

Trakya'nın boşaltılması konusunda yaşanan tartışmalardan dolayı görüşmeler 5 Ekim'de kesildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 6 Ekim'de ordulara Boğazlar yönünde hareket serbestliği verdi. İsmet Paşa da Trakya'nın hemen boşaltılıp teslim edilmesini, aksi takdirde harekete geçileceğini bildirdi. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelle ve Franklin

Bouillon'un ara buluculuğu ile harekât emri bir gün ertelendi. Türk Hükûmeti'nin sert ve kararlı bir tavır alacağını beklemeyen İngiltere, müttefik temsilcileriyle görüşerek Trakya'nın bir ay içinde Türk askerine teslimi ve barış konferansı sırasında tarafsız bölge ile Meriç'in doğu kıyısının müttefik kuvvetlerce işgalinde mutabık kaldı.

9 Ekim'de yeniden başlayan görüşmelerde General Harrington, Yunan Hükûmeti'nin varılan anlaşmayı kabul etmemesi hâlinde bile sözleşmenin müttefikler tarafından uygulanacağını söyledi. Mudanya Mütarekesi 11 Ekim 1922 sabahı saat 06.00'da imzalandı. Böylece Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki silahlı çatışma sona ermişti. Yunanlılar, Doğu Trakya'yı araç-gereç ve yiyecek stoklarını da çerek şekilde 15 gün içinde boşaltacaklardı. Ancak barış antlaşması yapılana kadar Meriç Nehri'nin sağ sahili ile Karaağaç İtilaf Devletleri'nin elinde kalacaktı. Türk kuvvetleri de Çanakkale Boğazı ile İzmit yöresinde belirlenen çizgiyi geçmeyeceklerdi.

Bu durumda İstanbul, barış antlaşmasına kadar yine İtilaf Devletleri'nin elinde kalacaktı. Bununla birlikte Trakya'nın teslim alınması için İstanbul'a TBMM'nin bir temsilcisi ile bir Türk birliğinin gönderilmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Mustafa Kemal Paşa temsilci olarak Refet Bele'yi seçti. TBMM Muhafız Taburu'ndan 120 asker seçildi, bunlara jandarma üniforması giydirildi. Mustafa Kemal Bursa'da kendisine veda eden Refet Bele'ye şu kesin talimatı verdi:

"Yarın orada senin karşına birisi gelecek, 'ben Halife-yi Ruy-i zemin'in yaveriyim' diyecek; birisi gelecek, 'ben Sadrazam Paşa hazretlerinin yaveriyim' diyecek. 'Ben Sadrazam tanımıyorum, Ankara'da Başvekil (Başbakan) var' diyeceksin. Başka birisi gelip, 'ben Hariciye Nazırı'nın (Dışişleri Bakanı) Özel Kalem Müdürüyüm' diyecek; 'Ankara'da Hariciye Vekili var' diyeceksin ve gerekirse Sadrazam denen adamı kulağından tutup Babıali'den aşağı indireceksin ve yerine geçip hükümet işlerini yürüteceksin. Anlaşıldı mı?"

Refet Bele çok büyük önem taşıyan bu talimata, "baş üstüne" diyerek yola çıktı. 19 Ekim 1922'de İstanbul'da büyük bir törenle karşılandı. Türk askerinin şehre girmesinin onuruna 11 Koç kurban edildi. Refet Bele'yi taşıyan vapur Kabataş İskelesi'ne yaklaştığında padişah ve sadrazamın yaverleri ile İstanbul Valisi karşılayıcılar arasında bulunuyordu. Refet Bele, Mustafa Kemal'in talimatı doğrultusunda şu açıklamayı yaptı:

"Şahsi selamlarınız için teşekkür ederim. Ama maalesef burada açıklamak zorundayım ki, temsil ettiğim hükümet, bir İstanbul Hükümeti'nin varlığını ve bu sebeple de böyle bir hükümetin sadrazam ve bakanlarını tanımamaktadır." Saltanat henüz kaldırılmamıştı. Ama Osmanlı Hükûmeti'nin sonu gelmişti!

Saltanat Kaldırılıyor

Sıra barış görüşmelerine gelmişti. İttifaklarını henüz korumakta olan İngiltere, Fransa ve İtalya 23 Eylül'de yaptıkları ilk çağrıda barış görüşmelerinin Venedik'te yapılmasını önerdiler. Bu kabul görmeyince 27 Ekim'de bu defa barış görüşmelerinin İsviçre'nin Lozan şehrinde 13 Kasım 1922'de başlayacağını ayrı ayrı mektuplarla bildirdiler. Bu kadar yaşananlara rağmen "böl, parçala, yönet" politikasından vazgeçmeyen bu emperyalist ülkeler barış görüşmelerine hem İstanbul Hükûmeti'ni hem de Ankara Hükûmeti'ni ayrı ayrı çağırdılar. Aradaki görüş ayrılıklarını daha da artıracaklar, bu çatışmadan yaralanacaklar istediklerini kabul ettireceklerdi. Sadrazam Tevfik Paşa ile yapılan yazışmalardan da İstanbul Hükûmeti'nin ve Tevfik Paşa'nın Kurtuluş Savaşı bittiğine göre TBMM'nin görevini tamamladığı kanısında olduğu ve artık Ankara'nın kendilerince yönetilmesini istedikleri anlaşılıyordu.

Tevfik Paşa, yazdığı bir yazı ile TBMM Hükûmeti'nce seçilecek bir temsilcinin "özel talimat" ile gönderilmesini, aksi hâlde kendi seçtikleri Ziya Paşa'nın Lozan'a gönderileceğini resmen Meclise bildirdi. Bu talep, TBMM'de 30 Ekim 1922 günü okunduğunda Meclis ayağa kalktı, tepkilerle karşılandı. Söz alan bazı milletvekilleri İstanbul Hükûmeti'nin

bu davranışının "vatana ihanet kabul edilerek o yasaya göre işlem yapılmasını" talep ettiler. Tartışmalar sürerken Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Ulaş ile 77 arkadaşı verdikleri bir önerge ile "Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiğinin" karar altına alınması gerektiğini istediler. Selahattin Köseoğlu, Ziya Hurşit gibi bazı üyeler "padişahlığın kaldırılmaması gerektiğini" savundular. Rauf Orbay ile Refet Bele de Mustafa Kemal'e saltanatın kaldırılmasından yana olmadıklarını bildirdiler. Özellikle Refet Bele, "bizde padişahlıktan, Halifelikten başka bir yönetim biçimi olmaz" diyerek karşı tavrını sürdürdü. Sonunda önerge komisyona havale edildi.

31 Ekim'de Mustafa Kemal Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda konuyu gündeme getirdi. Saltanat ile Halifeliğin ayrılabileceğini, sistemin ömrünü doldurduğunu, saltanatın kaldırılması gerektiğini belirtti. 1 Kasım 1922 günü TBMM Genel Kurulu'nda komisyondan gelen taslak görüşülerek oylanmış ve saltanat kaldırılmıştır. Yasanın kabulünden sonra Rauf Orbay'ın önerisi ile 1 Kasım'ın yurt genelinde kutlanması kararlaştırıldı. Her yerde törenler düzenlendi, top atışları yapıldı.

Osmanlı Saltanatının Son Sadrazamı Ahmet Tevfik (Okday) Paşa 3 Kasım'da bir mevlit töreni sonrasında Sultan Vahideddin'e istifasını sundu. TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Refet Bele, İstanbul'da resmî işlemlere son verilmesini istedi ve makamı ile karargahını Sadaret Dairesi'ne taşıdı. Refet Bele, Sultan Vahideddin'e çıkan yasayı ve durumu açıklamış, isterse Halife olarak kalabileceğini bildirmişti.

Bu öneriyi kabul etmeyen Vahideddin, 5 Kasım'da İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile görüşerek "kendi kişisel güvenliğini tehlikede gördüğünü" bildirdi. Milliyetçilerin zaferi kazanması üzerine Damat Ferit daha önce, 22 Eylül'de gizlice yurdu terk etmişti. Vahideddin'in Rumbolt ile görüştüğü gün Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Sevr Antlaşması'nı imzalayanlardan Rıza Tevfik, Eski İçişleri Bakanı Artin Cemal ve daha bazıları İngiliz Büyükelçiliği'ne sığınmışlardı.

Cuma'ya rastlayan 10 Kasım 1922 günü İstanbul camilerinde Cuma Hutbelerinin bazısında Vahideddin'in adı, bazılarında ise sadece "Halife" unvanı zikredilmişti. Aradan 6 gün geçtikten sonra, 16 Kasım 1922'de eski padişah, İngiliz Komutanı Harrington'a bir yazı yazarak "Yüce İngiliz Devleti'ne sığınarak" İstanbul'u ve yurdu terk etmek istediğini bildirdi. Cihan Devleti'nin son padişahı, yaklaşık 2.5 yıldır siyasetlerine uyarak ülkesini ve saltanatını kurtarabileceğini sandığı İngilizlere sığınıyordu. Onu Mustafa Kemal ve Ankara Hükûmeti'ne karşı kullanabileceklerini düşünen İngilizler talebi olumlu karşıladılar. 17 Kasım 1922 günü sabah oğlu ve birkaç adamıyla Yıldız Sarayı'nın pek kullanılmayan Malta Kapısı'ndan çıkan Vahideddin, Harrington'un hazırlattığı otomobillere binerek Dolmabahçe Rıhtımı'na gelmiş ve oradan bir motorla açıkta bekleyen İngiliz Malaya Zırhlısı'na götürülmüştür. 1920 yılı başlarında tutukladıkları milliyetçi, vatansever Türk aydın ve devlet adamlarını Malta'ya götüren İngilizler, bu sefer de son Osmanlı padişahını o adada konuk etmek istiyorlardı. Malaya, Malta'ya doğru hareket etti. Ancak ne götüren İngilizler ne de İngilizlerin yardımı ile tekrar saltanatına dönmeyi düşünen Vahidettin'in planları gerçekleşmeyecekti.

Vahideddin'in yurt dışına gidişi üzerine "Halife" unvanının üzerinden alınması gerekiyordu. Halifelik için en uygun kişinin Abdülmecit Efendi olduğuna kara verildi. 18 Kasım'da TBMM'de, Konya Milletvekili Vehbi Efendi'nin verdiği, "İslam hukukunu savunmada acizlik gösterecek ve Müslümanların zarar görmelerine yol açacak hareketlere girişerek Halifelik makamını terk edip düşmana sığınan bir kişinin artık Halife unvanını taşıyamayacağına" ilişkin fetva okunarak Halife seçimi yapıldı. Ad okunarak yapılan oylama sonucunda Sultan Abdülaziz'in oğlu ve Vahideddin'in yeğeni olan, onun tahta çıkışından sonra veliaht sayılan Abdülmecit Efendi, 148 oyla Halife seçildi.

Lozan Konferansı ve Antlaşması

27 Ekimde Müttefikler, 4 Ekim günlü Türk notasına cevap verdiler ve TBMM Hükûmeti'ni İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanacak barış konferansına delege göndermeye çağırdılar. Konferansın 13 Kasım 1922 günü açılacağını da duyurdular. Türkiye, çağrıyı kabul etti ve Lozan'a delegelerini göndermeye karar verdi.

TBMM, 2 Kasım 1922'de İsmet Paşa'nın Baş Delegeliğini, Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve Maliye Bakanı Hasan Bey'in (Saka) delegeliklerini onaylamıştır. Türk heyeti bu şekilde belirlendikten sonra, Başbakan H. Rauf (ORBAY) Bey imzasıyla, İsmet Paşa'nın yetkili kılındığını gösteren iki yetki belgesi (Selâhiyetname, Pleins Pouvvoirs) düzenlenmiştir. Her iki belgede de "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dışişleri Bakanı olup aynı Mecliste Edirne Milletvekili bulunan" İsmet Paşa, "Türkiye ile Müttefik Devletler, Yunanistan ile Barış Antlaşmasını ve Türkiye ile komşu olup gerek boğazlar meselesi, gerek Doğu Trakya sınırlarıyla ilgili diğer devletlerle antlaşmaları görüşmek ve yapmak ile görevlendirilmiştir" denilerek yetkili kılınmıştır. Bu yetki belgelerinin konferansın birinci dönemini ilgilendireni "Ankara, 31 İlkteşrin (Ekim) 1922", ikinci dönemi ilgilendireni "Ankara,10 Nisan 1923" tarihlidir.

Ankara Hükûmeti, konferansa giden heyete 14 maddelik bir talimat vermiştir. Bu talimat, Lozan Barış Konferansı müzakerelerinde takip olunacak esaslar hakkındaki "Başbakanlık kararı" olup Başvekil Hüseyin Rauf Bey'in, Müşir Fevzi Paşa'nın, Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın ve Rıza Nur Bey'in imzalarını taşımaktadır.

Konferans genel oturumuna 21 Kasım 1922'de başlamıştır. Görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış, 23 Nisan 1923'te tekrar başlamış ve barış antlaşması ve bununla ilgili diğer belgeler 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır. Görüşmeler sırasında taraflar arasında karşılıklı olarak birçok mektup alınıp verilmiştir.

İsviçre'nin Lozan (Lausanne) şehrinde Hotel du Château'da yapılan toplantılarda Müttefik Devletlerin temsilcileri bir iki hafta zarfında bir barış antlaşmasının hazırlanabileceğini ümit ediyorlardı. Ancak, İsmet Paşa'nın Türk çıkarlarını ısrarla savunması karşısında görüşmeler sekiz ay devam etmiştir. Lozan görüşmelerinin uzun sürmesinin başlıca sebeplerini şu şekilde özetlemek mümkündür: 1- Konferansta Türkiye'nin tutumu açık ve kesin idi. Türkiye sadece her medeni millet gibi kayıtsız şartsız bir bağımsızlık istiyordu. Müttefikler ise yüzyılların kökleştirdiği alışkanlıklarla Türk isteklerini kolay kolay kabul etmemişler ve eski düzeni başka yollardan devam ettirmeye çalışmışlardır. 2- Türkiye yeni barış düzenini milletlerarası hukukun ilkelerine dayandırmaya çalışıyordu. Batılı Devletler ise, Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettirilen Sevres (Sevr) Antlaşması'nı esas almışlar ve katlandıkları "fedakârlığı" bu antlaşmada yapılan değişikliklerle ölçmüşlerdi. Bu yüzden iki tarafın esas olarak aldığı ölçülerde temel farklılıklar bulunuyordu. 3- Müttefikler Türkiye'yi kendilerine karşı yenilmiş ve Yunanistan'ı yenmiş bir devlet sayıyorlar ve bütün işleri buna göre düzenlemek istiyorlardı. Türkiye ise bağımsızlığı için savaşmış ve bunda başarıya ulaşmış bir devlet olarak bu başarıyı bütün devletlere kabul ettirmeye gayret ediyordu.

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922 günü Mont Bennon Gazinosu'nda İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab'ın bir konuşması ile açılmış ve onu Müttefikler adına İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon'un ve arkasından İsmet Paşa'nın konuşmaları izlemişti.

İsmet Paşa konuşmasında, konferans masasında Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesi ve eşit hak ve yetkilere sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Gerçekten, Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında Türk temsilcilerinin üzerinde ısrarla durdukları en önemli konu bu olmuştur. Türkiye iktisadi, mali, hukuki konularda azınlık ve ülke meselelerinde haklarını bu şekilde savunabilmiştir.

Konferansa şu devletler katılmıştır: a. Çağıran dört Müttefik Devlet: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya; b. Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Amerika Birleşik Devletleri bir yandan, Türkiye öte yandan, tüm görüşmelere çağrılan beş devlet; c. Boğazlar rejimi üzerindeki görüşmelere çağrılan Sovyet Rusya ile hem Boğazlar rejimine hem de Trakya sınırına ilişkin konulardaki görüşmelere çağrılan Bulgaristan. d. Belirli konulardaki görüşmelere ve belirli hükümlerle katılan Belçika ve Portekiz.

Amerika Birleşik Devletleri delegasyonu, konferansta oy kullanmamış, başkanlık ya da başkaca bir görev üstlenmemiş, Barış Antlaşması'm ya da eklerinden herhangi birini imzalamamıştır. Bununla birlikte Amerikalı yetkili temsilciler konferansın tüm genel oturumlarına, komisyonlara ve alt-komisyonlara katılmış ve öteki devlet temsilcileriyle eşit düzeyde görüşünü açıklamıştı. Bu tutumu ile Amerika'yı Konferansta "gözlemci" olarak tanımlamak gerekirse de Amerika Birleşik Devletleri bu rolü aktif bir biçimde yapmış, çeşitli konulardaki görüşünü ortaya koymakla konferansı etkilemiştir.

Amerika Birleşik Devletleri Türkiye ile yalnızca "Devletler Hukuku ilkelerine ve karşılıklı olma kuralları uyarınca, siyasî, konsolosluk ve ticaret ilişkileri kurulmasına" ilişkin bir Genel Antlaşma (General Treaty) ve ayrıca bir Suçluların Geri Verilmesi Antlaşması yapmak istemiştir. Bu Antlaşmalar, Lozan Konferansı sona erdikten sonra, orada İsmet Paşa ile Büyükelçi Grew arasında imzalanmıştır. Ancak, Amerika Kongresi bunları onaylamamış, böylece resmî ilişkilerin kurulması bile 1927 yılına dek gecikmiştir.

Konferans'ta tutanaklar Fransızca hazırlanmış ve Barış Antlaşması ile Eklerinin geçerli metinleri de Fransızca olarak kaleme alınıp imza edilmiştir.

Konferans, çalışmaları üç ana komisyon çerçevesinde yapılmıştı. Bunların başına Batılı Büyük Müttefikler olarak sırasıyla İngiltere, İtalya ve Fransa'nın geçmesi Türkiye delegasyonunca da çaresiz kabul edilmişti.

Birinci Komisyon, ülke (sınırlar, uyrukluk, azınlıklar, Boğazlar rejimi vb.) ve askerî işler ile İkinci Komisyon, Türkiye'de yabancılara uygulanacak rejim (yargı yetkisi, ayrıcalıklar vb.) ile Üçüncü Komisyon, ekonomik ve parasal işler (Osmanlı Devleti borçlarının bölüşülmesi ile birlikte) görevli idi. Birinci Komisyon'un başkanı Lord Curzon, İkinci Komisyon'un başkanı Garroni ve Üçüncü Komisyon'un başkanı da Barrére idi.

Lozan'da imzalanan antlaşmalar paketi; birincisi Barış Antlaşması, ikincisi onu bütünleyen Ekler, üçüncüsü Türkiye ile kimi Batı Devletleri arasında teati edilen Mektuplar olmak üzere üç çeşit metinden oluşur. Bunların birincisi ve esası "Barış Antlaşması"dır (Traité de Paix). Bu temel metin 143 Maddedir ve nicelik olarak Lozan'da imzalanan antlaşmalar paketinin yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Antlaşmanın sistematiğine göre metin bölümlere (Parties) ve Bölümler de Kesimlere (Sections) ayrılmaktadır.

Siyasal hükümlere ilişkin Birinci Bölüm'de, önce toprak sorunları, sonra da toprak değişikliği sonucu uyrukluk durumları düzenlemektedir. İkinci Bölüm'de Osmanlı Devlet Borçlarının bölüşülmesi ve ödenmesi biçimleri ile kişiler ve ortaklıklarla ilgili kimi parasal ilişkiler düzenlenmiştir. Üçüncü Bölüm'de kişilerin ve ortaklıkların ilgili devletlerle savaş nedeniyle ortaya çıkan ekonomik sorunları, bunların çözüm biçimleri düzenlenmiştir. Ayrıca, Türkiye ile öteki anlaşmalı devletler arasında yeniden yürürlüğe konulacak ekonomik ve teknik nitelikteki çeşitli uluslararası antlaşmalar, sözleşmeler vb. ile Türkiye'nin katılacağı sözleşme ve antlaşmalar bu bölümde (Md. 99 ve 100) sayılmaktadır. Dördüncü Bölüm, barış ile birlikte ulaşım yollarının ve haberleşme araçlarının düzenlenmesi ve kimi sağlık sorunlarıyla ilgilidir. Burada sular rejimine ilişkin 109. Madde, birkaç ülke arasından geçen ırmakların suları için kimi ilkeler koymuştur. Beşinci Bölüm'de savaş tutsakları, mezarlıklar işleri ve kimi genel hükümler ki bu arada antlaşmanın yürürlüğe girme koşulları düzenlenmektedir. Bu bölümde, 142. Madde ile Türkiye ile Yunanistan

arasındaki Nüfus mübadelesini düzenleyen sözleşmeye gönderme yapılmaktadır.

Antlaşmanın 143. Maddesi, onay işlemlerinin en kısa bir süre içinde yapılması gereğini ortaya koymuşsa da bu gerçekleşmemiş, işler uzamıştır. Antlaşma ve -birkaçı dışında- eklerinin yürürlüğe girmeye başlamasına ilişkin genel kural 143. Maddede şöyle düzenlenmişti: Türkiye ile 4 büyük Müttefik ya da onlardan en az üçü onay belgelerini sunar sunmaz ilk sunuş tutanağının yapılacağı gün antlaşma o devletler arasında yürürlüğe girmiş olacaktır. Öbür imzacı devletler için ise onay belgelerinin sunuluş günü yürürlüğe girecektir.

Türkiye'de, antlaşma ve ekleri Fransızcadan Türkçeye çevrildikten sonra bunlar Büyük Millet Meclisine 21 Ağustos 1339 (1923) günü sunulmuş, 22-23 Ağustos'ta bu konuda Mecliste yapılan görüşmeler üzerine 23 Ağustos günü 341, 342, 343 ve 344 sayılı dört ayrı Yasa ile onaylanmıştır. 341 sayılı Yasa Barış Antlaşması metni ile eklerinin çoğunluğunu, öteki üç yasa ise geçici nitelikleri nedeniyle, İkamet ve Yargı Yetkisine ilişkin Sözleşme, Ticaret Sözleşmesi ve bazı Ayrıcalıklar konusundaki Protokol'ü onaylamıştır. Çeşitli konulara ilişkin Mektuplar ise bağlı bulundukları antlaşmalarla birlikte onaylanmış olmaktadır. Türkiye onay belgelerini Paris'te Fransız Hükûmeti'ne (Dışişlerine) 31 Mart 1924 günü vermiştir.

İtalyan Parlamentosu 11 Ocak 1924'te, İngiliz Avam Kamarası 10 Nisan'da antlaşmayı onaylamıştı. Fransa ise gecikmişti. Bu durumda Japonya'nın onay belgesi 6 Haziran 1924'te Paris'te sunulunca Türkiye zaten 31 Mart'ta sunduğuna göre antlaşma Romanya için yürürlüğe girmiş oluyordu. Fransa'nın onay işlemi de 27 Ağustos 1924'te, Belçika'nınki 7 Ocak 1925, Portekiz'inki 28 Mayıs 1926'da yapılmıştı. Sırp-Hırvat ve Sloven Devleti ise antlaşmayı imzalamamıştı.

Lozan Antlaşması'nın Önemi

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da taraflarca imzalanmış ve 24 Ağustos 1923'te TBMM'de onaylanmış olan Lozan

Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin "kurucu antlaşma"sıdır. Lozan Barış Antlaşması yeni Türk devletinin siyasi ve ekonomik bağımsızlığının bir belgesi olarak bugün de geçerliliğini koruyan ve Türk dış politikasının temelini teşkil eden bir antlaşmadır. Lozan, Birinci Dünya Savaşı'nın kazanan devletleri tarafından Osmanlı Devleti'ne dayatılan Sevr Antlaşması'na itiraz edilerek başlatılan Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması sonucu imzalanan bir antlaşmadır. Lozan, Türk milleti bakımından Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren bir antlaşma olarak değerlendirildiğinde de savaşın sonucunda yenilen diğer devletlerle müzakere dahi edilmeden imzalatılan antlaşmalarla mukayese dahi edilemeyecek bir antlaşmadır. Lozan, Batılı devletlerle eşit şartlarda masaya oturularak imzalanmış bir antlaşmadır ve Türk devletinin bağımsızlığının bir beratı olarak tarihteki yerini almıştır.

Lozan, "bin yıllık hesaplaşma"dır. Kimilerine bu garip gelebilir. Fakat tarihsel süreç incelendiğinde ve Lozan bu tarihsel süreç içinde değerlendirildiğinde gerçek budur. Lozan'da sadece Birinci Dünya Savaşı'nın değil, Türk Milleti'nin Batıya yürüyüşünün "Şark Meselesi" bağlamında hesabı görülmek istenmiştir. Sevr dayatmasını Millî Mücadele sayesinde elimizin tersiyle itmemize rağmen önümüze ağır bir "hesap" (fatura) konulmuştur. Tutanaklardaki tartışmalara bakıldığında görülecektir ki Lozan'daki kavga "Hilal ile Haç"ın kavgasıdır. Onun için Lozan Bin Yıllık Hesaplaşma'dır.

Büyük Atatürk ve arkadaşlarının sayesinde Lozan'da Hilal, Haç'ın karşısında eğilmemiştir. Anadolu'da yeni bir bağımsız Türk devleti vücut bulacaktır. Bu devletin Misak-ı Millî ile düşünülen temel esasları Lozan'da tescillenmiştir: Türkiye Cumhuriyeti, tam bağımsız, üniter/ulus devlet ve laik demokratik cumhuriyet olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Lozan'daki görüşmelerin tutanakları ve İsmet Paşa-Meclis Başkanı (Mustafa Kemal Paşa), İsmet Paşa-Hükûmet (Başbakan Hüseyin Rauf Bey) yazışmaları incelendiği zaman Misak-ı Millî ile hedeflenen konuların istediğimiz şekilde çözülmesine

çabalandığını açıkça görülmektedir. Önceliğin, kurulmaya çalışılan Yeni Türkiye Devleti'nin düşünülen temel esaslarına halel getirmeyecek çözümlerde olduğunu da görmek lazımdır.

Sekiz ay gibi uzun bir süreçte kendilerini başta İngiltere olmak üzere I. Dünya Savaşı'nın galipleri olarak gören ve bu yönde davranışlar sergileyen İtilaf Devletleri karşısında verilen ciddi bir mücadele sonucu Misak-ı Millî'nin hedefleri büyük oranda gerçekleştirilmiştir. Musul, Boğazlar ve Hatay bağlamında yapılacak değerlendirmelerde 1923 yılı şartlarının göz önünde bulundurulması gerektiğini de belirtmek gerekir. Bu bağlamda, ilerleyen yıllarda Türk dış politikasının temel meseleleri olarak kabul edilen bu meselelerden Musul meselesi dışında, Boğazlar ve Hatay meseleleri takip edilen siyaset sonucunda Türkiye'nin lehine çözülmüştür.

Burada belirtmemiz gereken bir önemli husus da şudur: Başta Atatürk olmak üzere genç Cumhuriyeti yönetenler, Lozan'da gerçekleştiremedikleri Misak-ı Millî hedeflerinden vazgeçmiş değillerdir. Boğazlar ile Hatay meselelerindeki tavırları ve ulaştıkları sonuç bunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dönemin siyasi, askerî ve ekonomik nedenlerinden dolayı Lozan'da lehimize halledilemeyen bu meseleler, sonradan halledilmek üzere bırakılmıştır.

Atatürk ve arkadaşlarının konuyla ilgili hassasiyetlerini anlamak için Lozan'da çözülen meselelere bakmak gerekmektedir. Ülkenin ve devletin "iç bünyesi" bakımından daha önemli görülen meseleler öncelikli olarak halledilmiş, diğerleri sonradan çözülmek üzere barış antlaşması sonrasına bırakılmıştır. Boğazlar konusu 1936'da egemenliğimizi tesis edecek şekilde çözülmüş ve Hatay 1939'da anavatana katılmıştır. Zaman içinde çözemediğimiz Musul ve Adalar meselesi bugünkü ve yarınki Türk çocuklarına bırakılmış önemli bir Misak-ı Millî hedefidir.

Atatürk, Nutuk'ta Lozan antlaşmasına geniş bir yer ayırmış, Lozan Antlaşması ile kazanılanların neler olduğunu daha iyi anlatabilmek için de Lozan'ın kararlarını kendisinden önceki dört antlaşma şartları ile karşılaştırmalı bir şekilde vermiştir.

Uzun değerlendirmenin sonunda Atatürk'ün Lozan hakkında verdiği tarihi hüküm şudur:

"Saygı değer Efendiler, Lozan Barış Antlaşması'ndaki hükümleri öteki barış teklifleriyle daha fazla karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu antlaşma, Türk milletine karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevres Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasi zafer eseridir!"

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un Hemşehrisi

Lozan'da Barış Antlaşması için görüşmelere başlanması, 13 Kasım 1918'de fiilen, 16 Mart 1920'de de resmen işgal edilen İstanbul'daki işgalin de sonuna gelindiğini gösteriyordu. İstanbul Belediye Meclisi bu umut ve heyecan içinde 28 Şubat 1923'te Mustafa Kemal Paşa'yı şehrin "tabii hemşehrisi" seçti. Bu kararın tutanağı bir heyetle kendisine sunulduğunda olayların gelişmesini biraz daha bekleyen Mustafa Kemal Paşa, Lozan görüşmelerinin sonuna yaklaşıldığı 21 Haziran 1923'te Belediye Başkanlığı'na teşekkürlerini iletti. Mesajında, İstanbul hakkındaki düşüncelerini şöyle açıkladı: "İstanbul Milli Mücadelemizin devamı süresince milli ve vatani aşkımızın kutsal ve yüksek bir mihrabı olmuştur. Bundan sonra da hiçbir hadise, hiçbir kuvvet ruhumuzu bu kutsal mihrabdan çeviremeyecektir. Bugün her Türk ve Müslüman kalbi, İstanbul aşkının, İstanbul hasret ve iştiyakının saklandığı bir yerdir. Dört-beş yüzyıllık mili çabamızın ürünü, bu güzel kentimizde toplanmıştır. Düne oranla bugün daha özgür hava teneffüs eden İstanbul'un tam ve gerçek kurtuluşu uzak değildir. İstanbul bu kurtuluşuyla yalnız işgal ve esaretten kurtulmuş olmakla kalmayacak, belki Türkiye toplumunda artık anavatana ve millete dönmek gibi bir hayat ve saadete de kavuşacaktır."

İtilaf Devletleri İstanbul'u Terk Ediyor

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması, yaklaşık bir ay içinde taraf olan önemli devletlerin parlamentoları tarafından onaylanmıştı. Bunun üzerine İstanbul'daki İtilaf Devletleri birlikleri 2 Ekim 1923'te şehirden ayrıldılar. İşgalci devletlerin askerleri, Dolmabahçe önünde demirleyen gemilere binerken Türk bayraklarını selamladılar. Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Kasım 1918'de Adana'dan İstanbul'a geldiği gün söylediği gibi "geldikleri gibi gitmişlerdi!"

Şükrü Naili Gökberk Paşa komutasındaki Türk birlikleri de 6 Ekim 1923 günü İstanbul'a girdi. İstanbul kurtulmuş, bir zillet çukurundan çıkmıştı. İşin ilginç yanı, Mondros Mütarekesi'nden bu yana yaklaşık 5 yıldır yaşanan o zilletin bir parçası hâline gelerek Türk milletine yapılan her türlü kötülüğe ortak olan Sadrazam Damat Ferit Paşa da kaçtığı Fransa'nın Nice şehrinde aynı gün ölmüştür.

Ankara Başkent Oluyor

Türk cihan devletinin payitahtı, başkenti İstanbul işgalden kurtarılmıştı. Fakat acaba başkent olarak kalabilecek miydi? Bu süreçte Ankara, TBMM'ye ve Millî Mücadele'ye merkezlik etmişti. Mücadelenin "Saltanat ve Halifelik makamını, yani İstanbul'u kurtarma" hedefi de bulunduğu için 20 Ocak 1921 tarihli ilk Anayasa'da başkente ve rejime ait bir hükme yer verilmemişti.

Esasında Millî Mücadele boyunca Ankara her yönüyle fiilen bir "Başkent" konumuna girmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, 1921'de kendisi ile görüşen Fransız Gazeteci Berthe Gaulis'e ileriye dönük düşüncelerini açıklarken Ankara'yı "Başkent" olarak düşündüğünü ifade etmişti: "Politik başkent Anadolu'nun yüreğinde olacak. Avrupa'nın ve Asya'nın temsilcileri burada buluşacaklar... Türk milletinden doğma hükümet Ankara'da çalışacak..." Gazeteci, "Ya İstanbul?" diye sorunca da "İstanbul, her zaman Batı ile Doğu arasında büyük rolünü

oynamıyor mu? O, bizim sanat şehrimiz, ticaret şehrimiz, alışveriş merkezimiz değil mi?" cevabını vermiştir.

Lozan'da "devletin rejimi ne olacak? Başkent neresi olacak?" sorularını İsmet Paşa'ya sık sık soran İtilaf Devletleri, Mustafa Kemal'in Ankara'yı "Başkent" yapacağını anlayınca engellemek için bazı girişimlerde bulundular. Lozan'ın imzalanmasından bir süre sonra, 12 Ağustos 1923'te Fransa, Japonya ve Amerikan hükûmetlerine bir nota veren İngiltere, "Türkiye'ye gönderilecek temsilcilerin 'Elçi' mi, 'Büyükelçi' mi olacağını ve bunların 'İstanbul'a mı, 'Ankara'ya mı gönderileceklerini" soruyordu. İçerde de Refet Bele gibi Ankara'nın başkent oluşuna karşı çıkanlar vardı.

Mustafa Kemal Paşa, yeni Türk devletinin rejimini belirlemeden önce "Başkent"ini belirlemek için harekete geçti. İsmet İnönü ve 14 arkadaşı birlikte hazırladıkları bir yasa önerisini 9 Ekim 1923'te Meclis Başkanlığı'na sundular. Yasa önerisinin gerekçesinde, Ankara'nın stratejik ve güvenlik açısından önemine vurgu yapılarak böylesi küçük bir şehrin ileride yeni ve düzenli bir başkent olarak gelişeceğine değiniliyordu.

Yasa teklifi tek bir maddeden oluşuyordu: "Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresi (yönetim merkezi/başkenti) Ankara şehridir." Öneri TBMM'nin 13 Ekim 1923 günkü oturumunda görüşüldü. Bazı milletvekilleri zamanın erken olduğunu söylemekle birlikte Ankara'nın başkent olmasına karşı çıkan olmadı. Öneri o gün kabul edilerek yasalaştı. Söz konusu yasa hükmü 20 Nisan 1924 Anayasası'nın 2. Maddesinde yerini alacaktır.

Artık, Yeni Türk Devleti'nin başkenti Ankara idi. Mustafa Kemal Paşa "Türkiye'nin kalbi Ankara" için, "Ankara, hükümet merkezidir ve ebediyyen hükümet merkezi kalacaktır!" dedi.

150 Kişi Yurt Dışına Çıkartılıyor

Lozan'da Türkiye ve Yunanistan'da savaş suçları işlemiş olanları kapsayan bir "af" konusu gündeme geldiği zaman, Ankara Hükûmeti bazı kişilerin bu af kapsamı dışında tutulmalarını talep etmiştir. Kurtuluş Savaşı'na açıkça cephe alanlar,

Hilafet Ordusu'nda savaşmış olanlar, Sevr Antlaşması gibi yok oluş belgesini imzalayanlar af kapsamının dışında tutulacaklardı. Bunların belirlenmesi için Mustafa Kemal'in başkanlığında bir toplantı yapıldı. Toplantıya İsmet İnönü, Kazım Özalp, Fethi Okyar, Yusuf Kemal Tengirşenk, Adalet Bakanı Seyfi Bey ile İstiklal Mahkemesi Başkanlarından İhsan Eryavuz katıldılar. Toplantıda, İhsan Eryavuz'un önerisi ile bunların yurda sokulmaması ve yurt içinde olanların da yurt dışına çıkartılması bir ilke kararı olarak kabul edildi. Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı aftan yararlanamayacak olanları belirlemek için görevlendirildi.

Konuya ilişkin olarak Lozan'da "Genel Affa İlişkin Açıklama ve Protokol" başlığını taşıyan ikili bir anlaşma imzalandı. Her iki taraf da 1 Ağustos 1914 – 20 Kasım 1922 tarihleri arasında savaş suçu işlemiş olanları affedecekti. Protokolde af dışında tutulacak 150 kişiyi belirleme yetkisi Türk Hükûmeti'ne bırakılmıştı. Türk Hükûmeti bunların isimlerini içeren listeyi Genel Af Açıklaması'na ekleyecekti. Bunların mal ve mülklerine el konulmayacak, mallarını elden çıkarmak için kendilerine 9 ay süre tanınacaktı. Süre dolduğunda satılamayan mallar kamulaştırılacak ve bedelleri kendilerine ödenecekti.

Af dışı bırakılacakların sayısı 150 kişi olarak belirlendiği için bunlar "150'likler" olarak anılmışlardır. Söz konusu liste Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra açıklandı. Bazı suçları kapsam dışında bırakan Genel Af Yasası 26 Aralık 1923'te TBMM'de kabul edildi. 1 Haziran 1924'te de bir Hükûmet Kararnamesi ile 150'liklerden Türkiye sınırları içerisinde bulunanların yurt dışına çıkartılmaları düzenlendi.

150'likler listesi İstiklal Mahkemesi ve İçişleri Bakanlığı verilerine göre hazırlanmıştı. Bu nedenle listeye alınanlar kendilerine yüklenen suçlar bakımından değil, Millî Mücadele sürecindeki tutum ve eylemlerine göre sınıflandırılmışlardı. Listedeki çoğunluğu; millî güçlere karşı ayaklananların, Kuva-yı İnzibatiye'ye ya da Hilafet Ordusu'na girerek Anadolu hareketine karşı savaşanların, Anadolu hareketine karşı çıkan

İstanbul yönetiminin üst düzey görevlilerinin ve Sevr Antlaşması'nı imzalayanların oluşturduğu görülmektedir. Bunların dışında Millî Mücadele'ye katılmamakla kalmayıp işgalci güçlerle iş birliği yapanlarla, İstanbul Hükûmeti lehine çalışan bazı yönetici ve din adamları ile halka zulüm yapan polisler, hatta bazı köylüler de listeye alınmışlardı.

150'liklerin büyük çoğunluğu yeniden vatandaşlık kazanarak Türkiye'ye dönmeyi beklerken içlerinden bir kısmı Türkiye'deki inkılapları ve gelişmeleri karalamak için bazı kampanyalara girmişlerdir. Bazıları, Atatürk'e suikast girişimlerinde bile bulunmuşlardır. Bütün bunlara rağmen daha Atatürk'ün sağlığında Cumhuriyet 15 yaşını doldururken 28 Haziran 1938'de çıkartılan 3527 sayılı yasa ile 150'likler affedilmişlerdir.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kuruluyor

Son derece demokratik tartışmaları yaşandığı ilk TBMM'de, Millî Mücadele döneminde bazı gruplaşmalar meydana gelmişti. Mustafa Kemal 10 Mayıs 1921'de kendisine yakın milletvekillerinden bir "Müdafaa-i Hukuk Grubu" oluşturmuştu. Özellikle Başkomutanlık süresinin uzatılması, bakan seçimleri, Saltanat ve Hilafet'in birbirinden ayrılması ve Saltanatın kaldırılması sırasında ciddi zorluklar yaşanmıştı. Mecliste gruplar arası sürtüşmeler artarken Lozan'da başlayacak olan barış görüşmelerinde belirli ilke ve görüşleri savunmama gibi bir tehlike de baş göstermişti. Bu nedenlerle Mustafa Kemal Paşa, 6 Aralık 1922'de basına verdiği demeçte "Halk Fırkası (Partisi)" adıyla bir siyasi parti kurmaya karar verdiğini açıklamıştı. Parti "halkçılık" esası üzerinde yapılanacaktı. Paşa'nın "Halk egemenliği" kavramını öne çıkaracağı anlaşılıyordu.

Mustafa Kemal Paşa yurt gezilerinde kuracağı partinin zeminini yoklamaya çalışırken Mecliste seçimlerin yapılarak Meclisin yenilenmesi gündeme geldi. Aydın Milletvekili Esat Efendi ve 120 arkadaşının konuyla ilgili önergesi 1 Nisan 1923 günkü oturumunda görüşülerek kabul edildi. Komisyonun hazırladığı yeni seçim yasası da aynı gün kabul edildi. Böylece

23 Nisan 1920'de toplanan ilk Meclisin çalışma süresi de sona ermiş oldu.

Mustafa Kemal Paşa yeni seçimlere gidilirken Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Başkanı olarak bir seçim bildirisi açıkladı. 9 Maddeden oluşan bu bildiri, 8 Nisan 1923 tarihinde hazırlanmıştı ve "9 Umde (İlke)" olarak adlandırılmıştı. Bu ilkeler ileride kuracağı partinin de temel ilkeleri idi. Mustafa Kemal, 9 Umde Bildirisi dışında aynı gün Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adayları olarak seçimlere katılanlarla ilgili ikinci bir bildiri daha yayımladı. Bu bildiride de seçileceklerin yakında kurulacak olan "Halk Fırkası" üyeleri olarak ülke yönetimini üstleneceklerini belirterek onlara oy verilmesini temenni etti. Grubun aday gösterdiklerinden 9 Umde'de açıklanan ilke ve görüşleri kabul ettiklerini yazılı olarak belgelemeleri de istendi. Bu istek bazı seçim çevrelerinde tartışmalara yol açsa da 2 dereceli seçimler sonucunda Müdafaa-i Hukuk adayları büyük çoğunluk sağlamayı başardılar.

TBMM 2. Dönem çalışmalarına 11 Ağustos 1923'te başladı. 14 Ağustos'taki toplantıda Ankara milletvekili Mustafa Kemal yeniden TBMM Başkanı seçildi. Kurulması düşünülen Halk Fırkası Tüzüğü ile ilgili çalışmalara hız verildi. Açıklanan 9 Umde'nin esas alındığı Tüzük, İzmir'in kurtuluş günü olan 9 Eylül 1923 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu tarafından onaylandı. Grup yerini Halk Fırkası'na bırakıyordu. Partinin kuruluşu 9 Eylül'de açıklandığı hâlde İçişleri Bakanlığı'na resmî başvuru, 1.5 ay sonra 23 Ekim 1923 günü yapıldı.

Genel Başkan, Genel İdare Kurulu dışında bir de Genel Sekreterlik oluşturulmuştu. 11 Eylül'de yapılan toplantıda Mustafa Kemal Genel Başkan, Kütahya Milletvekili Recep Peker de Genel Sekreter seçilmişti. 8 Milletvekili de Genel Yönetim Kurulu'na seçilmişlerdi.

Kısa bir süre Cumhuriyet ilan edilip rejimin adı konunca Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı olacak, bu nedenle de parti de bir de "Genel Başkan Vekilliği" makamı oluşturulacaktır. Cumhurbaşkanı ve Parti Genel Başkanı Mustafa Kemal,

vekilliğine de Başbakan İsmet İnönü'yü atayacaktır. Bu gelenek, Parti Genel Başkanı'nın her Cumhurbaşkanı seçildiğinde tekrarlanacak ve "Partili Cumhurbaşkanları", çok partili hayata geçilinceye kadar Başbakanlarım "Parti Genel Başkan Vekili" olarak atayacaklardır. İnönü ve Celal Bayar da bu geleneği devam ettirecektir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra, Halk Fırkası'na muhalif olarak Kazım Karabekir, Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy gibi Atatürk'ün arkadaşları tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası isminde "Cumhuriyet" sözcüğüne yer verince Recep Peker'in önerisi ile 10 Kasım 1924'te Halk Fırkası'nın adı, "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değiştirilmiştir. Parti, 1935'te Türkçeleştirme çalışmaları sırasında "Cumhuriyet Halk Partisi" adını almıştır.

Ve Cumhuriyet İlan Ediliyor

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışından itibaren gelişmelere bakıldığında aslında yürütülen sistemin adı konulmamış bir "Cumhuriyet" yönetimi olduğu belli idi. Şimdi artık zafer kazanılmış, Saltanat kaldırılmış, Lozan Barış Antlaşması imzalanmış, sıra yönetimin adını koymaya gelmişti. Yönetilenlerin, yöneticilerini belirli bir süre için seçerek iş başına getirdikleri, egemenliği milletin temsil ettiği yönetim biçimi olarak Cumhuriyetler daha çok Fransız İhtilali'nden sonra yayılmaya başlamıştı. Osmanlı aydınları arasında, Monarşi, Meşrutiyet ve Cumhuriyet tartışmaları çok eskilere dayanıyordu. Ünlü hürriyet ve vatan şairimiz Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi "Yeni Osmanlılar" ile birlikte "Cumhuriyet" sözcüğü ve kavramı toplumda tartışılmakta idi.

Mustafa Kemal'de ise ilk gençlik yıllarından beri vatan, hürriyet ve çağdaşlaşma fikirlerinden başlayarak "Cumhuriyet"e evrilen bir düşüncenin var olduğu biliniyordu. Onun, özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra çevresinde bunu dile getirdiği, "imparatorluğun yerine bir Cumhuriyet kurulması gerektiği"ni ifade ettiğini biliyoruz. Kongreler sürecinde ve Millî Mücadele

sürecinde en yakınındakilere, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra "hükümet şekli veya rejim" olarak "Cumhuriyet"i işaret etmişti. Amasya Genelgesi'nden başlayarak Millî Mücadele'nin bütün belgelerinde "millet egemenliği, irade-i milliye" kavramlarını güçlü bir şekilde dile getirdiği de biliniyordu.

TBMM 1923 Nisan ayında seçimleri yenileme kararı aldığı zaman, eksik ve geçici olan 1921 Anayasası'nın yerine yeni bir anayasa yapılması da gündeme gelmiş, hazırlıklara başlanmıştı. Bu sırada "Cumhuriyet" konusu da gündeme geldi. Mustafa Kemal 27 Eylül 1923'te Neu Freie Presse muhabirine verdiği demeçte, anayasa bağlamında şunları söylüyordu:

"Yeni Türkiye Esas Teşkilat Kanununun (Anayasasının) ilk maddelerini size tekrar edeceğim: Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yürütme kudreti, yasama yetkisi milletin biricik gerçek temsilcisi olan Meclis'te belirmiş ve toplanmıştır. Bu iki kelimeyi bir kelimede özetlemek kabildir: Cumhuriyet!"

Bu açıklamadan sonra Cumhuriyet konusu basında daha şiddetli bir şekilde tartışılmaya başlandı. Destekleyenler ve karşı çıkanlar görülüyordu. Böyle bir ortamda Hükûmet üyelerinin seçimi konusunda Mecliste başlayan çekişmelerden doğan bunalım, Mustafa Kemal'e yeni devletin rejimi olarak Cumhuriyet'i açıklamanın zamanının geldiği kanısını uyandırdı. Başbakan Ali Fethi Okyar, aynı zamanda kendi uhdesinde bulunan İçişleri Bakanlığı'ndan 24 Ekim 1923'te istifa etti. Bunalım daha da derinleşti. Ertesi gün toplanan Halk Fırkası Meclis Grubu, Rauf Orbay'ı Meclis İkinci Başkanlığı'na, Sabit Sağıroğlu'nu da İçişleri Bakanlığı'na aday gösterdi. Fakat Sağıroğlu'nu "İkinci Grup"tan birisi olarak gören bazı milletvekilleri onun adaylığına karşı çıktılar. 26 Ekim 1923 günü Çankaya'daki toplantıda Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak dışındaki bakanların Başbakan Ali Fethi Bey ile birlikte istifalarına karar verildi.

Ali Fethi Okyar ve Hükûmeti 27 Ekim 1923 günü istifa etti. Meclisteki gruplar kendi anlayışlarına göre bir kabine oluşturmak için girişimlere başladılarsa da ne o gün ne de ertesi gün

bir sonuç alınamadı. Bunalımın derinleştiğini gören Mustafa Kemal, 28 Ekim 1923 günü akşamı bazı bakanlarla bazı milletvekillerini Çankaya'ya akşam yemeğine çağırdı. İsmet İnönü, Kazım Özalp, Ali Fethi Okyar, Ruşen Eşref Ünaydın, Fuat Bulca, Kemalettin Sami ve Halit Karsıalan'dan oluşan grupla yemek yenirken Mustafa Kemal kararını açıkladı: "Efendiler, yarın Cumhuriyet'i ilan edeceğiz!" Konuklar gittikten sonra, kalan İsmet İnönü ile Anayasa'da yapılması gereken değişiklikleri içeren bir yasa tasarısı hazırladılar.

Ertesi gün, 29 Ekim 1923 günü sabah saat 10.00'da Halk Partisi Grubu'nda Hükûmet buhranı konusu görüşülürken Kemalettin Sami Bey, sorunun Genel Başkan tarafından çözülmesi hakkında bir önerge verdi. Bunun görüşülmesinden önce verilen arada milletvekillerini odasına çağıran Mustafa Kemal onlara sorunun ancak Cumhuriyet ile aşılabileceğini anlattı. Grup toplantısı yeniden başladığında kürsüye çıkan Mustafa Kemal bunalıma yol açan olaylarla ilgili açıklamalar yaptıktan sonra bulduğu çözümü, Anayasa değişikliği hakkında hazırlanan yasa teklifini anlattı. Bunun kabul edilmesini önerdi. Birçok milletvekili önerge üzerinde görüş belirtti. Konya Milletvekili Eyüp Sabri Hayıroğlu, "Meclisin Anayasayı değiştirme yetkisi apaçıktır. Hükümetimizin biçimi kesinlikle Cumhuriyet olacaktır." dedi. İsmet İnönü'den sonra söz alan Abdurrahman Şeref Bey yapılacak işin bir "ad verme" olduğunu vurgulayarak şöyle konuştu: "Hükümet biçimlerini birer birer saymak gereksizdir. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Kime sorarsanız sorunuz, bu Cumhuriyet'tir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad kimilerine hoş gelmezmiş; varsın gelmesin!" Parti Grubu'ndaki görüşmeler tamamlandı ve Mustafa Kemal'in Anayasa değişikliği hakkındaki önergesi oylanarak kabul edildi.

Aynı gün saat 18.00'de TBMM'de görüşmelere geçildi. Önce Anayasa Komisyonu'nda görüşülen tasarı Meclis Genel Kurulu'na geldi. Dinleyici locaları ve Meclisin önü halk ile tamamen dolmuştu. Anayasa Komisyonu Sözcüsü Celal Nuri İleri kürsüye çıkarak yasa tasarısını sundu. Ruşen Eşref Ünaydın

tasarıyı yüksek sesle okudu. Herkeste büyük bir heyecan bulunuyordu. Az sonra Cumhurbaşkanı olacak Mustafa Kemal öndeki sıralardan birine oturmuştu. Birinci madde, Cumhuriyet'le ilgili madde tam saat 19.37'de bir alkış yağmuru arasında kabul edildi. Şair Mehmet Emin Yurdakul ilk maddeden sonra söz aldı. Kürsüye geldi. Heyecanlı ve ateşli bir konuşmadan sonra tüm Meclisin ayakta üç kez "Yaşasın Cumhuriyet!" diye bağırmasını önerdi. Herkes ayakta, eller çırpılıyordu. Maddeler sürekli alkışlar arasında oylanarak kabul ediliyordu. Bu arada Cumhuriyet'in ilanı Ankara'da 101 pare top atışı ile kutlanıyordu. Yasanın oylamasında birkaç üye çekimser kalarak oylamaya katılmamış, katılan 158 üyenin tümü olumlu oy vermişti. Oylama bittiğinde saatler 20.30'u gösteriyordu.

Yeni Türkiye Devleti'nin bir "Cumhuriyet" olduğu belirlendikten sonra "Cumhurbaşkanlığı" seçimine geçildi. Seçim 15 dakika içinde bitti. Oturuma başkanlık eden İsmet Eker, saatler 20.45'i gösterirken sonucu açıkladı: "Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı seçimi için yapılan oylamaya 158 kişi katılmış ve Cumhurbaşkanlığı'na 158 üye, oybirliği ile Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni seçmişlerdir!"

Kürsüye gelen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal kısa konuşmasında, milletvekillerine teşekkür ettikten sonra şunları söyledi:

"Yüzyıllardan beri Doğu'da mağdur ve mazlum olan milletimiz, Türk Milleti, gerçekte gurur duyacağı niteliklerden yoksun sayılıyordu. Son yıllarda milletimizin fiili olarak gösterdiği yetenek, anlayış, kendisi hakkında kötü kanaatte bulunanların be kadar bilgisiz, incelemeden uzak, görünüşe önem veren insanlar olduğunu pek güzel kanıtladı. Milletimiz kendisinde bulunan nitelikleri ve değeri, hükümetin yeni adıyla uygarlık dünyasına çok daha kolay göstermeyi başaracaktır... Bu yüce kurumu meydana getiren Türk milletinin son dört sene içinde elde ettiği zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere kendisini gösterecektir...

Türkiye Cumhuriyeti, dünyada işgal ettiği yere layık olduğunu eserleriyle kanıtlayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti mutlu, başarılı ve muzaffer olacaktır!"

Cumhuriyet'in ilanı o gece bütün Türkiye'ye telgraflarla duyuruldu. TBMM Cumhuriyetin ilanının her şehirde 101 pare top atışı ile kutlanmasını da kararlaştırmıştı. Ankara halkı Meclis bahçesini ve çevresini doldurmuş, Cumhuriyetin ilanını sevinç içinde karşılamıştı. İstanbul Kolordu Komutanı Şükrü Naili Gökberk Paşa'ya çekilen telgraf ile Cumhuriyetin ilanını öğrendi. Sultanahmet Meydanı'nda bando ve mızıkalar marşlar çalmaya başlarken Dışişleri Bakanlığı temsilcisi olan Dr. Adnan Adıvar da yapılan anayasa değişikliğini bir yazı ile yabancı elçiliklere bildirdi. 30 Ekim 1923 günü düzenlenen İstanbul Valiliği'ndeki büyük törene Ermeni Patriği, Fener Rum Patrikhanesi Sinod Meclisi Başkanı da katıldılar. TBMM tarafından Halife seçilmiş olan Abdülmecit Efendi de Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek Allah'tan, "yeni hükümet biçiminin mülk (devlet) ve millet hakkında hayırlı olmasını" dileğini bildirdi.

-21-

YENİ TÜRKİYE VE İNKILAPLAR

Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel Esasları

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen bir millî kurtuluş savaşı sonrasında belli temel esaslar üzerinde kurulmuştur. "Merkezî (Üniter)-Millî (Ulus) Devlet", "Tam Bağımsız Devlet", "Millî Egemenliğe Dayalı Demokratik-Laik Cumhuriyet" özellikleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel esaslarıdır. Bazı başka özelliklerle anayasalarımıza da yansıyan bu esaslar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni yaşatma ve yarınlara taşıma bilincini de ifade etmektedir.

Merkezî-Millî (Üniter-Ulus) Devlet

Çağımızın devleti, modern devlet, bazı istisnalar bir yana bırakılırsa "millî devlet"tir. Diğer bir deyimle, günümüzde devletin "insan" unsuru "millet" adını alan topluluktur. Türkiye Cumhuriyeti, yerine kurulduğu Osmanlı Devleti gibi "çok milletli" bir imparatorluk değildir. İnsan unsuru Türk Milleti'ne dayanan, tam anlamıyla millî bir devlettir. Türk çoğunluğu topraklarını hedefleyen "Misak-ı Millî" sınırları üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu temel özelliği, Lozan Antlaşması'nda da milletler arası hukuk bakımından da tescil edilmiştir.

Millî/Ulus devletler, öncelikle insan unsurunu tek bir "milletin/ulusun" oluşturduğu devletlerdir. İkinci olarak bu devletler, "iç ve dış egemenliklerini" kendileri temsil eden devletlerdir. Millî orduları ve millî ekonomileri vardır.

Millî/Ulus devletler yönetim modeli (siyasi-idari) bakımdan "federal" veya "Merkezî/Üniter" olabilir. Mesela ABD, İsviçre ve Almanya "Federal" Millî/Ulus devletlerdir. Fransa ve Türkiye ise "Merkezî/Üniter" Millî/Ulus devletlerdir.

Daha Misak-ı Millî ile başlayan ve kongrelerle devam eden merkezî - millî yeni bir Türk devleti oluşturma fikrini Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve gelişim süreçlerinin tamamında görmek mümkündür. İç ve dış hukukun oluşturulması, kültür ve eğitim politikalarının belirlenmesi ve uygulanması hep bu temel esas üzerine bina edilmiştir.

Nitekim Atatürk, büyük Nutuk'ta devletin iki temel özelliğini bu arada "millilik" esasını şu şekilde ifade etmiştir: "Efendiler, bu nutkumla, milli varlığı sona ermiş sayılan büyük bir milletin, istiklâlini nasıl kazandığını, ilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan millî ve çağdaş bir devletin nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım..."

Atatürk 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Fakültesi'ni açarken yaptığı konuşmada da millî devlet özelliğini şu şekilde açıklamıştır: "Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en gelişmiş tarz olmuştur. Milletin, varlığını devam ettirmek için fertleri arasında düşündüğü müşterek bağ, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet, dini ve mezhebi bağlılık yerine, 'Türk Milliyeti bağıyla' fertlerini toplamıştır."

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin merkezî/üniter - millî/ulus devlet özelliği; hem ülkenin hem de milletin bütünlüğünü, birliğini ve bölünmezliğini ifade eder. Türkçenin resmî, devlet, eğitim, bilim ve yayın dili olması; hukukun tekliği; idarenin merkezîliği; kültürel ve siyasal bütünlük bunu tamamlar. Mevcut anayasamızın pek çok maddesi devletin bu özelliğini belirlemiş, bu özelliklerin korunmasını pek çok bakımdan

garanti altına almıştır. Anayasa, diğer bazı temel esaslarla birlikte (mesela laik devlet düzeni) devletin bu özelliğinin korunması için temel özgürlüklerin sınırlandırılabileceği esasını da getirmektedir. Hatta olağanüstü hâl uygulaması ve sıkıyönetim ilanı için merkezî - millî devlet düzeninin bozulması gerekçelerden biri olarak belirlenmiştir.

Anayasamızda özellikle 1. 2. 3. 42. ve 66. maddeler millî/ulus devlet esasını; 80. 126. ve 127. maddeler merkezî/üniter devlet esasını belirleyen maddeler olarak öne çıkmaktadır. Devletimizin temel esaslarından biri olan millî - merkezî devlet anlayışı, Fransız İhtilali'nden sonra gelişen evrensel-çağdaş değerlerden biri olduğu gibi Milliyetçilik ilkesinin de tabii bir sonucudur.

Tam Bağımsız Devlet

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti gibi siyasal ve ekonomik bakımdan "yarı bağımlı" bir devletin enkazı üzerinde kurulmuş ve yükselmiştir. Bu nedenle "tam bağımsızlık", Atatürk'ün baştan beri üzerinde en çok durduğu bir temel esas olarak hayata geçirilmiştir. Atatürk'ün tam bağımsızlık konusundaki en veciz sözleri, Nutuk'un hafızalarımıza işlemiş olan şu satırlarında yer almaktadır:

"Esas, Türk milletinin haysiyetli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam bağımsızlıkla temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir millet medeni insanlık karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye layık olamaz. Yabancı bir devletin koruyuculuğu ve kollayıcılığını kabul etmek insanlık vasıflarından yoksunluğu, aciz ve beceriksizliği itiraftan başka bir şey değildir. Gerçekten bu duruma düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez. Hâlbuki Türk'ün haysiyeti ve izzet-i nefsi ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evladır! Binaenaleyh, ya istiklal ya ölüm!"

Atatürk'e göre bağımsızlık, biçimsel ve sözde bir bağımsızlık değil, her alanda tam ve gerçek bir bağımsızlıktır. Nitekim Haziran 1921'de Fransız temsilcisi Franklin Bouillon'a şunları söylemiştir: "Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, millet ve memleketin, gerçek manasıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir."

Atatürk bağımsızlık konusunda özellikle "mali bağımsızlık"a dikkat çekmiş ve bunun önemini vurgulamıştır. 1 Mart 1922'de Büyük Millet Meclisinin üçüncü toplantı yılını açarken bu konuda şunları söylemiştir:

"Bugünkü savaşmalarımızın gayesi tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın bütünlüğü ise ancak mali bağımsızlıkla mümkündür. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan yoksun olunca, o devletin bütün hayat kollarında bağımsızlık felce uğramıştır. Çünkü her devlet organı ancak maliye kuvveti ile yaşar. Mali bağımsızlığın korunması için ilk şart, bütçenin ekonomik bünye ile orantılı ve denk olmasıdır. Dolayısıyla, devlet bünyesini yaşatmak için dışarıya başvurmaksızın memleketin gelir kaynaklarıyla idareyi temin çare ve tedbirini bulmak lazım ve mümkündür."

Şüphesizdir ki Atatürk'ün tam bağımsızlık anlayışı, yabancı düşmanlığı veya dış ilişkilerde yalnızcılık politikası anlamına gelmez. Daha Sivas Kongresi kararlarından başlayarak diğer milletlerle bilimsel, ekonomik ve teknolojik ilişki ve iş birliğini dikkate alan Atatürk, bu konuda şunları söylemektedir: "Türkiye'nin istiklali her sahada kâmilen tasdik olunmak şartıyla kapılarımız bütün yabancılara genişçe açık kalacaktır." "Biz yabancılara karşı herhangi hasmane bir his beslemediğimiz gibi, onlarla samimi ilişkilerde bulunmak arzusundayız. Türkler bütün medeni milletlerin dostlarıdır... Maksadımız yeniden yakınlaşmak, bizi başka milletlere bağlayan bağları arttırmaktır. Memleketler çeşitlidir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin ilerlemesi için de bu yegâne medeniyete katılması lazımdır."

Millî Egemenliğe Dayalı Demokratik-Laik Cumhuriyet

Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini oluşturan üçüncü ana ilke, millî egemenliktir. Millî egemenlik, devlet içinde en üstün buyurma kudreti olan egemenliğin, millete ait olduğunu ifade eder. Bu anlamda millî egemenlik, kişi ve zümre egemenliği ile yani monarşik, oligarşik yönetim biçimleri ile kesinlikle bağdaşmaz. Tıpkı tam bağımsızlık ilkesi gibi millî egemenlik de Atatürk'ün Millî Mücadele'nin ilk günlerinden beri açıkça ortaya koyduğu, ısrarla vurguladığı bir ilkedir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, "irade-i milliye" olarak ifade edilen bu ilke; 28 Aralık 1919'da, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişinden bir gün sonra Atatürk tarafından şu şekilde ortaya konulmuştur: "Bir millet, varlığı ve hakları için bütün kuvvetiyle, bütün fikri ve maddi güçleriyle alâkadar olmazsa, bir millet kendi kuvvetine dayanarak varlığını ve bağımsızlığını temin etmezse, şunun bunun oyuncağı olmaktan kurtulamaz... Bu sebeple teşkilatımızda mili güçlerin etken ve milli iradenin egemen olması esası kabul edilmiştir. Bugün bütün cihanın milletleri yalnız bir egemenlik tanırlar: Milli egemenlik..."

Atatürk, Millî Mücadele'nin başlangıcından kendisinin hayata veda ettiği ana kadar her fırsatta millî egemenliği Türk toplumuna benimsetmeye çalışmış, her zaman kişisel yönetimin sakıncalarıyla millî egemenliğin üstünlüklerini çarpıcı şekilde karşılaştırmıştır. Çağdaş bir topluma ve çağdaş bir devlete yakışan yönetim şeklinin, millî egemenlik esasına dayanan sistem olduğunu çok iyi bilen Atatürk; TBMM'nin açılması, Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması ve diğer bazı temel yapısal değişim ve dönüşüm hareketleri (inkılaplar) ile hep millî egemenliği yerleştirme gayreti içinde olmuştur.

Millî egemenlik esası, demokratik-laik devleti gerçekleştirme amacının temel bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Bu esas aynı zamanda Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık ve Laiklik ilkelerini de besleyen önemli bir ilkedir.

Egemenliğin kaynağı olarak "millet iradesi" yani hukuki anlamda "beşeri irade" kabul edildiği ve bunun sonucu olarak millî egemenlik hayata geçirildiği zaman laik devlet düzeninin oluşturulması için ilk adım da atılmış olmaktadır. İktidarın kaynağı beşeridir dendiğinde bundan "laik" düşünce sistemleri, dolayısıyla laik hukuk/devlet/toplum yapıları çıkmaktadır.

Millî irade veya millî egemenlik düşüncesinin sonucu olarak laik toplum/hukuk/devlet düzenine geçiş; bugün hararetle savunulan ve uluslararası sözleşmelerle korunması, geliştirilmesi devlete temel bir yükümlülük olarak yüklenen "insan hakları" düşüncesinin temellerini de atmış olmaktadır. Günümüzde gerçekten, insan hakları ancak laik-demokratik bir toplum/hukuk/devlet düzeninde söz konusu olabilmektedir. Bir çağdaş demokraside olmazsa olmaz üç hürriyetten biri olan "inanç hürriyeti" de ancak laik demokrasilerde gerçekleştirilebilmektedir. Bu nedenle Laiklik, bir "özgürlük alanı" olarak görülmelidir. Dindar insanların inançlarının gereğine uygun yaşayabilmeleri, bu özgürlük alanının korunmasına bağlıdır.

Bu kapsamda şunu da söylemek gerekir: Atatürk'ün Cumhuriyet anlayışı, "demokrasiyi" hedefleyen bir Cumhuriyettir. Millet egemenliğini, insan haklarını, özgürlükleri ve hukukun üstünlüğünü en üst değerler olarak hayata geçirmek için mücadele edilmiştir. Elbette bu kolay değildir. Halkın eğitim durumu, ekonomik refahı ve daha bazı başka sebepler olgun bir demokrasinin kurulması için olmazsa olmaz şartları içerir. Atatürk ve arkadaşları geleneğinde mutlak ve meşruti monarşi, etraflarında Krallıklar, Bolşevizm, Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm gibi birçok yönetim biçimi, sistemi bulunduğu hâlde doğru ve yerinde bir kararla Genç Türkiye Devleti'ni Cumhuriyet yönetimi ile oluşturmuşlardır.

Türk İnkılabı: Bir Topyekûn Dönüşüm Hareketi

Atatürk Türk inkılabını, "Türk milletini son asırlarda geri bırakmış kurumları yıkarak yerlerine milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni kurumları

koymuş olmaktır." şeklinde tanımlamıştır. Yeni Türk devleti topyekûn bir dönüşüm hareketi ile çağdaş dünyada yerini almıştır. Sistem yapılandırılırken Türk kimliğini koruyarak çağdaşlaşma hedefi gözetilmiştir. Atatürk'ün ifadeleri ile modelin kaynakları da içinde yaşanılan yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de insanlığın tarihsel tecrübelerinden çıkartılan evrensel dersler, değerlerdir.

"İnkılap" sözcüğü Arapçada, "bir hâlden başka bir hâle dönüşmek" anlamındadır. Türk modernleşme tarihi açısından bakıldığında Türk inkılabı, kelimenin tam anlamıyla topyekûn bir değişim ve dönüşüm hareketidir. Atatürk de tam anlamıyla "dönüştürücü bir lider"dir. Türk İnkılabını, Atatürk hareketini, III. Selim'den beri devam eden modernleşme çabalarından ve uygulamalarından ayıran temel özellik de burada saklıdır. Atatürk'e gelinceye kadar gelişen Batı karşısında gerileyen Osmanlı aydınları ve yöneticileri, nerede geri kalınmışsa orada lokal düzenlemeler yapmak yoluna gitmişlerdir. Hâlbuki değişim ve dönüşüm bütüncül bir bakış açısı ile ele alınmalı, işe Batı'yı dönüştüren "bilim felsefesi"ndeki dönüşüm ile başlanmalı idi. Bu yapılamamış, atılan adımlar istenilen sonucu vermemiştir. Atatürk, çağının bilim felsefesi ile "akıl ve bilimi" esas alarak işe başlamış ve topyekûn bir dönüşümü gerçekleştirmiştir.

Devlet yukarıda bahsettiğimiz temel, kurucu esaslar çerçevesinde yapılandırılırken toplumu kuşatan siyasette, hukukta, eğitim alanında, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda birçok inkılap gerçekleştirilmiştir.

Siyasi alanda gerçekleştirilen önemli inkılapları şöyle sıralamak mümkündür: Saltanat'ın Kaldırılması (1 Kasım 1922), Cumhuriyet'in İlanı (29 Ekim 1923), Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1923), 1924 Anayasası (20 Nisan 1924). 1923'teki Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşu ile başlayan ve 1924'te Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası, 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası ile devam eden çok partili hayata geçiş denemelerini de bu kapsamda saymak lazımdır.

Hukuk alanında da önemli inkılaplar yapılmıştır. Bizatihi devletin kuruluşu, kamu hukuku alanını ilgilendiren hukuki bir konudur. Cumhuriyet'le çok hukuklu sistemden tek hukuklu sisteme geçilmiş, başta Medeni Kanun (1926) olmak üzere pek çok kanuni düzenleme yapılmıştır.

Eğitim ve öğretim alanında çok ciddi inkılapların yapıldığını görüyoruz. Cumhuriyet öncelikle devralınan parçalanmış eğitim sistemini Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924) ile Millî Eğitim Bakanlığı çatısı altında birleştirmiş, eğitim ve öğretimin birliği ilkesi hayata geçirilmiştir. Kısa süre içinde okur-yazarlık ve okullaşma konusunda ciddi mesafeler alınmıştır. 1933'te Üniversite Reformu ile yükseköğretimde büyük bir hamle yapılmıştır. Eğitimdeki gelişmelere bağlı olarak bilim ve teknoloji konusunda da hem kurumsal altyapı oluşturulmuş hem de önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Bir ülkenin kalkınma hamlesinin mutlaka kültürel gelişme ile desteklenmesi gerektiği bilinmektedir. Genç Cumhuriyet, Türk millî kültürünün gelişmesi için ciddi hamleler yapmıştır. Bu kapsamda Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun kurulması önemlidir. Ayrıca, 1928'de gerçekleştirilen Alfabe İnkılabı, Millet Mektepleri ile bu konuda gerçekleştirilen seferberlik birçok millete örnek teşkil etmiştir. Edebiyat, basın ve güzel sanatlar alanında hem kurumsal hem de sayısal ciddi gelişmelere imza atılmıştır.

Sosyal alanda gerçekleştirilen pek çok inkılap ile hem çağdaş dünya ile hem de kültürel kökler ile buluşmak hedeflenmiş, ciddi bir zihniyet değişikliği gerçekleştirilmiştir. Bilindiği üzere sosyal değişmelerde en zor olanı zihniyet değişikliğidir. Bu kapsamda Soyadı Kanunu, Millî Bayramlar ve Genel Tatil Günleri Kanunu ile kadın hakları alanındaki gelişmeler dikkatleri çekmektedir.

Ekonomik alanda, tam bağımsızlık ilkesini devletin kurucu esaslarından biri yapan Cumhuriyet, muazzam başarılara imza atmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'na rağmen planlı kalkınma ve ılımlı devletçilik veya karma ekonomik model ile

sanayileşme ve bayındırlık alanlarında büyük işler başarılmıştır. Tarımın geliştirilmesi, modern tarıma geçilmesi, demiryolları ve karayolları ile ilgili yatırımlar, sanayi kuruluşlarının Anadolu'ya yayılması bu kapsamda sayılabilir. Enflasyonsuz kalkınma, karşılıksız para basmama, Türk lirasının değerini yabancı paralar karşısında koruma, halkı bıktıran, devletten soğutan "Aşar" gibi vergilerin kaldırılması önemli sonuçları olan ekonomik ve mali gelişmelerdir.

-22-

ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ

Atatürk'ün Sağlık Durumu

Atatürk sağlam, sıhhatli, sıkı ve güçlü adaleli bir insandır. Yorgunluğa, uykusuzluğa tahammülü şaşılacak kadar dayanıklı ve kuvvetliydi.

Atatürk'ün en önemli özelliklerinden biri, vücutça ve kafaca yorulmaksızın dikkati hiç gevşemeksizin çalışma yeteneğidir. Ertesi gün manevrada beraber çalışacağı arkadaşları ile gece yarısına kadar gazinoda kaldıktan sonra şöyle bir yüzünü yıkayıp tıraş olduktan sonra herkesten erken kıtalarının başına giderdi. Yurt içi seyahatlerinde maddi zorluklara herkesten fazla dayanırdı. Bir delikanlı kadar çevik, hızlı ve seğirtmendi. Kışın köşkün sıcak salonunun pencerelerini, kapılarını açtırır, herkes nezle olacağından endişe ederken o geniş nefeslerle soğuk havayı ciğerlerine çeker, bulursa elini yüzünü karda yıkardı.

Sağlığına bakmamasının nedeni, millet için az zamanda çok büyük işler yapma çabalarıdır. Milletin saadet ve selametini kendi sıhhatinden üstün tutmuştur. Atatürk, evhamlı bir adam değildir, doktor muayenesini sevmez, doktor tavsiyesini pek dinlemez. İlaçlarla da arası hoş değildir. Rahatsızlıkları kısa ve geçicidir. Istıraplarını, şikâyetlerini yakınlarına ve doktorlara katiyen ve asla söylemezdi. Yakınları böyle bir endişe belirttikleri zaman canı sıkılır, bazen de kızardı. Kendi

sıhhatine düşkün olmayan Atatürk, arkadaşlarının sıhhati üzerine titrer. Bilhassa Maarif Vekili Mustafa Necati'nin ölümünden sonra yanındakilerin sıhhatine karşı fevkalade bir titizlik göstermeye başlamıştır.

15-20 Ekim 1927 günlerinde Ankara'da Cumhuriyet Halk Partisi'nin II. Büyük Kongresi toplanmıştır. 315 milletvekili ve Türkiye'nin her yerinden gelen 200 parti üyesine, Atatürk 6 gün boyunca her gün 6-9 saat hitap ederek toplam 36 saat 31 dakika süren Büyük Nutku'nu okumuştur.

Atatürk genel vücut temizliği gibi ağız bakımına da çok dikkat eder ve daima yanında diş fırçası bulundururdu. Hayatı boyunca zaman zaman dişlerinden rahatsızlık çekmiştir. Atatürk'ün diş hekimi, Osmanlı Sarayı'nın da diş hekimi olan Sami Günzberg idi. Protezi de Sami Günzberg tarafından yapılmıştır.

Her insanın hayatında yaşayabileceği bazı kazaların benzerlerini ve bunlara bağlı olarak gelişen incinmeleri (travmaları) çocukluğundan itibaren Mustafa Kemal Atatürk'ün de yaşadığını biliyoruz. Bunların bazıları belki basit yaralanmalar idi. Fakat bazıları çok ciddi sonuçları olan yaralanmalardır. Özellikle askerlik mesleğinin doğasından kaynaklanan yaralanmaların izlerini ömür boyu taşıyacaktır.

1911'de Gazeteci Mustafa Şerif takma ismiyle Trablusgarp'a giderken Mısır'dan Bingazi'ye geçişi sırasında at tepmesinden yaralanmış ve tedavi için İskenderiye'ye dönmek zorunda kalmıştır.

Atatürk'ün hayatındaki en önemli yaralanmalardan biri "gözlerini" etkileyen yaralanmalardır. Bunlardan ilki Tarblusgarp'ta yaşanmıştır ve bunun etkileri hayatı boyunca devam edecektir. Bu ilk göz yaralanması Mustafa Kemal'in Derne'de 16/17 Ocak 1912'de komutasındaki yerli kuvvetlerin İtalyanlara karşı baskın tarzındaki taarruzu sırasında olmuştur. Yoğun toz bulutu içinde kalmış ve bir kireç parçası gözüne girmiş ve gözünü zedelemiş, sol gözünde görme problemi yaratmıştır. Mısır dönüşü, 10-17 Kasım 1912 tarihleri arasında Viyana'da

zamanın tanınmış göz hekimi Profesör Fuchs tarafından muayene edilir ve bir müdahale geçirir. Mustafa Kemal'in Trablusgarp'ta savaş sırasında geçirdiği bu göz hastalığı, iyi bir tedavi görmesine rağmen gözünde hafif bir şaşılık bırakmıştır.

Mustafa Kemal'in maruz kaldığı ikinci göz rahatsızlığını manevi evladı Abdürrahim Tunçok'un anlatımından öğreniyoruz. Annesi Zübeyde Hanımı da çok telaşlandıran, üzen bu hadise Birinci Dünya Harbi sırasında Suriye'de çölde maruz kaldığı bir kum fırtınasından kaynaklanmıştı.

Türk milletinin adeta ölüm kalım mücadelesinin yapıldığı Çanakkale'de "Anafartalar Kahramanı" olarak tarihin altın sayfalarına geçen Mustafa Kemal, burada Conkbayırı'nda önemli bir yaralanma geçirmiş ve okulunu bitirdiği gün annesinin hediye ettiği bir tarafı siyah menevişli demir bir saat sayesinde ölümden kurtulmuştur.

Şüphesizdir ki Mustafa Kemal'in yaralanmalarının en önemlilerinden biri de Sakarya'da cepheyi gezerken yaşadığı attan düşme olayı ve bunun sonucunda kaburgalarının kırılmasıdır.

Mustafa Kemal'in geçirdiği kazalar arasında iki kere de köpek ısırması olayı vardır. Köpekleri çok seven Atatürk hayatı boyunca yanında köpek bulundurmuştur. Kuduz olmayan bu köpek ısırmalarının ilki elinden, diğeri de ayağından olmuştur.

Bu kazalar ve yaralanmalardan başka Atatürk'ün bazı tıbbi müdahalelere maruz kaldığını biliyoruz. Bir keresinde sol yanağında çıkan büyük bir çıban drene edilmiş, bir keresinde sağ kulağının memesi altında oluşan şişlik yerel bir operasyonla çıkarılmış, bir keresinde de sırtında bulunan bir beni Şişli Sıhhat Yurdu'nda Op. Dr. M. Kemal Öke tarafından alınmıştır.

Mustafa Kemal'in geçirdiği veya hayatının sonuna kadar devam eden bazı hastalıklar da vardır. Bunlar arasında sıtma, üst idrar yolu enfeksiyonu, böbrek rahatsızlığı, kalp spazmı, kalp krizi (2 kere), soğuk algınlığı, gribal enfeksiyon, kulak ve boğaz enfeksiyonları, dış kulak egzaması sayılabilir. Böbrek rahatsızlığının ömrünün sonuna kadar devam ettiği bilinmektedir.

Atatürk'ün hayatı boyunca sıkıntısını çektiği bir diğer rahatsızlığı da "müzmin kabızlık"tır (bazı kayıtlarda "peklik" olarak geçmektedir). Not Defterleri incelendiği zaman gün gün bu rahatsızlığından duyduğu sıkıntıyı görmek mümkündür.

Son Hastalığı ve Ölümü

Bilindiği gibi Büyük Atatürk, yakalandığı amansız hastalıktan kurtulamayarak 10 Kasım 1938 günü saat 09.05'te hayata gözlerini yumdu. Dolmabahçe Sarayı'nda idi. Son hastalığı devamlı ve danışman doktorları ile konunun uzmanı yabancı doktorlarının teşhisi ile "kanlı karaciğer iltihabı" yani "siroz" olarak belirlenmişti. Bu hastalığa teşhis koyan doktorları, hastalığın alkole bağlı olduğunu belirlemişlerdir. Günümüzde bazı doktorlar ise hastalığın, düzensiz beslenme ve peklikten (kabızlık) kaynaklı olduğunu iddia etmişlerdir. Çünkü siroz hastalığının tek sebebi "alkol" değildir. Hayatı boyunca hiç alkol almamış bazı insanların da sirozdan hayatını kaybettiği bilinmektedir.

Günümüzde bazı araştırıcılar, Atatürk'ün doktorları tarafından "civalı diüretik (idrar söktürücü) verilerek zaman içinde zehirlendiği" iddialarını ortaya atmışlardır. Daha çok Atatürk'ün rahatsızlığının arttığı dönemde karnında biriken sıvıyı idrar yolu ile dışarı atması için kullanılan "Saligran" isimli civalı idrar söktürücüden hareketle bu iddia ortaya atılmıştır. Fakat 1950 yılına kadar tıp âleminde bütün idrar söktürücü ilaçların civalı olduğu düşünülürse bazı doktorların bu ilacı kasten kullandıkları tezi çöker. Zaten bir Cumhurbaşkanı'nın hastalığından bahsediyoruz. Her şey kontrol altında ve kayıt altında yapılmaktadır. Başbakan, Sağlık Bakanı, Sağlık Bakanlığı Müsteşarı ve bütün Cumhurbaşkanlığı görevlileri günü güne hastanın durumunu takip etmektedirler. Dolayısı ile bu "zehirlenme" iddiasını kabul etmek mümkün değildir.

Atatürk'ün son hastalığı ile ilgili süreç, 22 Ocak 1938'de ilk olarak Prof. Dr. Nihat Reşat Belger tarafından muayenesi ile başlamış, yaklaşık bir yıla yayılarak ve özellikle de son beş ayında yani Temmuz 1938'den sonra ağırlaşarak devam etmiştir.

Haziran ve Temmuz aylarını Savarona Yatı'nda geçiren Atatürk, Ağustos'tan itibaren Dolmabahçe Sarayı'nda kendisi için hazırlanan Pembe Salon'da kalmıştır.

8 Kasım 1938 gününe kadar, komalarla zaman zaman ağırlaşarak ilerleyen hastalık süreci, 8 Kasım saat 18.30'da Atatürk'ün "derin ve son bir komaya" girmesiyle bilinen sona doğru yaklaşmış ve son komaya girmeden önce son sözü "**Aleyküm-esselam**" olmuştur. 38 saat 5 dakika derin bir komada kalan Atatürk'ün 10 Kasım sabahı 09.05'te tıbben ölümü gerçekleşmiştir.

Ölümünden Sonra Yapılanlar

Atatürk'ün ölümünden sonra naaşının Anıt-Mezar inşaatı nedeniyle uzun süre bekleyebileceği düşünülerek naaşının korunması amaçlı bir dizi işlem gerçekleştirilmiştir. Bu işlemleri ana hatları ile şu şekilde sıralamak mümkündür:

Öncelikle Hıfzıssıhha Müdürü Dr. Nuri Hakkı Aktansel tarafından Atatürk'ün yüzünün ve ellerinin "mulajları (maskları)" alınmıştır. Ardından o dönemde İslam Tetkikleri Enstitüsü Müdürü olan Ord. Prof. Dr. Şerafettin Yaltkaya Hoca'nın imamlığında Atatürk'ün naaşı İslami usullere göre "yıkanarak kefenlenmiş"tir. 10 Kasım günü yapılan bu işlemlerin ardından 11 Kasım günü Atatürk'ün naaşı Patolog Prof. Dr. Lütfü Aksu tarafından "tahnit" edilerek kurşun bir tabuta, o da gül ağacından yapılan bir taşıma tabutuna konulmuştur. Taşıma tabutu, Türk bayrağına sarılarak Muayede Salonu'nda hazırlanan bir katafalka konulmuş ve halkın ziyaretine hazır hâle getirilmiştir.

16 Kasım günü başlayan halkın ziyareti 18 Kasım gecesi geç saatlere kadar sürmüştür. 19 Kasım sabahı İstanbul'dan Ankara'ya nakil töreni yapılacaktır. Nakil töreni sabah saat 08.30'da başlamadan hemen önce Ord. Prof. Dr. Mehmet Şerafettin Yaltkaya'nın imamlığında hazır bulunanlar tarafından Muayede Salonu'nda Atatürk'ün "cenaze namazı" kılınmıştır.

Cenaze Törenleri

Top arabasına konulan Atatürk'ün naaşı Dolmabahçe, Tophane, Karaköy, Galata Köprüsü, Eminönü, Gülhane Parkı güzergâhı takip edilerek yoğun bir kalabalıkla Sarayburnu'na getirilmiştir. Burada bekleyen Zafer Torpidosu'na konulan Atatürk'ün naaşı açıktaki Yavuz Zırhlısı'na götürülmüş ve ona nakledilerek İzmit'e doğru yola çıkmıştır. Bu sırada dost ve müttefik ülkelerinde katılımı ile havadan ve denizden bir uğurlama da icra edilmiştir.

İzmit'te törenle karaya çıkarılan Atatürk'ün naaşı, yine törenle hazırlanmış bulunan ve Atatürk'ün yurt gezilerinde kullandığı özel vagona konularak trenle Ankara'ya hareket etmiştir. Bu sırada 2. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Ankara'da, Başbakan Celal Bayar ve Tören Komutanı Orgeneral Fahrettin Altay İzmit'ten Ankara'ya Atatürk'ün naaşını götüren trendedir.

Özel tren, 20 Kasım 1938 günü saat 10.00'da Ankara Garı'nda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve diğer devlet erkânı tarafından törenle karşılanmış, trenden alınarak top arabasına konulmuş ve II. TBMM binasına getirilerek Meclisin önünde hazırlanan katafalka konularak halkın ziyaretine açılmıştır. Halk bir gün Ata'sının naaşım ziyaret etmiştir.

21 Kasım 1938 Pazartesi günü Atatürk'ün naaşı devlet töreni ile geçici kabir olarak kararlaştırılan Etnoğrafya Müzesi'ne götürülmüştür. 31 Mart 1939 tarihine kadar burada hazırlanan katafalkta muhafaza edilen naaş, bu tarihte devlet erkânının huzurunda bayraklı tabutuyla birlikte geçici kabrine konulmuştur.

Etnoğrafa Müzesi'ndeki bu geçici kabir, 15 yıl bir nevi Anıtkabir işlevi görmüştür. Özel anma günlerinde buradaki geçici mezara çelenkler konulmuş, yerli ve yabancı ziyaretçiler hatıra defterini burada yazıp imzalamışlardır.

Defin Öncesinde Yapılan İşlemler

Atatürk'ün anıt mezarının nereye yapılacağı hakkında milletvekillerinden oluşturulan heyet, incelemelerini yaparak Anıt Mezar'ın o zamanlar "Rasattepe" diye anılan şimdiki "Anıttepe"ye yapılmasına karar verdi. Arazi kamulaştırılmaları yapıldı. Zemin etüdü çalışmalarına başlandı. Anıt mezar ile ilgili uluslararası bir proje yarışması açıldı. Yarışmaya katılan çok sayıda proje içinden iki Türk mimarın, Prof. Dr. Emin Onat ve Doç. Dr. Orhan Arda'nın projesinin uygulanmasına karar verildi. Gerekli hazırlıklar bitirilip 1944 yılında temel atma töreni ile Anıtkabir inşaatına başlandı.

15 yıl süren Anıtkabir inşaatının bitirilmesinden sonra Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e taşınması için gerekli hazırlıklara başlanmıştır. Nakil töreninin önce 29 Ekim 1953 Cumhuriyet Bayramı gününde yapılması düşünülmüş, fakat Mezar Odası'ndaki hazırlıklar bitirilemediği için tören 10 Kasım 1953 gününe ertelenmiştir.

10 Kasım 1953 günü gerçekleştirilecek nakil töreni öncesinde yapılan bazı işlemler vardır. Bu işlemleri tarih sırasına göre şu şekilde özetlemek mümkündür:

4 Kasım 1953 günü devlet erkânının da hazır bulundukları bir törenle Atatürk'ün Etnografya Müzesi Girişi'nde geçici kabrinde bulunan naaşı çıkartılarak hazırlanan bir katafalka konulmuştur. Öğrenciler ve askerler saygı nöbetine başlamışlardır.

9 Kasım 1953 günü yine devlet erkânı huzurunda Patolog Prof. Dr. Kamile Mutlu Hoca ve öğrencisi Doç. Dr. Cahit Özen tarafından Atatürk'ün 15 yıldır "tahnitli" bir şekilde saklanan tabutu açılarak bir bozulma olup olmadığı kontrol edilmiş, geçici bir tahnit yapılarak tekrar kapatılmıştır. 10 Kasım 1953 günü nakil töreni başlamadan Doç. Dr. Cahit Özen tarafından Atatürk'ün tahnitli naaşını saklayan "kurşun tabut" açılmış, Ata'nın naaşı tahniti çözülmüş bir şekilde ceviz ağacından yapılmış bulunan yeni bir tabuta nakledilmiştir. O tabut da gül ağacından yapılmış olan taşıma tabutuna konulmuş,

onun üzerine de Türk bayrağı örtülerek nakle hazır hâle getirilmiştir.

Anıtkabir'e Nakil Töreni

10 Kasım 1953 günü 09.05'te saygı duruşu ile başlayan Anıtkabir'e nakil törenine Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, İsmet İnönü, TBMM Başkanı Şükrü Saraçoğlu ve Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan Hanımefendi başta olmak üzere bütün mülki ve askerî erkân ile kalabalık bir halk topluluğu katıldı. Tören Komutanı Tümgeneral Mithat Akçakoca idi. Atatürk'ün İstiklal Madalyası, Tuğamiral Şerafettin Karapınar tarafından taşınıyordu. Top arabasına konulan Harbiyeli Mustafa Kemal'in naaşını 1953 mezunu Harbiyeliler çekiyorlardı. Arabanın önünde 90, arkasında 46 Harbiyeli vardı. Harp Okulu Alay Sancağı ve flaması bandonun arkasında yürüyen Harp Okulu Alayı'nın önünde gidiyordu. Top arabasına 12 general refakat ediyordu.

Kortej, Opera, Ulus, TBMM, Gar, Tandoğan Meydanı güzergâhını takiben Anıtkabir'e ulaştı. Kortejin uzunluğu 1.5 kilometreyi buluyordu. Bir ucu Türkiye Büyük Millet Meclisine ulaştığı sırada, öteki ucu Opera Meydanı'ndaydı. Aslanlı Yol'un başında top arabasından alınan Tabut, askerlerin omzunda 262 metre uzunluğundaki Aslanlı Yolu geçerek Mozole önünde hazırlanan katafalka getirildi. Saatler, 12.42'yi gösteriyordu. Saat 12.55'te Cumhurbaşkanı katafalkın arkasında hazırlanmış olan mikrofonların başına geldi. Cumhurbaşkanı Celal Bayar çok duygulu bir konuşma yaptı. Millî Mücadele'nin Galip Hocası, onun üstün vasıflarını anlattıktan sonra sözlerini Atatürk'e hitap ederek şu şekilde tamamladı:

"Atatürk!

Sen bizdendin. Seni halife yapmak, padişah yapmak isteyenler oldu, iltifat etmedin. Milli irade yolunu seçtin. Hayat ve şahsiyetini milletinin hizmetine vakfettin. Türk'ün gıpta ettiği, taziz ettiği, övdüğü ve övündüğü vasıflara maliktin, bütün bu meziyetlerinle Türk'ün ta kendisiydin. Şimdi seni, kurtardığın

vatanın her köşesinden gönderilen mukaddes topraklara veriyoruz. Bil ki: Hakiki yerin, daima inandığın ve bağlandığın Türk Milletinin, minnet dolu sinesidir. Nur içinde yat!"

Defin İşlemleri

Cumhurbaşkanı'nın konuşması bitince Atatürk'ün naaşı Mozole'de bulunan ve bugün törenlerde çelenk konulan yekpare mermer bloğun 7 metre altındaki mezar odasına getirildi ve tamamen "İslami usullere göre toprağa defnedildi." Devlet erkânı, kız kardeşi ve görevliler mezar odasında idi. Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan gelen bir temsilci defin işleminin İslami esaslara göre yapılmasına nezaret ediyordu. 67 vilayetten, Kore'deki Türk Şehitliği'nden, Selanik'teki Atatürk Evi'nden, Kuzey Kıbrıs'tan ve Suriye'deki Süleyman Şah'ın mezarından getirilen vatan toprakları harmanlanmış ve Atatürk hazırlanan mezarda vatan toprağına defnedilmiştir.

Devlet erkânı defin zaptını imzaladıktan sonra Mezar Odası'nda son saygı duruşunu yaptılar. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve beraberindekiler yukarı çıkarak Mozole'de Şeref Holü (Salonu)'ne geldiler. Lahit önünde son defa saygı duruşunda bulunarak dışarı çıktılar.

Bundan sonra, korteje dahil olan yabancı ülke diplomatları, milletvekilleri, diğer kuruluşların temsilcileri, izciler ve gençler Mozole'ye girerek saygı duruşunda bulundular. Ardından saat 14.30'dan itibaren Anıtkabir halkın ziyaretine açıldı. 10 Kasım 1953 günü gece 24.00'e kadar ziyarete açık bulundurulan Anıtkabir'e o gün yaklaşık 70.000 kişi gelerek saygı geçişinde bulundu.

-23-

ATATÜRK'ÜN KİŞİLİĞİ, EVLİLİĞİ, VASİYETİ VE TEREKESİ

Deha Sahibi Lider

Mustafa Kemal Atatürk, orta hâlli bir Müslüman Türk ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Aile, geleneksel-muhafazakâr değerlere bağlıdır. Dede ve dedenin kardeşi "Hafız"dır. Anne Zübeyde Hanım "dindar" sayılabilecek ölçülerde Müslümanlığı kendi hayatında yaşayan bir kadındır. Baba Ali Rıza Efendi, yeniliklere açık olmakla birlikte muhafazakâr değerlere bağlı bir insandır. Ailede "Mevlevilik" geleneği vardır. Mustafa Kemal Atatürk, dağılmakta olan bir imparatorluğun en sancılı şehirlerinden biri olan Selanik'te bütün çelişkileri yaşayarak büyümüştür. Erken bir dönemde babasını kaybetmiş, "yetim" bir çocuk olarak hayatın yükünü omuzlamıştır. Bu durum onun hem "mücadeleci" hem de "bağımsızlıkçı" karakterine işaret eder. Yetişme sürecine bakıldığında askerî okullarda iyi bir eğitim aldığı görülmektedir.

Tarih Mustafa Kemal'e Türklüğün kaderinde adeta bir dönüm noktası olan 20. yüzyılın ilk çeyreğinde büyük bir sorumluluk yüklemiş; o, bu tarihi sorumluluğu bütün olumsuzluklara rağmen cesurca üstlenmiş ve milletiyle birlikte başarıya ulaşmıştır. Millî-merkezî (üniter), tam bağımsız, millî egemenliğe dayanan, demokratik, laik Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni

kurmuştur. "Türk kimliğini koruyarak çağdaşlaşma" projesi ile Türk milletine çağdaş medeniyet seviyesinin üzerine çıkmayı hedef olarak göstermiştir.

Atatürk şüphesiz çok yönlü bir liderdi. Özellikle yaptıkları ve söyledikleri değerlendirildiğinde, çağdaşı liderlerle mukayese yapıldığında onun "dahi bir lider" olduğu görülmektedir. Deha; "dikkat, hafıza, heyecan, muhakeme, muhayyile, idrak ve irade gibi psikolojik özelliklerin birleşmiş bir üstünlüğüdür." Büyük adamların en temel özelliklerinden biri, "düşünce hürriyeti, olayları müşahede etmek (gözleme yeteneği) ve bu müşahedelerden doğru dürüst sonuçlar çıkarmak, yani gerçekçiliktir." Dehanın vasıflarından biri de "önceden seziş ve ona dayanan uzağı görüştür." Bu özellik bugün "vizyonerlik" olarak ifade edilmektir. Atatürk'te dehanın bütün bu özelliklerini görmek mümkündür.

Atatürk'ün dehası, zamanında onunla kıyasıya mücadele etmiş bulunan devlet adamları tarafından da teslim edilmiştir. İngiltere'nin "Türk düşmanı" olarak bilinen Başbakanı Lloyd George de bunlardan biridir. Türk İstiklâl Harbi sırasında İngilizlere Yunanlıları destekleme siyasetini benimseten ve bunun sorumluluğunu üstlenen Lloyd George'tur. Eylül 1921'de Türk orduları, Sakarya'da büyük bir zafere imza attığı zaman İngiliz İşçi Partisi Lideri Mc. Donald, parlamentoda devrin başbakanı için "hazineden bu kadar para harcandı, hani Anadolu taksim edilecek, hani Boğazlar bizim olacaktı? Gelsin hesap versin." demişti. Güneşi batmayan imparatorluğun Türk düşmanı Başbakanı Lloyd George'un İngiliz Parlamentosu'nun 19 Mayıs 1922 tarihli oturumundaki davranışlarını ve sözlerini The Times Gazetesi 20 Mayıs 1922'de şöyle yazdı:

"Parlamentonun 19 Mayıs 1922 tarihli oturumuna gelen Lloyd George kendisini savunmak için söz aldı ve ağır adımlarla kürsüye çıktı. Son derce heyecanlıydı. Alnında biriken terleri her zaman yelek cebinde taşıdığı beyaz ipek mendil ile sildi, Krala bağlılığını dile getirdi ve tüm parlamenterleri saygıyla selamladığını söyledi. Savunmasını yapmak için

koltuğunun altındaki kâğıt demetini kürsüye koyarken kâğıtlar elinden kaydı ve yere düştü. Kürsüde son sayfa kalmıştı. Başbakan şöyle etrafına bir bakındı, başını yukarıya doğru kaldırdı, gözlerini kısaca açıp kapadı. Kararını vermişti. Savunma yapmayacaktı. Elinde kalan sayfanın son paragrafını okudu:

Arkadaşlar, yüzyıllar nadir olarak dahi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakın ki, o büyük dahi çağımızda Türk milletine nasip oldu. Mustafa Kemal'in dehasına karşı elden ne gelirdi ki? Ve kürsüden indi."

İngiliz Parlamentosu'nda yaşanan bu olaydan yaklaşık üç ay sonrasına gidelim. Türk orduları, Büyük Taarruz sonrasında 30 Ağustos 1922'de Yunan ordularına ikinci ve kesin bir darbe daha vurdu. Atatürk'ün "Ordular ilk hedef Akdeniz'dir İleri!" emri ile çok kısa sürede büyük bir mesafeyi kat ederek başarılı bir takip harekâtı sonrasında 9 Eylül 1922 günü İzmir'e girdiler. Muzaffer Başkomutan bir gün sonra, 10 Eylül 1922 günü İzmir'e geldi. Yunanlılar bulabildikleri gemilerle İzmir'den kaçmışlardı.

Onları destekleyen İtilaf Devletleri Temsilcileri, Konsolosları İzmir Körfezi'ndeki Edgard Quinet adlı gemiden Mustafa Kemal'e bir mesaj gönderdiler. İzmir'i Türk ordusuna teslim edeceklerini bildiriyorlar, Mustafa Kemal'den görüşülmek üzere nereye ve hangi komutanın gönderileceğini soruyorlardı! Hristiyan halkın korunması için de bazı ricaları vardı!

Konsolosların istekleri, Mustafa Kemal Paşa'yı bir hayli sinirlendirdi. Yumruğunu masanın üzerine vurup:

"Kimin şehrini kime veriyorlar!" diye bağırdı.

Yanında bulunan genç gazeteci Ruşen Eşref "Atatürk'ü Özleyiş" isimli eserinde bu sahne için, Mustafa Kemal'in şunları da ilave ettiğini yazar:

"Zavallı Lloyd George, yarın ne olacak? Yıkılacak! O ve daha onun gibiler..."

Gerçekten de gelişmeler Muzaffer Başkomutan'ın dediği gibi olur. Aşağıda özetleyeceğimiz şekilde zaferin hemen sonrasında, 19 Ekim 1922'de Lloyd George, iktidardan düşecektir.

Lloyd George, Atatürk'ün Ruşen Eşref'e söylediği bu sözlerden 22 yıl geçtikten sonra 1944'te gözden düşmüş bir adam olarak hayatını kaybettiği zaman Times Gazetesi şunları yazacaktır:

"Lloyd George'u bir daha kalkmamak üzere Mustafa Kemal devirmiştir."

Atatürk, çok yönlü bir dehaya sahiptir. Onun dehasının çeşitli alanlardaki belirtileri, onun üstün kişiliğini bütünü ile ortaya koymaktadır.

Hakkında yazılan yerli ve yabancı eserlerdeki değerlendirmelerin pek çoğunda haklı olarak bir "dahi", deha sahibi bir lider olarak gösterilmiştir. Fakat kendisi deha yerine, "inceleme, doğru değerlendirme ve kararlılığı" koymaktadır. Gazeteci Asım Us'la yaptığı bir söyleşide bu konuda şunları söylemiştir: "Ben askeri deha filan bilmiyorum. Herhangi bir zorluk önünde kaldığım zaman benim yaptığım iş şudur: Durumu iyice tespit etmek, sonra bu durum hakkında alınacak tedbirin ne olduğuna karar vermek. Bu kararı bir kere verdikten sonra artık, 'acaba yapayım mı, yapmayayım mı' diye tereddüt etmemek; tereddütsüz uygulamak. Ve başarılı olacağıma inanarak uygulamak." Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, daima aklını kullandığını ve iyice düşündükten sonra uygulamaya geçtiğini belirtmektedir.

Onun "aklı", "düşünce" ile birleştirme yeteneği, yıllar sonra Norveç diline "Mustafa Kemal gibi düşünmek" biçiminde bir deyim olarak yerleşmiştir. 18 Mayıs 2002'de İtalta'nın Perugia şehrinde düzenlenen Türkiye ve Atatürk Reformları konulu bir toplantıda, yaşlı Norveçli konuk şu açıklamada bulunmuştur: "Norveç dilinde 'Mustafa Kemal gibi düşünmek' diye bir deyim vardır... Herhangi bir problem karşısında, çözümü imkansız olduğu düşüncesiyle hemen kestirmeden teslim olma eğiliminde olan, ne yapıp edip çözüm üretmek için yaratıcılığını zorlama zahmetine katlanmak istemeyen ruh ve zihin tembeli kişilere söylenir bu söz..."

Gerçekten de Atatürk'ün kişiliğinin en temel yönlerinden biri hiçbir tembelliğe yer vermeyen çalışma gücü ve direnci

idi. Hazırlanmakta olan Türk Tarihinin Ana Hatları isimli kitabın müsveddelerinin incelenmesi onun başkanlığında aralıksız 21 saat sürmüştü. Nutuk'u hazırlarken 3 gün uyumadan çalıştığını biliyoruz.

Atatürk dehasının bazı temel yönlerini şu şekilde değerlendirmek mümkündür:

Komutan (Asker) Atatürk

Sistemli bir askerî eğitim gören, önemli bütün rütbelerini muharebe meydanlarında alan, kazandığı askerî başarılarla I. Dünya Harbi'nin akışını ve süresini değiştiren, İstiklal Harbi ile bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlayan ve bütün mazlum milletlerin kaderini etkileyen bir askerin; Mustafa Kemal'in özellikle "askerlik" veya "komutanlık" kimliği şüphesiz kişiliğinin en önemli boyutunu oluşturmaktadır.

Atatürk askerliğe bütün ilgi, etki ve hatta yankı alanları ile birlikte bakmıştır. O, usta bir uygulayıcı ve aynı zamanda büyük bir teorisyendir. Bundan dolayı o, İstiklal Harbi içerisinde teşkilat, silah sistemi ve askerî düşünce arasında çok iyi bir uyum gerçekleştirmiştir. Nitekim İstiklal Harbi, askerî düşüncenin insanı silah, araç ve gereç etrafında ve amaca yönelik olarak nasıl teşkilatlandırıp bütünleştirdiğinin adım adım gerçekleştirilmesini anlatan en iyi örneklerinden biridir.

Atatürk her rütbede komuta ettiği birliklerin ruhuna nüfuz edebilmiş ve her rütbenin başarılı komutanı olmuştur. Çanakkale'de kahramanlık destanını yazan Mehmetçiğe, "ben size taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum" demiştir. Sakarya'da ise vatan savunmasının önemini belirterek, "Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanı ile ıslanmadıkça terk edilemez." demek kudretini göstermiştir. Bu sözleriyle ifade edilen ve kendisinin komutanlığında harp meydanlarında uygulanan stratejiler, dünya harp tarihine Atatürk'ün armağan ettiği stratejilerdir.

Mustafa Kemal Atatürk, başta "askerî eğitim" olmak üzere strateji ve taktik uygulamaları, harekât ve taarruz, savunma, inisiyatif, disiplin vs. gibi askerlik mesleğinin bütün alanlarında çok başarılı düşünce ve uygulamaları ile tanınmıştır. Türk milleti de ona rütbelerin ve unvanların en büyüğünü vermiştir. Kırık kaburgalarıyla 22 gün 22 gece savaşarak kazandığı Sakarya Zaferi'nin ardından 19 Eylül 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal'e "Müşirlik" (Mareşallik) rütbesini ve "Gazi" unvanını vermiştir.

Düşünce Adamı Atatürk

Atatürk dehasının en iyi ortaya çıktığı alanlardan bir tanesi de onun "düşünce adamlığı" ya da "fikir adamlığı" yönüdür. Atatürk'ü, öncelikle bir fikir adamı olarak ele almak zorundayız. Fakat yıllarca ülkemizde onun bu yönü hep eksik bırakılmış ve hatta "eylem adamı olduğu, fikir adamı olmadığı" yazılıp çizilmiştir. Hâlbuki Atatürk'ün "fikir adamlığı" yönü hem çok güçlüdür hem de tarihi-felsefi temellere dayanır. Atatürk, ilmi en hakiki mürşit kabul ederek okuyan, araştıran, düşünen ve sentezlere varan, bunları pratik olaylara uygulayarak problemlerin çözümünü gösteren bir fikir, bir düşünce adamıdır.

Atatürk inkılapları, sosyal muhtevaları ve Türk milletini hedefleyen karar ve uygulamaları yönünden kesinlikle, uzun ve derin düşünce, analiz ve sentezin sonucudur. Felsefi, fikrî, ilmî ve ideolojik bir temelin olmaması mümkün değildir. Bundan dolayı, Atatürk karşımıza güçlü bir fikir adamı olarak çıkmaktadır. Çağdaşı liderlerle yapılan fikri mukayese de onu düşünce adamı, fikir adamı olarak büyütmektedir.

Okumayı başlıca uğraş, kitabı da arkadaş edinen M. Kemal Atatürk, saatlerini hatta günlerini okumakla geçiren bir insandı. Görev yaptığı cephelere giderken bavullarla ve sandıklarla kitap taşıdığını, savaş şartlarında bile okuduğunu bildiğimiz M. Kemal Paşa'nın özel kütüphanesinde sayı olarak 4.289; bibliyografik künye olarak da 10.000 civarında kitap vardı. Bu kitapların sayıca durumu aynı zamanda onun ilgi

alanını veya uğraştığı konuların önem derecesini de göstermektedir. Bu anlamda bakıldığında "tarih" ve bunun içinde de "Türk Dünyası Tarihi" ilk sırada yer almaktadır. Kitaplar, "askerlik"ten, "ekonomi"ye; "edebiyat"tan, "Türk dili"ne 20 konu başlığında toplanmaktadır. Birçok kitabı okumuş, altını çizmiş ve notlar almıştır.

Başta Nutuk olmak üzere eserleri ve konuşmaları incelendiği zaman, Atatürk'ün bir düşünce adamı olarak çok sağlam bir zihin disiplini ve çok güçlü bir muhakeme yeteneğine sahip olduğunu görüyoruz. Kelime ve kavram hazinesinin genişliği, fikirleri arasındaki tutarlılık ve ifade gücü dikkatleri çekecek kadar belirgindir.

Bu kapsamda Atatürk'ün bir düşünce adamı olarak herhangi bir konuyu tartışmaktan, bilgi alışverişinde bulunmaktan keyif aldığını söyleyelim. Onun fikir sofrasında yaşanan birçok olay bunun en güzel örneklerini vermektedir. Yine okuma ve çalışma tutkusuyla sürekli yeni bilgiler edinmeye, kendisini yenilemeye çalışırken bunları etrafındakilere ve milletine aktarmaya da büyük önem vermiştir.

Atatürk elbette, "eser sahibi" düşünce adamıdır. Askerlikten dile, tarihten yurttaşlık bilgisine ve geometriye kadar değişik alanlarda çeviriler yaparak veya kitap yazarak yayımlamıştır.

Devlet Adamı Atatürk

Merhum Hocamız Prof. Dr. Aydın Taneri, "Türk Devlet Geleneği" isimli, alanında ilk çalışma olan önemli eserinde; "Türklerde devlet ve hükümet başkanlarının kişilikleri"ni anlatırken bir devlet adamında şu dört niteliğin bulunması gerektiğini belirtmektedir: "Kültür, mantık, erdem ve cesaret." Ona göre, "Bu niteliklerden yalnız birinin yokluğu halinde 'devlet adamı' gerçeği düşünülemez. Devlet yüksek kademelerindeki her görevli 'devlet adamı' değildir. Devlet adamlığı, belki de görevden uzaklaştıktan sonra, kamuoyunun ve araştırıcıların sorumlu posttaki kişi hakkında verdikleri hükümlerle kazanılır."

Bu çerçevede M. Kemal Atatürk'ü değerlendirdiğimiz zaman o, daha Göktürk Kitabeleri'nden itibaren tanımlanan ve tasvir edilen, Kutadgu Bilig ve Siyaset-namelerle fikriyatı sürdürülen geleneksel Türk devlet adamı tipi içinde bir insandır. Türk devletlerinin tamamında gördüğümüz tarihi Türk devlet anlayışının bütün temel ilkeleri ve devletin halkına dönük politikaları Atatürk tarafından takip edilmiştir. Geleneksel Türk devlet değerleri Atatürk tarafından modern değerler ile örtüştürülerek hayata geçirilmiştir.

Atatürk'ün devlet adamlığı kişiliği, öncelikle "devlet kuran bir devlet adamı" kimliği ile ortaya çıkmaktadır. Kurduğu devlet her bakımdan modern bir devlettir, millî - merkezî (üniter) bir devlettir, demokrasiyi hedefleyen laik bir cumhuriyettir, gerçekleştirmeye çalıştığı amaç bakımından bir hukuk devletidir. Yeni Türk devletinin çağdaş bir devlet oluşu onun saygınlığını sağlamış, millî ve milletlerarası hayatta değerini artırmıştır.

Milletlerarası camiada yeni bir devletin ortaya çıkması, kurulması sık sık rastlanan olağan şeylerden değildir. Yeni bir devletin kuruluşu hukuki ve siyasi yönden bir takım şartların gerçekleşmesini gerektirir. Öncelikle devletin unsurları bakımından değerlendirecek olursak; toprak unsuru (ülke), insan unsuru (millet), politik örgütlenme (hükûmet) ve hâkimiyet (iç ve dış) unsurlarının tam olarak varlığı yeni bir devlete hayatiyet kazandırır. Milletlerarası camianın bir üyesi olabilmesi ve milletlerarası hukuktan yararlanması da onun diğer devletler tarafından tanınmasına bağlıdır.

Yeni Türk devleti, çok zor şartlar altında kurulmuştur. Zorlukların başında devletin bir unsuru olması bakımından "ülke"nin sınırlarını tayin ve tayin edilen sınırlar içindeki ülkenin düşman işgalinden kurtarılması gelmektedir. Önce Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ve sonra da Misak-ı Millî ile çizilen sınır, yeni kurulan devletin ülkesini; tarihi ve şerefli mazisi ile Türk milletinin "vatanını" ortaya çıkarmıştır. Bu sınırın gerçek ihtiyaçlara cevap verecek şekilde "Türklüğün Ata Yurdu" olarak belirlenmesi ve kurulmasında Atatürk başrolü oynamıştır.

Devletin insan unsurunu incelediğimizde yeni Türk devletinin kuruluşunda "millet" önemli rol oynar. Yeni kurulan devlet, Türk milletine dayanan, millî bir devlettir. İnsan unsurunda tam bir kaynaşma, birlik ve dayanışma vardır. Atatürk, Türk milliyetçiliğini, Türk millî davasının temel taşı yaparak millî duygu ve hasletleri tam bir olgunluğa eriştirmiştir. Türk milletine millî şuur, benlik ve kimliğini hissettirerek millî bir devlet kurmuştur.

Devletin düzen ve disiplinin sağlayan, toplumu hukuk ilkeleri ile yönetmeyi düzenleyen ve devletin bütün unsurları ile uygulamalarının halka yansıyan yüzünü oluşturan "politik örgütlenme" kavramı bakımından Atatürk, yine yeni bir başlangıcı oluşturmuştur. O, "merkezî" (üniter) bir devlet kurmuştur ki bu tarihi, coğrafi ve jeopolitik şartlara uygun bir tercihtir. Millî devletin tabii bir destekleyicisidir.

Devletin hukuki ve siyasi bir varlık olarak üstün bir iktidara veya otoriteye sahip oluşunu ifade eden "hâkimiyet" (egemenlik) unsuru bakımından ise tamamen yeni ve çağdaş bir yapı ile karşı karşıya kalıyoruz. Çünkü padişah tarafından temsil edilen hâkimiyet, bu defa millileştirilmiştir ve millete ait olmuştur. Atatürk, devlet kuran bir lider olarak millî hâkimiyet prensibinin ilk işaretlerini veren, bunu Millî Mücadele'nin temel esası hâline getiren insandır.

Devlet sahip olduğu bu üstün iktidarı kullanırken yanı başında bu iktidara "ortak" veya iktidarını sınırlayıcı "başka bir varlık" tanımaz. Devlet iktidarının başka bir varlık (devlet veya milletlerarası teşekkül) tarafından sınırlandırılması veya bu iktidara ortak olma, devlet hâkimiyetinin dış görünüşü olan "bağımsızlıkla" bağdaşmaz. Osmanlı Devleti, yabancılara tanıdığı imtiyazlarla ve kapitülasyonlarla yarı bağımlı bir devletti. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'nın mağlubiyeti devlet iktidarını da ortadan kaldırmıştı. Ülke parçalanmış ve işgal edilmişti. Millî Mücadele sonucu kazanılan zafer, bağımsız bir Türkiye gerçeğini bütün dünyaya kabul ettirmiştir. Vatan yabancı işgalinden kurtarılmış, yabancı imtiyazları kaldırılmış, kapitülasyonlar

tarihe intikal ettirilmiştir. Lozan'da milletlerarası hukuk bakımından tanınan Türkiye Cumhuriyeti Devleti "tam bağımsız" bir devlet olmuştur.

Şüphesiz, Atatürk'ün üstün dehasının en iyi yansıdığı alanlardan biri olan "devlet adamı" kimliği, sadece devlet kuruculuğundan ibaret değildir. Onun bir "dönüştürücü lider" olarak "inkılapçı" kimliği de yani değişimci, dönüşümcü, yenilikçi kişiliği de ön plana çıkmaktadır. Çünkü bu yönü, hem düşünce sisteminin hem de kurduğu devlet sisteminin çağa ayak uydurmasını sağlayan en temel esastır.

Atatürk'ün devlet adamlığının yansıdığı bir diğer alan da "siyaset kurumu"dur. O, büyük bir "siyaset adamı" olarak ortaya çıkmaktadır. Büyük siyasetçi, bağımsız bir devlette halkın huzur ve refahı ile o devletin devletler arası güvenliğini sağlamak için tutulan yolu en başarılı bir şekilde yöneten devlet adamıdır. Bu görüş açısından büyük siyaset adamı iç politikada ve dış politikada üstün başarıların sahibidir.

Atatürk'ün büyük siyasetçi olarak üstün başarısı, karşılaştığı en çetin ve zor sorunlar karşısında en doğru ve memleket için en hayırlı olan yolu görebilmesi, imkânları seçebilmesidir. Atatürk, iç siyaset ve dış siyasetteki uygulamaları ile de büyük bir siyaset adamı, daha geniş bir ifade ile büyük bir devlet adamı olarak ortaya çıkmaktadır. Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, onun bu alandaki dehasını şu şekilde değerlendirmektedir: "O, kendisini olayların akışına uymaya zorunlu gören ve buna göre davranan bir 'oportünist' (fırsatçı) değil, olayların dışına ve üstüne çıkıp, olaylara kendi görüşünün, kendi inanışının biçimini veren bir insandır. O'nun diplomasisi, olaylarla beraber bir sürükleniş değil, olayları, kendi azim ve iradesi ile, haklı ve doğru bir inanışın tabii sonucuna sürükleyiştir."

İnsani Alışkanlıkları

Kız kardeşi Makbule Hanım gibi aile üyelerinin ve onun yakın çevresinde bulunmuş görevlilerin, arkadaşlarının anlatımlarından Mustafa Kemal Atatürk'ün kişisel özelliklerine

esas teşkil edecek huyunu, insanlarla ilişkilerini, üslubunu kısaca "insan Atatürk'ü" ortaya çıkartan birçok bilgi elde edilebilmektedir.

Türkçeye çok hâkim olan ve çok iyi kullanan Mustafa Kemal Atatürk, doğup büyüdüğü ve okuduğu "Rumeli"nin şivesini hiç terk etmemiştir. Özel hayatında Rumeli şivesi nedeniyle bazı kelimeleri farklı telaffuz ederdi. Böreğe bürek, kulübeye koliba, tabancaya tapanca, kırbaça kirpaç, henüze henus, yoğurda yuğurt, sarhoşa sarfoş, çocuğa çucuk, acemiye acamı derdi. Merhaba yerine marhaba demeyi tercih ederdi. Muhakkak sözcüğünü ise vurgulu bir şekilde muhakkaka şeklinde söylerdi.

Anlamsız davranış ve sözler karşısında kullandığı en ağır sözcük "ahmak"tı. Kızdığı zaman kullandığı öfke sözcüğü "mendebur" olurdu. Kızgınlığı ve kırgınlığı beş dakikada geçerdi. Küfür bilmezdi.

Hafızası çok kuvvetliydi. Hatırat yazmayı, günlük tutmayı seviyordu. Genellikle enerjisi yüksek olur, uykuyu az uyurdu. Uyku dostu değildi. Hayatın kısa olduğunu söyler uykuda geçen zamana acırdı. Piknik yapmayı severdi. 99'luk kehribar teşbihi genellikle elinden düşmezdi. Birbirleri aleyhinde sözler söyleyen insanları yüzleştirirdi. Hayal dünyası genişti. Kendi başına kaldığında saatlerce düşündüğü olurdu. Geceleri genellikle aydınlığı severdi.

Sesini herkes başka türlü tarif ediyordu. Hüsrev Gerede'ye göre, parlak bir hatipti. Tatlı, içe işleyen gür sesi ile dinleyenleri büyüler, güçlü mantığı ile karşısındakileri istediği yola sokardı. Önemli nutuklarını kendisi hazırlar, içinden geldiği gibi eksiksiz söylerdi.

Kahve ve sigarayı çok içerdi. Hanımlardan izin almadan sigara yakmazdı. Yanlarında yemek masasında sigara içmezdi.

Titiz bir insandı. Gömlekleri ve pantolonları sürekli ütülü olurdu. Günde iki üç defa kıyafet değiştirirdi. Güzel giyinirdi. Yatarken keten gecelik entari giyerdi. İç çamaşırları genellikle ipek krepten idi. Sık banyo yapardı. Cephede bile ilkel şartlarda da olsa mutlaka banyosunu alırdı. Tıraşını Berberi Mehmet

Tanrıkut Mete yapardı. Kütüphanecisi Nuri Ulusu, Sofra Şefi İbrahim Ergüven idi. Onlar evlendiklerinde ve çocukları olduğunda hediyeler vermiş, maddi manevi destek olmuştur. Çocuklarının eğitimine özel ilgi göstermiş, sahip çıkmıştır.

Güreşmeyi ve güreşenleri seyretmeyi çok severdi. Zaman zaman Çankaya'da Mehmetçikleri güreştirirdi. Kendisi çocukluk arkadaşı Nuri Conker ile güreş tutardı. Asıl heyecan ve zevk duyduğu şey, nöbetçi askerleri salona çağırarak onlara güreş yaptırmasıydı. Bazen saatlerce süren güreşlerde Atatürk hakemlik yapardı. Galip gelen askerler ödüllerini bizzat verir, onları tebrik ederdi. Bilardo oynamayı severdi. Çok kurallı diye briç oyununu değil pokeri severdi. Tavla da oynardı. Zaman zaman arkadaşları ile poker ve tavla oynardı.

Manevi evladı Afet İnan'ın anlattığına göre şen, neşeli adamdı. Çevresine neşe saçardı. Onun fotoğraflarını görenler ifadesinde daima bir sertlik, derin bakışlar, düşünceli ve çatık bir alın görürlerdi. Gülen resmi çok azdı. Hâlbuki Atatürk'ü yakından tanıyanlar bilirler ki bu sert çehrenin altında neşeli bir adam vardır. Özellikle yurt gezilerinde çok neşeli bir insandır. Zaman zaman arkadaşlarına ve Çankaya'daki görevlilere muziplikler yaptığı da olurdu.

Silahları sever Dolmabahçe ve Çankaya'da zaman zaman atış talimleri yapardı. Yakın çevresine silah hediye etmeyi severdi. Onlara bazen de kravat, gömlek, çorap ve saat hediye ederdi.

Bulgaristan günlerinde "Alp" isminde bir köpeği vardı. Ankara'da her yere birlikte gittiği ünlü köpeğinin adı ise "Fox"tu. Eşi Latife Hanım'ın kendisine hediye ettiği üç yavru köpekle çekilmiş fotoğrafı dünya ve Türkiye'de defalarca yayımlanmıştır. Bunlardan birinin adı "Coli"ydi.

Latife Hanım İle Evliliği

Atatürk 57 yıla sığan kısa ömründe, bir kere evlilik yapmıştır: Uşakizade Muammer Bey'in kızı Latife Hanım ile. Mustafa Kemal Paşa, Türk ordularının ardından 10 Eylül 1922'de İzmir'e geldiğinden bir gece Karşıyaka'daki İblikçizade İsmail

Bey'in Konağı'nda kalmış, sonra Kordon'daki Kremer Oteli'nin yakınındaki bir doktorun evine geçmiştir. Orada kendisi ile tanışmak için her yolu deneyen Latife Hanım sonunda Mustafa Kemal Paşa ile tanışmış ve zaferden dolayı Paşa'yı tebrik etmiştir. Tanıştıklarında Latife, boynundaki kolyede onun fotoğrafını taşıyordu. 13 Eylül'de kenti kül eden Ermeni Mahallesi'ndeki büyük İzmir yangını bulundukları bölgeyi de etkisi altına alınca Mustafa Kemal Paşa'ya kalacağı ve karargâh olarak kullanabilecekleri bir yer aranmaktadır. Konuşmalara şahit olan Latife Hanım, Göztepe'deki konaklarının bu işe uygun olduğunu, babalarının da yurt dışında olduğunu söyler. Salih Bozok ve İsmet İnönü köşkü inceler ve burasının karargâh olmasına karar verilir.

Mustafa Kemal ve yanındakiler köşke geldiklerinde onları karşılayan Latife Hanım Gazi Paşa'nın elini öpmek ister, fakat Mustafa Kemal izin vermez. Hengame içindeki ilk görüşmeyi saymaz isek bu karşılaşma bir evliliğe giden yolun başlangıcı olmuştur.

Muammer Bey, Uşaklı Helvacızade Ali Efendi'nin torunu ve İzmir'de halıcılık ile taşımacılık işi yapan Sadık Bey'in oğludur. Ünlü yazarımız Halit Ziya Uşaklıgil akrabalarıdır. Muammer Bey, önce Halit Ziya'nın çalıştığı İzmir Osmanlı Bankası'nda işe girmiş; İngilizce, Fransızca ve Rumca öğrenmiş, zengin bir ailenin kızı olan Adviye Hanım ile evlenmiştir. Sonradan ticaretle uğraşan Muammer Bey 1908'de İzmir Belediye Meclis Üyesi, ertesi sene de İzmir Belediye Başkanı seçilmiştir.

6 Çocuğunun en büyüğü olan Latife, 17 Haziran 1900 doğumludur. Evde İngiliz öğretmenlerden dersler almış, bir Alman öğretmenden piyano çalmasını öğrenmiştir. İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilince aile Fransa'ya yerleşmiş, Latife Sorbonne'da Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültelerine devam etmiştir.

13 Eylül'den 29 Eylül 1922'ye kadar Göztepe'deki Uşakizadelerin köşkünde kalan Mustafa Kemal Paşa ile bir yakınlık doğmuş, yabancı dil bilen Latife Hanım, ona yabancı

gazeteleri okumuş ve konuklarını çok güzel ağırlamıştır. İkili arasındaki bu yakınlaşmanın bir evlilik kararına dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa, rahatsız olan annesi Zübeyde Hanım'ı Latifelerin Karşıyaka'daki köşküne göndermiş, Zübeyde Hanım geldikten yaklaşık bir ay sonra burada vefat etmiştir. Bu arada Paşa ile Latife arasında mektuplaşmalar devam etmiştir. 14 Ocak'ta bir yurt gezisinde iken annesini kaybeden Mustafa Kemal Paşa 27 Ocak 1923'te İzmir'e geldi. Annesinin mezarını ziyaret etti. Ardından Göztepe'deki köşke giden Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım 29 Ocak günü nikâh yapmaya karar verdiler. Nikâhları, İzmir Kadısı Ömer Fevzi Bey tarafından az sayıdaki davetlilerin önünde kıyıldı. Mareşal Fevzi Çakmak ile Kazım Karabekir Paşa Mustafa Kemal'in; İzmir Valisi Abdülhalik Renda ile Yaver Salih Bozok da Latife Hanım'ın şahitleri olarak nikâh masasında yerlerini almışlardır.

Yeni evliler 20 Şubat 1923 günü Ankara'ya döndüler. "Latife Kemal" Çankaya'nın Hanımefendisi olarak Çankaya Köşkü'ne yerleşti. Zaman zaman sıkıntılarla yürüyen bu evlilik yaklaşık 1.000 gün yani 2 yıl 6 ay 8 gün sürmüş, 5 Ağustos 1925 günü sona ermiştir. Mustafa Kemal Paşa Latife Hanım evliliğinden çocuk yoktur. Her ikisi de bu evlilik hakkında konuşmamışlardır. Bu nedenle günümüzde anlatılan pek çok konu doğru değildir. Latife Hanım ile Paşa arasındaki 19 yıllık yaş farkı, Latife Hanım'ın kaprisleri, Mustafa Kemal'in yoğun çalışma ortamı gibi bazı hususların evliliğin bitmesinde rol oynadığı genellikle kabul edilmektedir.

Atatürk'ten ayrıldıktan sonra "Uşşaki" soyadını kullanan Latife Hanım, İzmir'e dönmeyip İstanbul Ayazpaşa'da satın aldığı bir köşke yerleşmiş, 2 Temmuz 1975'te ölümüne kadar orada yaşamıştır. Babası Muammer Bey de İzmir'deki işlerini tasfiye ederek İstanbul'a taşınmıştır.

Parayla İlişkisi

Atatürk'ün para ve mala karşı büyük bir meyli yoktu. Şahsi gelir ve masrafları ile de hiç alakadar olmazdı. Bu hususta katlandığı tek külfet, maaş senedini imzalamaktan ibaretti. Buna rağmen dairenin resmî masrafları üzerinde (tam aksine) çok titiz davranırdı.

İlk zamanlarda ev ve diğer şahsi masrafları işini Özel Kalem Müdürü Hayati Bey, evli bulunduğu yıllarda da Latife Hanım idare ederdi. Ondan sonra, Umumi Vekil olarak Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı görevlendirdi. Ölene kadar da hesaplarını Soyak tuttu. Hasan Rıza Soyak Atatürk'ün harcamaları ile ilgili olarak dikkat çekici şu bilgileri vermektedir:

"Üzerinde para taşımazdı, gezdiği yerlerdeki masraflarını benden avans olarak alıp yanlarında bulundurdukları paradan yaverleri öderdi.

Her ay gelir ve giderleri, tafsilatıyla gösterir bir hesap cetveli tanzim ve belgeleriyle birlikte kendilerine arz ederdim; bunları daima eliyle iter, incelemek şöyle dursun, bir göz atmayı bile fazla bulurdu. Tabii ben böyle kontrolsüz bir durumda ve bu kadar ağır bir sorumluluk altında kalmaktan çok üzüntü duyuyordum. Hele bazen, bilhassa İstanbul'da bulunduğumuz aylarda elimize geçen maaş ve tahsisatı, masrafları karşılamaz olurdu, borçlanırdık ve sıkıntıya düşerdik. Böyle durumları kendilerine izah etmeye çalıştığım zaman sözümü keser, gülümseyerek: 'Peki, peki, Ankara'da kendimizi biraz sıkar, açığı kapatmaya çalışırız' der geçerdi. Filhakika Ankara'da masraf daha az olduğundan birkaç ay içinde vaziyet düzelirdi...

Kontrolsüzlükten doğan huzursuzluğum gittikçe artıyordu; nihayet, aylık hesapları denetlemek üzere Başyaver, Özel Kalem Müdürü ve Daire Müdürü'nden mürekkep bir Komisyon kurmayı düşündüm ve kurdum, bu suretle sıkıntım hayli hafiflemişti."

Atatürk'ün İş Bankası'ndaki Hesapları

Atatürk 1924 yılında 1.000.000 Lira sermaye ile kurulan İş Bankası'nın hem kurucusu hem hissedarı, destekçisi, koruyucusu ve müşterisiydi. Atatürk'ün ölümünden 18 gün sonra 28 Kasım 1938 günü ilgililerin huzurunda vasiyetini açarak yasal işlemleri başlatan Ankara Üçüncü Sulh Hukuk Hâkimliği, İş Bankası'ndan onun bankada mevcut "nukut ve hisse senetlerinin" mahkemeye bildirilmesini istemiştir. Banka'nın Mahkeme'ye gönderdiği döküme göre Atatürk'ün bankada aktif işleyen 3 adet hesabı vardı. Bunlara zaman içinde açılan ve kapatılan 2 hesabı da eklersek toplam 5 hesabı bulunuyordu.

Bu hesaplar açılış sırasına göre şu şekildedir:

1. 26 Ağustos 1924 tarihinde banka kurulurken 207.400 lira yatırdığı *2 Numaralı Hesap.*

2. 1 Temmuz 1925 tarihinde 10.000 lira yatırılarak açılmış *5 Numaralı Hesap.* Bu hesaptaki para 20 Aralık 1925 tarihinde Hollzman İnşaat Şirketi'ne havale ettiriliyor ve bankada kalmış olduğu süre içinde hesaba 169 lira faiz ekleniyordu. Bu faiz tutarı 22 Ağustos 1926'da 2 Numaralı Hesaba aktarılarak kapanmıştır.

3. Yukarıda anılan 5 Numaralı Hesabın kapatılmasından sonra 26 gün sonra, yine 10.000 lira ile yeni bir hesap açıldı. Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı maaşı ve ödeneğinin yatırılmış olduğu *4 Mükerrer Numaralı Hesap* işte bu hesaptır. Hesaba "mükerrer" denmesinin sebebi, Siirt Mebusu Mahmut Soydan Bey'in bankadaki hesabının numarasının da "dört" (4) oluşuydu.

4. *607 Numaralı Hesap.* Bu hesabı kısa bir süre kullanılmıştır.

5. Atatürk 1927 yılında Mareşallikten emekli olduğunda (30 Haziran 1927), emekli subay maaşını İş Bankası'ndaki *649 Numaralı Hesap*'ta toplamıştır.

Emekli Subay Maaşı

Bilindiği gibi Türkiye Büyük Millet Meclisi Sakarya Meydan Muharebesi'nden hemen sonra 19 Eylül 1921 tarihinde 2180 Numaralı Kanun ile Gazilik unvanı ve Müşirlik (Mareşallik) rütbesi vermiştir. Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa, Millî

Savunma Bakanlığı'na yazdığı 28 Haziran1927 tarihli bir dilekçeyle milletvekilliği seçimlerine katılmak üzere askerlikten emekliliğini istemiştir. 30 Haziran 1927 tarihli kararname ile Atatürk'ün emekliliği onaylanmıştır:

Özlük dosyasında yer alan emeklilik ile ilgili yazışmalara bakıldığında Atatürk'ün 41 yıl, 3 ay, 29 gün hizmet süresi ile emekli olduğu anlaşılmaktadır. Emekli olmadan önce Müşir (Mareşal) maaşı 15.000 kuruş (150 lira) iken, kendisine 12.399 kuruş yani yaklaşık 124 lira (123.99) emekli maaşı bağlanması gerekiyordu. Fakat, "azami tekaüt maaşının 5.000 kuruş (50 lira) olacağı" hakkındaki karar gereğince alması gereken emekli maaşından 7.399 kuruş yani yaklaşık 74 lira (73.99) kesilmiş ve 5.000 kuruş yani 50 lira emekli maaşı bağlanmıştır. 5 Mart 1937 tarihi itibarıyla Atatürk, 201 lira 28 Kuruş emeklilik maaşı almaktadır.

Atatürk'ün bu emeklilik maaşı İş Bankası'ndaki 649 Numaralı Hesap'ta toplamıştır. Vefatında bu hesaptaki para 19.566 lira 80 kuruş olmuştu.

Cumhurbaşkanlığı Maaşı ve Ödeneği

Mustafa Kemal Atatürk, 24 Nisan 1920-29 Ekim 1923 tarihleri arasında üç buçuk yıl TBMM Başkanlığı, 29 Ekim 1923-10 Kasım 1938 arasında da on beş yıl Cumhurbaşkanı olarak görev yapmış; 1923, 1927, 1931 ve 1935'te yapılan seçimlerde Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Atatürk Cumhurbaşkanı olarak 1927 senesine kadar ayda 5.000 lira maaş ve 7.000 lira olağanüstü ödenek olmak üzere toplam 12.000 lira almaktaydı. 1927'de genel bir yasa ile Cumhurbaşkanlığı ödeneğine 2.480 lira "pahalılık zammı" eklenmiştir. 1927 ve 1928 yıllarında bu gelirinden ayda toplam 453 lira, 1929 ve 1930 yıllarında 724 lira, 1931'de de 1.293 lira vergi kesilir. Dolayısı ile 1931 yılında kendisine net ödenen 13.186 liradır.

1931 yılında eline 13.186 lira geçerken 1932'de yürürlüğe giren ve yüksek maaş ve ücretlere ağır bir vergi getiren yasadan

sonra Atatürk'ün maaş ve ödeneğinden kesilen vergi miktarı 5.401 liraya çıkmıştır. Bunun üzerine Atatürk'ün aylık olarak aldığı net miktar 9.078 liraya düşmüştür.

Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı maaşı ve ödeneği, Ankara Defterdarlığı Muhasebe Müdürlüğü'nün Millî Savunma Bakanlığı'na gönderdiği 5. 3. 1937 tarih, Y. M. 218/168 sayılı bir yazıda 5.000'i maaş, 3.250'si tahsisat ve 8.25'i de % 10 zam olmak üzere toplam 9.075 lira olarak belirtilmektedir.

Bu maaşından yaptığı özel tasarrufu İş Bankası 4 Numaralı hesabına yatırılmıştır. Vefatında bu hesapta 53.463 lira 18 kuruş birikmişti.

Harcamaları ve Giderleri

Atatürk Cumhurbaşkanlığı maaşının önceleri (1925-1928) 1.000 lirasını 1929'dan sonra ise 2.000 lirasını her ay İsmet İnönü'ye vermekte olduğundan gerçekte elinde kalan miktar 7.078 lira idi. Ekim 1937'de İnönü'ye verdiği parayı, İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılması üzerine 2 bin liradan 3 bin liraya çıkarmıştır. Ayrıca Sağlık Bakanlığı görevi sona eren Dr. Refik Saydam'a da her ay 500 lira vermeye, yardım yapmaya başlar. Hem İnönü hem de Saydam, kendilerine tahsis edilen yardımın Kasım 1938 ayına ait olanını da tahsil etmişlerdir.

Atatürk'ün çevresine yaptığı para yardımı bu kadarla sınırlı değildir. "İş Bankası Tarihi"ni yazmak için yapılan banka arşivlerinin incelenmesinde, daha başka kişilere de aylık ödemeler yaptığı ortaya çıkmıştır:

Kız kardeşi Makbule (Atadan) Hanım'a 1927-1938 arası her ay 200 lira, Manevi Evladı Bülent Nejat Hanım'a 1927-1928 yıllarında ayda 100 lira, Vecihi Hürkuş'un Annesi Fahima Zeliha Hanım'a 1930-1932 yıllarında ayda 100 lira, Özel Hafızı Binbaşı Yaşar Okur'a 1931-1938 yılları arasında ayda 100 lira, Manevi Kızı Rukiye Erkin'in eşi Yüzbaşı Hüsnü Erkin'e 1931-1938 arası ayda 100 lira.

Bunların dışında bu 4 Numaralı hesaptaki para hareketleri incelendiğinde bir kısmı yardım, bir kısmı da giderler

için harcamalar yapıldığı göze çarpmaktadır. Bu hesaptan ilk yıllarda Şişli Sıhhat Yurdu ve Teyyare Cemiyeti gibi kurumlara, terzi Anastas Ekonomidis, Samanpazarı'nda otelci Mustafa Ağa, müteahhit Erzurumlu Nafiz Bey gibi serbest meslek erbabına ve maiyetindeki Vekil-i Harç Tahsin (Coşkan) Bey, Umumi Katip Hasan Rıza (Soyak) Bey, Özel Kalem Memuru Ekrem Bey, Başyaver Rusuhi Bey gibi kişilere de çeşitli miktarlarda ödeme yapılmıştır.

Köşkte görevli personelin yeme içme giderleri ile köşkün diğer masrafları Atatürk tarafından karşılanıyordu. Her günkü iaşe mevcudu, misafirlerle beraber 90-100 kişiyi buluyordu. Köşkün içinde ve dışında çalışan tüm köşk görevlilerinin öğle yemekleri ile köşk içinde çalışanların sabah ve akşam yemekleri tabildot olarak Atatürk tarafından karşılanıyordu.

Seyahatlerinde devletçe kendilerine yalnız tren veya vapur gibi vasıtalar temin ediliyordu. Diğer bütün masraflar Atatürk tarafından karşılanıyordu. Yalnız kendisi için değil, maiyeti için dahi harcırah diye bir şey bahis konusu değildi. Hasan Rıza Soyak'ın bahsettiği bu konu yukarıda değinilen bir belgede de "yalnız maaşı verilir" ifadesi ile kayıt altına alınmıştır.

Atatürk, aylık geliri bütün bu harcamaları karşılar durumdadır. İşletmelerin gelirlerini ve banka hesabındaki nakit ve hisse senetlerinin gelirlerini hiçbir şekilde harcamamıştır. Dolayısı ile hastalığı dönemine kadar büyük ölçüde tasarruf yapamamıştır. Hasan Rıza Soyak'ın anlatımlarına göre "hastalığının devam ettiği uzun aylar zarfında fazla masraf olmadığından İş Bankası'ndaki 4 numaralı hesabına yatırılan hususi tasarrufu da 53.453 lira 18 kuruş olmuştu."

Vasiyetine Yansıyan Birikim Miktarı

Sonuçta Atatürk vefat ettiğinde Emekli Hesabı'nda 19. 566 lira 80 kuruş, 4 Numaralı Şahsi Hesabı'nda da 53. 453 lira 18 kuruş olmak üzere toplam 73. 019 lira 98 kuruş birikimi vardı. Aylık ortalama gelirinin 10 bin lira olduğu kabul edildiğinde yaklaşık 7 aylık geliri kadar bir birikim yapmıştır. Bu durum da göstermektedir

ki parayla ilişkisinde çok hassas olan Atatürk, aylık maaş gelirinin dışında başka bir gelir edinme peşinde olmamıştır.

5 Eylül 1938'de el yazısı ile hazırladığı, 6 Eylül 1938'de notere teslim ettiği ve ölümünden sonra 28 Kasım 1938 Pazartesi günü Ankara Üçüncü Sulh Hâkimliği'nde açılan mevcut vasiyetnamesindeki şartlarla Cumhuriyet Halk Partisi'ne yönetimine tevdi edilen İş Bankası nakitler ve hisse senetleri şu şekildedir:

NUKUT (NAKİTLER)	**Lira**
649 Numaralı Mareşallikten Emeklilik Maaşı Hesabı	19.566.80
4 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Maaşı ve Ödeneği Hesabı	53.453.18
TOPLAM	**73.019.98**
2 numaralı hesap	1.446.872.03
TOPLAM	**1.519.892.01**
İŞ BANKASI HİSSE SENEDİ	
Nama Muharrer	62.900
Hamiline Muharrer	56.225
TOPLAM	**119.125**
Müessis Hisse Senedi	569 Adet
TOPLAM	**119.694**
M. KÖMÜRÜ T. A. Ş. HİSSE SENEDİ	
Nama Muharrer	12.750
Hamiline Muharrer	12.250
Müessis Hisse Senedi	125 Adet
TOPLAM	**25.125**
GENEL TOPLAM	**1.664.771.01**

Hindistan'dan Gelen Para ve Akıbeti

Millî Mücadele sırasında İngiliz sömürgesi olan Hindistan'da Hindularla, Hint Müslümanları Türk Kurtuluş Savaşı'na büyük bir ilgi göstermişlerdi. Hindular, bağımsızlık mücadelelerine

örnek bir savaş olarak gördükleri için Hint Müslümanları da esir edilen Halife'nin kurtarılması için Millî Mücadele'ye ilgi duyuyorlardı. Bu nedenle Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmek ve destek olmak için ortak komiteler kurmuşlardır. Kongre kararı ile halktan para toplayıp Türkiye'ye göndermişlerdir. Yardım parasını Hindular "Ankara'ya Yardım Fonu"nda, Müslümanlar ise "Hilafet Fonu"nda toplamışlar; değişik tarihlerde parça parça "İslamiyet'in Kılıcı" ilan ettikleri Mustafa Kemal adına ve şahsına göndermişlerdir.

Hintlilerin gönderdikleri paranın miktarı konuyla ilgili kaynaklarda farklı farklı verilmiştir: 500-600 bin Türk lirası, 125 bin İngiliz lirası, 300 bin Türk lirası, 1 milyon Türk lirası gibi rakamlar telaffuz edilmiştir.

Gönderilen paranın miktarı, hangi tarihlerde ne kadar gönderildiği Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki belgelerde mevcuttur. Bu arşivden yararlanılarak Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından hazırlanan, "Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetleri" isimli, 1975 yılında basılmış eserde, yardımın dökümü verilmektedir. Aralık 1921'den 12 Ağustos 1922 tarihine kadar gönderilen paranın toplamı 106 bin İngiliz lirası veya bunun karşılığı olan 675 bin Türk lirası'dır.

İlk gelen 26 bin İngiliz lirası 26 Aralık 1921'de Ankara'daki Osmanlı Bankası Şubesi'ne ulaşmıştır. Çünkü para akışı yurt dışından İstanbul'daki Osmanlı Bankası'na, oradan da Ankara Şubesi'ne olmuştur. Osmanlı Bankası da Fransızların kontrolündedir. Anlaşılan, Fransızlarla Güney Cephesi'nde sıcak savaş devam ettiği için Fransızlar ilk iki parayı bir süre İstanbul'da tutmuşlar, Ankara Hükûmeti ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı imzaladıktan sonra göndermeye başlamışlar. Hatta İstanbul'daki Osmanlı Bankası yetkilileri, 16 Kasım 1921'de Ankara'ya gelmesi muhtemel diğer paralara da aracı olacaklarını Ankara Hükûmeti'ne bildirmişlerdir. Ayrıca, bundan sonra gelen paraların İstanbul'da mı tutulacağı, Ankara'ya mı gönderileceği konusunu sormuşlardır.

Mustafa Kemal bu parayı özellikle Hilafet kaldırıldıktan sonra harcamaya başlayacaktır. Fakat bunun öncesinde paranın bir miktarını Büyük Taarruz döneminde geçici olarak

kullandırmıştır. Ordunun taarruza hazırlık ihtiyaçları için Maliye Bakanlığı yetersiz kalınca Millî Savunma Bakanı Kazım Özalp, Mustafa Kemal'in emrinde bulunan bu paradan 600 bin lira ister. Mustafa Kemal kabul eder ve verir. Kazım Özalp'ın anılarında bahsettiği bu durumu Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz öncesi tuttuğu not defterinde bizzat doğrulamakta; "Harekâta başlayabilmek için 200 bin cepheye, 300 bin Başkumandanlık nakliyatı için verdim." demektedir.

Dr. İ. Görgülü'nün değerlendirmelerine göre, Hint parasından 500 bin lira ordu için, 110 bin lira da Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Yunan ordusunun kaçarken yakıp yıktığı şehir, kasaba, köylerde aç ve açıkta kalan insanlarımız için harcanmış geriye 65 bin Türk lirası kalmıştır.

Zaferden sonra Bakanlar Kurulu, harcanan 600 bin liranın 380 bin lirasını Mustafa Kemal'e iade etmiştir. İ. Görgülü'ye göre neden tümü iade edilmemiştir sorusuna şöyle bir cevap verilebilir: Hindistan Hilafet Komitesi, yardım kararı alırken "İzmir'de felakete uğrayanlara" şeklinde bir karar alır. Halka yapılan yardım doğrudan bu kapsama girdiği için iadesi düşünülmemiş olabilir. Ayrıca orduya verilen paradan 120 bin lira kesilmiş olmasının da benzer nedene dayandığı değerlendirilmektedir.

Şu hâlde Zafer'den sonra Atatürk'ün emrinde 380.000 ve 65.000 olmak üzere toplam 445.000 Türk lirası para kalmış demektir. Atatürk bu paranın tamamını ülkenin kalkınması için değerlendirecektir.

Bu paranın 250 bin lirası ile Türkiye'nin ilk millî bankası olan ve 1 milyon Türk lirası sermayeli Türkiye İş Bankası'nın kuruluşunda kullanmıştır (26 Ağustos 1924). Yine bu bankada açtırdığı beş hesaptan biri olan 2 Numaralı Hesaba 207.400 lira yatırmıştır. Bu hesap gerçekten de gerek işlem sayısı gerekse yatırılan ve çekilen miktarların büyüklüğü açısından Atatürk'ün bankadaki en önemli hesabı idi. Özellikle Atatürk Orman Çiftliği ile ilgili bütün harcamalar bu hesaptan karşılanmıştır. Atatürk'ün bu hesaptan çiftlik arazilerinin satın alınması için vekâlet verdiği Hasan Rıza Soyak 22 Temmuz 1925-10

Haziran1936 arasında 19 defa, Tahsin (Coşkan) Bey ise 05 Mayıs 1925-25 Ocak 1928 tarihleri arasında 25 defa işlem yapmışlar, para çekmişlerdir.

Hasan Rıza Soyak'ın anılarına göre bu hesaptan sadece AOÇ için değil diğer çiftlik arazilerinin alımı için de 100 ila 200 bin lira tutarında harcama yapılmıştır: "Birbiri ardından, Ankara civarında Orman Çiftliği'ni teşkil eden vâsi araziyi, Silifke yakınında Tekir ve Şövalye, Tarsus'ta Piloğlu çiftliklerini... Baltacı ve Millet çiftliklerini parça parça sahiplerinden veya metruk mallar idaresinden satın alarak bütün arazi için ödenen miktarı 100-200 bin lirayı geçmiyordu."

Atatürk'ün şahsi harcamaları için kesinlikle kullanmadığı bu 2 Numaralı Hesaptaki paranın 120 bin lirası ile toprak satın alarak çiftlikler kurmuş, buralara imalathane ve fabrikalar yaptırmış olduğu anlaşılmaktadır.

Geri kalan 75 bin lira'nın ayrıntılı dökümü elimizde yoktur. Fakat bu parayla İş Bankası ve Maden Kömürü T. A. Ş.'nden hisse senetleri aldığı bilinmektedir.

Mısır Eski Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın Türk vatandaşlığına girmesi münasebetiyle Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağışladığı 900 bin lira civarındaki para da çiftliklerin kuruluşu için kullanılan ve Atatürk'ün hiçbir şahsi harcama yapmadığı 2 numaralı hesapta idi.

Vasiyetnamesi ve İşlemleri

Atatürk, sahibi olduğu çiftlikleri ve bazı gayrimenkulleri devlete ve millete bağışladıktan sonra özellikle hastalığının ilerlediği bir dönemde "nukut (nakitler) ve hisse senetleriyle Çankaya'daki menkul ve gayrimenkul emvali" ile ilgili olarak da bir vasiyetname hazırlamıştır. Bu vasiyetnamede bütün bu "para, hisse senedi ve malların" yönetimi belli şartlar altında Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağışlamıştır. Vasiyetname hazırlanması işlemi daha 1933 yılında çıkartılan "Atatürk'ün ölüme bağlı harcamaları üzerine" düzenlenmiş bir yasaya göre yapılacaktı. Bu yasaya göre Atatürk bütün mallarında dilediği biçimde, serbestçe "ölüme bağlı" harcamalarda bulunabilecekti.

Yine bu yasa Atatürk için Medeni Kanun'un 452'nci maddesi içindeki harcamalarla ilgili "saklı paylar" hükmünde bir istisna getiriyordu. Şu hâlde Atatürk'ün vasiyetname hazırlama işi esasında ölümünden beş yıl önce yani 1933'te başlamış oluyordu.

Dolmabahçe Sarayı'nın 71 numaralı odasında hasta yatmakta olan Atatürk, 4 Eylül 1938 Pazar sabahı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı çağırdı. Yatakta, başı biraz yüksekte, sırt üstü yatıyordu. Denize, Üsküdar kıyılarına bakıyordu. Başını çevirdi. Genel Sekretere, yatağın ayakucunda bir yer gösterdi. Ardından, her günkü sorusunu sordu: "Ne haber?"

Atatürk, sağ elini Soyak'a uzattı, onun yardımıyla yatakta doğruldu, bağdaş kurup oturdu. Yine denize, karşı kıyılara bakıyordu. Sonra başını Genel Sekretere çevirdi. Uzun kirpikleri ıslanmıştı. Atatürk, başı önüne eğik, ağır ağır konuşuyordu:

"-Bu yolda konuşmak, benim için de senin için de ağır bir şey ama başka çaremiz yoktur. Konuşmaya mecburuz çocuk! Hani seninle ara sıra bir işimizden bahsederdik, hatta bunun için de özel bir kanun çıkarılmıştır: Şu vasiyetname meselesi... Bugün yarın o işi bitirmeliyiz. Nasıl olsa bir gün karnımdan su alınacaktır, ne olur, ne olmaz. Barsaklardan biri delinebilir, başka bir arıza olabilir, herhalde ihtiyatlı olalım.

-Emrinizi sırf öteden beri düşündüğünüz bir şey bir şey olmak itibariyle dinliyorum, gerçekte buna şimdi hiç de gerek yoktur. Yapılacak şey gayet basit bir ameliyedir, buyurduğunuz tehlike katiyen varit değildir, diyen Soyak'a:

-Her ne ise... Şimdi gerekir mi, gerekmez mi, bu tartışmayı bırakalım da bunu mutlaka yapalım. Mal olarak nemiz varsa derhal bir listesini yapıp bana getir." emrini verdi.

Genel Sekreter çıkıp listeyi düzenledikten sonra yanına girdiği zaman, Atatürk aynı durumdaydı. Listeyi inceleyip vasiyetnamenin esaslarını Soyak'a not ettirdi. Ardından da "bu işin kimsece duyulmamasına çok özen gösterilmesini" sıkı sıkıya tembihledi.

Soyak, Hukukçu Kocaeli Milletvekili Selahattin Yargı (1889-1 Ekim 1945) ile bir vasiyetname taslağı düzenledi. Genel Sekreterin kendisi bu taslağı, büyük harflerle yazı makinesinden

geçirdi. Atatürk, 5 Eylül günü, bu taslağı bazı yerlerini değiştirerek el yazısı ile yazdı ve başucundaki komodinin çekmecesine yerleştirdi. Vasiyetnameyi bir zarfa koyup kapatmıştı.

Medeni Kanun, vasiyetin geçerli olmasını belli biçimlere bağlamıştır. Bunlar, ya resmî bir memur (Sulh yargıcı, noter gibi) aracılığıyla yapılan "resmî vasiyetname" ya vasiyetçinin başından sonuna dek kendi el yazısıyla yazmaya ve yine el yazısıyla yer, yıl, ay, gün yazılmak suretiyle tarihlemeye zorunlu tutulduğu "el yazısıyla vasiyetname" ya da "sözlü vasiyet" biçimleridir.

Atatürk, vasiyetnamesinin gizli kalmasını dilediğinden bu üç tür vasiyetten el yazısıyla vasiyetname biçimini tercih etmişti. 5 Eylül 1938 Pazartesi sabahı da yasanın buyurduğu biçimde, el yazısıyla vasiyetini yazmıştı. Atatürk, vasiyetnamesini yazdıktan bir gün sonra notere vermeyi uygun görmüştü.

Atatürk, vasiyetnamesini vereceği noteri kararlaştırmadan önce bazı özel inceleme yaptırdı. Beyoğlu Toptaş Han'daki İstanbul Altıncı Noter İsmail Kunter'i seçti. İsmail Kunter, daha önce, İstanbul Asliye 2'nci Hukuk mahkemesi Başbakanlığı, sonra da Yargıtay üyeliği yapmıştı. Vasiyetnamenin notere verilişi de gizli olacaktı. Doktor Neşet Ömer İrdelp, evdekilerden durumu gizlemek için Noteri Atatürk'ü muayene için getirdiği eski bir doktor arkadaşı diye tanıtacaktı.

Atatürk, yataktan çıkmıştı, yıkanmış, tıraş olmuştu. İpek bir pijama giymişti. Pijamanın üstünde kırmızı bir ropdöşambır vardı. Boynuna vişneçürüğü bir eşarp bağlamıştı. Denize bakan pencerelerin önüne koydurduğu şezlonga oturmuştu.

"Buyursunlar" diyerek tam karşısına koydurduğu sandalyelerde Notere, Doktora, Genel Sekretere yer gösterdi. Üçü de oturdu. Bir süre Noter İsmail Kunter'le İstanbul'daki noter sayısı üzerinde, o yıl çıkan Noter Kanunu üzerinde konuştu. Getirilen kahvelerin içilmesini bekledi. Notere kendisi hakkında yeter kanısı olduğunu sözlerine ekledi. Atatürk, önündeki masanın üstüne koyduğu kapalı zarfı alıp notere: "Bu benim vasiyetnamemdir. İcap ettiği zaman lütfen kanuni muamelesini yaparsınız." deyip verdi.

Noter İsmail Kunter; Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak, Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Atatürk'ün de imzaladığı bir teslim tutanağı düzenledi. İsimleri bulunanlar imzaladı.

Atatürk'ün vasiyetnamesi, Ankara Üçüncü Sulh Hukuk Hâkimliğinde, vefatından 18 gün sonra, 28 Kasım 1938 Pazartesi günü açıldı. Saat 15:00'e geliyordu. Mahkemeye ilkin Adalet Bakanı Hilmi Uran ile İçişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Doktor Refik Saydam geldi. Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Boysan, biraz sonra Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun kolunda mahkeme salonuna girdi. Vasiyetnamenin açılışında, Ankara Cumhuriyet Savcı Yardımcısı, bazı milletvekilleri, kimi yargıç ve avukatlar da vardı.

Ankara Üçüncü Sulh Hukuk Hâkimi Osman Selçuk resmî görevine başlamadan önce cübbesiz olarak Atatürk'ün ölümüyle bıraktığı acıyı, bu üzüntülü oturumdan dolayı belitti. Sözlerini şöyle tamamladı: "Büyük milletimize ve size can ve gönülden, içten gelen taziyetlerimi saygı ile sunarım."

Ankara Üçüncü Sulh Hukuk Hâkimi Osman Selçuk cübbesini giydi. Oturumu açtı. Hâkim, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Boysan'a kimliğini sordu. Hâkim, sorgusunu bitirince üstü çeşitli mühürleri ve Atatürk'ün imzasını taşıyan bir zarfı, durumunu tutanağa geçirip açtı. Zarfın içinden ikinci bir zarfla bir kâğıt çıktı. Bu kâğıt, vasiyetname ile ilgili yukarıda metni verilen Beyoğlu Altıncı Noteri'nin tuttuğu "Zabıt Varakası" idi. Tutanağın altında Atatürk'ün, Toptaş Han'daki Altıncı Noter İsmail Kunter'in, Hasan Rıza Soyak'ın ve Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp'in imzaları vardı. Hâkim Osman Selçuk, açıkça okunan bu tutanağı mahkeme dosyasına geçirtti.

Hâkim Osman Selçuk, ikinci zarfın durumunu, üzerindeki mühürlerle imzaların aynen saklanmış olduğunu belirtti. Sonra zarfı açtı. Zarfın içinden Atatürk'ün vasiyetnamesi çıktı. Atatürk'ün vasiyetnamesi, el yazısıyla bir yaprağın bir yüzüne yazılmıştı. Hâkim Atatürk'ün vasiyetnamesini açıkça okuttu, tutanağa geçirtti. Atatürk'ün vasiyetnamesi okunurken herkes gibi ayakta duran bacısı Makbule Boysan ağlıyordu. Oturum 16 Ocak 1939 gününe bırakıldı.

Medeni Kanuna göre vasiyetnameyi Sulh Hâkimi açar. Vasiyetnamenin açılması demek, varislere mahkemede okunması demektir. Sulh Hâkiminin vasiyetnameyi, kendisine teslim edildiği tarihten itibaren bir ay içinde, bilinen mirasçıları çağırarak huzurlarında açması gerekir. Elinde murise ait ölüme bağlı bir harcama bulunan kimse, ölümü haber alır almaz onu hâkime vermek zorundadır. Lehine mal vasiyet edilmiş kimselere, vasiyetnameden kendilerine ait bölümün bir örneği tebliğ olunur.

Yine Medeni Kanun hükümleri uyarınca, kanuni mirasçılar vasiyetin kendilerine tebliğinden itibaren bir ay içinde, vasiyetname ile tayin edilmiş olan mensup mirasçıların haklarına itiraz edebilirler.

Atatürk'ün tek kanuni mirasçısı Makbule Hanım'dı. Bu bakımdan kendisine, mensup mirasçıların haklarına bir ay içinde itiraz edebileceği üzerine mahkemece tebligat yapıldı.

16 Ocak 1939 da Makbule Hanım, Ankara Üçüncü Sulh Hukuk Mahkemesine, bir dilekçe ile başvurarak tebligatı kabul ettiğini, vasiyetnameye hiçbir itirazı olmadığını bildirdi. Aynı günlerde Mahkemece, Atatürk'ün bıraktığı eşyanın Çankaya Köşkünde yazılmasına başlandı.

Atatürk'ün vasiyetnamesi mahkemede açıldıktan sonra değişik tarihlerde değişik yerlerde yayımlanmıştır. Bu yayınların bazılarında vasiyetname metni farklılıklar göstermektedir. Hatta vasiyetin açılışının ertesi günü basında çıkan metinlerde bile farklılıklar bulunmaktadır. Aşağıda metin Atatürk'ün bizzat el yazısı ile yazdığı orijinal metnin fotokopisinden alınmıştır:

"Dolmabahçe 05-IX-1938 Pazartesi

Malik olduğum bütün nukut (nakitler) ve hisse senetleri ile Çankaya'daki menkul (taşınır) ve gayrimenkul (taşınmaz) emvalimi (mallarımı) C. H. Partisine atideki (aşağıdaki) şartlarla, terk ve vasiyet ediyorum:

1) Nukut ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

2) Her seneki nemadan, bana nispetleri şerefi mahfuz (saklı) kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye ayda bin, Afet'e

sekizyüz, Sabiha Gökçen'e altıyüz, Ülkü'ye ikiyüz lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki yüzer lira verilecektir.

3) S. Gökçen'e bir ev de alınabilecek ayrıca para verilecektir.

4) Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

5) İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.

6) Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya, Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecektir.

K. Atatürk"

Atatürk'ün bu vasiyetname metni incelendiğinde şunları söylemek mümkündür: Önceden taşınır taşınmaz mal varlığını milletine bağışladığı için vasiyetnamesinde yalnızca Çankaya'daki küçük köşkte hayatta olduğu sürece kız kardeşi Makbule'nin oturmasını istemiştir. İş Bankası'ndaki payının yıllık gelirinin, kardeşine ve manevi çocuklarına yapılacak aylık ödemeler dışında Türk Dil ve Tarih Kurumları arasında paylaşılmasını öngörmüştür.

Bu arada İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek öğrenimlerini tamamlamaları için yetecek paramn verilmesine ilişkin vasiyeti ise yıllardan beri İnönü ailesine yapmakta olduğu aylık para yardımlarının bir başka biçimde sürmesini istemesinden kaynaklanmıştır.

Vasiyetin içeriği genel olarak değerlendirildiğinde Atatürk'ün Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi ile Türk dili ve Türk tarihi çalışmalarının geliştirilmesine çok büyük önem verdiğini söylemek gerekir.

Terekesi ve İşlemleri

Atatürk, 5 Eylül 1938 günü Dolmabahçe Sarayı'nda hazırladığı vasiyetnamesinin başlangıcında, "Malik olduğum bütün nukut ve hisse senetlerini, Çankaya'daki menkul ve gayrimenkul varlıklarımı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne atideki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum." demiştir. Yani terekesinin yönetimini CHP'ye bırakmıştır.

Buna dayanılarak Atatürk'ün ölümünden sonra Tereke Hâkimliği'nce yapılan sayımlar sonucu belirlenen eşya, Atatürk'ün vasiyeti gereği CHP'ye zimmetlenmiştir. Bu kapsamdaki eşya, 03. 12. 1938 günü tutanakla, CHP temsilcisi ve Erzurum Milletvekili Nafi Atuf Kansu'ya teslim edilmiştir. Ancak, CHP eşyayı hiçbir zaman doğrudan kendi üzerine almayıp bir anlamda bu eşyayı yönetme (tenfiz) hakkını "Yed-i Emin" sayılabilecek bir sıfatla kullanmıştır. Eşya, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde korunarak buradan dağıtılmıştır.

CHP, 6195 sayılı Yasa uyarınca 1953 yılında söz konusu eşyayı beş gruba ayırarak bir bölümünü Cumhurbaşkanlığı'na bağışlamış, bir bölümünü ise daha sonra almak üzere Cumhurbaşkanlığı kullanımına bırakmıştır. Bu eşyanın 62 değişik sırada kayıtlı toplam 294 parçası kullanılamaz durumda ya da tüketim malzemesi olması nedeniyle geçmiş yıllarda imha edilerek terkin edilmiş, 31 değişik sırada kayıtlı toplam 202 parçasının 1953'teki sayımlar sırasında terkin edilmesi gerektiğine karar verilmiştir.

Aynı dönemde, 145 değişik sırada kayıtlı toplam 234 parça eşya Maliye Bakanlığı'na teslim edilmiş, 16 değişik sırada kayıtlı toplam 44 parça eşyanın ise sonraki yıllarda CHP tarafından Cumhurbaşkanlığı'ndan götürüldüğü belirlenmiştir.

Ancak belgelerde "Maliye'ye iade olunacak eşya listesidir" denilmesine rağmen 16 parça eşyanın Cumhurbaşkanlığı'nda tutulduğu, terkin edildiği ya da Anıtkabir Müzesi tarafından diğer müzelere gönderildiği tereke kayıtlarının incelenmesi ve günümüzdeki fiilî durumun ortaya konulması sonucu anlaşılmıştır.

"Köşkte kalan eşyadan sonradan CHP'nin götürdüğü eşya" başlığını taşıyan listenin incelenmesinde, buradaki eşyadan yalnızca birkaçının CHP'nin tasarrufuna bağlı olarak Anıtkabir Müzesi aracılığıyla Akşehir Müzesi'ne, A. Afet İnan ve Atatürk Orman Çiftliği'ne teslim edildiği, kalanının ise Cumhurbaşkanlığı'nca değerlendirildiği belirlenmiştir. CHP, Atatürk'ün şahsına ait olan eşya ile Atatürk'e hediye edilen ve o güne kadar Cumhurbaşkanlığı'nın değişik birimlerinde bulunan değerli ve tarihî niteliği olan eşyayı ayırarak 232 sırada kayıtlı toplam 408

parça eşyayı Ziraat Bankası kasalarına, 878 sırada kayıtlı 1177 parça eşyayı da Türk Ocağı kasalarına yerleştirmiştir.

Ziraat Bankası kasalarına konulan eşyanın tümü, 14 Aralık 1953 günlü, 6195 sayılı yasa ile Maliye Bakanlığı'na (Hazine) teslim edilmiş; ardından bu listenin 1-224 sırasındakiler ise Anıtkabir'e, 225-232. sıralarında yer alanlar ise Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı (şimdi Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Dairesi Başkanlığı)'na verilmiştir. Gerek Ziraat Bankası kasalarına konulan gerek Türk Ocağı kasalarında eşyadan Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihî Başkanlığı'na verilenler dışında kalanlar, Anıtkabir Müzesi'nin açılmasıyla buraya devredilmiştir. Bu eşyadan bazıları Anıtkabir Müzesi'nden diğer müzelere dağıtılmıştır. Ziraat Bankası ve Türk Ocağı kasalarında korunan eşyadan bugünkü durumu belirlenemeyen yoktur.

Tereke sayımları sırasında Atatürk'ün özel kasa, dolap ya da çantalarında bulunan belge, albüm ve fotoğrafların yer aldığı 7 sandık ve 1 çuvaldan oluşan bir kısım eşya, önce Türk Ocağı'ndan TBMM Müzesi'ne gönderilmiş; oradan ayrıldıktan sonra Anıtkabir, Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphanesi, MEB Talim ve Terbiye Dairesi, Türk Dil ve Tarih Kurumu, Türk İnkılabı Enstitüsü'ne, bazı kişisel eşya da A. Afet İnan'a teslim edilmiştir. Bu arada A. Afet İnan, Sabiha Gökçen ve Atatürk'ün bir diğer manevi evladı Rukiye Erkin, Atatürk'ün ölümünden sonra kendilerine teslim edilen kişisel eşyadan tarihî değeri olan pek çoğunu sonraki yıllarda Anıtkabir Müzesi'ne bağışlamışlardır.

Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'ndeki kitapların sayısı ise Tereke kayıtlarına göre 4.433 sayıda, 7.338 parça; Katalog'a göre ise 4.289 sayıda, 10.000 bibliyografik künye olarak tespit edilmiştir. Atatürk'ün özel kütüphanesinde yer alan kitaplar bugün iki önemli müze-mekânda muhafaza edilmektedir: Çankaya Atatürk Kitaplığı (Cumhurbaşkanlığı Müze Köşk), Anıtkabir Atatürk Kitaplığı (Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi). Çankaya Atatürk Kitaplığı'nda 2.068, Anıtkabir Atatürk Kitaplığı'nda ise 2.151 olmak üzere toplam 4.219 adet kitap kayıtlıdır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

AKÇİÇEK, E., **Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü,** Güven Kitabevi, İzmir 2005.

AKŞİN, S., **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C: I-II.,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.

ALKAN, M. Ö., "En Doğru Bildiğimizden Kuşkulanmak-2, Mustafa'dan Kamâl'a Atatürk'ün İsimleri", **Toplumsal Tarih Dergisi,** Sayı: 204 (Aralık 2010), s. 56-64.

ALTAY, F., **10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922),** Eylem Yayınları, Ankara 2008.

ARIBURNU, K., **Atatürk ve Çevresindekiler,** Ankara 1955.

ARTUÇ, İ., **Başkomutan Meydan Muharebesi Büyük Taarruz,** Kastaş Yayınları, İstanbul 1986.

AŞKUN, V., C., **Sivas Kongresi,** 2. Baskı, İstanbul 1963.

ATADAN, M., **Ağabeyim Atatürk,** Derleyen: Ş. Belli, Ankara 1959.

Atatürk Yolu, Ortak Eser, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

Atatürk'ün Anıları, Yayına Hazırlayan: İ. Görgülü, Bilgi Yayınevi, Ankara 1997.

Atatürk'ün Başlıca Nutukları (1920-1938), Derleyen: H. Melzig, İstanbul 1942.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C: I-XXX., Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.

Atatürk'ün Not Defterleri, C: I-XII., Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), Yayına Hazırlayanlar: A. Sevim, İ. Öztoprak, M. A. Tural, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C: I-III., (Açıklamalı Dizin İle), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (Bugünkü Dille), Yayına Hazırlayanlar: A. Sevim, İ. Öztoprak, M. A. Tural, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C: IV., (Açıklamalı Dizin İlavesiyle), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.N. Arsan, Ankara 1964.

Atatürk'ün Yanıbaşında (Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları), Derleyen: M. K. Ulusu, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

ATAY, F. R., **Atatürk'ün Bana Anlattıkları,** Sel Yayınları, İstanbul 1955.

ATAY, F. R., **Çankaya (1881-1938),** Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul 1969.

AYDEMİR, Ş. S., **Tek Adam Mustafa Kemal, C: I-III.,** İstanbul 1981.

BARDAKÇI, M., **Şahbaba, Osmanoğullarının Son Hükümdarı VI. Mehmet Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları,** Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul 2006.

BAYKAL, B. S., **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler,** Ankara 1969.

BAYKAL, B., S., **Heyet-i Temsiliye Kararları,** Ankara 1974.

BAYUR, Y. H., **Atatürk Hayatı ve Eseri I., Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.

BELLİ, Ş., **Fikriye,** Bilgi Yayınevi, Ankara 1995.

BEYATLI, Y. K., **Eğil Dağlar,** Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.

BORAK, S., **Atatürk,** İstanbul 1973.

BORAK, S., **Atatürk'ün Özel Mektupları,** Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul 2004.

BOZOK, S., BOZOK, C. S., **Hep Atatürk'ün Yanında,** Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985.

CEBESOY, A. F., **Millî Mücadele Hatıraları,** Temel Yayınları, İstanbul 2000.

CEBESOY, A. F., **Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları,** İnkılap Kitapevi, İstanbul 1966.

CEBESOY, A. F., **Siyasi Hatıralar,** Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

COŞAR, Ö. S., **Atatürk Ansiklopedisi C: I-II.,** İstanbul 1973.

COŞKUN, A., **Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay (İşgal, Hüzün, Hazırlık),** 16. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009.

ÇALIŞLAR, İpek, **Mustafa Kemal Atatürk Mücadelesi ve Özel Hayatı (1881-1927),** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

ÇALIŞLAR, İzzettin, **On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları,** Hazırlayanlar: İ. Görgülü, İ. Çalışlar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.

DİMİTRİYADİS, V., **Bir Evin Hikâyesi Selanik'teki Mustafa Kemal Atatürk'ün Evi ve Ailesi Hakkında Türkçe ve Yunanca Belgeler,** Çeviren: G. Aksoy-Aivali, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, I-XVI s.

DURSUNOĞLU, C., **Milli Mücadele'de Erzurum,** Erzurum Kitaplığı, 2. Baskı, Erzurum 1998.

DURU, K. Nami, **İttihat ve Terakki Hatıralarım,** İstanbul 1957.

EGELİ, M. H., **Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar,** 2. Baskı, İstanbul 1959.

ERDEMİR, Ş. C., "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı: 62, s. 677-693.

EROĞLU, H., "Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik", **Atatürk Yolu, Atatürk Yolu,** Ortak Eser, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

ERTUNA, H., **1911-12 Osmanlı İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal,** Ankara 1984.

FEYZİOĞLU, T., "Atatürk ve Fikir Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Cilt: II., Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** YÖK. Yayınları, Ankara 1986.

FEYZİOĞLU, T., "Atatürk ve Laiklik", **Atatürk Yolu,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s. 169-230.

FEYZİOĞLU, T., "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I., Sayı: 2 (Mart 1986), s. 355-411.

FEYZİOĞLU, T., "Atatürk Yolu: Akılcı, Bilimci Gerçekçi Yol", **Atatürk Yolu,** Ortak Eser, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

GEÇER, K. T., **Çoban Ateşleri, Anılar ve Belgelerle Milli Mücadele'nin Bilinmeyenleri,** Bilgi Yayınevi, Ankara 2013.

GEREDE, H., **Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler,** Hazırlayan: S. Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2003.

GOLOĞLU, M., **Erzurum Kongresi,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

GOLOĞLU, M., **Sivas Kongresi,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

GÖKALP, Z., **Türkçülüğün Esasları,** Hazırlayan: M. Kaplan, İstanbul 1976.

GÖKALP, Z., **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak,** Hazırlayan: M. S. Koz, İstanbul 2007.

GÖKBİLGİN, T., **Millî Mücadele Başlarken, C: I-II.,** Ankara, 1959.

GÖKÇEN, S., **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti,** Yayınlayan: O. Verel, İstanbul 1982.

GÖRGÜLÜ, İ., **Atatürk'ün Özel Yaşamı,** Bilgi Yayınevi, İstanbul 2003.

GÖRGÜLÜ, İ., **Büyük Taarruz,** Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

GÖRGÜLÜ, İ., **Çanakkale İlk Günde Biterdi,** Bilgi Yayınevi, İstanbul 2008.

GÖRGÜLÜ, İ., **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922) Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

GÜLER, A., AKGÜL, S., **Kurtuluştan Kuruluşa Atatürk,** Yılmaz Kitabevi, İstanbul 2010.

GÜLER, A., **Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

GÜLER, A., **Atatürk ve Beytülmâl (Atatürk'ün Para ve Mal İle İmtihanı),** Halk Kitabevi, İstanbul 2016.

GÜLER, A., **Atatürk ve Cumhuriyeti Anlamak (Makaleler ve İncelemeler),** Truva Yayınları, İstanbul 2010.

GÜLER, A., **Atatürk ve İslamiyet,** Halk Kitabevi, İstanbul 2017.

GÜLER, A., **Atatürk ve Milliyetçilik,** Halk Kitabevi, İstanbul 2020.

GÜLER, A., **Atatürk'ün Saklanan Şeceresi,** 4. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

GÜLER, A., **Atatürk'ün Son Sözü: Aleykümesselâm,** 3. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020.

GÜLER, A., **Benim Ailem (Atatürk'ün Saklanan Ailesi),** Yılmaz Kitabevi, İstanbul 2015.

GÜLER, A., **Bilinmeyen Atatürk ve Milli Mücadele,** Halk Kitabevi, İstanbul 2019.

GÜLER, A., **Cumhuriyet'e Ruh Veren Adam: Ziya Gökalp,** Halk Kitabevi, İstanbul 2018.

GÜLER, A., **Dehanın Kodları (Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Süreçler ve Birikim),** Yılmaz Basım, İstanbul 2010.

GÜLER, A., **Milletin Sinesinde Atatürk ve Anıtkabir,** Halk Kitabevi, İstanbul 2017.

GÜLER, A., **Milli Mücadele Kahramanı Kazım Karabekir (Emrinizdeyim Paşam),** 2. Baskı, Halk Kitabevi, İstanbul 2017.

GÜLER, A., **Nutuk ve Sırları (Nutuk Hakkında Her Şey),** Halk Kitabevi, İstanbul 2017.

GÜLER, A., **Nutuk'tan Dersler: Atatürk ve Kadın Hakları,** Halk Kitabevi, İstanbul 2018.

GÜLER, A., **Nutuk'tan Dersler: Çocuklar İçin Nutuk,** Halk Kitabevi, İstanbul 2017.

GÜLER, A., **Nutuk'tan Dersler: Gençler İçin Nutuk,** Halk Kitabevi, İstanbul 2017.

GÜLER, A., **Sakarya'dan İzmir'e Mustafa Kemal,** Halk Kitabevi, İstanbul 2020.

GÜLER, A., **Sarı Mustafa'm (Atatürk'ün Az Bilinen Yönleri),** Yılmaz Basım, İstanbul 2010.

GÜLER, A., **Türk'ün Unutulan Yemini (Misâk-ı Millî),** Halk Kitabevi, İstanbul 2016.

GÜNDÜZ, Asım, **Hatıralarım,** Yayına Hazırlayan: İ. Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973.

GÜNEŞ, İ., **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923),** İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997.

GÜREL, A., AKÇİÇEK E., **Uşakizade Köşkü'nden Çankaya Köşkü'ne Latife Mustafa Kemal,** Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.

İLBAY, A., "Atatürk'ün Hususi Hayatı", **Tan Gazetesi,** 10 Haziran 1949.

İNAN, A., **Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler,** 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.

İNAN, A., **Atatürk'ten Mektuplar,** Ankara 1981.

İNAN, A., **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları,** Sadeleştirerek Yayına Hazırlayanlar: A. Sevim, A. Süslü, M. A. Tural, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

İNAN, Abdülkadir, "Atatürk Devrine Ait Hatıralar", **Türk Kültürü Dergisi,** Sayı: 25, Ankara 1964.

İzmir Yollarında, Yayına Hazırlayan: M. Önder, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989.

İzmir'den Bursa'ya, Ortak Eser (H. Edip, Y. Kadri, F. Rıfkı, M. Asım), Atlas Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1980.

KAL, N., **Atatürk'ten Duymadığınız Anılar,** Ankara, 2011.

KANDEMİR, F., **Hatıraları ve Söyleyemedikleri İle Rauf Orbay,** Ankara 1965.

KANSU, M. M., **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C: I-II.,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1966.

KARABEKİR, K., **İstiklal Harbimiz,** Ankara 1991.

KARACA, T. N., **Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

KARAL, E. Z., **Atatürk'ten Düşünceler,** MEB Yayınları, İstanbul 1986.

KARAOSMANOĞLU, Y. K., **Atatürk,** 2. Baskı, İstanbul 1955.

KASALAK, K., **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi,** Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

KILIÇ A., **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları,** Derleyen: Hulusi Turgut, 3. Baskı, İş Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

KILIÇ, Ali, **Atatürk'ün Hususiyetleri,** Sel Yayınları, İstanbul 1955.

KILIÇ, M., **Amasya Genelgesi ve Protokolü,** T.C. Amasya Valiliği Yayınları, Amasya 2004.

KIRZIOĞLU, M. F., **Bütünüyle Erzurum Kongresi,** Kültür Ofset, Ankara 1993.

KİNROSS, L., **Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu,** Tercüme: A. Sezer, İstanbul 1966.

KOCATÜRK, U., **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe, Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler, Araştırmalar, Belgeler,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

KOCATÜRK, U., **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2000.

KOCATÜRK, U., **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

KOCATÜRK, U., **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

KUTAY, C., **Kurtuluş Savaşı'nın Maneviyat Ordusu,** Yelken Matbaası, İstanbul 1977.

KUTAY, C., **Trablus-Garp'de Bir Avuç Kahraman,** Tarih Yayınları Müessesesi, İstanbul 1963.

KÜSMEZ, A. Cüneyt, "Eskişehir-Kütahya Muharebeleri Sonrası Geri Çekilme Harekâtı İle Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki Savunma Harekâtının Askeri Doktrinel Özellikleri", **19 Mayıs'ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklali Uluslararası Sempozyumu Bildirileri** (Hacettepe Üniversitesi, 16-17 Mayıs 2019), Ankara 2019, s. 654-655.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, Hazırlayan: Afet İnan, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Ankara 1999.

MÜDERRİSOĞLU, A., **Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.

NADİ, Y., **Ankara'nın İlk Günleri,** Sel Yayınları, İstanbul 1955.

NADİ, Y., **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar,** Sel Yayınları, İstanbul 1955.

NADİ, Y., **Mustafa Kemal Paşa Samsun'da,** Sel Yayınları, İstanbul 1955.

Nutuk, (1919-1927), Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Z. Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

ORTAYLI, İ., **Gazi Mustafa Kemal Atatürk,** Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

ÖNDER, M., "Atatürk'ün Almanya Gezisi ve Gezi Sonrası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C: VIII., Sayı: 24, Temmuz 1992)'nden Ayrı Basım, Ankara 1993.

ÖNDER, M., **Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1993.

ÖNDER, M., **Atatürk Konya'da,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989.

ÖNDER, M., **Atatürk'ün Yurt Gezileri,** 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.

ÖZAKMAN T., **Vahdettin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele,** Bilgi Yayınları, İstanbul 1998.

ÖZALP, K., **Milli Mücadele 1919-1922, C: 1-2.,** Ankara, 1971.

ÖZALP, K., ÖZALP, T., **Atatürk'ten Anılar,** Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992.

ÖZBUDUN, E., "Atatürk ve Devlet Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II., Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** YÖK. Yayınları, Ankara 1986.

ÖZKAYA, Y., ve Diğerleri, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı,** Hazırlayan: H. Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

SEFA, P., **Türk İnkılabına Bakışlar,** İstanbul 1938.

SELEK, S., **İsmet İnönü, Hatıralar,** Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

SELVİ, H., **Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923),** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.

SEVÜK, İ. H., **Atatürk İçin (Ölümünden Sonra Hatıralar ve Hayatındayken Yazılanlar),** İstanbul 1939.

SEVÜK, İ. H., **Atatürk'le Beraber,** Hazırlayan: L. Tınç, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.

SEVÜK, İ. Habib, **O Zamanlar 1920-1923,** Ankara 1981.

SOYAK, H. R., **Doğumundan Cumhuriyet'in İlanına Kadar Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk'ün Hususiyetleri,** Hayat Yayınları, İstanbul 1965.

SOYAK, H. Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar, C: I-II.,** Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973.

SÖNMEZ, C., **Atatürk ve Okuma Sevgisi,** Ankara 1993.

SÖNMEZ, C., **Atatürk'te Çocuk Sevgisi,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

SÖNMEZ, C., **Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım,** Genişletilmiş 2. Basım, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

SÜSLÜ, A., BALCIOĞLU, M., **Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

ŞAHİNGİRAY, Özel, **Atatürk'ün Nöbet Defteri,** Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1955.

ŞAPOLYO, E. B., **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi,** 3. Baskı, İstanbul 1957.

ŞAPOLYO, E. B., **M. Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi,** İstanbul 1967.

ŞİMŞİR, B., **Atatürk Dönemi (İncelemeler),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

TAÇALAN, N., **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken,** Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1981.

TANERİ, A., **Türk Kavramının Gelişmesi "Ne Mutlu Türküm Diyene",** Ankara 1983.

TANRIÖVER H. S., **Dağ Yolu,** Ankara 1987.

TANRIÖVER, H. S., **Günebakan,** Ankara 1929.

TANSEL, S., **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C: I-IV.,** Ankara 1973.

TAŞYÜREK, M., **Erzurum Kongresi ve I. TBMM'nde Erzurum Milletvekilleri,** İstanbul 2000.

TEVETOĞLU, F., **Ömer Nâci,** MEB. Yayınları, İstanbul 1992.

TOPLU, G., **Atatürk'ün Tarih Öğretmeni Mehmet Tevfik Bilge,** Berikan Yayınevi, Ankara 2006.

TOPUZ, H., **Bana Atatürk'ü Anlattılar,** 14. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020.

TOPUZ, H., **Gazi ve Fikriye (Tarihsel Roman),** Remzi Kitabevi, 21. Basım, İstanbul 2011.

TUNAYA, T. Z., **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,** 3. Baskı, Arba Yayınları, İstanbul 1994.

TURAN, Ş., "Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 31,** s. 310-331.

TURAN, Ş., **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar,** 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

TURAN, Ş., **Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik Mustafa Kemal Atatürk,** Bilgi Yayınevi, Ankara 2004.

TÜRKMEN, Z., **Çanakkale 1915 Türk Ordusunun Kara ve Hava Harekatı,** Berikan Yayınevi, Ankara 2016.

TÜRKMEN, Z., **Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal (Selanik'ten İstanbul'a Hareket Ordusu Kurmay Başkanı),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

TÜRKMEN, Z., **Mütareke ve İşgalden Milli Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa (1918-1920),** Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020.

Türkün Altın Kitabı Gazi'nin Hayatı, 2. Baskı, İstanbul 1961 (ilk baskısı: İstanbul 1928.)

UMAR, B., **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri,** Ankara 1974.

US, A., **Gördüklerim Duyduklarım Duygularım (Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler),** İstanbul 1964.

ÜLKÜTAŞIR, M. Ş., "Atatürk'e Bu Soyadı Nasıl Verildi ve Bunu Kim Buldu?", **Milli Kültür Dergisi,** C: II., Sayı: 6-7-8 (Kasım, Aralık 1980-Ocak 1981).

ÜNAYDIN, R. E., **Atatürk Tarih ve Dil Kurumları (Hatıralar),** Ankara 1954.

ÜNAYDIN, R. E., **Atatürk'ü Özleyiş -Hatıralar- Atatürk Devri Hatıraları,** Ruşen Eşref Ünaydın Bütün Eserleri, C: 5, Hatıralar: III., Hazırlayanlar: N. Birinci, N. Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

VELİDEDEOĞLU, H. V., **İlk Meclis Milli Mücadele'de Anadolu, TBMM'nin 70 Yılı 1920-1990,** 2. Baskı, İstanbul 1990.

YALMAN, A. E., "Türk Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Tarihçe-i Hayatı", **Vakit Gazetesi,** 10 Ocak 1922.

ATATÜRK'ÜM

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı ve Kişiliği

Manevi evladı Küçük Ülkü, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya her zaman *"Atatürk'üm"* şeklinde hitap etmiştir. Bir çocuğun masumiyeti, saflığı ve karşılıksız sevgisinin samimi ifadesi olan bu sesleniş, o büyük insanı en güzel anlatan sözcüklerden biridir. Türk milleti, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya *"Atatürk"* soyadını vererek Türk tarihine emanet etmiştir. Ülkü de ona *"Atatürk'üm"* diyerek, geleceğin Türkiye'si ve Cumhuriyet'in emanet edildiği Türk çocuklarının onu ve düşüncelerini nasıl içselleştirdiklerini göstermiştir.

"Atatürk'üm", doğumundan ölümüne tam bir Atatürk biyografisidir. Kişiliği ve liderlik özellikleri de ana hatları ile bu eserde yer almıştır. *"En büyük eserim"* dediği Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamalarına ve Türk inkılabı ile felsefesine de genel olarak yer verilmiştir.

0879867
THG
UHH

190,00₺

yeditepeyayinevi.com
/ yeditepekitap
/ yeditepekitap
/ yeditepeyayinevi

9 786258 260120

YEDİTEPE